

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A MAGYAR NEMZETI MUZEUM

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTETTEK

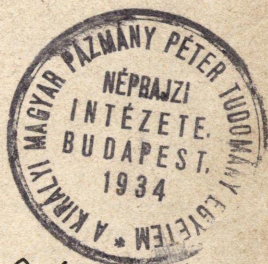
HERRMANN ANTAL, JANKÓ JÁNOS

ÉS

MUNKÁCSI BERNÁT.

LELTAR '98

IV. ÉVFOLYAM. 1893.

2162
IV / 1939

BUDAPEST

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

TARTALOM.

I.

Értekezések.

<i>Binder Dezső.</i> A zarándokok és az isten angyala	130
<i>Herrmann Antal.</i> A köröm a néphitben	117, 248
— — <i>A cigányok megtelepítéséről</i>	94
— — <i>A vándorcigányok rováselei</i>	323
<i>Jankó János.</i> Közlemények a Magyar Nemzeti Muzeum Néprajzi Tárából. Első sorozat: Halászati eszközök 2. Finnország	55
<i>Kálmány Lajos.</i> Gyermekijesztők és rablók nyelv- hagyományainkban	225, 314
<i>Munkácsi Bernát.</i> A vogulok pogány ősvallása	32
— — <i>A magyar népies halászat műnyelve</i>	165, 261
— — <i>Egy magyar mesevégi szólás eredete</i>	251
<i>Pápai Károly.</i> A palóczi faház (9 képpel)	1
<i>Vikár Béla.</i> Néprajzi tárgyak gyűjtése a milleniumra	85
— — <i>A Nemzeti Muzeum néprajzi gyűjteményeinek új gyarapodása</i>	328 329
<i>Wlislöcki Henrik.</i> Az ezredéves kiállítás néprajzi osztályáról	68
<i>Wlislöckiné Dörfler Fanni.</i> A gyermek a magyar néphitben	107, 208

II.

Irodalom.

<i>Jankó János.</i> Közép-Oroszország legősibb emberfaj tájáról Bogdanov A. nyomán	70
<i>Lázár Béla.</i> Válasz Binder úr megjegyzéseire	66
<i>Popovich M. György.</i> Iványi és a bunyevácok ethnogra- phiája	60
Hazai irodalom:	
<i>Jankó János.</i> Torda, Aranyosszék és Toroczkó magyar népe	161
<i>Kálmány Lajos.</i> A csillagok nyelv- hagyományainkban. Néprajzi tanulmány	145
<i>Lehoczky Tivadar.</i> Adatok hazánk archaeológiájához különös tekin- tetül Beregmegyére és környékére	145
<i>A Pallas nagy lexicon</i>	258
<i>Szongott Kristóf.</i> Szamosújvár, a magyar-örmény Metropolisz	162
Külföldi irodalom:	
<i>Bartels Max.</i> Die Medicin der Naturvölker	331
<i>Bastian Adolf.</i> Ideale Welten in Wort u. Bild	151
<i>Felber Emil.</i> Beiträge zur Volks- u. Völkerkunde	150
<i>Freitag L.</i> Proben aus der Bibliographie des alpinen Volkthums	253
<i>Dr. Höfler M.</i> Der Isar-Winkel	159
<i>Konegen Károly.</i> Die Zigeunerin	153
<i>Krauss F. G.</i> Böhmisches Korallen aus der Götterwelt	162
<i>Sova B.</i> Die mährische Mundart der Romsprache	331
<i>Wallasech Richard.</i> Primitive Music	330

Hazai folyóiratok	147
Külföldi folyóiratok	154
Pótlék a néprajzi irodalomhoz	161

III.

Társulati ügyek.

I. Gróf Kuun Géza elnök megnyitó beszéde a jan. 24-iki választmányi ülésen	81
II. Rendkívüli választmányi ülés 1893. január 16.	83
III. Felolvasó ülés 1893. január 21-én	83
IV. Választmányi ülés 1893. január 24-én	83
V. Felolvasó ülés 1893. február 25-én	83
VI. Választmányi ülés 1893. február 25-én	84
VII. Felolvasó ülés 1893. április 8-án	84
VIII. Választmányi értekezlet 1893. április 8-án	84
IX. Választmányi ülés 1893. április 15-én	84
X. Negyedik közgyűlés:	
1. Gróf Kuun Géza elnök üdvözlő-távirata	135
2. Munkácsi Bernát elnöki megnyitója	135
3. Vikár Béla titkári jelentése	137
4. A számvizsgáló-bizottság jelentése	140
5. Borovszky Samu pénztáros jelentése	140
6. Költségvetés 1893-ra	142
7. Jegyzőkönyv	143
XI. A m. kir. kereskedelemügyi miniszter leiratai	256

IV.

Vegyes közlemények.

A cigányok történetéhez (Illéssy János)	157
Erdélyi szász népélet tanulmányozása	158
Erdély királynéja	158
A gonosztevők megbélyegzéséről	158
Gyűlések	158
Méhes babonák (Bellovics B.)	159
Vizbemártás	159
Société d'autopsie	159
Indiai műipar gyűjtemény	160
Néprajzi felolvasások	160
Rutén népmondák Mátyás királyról (Vrábely Mihály)	160
Olasz folklóre-társaság	160
Folkloristák évkönyve 1894-re	161
Am Urquell	161
Deutscher Michel	259
Bukovinai országos muzeum-egyesület	260
A zarándok és az Isten angyala	260

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A MAGYAR NEMZETI MUZEUM

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI

Dr. JANKÓ JÁNOS.

Ára egy évre 3 frt. — A tagoknak a tagdíj fejében jár.

A társaságot illető pénzek *Dr. Borovszky Samu* pénztároshoz (Budapest, V., M. T. Akadémia) intézendők, minden egyéb küldemény *Vikár Béla* titkárhoz (Budapest, IV., Magyar-utca 22.).

BUDAPEST.

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

MEGHÍVÓ

a Magyarországi Néprajzi Társaságnak f. évi április 22-én,
szombaton, d. u. 5 órakor a Tud. Akadémia helyiségében tartandó

évi közgyűlésére.

Tárgyak:

1. Elnöki megnyitó.
2. A választmány jelentése a múlt évi május 7-től okt. 25-ig terjedt időszakról (az u. n. „interregnumról“). Ugyanannak jelentése az alapszabályok ügyében.

Titkári jelentés.

A számvizsgáló-bizottság jelentése.

A költségvetés tárgyalása.

Aelnök, pénztáros és egy vál. tag választása.

Az elnökség.

23.404R

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MUZEUM ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI: Dr. JANKÓ JÁNOS.

IV. évf.

1893. jan.—márcz.

1.—3. szám.

A palócz faház.

Irta: Dr. Pápai Károly.

Ujabb időben a külföldi néprajzi kutatás kiváló érdeklődéssel fordult a népies lakásviszonyoknak, a háznak tanulmányozása felé. A háznak, nemcsak mint az emberi lakásnak, hanem mint a gazdasági élet középpontjának fejlődéséből, különböző alakulásaiból nem csekély eredményeket vár a tudomány. Ez eredmények nemcsak közvetlen magának az egyes népi és az egész emberi lakásnak fejlődését vannak hivatva megmagyarázni, hanem közvetve világot vethetnek a művelődés több más kérdéseire, így pl. egyes népcsoportok települési viszonyaira, e település határait és esetleg az eredeti telepések nemzetiségére is.

Hazai irodalmunkban a kutatás ez iránya csak egyes szét-szórt, többé-kevésbé becses, de tisztán leíró jellegű közlésre szorítkozik, még nem igen árulván el az ez irányu vizsgálódás céljának és módjának ismeretét. Az efféle kutatás iránt az eddiginél nagyobb érdeklődést kelteni a hivatottak körében, néprajzilag oly gazdag, változatos hazánkban; egyes problémákat felvetni és azok vizsgálására és anyaggyűjtésre buzdítólag hatni, célja ez igénytelen dolgozatnak.

Megfigyeléseim a palócz házról a palóczságnak, kik ez idő szerint főleg csak nyelvjárásilag vannak határolva, területe egy részére terjednek. Az Ipoly völgyétől a Sajó völgyéig, főleg az Ipolyságtól Miskolczig vivő vonal irányában vitt utam, melyen az 1890. év nyarán első megfigyeléseimet végeztem. A következő két év nyarán főleg a nevezett vonal keleti részén a Bikk-hegység

északnyugoti oldalán levő Apátfalván és környékén gyűjtöttem néprajzi anyagot, melynek a házra vonatkozó adatok csak részét képezik. Apátfalván, e falu jellegű mezővároskában tett feljegyzéseim szolgálnak az alábbiakban alapul, míg a kiegészítő vagy eltérő adatoknál a megfigyelés helyére külön hivatkozás történik.

A faház látszott előttem a jelenlegi palócz házalakok között a legkorábbinak és azért megfigyeléseim főleg erre szorítkoznak. A faházról adott leírás közben azonban igyekeztem a magyar házkutatás némely problémáit kiéreztetni, felvetni, ha meg nem is oldani. Így e dolgozat egészben leíró jellegű marad.*

I.

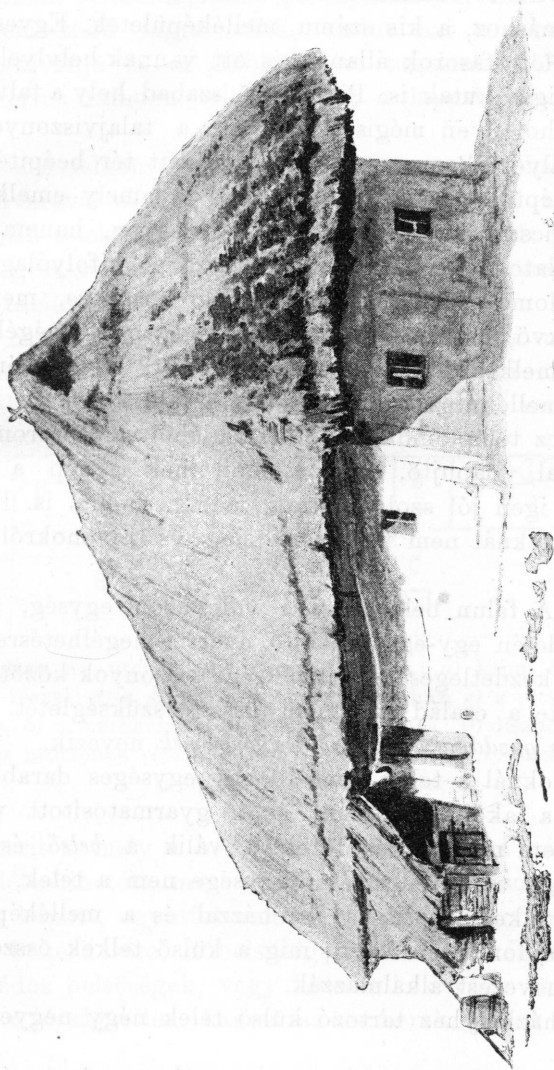
A falu. Mielőtt a házról szólanánk, a palóczoknál uralkodó települési viszonyokat (falvak, telkek) melyek behatóbb tanulmányt igényelnének, kell röviden érintenünk.

A palóczok általában földművelők, kisebb mértékben állattenyésztők és falvakban laknak. A falu náluk, legalább ma, a fő települési alak és valószínűleg korábban is az volt. Az egyes falvak nem nagyok, közepes határral bírnak és közel állanak egymáshoz, úgy hogy tanyai gazdálkodásra nincsen szükség.

A palócz falvak rendszeresen valamely kisebb, nagyobb folyóvíz mellett épültek. A nagyobb vizeknél az egyik parton az emelkedett, áradástól ment helyen, a kisebb vizeknél, melyek száraz időben többnyire kiszáradnak, a víz két partján két fele, hidak által összekötve, áll a falu. Typusukat tekintve a falvak általában hosszanti falvak, melyek törzsét két, keskeny oldalával szembe néző házsor képezi, melyek között a széles főút vezet. A hol a falu a víz egyik partján épült, ott is nagyobbára a főút a vízfolyás irányával párhuzamosan halad. A mellette vagy rajta átfolyó víz folyási irányának megfelelően kap a falu főútjának két vége: felvég és alvég nevet. A főutczából ágaznak el a mellék-utczák, sorok

* Némely e dolgozat írása közben támadt hypothetikus reflexióimat a palócz és általában az uralkodó magyar háztípus eredetét és fejlődését illetőleg nem tartottam szükségesnek egészen elnyomni és azokat „A palócz faház és a magyar ház kifejlődése” czímen az Építészeti Szemlében (II. évf. I. f. 13—17. l.) közöltem, azon reményben, hogy serkentésül szolgálhat a felvetett problémák tovább kutatására.

Palócز Faház Apátfaludról.

és közök, melyek néha igen szabálytalanul rendezkednek, a talaj egyenetlensége következtében. Az utcák házai közel állanak egymáshoz, többnyire el vannak kerítve és megettük vannak, közel a házhoz és egymáshoz, a kis számú melléképületek. Egyes falvakban, a házak előtt fasorok állanak és ott vannak helylyel-közzel a gémes vagy csigás kutak is. Piaczszerű szabad hely a falvak közepén nincsen, ahol ilyen mégis akad, ott a talajviszonyok vagy áradások akadályozták meg az üresen hagyott tér beépítését*

A falu főépülete a templom, mindig valamely emelkedettebb helyen áll, nemcsak hogy a víztől védve legyen, hanem valószínűleg a magaslatok, hegyek régi kultuszából kifolyólag is. Így azután a templomok nem juthatnak a falu közepére, mely rendszeren mélyen fekvő, hanem annak egyik, vagy másik végében vagy oldalán lévő emelkedésen találunk elhelyezést. Helyenként azután a templom a mellékutcák kiépülésével a falu közepére is jutott. A régebbi palócz templomok kőből és téglából való torony nélküli apró ablakkal, (Lapujtó, Zagyva,) építőinek a nép a cseheket tartja és azok igen jól szolgálhattak védelmi helyül is. Fatemplomokat a palóczoknál nem figyeltem meg és olyanokról nem is hallottam.

A telek. A falun belül a *telek* volt azon egység, melyet a földfelosztás idején egy-egy családfő nyert a megélhetésre és melyből tényleg a kezdetlegesebb műveltségi viszonyok között közvetlenül fedezhette a család majdnem összes szükségletét. A telekbirtokost *telkes gazdának* vagy *földes embernek* nevezik.

A palóczoknál a telek nem áll egy egységes darabból, valamely pontján a lakóházzal, mint az a gyarmatosított vidékeken található; hanem mindig két förrészre válik a *belső* és a *külső telekre*, minthogy a földfelosztás főegysége nem a telek, hanem a falu. A belső telkek, rajtuk a lakóházzal és a melléképületekkel alkotják a tulajdonképeni falut, míg a külső telkek összeségére a falu határa elnevezést alkalmazzák.

Az egy házhelyhez tartozó külső telek négy negyed telekre

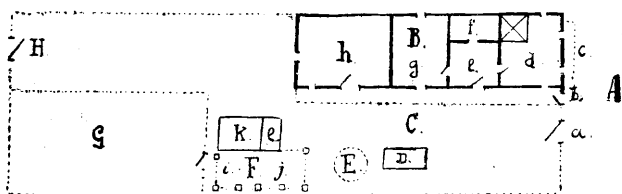
* Így Rimócz, melyen a Sipeki víz folyik át, azelőtt a mai falunak közepén levő tisztáson állott, de az áradások miatt, mint mondják úgy 40 év előtt, a két magasabb oldalra költöztek, úgy hogy a falu két darabból áll: a víz déli oldalán van a *Belső-sor* a templommal, az északon a *Tulso-sor*, melynek alsó része az *Alvég*, míg felső része *Szög*-be jut. Lapujtó közepén is van egy az áradások miatt elhagyott szabad tér, melyet ma „piacznak“ neveznek.

fertára oszlik, mely rész a nép elszaporodásával és elszegényedésével mindinkább az egység jelentőségére emelkedik. A negyed telek azonban rendesen, mint pl. Apátfalván, nem áll egy darab-ból, hanem több tagra válik, amint azt a terület változatossága megkívánja és az 1859-ik évi tagosítás megállapította és amely szerint minden teleknek jut a laposból is, meg a hegyből is.*

A belső telken vagy belsőségen van a lakóház melléképületeivel, udvarával és kertjével. Nagysága gyakran nem áll arányban a külső telekével és előfordul, hogy nagyobb a fertályosnál, mint az egész telkesnél. A belső telket kerítés övezi, mit a külsőnél nem találunk.

Az osztozkodások folytán a belső telekek úgy összevissza vannak darabolva, kerítve, építve, hogy eredeti alakjukra, határaitra nehezen lehetne rátalálni és nagyságukat megjelölni.

Apátfalvi udvar. Az utcái oldalon (A) vannak: a) kapu, b) ajtó, c) töczik, A ház (B) részei: d) a szoros értelemben vett ház, e) a pitvar, f) a konyha, g) a kamra, h) a marhaól. Az udvaron (C) vannak: D) disznóól, E) ganajrakás. F) csűr. Ez utóbbinak részei: i) szérű, j) szérűtorok, k) csűrág, l) csűr-fiók. G) kert, H) hátsó kapu.

A kerítés, mely a belső telekre jellemző, a házépítéssel egyidejűleg létesülhetett, mert mint mondják, a gazda, ki az uraságtól házhelyet kapott, egyuttal engedélyt nyert, hogy az erdőből fát vigyen a bekerítésére. A belsőséget övező kerítés, amennyiben az a szomszédos belsőségek, vagy külsőtelkek vagy utak felé szolgál, nemcsak a jószág ellen, hanem az emberek, főleg a gyermekek

* A nevezett helységben a negyed telek 10 holdból áll, hol egy hold 1600 □ól, vagy népiesen kifejezve az egy köből vagy 4 véka búzával bevethető terület. A tíz holdból 6 hold szántóföld, melyből 2 hold a laposban van, 4 hold pedig egy-egy holdas darabokban a hegyen; ehez járul egy félhold kenderföld, ugyanannyi káposzta föld, meg 3 hold rét. A negyed telekhez még legelő járul, 3 drb. marha (ló, ökör vagy tehén) és 3 sertés számára meg

garázdálkodásával szemben is szolgál némi védelmül. E mellett van egy jóval alacsonyabb kerítés magában a belsőségben, mely elválasztja az udvartól a kertet, ezt a saját jószágá ellen védve. Két ily kerítés van ott, hol a belsőségen belső és külső kert van, a kettő között levő házzal és udvarral. A belsőségek között levő kerítéseket *közgátnak* nevezik és azokat a két szomszédos birtokos készíti feliben. Hogy a belsőségekhez jól hozzáférhessenek, erre, ahol szükséges, az utcákból és utakból elágazó *közök* vezetnek.

A kerítések kezdetleges alakjait *gátnak* nevezik. Három ily főbb gátalakot különböztethetünk meg. Először a *szálkaró-gátat* említjük, melyet leginkább tölgyfa törzséből vagy vastagabb ágai-ból készítenek, ezt durva hasábokra hasogatva. E hasábok felső végét durván kihegyezik, és azután másik végüknél fogva egy-egy e célra ásott „zsilipbe“ (gödör) állongatják és ezt két oldalt föld-del jól megtömve, erősen megcsomosozolják. Hogy az egymástól kis közök által elválasztott szálfarók együtt és függélyes hely-zetben jobban megmaradjanak, felső részükön vesszőkkel lesznek összefonva. E gátalak az erdős vidéken azelőtt uralkodó lehetett, úgy csekély térfoglalása, mint szilárdsága, tartóssága és előállítá-sának könnyűsége ajánlta.

Ujabbán a szálfarógát az erdőpusztulás és faár-emelkedéssel mindinkább háttérbe szorul és helyét a szegényebbeknél a sövény és a tövises gát foglalja el.

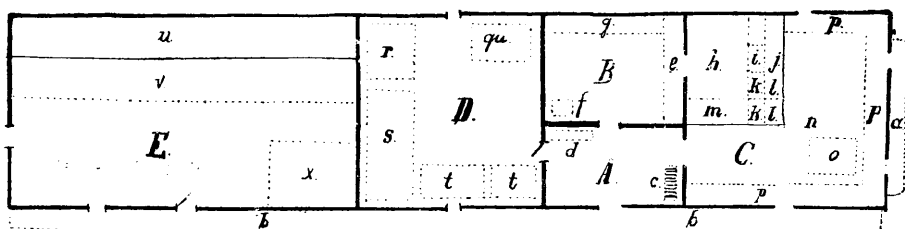
A *sövény* vagy *fonott gát* a földbe szurt vékony karókon át font vesszőkből, melyek többnyire a nyirfa surjából valók, készül. Akik azonban ma már a szükséges vesszőkhöz sem juthatnak, *tövises* vagy *töviskés gátat* állítanak. Ennél apró karókat vernek a földbe és azt mindig könnyen beszerezhető tövises ágakkal rakják tele. Hátránya ennek, hogy széles helyet foglal, meg a szél is könnyen megrongálja vagy éppen elhempergeti, úgy hogy gyakori javítást, megújítást kíván.

A nevezett három főbb kezdetleges gátalak mellett, melyek-

évenként 1 öl (4 mtr) tüzelőfa hozatal joga az erdőből. A féltelkesre mind-azokból két annyi, az egész telkesnek négyannyi jut. A telkes gazdával a telek, vagy telekrész birtokosával szemben a *zsellérnek* csak házhelye van, meg egy kilás földje, melyben, ha jó idő van hozzá, egy kis krumpli terem. Ezenkívül van a zselléréknek egy közös marhalegelőjük, melyre egy marhát hajthatnak ki (bár ujabbán a telkes gazdákkal közös a legelőjük); meg az erdőből évente egy koca tüzelőfát vihetnek.

nél a természeti és gazdasági viszonyokban előidézett változás hatását jeleztük, a módosabbaknál a kerítés két fejlettebb alakja lép fel, melyeket már *kerítésnek* neveznek. Ezek egyike a *rácsos kerítés*, lécekből, mely tulajdonképpen a szálkarógát fejlettebb alakja; a másik a *deszka-kerítés*, mely függélyes oszlopok közé alkalmazott vízszintes deszkákból áll.*

A belsőtelekből elkerített kert előtt, melyben gyümölcsfák, konyhavetemények és takarmány szokott lenni, van az udvar, és a lakóház a melléképületekkel. Ez utóbbi részek előtt néha, mint említettük, még egy kis darab kert van, ami azonban többnyire csak ott fordul elő, hol a lakóház keskeny oldalával nem néz az utcára.

Apátfalvi faház. (Méret 1:300). Az utcái oldalon van *a)* a töczik, az udvaron *b)* az ereszalja. A pitvarban (*A*) vannak: *c)* a padra vivő létra, *d)* a vizes lóca. A konyhában (*B*) vannak (ha a kemence fűtése innen történik): *e)* a kemencepad a kemenceszájjal, *f)* a füstlyuk, *g)* a lóca. A házban (*C*) vannak: *h)* a kemence, melynek részei *i)* a kürtő, *j)* a koczik, *k)* a masina, *l)* a sütő, *m)* a szapha; továbbá a házban van: *n)* a bódoganya, *o)* az asztal, *p)* lóczak. A konyhában (*D*) van *qu)* nyoszolya, *r)* lisztes ferslóg, *s)* szuszék, *t)* ruha-ládák. A marhaóiban vannak: *u)* jászol, *v)* hidlás, *x)* szénatartó.

A lakóház és melléképületei helyéül a belső teleknek nem közepét, hanem egyik oldalát választják és pedig lehetőleg ott, ahol a talaj a legalkalmasabb az építkezésre, az udvarhoz a legkönnyebb a hozzáférhetés és legkedvezőbb a fekvés az égtáj tekintetében. Ez utóbbi szempontból arra törekszenek, hogy a ház eleje délnek, jobban a „verőnek“ feküdjék, vagy keletnek, hol a nap világossága és melege jobban éri. Ily elhelyezés azonban tény-

* Rimóczon a *fonott-kerítést* a réten termő fűzfá „nyüvendékből“ készítik; *sarompós-kerítés* fenyűszálból vagy deszkából készül, és van még *falgát* is vályogból, melyet zsuppal, szőlő-vesszővel vagy szalmazsindelylyel fednek be.

leg nem igen vihető keresztül, az utcák elágazása, elrendeződése folytán.

Az egyenközenyalaku lakóház rendszeren a telek-utczai végében, annak egyik oldalán keskenyebb részével tekint az utczára, míg egyik szélesebb oldala, hol a bejárat van, az udvarra néz. Az udvar az utca felül, inkább csak a módosabbaknál van elkerítve és kapuval meg ajtóval ellátva, míg a szegényebbeknél, kiknek nincs mit féltetniök, az udvar tárva-nyitva áll.

A gazdasági melléképületek közül az istálló, melyet rendszeren ólnak neveznek, a házhoz van építve, míg különálló a csűr, másutt a szín vagy félszer. A csűr, csak a módosabbaknál fordul elő és a házon túl a kapuval szemben foglal helyet, feleslegessé teszi a színt, vagy félszert, és alatta van a szérü is. Hallottam egy esetről, hol a csűr a házhoz van építve, ez azonban csak ritkán fordulhat elő, mert ily esetben a csűr alacsonyága miatt csak kevés férhet eresze alá. A csűr helyén némelyeknél szín áll, vagy a szegényeknél ott van a szabadszérü. A színtől, mely körül van deszkázva és kapuval ellátva, különbözik a félszer, mely faoszlopokon álló fedél nyílt oldalakkal, és leginkább a lakóház elejével szemben a bejáratnál foglal helyet. A lakosság legnagyobb részénél e melléképületek hiányzanak és a szekér a szabad ég alatt az udvaron áll. A lakóház hátsó részével átellenben van a hidas, vagy sertés ól, melynek felső része a baromfiak számára szolgál. A ganaj-rakás vagy trágya-domb a csűr előtt foglal helyet. Árnyékszék nincsen és többnyire csak a kert növényzete nyújt némileg alkalmas elrejtő helyet.

II.

A ház felépülése. A lakóházak anyaga fa, föld, kő, vályog vagy téglá. A régi házak fából valók a palócság területén, melyek közül egyesek emberemlékezet óta fennállanak. A korábban erdőgazdag, hegyes-dombos vidékeknek ez volt a legolcsóbb, legkönnyebben feldolgozható és a mellett elég tartós építkezési anyaga.

Ugy látszik a faház mellett, vagy talán előtte már régen szokásos volt a földből való *verett ház*, mely az Alföldön uralkodó. Ez építési anyag azonban csak a fátlanabb vidékeken, és a szegényebbeknél lehetett elterjedtebb, míg ma egyáltalán mindinkább

kiszorul.* Az ily verett ház készítésénél két deszkát párhuzamosan felállítottak 18—20 hüvelyk távolságra, vagy amily szélesnek éppen a falat akarták. E deszkák külső oldalára 3—3 rudat vertek a földbe, melyek hosszabbak voltak, mint a fal tervezett magassága, a rudak felső vége lánczczal lett összekötve, azután a deszkák közé földet öntöttek és ezt *bunkóval*, ahogy a sulykot nevezik, lebankózták.

A kőgazdag vidékeken a fa pusztulásával a kő lesz felhasználva, mint az építkezésnek a természet által kövezetlenül nyújtott anyaga. Több falu határában van kőbánya ily építkezési czelokra. A jó kövek megállnak agyag és cement nélkül is, csupán sárral összeragasztva és kívül-belül malterrel megvakolva. A kőházak építését már rendszeren kőmíves végezi.

Ujabbán amint nemcsak a fa, hanem a kő beszerzése is mind költségesebbé válik, mindinkább tért hódít a vályogház. Ennek olcsó az anyaga és könnyű az építése, melynél alapul köveket raknak és ezek felé sorba rakják a vályogokat.**

A téglaházak csak a vagyonosabbaknál hódítanak tért. Alkalmazzák azonban a téglát a kőházaknál is, az ablakok és ajtók beboltozására, bár nem ritkán a beboltozás darázkövel is történik.

A palóczság területén, mint említettük, a faházak lehettek korábban a legáltalánosabban elterjedve.*** Az alapkövezet kivételével az egész épületet fából állították össze téglá és vasalkotórészek nélkül. Még a legtöbb faluban találni ily faházakat, melyek rendszeren a falu legrégibb házai és főleg a félrébb eső falvakban számosak, mint pl. Pilisen. Egyes ily házak korát 100 és több évre is teszik, némelyek közülök idő folytán alább süppedtek, mások el is ferdültek. A faház előnye a kőház felett, mit inkább a módosabbak kezdtek építeni, a könnyebb és olcsóbb előállításon

* Egy karancsberényi embert, mint hallottam, ragadéknévén Fődháznak hívnak, mert mindig szegényes földházban lakott.

** Apátfalván, hol a vályogvetést cigányok üzik, 1000 drb. ára 3 fnt 80 kr. és egy házhoz, hozzávéve egy kis őlt is, 8—9 ezer drb. szükséges.

*** „Némelyik ház még abból a korból való, a melyben a faluhelyén egykor elterülő erdőség élőfáját rótták be háznak“ írja Findura; sajnálatunkra azonban nem említi a forrást, melyre ez állítását alapítja. Ugyanő hoz fel Maczonkán egy régi házat, melyen még 1878-ban is olvasható lett volna a következő felírás: „1587-ben csináltatta Szabó Bálint és Orosz Menyhért“, de milyen anyagból volt a ház, azt nem tudjuk meg. (A palócokról. Földr. Közl. 1885. 200. l.)

kivül, főleg az, hogy jobban tartja a meleget. Másrésről azonban az épületfa ujabban támadt hiánya, vagy drágasága, és az a körülmény, hogy a tűzveszékenél e házból csak a kemence marad meg, mindinkább kiszorítja a faházat.

Nagyobb régiségén kívül az a körülmény is nagyobb érdeket kölcsönöz a faháznak, hogy azt rendszeren maga a nép építi, nem igen segédkeznek nála mesteremberek. Typusuk lényegében a más anyagból épült újabb házak sem térnek el a faháztól, bár ezzel szemben egy és más irányban fejlődést mutatnak.

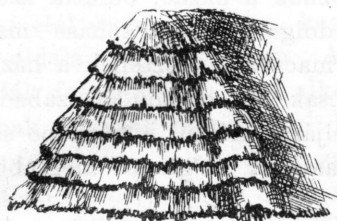
Mielőtt a faház építésére térnénk, néhány az építkezéssel járó szokást kívánunk felemlíteni. Ilyen szokás Lapujtón a *segítség*, mely azonban már kiveszőben van. A segítség nem magánál az építésnél nyilvánul, melyet kiki rendszeren családjával végez, hanem az építési anyag behordásánál. A segítők, néha 10—12 ember is, a szarufát hányja fel az építkező számára, vagy ha kőből építkezik, a követ hordják be neki. Hála fejében azután a gazda a segítőtökét étellel, itallal tartja jól. Szegényebb ember a háztedéshez szükséges szalmát úgy kéringéli össze, és mert a fedésre neki kevés kerül, kisebb házat épít.

A házalaptevésénél szokásos Lapujtón egy gyermeket kissé megverni, „megmustrálni“, hogy az építés idejére majdan visszamemlékezzék; fájdalomdíjul azután pár krajczárt adnak neki.

Ugyancsak Lapujtón úgy az alapvetésnél, mint az épület befejezésénél áldomást isznak. Jelen vannak az áldomásnál az építésben résztvevők, így ahol kőmívesek vannak ezek is; és a gazda mondja a felköszöntőket. Az alapvetésnél a felköszöntő ilyen-forma:

„Legyen hála az istennek, hogy felvirrasztott minket. Adjon az isten erőt, egészséget, hogy ezt a munkát békességbe bevégezzük. Isten álgyon meg mindnyájunkat!“ Az épület befejezésénél a gazda így köszönt fel: „Legyen hála az istennek, hogy a munkát elvégezhattuk. Kívánom, hogy az isten adjon erőt, egészséget a kőmívesnek, hogy többet is építhessen, a pénzecskéjét „megfordíja“ a maga javára, használatjára. Adjon az isten erőt, egészséget míg élünk; határainkba, mezeinkbe bő áldását; ha pedig az isten valamelyikünket kiszólít ebből a világból, adja meg az örök boldogságot. Szívemből kívánom, hogy isten álgyon meg mindnyájunkat!“ A felköszöntésre a jelenlevők egyike, pl. a kőműves feleli: „Isten álgya meg“, és ezután koczintanak.

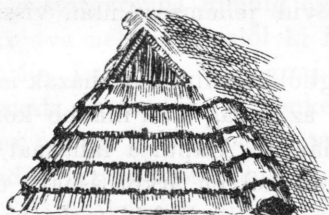
1.

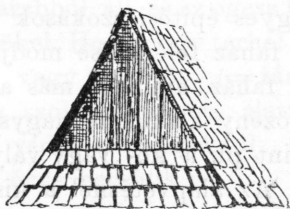
2.

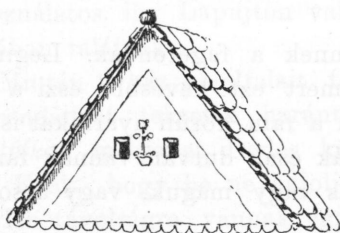
3.

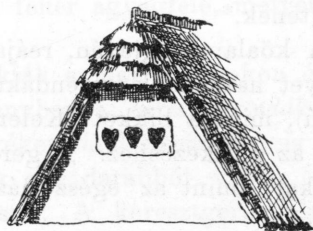
4.

5.

6.

A szalmafedél dülő farazatának továbbképződései: 1. farazat zárva; 2. farazat füstlyukkal; 3. farazat a füstlyuk helyén függőlegesen bedeszkázva; 4. a függélyes fal megnövekedése (fazsindely); 5. a farazatból csak díszítés-szerű rudimentum marad (cserépszindely); 6. Más irányú képződés, melynél a dülő farazat felső csúcsa marad meg. (Dédes.)

Apátfalván csak az épület befejezésekor isznak áldomást egy rövid felköszöntéssel: „Isten tartsa meg a házat tüztől, víztől!” Ugyanott a ház befejezésénél egy más, szintén áldozatra valló szokás járja. Még mielőtt bebutoroznák a házat: befütik azt, az a ki csinálta vagy valaki, a ki ott dolgozott, de sohase maga a gazda. Ezután egy kutyát, vagy macskát eresztenek a házba és az ajtót rázárják, úgy hogy az csak az ablakon át szabadulhat. Egyesek magyarázata szerint ez eljárás nélkül a háznépe szerencsétlen lenne; a gazda, vagy gazdasszony meghalna még abban az esztendőben.

Ugyancsak az új házat a gazdasszony ujjaira vett szentelt vízzel össze-vissza szenteli, és pedig nemcsak a szögleteket, amint az egyébbkor is szokásos, hanem a padlást, ólt stb.-t is, hogy sehol a rossz ne árthasson. A beszentelő minden egyes behintésnél ismétli a mondást: „Atyának, fiúnak, szentléleknek nevében.”

Egyes építési szokások e rövid jellemzése után visszatérhetünk a faház felépülése módjára.

A faház, amint a más anyagból készült palóczházak is, hosszú egyenközény alaku, de nagysága, az anyag által inkább korlátozva van, mint pl. a kő- vagy vályogháznál. Alapul a faháznál is a kő szolgál. Az alapvetésnél a kiszemelt helyen árkot ásna, úgy egy láb mélységbe, vagy ha a tanga (= porhanyó) föld szükségessé teszi mélyebbre is. Az árkot kővel tele verik, úgy hogy ez egy darabon a talaj színe felé emelkedik. Ahol a talaj egyenetlen, ott a kőalap az alacsonyabb részen magasabbra lesz emelve. — Dédesen, alul nagy terméskövet vesznek „puhakőből“, melyet egy közeli hegyből fejtenek.*

A kőalap meglevén, reája jönnek a fagerendák. Leginkább a tölgyet használják gerendácul, mert ezt kevésbé eszi a „szó“ (= szú), mint a bikket; Kelenyén a falu körüli nyárfákat is használják az építkezéshez. E gerendák csak durván vannak faragva, és azokat, amint az egész házat is vagy maguk, vagy ácsok készítik el.

A kőalapra lesznek helyezve a *talfák*, melyek az épület legvastagabb, legerősebb gerendái és melyek berovás által vannak

* Pinczék a ház alatt nincsenek; de némely fálvakban, mint Pilisen előfordul, a lakó-szoba alatt egy komra, mely azonban egészen a talaj felett emelkedik és kőből épült, míg a ház többi része fából való. E komra-alakot egy a palóczokkal északon határos tót faluban gyakoribbnak találtam.

egymással összekapcsolva. E talfákon meg lesz jelölve a ház helyiségeinek beosztása és a bevezető ajtók helye.

A talfákba vannak róva a függélyes oszlopok: a *boronnafák*, és pedig nem csak a szögleteken, hanem helyenkint más pontokon is, így elől és hátul a ház keskeny oldala közepén meg a ház széles oldala néhány helyén. A boronnafák között vízszintesen gerendák fekszenek, a falat alkotva, a melyen az ajtóknak és ablakoknak nyílások hagyatnak. Ha már a fal a kívánt magasságot elérte, felteszik a felső részt záró és összetartó vastagabb gerendákból álló *majorpangokat* (Mauer-Bank), vagy mint Dédesen nevezik *falgerendákat*, melyek lehetőleg egy darabból állanak és a ház *uglyájára* támaszkodnak.* A hosszoldali majorpangokkal párhuzamosan húzódik, a ház melső és hátsó keskeny részének közepén álló boronnafákra támaszkodva a *mestergerenda*, melyre a padozat és az egész házfedél nyomást gyakorol.

A mestergerenda mindig egy darabból áll és az egész hosszán végighúzódva néha még elől ki is szökel. Hogy nagy terhét jobban bírja, föléje Lapujtőn kis „prajczot, vagy támatót“ (=támasztó) alkalmaznak, valamint helyenként a szoba közepén alatta álló függélyes oszlop a *bódoganya* által is védik a behajlástól. A mestergerendák tartósságát átlag 30—40 évre becsülik.

A falakat képező, durván ácsolt gerendák közeit földdel töltik ki; és egyenetlen felületüket is, hogy simábbá tegyék mindkét oldalon betapasztják és így azután bemeszelik. A tapasztásra híg sarat csinálnak, melyet néhol pelyvával kevernek. A fehérítésre a mészen kívül, melyet több helyre a tótok hordanak, más anyag is használatos, így Lapujtőn valami fehér agyagféle, melyet a falu határában találnak.

Miután a ház oldalfalait felrakták a majorpangokon és mestergerendán át fektetik haránt irányban a *keresztgerendák*- vagy *keresztfákat*, melyeket Dédes környéken *általgerendáknak* is neveznek. Ezek, hogy be ne hajoljanak egy darabból valók, és úgy 3—4 láb távolságra vannak egymástól. A keresztgerendák vége felett a *szarülő-gerenda* van.** A keresztgerendákra deszkák jönnek,

* Ugoly, szláv eredetű winkel jelentéssel. V. ö. onglu; Fr. Miklosich: Etymolog. Wörterbuch d. Slav. Sprachen. Wien 1886.

** Ugy látszik, ezzel azonos Dédesen a *vízvezető*, mely a ház elején a keresztgerendák szélén van és arra szolgál, hogy az ereszt magasabbá tegye.

mint padolás, a *padlót* vagy *padot* képezve, melyet földdel megtapasztanak. Régebben az ily deszkákat is csak fejszével durván vágták.

A *fedél*. A falak elkészülése és a keresztgerendák felrakása után a fedéshez fognak. Az uralkodó kezdetleges fedéalak a szalmafedél, mely következőleg épül fel. A keresztgerendák végébe csapolják mindkét oldalt a *szarúfákat*, melyek felül egymással lesznek összecsapolva, de számuk kisebb, mint a keresztgerendáké. E szarúfák, leginkább tölgyből valók és egynek-egynek hossza úgy a keresztfa kétharmadának felel meg. Ahol a házfedél keskeny oldalain meredeken dülő, ott azon oldalakon is vannak szarúfák alkalmazva. — Néhol két átellenes szarúfa közé léczet tesznek a baromfi számára, melyet azután *kakasüllőnek* neveznek (Tesmág.)

A szarúfákra fektetik a vízszintes *léczeket*, bikk, füz vagy egyéb fából, melyek azelőtt nem voltak ácsolva. Ezek a léczek úgy 18 hüvelykre vannak egymástól és belőlük egy-egy oldalra, a fedél magassága szerint különböző, átlag úgy 12 szál szükséges. E léczek szolgálnak alapul a fedésre használt szalmának, melyből e czélra *zsufokat* készítenek. — A szalmafedél élére, néhol hogy szilárdabb legyen, egymást az élén keresztező két-két rövid léczet (*kalóla*) helyeznek.

Azelőtt, mint Apátfalván hallottam, a fedél vázának egy kezdetlegesebb alakja is járta. A tetőt *ágasok* tartották, olyanformák, mint a kutágas, de rövidebb *füllel*, csakhogy éppen a reá fektetett szelemény le ne hengeredjék róla. Három ily ágast alkalmaztak, egyet-egyet a ház két végében, a középső meg a pitvarból, vagy komrából nyult fel. E három ágason át lett fektetve az egy láb vastag tölgyfa-szelemény, mely egy darabból állt és az egész épületen végig nyulva még elől-hátul ki is állott. A közlő vélekedése szerint „a mostani ember nem tudna az 5—6 öles ágásra olyan darab fát feltenni.“ A szarúfákat a *horgasok* helyettesítették, melyek páronként a szelemény felett voltak összekapcsolva. Ezekhez a fákat nem faragták, hanem csak a héjat huzva le róluk, az egyiknek egyik végét bevágták, másikat meg kihegyezték, úgy hogy az előbbi hasadékába beleilljék és az így összeillesztett párt faszöggel összeszögezve a szelemény fölé helyezték. A horgaspárok úgy 2—3 lábnyira voltak egymástól, sűrűbben, mint a szarúfák, és úgy 10—15 pár volt szükséges. A léczeket azután a horgashoz *sértével* erősítették úgy másfél lábnyira egymástól, hogy az egyik zsup a másikra jól ráérjen.

Ugy ez utóbbi régi, mint a jelenlegi fedélváznál a léczekre szalma jön (leginkább gabonaszalma), mint a legkönnyebben beszerezhető anyag a fedésre. A szalmából *zsufot* (= zsúp), vagy ahogy vidékenként nevezik *bábut*, *babkát*, *matringot* készítenek, melyet szalmakötéllal kötnek a léczekhez. E zsupok összeállítás, tartósság és a fedélre való elhelyezés tekintetében egymástól különböznek és három főalakjuk észlelhető:

1. *A lapos vagy sima zsuf* (Tesmagon: kancza-babka), melynek az előállítás a legegyszerűbb, hozzá a legkevesebb anyag szükséges, de tartóssága a legrövidebb. Ennél a zsuf tövét kötik meg, a feje van lefelé, hogy simán essék a fedélen.

2. *A fecskés, fecskefarku, vagy uglyás zsuf*, mely kalászával, ezen alul van összekötve. Ezt néhol az alsó léczeken használjuk, általában pedig az éleken, honnan uglyás előnevét is vette.

3. *A fejes zsuf*, melynek kalászát visszacsavarva és megfordítva szalmakötéllal átkötik és úgy alkalmazzák, hogy a feje van felfelé és a víz a szalma tövéen folyik le. Ez alak lehet egy és kétfejes, de az utóbbi előállításához csak igen kevesen értenek. Ezt is leginkább a *szegőn* (= él) használják, míg a fedél többi részén a *sima* alak járja. Ha az oldalt is fejes zsuf fedi, akkor a fedél *rékásan* (= rétegesen), lépcsőzetesen esik és *létrás kötésűnek* mondják. Ez a legfáradtságosabban előállítható, de a legtartósabb alak, eltart 50 évig is.

E zsupalakok különböző alkalmazása szerint három főbb fedélalakot különböztethetünk meg. A legkezdetlegesebb a *sima*, a legfejlettebb a *létrás kötésű* és átmeneti állást foglal az éleken *létrás*, mely leginkább el van terjedve.

A szalmafedél felépülésének kapcsán feltüntethetjük a palócoknál uralkodó fedélalak jellemző sajátosságait és főbb típusait.

Az uralkodó fedélalak a ház udvar felé néző hosszanti oldalán mindenütt meghosszabbodik a falon túl kinyuló keresztgerendákra támaszkodva és az *ereszt* vagy *eszterhát* (Lapujtó) képezve. Ennek rendeltetése a ház azon oldalát, melyre az ajtók és egyes ablakok is nyílnak, az időjárás viszontagságai, főleg az eső ellen védeni. A ház átellenes oldalán, hol legfeljebb egy-két kis ablaknyílás szakítja meg a zárt falat, néha egy-egy gyümölcs- vagy egyéb fa nyújt a ház oldalának némi védelmet.

Az eresz alatti részt *ereszaljának*, vagy *házmellékének* nevezik, melynek talaja a ház oldal tövében, annak egész hosszában, úgy két lépés szélességben, földből fölhányt *tőtvény* által az udvar szí-

nénél úgy egy arasszal magasabbra van emelve. E tötvény által a ház töve a meggyülemelő sár ellen lesz védve, magának a tötvénynek védelmére pedig annak szélén fából, vagy kövekből kerítést fektetnek, hogy földjét a víz le ne hordja.

Az eresz azonban nemcsak a ház oldalának van védelmére, hanem egyéb czélokra is fel lesz használva. Sohasem hiányzik alatta egy, hosszabb házaknál két, vízszintesen felfüggesztett *pózna*, vagy *ruhaszáritó-rúd*, mely két, néha czifrázott *kamón* függ és ruhán kívül ágynemű szárítására is szolgál. Ugyancsak az eresz alatt van néhol a padlásra vezető *létra* meg a *tyukjárás*, mely utóbbi czélra néhol egy lépcsőzetesen bevagdalt hengeres gerenda szolgál, teljesen megfelelő a kezdetleges népek által használt létra-alaknak. Nyáron néhol az eresz alá nyoszolát is állítanak, melyen a család egyik tagja alszik, télen pedig az eresz védelmét felhasználják a baromfiak és malacok etetésénél. Egyes házaknál a házoldal hátrabb eső részéhez van az eresz egy e czélra megnyújtott darabja alatt egy kezdetleges sertés-ól deszkákból összetákolva.

Helyenként egyes fejlettebb, főleg kőből vagy téglából készült és zsindellyel vagy cseréppel fedett házaknál, az eresz külső szélének támasztására, szögletes *faoszlopok* vagy téglából rakott és fehérre meszelt hengeres oszlopok szolgálnak és ilyenkor az eresz aljának *ambitus* (E.-Bást), vagy *hambitus* (Lapujtó) a neve. Egy ily egyházas-básti ambitusnak úgy egyharmad magasságban *fala* van, melyen a hengeres oszlopok, melyeket lábnak is neveznek, nyugszanak. Ez ambitusban az utcáról egy, felül ivelten épült ajtónyíláson át juthatni.

Mint a ház hosszú elején, úgy annak az utcára néző keskeny oldalán is megnyulik a fedél a szalmás házaknál és pedig nemcsak ott, ahol dülő a fedél ezen része, hanem még ott is, ahol az függélyes. E fedélrész alatt huzódik egy földből, vagy kőből emelt, néhol fehérre meszelt, úgy másfél lépés széles, *padka* vagy *tőczik* (Apátfalva), melynek biztosítására a külső szélén többnyire egy gerendát alkalmaznak. E tőczikre ülnek ki főleg ünnepen: tavasszal, hogy a napon melegedjenek, nyáron meg, mikor a nap onnan elvonult, hogy ott hűsüljenek.

Egy rimóczi háznál figyeltem meg, hogy a szalmafedél utcai dülő oldalánál az előre nyuló eresz három faoszlopon nyugodott, míg ugyanazon háznál, a ház elején, annak hosszában elnyúló eresz ily oszlopok híjával volt.

A szalmafedél hátsó része némely vidék egyes házainál meg van nyújtva egész a talajig, és mint *szin* (Lapujtón: szénke) szolgál kocsi, hordók, kádak, tűzifa stb. tartására. E szin-fajta régebben általánosabb lehetett, újabban szűkebb körre szorult, minthogy tűzfészeknek tekintik, mindinkább elhagyogatják.

A fedél kisebb két oldalát, legalább ahol az dülő, *farazatnak* nevezik. E farazatnak, különösen az utcái vagy *első* fal felett emelkedőnek alakulásai szerint különböző fedélytypusokat különböztethetünk meg. A legkezdetlegesebb alak „a régi csinálmány“, kéménytelen házaknál van, hol a szalmás farazat felső szögletében egy három- vagy négyszögű, vagy más alaku *füstlyuk* látható. Egy ebből fejlődő alak ott támad, hol a kémény a füstlyukat feleslegessé teszi, miért is ezt bedeszkázzák és a deszkában alkalmazott kis lyuk, csak mint szelelő szolgál. A deszkázat iránya azonban már nem felel meg a farazat dülő irányának, hanem függőleges. E függőleges rész azután, főleg amint úgy a házfal, mint a fedél építési anyaga megváltozik (kő, vályog vagy téglá, illetőleg zsin-dely vagy cserép lesz), lefelé egyre növekszik. Végül a farazat alsó, dülő részletéből csak még mint rudimentum marad meg annyi, amennyi inkább csak díszítésnek látszik. Amint így a függélyes rész növekszik, rajta a magányos szelelő-lyuk mellett egy második is lép fel, nagyobbára négyzetes alakkal. A cserépfedéssel a fedél alacsonyabbá, élszőge tompává lesz.

A kezdetleges dülő-farazatnak egy más irányu alakulása az, midőn annak felső csúcsa marad meg egy kis háromszög alakjában dülő helyzetben, szalmával fedve, míg alsó nagyobb egyenszárú trapez-alaku része függélyes falú lesz, felül a szelelő-lyukakkal.

A fedél első és hátsó részének függélyes elzárása előfordul oly kezdetleges alakban is, mely a dülő farazatból le nem vezethető. Ennek legegyszerűbb alakja, amint Apátfalván a régi faházakon a fonott gáthoz hasonló *fonásból* áll és a sertés-ólakon is megfigyelhető. Ez oly módon készül, hogy az élen levő két szarufa alsó végére egy szarufaforma lapos fát szegeznek, ebbe egy-egy lábnyra egymástól, függélyesen, héjas mogyoró-léczeket állítanak ezeken át a vízszintes fonás történik. Az ily függélyes fedélrésznek Apátfalván és Dédesen *vértetek*, Szilváson *vért*, ha kőből van, *kővért* a neve.* A kéménytelen házaknál, hol még leginkább van a

* V. ö. a szláv *ver*-rel (claudere) Miklosich: Etym. Wörterbuch.

fonott vértelék, ennek felső szöglete nyitott és füstlyukul szolgál, melyen a padlásra jutott füstöt a szél kifújja, bár annak a fonás hézagain át is van némi útja.* Ujabb házaknál a vértelék már deszkából, vagy a ház anyagának megfelelően vályogból, kőből vagy téglából készül; bár hátul ez esetekben is sokszor fonott vért van, csakhogy éppen a padláson levő takarmány ki ne hulljon.

Kéményes házaknál, hol a füstlyuk felesleges, a vértlen alkalmazott nyílások részint a padlás szelelésére, részint mint ablaknyílások annak megvilágítására szolgálnak. Így találunk egy magányos félkör alakú nyílást, mely még a füstlyukra emlékeztet, avagy egy vagy két egymás melletti négyszögű nyílást, mely utóbbiak között néhol egy bemeszelt kereszt-relief, másutt egy felül íves fülke van. E fülkék a legtöbb helyen üresek, sőt azok rendeltetéséről felvilágosítást sem kaphatunk. Csak Nyék vidéken, hol igen sok a fülke, láttam egyesekben egy-egy szent képet. Az építés évszáma a vérteléken inkább csak újabb házakon látható és a javítás évszáma rendszeren helyére lép az építésének. Változatosabb diszitések, színezések a vértben csak a tótok szomszédságában észlelhetők a palóczság határán, vagy a közte elszórt tót telepek környéken.

III.

A ház felépülése és fedele alakulásának jellemzése után, belső beosztására és berendezésére térünk.

Az egész egy fedél alatt levő épület két közfal által három főrésze van osztva, mely beosztás valamint a részek nagyságának megállapítása már a talfák lerakásánál történik. E részek az utcáról befelé:

1. a rendes tartózkodási helyiség: a ház, a hol dolgoznak, étkeznek, hálnak sőt sokszor főznek is;
2. a főző-helyiség: a konyha, a pitarral, melytől egy ajtó-nyílással bír, de ajtótlan közfal választja el;
3. a női alvóhelyül és ruha-, valamint élestartul szolgáló kamra. E három helyiségbe az udvarból csak egy, a pitarba nyíló ajtón átjuthatni. A kamrához van építve rendszeren, a lakóházzal

* Apátfalván a füstlyukban nyáron gyakran láthatni száradásra kitett hagymakoszorut, ősszel meg veres kukoriczát dugnak ki rajta „czimernek“.

egy fedél alatt az istálló, melyet a palócz vidéken szélteben ólnak neveznek. melynek külön, szintén az udvarra nyíló ajtaja van.

A *pitar*. Az udvarból a pitarajtón juthatni a házba. Az ajtó nyílásának kerete egy alul fektetett szélesebb gerenda: a *küszög*, melynek két végébe van becsapolva függélyesen a két *csapos-fa*, az *ajtó-fél* és ezek fölé van fektetve a vízszintes *szemődök-fa*.

Azelőtt az ajtó tölgyfából készült, míg ujabban e célra inkább fenyőt használnak. Egy ily apátfalvi régi tölgy pitarajtónál, mely előbb istálló-ajtó volt, a magasság 5, a szélesség 4 lábnyi és a deszkák *fa-heveder* által vannak összetartva, melynek odaerősítésére azelőtt faszöget használtak; jelenleg általában vasheveder járja. A *sarkhoz* az ajtót a *nyakvas* vagy *sarkvas* tartja. Még szél-tiben előfordul az ajtóknál a *fakalincs*, *kalincstartóval* és *ütközővel*.

Amint a kilincsnél, úgy a zárnál sincs még teljesen a fa kiszorítva a vas által. Így találtam Apátfalván egy pitar-ajtón, az ajtó-nyílástól jobbra lévő falban járó fazárt, melyet ott *külközzárnak* neveznek, mely egy fából való *gerezdes-kücs* által nyílik. E zár meglehetősen bonyolult szerkezetű. Maga a zár úgy 3 arasz hosszúságu, négyoldalú fahasáb, mely vízszintesen egy harmadfél arasz magas *fatökébe* van ennek négyszögü nyílásán befektetve, úgy hogy keskenyebb vége az ajtóra jut a bezáráskor, míg szélesebb vége a nyitáskor a kamra átlyukasztott falán át ebbe ér be. A zárban három lyuk van, melyek mindenikébe egy-egy sajátságos alakú *külök* illik, amelyek által a zárás történik, amikor a zárt az ajtóra rátaszítják. A nyitást a „gerezdes kuccsal“ végzik. Ez egy lapos, nem egészen egy arasz hosszú fogóval bíró fa, melynek egyik éle sima, míg a másikon három kiálló foga, gerezdje van. Nyitásnál e kulcsot oly módon tolják be a zár feletti hézagra a kulcslyukon, hogy az belül megfordítatván, kiemeli a küllöket, miközben gerezdes része felülre jut.

A pitarajtón kívül van némely házaknál lécekből egy kifelé nyíló, alacsony *sarampós* vagy *rúcsos* ajtó, mely arra való, hogy nyár idején, mikor a pitarajtaja nyitva van, a baromfit attól visszatartsa.

A pitar, mely egyedül bir ajtóval a szabadba, mint előszoba szolgál, melyből úgy a konyhában, valamint a házba és kamrába juthatunk, és amely feleslegessé teszi az átjárást a többi helyiségeken és ezeket télen az ajtónyíláskor betóduló hideg ellen védelmezi. —

Nagyobbára a pitarból van a feljárás a *padra* is a *padlyukán* át, mely utóbbihoz állandóan egy *rétla* (=létra) van támasztva. Tesmagon és Rimóczon a padot *szobának* nevezik, melyre *garádics* vezet. A pad-

lyuk a pad oly részen van, hogy a hozzátámasztott létra a bejárást a pitarból nyíló helyiségekbe nem akadályozza.

A pitarban, mint átjáró-helyiségben, a vizardó az innivaló vízzel az egyedüli, mely minden háznál ott nyer elhelyezést. Az egy vagy két *vizes rocska* a pitarajtóval szemben levő fal mellett van lóczán, széken, néhol csak egy egyszerű *fatőkén* elhelyezve; másutt a pitar falában egy kis fülke van (Tesmagon vakablak a neve), melyben egy vizes *korsó* áll. Helyenkint a pitar egyik vagy másik sarkában különböző *szerszámokat* tartanak, nem ritkán még ködment, vagy szűrt is akasztanak ott fel. Elvértve néhány tányért és kancsót látni a pitarban a falon.*

A konyha. A pitartól a konyha nincs mindig külön választva és ily esetben a konyhának megfelelő hátsó részét *kéményaljának* nevezik. Általánosabb azonban a konyha elrekesztése a pitartól egy közfal által, melynek közepén egy ajtótlan ajtónyílás van, melyen át a konyha a pitarból a világosságot nyeri, és amelyen ott, hol szabad tűzhely van, a füst a pitarba és innen az udvarra jut.

A konyhában, mely a főzés helye, nyílik a házban levő *kemencze szája*, persze mindig a konyhának a ház felé néző oldalán. Ujabb házaknál, melyekben a kemenczébe épített takaréktűzhely mindinkább tért foglal, minden sütés-főzés a házban történik, a kenyérsütés kivételével.** Gyakoriak azonban a házból fűthető kemenczék is, ahol azután a konyha jelentőséget veszítve, vagy összeolvad a pittarral és különböző konyhai eszközök tartására szolgál; vagy ajtót kap és „holmit“ raknak bele, mint szekrényt, hordót és általában oly tárgyakat, melyeknek különben a kamrában a helye.

A kemenczéről, ennek különböző alakulásairól alább szólván, itt még a konyha egyebekben szokásos berendezéséről emlékezzünk meg.

A konyhában, mint a sütés-főzés helyiségében, csak az erre szükséges eszközök vannak elhelyezve. Így a bevezető ajtónyílással szemben egy *lócza* áll, melyen fazekak, kenyérszakajtók, „sótörő-

* Egy helyen egy a falhoz erősített fejszetartóban az építkezésnél használt ácsfejszét láttam, másutt a kisbíró csuhája mellett, annak kezdetleges pléhkürtje volt ott felakasztva.

** Tesmagon „siska“ néven különálló kenyérsütő kemenczéről hallottam. Szeder F. is ismer egy fából való sütőházat „hiska“ névvel. (A palóczok. Tud. Gyűjt. 1819. VI. 41. l.)

mozsár“ stb. láthatók, felette egy *póc* van, szintén fazekakkal meg más apróbb tárgyakkal. Ugyanazon oldal falára vannak különböző tárgyak felaggatva, mint tálak, tányérok, sótartó, reszelő, tök- és káposzta-gyaló; lapoczká, melyre a tészta szedik ki, „két-águ-fa“, melyet a kenyér készítésnél használnak, stb. A kemencze-szájjal átellenes egyik vagy másik sarokban vannak a kenyérsütő lapát, meg a szénvonópemete elhelyezve.

Ahol a sütés-főzés a házban történik vagy éppen a kemenczét is onnan fűtik, ott az említett tárgyak nagyobbára a házba vándorolnak, legalább amennyiben sűrűbben használatosak.

A kemencze. Ahol a sütés-főzés a konyhán történik ott a kemenczeszáján rakják be nemcsak a kenyeret, hanem a különböző sütő- és főzőedényeket is a kemencze fenekére (= kemencze-főgyi vagy földi). A kemenczeszáj előtt van építve a *konyhapad*, vagy *padka*, melyen a főzőedények állanak. Nyáron, nehogy a kemencze fűtésétől a házban nagy legyen a meleg, e padkán szoktak a főzéshez „szabad-tüzet“ rakni, és innen van, hogy ezt néhol (Rimóc) *tűzpadnak* is nevezik. E rendeltetésének megfelelően a padka a konyhán szélesebb szokott lenni, mint ahol a kemencze magába a házba nyílik, mely esetben az, főleg hol a házban takaréktűzhely van, nem szolgál szabad-tűzhelyül és így visszafejlődik.* A padka alatt egy üreg van a *padallya*, vagy *padkaallya*, a tűzifa-készlet tartására, szárítására. Jobbra vagy balra a kemenczeszáj felett néhol egy kis fülke fordul elő a falban a sótartó számára.

A kemencze szájába, ugy alul mint felül, egy szélesebb kő van építve, az előbbi *bábkőnek* (Apátfalva) vagy *pámkőnek* (Dédes), az utóbbit általában *cseresznyegnek* nevezik. Ez utóbbi rendeltetése a lángot, szikrát visszatartani, míg egy ott alkalmazott lyuk a füst távozására szolgál. E lyukat azonban kenyérsütésnél be is dugják, hogy a meleget visszatartva a kenyér jobban süljön.

A kemenczéből távozó füst a konyha felső részébe emelkedve, a konyhapadozatot bekormozva, annak a kemenczével átellenes oldalára jut, miközben a tűzveszélyes szikrákat lerakja és a padozaton levő négyszögű *füstlyukon* a padlásra ér, honnan a tető füstlyukán távozik. Ha füst nagyon meggyült, úgy egy része a konyhát elválasztó ajtónyíláson át a pitarba és innen az udvarra juthat.

* Tesmagon szabad-tűzhelyen „treifuszt“, háromlábat is találni.

Gyakori az oly kemence-alak is, melynek fűtése benn a házban történik. Ez főleg régebbi házaknál fordul elő, meg ott, hol válás vagy elszegényedés által a lakók szűkebb térre, így magára a szorosan vett házra lettek szorítva. De akár a konyhában, akár a házban nyílik a kemence szája, a kemence helye a házban mindig ugyanaz, mindig a háznak a konyhával határos falrészletére esik, nagy, idomtalan testével a ház azon sarkát egészen elfoglalva. A házajtótól számítva a kemence-helyzet persze változó: attól jobbra vagy balra eshetik aszerint, amint a pitar bejáratától a ház balra vagy jobbra esik, ami ismét az utcza fekvésétől függ, amelyre a ház ablakai néznek.

Valamint a kemence helye a házban, úgy ahol annak fűtése benn történik, nyílásának helye is mindig meghatározott. Nyílása vagy szája ugyanis mindig az ajtóval szembe az utcza ablakokra eső oldalra nyílik, hogy így az ajtó nyitogatása által okozott légvonattól védve legyen, de meg valószínűleg azért is, mert így az utcza ablakoktól jobb világítást nyer.

Egy, a házból fülő *kürtös kemenczének* leírását, egy régi apátfalvi háznál a következőkben adhatjuk.

A kemence a házajtótól jobbra eső sarokban áll, szájával a bejáratnál átellenben, az utczára nyíló ablakok felé nézve. A kemenczeszáj négyzetes, úgy 3 decmes oldalakkal. E nyílás előtti padot *kozíknak* nevezik, melyre azelőtt télidején tüzet is raktak, részint a ház gyorsabb melegítésére, részint annak megvilágítására. A kemence szája felett van a cseresznyeg vagy cseresznyeg-kő, mely mint említettük, megakadályozza, hogy a láng vagy szikra a kemencéből ki, a padra csaphasson, a házat tűzveszélynek téve ki. A füst itt nem a kemenczeszájon, hanem az a felett emelkedő *kürtön* távozik. E kürtő, mely egészen a padlásig ér, négyzetes alapu csonkakúla alakjában lesz vékony vesszőből fonva és azután betapasztva és kívül bemeszelve, egy-egy oldala alul úgy hetedfél, míg egészen felül, úgy 5 decm. Előfordul ily kürtő csonkakúp-alakban, meg mint mondják, hengeresen is. A kürtő elején alul, néhol egy kis padka nyúlik ki, melyre a sütés-főzésnél használt apróbb tárgyakat helyeznek.

A kürtő a felemelkedő füstöt a padon levő *kis kemenczébe* vezeti. Ez egy sárral tapasztott hengeres, belül üreges alkotmány úgy 9 decm. átmérővel és csak 5 decm. magassággal. Rendeltetése a kürtőből felemelkedő füstöt és szikrákat felfogni, nehogy az hirtelen a tetőre csapva, tűzveszélyessé váljék. Ily módon a kis kemence által fel-

fogott füst a kis kemencze oldalán alkalmazott felül ivelt nyíláson a kis kemencze száján jut ki és a padon szétterjedve a vértelék füstlyukján távozik. — Minthogy ujabbán a kemenczébe „masina“ (= takaréktűzhely) van építve, melyből a füstöt egy külön cső vezet, azért e füst felfogására a kis kemenczéhez egy kis függelék van csatolva és akkor a kis kemencze szája ezen nyílik.

A kürtőben *kürtő-dugó* alkalmazható, mely télen arra szolgál, hogy a meleget a házból ki ne bocsássa, azalött a házat e nélkül fel sem melegítették. Mióta masina van, nyáron is használnak kürtő-dugót oly czélból, hogy a masinából a füst a kemenczébe és így a házba ne juthasson.*

Néhol a kürtőnek a kis kemencze helyett másféle folytatása van: a *síp* vagy *sipka*. Ez egy kürtőhöz hasonló anyagból készült füstvezető-cső a padon végig fektetve. Azelőtt, mint mondják, a sipka a házban is lehetett egyik végével a kürtőn, a másikkal keresztgerendán fekve. Ez elhelyezés előnye volt, hogy jobban a házban tartotta a meleget, meg mindjárt észrevették, ha megrepedt és azért „nem esett annyi tűz róla.“

A kürtők, mint még fejlettebb alakjukban is tűzveszélyesek, mindinkább kiszorulnak, úgy hogy ma már nem valami sűrűn találhatók.**

A kemencze nemcsak a sütés-főzésre, hanem tél idején, kályhát pótolva a melegítésére is szolgál, miáltal a szoba, főleg télen, válik állandó tartózkodási helyé, mikor is a meleget az apró, nem nyitható ablakok sem bocsátják ki. Télen a kemencze teteje, ha az lapos, valamint az oldalába épített egy vagy két padka éjjeli fekvőhelyül is szolgál.

A kemenczének, teteje szerint, három alakját különböztethetjük meg: az egyik az egészen lapos, a második a pártázatos és a harmadik a búbos. A másodiknál a lapos tető lépcsőszerűn alább száll a pártázatot képezve, mely télen fekvőhelyül szolgál. A *búbos kemen-*

* Ugy látszik a kürtőt nevezik, néhol *szittatónak* is, legalább csak így értelmezhető e szó a palócz kemencze leírásában Szeder Fabiánnál. A kemencze szája felett — írja — agyaggal bemázolt szittatón megy fel a füst a padlásra és ott eloszlik, vagy egyedül a padláson egy jókora lyuk van hagyva, hogy azon a füst kimehessen. (A palóczok. Tud. Gyűjt. 1819. VI. 41. l.) Ugyanő szögyűjteményében a kürtöt (és k.-söpröt) is felemlíti rokonértelműnek véve azt a kéménynyel.

** A kéménynek, mely a fedélből, „haj-ból“ kiáll, részei: „a szára, lyuka és a bótozata.“

czénél egy nagy, majd a padozatig érő kúpszerű kidomborodás, búb van, melynek megkeskenyedő felső része néhol csonkitott. E búbos alak csak újabban kezd terjedni és pedig, úgy látszik, az alföld felől, éstalan a búbban a kürtő rudimentumát láthatjuk. A nyoszolák alkalmazásával a szobában a kemenczetető, mint fekvőhely veszt jelentőségéből, a kemencze-búbot a szoba disznének tekintik, az a kályha szerepével bir és néhol tényleg kályha jön a helyére. Ahol búbos a kemencze, ott elfűtése a konyhából történik.

A kemenczénél annak ajtó melletti részéhez építve mindenütt, egy padot találunk, melynek *szapha*, Lapujtó vidékén *szappallya* a neve. Ezen ülnek télen melegedve és rajta feküdni is szokott a gazda, vagy más valaki. A szapháról járja a mondás: „hivatlan vendégnek szappalatt a helyi“, vagyis az ilyennek nem illik a házba beljebb menni, legfeljebb azon a helyen ülhet. Ezt mondják a szemérmetlen koldusnak, aki előbbre megy a házba, közelebb az asztal fiához. A szapha *alá* küldés és a *szappallya* név talán azzal magyarázható, hogy a kemencze felsőbb részét, talán a pártazatot is szaphának nevezik. Erre látszik utalni az a különböztetés, hogy Szilváson felső és alsó szaphát különböztetnek meg, hogy azonban e különbség miben áll, arra sem feljegyzéseim, sem a korábbi leírók nem adnak kielégítő felvilágosítást. Tesmagon a szapha csak „szómondásban“ divat, különben helyette csak pad járja. A szapha alatt egy kis fülke fordul néhol elő, melyben a meszes fazekat szokták tartani.*

Újabban a kemenczének a ház közepe felé néző sarkában *masinát* (Dédesen: parhert), vagyis takaréktűzhelyet építenek a rendes sütés-főzés czéljaira, és így a kemenczében csak kenyeret sütnék. A masinánál nagyobb a fakimélés, a füstmentesség és míg nyáron nem melegíti úgy át a szobát, mint a kemencze, télen elég

* Szeder Fabián palócz szójegyzékében „a szap: kemencze oldal, ahol a fáklyát (világító faszilánk) szárítják, *szapally* = a kemencze oldal mellett való pad.“ (A palóczok. Tud. Gyűjt. 1819. VI.) Findura a szapot a lapos kemenczével azonosítja. „A palóczoknál — írja — a búbos sok helyen nem kupba végződik, hanem lapos (sic!) és ez a szap, vagy Hevesben „szapha“, melyen öregek és gyengélkedők szoktak feküdni s amelynek oldalában vagy alján egy mélyedésben áll a kiszis vagy cziberés fazék“ Más helyen azt mondja, hogy míg ma a kemencze a pitvarból, a szap most is belülről fűlik. (A palóczok 201. l.) Lehetséges, hogy a szap név egy korábbi kemencze alakra vezethető vissza, melyben egy szapuló üst volt alkalmazva. (V. ö. Dr. Jankó János: Kalotaszeg magyar népe. 1892. 69. l.)

melegen tartja azt a kemencze elfűtése nélkül is. A masinának, melyen a főzést végzik, a végében van a *sütő*, melynek *rúra*, *róra* Pilisen *lóra* vagy *dob* is a neve, és amelyben a rétest, lepényt krumplit stb. sütik, télen meg a tetejére felülnek melegedni. Mint említettük, a masinából egy külön cső szolgál a füst elvezetésére.

A rúra és a fal között néhol *kispad*, vagy *kuczkó* van, melyen egyes konyhaeszközöket tartanak, vagy télen fonáskor ülnek is rajta.

A ház. A tulajdonképeni ház, ahogy a lakószobát széltében nevezik, rendesen a háznak utczai oldalára esik, és így az utcza helyzete szerint a pitvar bejáratától vagy jobbra, vagy balra nyílik. A bejáratnál küszöböt találunk és az ajtó többnyire alacsony, úgy hogy egy középféletti termetű ember nem léphet be meghajlás nélkül. Az ajtóval szemben levő falban van, állandóan nem nagyon közel egymáshoz, két, az utczára néző ablak, melyeken, valamint egy, az udvarra néző ablakon nyeri a ház megvilágítását. Ez ablakok a régi házaknál négyzetesek, csak úgy 2 dm-es oldallal és négyes beosztással, de mindenütt üveggel. Hogy télen a hideg az ablakon be ne hatoljon, azt régibb házaknál a falba erősítették oly módon, hogy azt nemcsak kinyitni, de még kiemelni sem lehetett és így a szellőztetés csak az ajtónyitásra szorítkozott. Helyenként a hatóság ez ablakokat üldözőbe vette, úgy hogy azokat be is verték és a mostani ablakok legalább kiemelhetők, aminthogy nyáron ki is emelik azokat. Újabb házaknál mindinkább tért foglal a nagyobb nyitható ablak hatos beosztással. Az ablak részei: „a fögyi, a ráma, a keresztvas, a deszka.”

A szoba talaja, mint a ház egyéb részei sincs kideszkázva, hanem csak vert földből van és *házföd*, *házfögyi* a neve. Ezt Rimócson sárga, agyagos földdel szokták megerősíteni akkor mikor a ház falát mázolják. Rendesen nagyobb ünnepekre ujitják meg, a mikor is földdel meghordják és marhaganajjal besimítják.

A szoba teteje a *padlás*, a keresztgerendákon fekszik, melyek a szoba középső részen, annak hosszában végighuzódó mestergerendára támaszkodnak. A mestergerenda felső oldalára, a keresztgerendák közti hézagokba különböző kisebb tárgyakat helyeznek, melyeket a szobából kivinni nem akarnak. Gyakran szolgál a mestergerenda késtartóul, oly módon, hogy alsó oldalára egy kis léczet szegeznek és a késeket pengéjükkel az e feletti hézagba dugdossák, ezt teszik főleg azért, hogy a kis gyermekek a késekhez, melyeket különben az asztalfiában tartanak, hozzá ne férhes-

senek. A kések ez elhelyezése azonban, a mestergerenda alacsony-sága miatt a középnél magasabb termetű ember fejét könnyen veszélyezteti.

Figyelemreméltó a némely házaknál előforduló *bódog-any*a, mely némileg a mestergerenda s vele a padlás biztosítására szolgál. Ez egy erős tölgyfából való négyoldalú, vagy hengeralakú oszlop, mely a szoba közepén van felállítva, a mestergerendát tartva és védve a behajlástól. Régebben a bódoganya jobban el volt terjedve és már az új házba beállították, míg ma már csak szórványosan lép fel és rendszeren csak akkor állítják be, ha a mestergerenda már megrepedezett és félnek, hogy leszakad. Azelőtt, úgy látszik, pusztán babonás félelemből is alkalmazták, mert már az új háznál egy közlőm szerint, attól tartottak, hogyha nem állítják be, úgy „legyün a ház“. Idővel e babonás félelem alább hagyván, azt ma a házban feleslegesnek, csúnyának tartják és a régibb házakból is, hol tényleg szükség nincs rá, eltávolítják. Ujabban a takaréktűzhelyek építése által a kemencze a szoba közepe felé terjeszkedvén a bódoganya a tűzhely körüli forgolódásnál is alkalmatlanná vált. Némelyek a bódoganyára tarisznyát vagy szűrt, néha szárítás céljából is, akasztanak.*

A szoba berendezésére térve, ez irányban a legjellemzőbbek a lóczák, meg az asztal és ezek elhelyezése. A *lóczák*, vagy padkák, melyeket maguk készítenek, tölgy- vagy fenyűfából, és míg az előbbiek szélesebbek, erősebbek, az utóbbi anyagból készültek keskenyebbek és gyengébbek. A módosabbaknál *karos lóczát* is találni, melyet csak egyes ügyesebb emberek tudnak készíteni, és amely rendszeren az asztal mellett nyér elhelyezést.

* Findura a bódog-anyát a palócz-magvarságra jellemzőnek tartja és hogy Rima-Szécsen magyarok lakták, azt azzal bizonyítja, hogy ott „palócz-módra építkeztek, az u. n. boldog-anyá vagyis a ház közepére felállított bálvány most is látható a Murányi-féle házban.“ (Findura J.: A Balog völgye. Földrajzi Közlemények. 1890. 179 l.) — Pintér két ily a mestergerendát tartó oszlopot említ, a „bódog anyát“ közvetlen a „szap“ mellett és a „bálványt“ a ház közepe felé. (I. m. 18. l.) — Más helyen Findura is két a régi palócz lakóházat tartó hengeres oszlopot említ: „az egyik, melyen a szoba (ház) közepe táján a mestergerenda pihen: a bálvány; a másik a bejárat mellett a „boldog anya“ teleírva czifra emble mákkal, talán régi hűnscytha-jegyekkel (?), melyeket faluhelyen a gyermekek sorba csókolnak este imádkozás után, lefekvés előtt; vagy büntetésből „ha csínyt követtek volna el.“ (A palócz népköltészetéről. Koszoru. 1834. 218. l. — A borprésnél (*soto*) is bálvány a neve a középén levő oszlopnak.

A lóczák a szobában köröskörül a fal mentében állanak, és elhelyezésük vagy rendeltetésük szerint különböző nevet viselnek. A kemence végében van a *tűz-lócza*, melyen télen feküdni, aludni szoktak. Felette, vagy másutt a kemence felett függ egy *szárító-rúd*, melyen az átnedvesedett ruhát, vagy a kimosott fehérneműt szárítják. A tűzlócza végében az ajtóval szemben eső oldalon van a *középső lócza*, melyet néhol *első* vagy *végő lóczának* is neveznek. Erre csak ülni szoktak, különösen az asztal melletti részére. Vele érintkezik a harmadik lócza a tűzlócza átellenében, melyre edényeket és egyéb konyhai eszközöket raknak, és amelynek *fűzeka*-, *vizes*- vagy *mázoló-lócza* a neve.

Az *asztal* mindig az ajtóval szemben, a kemenczével átellenes sarokban áll, és azt a helyet tekintik a szoba *első* helyének; annak belső sarkánál van étkezésnél a gazda helye. Az asztalt, vagy maguk készítik és pedig előszeretettel jávorfából, tölgyfa lábakkal, vagy pedig vásárokon szerzik be. Az asztallábak közül a két-két átellenest a *keresztfa* kapcsolja össze. A kihuzós *asztalfiában*, mely mindig az ajtó felé nyílik, kenyeret, sőt és evőeszközöket tartanak, míg ahol az asztalfia hiányzik, ott a kenyér és só az asztalra kerül. Dédesden az asztal alatt vizeskorsót, rajta hamvast, vagyis durva vászonterítőt látni. Általános az asztal felett a függő petroleum-lámpa; néhol ott függ a buzakalászközből készült koszoru, melyet az aratásból hoznak haza.

Elmaradhatlanok a szoba berendezésében a díszítésül szolgáló edények, melyek a módosság jeléül szolgálnak és a gazda-asszony büszkeségét képezik. Ezek az ajtóval szemben lévő és vele az asztal felé határos fal részleten vannak a falhoz erősített *fogasra*, vagy csak szegekre is felfüggesztve. Tarkán színezett, változott rajzu kancsók, korsók, tányérok vannak ott, melyeket csak ünnepélyes alkalmakkor használnak, egyébként pedig egyesekben különböző apró tárgyakat tartanak. Ez edények között régibb keletűekre nem igen találni; azok nagy vidéken kerülnek ki az apátfalvi köedénygyárból, honnan azt rendszeren az ottani nagyon látogatott búcsukon szokták beszerezni. Az ily edények a leányok hozományának egy részét képezik és néha ajándéktárgyul is szolgálnak.

Az edények alatt többnyire olcsó, rikitóan színezett, silány kivitelű szentképek láthatók, melyek között néha egy kisebb féle tükör foglal helyet.

A szobában vannak elhelyezve a házaknál, ahol a sütés-főzés

ott történik. a különböző konyhaeszközök és pedig rendesen a kemenczének az ajtóval átellenes sarkánál. E konyhaeszközök tartására szolgálnak, a lóczán kívül: a *tálas*, *kánalos*, *póczok* és a falba alkalmazott szegek. A kánalosban, melyet rendesen maguk faragnak, van az evőkanalakon kívül a *lyukas*-, a fölözésre szolgáló *tajtékszedő*-, meg a *ganczatörő* kanál. A tálason, mely több emeletű: tálak, tejes köcsögök, dézsa, ételhordó sirányok, kancsók stb. állanak. Néhol a tálas felett *pócz* szokott lenni, melyen néhány edény, vagy különböző tárgyak, mint könyv, pipa stb. hevernek. E póczot néhol fogas pótolja fiókkal, melyben apróbb holmit tartanak.

Helyenkint a kánalos és tálos környékén a falra vannak aggatva: tálak, tányérok, továbbá a mosósuk, a csikítófa, melylyel a tésztát nyújtják és egyszersmind mángorolnak is, a szita, a hosszú villa, a paprikás korsó és a pálinkás korsók. Némely házakban a bejárat melletti falban a kemenczével szemben *vakablak* van, melyben pálinka, üveg, sirány, tejes fázék stb. nyer elhelyezést.

Leginkább csak ott, hol a konyhaeszközök nincsenek a szobában elhelyezve, jut ebben hely a *nyoszolának* is. Ennek helyéül a kemenczétől és asztaltól szabadon maradt két sarok szolgálhat. Ahol csak egy a nyoszola, ott annak a bejárat melletti sarokban a kemenczével szemben jut hely, míg a másodiknak a másik szabad sarokban. E második nyoszola a faházakban a kemencze nagy terjedelme és a szoba rövidege folytán nem igen foglalhat helyet. Ahol hosszabb a szoba, ott az első ágy és asztal, másrészt meg a kemencze és a másik ágy között egy-két ládára is jut hely.

A szoba berendezésénél felemlíthetjük még a helyenként található faliórát a kemenczével átellenes falak egyikén vagy másikon, meg a szenteltviztartót közvetlenül az ajtónyílás melletti falon.*

A *komra*. A pitvarból a szobaajtóval átellenben nyílik az ajtó a *komrába*. Ez a háztól ugy kisebb terjedelme, mint az által is különbözik, hogy kevesebb és kisebb ablak van rajta és nem fűthető. A kisebb ablak itt részint a fűtésihiányban nyeri megokolását tél idején, mikor is ez ablakokra szalmát, vagy néhol saját-szerű szalmafonatot alkalmaznak a hideg ellen védekezve, de más-

* Csak Tesmagon láttam az asztal melletti sarokban egy a sarokba illő szekrénykét, melyet almárjonnak neveznek.

részt azért nem csinálnak nagyobb ablakokat a komrán, mert akkor ez is adó alá kerülne, csakugy, mint a lakószoba.*

A komra éléstárul és ruhatárul szolgál, meg ahol nagyobb a család, alvóhelyül, főleg a nők és gyermekek számára, végül még lomtárul is. Mint éléstárban, benne áll a fal mellett a *szuszék* meg a *lisztes ferslóg*, és ott lóg alá a padozatról a *kenyértartó rács* vagy *rácsa*. Mint ruhatárban, vannak a komrában a ruhák, részint a padozatról lefüggő *ruhatartó rudakra* felaggatva, részint meg a *ruhás ládákba* elhelyezve. Ez utóbbiak vagy felemelhető tetejü *tulipános ládik* vagy faragásos díszítésü *kihuzós szekrények*.

Nyoszolák a komrában többnyire az ajtótól jobbra vagy balra állanak, mint a légvonattól leginkább védett helyeken. Gyakran a nyoszolák helyett, melyeket inkább csak a házba állítanak, a komrában *ágyszékek* vannak, rajtuk magasra felrakott ágyneművel.

Az említetteken kívül a komrában találnak elhelyezést a mosáshoz, kenyérsütéshez, fonáshoz és szövéshez sükséges tárgyak, meg a kisednevelési eszközök, mint a bölcső, lyukas szék, ücsik és egyéb tárgyak, melyek más esetekben a padláson is nyerhetnek elhelyezést.

A *padlás*, melyre a pitvarból vezet a feljárás, az egész ház felett osztatlanul huzódik. Első részében többnyire kukoriczát, babot tartanak, míg másik felében szerszámfákat és takarmányt. A takarmányt, amennyiben füstnek van kitéve, ott csak kis készletben tartják és a hátsó nyitott oldalon hánnyák le.

Melléképületek. A házhoz van rendesen építve a *marha estálló*, melyet a palócok még széltében a régi magyar *ól* névvel is neveznek (marha- ló-, vagy tehén-ól), mely elnevezést csak ujabban kezd kiszorítani: az istáló név.**

Az istálónak, mely mindig az udvarra nyílik, két alakját figyeltem meg: az egyiknél a jászol a bejáratnál szemben, a másiknál attól oldalt foglal helyet.

Az első alaknál, egy apátfalvi marha-istálónál, a jászol előtt a *hidlás* terjed padlóval, melyen a marha áll, és melynek elkerítő széle az *ormossa*. Jobbra az ajtótól a sarokban van a deszkakerítés

* Télen a komrában hálók, Pintér szerint, megmelegített köveket szoktak ágyukba tenni. I. m. 17 l.

* Egy apátfalvi háznál, hol a ház végébe épített ól tönkrement, a komrát alakították át óllá, úgy, hogy most ember és ló ugyanazon pitvar-ajtón jár ki-be.

által képezett *szénatartó*. Az istállóban még egyes tárgyak, mint kosár, villa, kapa stb. hevernek. Ablak nincs rajta, vagy ahol van, azt télen rendesen berakják a hideg ellen védekezve.

Egy másik, Rimóczon megfigyelt, ló és tehén számára egyaránt szolgáló istállónak berendezése a következő. A bejáratától bal oldalt levő fal mentében huzódik a jászol, talán csak azért ott, mert az a szélesebb oldal és így a ló és tehén egymás mellett inkább találhat elhelyezést. A jászol tájától egy vízszintes dorong a *strájf*a huzódik, mely a teheneket a lovaktól elválasztja védve ez utóbbiak rugása ellen. A jászol közepe aljában huzódik a *hidlás-padló*, melyet a *hidlászgerenda* határol. A lovak a jászolnak az ajtó felé eső felében állanak, hol is számukra a jászol felett a *rúcsa* függ. Szemben az ajtóval a jobb sarokban van a *szénatartó* elkerítve, míg a jobbra eső fal közepe táján egy kis *pócson* a *lovakarót* (*vakares*) tartják. Látható még az istállóban kis-szék, veder-itató, fűkosár és az ajtó melletti sarokban „söprő“, kapa, vasvilla és ganajvonó. Ez istállóban közvetlenül az ajtónyílástól balra van a feljárat a *szénapadlásra*. Apró ablakok is vannak itt és pedig kettő a bejárat átellenében, egy meg az ajtótól balra a ház elején az udvarra nyílik.* Néhol az istállóban házinyulakat tartanak.

A sertések számára többnyire különálló ól szolgál, csak ritkán van az a ház elejéhez függesztve az egy darabon meghosszabbított szalmaházfedél által fedve. Rendesen deszkából van a sertés-ól készítve, néha csak igen kezdetleges módon összetákolva: míg Rimóczon egy fűzfavesszőből font sertés-ólt is figyelttem meg.

Egy fejlettebb alaku apátfalvai fából készült *disznó-ól*, egyik oldalán ajtó által van összekötve a *hidassal*, melynek felemelhető *leppentője*, födele van, míg a másik végében van a *ludól*. A fedél alatti rész vagyis a padlás a tyukoknak van hagyva, melyből néha egy kis részt galambok számára rekesztenek el. A leirt ól az udvaron a kamra, ablakokkal átellenben áll a szélesebb, bejáratos oldalával a ház felé nézve. Fedele szalma, elől-hátul fonott vértelkekkel.

A melléképületek közül a csűr, mint említettük csak a jobb móduaknál fordul elő és a kapuval szemben az udvar hátsó részében foglal helyet. Egy apátfalvi csűr leírása a következő:

* Rimóczon az istállóhoz még egy komrát is láttam építve, benne szalma-nyoszola meg különböző gazdasági és házi-eszközök vannak felhalmozva, melyek az elől levő kamrából kiszorultak.

A csűr szabálytalan alaku faalkotmány. Alapjául köveket raknak és erre jönnek a talfák, melyekbe a sarkokon oszlopok vannak csapolva, melyeknek felső végére szinte csapolással vízszintes gerendákat helyeznek. Az épület oldalát deszkák képezik, melyek csak a szérü rész két oldalán hiányzanak. Mint a háznál, úgy itt is a fedél szarufákon és léceken elhelyezett szalmazsúpokból áll, dülő farazattal.

Az egész építmény két félre oszlik, a nagyobbik fél a *szérü* („szérő, szűrő“), melyen a nyomtatást, vagy cséplést végzik, és amelynek két oldala nyitva áll. E szérü egyik felének felső részén gerendák vannak és ez a *szérütorok*, hová takarmányt raknak. A csűr másik kisebbik fele a *csűrág*, melynek oldala egészen el van zárva, ebben a gabonát tartják. E félnek úgy egy harmada néhol, mint a leirt csürnél is el van rekesztve és a fiók a neve, hol a *méhely* v. *gyalupad* van, és különböző eszközök tartatnak, mint harapófogó, villahajtó, kasza, a *födverő-bakó*, vagyis a házföld egyenesítésére szolgáló sulyok, meg a gazda egyes faragványai.*

A gazdasági épületek kapcsán kell megemlékeznünk a kezdetleges *vermekről*, melyekben burgonyát tartanak, és melyeket az udvarban vagy kertben ásnak.

Mint a kültelken levő gazdasági épületek a palóczoknál helyenként előforduló *borpinczék* érdemelnek figyelmet, melyeknek pl. Tesmagon változatos formái tanulmányozhatók.

* Vidékenként a melléképületek minősége és elhelyezése tekintetében egyes különbségek észlelhetők. Így Rímóczon a csűr helyén *pajta* van hátul, leveles kapuval, meg egy külön *szénarakodó* épület, melyhez *faszín* van kapcsolva a tüzifa tartására. Pílisen hátul *terhész-komra* vagy *hambár* van, mint gabnatartó.

A vogulok pogány ösvallása.*

Irta: Dr. Munkácsi Bernát.

Azon feladatok közt, melyeket a magyar összehasonlító nyelvtudomány munkásai mai napság maguk számára kitűzhetnek, alig számíthat valamelyik nagyobb körű érdeklődésre, nemzeti érdekeink szempontjából alig tekinthető más jelentősebbnek, mint amely a magyar nép ősműveltségének képeré van hivatva világot deríteni, mely megoldásában föltárja előttünk azon alápokat, honnan nemzetünk anyagi és szellemi fejlődése kiindult s ilyen módon — mivel minden fejlődés csirája a leendő alakulatoknak előképét foglalja magában — fontos tanulságok forrása jövőnkre nézve is. E feladat munkájában két, egymást kiegészítő eszköz áll rendelkezésünkre: a magyar műveltségyszók összehasonlító vizsgálata s a rokon, vagy velünk történeti érintkezésben állott népek összehasonlító néprajza. Apróbb részletműveletek történtek eddigelé is nálunk mindkét irányban s különösen ami a műveltségyszók vizsgálatát illeti, ezen a téren már annyi becses eredmény derült napfényre, hogy ezek készlete alkalmas buzdításúl szolgálhat a rendszeres feldolgozásra. Nem így állnak az ügyek a másik irányú vizsgálódás, a magyar összehasonlító néprajz tekintetében. Itt még egészen kezdetén vagyunk a munkának, azon a ponton, hol a magyar összehasonlító nyelvtudomány negyven évvel ezelőtt állott, melyen t. i. az ide vágó (nagyobbára külföldi) irodalom eredményeinek kivonatos összeállítása, továbbá a rendszeres anyaggyűjtés képezhetik csak okszerűen a legközelebbi célokat. Ez utóbbihoz van szánva adalékul jelen értekezés is, melyben a hozzánk legközelebb álló rokon népnek, a vogulnak kívánom bemutatni ősi vallásos felfogását és gyakorlatát, egyelőre csupán vázlatos vonásokban, későbbi alkalmakra tartván fenn az egyes részletek tüzetesebb tárgyalását.

* * *

A hivatalos kimutatásokban a vogulok ma már mind mint keresztények szerepelnek. Térítésüknek kezdetei visszanyúlnak azon

* Felolvastatott a M. T. Akadémia I. osztályának 1893. február 20-án tartott ülésén.

korba, midőn először jutnak érintkezésbe az oroszokkal. Már azon rablóhadjáratokban is, melyeket a novgorodiak a 12. században intéztek a jugorok földére, kimutatható nyoma papok részvételének, kiknek ott nyilván nemcsak tábori szolgálat volt a feladatuk, hanem egyszersmind hogy a templomokat — melyeket ama kor szokása szerint a meghódított földeken a meghódoltság jeléül szoktak volt fölállítani — fölszenteljék s hiveket szerezzenek az egyháznak.* De valamint a novgorodiak külső hatalma, nem erősödhetett meg vallásos befolyásuk sem s úgy látszik, nem sok eredménye volt azon hittérítői buzgalomnak sem, melyet Sz. Geraszim, permi püspök fejtett ki a 15. század elején a vogulok közt. Erősebb hatással voltak a vogulok és osztjákok szellemi életére a szibiri khánság tatárjai, kiknek révén e népek között terjedni kezdtek az izlám tanításai is elannyira, hogy ennek nyomai ma is mutatkoznak a nyelvben (v. ö. pl. kondai vogul *Kuorēñ* könyv: arab *Korāñ* könyv, kórán | *oxér-sómēñ* végítélet napja: ar. *axér zemán* idők vége | *asraj* ördög: *azráil* halálszellem | *ogšél* halál: ar. *ešél* halál, halálórája stb.) és néprajzi szokásokban. Azonban a formalis térítéseknek, melyeket a mohamedánság részéről a 16. század közepe táján Ahmet Girej, az utolsó szibiri khánnak, Köcsüm-nek fitestvére kezdett meg, csakhamar véget vetettek az oroszok előnyomulásai. 1581-ben foglalta el Jermák Timofejev, kozák rablóvezér a Tobol és Irtis összefolyásánál épült tatár fővárost, Szibirt, mely után a vogul és osztják fejedelmek egy része önként hódolt meg, más része pedig engedni volt kénytelen az elnyomó fegyveres hatalomnak. Az oroszok nem semmisítették meg azonnal az apró ugor fejedelemségeket, melyeknek urai a fennálló viszonyok közt jó szolgálatokat tehettek számukra a vidék

* Források: *Kratkoje opisanjije o narodje ostjackom, socsinjennoje Grigorijem Novickim v 1715 godu.* (Rövid leírás az osztják népről, melyet Noviczky György szerzett az 1715. évben.) Kiadta Majkov L. Szt.-Pétervárott 1834-ben. — *Opisanjije Berjozovskavo Kraja* (Berezov vidékének leírása). Szerzője N. A. Abramov. Megjelent a szpétervári földrajzi társaság Zapiski-jeinek XII. kötetében 1858-ban. — *Materialy dlja istoriji Kristi Anskavo prosvjescsenija Sibirji so vremenji pokorenija ejo v 1581 godu do nacsala XIX. stoljetija.* (Adatok Szibéria keresztyén fölvilágosodásának történetéhez 1581-ik évben történt meghódítása óta a XIX. század elejéig.) N. Abramovtól. 1854. — *Snosenjija Novgoroda Veljickavo s jugorskoj zjempljej* (Nagy-Novgorod viszonyai az ugor földdel. Történeti földrajzi vázlat Szibéria régibb történetéhez). Irta Oksenov A. Megjelent a Jadrinczev N. M. szerkesztette: *Ljitzjeraturnyj Sbornjik-ban.* (Sz.-Pétervár, 1885.)

kormányzásában s a jazak (bőradó) behajtásában. Viszonzásúl az irántuk tanúsított kíméletért, valamint hogy uralkodóik kegyelmét a maguk részére továbbra is biztosíthassák, az ugor fejedelmek lassanként hajlandókká lettek a keresztségre is. Már Feodor Ivanovics uralkodása idején lépett be a keleti egyházba az obdorszki fejedelem, későbbi nevén Vaszilij, ki visszatérván Moszkvából hazájába, ott egy hasonló nevű szent tiszteletére templomot is épített. Példáját követték 1599-ben a középobi (kondini) fejedelemnek, Jigicsej-nek, Alacs fiának anyja s egyik fia, kiknek visszatérte után maga a fejedelem utazott Moszkvába és keresztkedett meg. Hazatérván, 1602-ben ő is templomot épített s elküldte az orosz székvárosba egy második fiát is, ki ott udvari méltóságra jutott. Hasonló esetek többször ismétlődtek a 17. század folyamán. de elvégre is elszigetelt, kivételes jelenségek voltak; a nép egészében nem ébredt vonzódás az új vallás iránt, sőt visszaestek a pogányságba a megkeresztelkedettek ivadékai is, mint pl. a fönt említett obdorszki fejedelemé, kinek Mámruk, Molyuk, Gynda,* Tucsabalda utódai után csak Tajsa, a később híressé vált Tajsin nevű fejedelmi család őse vette föl ismét a keresztséget 1714-ben.

Komolyabban karolta föl a hittérítés ügyét Nagy Péter cár, ki éles politikai látásával észrevette, hogy nemzete gyarapodásának hatalmas eszköze lesz, ha a szibériai pogányokat a keresztyénség számára meghódítani sikerül. 1706-ban rendeletet küldött a berjovzi hadparancsnoknak, hogy hívassa maga elé a Szigva melléken uralkodó éjszaki vogul fejedelmet, Seksát s az obdorszki Tucsabalda-t s kérdezze meg tőlük, hogy hajlandók-e áttérni a keresztyénségre. E rendeletet nem sokára hittérítő szerzetesek követték, kiket Lescsinszkij Filofej szibériai metropolita küldött ki a vogulok és osztjákok közé. De valamint az 1657. óta fönnálló kondini kolostor, nagyon keveset lendítettek az újabb intézkedések is a nép vallásos felvilágosodásán, mígnem végre maga Lescsinszkij ott hagyván főpapi székét, maga nem veszi kezébe a feladatot. Kezében a czári ukázzal, mely az osztják és vogul bálványok kiirtását rendeli el s kellő számú legénységgel és hajóval felszerelve indul 1712-ben apostoli útjára az Irtisen lefelé az Ob folyóhoz. Irtózatossá rémület szállotta meg az osztjákokat, a mint a nagy veszedelmet észrevették, mely ősi vallásukat fenyegeti s lelki felháborodásuk csaknem lázadásá fajult, midőn észrevették, hogy az

* y = mélyhangú i.

oroszkok szent helyeiket és tárgyaikat lángok martalékává teszik. Több helyt csoportosultak fegyveres ellentállásra s készek voltak saját életük árán is megvédeni bálványaikat; azonban idejekorán belátva, hogy a czár kihirdetett akaratával szemben minden ellentállás hasztalan, sőt esetleg az egész nemzetség végzetes romlásához vezethet, lassanként belenyugodtak sorsukba. Többen azonban, kiknek lelkiismerete az új állapotokkal kibékülni nem tudott, elmenekültek Obdorszk vidékére, hol több ezer osztjákkal és a szamojédekkel együtt ma is merev gátjai a kereszttyénség terjedésének éjszak felé. 1714-ben térítik meg Lescinszkij és papjai a pelimi, alsólozvai, tadvai, valamint a Szoszva és Szigva folyók vidékein lakó éjszakai vogulokat; végül 1715-ben nehéz küzdelmek között a kondai vogulokat. Hogy miként történtek ezek a térítések, igen jellemzőn mutatja be egy Regulytól följegyzett vogul történeti ének, melynek hőse valószínűleg nem más, mint az ismeretes utolsó kondai fejedelem Szatik.* Ime ennek magyar fordítása:

A keresztségbe való menés éneke.

(Pêrnän tûm êry')

A sok tájékú földön mindenfelé, úgy hallom én, férfi:

négyszögletű szögletes keresztet emlegetnek.

A sok tájékú föld tájékain mindenfelé úgy hallom:

négyszögletű szögletes keresztet

5 aggatnak (tesznek) mindenkire.

Férfi-atyám ácsolta

egy szobából álló gerendás házamban

* Szatik, vagy mint az oroszok nevezik Szatiga, energikus ellentállásról bőven ír Noviczky is, honnan megtudjuk, hogy egy tobolszki tatár buzdítására mintegy 600 fölfegyverzett embert gyűjtött össze oly szándékkal, hogy az érseki hittérítőt embereivel együtt, állítólag, lekonzolja. Ezt a tervet egy vogul elárulta a térítőknek, kik megrettenve visszatérni szándékoztak megkezdett útjukból; de ezt mégsem tették attól való féltükben, hogy látva futamodásukat, a már megkeresztelkedett alsó-kondai nép fogja őket megsemmisíteni. Megérkezve a fejedelem székhelyére, amaz és népe mégsem merték megindítani a harcot, félvén a reá következő halálbüntetéstől. „Te” — úgy mondták Noviczky szerint a fejedelemnek — „dühöngesz s civódást akarsz kezdeni a császárral: magad is meghalsz ezért s bennünket is elveszítesz.”

- ültem én, férfi. — [Egyszer csak] a honnan támad,
hatalmas hangú hangos mennydörgő zaj támad.
- 10 Én téres városom terére
kimegyek,
fekete ribiszkéhez hasonló kettőmmel (t. i. szememmel)
Fönnséges-Ég atyámhoz fölnézek:
egy koncertérhal szeme a mily nagy, annyi felhődarabkának
- 15 sem látom létezését.
Az alféli folyóforduló végébe, oda nézek:
egy tyúk orrához hasonló orrú jeles hajó
jelentkezett onnan elő.
Vas belsejü erős puskákat
- 20 durrogatnak ottan,
vas belsejü sok ágyút
durrogatnak ottan:
Fekete-Föld anyánk csak úgy reng belé.
Fekete vasú nyilas tegzemet
- 25 tiz ujjas két kezembe véve
fölkerekedett had élére állok (kelek) én, férfi,
s a tyukorrú jeles hajót vissza irányítom (fordítom).
- *
- Azután két szobából álló gerendás házat
építék én, férfi;
- 30 ezen két szobából álló gerendás házban
hevergetek én, férfi.
[Egyszer csak] a honnan támad,
hatalmas hangú hangos mennydörgő zaj támad.
Én ismét kimegyek:
- 35 egy szál orosz vászonból való ingemben az alféli folyóforduló végibe,
oda nézek:
hát vas belsejü sok ágyút
durrogatnak ottan.
Amint lélekjelenlétem elvesztettem:
- 40 fara vagdalt két kozák
fogott meg valahogyan engem,
e nyáron kikelt, fölemelkedni képtelen makkrécze módjára
fogott meg valahogyan engem.
A mint pontosabban szemlélem:
- 45 az ebadta püspököt, őt magát hozzák.

- Mit atyámra sohasem raktak, lábbékókat
 raktak ott reám, férfiúra;
 kutya fekvő ronda helyre
 dobtak ott engem férfiút.
- 50 Hosszú, vagy rövid ideig vittek,
 férfiú atyám hét [kincses] ládikája közül a [megmaradt] legutolsó
 magammal viszem (helyezem). [ládikát
 [Egyszer csak] amaz emlegetett,
 regghajnali fényes csillaghoz hasonló Tobolszk város belsejébe
- 55 jutok el én, férfiú.
 Minőt atyám sohasem látott,
 valami tetves háznak belsejébe
 dobnak ott engem, férfiút.
 Egy ujuló holdbeli héten át
- 60 táplálom én, férfiú, ottan a tetveket.
 Melyet atyám tömködött meg,
 a négyszögletű kincses (gyűjtő) ládika szögleteit
 kiüresítem. — Azután
 egy selyemgombos hatalmas úr jön be hozzám.
- 65 Mint valami nyelve leszakadó nyelves állat
 úgy rimánkodik (énekelget) ott hozzám, férfiúhoz [értsd: rábeszéli
 Melyet férfiú atyám tömködött meg, [a megkeresztelkedésre].
 a négyszögletű kincses ládika
 nyílása üressé (tágtérüvé) lett [értsd: tartalma kifogyott].
- 70 Selyemgombos hatalmas uram
 a minővel nyaka tövén gombolkozik,
 afféle kenyéralakú gombbal
 gombolkoztam én be [értsd: megkeresztelkedésemhez fényes ruhá-
 Négyszögletű arany keresztet [val ajándékoztak meg].
- 75 tettem ott reám, férfiúra.
 Mit atyám szokott [áldozatul a bálvány elé] helyezni, a csikózsírral
 [bőséges tál
 ezután istennek ezredik napjáig (azaz: mindörökre) elmaradt.

*

Lescsinszkij halála után utóda Sztachovszkij Antal metropo-
 lita a következő tudósítást küldi felőle a szent zsinatnak: „Meg-
 keresztelt Szibériában mintegy 40,000 idegen hitűt és 37 templomot
 épített fel közöttük. Mind az idegen hitűeket ő a keresztyénségbe
 nem erőszakkal, nem rettentéssel, sem valamely másféle fenyege-

téssel, hanem egyes egyedül az evangélium hirdetésével és fáradozásaival térítette meg“ (Abramov).

Közel 180 esztendő telt le ezen esemény lezajlása óta, mely alatt a vogulok kulturája érdekében nem történt egyéb, mint hogy a népesebb területekre megfelelő személyzettel együtt papokat küldtek ki, kik — amint az utazók általában tapasztalják — ahol csak módjuk nyílt rá, valóságos zsarnokai lettek a lakosságnak. Az egész óriási területen, melyen a vogulok laknak, mai napig sincs egy iskola, nincsenek szárazföldi utak, nincs egy orvos, vagy csak egy sebész, egy iparos, sőt még egy kovács sem, noha az egész déli vogulság lovakat tenyészt. Ahol oroszok telepedtek le a vogulok közé, ott emezek vagy teljesen elpusztultak egész a legutolsó emberig, mint a Csuszovája, Tura folyók, déli Szoszva és a felső Tavda vidékén (mely utóbbi helyeken pedig még Reguly vogul énekeket is tudott följegyezni), vagy igen közel állanak a kiveszéshez, mint a Lozva, Pelim folyók s az alsó Tavda mellékén, hol egy fél század múlva alighanem csak anthropologiai nyomok és földrajzi nevek lesznek tanújelei a régi néprajzi állapotoknak. Ilyen körülmények közt igen érthető, hogy a vogulság ott, ahol nagyobb csoportokban tartotta fenn magát — mint a felső Konda és éjszaki Szoszva folyók mentén — öntudatossággal ragaszkodik népi sajátosságaihoz, s hogy különösen az utóbb említett vidéken teljes épségben fönnáll az ősi vallásos élet és gondolkodás is. Itt a keresztyénségnek jóformán egyetlen jele, hogy újév táján megjelenik az adóbehajtókkal együtt a kerület papja is, ki beszédvén a részére járó illetékeket s önkéntes adományokat, összehajtatja a vogul kisbíróval, a jasewolä-val a még meg nem keresztelt, gyakran már 10—13 éves gyermekeket s együttesen megkereszteli őket. Az egyház megerősítését fölöslegesnek tartják, még a házasságnál is, melyhez az egybekelt pár rendszeren csak szöktetés esetén folyamodik, a midőn t. i. a nő szüleinek esetleges föllépése ellen igen alkalmasan jöhet a hatóságnak beleavatkozása és oltalma.

A vogulok ősi vallásának alapja s legkiválóbb alkotó eleme, mint eredetileg valamennyi altáji népe, a természetimádás. Ennek körében az ég foglalja el a legfőbb mithikus rangfokozatot, melynek közneve *taarém*,* *tórém*, egyszersmind az istenség fogalmának kifejezője, ép úgy, mint az osztj. *tórém*, *türém*, zürj. *jen*, votj. *inmar*, mord. *skaj*, keleti török és mongol *tuñri*,

* aa = hosszú magyar a.

csuv. *túra** szók is „coelum” és „deus” jelentésűek. Kiváló tisztelet tárgya az ég mellett a föld is, mely a vogul világfelfogás szerint tulajdonképpen kiegészítő része az égnek, azaz „alsó ég” (*joli taarém*) szemben a menynyel, mely „felső ég” (*numi taarém*). A mithikus rangfokozatban és genealogiában második, de a vallásos gyakorlatban jóformán a legelőkelőbb helyet foglalják el a nemzeti hősök szellemei s ezek között első sorban az úgynevezett „égfiak” (*taarém-pyyjet*). E hős szellemek — melyeknek egy része bizonyára tisztán mithikus s ezek között egyik-másik solaris eredetű — tisztelőik képzelete szerint egykori működésük színterén honolnak, ahol őket bálványalakokban ábrázolják. Ez utóbbiaknak neve: *pupy*, míg a velük ábrázolt élő szellem, mely az istenidéző igék bűvöletére pillanatnyi sebességgel jelenik meg bárhol: *aatér* „fejedelemhős”, vagy ha női alak *náj* „fejedelem-asszony.” A bálványok helyét gyakran pótolják természetes kő-, vagy bérczalakulatok (*jelpiñ náar*), melyek a néphit szerint a hősöknek bűvöletes átváltozásai. A hősszellemek székhelyét képező terület „nőnek érinthetetlen (azaz: meg nem bántatható), férfinak érinthetetlen szent föld” (*nê rautal, xum rautal jelpiñ mâ*), melyen szentségtelen dolgokat elkövetni, szükségtelenül, vagy tisztátlan állapotban járni, fűvet szakítani, galyat tördelni, vagy a hozzátartozó vízből halászni, főzni, inni, ugyanott a partot evező érintésével megsérteni kárhozattal járó nagy bűn (*nak*). — Alsóbb-rangú mithikus lények, de azért szintén kiváló részesei a szent állatok (*jelpiñ uj*), jelesen a medve, jávor s helyenként a csuka és kigyó; továbbá egyes fetistárgyak, melyek között leggyakoribb a kard; végül a földalatti, vízi, tüzi, hegyi s erdei manók, illetőleg tündérek, a holtak lelke is a házi bálványistenségek.

Mindezen kisebb és nagyobb rendű hatalmaknak bizonyos megszabott hatáskörük van, melyen belül az ő kegyességüktől függ az ember életsorsa s a világ folyása. Ezért igen fontos jóindulatuknak biztosítása, mely a vallásos intézmények szigorú megtartása s különösen minél gyakoribb áldozatok útján lehetséges. Ez áldozatok nemei: 1. a véráldozat (*jir*), melynek legkedveltebb tárgya a ló, különösen a fehér szőrű. Ez állatot az északi vogulok csak nagy fáradsággal és költséggel szerezhetik meg az Ural innenső oldaláról, vagy az Ob vidékéről, miért is vele aránylag ritkábban és csak fontos események alkalmával kedveskednek az isteneknek.

** o = mélyhangú e.

Közönséges áldozati állatok a rénszarvas s a déli voguloknál a kakas. 2. az ételáldozat (*puri*), melynek tárgyai főtt vagy sült ételek, különösen hús, zsír, továbbá lisztkészítmények és italok (ma rendszeren pálinka; régibb időben, a mint az énekekből látjuk, sör és boza, vogul nevükön: *sur* és *pusü*). 3. tárgyadományok, jelesen becses állatbőrök, selyem- és posztódarabok, vagy ruhaneműek; nyilak, kopják; ezüst-, arany- és rézpénzek, úgyszintén különböző alakú öntvények ugyanez érczekből.

Ezen áldozatok nincsenek megszabott időhöz kötve, hanem alkalmakhoz, minőkül szolgálhatnak az élet összes fontosabb eseményei, mint pl. a halászati és vadászati évadok kezdetei és befejezései, továbbá személyes óhajtasok, születés, lakodalom s különösen betegség, haláleset, vagy egyébnemű szerencsétlenség. Az áldozatok természetére és mennyiségére nézve az isteni akarat fölismerője, valamint egyáltalában az isten és ember közbenjárója a samán (*úajt*), ki ezen hivatására kora ifjúságától fogva készül, még pedig nemcsak azzal, hogy pontosan megtartja a vallásos intézményeket és részt vesz a közös szertartásokban, hanem egyszersmind komoly törekvéssel a vallásos énekek és regék, úgyszintén az istenidéző igék tudományának elsajátítására.* Ha a samánnak tudomására jutott az istenség akarata, azt azonnal teljesíteni kell; „este kért áldozatocskámat reggelre ne halaszszák, reggel kért áldozatocskámat estig ne halaszszák” — ez szokott az istenek intése lenni az énekekben az őket idéző samánokhoz. Ha a gyors teljesítés lehetetlen, az áldozati tárgy helyett annak nyírhéjból kivagdalt kép-mását (pl. nyírhéj-lovat, vagy rént) teszik mintegy kötelezvény gyanánt a bálvány mellé, melyet aztán ha maga a kért áldozati tárgy megkerült, megsemmisítenek. Ez a fogadalmi kép (*kástne xuri*). — A véres áldozatnak lefolyása, a mint ezt a felső Lozva mellékén, *Paŋ wēñ-tit-paul* közelében alkalmam volt megfigyelni, a következő: Mindenelőtt fölszerelik az áldozótért (*tuwēm-kan*), vagy *jir-xatne-kan*; t. i. a havon, vagy gyepen köralakban letaposnak egy jókora területet s annak előréssében fölállítják

* Minden fontosabb vallásos ténykedésnek — s ezek közé tartozik a jóslás, bővölés és orvoslás — ő az intézője és vezére, mely alkalmakkor eszközei: a bővös dob (*koip*), az állatbőrrel bevont bővös pálcza (*su-juc*), kardok, nyilak s más fegyvernemek. Legnehezebb feladatai közé tartozik az istenidézés (*sátıl*), melynek különböző formái beillenek a leghatásosabb spirítisztikai mutatványok közé.

az előidézendő istenke leszálló helyéül szolgáló szent nyírfa-csemetét (*γál'-py'-tir*), melyet midőn a daemonok urának *Kul'-atér*-nak áldoznak, czédrusfenyő csemetéje (*ul'pä'-tir*) helyettesít. Ezután kihozzák a házi bálványt, még pedig nem az ajtón, hanem ép úgy, mint a halottat s tora végén a medvefőt az ablakon keresztül, s kihozzák vele együtt a tiszteletére ajánlott áldozati tárgyakat: bőroket, ruhákat, ezüstneműeket stb., mely utóbbiakat az e célból fölállított rudakra aggatják. Ezután a samán elővezeti az egy kötélre fűzött áldozati állatokat s a *tir* elé állva különös izgatottságot kifejező, szaggatott előadásban teli torokkal fölkiáltja az égbe az idéző igéket és könyörgését. Ennek befejeztével a samán intésére segédei az állatokat (ezekhez hátul állva) letaglózzák s szíven szúrják; egyes vidékeken pedig nyilakkal és kopjakkal végzik ki. A kiomló vért edényben fogják föl s azután szétvagdalva az állatot, húsnak egy részét ama vérbe mártva nyersen eszik meg, másik részét pedig az áldozati téren üstben megfőzik s később, vagy másnap eszik meg. A vérnek, húsnak s egyéb áldozati ételeknek és italoknak egy részét a samán a *tir* elé helyezi, hogy ennek illata és párolgása fölhatoljon az a körül lebegő istenke szelleméhez. E mellett állítólag a samán be is szokta kenni ama vérrel és hússal a bálvány arcát, mintegy kínálva, hogy egyék. Az áldozati lakoma végeztével az állatok bőreit, szarvait és koponyáit magas fára akasztják föl, egyéb csontmaradékait pedig az áldozati téren hagyják. — Étéláldozatot leginkább kisebb rendű istenségeknek hoznak, gyakran emlegetik a medvénekek és a bálványkákról szóló színjátékok, melyekben rendszeren csikóczombot és „zsírral bőséges tálat” helyeznek az áldozók az imádott alak elé. Másnemű ételáldozatoknak nyílt módomban tanuja lenni *Saw-paul*-ban a felső Lozva táján, midőn t. i. embereim a Lozva-vize szentjétől (*Lásm-vit-jelpiñ*) búcsuzva a folyó jegére egy csésze pálinkát s köréje perezkálácsokat raktak le, azután dél felé fordúlva hajlongások közben elmondták az istenidézetet, melynek végeztével a pálinkából egy keveset a hóra bocsátottak, a többit pedig a perezekkel együtt maguk fogyasztották el. — Az adománytárgyak fölajánlása olyképen történik, hogy azokat a fogadalomban megnevezett istenség bálványa mellé helyezik (a vízi istennek a vízbe dobják), vagy amennyiben erre alkalmasak, ruhákat és diszítésekét készítenek számára belőlük. Ezeket az Ob vidékén faluról-falura járó külön megbízottakkal gyűjtetik össze, kik visszatérve a hozott ruhákkal s egyéb holmikkal

annyira tele aggatják bálványukat, hogy az mód nélkül megvastagodik tőle; de még így is igen sok tárgy marad meg, melyeket a falakon, rudakon s másutt kell elhelyezni. Igen fontos szerepű az adománytárgyak közt a pénz és ezüstnemű, melyek a régibb időkben a bálványok mellett több esetben századok óta egybehalmózódva nagy vagyon értékére szaporodtak föl s a népnek igen jelentékeny szolgálatokat tettek, a mennyiben t. i. ez inséges éveiben, mint valami takarékpénztárból vett kölcsön az istenek pénzeiből, melyet aztán mihelyt csak lehetett, lelkiismeretesen visszatérített. A hittérítés kapcsán irányult a figyelem e kincsekre is, melyeket a vogulok és osztjákok bálványaikkal együtt az erdők legfélreesebb zugaiba rejtettek el, ahol azonban a közjük letelepedett oroszok és zürjének mégis nyomára jöttek, s mint örizetlen jószágot egész könnyű szerrel rabolhattak el.

Az áldozatok mellett legkiválóbb jelentőségűek az uralvidéki rokon népek vallásos életében azon intézmények, melyek a szent-helyek és tárgyak tiszteletével függnek egybe. Ezeknek egy csoportjáról már előbb volt alkalman megemlékezni, úgy hogy ezúttal azokra szorítkozhatom, melyekben a férfiúi tisztaság, illetőleg női tisztátlanság képzete uralkodik. A vogul ember bizonyos szentség nimbusával fogja föl legfőbb életfoglalkozásait, a vadászatot és halászatot is, melyeknek szerencséjével az ő egyéni életsorsa leginkább van egybekapcsolva. Az eléje kerülő vad, valamint a vizi szerszámába jutott hal a kegyes istenség adománya, melyre ő érdemtelenné valik, ha tisztátlan állapotban közeledik hozzá. S ilyenbe ejti őt bizonyos körülmények között a nőnek pusztá érintése is. Ezért minden vogul jurta mellett látható egy kisebb és tökéletesebb fölszerelésű házikó, *a mán kwol* („kis ház”), mely arra szolgál, hogy a nő tisztátlan napjaiban és szüléskor benne visszavonuljon. Ebbe felnőtt férfi be nem léphet; itt a nőnek külön üstje, külön edényei, külön rénbőr-ágyneműi vannak. A jávor húsát ilyenkor a nő meg nem eheti; mert a jávor a gönczölcstillag képében „égen ragyogó szent állat”, melyet ha a nő megsért, férje vagy férfitrokonai nehezen bűnhődnek érte s mindenesetre jávorvadat többé nem találnak. Hasonlóképpen tilos a medve bármely alkatrészének: bőrének, fogának, vagy koponyavázának érintése; mert rettenetes az „istenke-állat” haragja ilyen bántalomért. Általában nem léphetnek a nők bálványok közelébe s a szent helyekre, melyeket ha utjukba esnek, messziről elkerülni

tartoznak. Áldozatok alkalmával a távolban foglalnak helyet s a „bálványöreg“ (*pupx-aajkă*) látására ép úgy, mint idős férfi-rokonok előtt eltakarják arczaikat (*kăste'it*). Bármely férfiruha, vagy szerszám (pl. fejsze, nyíl, íj, evező stb.), ha nő reáhág, vagy rajta átlépett, tisztátlanná (*vik'sém, sistém*) válik s csak a rituális tisztulás után használható ismét. Ez utóbbi abban áll, hogy az illető tárgyat szurckfenyő-ág és hódpezsma (*lalwă*) füstje fölött lengetik, vagy hódpezsma-illatos vízzel meglocsolják. Ugyancsak ily eljárással válik tisztává a nő, midőn a *mău kwol*-t elhagyja s a férfi, midőn vadászatra indul.

A vogul hitfeltezés szerint van élet a halálon túl is. Az éjszaki jegestenger egy szigetén van a holtak lakóhelye, hova azonban nem jutnak el azonnal a halál után, hanem csak negyven nap múlva, amely ideig a lélek haza jár. Azért azt a tüzet, melyet a halott hátrahagyott, negyven napig nem szabad elalunni hagyni s ha ez mégis megtörténne, veszedelmes következménye várható. A holt lelke jó indulatának biztosítása ételáldozatok útján történik, melyet, míg eltemetve nincs, minden nap, azután pedig „szent hetének“ (*jelpiň sât*) eltelte után s az első év folyamán még 3—4-szer hoznak. A temetőben való áldozás olyképpen történik, hogy a sir előtt tüzet raknak, vizet forralnak s ebbe ételneműeket dobnak, melyet egy külön edénykébe öntve, könyörmondások mellett a sirjelölő felfordított szán mellé, illetőleg az ott álló élő fa tövében helyeznek el.

Évfordulókkal ismétlődő szent napokat a vogulok nem ismernek, minek egyik következménye, hogy náluk az időszámítás még igen fejletlen. Az esztendő, t. i., melynek „tél“ (*tâl*), vagy „tél-nyár“ (*tâl-tău*) a neve, csak hónapokra osztják, még pedig a holdforgás szerint 13-ra; de a hónapokon belül a napok és hetek számítása nincs gyakorlatban. A *sât* „hét“ szó használatos ugyan mint időegység kifejezője, de csak esetlegesen valamely eseménytől, vagy naptól számítva. Csak ott, hol a vogulság az orosz szokásokat elsajátította, jöttek alkalmazásba ilyen napnevek, mint *sât-puňk* vasárnap (tdk. „hétfő“), *sât aul'hatné hatél* hétfő (tdk. „hét kezdő nap“), *kitit hatél* kedd (tdk. „második nap“), *gúrmit hatél* szerda (tdk. „harmad nap“) stb.; vagy a Konda vidékén: *soitén tām khotél* vasárnap (tdk. „hétbe bemenő nap“), *soitén tām môt khotél* hétfő (tdk. „hétbe bemenő második nap“), *soät jät khotél* csütörtök (tdk. „hétközépi nap“) stb. Azonban ha nincsenek

is állandó időponthoz kötött ünnepeik, ünnepi jelentőségű a voguloknak minden fontosabb áldozati alkalmá, amelyek közé tartozik a számos érdekes szertartással végbemenő medvetor is.

Mindezen vallásos szertartásokban és szokásokban kifejeződő alapeszméknek, valamint általában a vogul nép szellemi életének leghívebb tükre és legjellemzőbb alkotása az a dús vallásos költészet, mely beláthatatlan régi idők óta nemzedékről nemzedékre hagyományosan átörökítve ma is él a nép ajkán s az ugor népek tudományára nézve ép olyan jelentőségű, mint indogermán téren a homeroszi énekek és a védák himnuszai. Ezen vallásos költészetnek ez idő szerint lehetséges minél bővebb összegyűjtése volt egyik főgyekezete szibériai tanulmányutamnak. Már az uralvidéki rokon népek mult századbéli tudósítóinál találunk nyomokat a népszellem e termékeinek létezésére nézve; tudják pl., hogy a medveünnepek alkalmával énekekben fejezik ki ezen állat dicséretét, továbbá, hogy bálványaik csodás tetteiről mindenféle „hihetetlen regék” járnak közöttük szájról szájra. Azonban az első határozottabb értesülést e tárgyról s e mellett jó számú mutatóanyagot Reguly hagyományai-ban nyerjük, melyeknek Hunfalvytól kiadott része is — az egy *Vátu-xum* („kereskedő-ember”) mese kivételével — mind e nemből valók. Reguly után Ahlquist három ízben járt a vogulok közt; de mind ez utazásai-ban nem juthatott valamely csekélyke adalék birtokába sem a vogul vallásos költészet köréből, mi azon nézet elterjedésére adott okot, hogy az immár egészen kiveszett a nép ajkáról s Reguly volt az utolsó, ki végső maradványait még följegyezhetette.* Annál fokozottabb volt tehát bennem a vágy, hogy legalább a Reguly hagyatékában talált s homályosságukban is igen becseseknek mutatkozó gyűjtéseket teljesen megértenem s a tudomány számára hozzáférhetővé tennem sikerüljön. De már kutatásom első heteiben világos volt előttem, hogy az a nyelvjárás, melyen Reguly

* Hunfalvy P. „Vogul föld és nép” művében így íté e dologról (66. l.): „Utazónk (t. i. Reguly) nemcsak szógyűjteményeket, nyelvtani jegyzeteket, föld- és néptani adatokat hozott keleti-éjszaki útjáról, mint más utazók, hanem olyan emlékeket is, milyeneket ő előtte senki sem hozott s utána sem fog hozni senki, mert már nem fog többé olyanokat találni. Ott is kialvó félben van az eredeti sajátságos élet és annak szellemi világa. Reguly azt hozta el onnan, mi ha kivész az emberek emlékezetéből, örökké oda van; a természet és terményei maradnak, az emberek változnak s feledik régi állapotukat, hitőket, szellemi terményeiket“.

déli vogul szövegei irva vannak, kihalt s ha sikerül is ezt a szomszéd dialektusok segítségével nagyjában megérteni: a vallásos költészetben előforduló ritka és archaisztikus kifejezések, valamint különösen a mithikus czélzások megfejtése az ősi sajátosságaiból kivetközött déli vogulság révén nem remélhető. S ez aggodalmat igazolták is az 1888. év folyamán tett alsólozvai, kondai, tadvai és pelymvidéki tanulmányutaim, melyek alatt bármennyire törekedtem, hogy az eddig ismert vallásos költészeti anyagot újabbal gyarapítsam s ezekkel mintegy kulcsot szerezzek Reguly homályos gyűjtéseéhez, jelentékeny eredményt nem voltam képes elérni. Szinte elcsüggedve tértem vissza ez év végén középlozvai legelső állomásomra azon szándékkal, hogy ottan lakó értelmes közlőim segítségével s immár bővebb nyelvismereteimmel újból munkába vegyem Reguly déli vogul hagyományait s megállapítsam bennük azon részeket, melyeknek értelme előttem valamennyire világosan jelentkezik. — Ilyen előzmények után kellemes meglepetés volt számomra, midőn az 1889. év elején az éjszakai vogulok területére érve azt tapasztaltam, hogy e nép nemcsak külső szokásaiban, hanem vallásos gondolkozásában és életében is hű maradt ősei hagyományához s hogy különösen a vallásos ének- és regetudománynak is fönnmaradtak még jószámú képviselői, kik bizalommal és készséggel állottak rendelkezésemre. Ezeknek közlései nyomán mindenelőtt Reguly szövegeinek változatait igyekeztem följegyezni, melyek nemcsak hogy földerítették az amazokon borongó homályosságot: hanem még ezen felül becses kiegészítéseket is tartalmaznak hozzájuk viszonyítva tartalmi, úgy mint alaki tekintetben. S jókora mennyiségben gyarapodott a merőben új anyag is, mely az előbbivel együtt a vogulok vallásos költészetének oly gyűjteményévé fejlődött, minőt a hasonló primitív műveltségi és vallásos fokon álló népek szájhagyománya után még aligha sikerült följegyezni s mely ennél fogva különböző tekintetből figyelemre számíthat az európai tudományosság részéről is. Csak most nyílt alkalmam ezen népköltészeti alkotások való értékének megítélésére, valamint különböző nemeiknek s a bennük mutatkozó fejlődési rétegeknek áttekintésére.

Röviden meghatározva, a vogul vallásos költészet tárgyát a jelen világrendnek — vagy amint a vogul műszó kifejezi: „az ember korabeli, az ember idejebeli világnak“ (*élém-çalés jisiñ taurém, élém-çalés natiñ taurém*) — kialakulása képezi, valamint

azon eszközök, melyekkel az ember ama világrend intézőivel érintkezésben állhat. Részletesebben elősorolva tartalmát teszik: 1. a kozmogónia, jelesen az ég, föld, hegységek, úgyszintén az ember és állatok teremtmése, a betegség és halál keletkezése, a világot első alakulásában elpusztító tűzőzön s a kultura képződése; — 2. a theogónia: az istenek származása, dicső tetteik, szent helyeiknek felavatása, hatásköre, valamint tiszteletük szertartásainak megokolása; — 3. himnuszok, illetőleg istenidéző igék. Az előadás alakja részint regeszerű (*mójt*), mely ha tökéletes, sajátos művészi prózában történik, részint ének (*érj*), melyet a *sáñwettép*-hárfa húrjai kísérek s külsőleg szerkezeti szabályosság, gondolat- és hangbeli rithmus jellemeznek. Nyelv és rithmus tekintetében hasonlít az utóbbihoz az idéző igék (*sátmil*) formája: a *kaj-sow*, mely ezen műnevét az indulatszó-féle közbekiáltásoktól (*kaj*) nyerte. A kozmogóniai tárgyú vallásos költészet inkább a rege alakját, míg a theogóniai inkább az énekét kedveli; sőt jóformán föltehető, hogy az utóbbi csoportnak följegyzett prózai szövegei mellett is találkoznak, illetőleg egykor megvoltak az énekes változatok. A vallásos regék csoportjából tartalmilag kiválik a szent rege (*jelpiñ mójt*), melyet különös szertartások figyelembe vételével mondanak el. A vallásos énekek alfajai: 1. hősi énekek (*térniñ*, vagy *χaantlaytñé érjét*), melyek az istenek harczait és hőstetteit tárgyazzák; — 2. medvé-énekek (*uj-érjét*), melyek között külön csoportokat alkotnak a mennyből való leszállás énekei (*numél w'ilém érjét*), a költő, vagy reggeli énekek (*χoli*, vagy *uj-áñs kênseálténé érjét*), a kikisérő énekek (*saxwásané érjét*), továbbá a „leszállítás“, azaz leterítés történeteit, végül a medveesküt és medvebosszút tárgyazó énekek; — 3. jávorénekek; — 4. istenek és szellemek színjátékai.

A néphit a vallásos költészetet isteni eredetűnek tartja s különösen az istenidéző igéknek és hősi énekeknek szentséget tulajdonít. Az utóbbiak keletkezésére nézve egyik közlőm úgy értesít, hogy a hadakozó korban (*χántlencé jiót*) a hős fejedelmek, kikből t. i. az emberi kor beálltával az isteneké váltak, öldösik vala egymást: íjjal, nyíllal ügyeskednek vala; a népet megölik, hős is csak egy-kettő marad meg; az ő siralmának éneke a *térniñ-éry*; majd az atyját, majd a bátyját ölik meg, azért sir ő: siralma szava ez. S mivel a *térniñ-éry* magának

az istenségnek siralma, illetőleg általában költői szerzeménye, benne első személyben ő maga beszél önönmagáról, „maga zengi el saját tetteit, nagyságát és hatalmát, maga rajzolja saját lelki világa mozzanatait, sőt az embereknek iránta tanusított tiszteletét s az ebből folyó cselekedeteket is. Az énekes személyének teljesen nyoma vész az előadásban, legfeljebb harmadik személyben említődik mint objectuma, nem pedig szubjektuma az éneknek.” (L. e tárgyról bővebben: Hunfalvy-Album 182—188 ll.). Ugyanez előadási módot követik a medvénekek is, az ember ajkán az „istenke-állat” maga szólal meg s énekl el hallgatóságának:

„A Fenséges Ég, az én atyám lakta
ezüst rúdú rudas házában
növekedő kezem ize növekedik vala,
növekedő lábam ize növekedik vala.” ...

* * *

A vogul nép ősi vallására és ennek gyakorlati nyilvánulásaira vonatkozó ezen általános megjegyzések után helyén való volna az egyes mithikus alakoknak, a hozzájuk fűződő képzeteknek és történeteknek, valamint tiszteletük módjainak rendszeres tárgyalása; azonban e feladatnak terjedelme semmikép sem illik jelen értekezés szűk keretébe, miért is előle kitérve, e helyen befejezésül csak néhány szóval válaszolni óhajtanék azon méltán fölvethető kérdésre, hogy remélhetünk-e a szibériai ugorok ősi vallásának a tudományos kutatás számára újabban hozzá férhetővé vált ismeretforrásaiból bővebb világosságot a magyar nép ősi mithológiájára és vallására is.

S az e kérdésre adandó feleletet, azt hiszem, egyszerüvé teszi az az igazság, hogy minden nép mithoszának és vallásos gondolkozásának alapjai — amennyiben t. i. azok természetesen fejlődtek — visszanyúlnak a nyelvképződés ősi koraiba. Ha tehát a tudomány kétségtelen bizonyossággal kiderítette, hogy a magyar nyelv ugor nyelv, még pedig a vogul és osztják nyelvek legközelebbi rokona s ha népszokások és nyelvhagyományok révén módunk nyílik bepillantani ezek őseredeti mithikus és vallásos képzeteibe: bizvást föltehetjük, hogy ugyanezek a magyarok ősvallásának is tartalmazzák elemeit. De a részletek megállapítása e téren csak a kutatásnak igen fáradságos és hosszas útja mellett lehetséges. Tekintetbe kell ugyanis vennünk, hogy akármily konzervatív ter-

mészete mellett, épúgy, mint a nyelv, önkénytelen fejlődésnek, változásnak és külső befolyásoknak van alávetve a vallás is, s hogy ennél fogva amit erre nézve ma a vogulok- és osztjákoknál tapasztalunk, lehet bár az ősi magnak egyenes és természetes hajtása, mégsem tükrözteti tisztán az eredeti állapotot. Egy futó tekintet a vogulok vallásos népköltési termékeire és intézményeire teljes világossággal észrevéteti velünk, hogy vannak ezekben régibb és újabb rétegek, eredeti s jókora mennyiségben idegen elemek. Ez utóbbiak közül világosan fölismerszik, mint legújabb, a tatárság, illetőleg izlám befolyása, ezt megelőzi a pogány permi népek hatása, melynél még régibbek lehetnek az ázsiai uralkodó vallásoknak, a parziszmusznak és buddhizmusznak fölismerhető nyomai. Hogy tehát a vogulok mithologiai anyagát az összehasonlítás céljaira felhasználhassuk, abban a nyelvészeti módszer alkalmazásával mindenekelőtt külön kell választanunk és csoportosítanunk mindazon részleteket, melyek újabb fejlődés, vagy idegen befolyás eredményei s csak azon anyagot, mely ily eljárás után még fennmarad, fogjuk értékesíteni a nyelvrokonság alapján föltételezhető közössegek kiderítésére. S hasonló vizsgálat alá kell vonnunk a magyarságot is, hol a feladatot, mivel itt a pogánykorból nem maradtak fenn, úgy mint a legtöbb rokon népnél, nagyobb szabású vallásos hagyományok, még kezdetlegesebb pontjánál, t. i. a mindenféle elszórt anyagtörmelék egybegyűjtésénél és rendezésénél kell munkába vennünk. Lehető teljességgel és pontossággal össze kell állítanunk mindazt, amit erre nézve történeti följegyzésekben és irodalomban, továbbá az ország összes vidékein a nép hitében, szokásaiban és nyelvi kifejezéseiben találunk. Az így nyert anyagkészletből mint legújabb elem kiszemelendő mindaz, mi a kereszténység s a körülöttünk lakó nemzetiségek hatásának hordja magán bélyegét. Ezen felső réteg lehántásával egy mélyebben fekvő, ősbbrétegre bukkanunk, mely ugyanazon csuvasféle törökséggel való érintkezésnek eredménye, melynek nyelvemlékeit a magyar műveltségi szók tartották fönnt. Kétségtelenül vallanak e réteg létezésére a magyar boszorkány szó, melynek mása a votják-csuvas busturgan a nép hitében a lidércz-, vagy boszorkánynyomás démona (l. Nyelvtud. Közl. XX. köt. 467. l.), továbbá a sárkány (kún *sazagan*; l. u. o. XXI. köt. 126. l.), tor (csag. tor, köztör. toj), bú-báj (tör. böjü, bögü) szavak s talán az ördög, ördög szó is, melynek Vámbéri rossz szellem jelentésü *erteng*

megfelelőjét ismeri a kirgizben. Úgy sejthető, hogy még ezen rétegen túl is következik egy régibb, jelesen a parziszmuszé, mely azonban ha kimutatható, valószínűleg már a keleti ugor nyelv-egység korába esik, mi abból következethető, hogy a vogul-osztják, zürjén-votják és magyar nyelvekben közösen vannak meg perzsa eredetű műveltségszók, mint *arany*, *ezüst*, *kard* (zürj.-votj. *kort*, *kört*, osztj. *karta* „vas“), *száz* és *ezer*. Csak mindezen burkok lebontása után jutunk el azon alaphoz, melyen a nyelvrokonságnak megfelelőleg közösségeket fogunk található az ugor népek szellemi életének egyéb nyilatkozásaira s különösen a mithikus és vallásos gondolkodásra nézve is. S hogy ezeknek kutatásában eredményeket remélhetünk, talán bizonyítékul szolgálhatnak a következő nyelvészeti adatok is:

1. A nap szó, melynek eredete és alapjelentése eddigelé nincs kielégítőleg megmagyarázva. Idegennek nem tekinthető, de szorosan megegyező másait sem lehet kimutatni a rokon nyelvekből (v. ö. finn *päivä*, lapp *peive*, mord *si*, *ci*, cser, *keče*, zürj. *sondy*, votj. *sundy*, vogul-osztják *χaatél*, *khotél*, „nap“), mi pedig annál föltűnőbb, minthogy a *hold* szinonimjának a *hó* „mensis“ szónak meg vannak párjai a finn *kuu*, mord. *kou*, *kou* „luna, mensis“ jelentésű szókban s a „csillag“ igazi elnevező szavának, a régi magyar *hugy*-nak (ma is *kaszahugy* „kapás csillag“) is ráakadunk megfelelőire a vog. *χunús*, osztj. *xós*, votj. *kisil'i*, zürj. *kozul* „csillag“ szókban. Már maga ez a körülmény indíthat bennünket azon sejtelemre, hogy a *nap* nem valamely közönséges elnevezésű szó, hanem hogy benne bizonyos mithikus appercepcepciónak megfelelő kifejezés s ily módon ősvallási residuum rejlik. S mi is volna természetesebb annál, minthogy az éjszaki vidékek halászattal és vadászattal foglalkozó népe az ég jelenségei közül a napot tekinti legnagyobb és leghatalmasabb jötevőjének és hozzá emelkedik föl keble imádságban. S valóban a vogulok mithológiájában nem *Numi-Taarém*, az ősiszten a legünnepeltebb alak, hanem legkisebb fia a naphős, a Világügyelő férfiú, a „hét világot körüljáró, ragyogó lovas, napsugár-fürtű, szent Arany-Fejedelem“, ki ha kikél a sötétség házából s „kibontja hajfonatát, az ő hajfonatán ott áll a nap“. A leglelkesebb hangon ott dicsőítik a regék és énekek, kinek „szeme oly nagyságú, mint az Ob“, azaz körültekinti az egész világot s kegyesen terjeszti mindenfelé sugarait; ő hozzá fordulnak, ő tőle reméllnek leginkább segédelmet az inségben szenvedők. S ezen

imádott naphöst — kinek szent helye az Irtis torkolatától éjszakra az Ob mellett van — közönséges nevén „Asszonyfia fiucskának (*Ékwä-py'-pyr'i's*)“ nevezik. A vogul hitrege szerint ugyanis anyját bűnös viszonya miatt férje, *Numi-Taurem*, (Fönnséges-Ég) a világ ura az égből a földre lódította s ő ide leérve megszülte Numi-Tauremtől származó aranyos gyermekét, kit árva elhagyatottságban aztán Kaltés-asszony (*Kalte's-ékwä*), az ő nénje, a hajnalistennő szánt meg s nevelt föl az égben az istenek örömére s a világ gyönyörűségére. Föltévé, hogy a magyar *nap* szónak is „nő-fia“ etimont tulajdoníthatunk, hangalakja kifogástalanul megmagyarázható. A *nap*, vagy mint az őrségi *tennáp*, *mináp* (Nyelvörkalauz 38. l.) alakokból következik, eredetibb *náp* e szerint pontosan megfelelő mélyhangú mása volna a magyar *nép* szónak, mely mint a votják *nil-pi* „háznép, gyermekek“, szó mutatja összetétel: előrésze a *né*, *nő* szó, utórésze a *fi* szó eredetibb *p*-s kezdetű alakja. S a magyar *né*, *nő* vog *ne* szónak csakugyan meg vannak mélyhangu párjai is az ugor nyelvekben, minők a vogul és osztják *náj*, *naaj* „úri nő, asszony“, finn *naise* femina nubilis, uxor, nupta, lp. *nisun* id. melyekhez tartozik, mint ujabban kiderült, a *ledny* (e. h. *lajány*, *najány* = éjsz. vog. *aáj-áñk* „kisasszony“) szók is (l. Mlgz. 392. és Nyelvör XIX. 1. és 146. ll.). Ezek szerint a *nap* (*náp*), mint egy vogul *náj-py'* féle összetételnek mása eredeti „nő-fia“ értelmében egy közös ugor mithikus felfogásnak volna nyoma.*

2. Egy második hasonló eset volna a hajnal szó. Ezt az égi tüneményt, mint előbb is alkalmam volt fölemlíteni, a vogul mithosz női alakként apperczipiálja, amint világosan kitűnik pl. a medveköltő énekből is, mely a nevezett állatot következőkép aposztrofálja (l. Vogul Népkölt. Gyűjtem. III. 188. és 192. ll.):

Medvécske, medvécske, ébredj föl!

Medvécske, medvécske serkenj föl!

A reghajnal sugaras úrnő a te anyád

íme a magas fa ágernyőjére jutott,

íme az alacsony fa tetejéig emelkedett“ (értsd: a hajnal bibora lepi el a fák csúcsait).

S más helyén:

„Amint Reghajnal anyácskád kivilágosodik,

Amint Reg-Kaltes anyácskád kivilágosodik,

nagy Isten ruhájával ruháztassál föl!“

* Itt tárgyalt nézetemet jegyzet alakjában fölemlitem már a Ny. Közl. XXI. kötetében: l. 444. l.

Ha a magyar *nap* alaprészeiben egyezőleg a vogul mithosz-szal ezt jelenti: „Hajnalasszony fia“, mi természetesebb, minthogy a *hajnal* alaprészeiben ezt jelentse: „Hajnal-asszony“. S hogy ez így van, mutatják a vog. *khuj*, *khøj** „hajnal“ s a finn *koi* „stria lucis, prima lux matutina“ jelentésű szók, melyek a *hajnal* szót összetételnek tüntetik föl s *haj* előrészéhez úgy viszonylanak, mint déli vog. *khøj* „crines“ a magy. *haj* id., vog. *vój* a magy. *vaj*, vog. *suí* „hang, zaj“ a magy. *zaj* szókhoz. A *haj-nal* utórésze a „nő“ mélyhangú másának nyilván olyan kicsinyítő képzése, mint a zürj. votj. *nil* „leány“ szó (v. ö. vog. *taarémle* istenke, osztj. *vojle* állatocska), melynek szabályos nyugati ugor megfelelői: finn *neite*, *neito* „virgo, sponsa“, lapp *neita* id. Jóformán ezen elavúlt magy. *nal* s nem valamely, a vogul *náj*-nak megfelelő képzőtlen alak teszi elő-részét a *nap* szónak is (v. ö. magy. *nép* és votj. *nil-pi*, magy. *ép* és vog. *jelp*: *jelpt* „gyógyít; életre, épségre hoz“; *jelt* „gyógyúl, fölépül“; *jelpiñ* „szent; erős“), mely különben a *náj*p-féle hangzás-ból a *j* hatása alatt könnyen magashanguságba csapott volna át.

3. Hasonlóképpen közös mithikus felfogás bizonyítékai a „villám“-nak isten nyila s a vele szorosan egyértelmű éjsz. vog. *taarém-úál* kifejezések. A vogul ember a minden isten ösét *Nuni-Taarém*-ot vadász-nak képzei, ki a medvének szerint midőn kedves leányát, t. i. a medvét „ezüstrúdu rudas hajlékában“ hátrahagyja „húsz fogú fogas száját im miképpen nyitja meg“:

„Szűz emlős mellű magzatkám, óh hallgass meg!

Szűz csecses mellű gyermekem, óh hallgass meg!

Ezen magam alkotta aranysugarú sugaras napom fölött,
aranyszépségű szépséges napom fölött

nyusztfogó hét hurkos útra megyek im én,

jávorfogó hét lurkos útra állok im én.“

S midőn vadászatából visszatér „csúcsa letörött sok törő vasat sok számban gyűjt össze, éle letörött sok gyilokszerszámot sok számban gyűjt össze“, hogy azokat új használat céljából meg-igazítsa.

4. Az e m b e r neve a vogulban *élém-χaalés* (déli vog. *ilm-khaals*), mely kifejezés szó szerint ezt jelenti: „a levegő halandója“

* Rendes kifejezések a hajnalra: felsőlozvai *xuj-puñk*, közép-lozvai *khuj-puñk*, tdk. „hajnalzó“ (v. ö. tavdai *tárém-poñ* „ég“, tdk. „égő“), tavdai *khøj-pus*, tdk. „hajnalfény“. De előfordul *khuj* önállóan is, pl. e szólásban: *khuj kharili* „eloszlik (elalszik) a hajnal bibora“. V. ö. közép-lozvai *ji-khuj* „est-hajnal“.

egyezőleg a Kalevala mithikus felfogásával, mely szerint az ősember, Väinämöinen a levegő tündérétől, Ilmatártól született. Első pillanatra feltűnik, hogy a magy. *em-ber* előrésze szabályos mása a vogul *élém-załés* előrészenek, azaz nem más, mint a vogul *élém, ilm*, osztj. *jelém*; finn *ilma*, lapp *alme*, zürj. *jen*, votj. *in* „levegő, ég, időjárás“ megfelelője. Hogy e mellett mi legyen a *ber* utórész. azt hiszem, eldönti azon tény, hogy a *némber*, azaz *nő-ember* (mint *jámbor* = *jó-ember*) szó a bécsi és müncheni codexekben következetesen *némberj*-nek van írva. miből világosan felismerszik, hogy az csak a *férj* régibb * *pérj* (v. ö. cserem. *pü-erge* „férfi“) hasonlult kezdő mássalhangzós alakja. A *férj*-nek a régibb nyelvben s ma is vidékenként „feleség, asszony“ értelme is van, miből kitetszik, hogy eredetibb jelentése általánosabb, s mint ilyen alkalmas lehetett az „ember“ fogalom jelzésére is. A magy. *ember* ezek szerint elemeire bontva, körülbelül ezt fejezi ki: „a levegő fia“ s a vogul *élém-załés* mithikus szólással hasonlótartalmú (L. Ethnographia I. 290. l.).

5. A Hunfalvy-albumban a medveeskü tárgyalása kapcsán bővebben megokoltam, hogy miért nem ismerjük az említett állat szlávból átvett *medve* nevének (pl. *med-věd* „medve“. tdk. „méz-evő“) magyar eredetijét. s hogy miért nevezzük a szarvast és farkast csupán jelzői körülírással. nem pedig mint az *ebet, rókát, nyusztot, locat* és számos más állatot valódi elnevező szóval. Kimutattam, hogy ugyane nyelvi jelenségek meg vannak a vogulban is, „ami nem lehet pusztá véletlenség, hanem csak annak eredménye, hogy a régi magyarok épúgy. mint a vogulok, osztjákok s több más rokon nép tiszteletből, avagy vallásos jellegű félelemből nem vették ajkaikra a medve, farkas és szarvas igazi neveit.“ Tekintve, hogy a vogulban a csuka „szent hal“ (*jelpiñ žul*) s hogy „szent állat, bálványkép“ (*jelpiñ uj*, kondai vog. *pupi-khuror*) a kigyó is: legalkalmasabban ugyanily okkal magyarázható az a sajátos jelenség is, hogy nyelvünkben ez állatfajokra is csak idegen eredetű szavak állanak rendelkezésünkre (szláv *šćuka, štuka*; a *kélggyó* alakra nézve v. ö. *tunguz kulín* „schlange“, mong. *žaliqun* stb. l. Ny. Közl. XXI. 119. l.), holott csak föl nem tehetjük, hogy pl. az éjszaki folyamokban oly óriási mennyiségben tenyésző csukát ne ismerték volna az ősember magyarok.

* Pl. monda ő *aññanac*: Nemberi, yme te fiad! | férfiat és nemberiet zomzédság-beli nemberiecc égbe erüendöznee uala vele. Nyelvt. Sz.

6. A teremtés fogalmára a vogulban egyik legjáratosabb kifejezés: *táräti* „bocsát, ereszt“, pl. *élém-jaalés änlénä mätärätuñkwe ti tärämtäslén* az ember lakó földet megteremteni: im megteremtetted, tdk. bocsátani im bocsátottad (Vogul Népk. Gyűjt. I. 36.) | *am Paräp-náj äñkür täräte'im* én Paräp asszony anyát (ily nevű hegyet) bocsátok (azaz: teremtek); u. o. 80.) | *Numi-Taarém äsür kross-ké-pél vit-çul voss tärätäsén, vör uj voss tärätäsén!* Fenséges-Ég atyánk oh bár bocsátanál (teremtenél) halat, bár bocsátanál erdei vadat (u. o. 73. l.). Hogy miként vált a „bocsátást“ jelentő ige a „teremtés“ értelmének hordozójává teljes világossággal kiderül a részletesebb teremtesi leírásokból, melyekből azt látjuk, hogy *Numi-Taarém* ösisten a földet és jelenségeit nem pusztá szavával ex nihilo alkotja, hanem azokat mennyei lakából alá bocsátgatja még pedig rendesen igen nehézkes módon: kötelekkel, vagy hágesón. Így olvassuk: a föld teremtésére vonatkozólag: „Alsó-Ég (azaz: Föld) anyánk két ég, két menny közt hétszeres vasláncz végen függő várában ül vala. Hosszú ideig ül, avagy rövid ideig ül, egyszer csak im a föld megteremtésének kora eljött. Fenséges-Ég bátyja szól: „te testvér, most szállj le az alant levő térre, az ember korabeli világot, az ember idejebeli világot kell megteremteni!“ A hétszeres vasláncz most levágódott s Alsó-Ég anyánk im alá szállott“ (Vog. Népk. Gyűjt. I. 128.) Az első emberpár eredetét így adja elő a rege: „Egy asszony s egy öreg él; Ég-anya, Ég-apa ezüst hajlatú hajlatos bölcsővel bocsátotta őket felülről alá.“ A földdel reggel és este érintkező nap és hajnal képviselőit, az Arany-fejedelmet (*Sorñi-ätér*) és Arany-Kaltest (*Sorñi-Kalté*) az ének szerint „Arany-Sis anyjuk s Arany-Kworesz atyjuk arany abrónesú két bölcsőbe fektették, hét rojtos ezüstlánczot csatoltak hozzájuk, s ezen alant levő földre bocsátották őket (U. o. 66. l.). A halak, vadak, növények is az égből eresztődnek alá. „Alsó-Ég anyáknak“ „Fenséges-Ég atyánkhoz“ küldött izenete szerint: „ijjat fogott hét férfit megteremteni im megteremtettem; de most megenni való vesszőbimbójuk, megenni való fűbimbójuk mi lesz? Te ezüstlétrát bocsáss alá; megenni való vesszőbimbójuk ama létra hosszában — onnan hadd szálljon alá; megenni való fűbimbójuk ama létra hosszában, — onnan hadd szálljon alá! Éhező szivük nagyon éhezik. Fenséges-Ég kérdi: „az ezüst létra hosszában micsodámat bocsássak alá?“ Főnjáró szárnyas-Kalm (az égi követ) szól: „összel, midőn

rövid napok állanak be, lúdfutkosó, récefutkosó hét folyócskád-
nak — lúdbukdácsoló, récebukdácsoló hét folyócskádnek hét hal-
sereges vizéből kis hátszárnyú hátszárnyas halat menessz; mögös
várasunk mögébe hét jávorú jávoros mohlegelőt bocsáss
alá!“ (u. o. 132.). Érdekes változatban találjuk meg e leírást a
medve teremését tárgyzó énekekben, melyek közül álljon itt
például a következő (u. o. III. 13.):

„Nyusztfogó hét vadászhurkos
vadfogó hét vadászhurkos férfi
az én atyáskám
életlen (foka felében levő) sok fejszét
sok számban gyűjt össze,
hegyetlen sok törővasat
sok számban gyűjt össze.
Vasat készítő hét kovácshoz
adja oda.
Háromszáz ölnyi vas lánczot
készítget,
ezüst hajlatú hajlatos bölesöt

készítget,
amaz erőszakos kezű „hatalmas állat“-
leányához (a medvéhez)
oda viszi őket.
Amaz ezüst hajlatú hajlatos bölesöbe
ültet im ő engem (medvét),
a háromszáz ölnyi vaslánczczal
kötöz meg im engem.
Az alvilági nép lakó
sárga színnel, vörös színnel borított
kis lúd, kis réce pipegő földcskére
bocsát alá im engem.

A vog. *tárüt-* momentán *tárämt-* képzésével alakilag és jelen-
tésben pontosan egyezik a magyar terem- s midőn a kifejezés
ennyire azonos, nem kell-e a bennük rejlő alapfelfogást is azonos-
nak tartanunk? !*

Mindezek, azt hiszem, számbavehető nyomok arra nézve, hogy
a magyar ősi mithologia és vallás kutatója a vogulok és osztjákok,
vallásos költészetét fontos összehasonlítási forrásnak tekintse,
melyre az ily irányú jövő bűvárlatok szempontjából méltán ráil-
lenek a Kalevala befejező sorai:

„Itt kezdődik im a pálya,
az új ösvény innen indul
többet bíró tehetségnek,
nagyobb szerű szerzeménynek
a növekvő nemzedékben,
ifjan fejlőd ivadéokban.“

Munkácsi Bernát.

* Budenz MUGszótárában a vog. *tárüt-*, *tárämt-* alakokkal a magy.
e r e d és e r e s z t igéket egyezteteti, melyek a t e r e m t-hez viszonyítva oly
változatok, lehetnek, mint a z, e z, a t a-hát, t é-t o v a mellett, vagy a MUGsz.
szerint: elég a tele, arat a tarol mellett. A magy. ered, ereszt,
mellékalak a t e r e m t-nek a vogul mithologia alapján fölvetett „bocsát, ereszt“
féle jelentését igazolná.

Közlemények a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárából.

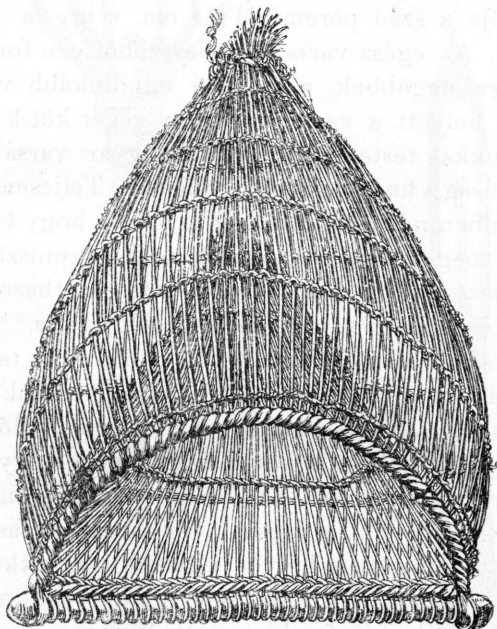
Közli: Dr. Jankó János.

ELSŐ SOROZAT.

HALÁSZATI ESZKÖZÖK.

2. Finnország.

A M. Nemzeti múzeum Néprajzi Tárának 4380—4384. számú darabjai finn halász-eszközök, melyeket a Néprajzi Tár számára a Helsingforsi Múzeumtól vásárolt a m. k. vallás- és közoktatásügyi ministerium. A 4380. és 4381. számúak Käeszäle-ből, a többi Jäesz-

4382.

kiből való. E gyűjteményt kiegészíti 4468. szám alatt egy fénykép, mely a finn halászat egy jelenetét örökíti meg.

A 4382. számú egy vesszővarsó (vitsamerta), mely egyike a legegyszerűbb formáknak. Herman Ottó a varsát így írja le (p. o. veszi a füles varsát)*: a varsának van „szádja vagy taraja, amelyen a hal betéved; taraján van a fül, amelytől latin neve (ansa) ered;

* Herman Ottó, A Magyar Halászat Könyve, Budapest, 1887. 159. 1. és 43. ábra.

V a vöröcsök, amelyen áthaladva a hal a tömlöczbe kerül belé, ahonnan többé nem szabadulhat, mert a tömlöcz fara csóvával van bedugva. A finn varsának szádja ugyan van, de taraj nélkül, s így a magyar varsánál egyszerűbb, alakfejlődés szempontjából ősi. A szádjának alakja eredetileg kerek, de hogy a tó vagy láp fenekére lehessen fektetni, egyik oldala egy erősebb karó által egyenesre van feszítve, mi által a tömlöcznek van egy laposabb és a tó vagy láp fenekére fekvő háta és egy domború hasa. A varsa szádjának ilyenformán a legnagyobb hossza az egyenes karó mentén 50 cm., míg az erre merőleges legnagyobb átmérő 35 cm. A vöröcsök vezetője a szád peremétől 44 cm. s így a tömlöcz meglehetősen szűk. Az egész varsa fűzfavesszőből van fonva: a vesszők a szádon a legvastagabbak, a far felé mindinkább vékonyodnak s a farnál csóva helyett a vesszők vékony végét kötik össze. A varsa egész alakja sokkal testesebb, mint a magyar varsáké,* melyeket bizonyos karcsúság s finomabb alak jellemez. Teljesen ezen primitív varsa-alak azonban nemcsak a finnek sajátja, s hogy csak egy példát említsek meg, meg van Észak-Afrikában a déltuniszi (djerbai) arab és herber halászatban is a drina név alatt széthasogatott pálma-levelekből fonva s meg van Franciaországban is.**

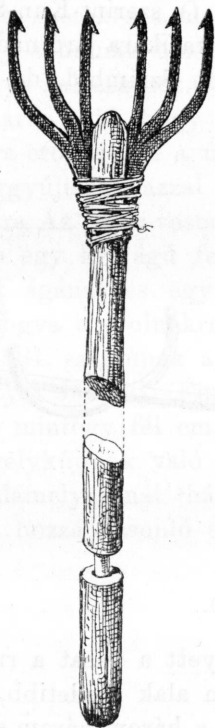
A 4468. szám alatti s ugyanezen collectióba tartozó fénykép Räiszälä mellől egy a tavon horgászó embert ábrázol. E képen lehet még látni a tavon a vízből mintegy 1 m.-nyire kiálló 4 rudat négyszegben, a négy rúd végén a varsa szádjával a négy rúdra húzva. A kép magyarázatát Herman O. idézett munkájának következő helye adja meg (239 l.): a varsás „amikor a csapásokat (a nádasban) kitisztította, a varsák helyét kitisztította, akkor hozzáfog a versebaba csinálásához, természetesen mindig azokon a pontokon, a melyeket a varsák számára kiszemelt. E végre összefogja a nádat, bojtos végét megtöri s úgy összedugdossa, hogy egy kis petrencze (117. ábra) támad; ezt nevezi versebabának, mely arra való, hogy a varsát napközben ráboríthassa és kiszáríthassa.” A nádból való versebabát tehát e finn képen a 4 erős karó képviseli.

A 4383. számú egy fából való háló kötött (Rumukäpi), mely nem kevesebb, mint 41 cm. Én e darabot rendkívül érdekesnek

* Herman O., i. h. egyéb varsa-alakok képeit lásd a varshalászat leírásában 237—248. lapokon.

** Servonnet J. et F. Lafitte, Le Golfe de Gabes en 1888., Paris, Chalmel et Cie, 1888. 335. l. I. tábla 1. rajz.

találom. E tűnek orra, nyelve, lába, dereka teljesen azonos azon magyar formával, melyet Herman O. i. munkájában (275. l. 161. ábra), mint tihanyi formát ír és rajzol le, s aminőt a Balaton mellől Keszthelyen magam is tuczatjával szedtem össze. Az egyetlen különbség a nagyságban van, mert míg az említett finn kötőtű 41 cm., addig a magyar csak 15 cm. hosszú! Herman Ottó is felemlíti ugyan, hogy vannak magyar hálókötőtűk 50 cm. hosszúak is (p. o.

4381.

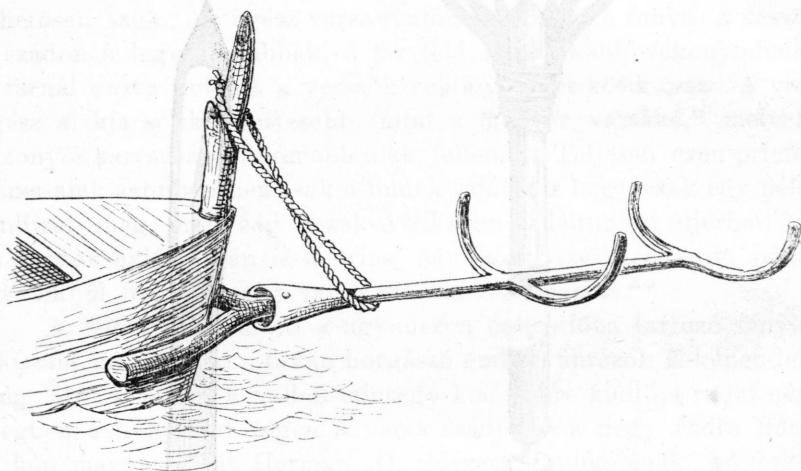
4383.

az islégtű), de hogy épen e tihanyi és keszthelyi formák, melyek a finnel teljesen megegyeznek, elérik-e ezen nagyságot, arról nem szól.

A 4381. számú tárgy egy szigony (atrain), mely a maga nemében szintén érdekesen világít be a szigonyok alakfejlődési történetébe. A szigonynak van vasa és rudja. A vasa hat ágú, de két darabból áll, három-három ág egy darabba van forrasztva; az egyes ágak hossza mintegy 11 cm., s ugyanannyi az összeforrasztott darab

is az ágakon felül. Rendkívül érdekes már most ennek a két fél-szigonynak a rudra való erősítése. A megerősítés módja az, hogy a szerszám nem végződik köpübe, mely a rud végét magába fogadhatja, hanem makk- vagy szögszerűen van kinyújtva és végén derékszögben meghajtv. Mindegyik szigonyfél ezen makkja vagy szöge be van illesztve két oldalt a rudba s az egészet erős spárga szorítja a rudhoz. Itt tehát a szigony két fele a szigonyrud két oldalára makkosan van beerősítve. E beerősítési mód meg van még a magyar halászságban is, Herman O. szerint Kun-Szt.-Mártonban, Keszthelyen, de különösen a magyar karikára járó nádvagón (Tápén), hasonló példákat mutat fel Ázsiából Sziámból, de mindezeknél a

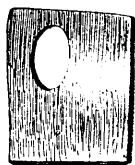

4380.

finneknél használt erős spárga helyett a vasat a rudhoz vaskarika szorítja. E tekintetben tehát a finn alak eredetibb, primitívebb. A szigony 6 águ, a hat ág összehajló s három-három szakája a közep-től jobbra és balra egymással szemben áll, s az ágak és szakák fekvése, illetőleg rendezése szerint egy lapot alkotnak, vagyis az ágak összesége egy élben áll. Alakfejlődésileg ez még azért is érdekes, mert oly átmeneti alakot képez az egy ágú és több ágú szigony közt, aminőt Herman O. nem említ fel; ugyanis az egy ágú szigonyból a több ágúnak természetes fejlődése az volt, hogy az egyes szigonyvas helyett két külön egyes szigonyvasat erősítettek a rúdra; s csak mikor 3—4 külön ágat akartak alkalmazni a rúd végire, épen a hely szűke vezette őket az egyes szigonyoknak eleinte 2

majd egy többágú szigonyba való összeforrasztására. A trieszti halászok fiai a kikötő molóinál, amint azt magam igen sokszor láttam, maig is oly szigonykával nyakalják le a saepiát, mely egy rúd köré dróttal erősített 5—6 külön egyes dárdácskákból (ma ki-egyesített s makkos egyszakás horgokból készítik) áll. A szigony rúdja 1.35 m. hosszú; van azonban még egy félméteres szigony-marok része is: ez tehát már olyan nagyobb halakra is van szánva, melyeknél az a veszedelem is fenforog, hogy a hal a szigonynyal tova uszik; ezen esetekre a marok részt és a rudat erős zsinag köti össze, mely a hálnak bizonyos ideig menekvést enged.

A szigonyos halászathoz tartozik az a 4380. számú tüztartó, mely arra való, hogy az éjjeli halászat alatt a csolnak orrára erősítsék s a négy vasa közé rakott szurkos fát meggyújtsák s azzal világítsanak a leszigo-nyozandó halakra. Az egész vastartó 1 m. hosszú és vége köpümódra van egy két ágú fa nyelébe erősítve. A két ágú fa két ágánál és egy a hajó orrára vivő guzshuroknál fogva a csolnakra van erősítve.

4381.

Végül a 4384. számúnak a leltárba mindössze ezen körülírását találtam: „hártya, Jäeszki (Finnland).“ Ezen 19 cm. hosszú és 16 cm. széles s mintegy fél cm. vastag deszkalap, melynek egyik sarkában a hüvelykújjnak való nagy elipsis formájú kivágás van, valószínűleg valamely fonál (háló v. horog stb. fonalának) felgyűjtésére szolgál s hozzá hasonló eszközt más helyről nem ismerek.

Iványi és a bunyevácok ethnographiája.

Irta: Popovich M. György.

Miután Iványinak a bunyevácok ethnographiájáról írt s az „Ethnographia“ II. kötetének 5. füzetében (1891. 185—200. l.) közzölt tanulmánya Szabadka monographiájának II. kötetében újból megjelent, s mintán e tanulmányt éppen a szakiradalom nagy méltánylással fogadta, kénytelen vagyok e dolgozatról néhány olyan jellemző adatot közölni, ami ennek valódi értékét engedi megállapítani, s melyet akkor elhallgatnom több okom volt.

Honnan merít Iványi? Erre nézve feleletet nem ad. A bunyevácok nyelvét nem érti, amit a saját beismerésén kívül a bunyevác szavak helytelen írása is bizonyít, s így önálló kutatásokat, daczára annak, hogy Szabadkán él, alig végezhetett. A bunyevácokra vonatkozó irodalomról ezeket írja: „A Pest—Fehér vmegyei bunyevácok néprajzát Berkity György írta meg az 1839. évi Tudománytár VI. kötetében. A szabadkai bunyevácokat megismertette Szárics Jenő, Garai János *Regélő* cz. folyóiratában 1842. évf. 838. stb. lapjain. Ezt némileg átdolgozva közölte Antunovics József a Török János *Hazánk* cz. folyóiratában, Pest 1858-ban a 206. stb. lapon. A szabadkai bunyevácokról jeles, érdekes és e dolgozatban is felhasznált cikket írt dr. Badics Ferencz ujvidéki tanár, „Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben“ című vállalat 124. füzetében a Bácskáról szóló fejezetben (Cserna M. és Greguss Imre rajzaival).“ E sorokból nyilván az tűnik ki, hogy Iványi bevallva, csak a Badics cikkét „használta fel“,* s mert a szerb (horvát) nyelvű munkákat nem ismeri, nem bírván a nyelvet, azokat még névleg sem sorolja fel s így azokat nem is használhatta, hinnünk kell, hogy egyébként önálló kutatások alapján állott.

Utána járva a „forrásoknak“, arról győződtem meg, hogy Iványi az Antunovics cikkét írta át (*Hazánk* I. 1858. 203—215. l.).

Hogyan használta fel (noha be nem vallja) Antunovicsot, bizonyítsák a következő idézetek:

Antunovics. (*Hazánk* 208. l. 12—23 sor, = Szárics.)

Iványi. (*Ethnographia* II. 192. o. 13—21 sor.)

Mi belseiket illeti: mindenekelőtt feltűnik a mindkét nembeli

A bunyevácok jellemvonásában feltűnő mindkét nembelinél

* Noha ez jelentéktelen kis mértékben történt.

kivált női ifjúságban átaljában fellelhető határtalan szemérmisség vagyis szégyenlőség öregebbjeik, vagy úri személyek előtt, mi azonban mint kis gyermekek-nél csak bővebbi ismerkedésig s bizalom nyerésig tart. E szerencsétlen jellemvonásnak sok furcsa és nevetséges következményei vannak. Ugyanis a férj feleségével sohasem megy együtt sehova; az új házasság néha egész hat évig is, szüloik, házbeliék vagy bárki előtt egymással nem beszélnek; s egymást „hallod-e“-val címkezik, vagy „ő“-nek nevezik, midőn egymásról mással beszélnek, ki-nek aztán érteni kell, hogy kiről foly a szó; így a bunyevác nő még gyermekét is szégyenli szeretni s kivált pedig azt megcsókolni; s nyilvános ebédek-nél enni s nyíltan beszélni, oly dolognak nézi, mi ellen vétetni illetlennek tartja.

Másunnan :

Antunovics. (H. 209) l. 13—19. sor. = Szárics.

A borivás is szenvedélyei közé tartozik, s im ez leginkább társaságban tűnik ki, mely soha ivás nélkül, még halotti torokat sem véve ki, nem képzelhető együtt. Itt aztán egész éjen át járja az egymásra köszöntés, midőn a poharat, mint a kalap általi köszöntést el nem fogadni s ki nem inni, a legnagyobb megsértésnek tekintetik, szóval: a bor valami lényeges a társasági életben annyira, hogy még látogatáskor is néhány pohár bort rá nem köszönteni a vendégre annyi, mint a vendégszeretet maximáját sérteni meg.

a határtalan szemérmetesség vagyis szégyenlőség öregebbjei és az úri nép iránt, a mely vonás családi életökben is sok furcsa helyzetet szül: a férj sohasem jár feleségével együtt, az új házasság sokszor évekig nem beszélnek egymással szüloik vagy más valaki jelenlétében, s midőn egymásról beszélnek, csak „ő“-nek nevezik egymást: a házasság 2—3 éve előtt megszülni, szintén nem tartatott tisztességes dolognak; az anya kis gyermekét szeretni és megcsókolni szégyenli, nyilvános ebédben résztvenni és nyíltan beszélni, mind illetlen dolog.

Iványi. (E. II. 193. l. 3. sor a. — 194. l. 3. s. f.)

A társas borivás valódi szenvedélye e népnek s a bor lényeges tényező az ő társasági életében, úgy hogy már egyszerű látogatáshoz is néhány pohár bort a vendégre rá nem köszönteni vagy a vendég részéről el nem fogadni, annyi, mint a vendégszeretet és barátság maximáját sérteni meg. Semmiféle összejövetel nem gondolhathó bor nélkül; még a halotti tor (podusa) is csak sok bor mellett tartható.

És így tovább. De legjobbak a szokások leírása, melyeket csaknem végig szóról-szóra átír. P.

Antunovics (H. 211. l. 12. s. a. — 212 l. 2. s. f. = Szárics), ... a diván, mi beszélgetést jelent. A mulatság az év minden szakában gyakorta s esténként egy társaságba állt leánysereg által kibérelt alkalmas házban tartatik, hol a leányok fogadott házgazdasszonyuknak egyenlően elosztott bért s hazulról csent lisztet, zsirt sat. eleséget adnak; ki a kirendelt éjre a leányok segítségével sok edelményűeket készít az eljövendő legények számára, kik bor s zenéről gondoskodnak.

Ezen titkos összejövetelekben történnek a szerelemvallomások, fesztelenebb víg társalgások s végre a férfiak részegedtével néha fejbetörések, gyakran csak erő s bátorság kitüntetése kedvéért.

E káros összejöveteleket melyekre azonban jobb nevelésű leány nem jár a közhatóság, s a jobb szülők gátolják; de aligha egész sikerrel. E divánok tartásában a bunyevácز pénz-aristocratia tűnik szemeink elébe, a vagyon szerint különbözvén el magát minden leánytársaság.

Antunovics (H. 211. l. 4—11. sor = Szárics)

... az u. n. „babina“ vagyis gyermekszületés megülése. Erre a kereszteleés után egy-két napra minden atyafi ismerős, szomszéd s közelebb lakó legény és leány kötelességének tartja ajándékkal megjelenni. Beléptekor minden vendég az új szülötthez közeledvén, némi tettetett undorodással

Iványi (195. lap 6—15 sor). ... Neve egészen ártatlan, és beszélgetést jelent és minden tilalom daczára maig is divatban maradt. A diván az év minden szakában tartatik. E czélból egy társaságbaállt leánycsoport (melytől azonban a jobb nevelésűek távol tartják magukat), egy arra alkalmas házat és gazdasszonyt fogad, s ide hordják a hazulról elcsent lisztet, zsirt stb. eleséget, és a kitűzött éjjelre sok ételneműt készítenek az eljövendő legények számára, a kik a borról és zenéről gondoskodnak. Ezen szülői ellenőrzés nélküli titkos összejövetelben történnek a szerelemvallomások, fesztelenebb víg mulatozások, végre duhajkodás, verekedés, fejbetörés, s pedig sokszor erőpróbálkozásból, mert a bunyevácز legények nagy erejökkel és bátorságukkal is szeretnek dicsekedni. A divánok a bunyevácز pénzaristokracziát is tüntetik fel, mert a leánytársaságok szülőik vagyona szerint különbözik el magukat egymástól.

(Iv. folytatás 15—22. sor.)

... a babina vagy a gyermekszületés megülése is mulatsággal jár, s erre a kereszteleés után 1—2 napra minden atyafi, ismerős, szomszéd legény és leány kötelességének tartja ajándékokkal megjelenni. A csecsemőt megnézzvén, mindenki tettetett undorodással a földre köp és rútnak mondja a gyermeket,

a földre pökvén, mondja: mily rút, mily kicsiny e gyermek, ezt azért tevén, nehogy az újszülött szemverési bajba jöjjön. Vannak is olyanok, kik magukat szemverősöknek tartván, nem is mernek a gyermekekre tekinteni: ezek az összenőtt szemöldökűek.

nehogy babonás hit szerint dicséretével neki ártson; az összenőtt szemöldökűek szemverősöknek tartják magukat s rá sem mernek nézni a csecsemőre.

Vagy lássunk a lakodalomból egy pár részletet!

Antunovics (H. 212. l. 17—26 sor = Szárics).

Beköszöntvén az ősz, a házasulandó anyja. egyik menyével avagy más ismerős s rokon asszonynyal mézespálinkával tölt palack s egy aranyokkal vagy ezüst pénzekkel cifrázott almával ellátva, mennek a kiszemelt leányházához s szándékuk előterjesztésével az említett hozományt otthagyva, hazamennek. Ha a megkéretés néhány napi magános tanácskozás után elfogadtatott, a pálinka elfogyasztatik, vagy ellenkező esetben az visszaküldetik, mi aztán biztos jele a kosárnak.

Az ajándék elfogadása után következő vasárnap, a fiu szülői s házi baráti, őt honn hagyva, néhány kocsival s egy dudással megjelennek a leányos háznál.

De hát nem megyek tovább, mert ha mind be akarnám mutatni, a mit Iványi csak Antunovicstól (vagy, ami mindegy, Száricstól) vett át, a 16 oldalos értekezésből (megolvastam!) 12 oldalt kellene leírnom.

Hanem ez még nem az egész! Iványi ez értekezését még egyszer lenyomatta Szabadka történetének II. kötetéhez függesztve. 576—603. l. Eltekintve attól, hogy a bunyevácok ethnographiájának Sz. történetében tulajdonképen alig is van helye s hogy az író egyik helyen sem említi meg, hogy a czikk másutt is van (ill. lesz) közölve: igen érdekes dolgokat találunk itt is. E

Iványi (195. l. a. 4. stb. sor).

Az ősz beálltával a házasulandó ifju anyja valamely más rokon asszonynyal a kiszemelt leányszüleihez megy egy palack mézes pálinkával és egy almával, a melybe vagyonukhoz képest arany vagy ezüst pénzt dugdostak volt. Itt előadván kívánságukat, a pálinkát és almát otthagyják és hazamennek. Azok pedig az ajánlatot megfontolván, az almát és pálinkát vagy vissza küldik, vagy pedig elfogyasztják, emez jó jel a legényre. Utóbbi esetben a fiu és rokonai a legközelebbi vasárnap délután néhány kocsival és egy dudással a leány szüleihez mennek.

második kiadás néhol-néhol bővítve, illetőleg javítva van, s éppen ez az érdekes. Nézzünk csak pár példát: 1891-ben a bunyevácok otthon szőtt vászon-ruhában járnak (E. 189. l. 13. sor alulról) 1892-ben ez már rég elmúlt dolog, ekkor már „nem szőnek vásznat, hanem készen veszik a boltokban“ (Szab. tört. II. k. 583. lap alulról 3. sor); 1891-ben még virágzik a „tyurdia-mente“, (Ethn. II. 190. l. 3. sor) 1892-ben már „kiment a divatból“ (Sz. t. II. 584. legalsó sor); 1891-ben „ezen (a ruházaton) kívül (a férjhezmenők) csak egy tehenet, néhány birkát és kevés pénzt szoktak még kapni; az ingatlan birtok mind a fiuknak marad“ (E. II. 190. l. 17. sor), 1892-ben ez mind régmúlt dolog s még „1853. óta a leányok is szokták a köteles részt kapni.“ (Sz. t. II. 585. l. 23. sor); 1891- „g. n. egy. ráczok“ „egész marokkal vetik magukra a keresztet“, (E. II. 187. lap. 4. sor), 1892-ben már ennek nyoma sincs; 1891-ben a legények „esküvéskor kapnak legelőször nadrágot“ (E. II. 189. lap. 15. s. alulról), 1892-ben már „nyáron is nadrágban járnak“ (Sz. t. II. 583. l. 6. s. alulról); 1891-ben a bunyevácok papucsban és bőrtalpban, bocskorban járnak, (E. II. 189. l. 10. s. alulról), de 1892-ben már „leginkább csak szerény tanyai nép jár bocskorban, míg a többiek eszímát viselnek“ (Sz. t. II. 584. 3. s.) stb.

Az egész dolog ezek szerint így áll: az Iványi által újra közölt cikket csaknem teljes egészében Szárics Jenő írta meg 1842-ben (Regelő Pesti Divatlap 79—82. sz.), tehát 50 évvel ezelőtt; 16 év múlva Antunovics József még a legtöbb állítását meghagyhatta, s Iványi ezt mind azon módon átvette, nem tudván (legalább nem említvén), hogy azon állítások nagy része már csak történeti jelentőségű.

De hogy lelkiismeretem nyugodt legyen, elismerem, hogy Iványi néhány helyen tényleg változtatta, hogy úgy mondjam modernizálta Antunovics (ill. Szárics) állításait — hanem hát azok rendesen szerencsétlenül ütöttek ki, mert Antunovics állításai legalább a multban megállták a helyüket, de Iványiéi sem a multat, sem a jelent nem tükröztetik jól vissza. P. a bácskai gör. keleti szerbek és a bunyevácok nyelvjárásában lévő különbséget Szárics filologice megmagyarázza, Antunovics csak annyit ír (H. 207. lap 4—6. sor): A különbség leginkább a bunyevác „i“ betűnek a szerbek által „e“ betűre lett változtatásában és hangoztatásában rejlik“, tehát a bunyevácra jellemző „i“-ről (ó-szláv jaty) van szó. Hanem ezt Iványi nem veszi észre s így általánosít: (E. II. 178. l. 23.

sor. Sz. t. II. 581. l. 15. s.) „a bunyevácok rendesen i-t hangoztatnak, a hola szerbek e-t mondanak.“ E szerint a „szerb“ nevene, metete, letetye stb. a bunyevácban niveni-, miteti-, letityi-nek vagy minek hangzanék! A régibb írók megjegyzik, hogy a patriarchalis szervezetű családokban a gyermekek az öregatyát (azaz a család fejét) nevezik atyá-nak; Iványinak ez nem elég, hanem hozzáteszi „t. i. dida vagy csicsa.“ ami aztán igazán valódi színében tünteti fel az író önállóságát és nyelvtudományát, mert e szók jelentése minden, csak atya nem, t. i. öregatya és nagybátya. Antunovics (H. 214. l. 12. s. a. és Szárics is) megjegyzi: „A menyasszonynak pedig hazamenni látogatóul illetlen egészen karácsony másod napjáig“, a minek, ha nem is igen tartják meg, ma is megvannak kézzel fogható nyomai; de Iványi szerint „a nyolczadik nap előtt“ „illetlen az anyát meglátogatnia“ (E. II. 198. l. 13. s. alulról Sz. t. 600. l. 8. s. alulról), minek nyomát eddig még nem sikerült megtalálnom stb.

Hogy pedig a műben most is hemzsegnék a téves nézetek, azt e pár példából láthatjuk: Berkity írja 1839-ben, hogy a fehér- és pestmegyei bunyevácok magyarosodnak; Iványi tehát: „Bunyevácoknak nevezték magukat még félszázad előtt a Fehér- és Pest vármegyékbe kebelezett Érd (Hamzsabég), Perkáta, Bálint. Csepel, Tököl most már megmagyarosodott helységek régi lakói is“ (E. II. 187. l. 24. sor, Sz. t. II. 580. l. 1. s.), pedig még mindenikben vannak bunyevácok, sőt Tököl még ma is a legbunyevácabb helységek egyike (Érden: 37-65, Tökölön pedig 60-73% bunyevác). Az író megtartja Szárics amaz állítását: „A bunyevác... nemzeti jelleme, testalkata, szokásai és viselete nagyon eltér a többi szlávoktól“ (E. II. 188. l. 19. s. Sz. t. 581. l. 11. s.), de hogy ezt legalább a legkisebb részletében igazolná, arról szó sincs. (Hogy is tenné, mikor csaknem teljesen az ellenkezője áll!) Hogy a bunyevácok dallamai (mint a többi szlávokéi is) monotonok, felhoz példaképen egy „jellemző“ bunyevác dallamot (Sz. tört. II. 582. lap.). S csakugyan „jellemző“: ötvennél több bunyevácot és szerbet kérdeztem, s egyik sem ismeri. De az sem kevésbé jellemző, hogy a bunyevácok „kabátja vagy dolmánya“ nem zsinóros és nincs „zsinórgombokkal díszítve“ mint a magyaroké, hanem „zsinórzat nélküli“ „egyszerű csontgombokkal“ (E. II. 189. l. 7. s. Sz. t. 582. utolsó s.) bemutatja két legénynek az arczképét s mindkettőt zsinóros kabátban, még pedig úgy, hogy a

bunyevácz legény ruhája sokkal zsinórosabb, mint a jobbján álló magyaré s ha véletlenül nem ismerném őket, magam is tépelődném azon, hogy ugyan minek azon két magyar legény arczépe ott? Hogy a többi illusztrációk megválasztásánál sem volt sokkal körültekintőbb, azt talán mondanom sem kell. A számtalan példa közül felemlítem még ezeket: a bukarát nem a polozsájnak küldik, hanem a házi úrnak (E. II. 199. 18. sor. Sz. t. 601. l. 5. s. alulról) s ennek az elbocsájtása nem jár már ama sok czeremóniával (E. II. 199. l. 8. s. alulról Sz. t. II.—602. 12. s.); a karácsonyi kalács nem bozsitinyák (Eth. II. 198. l. alsó sor), de még bozsitinyák sem, (Sz. t. II. 601. l. 9. s.) hanem bozsityinyák (illetőleg kiejtés szerint: bazsitnyák); a tambura korántsem „specifikus bácskai hangszer“* (Sz. t. II. 593. l. 8. s. alulról); a divánon nem készítenek ételeket s nem is isznak (E. II. 196. 12. s. Sz. t. II. 596. 1. sor) a kralycziák nem heten vannak, hanem mindig páros számban (E. II. 200. 2. s. Sz. t. II. 602. l. 15. s. a.); fogadott asszonyok bucsuztatóját csak hírből ismerik az öreg bunyeváczok (E. II. 200: 16. s. Sz. t. II. 603. 11. s. a.); a sztanaricza nem konyha, mint az első kiadásban áll (E. II. 191. 5. s.), de még az sem jó, ami a másodikban van (Sz. t. II. 588. 3. s.), hanem a tejgazdagsággal s olykor az apró jószággal is foglalkozó asszonyt jelenti, akár a városban, akár a szálláson; Rónai cikke nem 1878-ban jelent meg először s nem Dudás Ödön „Bács-Bodrog“-jában, hanem 1866-ban és a „Vasárnapi Ujság“-ban (46—48. szám); a „szatyuele“ korántsem komák, sem násznagyok, hanem a legény által az esküvő alkalmával a leány őrizetére az anyai házhoz küldött két nős fiatal ember, stb. stb.

Őszintén sajnálom, hogy azon okok, melyek a cikk első megjelenésekor a szótól visszatartottak, e második kiadással szemben épen a tudományos igazság érdekében a szót kötelességemmé tették. De ép azért csak példákkal és tényekkel s nem vitával álltam elő.

Válasz Binder úr megjegyzéseire.

Binder Jenő úr a mesevizsgálat metódusául azt az elvet állítja fel, hogy ha a népmesében egyetlen egy *jellegetes* motívumot mutathatunk ki, mely a vele szembeállított irodalmi változatban hiányzik, míg más variáns-ban feltalálható, tagadnunk kell a közvetlen hatást.

Ez elv alapján tagadja meg aztán a Hármas História hatását

* A párizsi világkiállításon is mitroviczai tamburásokat hallgatott a közönség.

azon magyar népmesékre, melyeket én e folyóiratban olyanokúl jelöltem ki. De lássuk csak állításait rendre !

Van egy székcly népmese, mely az Arany-Gyulai-féle gyűjteményben (III. kötet) „*A zarándok és az isten angyala*“ czímet viseli. E mese a Hármas História 80. meséjének egyik változata, s Binder úr szerint azért sem került abból a nép ajakára (bár 1. a Hármas História tudvalevőleg Erdélyben olvasták leginkább, 2. maga a fordító is erdélyi főúr) mert két motívumát meglelte a korábban s Sourenbachban, míg a H. H.-ban azok helyett más található.

Az első motívum a H. H.-ban aszketikus jellegű, a székcly nép eszejárása tehát felcserélte azt mással, a népmese alakulása módján. Érdekes e pontra Lönrotnak 1885-ben Schiefnerhez írott levele: „Midőn egy izben eszembe jutott egy finn halásztól megkérdeni, vajjon hol tanulta azt a sok szép mesét, a mit tőle hallottam, így felelt: Több éven át felváltva, majd norvég, majd orosz halászbárkákon szolgáltam s keresztülkaszál jártam velők a jegesten-gert. Valahányszor a vihar a halásztól feltartóztatott bennünket. mesemondással tölténk időnket. Igaz, hogy nem egyszer, több mint egy szó, sőt hosszabb részletek is érthetetlenek maradtak előttem az orosz és norvég mesélők elbeszéléseiben, az ilyeneket aztán saját találmányu, vagy más mesékből átvett toldalékokkal egészítettem ki, mikor hazatérve a hallottakat továbbadtam.“ A motívumváltoztatásokra élénk fényt derít ez elbeszélés. Mikor tehát külső és belső körülmények a mellett szólnak, hogy mesénk a H. H.-ból került a nép ajkaira, apró motívumkülömbiségek nem igen dönthetik el a kérdést. Nagyjában és egészében csak ugyanaz mind a két mese; a külömbiségek oka is rögtön felismerhető és természetes alapon magyarázható. Bevettek egy másik motívumot, egy másik meséből, mert az jobban illett, nekik legalább jobban.

A mi pedig „Az okos leány“-féle meséket illeti, azokról már dolgozatomban megjegyeztem, hogy csak egyes motívumai *rokonok* a H. H. alapmeséjével; míg a Toldi Miklós-féle valóban abból került ki. A Fokoskovácsról szóló mesét szintén egy részlet miatt veti el Binder úr, de ezt sem találom igaz oknak. A „*Mátyás király aranygyapjas báránya*“-ról pedig csak azt jegyeztem meg, hogy *párhuzamos* egyes motívumaiban a H. H. 111. elbeszéléssel. Itt tehát azt látjuk, hogy épp ellenkezőleg, mint a zarándokmesénél, a nép csak egy motívumot vett át egy más mesébe a H. H.-ból; a H. H. hatását tehát tagadnunk itt sem lehet.

De hogy pozitív eredménye is legyen írásomnak, újabb kutatásaimból közlöm a következő rokon meséket: H. H. História 153. elbeszélése *Apollónius históriáját* mondja el. (L. erről az Irod. tört. Közl. I. 235—241. lapján közölt értekezésemet.)

E mesének első részét nagyrészt pontról-pontra csekély változással: (a H. H.-ban Apollónius félelmében bujdosik el, de ez nem illik egy mesehőstől, a magyarban tehát csatát veszít s földönfutó lesz) a Nyelvőr 1890. 525. lapján megtaláljuk. Hasonlóképp ez a mese az, melyet a Gaal-féle gyűjteményben (3. kötet 223. lap) olvashatunk, de több változtatással. A ki azonban e változtatásokat figyelemmel kíséri, észreveheti, hogy ugyanazon mesetypussal van dolga: úgy, hogy még itt is igen valószínű, hogy a H. História hatásáról beszélhetünk.

Mindent összevéve, azt hiszem, a H. H. hatását idéztük népmeséinkre nem lehet kétségbevonnunk. Hatás alatt természetesen nem szó szerinti átvitelt kell értenünk.*

Dr. Lázár Béla.

Az ezredéves kiállítás néprajzi osztályáról.

A kiállítás XX. csoportja, melybe a néprajzi, házi ipari, műkedvelői alosztályok mellett még a fegyenczipart is beleillőnek találta a bíró bölcsesége, ápril hó 12-én tartotta alakuló ülését. A néprajzi osztály tisztviselőit az iroda a következőképen nevezette ki (mert választásról szó sem lehet): Az alosztály alelnöke nagyon helyesen gróf Kuun Géza lett, a néprajzi társaság nagynevű elnöke. Minthogy azonban a gróf úr nem tartózkodik a fővárosban, a kiállítás gondviselése oly férfit rendelt az ő helyettesítésére, tehát a néprajzi osztály ügyeinek tulajdonképeni vezetésére, kinek neve teljesen ismeretlen volt a jelenlevő néhány ethnographus előtt. Az illető úri ember különben nexusban áll az iparművészeti múzeummal, s az ő néprajzi méltósága talán valami nyoma annak a lidércnyomásnak, melyet az említett intézet gyakorolt vala a hazai néprajzi múzeum fejlődésére. A többi tisztségekkel meg lehetnek elégedve népvizsgálóink. Előadók Herrmann Antal és Huszka József lettek, jegyző Vikár Béla. A csoportbizottság aztán a feladatok körvonalait törekedett megállapítani. A felszólalók mindannyian a legjobb szándékot tanúsították a néprajz iránt, de fejtegetéseik szakszerűségéből ugyancsak kirítt az, hogy *egyetlenegy sem tagja a néprajzi társaságnak.*

* A vitát ezzel befejezettnek jelentjük ki. Szerk.

Az ülés után a jelen volt ethnographusok bizalmas magán-értekezleten megbeszélték a teendőket, kimondották, hogy a hazai néprajzzal szakszerűen foglalkozóknak kell kezükbe venni a néprajzi kiállítás fontos ügyét; felosztván maguk közt az ország vidékeit, a kiállítási bizottság megbízásából, a törvényhatóságok, az iparkamarák és a helyi bizottságok közreműködésével intézzék a gyűjtést és rendezést. E megállapodások képviselésével Herrmann Antal biztáka meg.

Másnap a csoportbizottság tisztviselői tartottak ülést, melynek eredményével teljes mértékben meg lehetnek elégedve népvizsgálóink. Három fontos mozzanat alakult ki mint egyhangú határozott szándék, melynek megvalósítására alapos kilátás van: 1. A néprajzi kiállítás minél teljesebb és gazdagabb legyen. 2. Szakemberek rendezzék. 3. Tárgyai a kiállítás emlékéül megmaradjanak a nemzet tulajdonaképpen az országos néprajzi múzeumban; s e szempont már a rendezésnél érvényesítendő.

A módozatokra nézve igen fontos és helyes, hogy úgy magában a kiállításban, mint a bizottságban a néprajz és háziipar szoros kapcsolatban maradnak egymással. A néprajzi kiállítás kerete az egyes vidékek és népek szerint élethíven berendezett parasztházak nagyobb telepe lesz, középen nagyobb arányú fatemplom, a házi ipar rendszeres kiállítására. Ennek tárgyai nem itt, hanem külön csarnokban kerülnek elárúsításra. A népelet feltüntetésére időnként népünnepélyek, lakodalmak, búcsúk, vásárok stb. rendeztetnek, s e célra egyes vidékekről nagyobb festői népcsoportok szállíttatnának ingyen a fővárosba. Szerencsekerék-ünnepélyek és bazár haszna néprajzi tárgyaknak a néprajzi múzeum számára való megszerzésére fordítatik. A bizottságban az az általános meggyőződés nyert kifejezést, hogy az így rendezett néprajzi osztály legvonzóbb és legérdekesebb része lesz a kiállításnak.

E mellett azonban nem hallgatták el azt a körülményt sem, hogy a népeletnek, különösen a főfoglalkozásoknak, legfontosabb és legtanulságosabb sorozatai más osztályokban fognak érvényesülni, pl. a halászati, vadászati, mezőgazdasági kiállításokban, a történelmi osztályban. Kiemelendő még, hogy a hazai népek ismeretének alaptudománya, az anthropologia, az egész kiállítás keretéből hiányzik.

Tekintve a kiállítás ügyében intéző tényezők, különösen az igazgató kiváló jóakarátát s a dolgok újabb alakulását, kilátás

van arra, hogy a néprajzi kiállítás jól fog sikerülni, hogy rengeteg sok tanulságot fog nyújtani a hazai népek ismeretéhez és megbecsülhetetlen anyagot a néprajzi múzeum számára. Most a szakszerű ethnographusokon áll, hogy megragadják a páratlan kedvező alkalmat, és vállvetve, ernyedetlen buzgósággal működjenek közre a nagy mű létesítésében.

Dr. Wl. H.

IRODALOM.

Közép-Oroszország legősibb emberfajtajáról.

Bogdanov Anatol, a moszkvai egyetem tanára, a folyó 1892. év augusztus 1—8-ikáig Moszkvában tartott nemzetközi anthropológiai és prehistoricus archeológiai kongresszus kiadványának első kötetében „Melyik Közép-Oroszország legősibb emberfajtája?” czímen egy értekezést közöl, melyben 25 évi munkássága eredményét foglalja egybe s következtetéseket von, melyek a tudományos világ nagy érdeklődését költötték fel. Ránk, magyarokra nézve nemcsak időszerű a nagynevű bűvár e munkájával behatóbban foglalkozni, hanem kötelességünk is, mert vizsgálataiba vonja be azon területeket, sőt azon korokat is, ahol és amikor a népvándorlás lezajlott, s mert vizsgálatainak anyagát azon kurgánokból gyűjtötte, melyek hasonmásai, a kunhalmok még Magyarország rónáin igen, de attól nyugatra már elő nem fordulnak.*

A vizsgálat első anyagát a Moszkva körüli történelemelőtti tumulikból kiasott 140 koponya (és 15 csontváz) képezte, melyekből 56·4% volt dolichocephal s 22·7% brachycephal. E vizsgálatok eredményeinek első közlésekor a középoroszországi legősibb emberfajtajáról a nézetek ezek voltak:

„Mellözve Cserkov feltevését — írja Bogdanov — mely szerint a moszkvai tumulusok a variago-oroszok maradványai lennének, azok eredetére a következő két elmélet állott fenn: 1. a finn elmélet, mely mellett Karamzin, Soloviev, Béliaev és Haczuk történészek kardoskodtak s mely szerint Közép-Oroszország területét régen finn népek lakták; 2. a Baer elmélete, aki moszkvai tumulusokból kikerült néhány koponyában nem találván semmi hasonlatosságot a finn koponyákhoz, a moszkvai kormányzóságban talált csontokat egy ősi kihalt fajta maradványainak tartotta. Baer azt is megjegyezte, hogy a moszkvai tumulusokból kikerült koponyák typusa ugyanolyan, mint aminőt Dél-Oroszországban találunk, bár nem nagyon elterjedve. Soloviev és Béliaev történelmi adatok alapján a szlávokról azt tartják, hogy azok már a történelem előtti időkben is lakták a moszkvai kerületet a primitív finnek mellett, noha a moszkvai tumulusok maradványaival semmi közösséget sem mutatnak fel. (Első) munkám végén aztán én is kifejtettem azon okokat, melyek a Baer

* Congrès International d'archéologie préhistorique et d'anthropologie. II. Session, à Moscou, du 1er au 8° août 1892. T. I. Moscou. 1892.S.^o—26. A. Bogdanov, Quelle est la race la plus ancienne en Russie? 1—24. 1.

véleményéhez csaknem azonos vélemény alkotására indítottak s ezt határozottan fejeztem ki azzal, hogy amoszkvai ősi lakosságot a kurgánok (vagy tumuli) fajtájának neveztem s hogy rámutattam néhány, a kurgankoponya és finnkoponya meg nem egyezését bizonyító észleletre.“

Terünk nem engedi, hogy Bogdanov így megindított kutatásait 25 éven át végig kísérjük, ezen kutatásokról mindössze egy táblázatot közlünk, melyben egybeállítjuk Bogdanov főbb anyagát, megjelölve a felásott kurgánok helyét, amennyire lehet korát, a mért koponyák számát s ezek közt a dolicho-, meso- és brachycephalia százalékosan kifejezett számát. E kis táblázat mindenkit meggyőz a kutatások széles alapjáról, nagy földirati határaitól, bőséges anyagáról.

		koponya	dolichoc.	mesoc.	brachyc.
Moszkva	kurgánok kora	140	56.4%	20.9%	22.7%
„	XVI—XVIII. század	120	19.6 „	27.4 „	53.0 „
Kiev	„scythia“-kurgan . . .	41	79.3 „	6.8 „	13.9 „
„	„ujabb sorozat . . .	51	49.0 „	17.7 „	33.3 „
	ebből kőkorbelt kurgan . . .	?	75.0 „	12.5 „	12.5 „
	„szláv“-korbelt kurgan . . .	?	50.0 „	11.1 „	38.9 „
	temetőkből . . .	?	40.0 „	24.0 „	36.0 „
Poltava	„scythia“-kurgan . . .	23	100 „	— „	— „
Tver	kurgan . . .	41	73.0 „	10.0 „	17.0 „
Szmolenszk	kurgan . . .	10	30.0 „	30.0 „	40.0 „
Csernigov	kurgan . . .	73	81.0 „	5.0 „	14.0 „
„	egyházi sírok (XII. XIII. sz)	30	23.0 „	23.0 „	54.0 „
Mérick (Jaroszlav)	kurgan . . .	75	63.0 „	19.0 „	18.0 „
Kazani ősbolgárok . . .		32	59.4 „	15.6 „	25.0 „
Ruméliai ősbolgárok . . .		36	60.0 „	30.0 „	10.0 „
Dunai bolgárok . . .		21	65.0 „	10.0 „	25.0 „
Csuvasok . . .		50	54.0 „	36.0 „	10.0 „
Baskirok	Ujfalvy szerint . . .	?	34.6%		65.4 „
	Maliev „ . . .	?	28.6%		71.4 „
	Bogdanov „ . . .	17	1.7 „	33.8 „	65.0 „
Permi	kormányzóság kurgan . .	22	25.0 „	25.0 „	50.0 „
Novgorod	„ . .	100	30.0 „	21.0 „	49.0 „
Terszk	„ . .	19	75.0 „	— „	25.0 „
Vladikavkaz	„ . .	4	25.0 „	— „	50.0 „

Az oroszországi történelem előtti koponyák ezen részletes tanulmányozásának céljáról és eredményéről Bogdanov ezeket írja :

„A felvett kérdés ez irányban gondos tanulmány tárgyává tétetett, melynek elég gazdag anyaga mintegy 15 éven át gyűjtetett össze óriás területről, sok idő feláldozásával és jóakarattal. Egészen rendkívüli körülmények (a néprajzi és anthropológiai kiállítások) megengedték nekem nemcsak azt, hogy az ásatásokhoz szükséges alapokkal rendelkezhettem, hanem azt is, hogy Oroszország történelemelőtti korának oly tudományos tekintélyei is segítségemre voltak, minők Uvarov, Philimonov, Szamokvasszov, Antonovics, Ivanovszky, Brandenburg és mások.

„Kimutattam, hogy tanulmányaimat Oroszországnak palaeo-ethnológiai

szempontból legérdekesebb vidékeiről származó anyagon végeztem. Az eredményeket, melyekhez következtetéseimben jutottam, tetszés szerint meg lehet ítélni, de hitem szerint mindenki be fogja ismerni, hogy a moszkvai anthropológiai múzeum jelenlegi anyaga, mely tanulmányaim tárgyát adta, biztos alapot szolgáltat.

„A nyert általános következtetéseket már utolsó kraniológiai czikkeim egyikében közöltem, melynek czíme: „A „Doni Kozak“ provincia kurganjai“ és ennek a „Krimi ősi temetők“ című jegyzetében, 1886-ban, ezeket írtam:

„1. Vajjon véletlen-e az, hogy a moszkvai kormányzóság nyugati részétől északra a Novgorod és Olonecz kormányzóságig, nyugaton Usernigov, Moguilev, Galiczia és Németországig, délen Pultava és Kievg mindenütt a dolichocephal typus van túlnyomó többségben, igen kevés változatossággal, tetemes köbtartalommal és jól formált homloki részszel?

„2. Véletlen-e az, hogy ha a koponyákat az egymást követő korok szerint csoportosítom. a legrégibb időktől a jelenig, mindenütt Novgorod-, Kievg és Moszkvában stb. a legősibb koponyák dolichocephalok, néha kizárólagosan, néha túlnyomó többségben. Véletlen-e az, hogy a legújabb sírokra térve át, a XV. századtól kezdve, a dolichocephalok számának csökkenését látjuk, még pedig határozottan a brachycephalok javára?

„3. Véletlen-e az is, hogy a pétervári, valamint a novgorodi kormányzóság ősi sírjaiban a legrégibb időktől, tehát a kőkorszaktól kezdve, teljesen más típusú koponyát találunk, mint amely Közép-Oroszország kurgánjait jellemzi? S véletlen-e, hogy Moszkvától keletre az Uralig és Szibériáig (Tobolszk) csak brachycephal kurganokat találunk.

„4. Véletlen-e, hogy Moszkva-, Szmolenszk-, Riazan- és Doni kormányzóságban néhol csak dolichocephal, másutt oly keverék jellemeket találunk, hogy e vidékek kraniológiai jellemzése lehetetlen? Nincs-e történelmi adatunk arra, hogy e helyeken a keveredésre sokkal inkább volt alkalom, mint bárhol másutt. hiszen e helyek vagy a népvándorlás nagy útjaiba, vagy a különböző fajtak elterjedésének határaitra esnek?

„5. Véletlen-e, hogy az u. n. „scythae“ sírokban talált koponyák legnagyobb részét teljesen hasonlítanak a közép-orosz kurganok dolichocephal lakosságához? Véletlen-e, hogy a közép-orosz kurgánokban és a dél-orosz sírokban a mongoloïd-koponyák csak nagy ritkán fordulnak elő, míg a tobolszki és uralalji tartományok kurganjaiban gyakoriak, sőt sokszor túlnyomóak?.....“ Majd később így folytatja:

„Oroszország a kraniológiai kutatásoknak igen hálás teréről szolgál. Még ma is csak kevésbé sűrű lakossága a történelemelőtti időkben még szörvényszerűbben volt lakva. A nagy utakat kivéve, melyeket ezen időkben a nagy folyók képviseltek, a lakosok csendesen s rengeteg erdeikben és ritkán benépesített területükön, nagy változások nélkül éltek. Néhány évvel ezelőtt jelentették a lapok, hogy Szibériában néhány oly falút fedeztek fel, amelyekről senkinek sem volt tudomása s melynek lakói sem ismertek egymáson kívül senkit. A Roszkolniki-i (Skity) kolostorok még néhány évvel ezelőtt is ilyen történelemelőtti csendes, primitív élet képét tárták elénk. Ime, ezért gondoljuk azt, hogy Oroszország kurgánjaiból kikerült bőséges anyag nemcsak helyi, hanem általános érdekű is az anthropológia számára: némely helyütt itt nagyon

tiszta, ősi vonásait jól megőrzött népségeket találhatunk. Több mint 15 esztendő óta áldozva egy határozott eszmének — az oroszországi történelemelőtti dolichocephalok tanulmányozásának, elvégeztem feladatomat és eredményeimre a szakemberek bírálatát várom. Amit tőlük e tárgyra eddig hallottam, az nem bátorító. Azt mondták nekem, hogy a dolichocephalia nem valódi alapvető-jellem s csak másodrendű járulékszerepe van. Azt is felhozták ellenem, hogy én az összes dolichocephalokat egy csoportba vettem s hogy különböző típusu dolichocephalok vannak. Az orr-, arcz- stb. indexeket is felvéve táblázataimba, azt akarták bizonyítani ellenem, hogy a különböző országok dolichocephaljai különböző eredetűek. Én, Kollmannal együtt, azt hiszem, hogy a brachy- és dolichocephaloknak két nagy sectiójuk van, a hosszú arcúak (Leptoprosop) és széles arcúak (chamaeprosop), melyek emlékezetet meghaladó idő óta megvannak Európában. De meg azt találom, hogy Oroszországban: 1. voltak helységek, melyekben a IX—XV. századbeli kurganok korában kizárólag tiszta hosszú arcú dolichocephalok éltek, 2. s hogy e hosszú arcz a rendelkezésünkre álló bizonyságok szerint, azon primitív népet jellemezte, mely Oroszország legnagyobb részében el volt terjedve.

„Több külföldi anthropologus érdeklődött gyűjteményem iránt s némelyek dolichocephaljaimról gypszmáskot is akartak készíteni. Én bemutattam nekik az orosz kurganok koponyasorozatait s e sorozatok ma már a berlini, párizsi és londoni muzeumokban is láthatók. Egy kiváló német anthropologus koponyáimnak láttára azt írta nekem, hogy azok feltűnően hasonlítanak a délnémetországi ősi sírokban (Reihengräber) találtakhoz. Egy jeles svéd anthropologus nagy hasonlóságot talált ezek és az ősi svéd koponyák közt. Többször bejárva Európa muzeumait, rendkívül meglepett a németországi történelemelőtti koponyák s a kurgan-koponyák közti hasonlatosság, s kis részben ez is hozzájárult ahhoz, hogy az utolsó években tartózkodtam a kraniológiai kutatásoktól: mert azon bosszantó ítélet befolyása alatt álltam, hogy ha a történelem szerint Oroszországban és Nyugat-Európában annyi különböző nép élt s ha a kraniologia csak igen csekély számú típust tud ki-mutatni, akkor a kraniológiai vizsgálatok nem kielégítőek ethnogenetikus kérdések megoldásában. Csak az európai népek eredetére vonatkozó legújabb munkák megjelenése s különösen Kollmannak szerintem teljesen jogos általánosításai után jutottam azon következtetésekre, melyeket ezennel vagyok bátor a moszkvai anthropológiai és praehistoricus archeológiai Kongresszusnak jóakaratába ajánlva, előterjeszteni a következőkben:

„1. Dél- és Közép-Oroszországban számos tumulust találunk, melyek egy békés nép maradványai (a kurganokban alig találtak fegyvert s ha igen, csakis a dolichocephalok határterületén) s mely nép sokkal homogénebb, mint Európa többi átvizsgált területének ősi lakói. E népesség leginkább alkalmas a jelenlegi népesség anthropológiai eredetének megvilágítására, mert a többi, európai területeken lakó népek még a történelem előtti időkben is sok társadalmi rázkódásnak voltak alávetve. Oroszországban lehet megtalálni s meg is találták a primitív tiszta, vagy csak igen kevésbé keveredett rasszok legszámosabb maradványait (Szudsa, Podolszk, Minszk, Poltava, Jaroszlav).

„2. Ezen kurgani területek a dolichocephal népesség egyneműségén kívül chronológiai szempontból azt is bizonyítják, hogy a brachycephalia

csak az újabb időkben kezdett nevezetesebb szerepet játszani, még pedig minél közelebb jutunk a jelenhez, annál nevezetesebbet. (Moszkva, Novgorod, Kiev, Poltava).

„3. Ezen primitív dolichocephal nép területe igen élesen van határolva. Északon, Keleten és Délen a teljesen vagy túlnyomóan brachycephal koponyákat magukba záró kurgánok által. Délnyugaton nincs határ, Galicziában és Németországban délen, Svédországban északon az ősi sírokban ugyanazon típusra akadunk, mint Közép- és Dél-Oroszországban.

„4. Ha a történészek és archeologusok több különböző népet különböztetnek meg Oroszország különböző helyein, mint a scythákat, polianokat, drevlianokat és mérieket stb., teljes joggal teszik ezt a praehistoricus ethnographia és a nyelvészet szempontjából, de helytelenül járnak el akkor, mikor az anthropologiailag egy egységes népet már a történelem előtti időktől fogva különböző eredetű népségekre akarják széttagolni, mert népségeik nagy számával érthetatlenné teszik a „nagy-oroszok“ Oroszországának alakulástörténetét. Az én szempontommal egyező néhány gondolatot csak Zabelinnél, az archaeologok és történészek nestoránál találtam. Zabelin klasszikus munkái egyikében azt mondja, hogy az orosz történelem előtti történet sokkal érthetőbb lenne, ha a történészek el tudnák felejtetni azt a krónikákban előforduló sok különböző nevet s ha ezeknek nem tulajdonítanának oly fontosságot, a minővel soha sem bírtak.

„5. Oroszország ezen eredeti népe dolichocephal volt, a fej jól alkotott, a homlok szép rajzú, az arcz hosszú; e nép igen valószínűleg azon scytha typushoz hasonlított, melyet Zabelin irt le művében s melynek reproductióját nekem is megengedte a scythá koponyákról szóló cikkemben. A kurgánokban vagy ősi sírokban az igazi dolichocephalia sokkal kifejezettebb, mint az újabb kurgánokban, a hol az igazi dolichocephalia a subdolichocephaliával vegyül. Én a dolicho- és subdolichocephalokat egy primitív raszhoz tartozóknak hiszem. Ha a közép- és dél-orosz kurgán jól alkotott dolichocephal koponyáit a dolichocephal terület határain levő kurgánok koponyáihoz, vagyis a pétervári, permi és doni stb. brachycephalokhoz hasonlítjuk, megérthetjük, hogy ezen dolichocephalok magukba olvaszthatták a környező brachycephalokat s egy központi és uralkodó raszt alkothattak.

„6. Tekintve azt, hogy a dolichocephalok nyugaton és északon más európai államokban is előfordulnak, mint Ausztriában, Németországban, Svédországban s valószínűleg Dániában is, legalkalmasabbnak találtam rájuk az európai primitív dolichocephal és leptoprosop nevet. Bár minők is legyenek a különbségek az európai népek közt Közép- és Kelet-Európában, inkább hasonlítanak azok egymáshoz vérmérsékletükben, arczvonásaikban és egyéb anthropologiai jelekben, mint Dél népeihez, melyek egy egészen más történelem előtti rassztól származnak. E hasonlóság azonnal érthetővé válik, ha a legelsőben megjelent dolichocephal népség egységességére gondolunk, mely Svájcztól Svédorszáig, a Balti tengertől a kelet-orosz Uralig mindenütt elvala terjedve. S ha e szempontból újból átvizsgáljuk az „ösfínnek“, „ösnémetek“, „összlávok“, „ösdánok“, „össsvájcziai“ stb. kérdését, mindig azt fogjuk találni, hogy a legrégebb időkben ezen „ösnépek“ a legvégső praehistoriai

határokon egybeolvadnak az „őseurópaiak“-kal, a kurganok dolichocephal, hosszúarcú lakóival.

„7. A kurgan-koponyák tanulmányozásának hatása alatt azt hiszem, hogy Kollmann chamaeprosop és leptoprosop dolichocephaljainak nem ugyanazon palaeogenetikusan jelentősége van. Vannak valódi elsőrendű chamaeprosop dolichocephalok, de nem Európában, hanem Ázsiában a mongoloknál. Ázsiában a dolichocephaliát az arcnak mongol vonások által jellemzett típusával találjuk együtt. Kollmann európai chamaeprosop dolichocephaljait keveredés eredményének tartom s e keveredés történt brachycephalokkal vagy az erkölcsök és életfeltételek szülte változatokkal, változatokkal, melyeket Virchow professzor értelmezésében „pathologikus rasszok“-nak nevezek. A leptoprosop dolichocephalokat én primitív, ősi, állandó fajnak tartom s a chamaeprosop dolichocephalok ezeknek csak származékai, csak physiologikus vagy Virchow értelmezésében pathologikus változatai.

„8. Oroszország ezen leptoprosop dolichocephal ősi fajtája idővel különböző népségekre tagozódott, vegyes és különböző jellemeket vett fel, mert különböző helyeken lakott és különböző befolyások alatt állott. Szerves alakoknak több vagy kevesebb localisatiója mindig állandó és jellemzetes változatok keletkezésére vezet. Ugyanazon fajta az ország szívében, az áramlásoknak csak kevésbé hozzáférhető helyeken és a határokon, szemtől-szembe más eredetű fajtákkal, vagy a népáramlások nagy utain, már néhány nemzedék után is még a testi szervezetben is eléggé jellegzett változatokat hoz létre. A lapályok-, az erdők-, nagy folyamok partjainak, tenger közelében fekvő országoknak vagy a hegyeknek lakói idővel nagyon szembeeső változatokat fognak előállítani, különösen, ha physikai viszonyaik különbözőségéhez még más különbségek is, mint a nyelv, vallás, erkölcs és művelődés is hozzájárulnak. Ime az elsődleges dolichocephal rasszból miért fejlődtek az idők folyamán olyan különböző népségek, melyeket a történészek polian, drevlian, krivicsi, szeverian stb. nevek alatt joggal sorolnak fel. Hiszen már e nevek jelentése maga is az életfeltételek különbözőségét tünteti fel (lapály, erdők. Észak lakói stb.) Az ősi dolichocephal nép a más nyelven beszélőket „niemetz“ — némá-nak, a más származásúakat „csud“ — idegen-nek nevezte. Azt hiszem, a variágok neve is a népies ethnografiai elnevezések ugyanezen csoportjába tartozik s egyszerűen „semmirekellőt“ „вопики“ jelent, mert csak harcoltak és raboltak. A „scytha“ név csak geográfiai jelzés volt s nem rassz név. A „mériek“ különös, még pedig igen nevezetes cultura hivi voltak, de nem rassz, nem nép, mint azt a kurgan koponyák bizonyítják. A nagyoroszok kitünően magukba olvaszták az u. n. finn rasszt, de nem azért, mert ők maguk is finnek voltak, hanem mert a finn népek és Közép-Oroszország lakói ugyanazon egy ősi dolichocephal rassztól származnak.

„9. A brachycephalia tulsulya azonban, melyet Oroszországban a történelmi időkben észlelünk s mely időről időre fokozottabban nyer kifejezést, szerintem nem egyedül a brachycephal népekkel való keveredés eredménye. Ennek helye volt a történelem első idejében, mikor a rasszok szervi befolyása mint irányadó uralkodott; csakhogy a művelődés haladásával a hatások egy másik sorozata kezd működni, mely a népek történetében nagy szerepet játszott s melyre a jövőben még sokkal nagyobb szerep vár. mert a művelő-

dés feltételei idővel szükségszerűleg a brachycephalia növelésére vezetnek. A vad népeknél eltűnő homlokat, kinyúló nyakszirtet, durva izomtapadási felületeket s erősen kifejelett szemöldökiveket találunk. A jellemeket a művelődés, a szabályozottabb, biztosítottabb élet elsimítja; a homlok szélességben és magasságban megnövekszik, a fej nyakszirti része jobban alakul, a haránt átmérő növekszik, a fejhossza, vagy inkább ezen átmérő aránya a koponya szélességéhez csökken. A dolichocephalia Európában mininkább kipuhtul s a fejek nagyobbak s szebbek lesznek. Vajjon a műveltebb országoknak szükséges nagyobb kalapok tisztán a keverődésnek tudandók-e be s nem látunk-e más nyilvánvalóbb tényezőket, melyek ugyanezen eredményekre vezetnek.

„10. Végül honnan jöttek Közép-Oroszország ezen dolichocephaljai? A Kaukazusból nem, mert nem szabad felednünk, hogy a Kaspi tenger, Fekete tenger és a Baikal egy tengert képeztek, egy még csak nem is nagyon távoli időben ahhoz képest, a mikor Oroszország szíve lakhatóvá lett. Szibíria, de különösen az uralaji területek kurganjaiban ősidőktől fogva brachycephalok vannak s a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok szerint a tények nem erősítik meg azon nézetet, hogy a dolichocephalok az Uralból vagy Ázsiából jöttek volna. Sokkal valószínűbb, hogy a dolichocephalok Oroszországba a Duna mellékeiről jöttek, a hol még a jelenlegi lakosságban is túlnyomólag dolichocephalokat találunk. Ez ősi nép először a Dnieper mentén Fehér-Oroszországba jutott, aztán hatolt be Novgorodig s fel egészen Svédországig. Ez volt az északi irányú áramlat. Egyidejűleg vele valószínűleg egy keleti irányú áramlat is létezett Minszk, Jaroszlav, Moszkva irányában és egy nyugati Galiczia felé a Visla és Duna mellékein.“

Dr. Jankó János.

Repertorium.

(Dr. Herrmann Antal-tól.)

The century illustrated monthly magazine. New-York et London. XLV. november, 1. a. 108—121. l. Elizabeth Robins Pennell, To Gipsyland. Hazánk nagyhirű barátjának, Lelandnak unokahuga, férje a kitűnő amerikai illusztrátor kíséretében tavaly velocipéden bejárta Magyarországot s ugyan e folyóirat előbbi füzetében érdekes utirajzokat közölt férjének sikerült illusztrációival. Most cikksorozatot kezd ez utazása alkalmából tett czigánytanulmányairól; Pennell Józsefnek képei a leggenialisabb czigánytárgyu ábrázolások közé tartoznak.

Folk-Lore. Az angol folklóre-társaság közlönye. III. 1892. 2. június. The sin-cater — Samoan calos — German Christmas and the Christmas-tree. — The Baker of Beanly. — Divination among the Malagasy — The pied-piper of Hamelin. (Erdélyre vonatkozik a 250—251. l.) — „Fíróf-Foot“ in the British Isles — Corrospodence — Notes and nuos. — Folklore society Miscellanea — Folklore bibliography. — 3. szeptember. Queriosas to Dr. Tylori vinos on animism. — An melysis of certain finesh origints — Bantu costumns and legends — Importanu du Folk-lore pour les études de l'anciens français. —

Folklore miscellanca — Celtic myth and saga — Review — Correspondence — Notes and necos — Folklore bibliography.

Magyar Ujság. 1892. Dr. Kapossy Lucian, a népdal képző erejéről. — 129. sz. Népdal és Népiskola — Bessenyei Ferencz, Emlékezés Putnokra és Borsodra (síriratok) — Istvánffy Gyula, Palócz babonák és temetkezési szokások — Resolvisták, Szabadulás (katona-dalok) — Legenda a halálról — 255. sz. Az emberi nem egysége.

Brassó. 137. sz. Nonquis, a szerb népköltészetből. 1. Szmil János. 2. Dojcsin Péter.

Építészeti szemle. 5. sz. Nonquis, Vidéki házak.

Armenia. 1892. Katholikus örmények, 7., 8. sz. — Örmény talányok, 9. — A hazai örmények létszámáról. 9. VI. sz. Patrubby Lukács. — Az örmény mint indogermán nyelv 9., 10. — Adatok az erzsébetvárosi levéltárból. 10.

Dr. Versényi György, Babonás napok. (A körmöczbányai állami főreáliskola értesítője. 1892. 3—45.) Néhány adatot közöl a napszakokra s a hét napjaira vonatkozó hiedelmekre s aztán Miklós naptól kezdve az egész naptáron keresztül sok érdekes babonát állít össze, a magyar mellett tót és németet is, többnyire saját gyűjtéseiből, sokat a Nyelvörből, néhányat az Ethnografiából.

Kőrösi Sándor, A magyar nyelvbéli olasz elemek. (Magyarul és olaszul) Fiume. 1892. 38 l. Ára 50 kr.

Vrábely Mihály a „Ruszi Szolovej“ (orosz fülemile), czímmel becses gyűjteményt adott ki a hazai rutének népdalaiból. (Ungvár, 1890. 176 l.)

Fr. S. Kuhac. Dvie pasprave: Zadaca molografa i vriednost pucki popievaka. Zágráb, 1892. 87 l.

Josef Pilz, Hochzeitsgebräuche, Sprüche und Anreden bei Hochzeiten nach bäuerlicher Sitte. (Kukmér, 24 l. 16° (Hienz lakodalmi mondókák.)

David Mac Ritchie, The underground life. Edinburgh, 1892. 47 l. 40. 3 fotografált lappal és több ábrával. Szerző, a jeles cigány tudós, s az európai finn őslakosság nagynevű kutatója, e díszes munkában nagy tudománnyal értekezik a brit szigetekbeli földalatti őskori építkezésekről.

Giuseppe Pitre. Mostra etnografica siciliana. Palermo, 1892. 94 lap. 100 képpel, ára 4 lira. A kitűnő olasz folklorista e díszes füzetben a palermói kiállítás néprajzi osztályának mintaszerű katalógusát adja.

Julius Krohn. Die Kalevala vom aesthetischen Standpunkt betrachtet. Übersetzt v. O. P. 104 l. (különnyomat.)

Kaarle Krohn, Die geographische Verbreitung estnischer Lieder. Separat-abbdruck aus den Berichten der geographischen Gesellschaft in Finnland. Knopis, 1892. (30 l. térképpel.) Rec. l. Nyelvtud. Közl. 1892. VI.

Darstellungen aus dem Gebiete der nicht christlichen Religionsgeschichte. Ezen czím alatt Münchenben az Archendorff-féle könyvkereskedés által kiadott nagybecsű sorozatból immár a VII. kötet van előttünk. Mohamed. I. Theil. Das Leben. Von Dr. Hubert Grimme. 164 l. nagy-8°, Mekka és Medina terveivel. Ára 2-75 márka. E gyűjtemény II. kötete Krauss munkája: Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven; és IV. kötete: Wlilocki ugyanily irányú műve a cigányokról.

Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen. Herausgegeben

von Dr. G. Neumayer. 2. Auflage. II. Bd. Berlin, 1891. Robert Oppenheim. 627 l., sok ábrával. Ára 10 márka. Minket a következő fejezetek érdekelnek: A. Bastian, Allgemeine Begriffe der Ethnologie. H. Steinthal, Linguistik. H. Schubert, Das Zählen. R. Virchow, Anthropologie u. prähistorische Forschungen. (235.—327. lap.)

Zeitschrift des Vereines für Volkskunde, II. 1892. 2. Heft. Märchen in taxo Grammatiens — zur neugrichischen Volkskunde — Giebelentwicklung des sächsischen Bauernhauses — Faeröische Märchen — Volkssagen aus dem Böhmerlande — Der Tod in Sitte, Brauch und Glauben der Südslaven, von Fr. S. Krauss. (Minket kiválóan érdeklő jeles dolgozat) — Das Wetter und die Gebirgsnatur — Kleine Mitteilungen — Bücheranzeigen (R. Pischel figyelemreméltó megjegyzéseket tesz Wislocki munkájára: Volksglaube der Zigeuner) — Sitzungsprotokolle — Literatur des Jahres 1891. (A néptani irodalom legteljesebb és legszakzszerűbb bibliographiája.) — 3. Heft. Volkstümliche Schlaglichter. (Von der Farben- und Zahlenkenntniss des Volkes) — Märchen in taxo Grammatiens — Aberglauben der Chinesen — Iglauer Handwerksbrauch — Zur neugrichischen Volkskunde — Sagen-geschichtliche Parallelen aus dem babylonischen Talmud. — Das Schneeschuhlaufen in Norwegen — Zur Volkskunde des Egerlandes — Kleine Mitteilungen — Bücheranzeigen — Litteratur 1891. — 4. füzet. Märchen in taxo Grammatiens. — Aus dem Aberglauben der Chinesen — Nachtrag — Iglauer Handwerksbrauch — Zur neugrichischen Volkskunde — Zwergsagen aus Nordfries-land — Reinhold Köhler — Sprichwörter u. Redensarten — Kleine Mittheilungen — Litteratur des Jahres 1891.

Forschungen zur deutschen Landes- u. Volkskunde. Herausgegeben von Dr. A. Kirchhoff. Verlag v. I. Engelhorn, Stuttgart. 1892. VII. Bd. 1 Heft. Die Volksdichte im Grossherzogthum Baden. Eine anthropo-geographische Untersuchung von Dr. Ludwig Neumann. 2 térképpel 72 l. ára 9.40 márka. — 2 Heft. Die Verkehrs-Strassen in Sachsen u. ihr Einfluss auf die Städteentwicklung bis 1500. Von dr. A. Simon. Egy térképpel. 99 l. Ára 4 márka. VI. Band 3. Heft. Die Halliger der Nordsee. Von Dr. Eugen Treeger. 3 térképpel. 117 l. Ára 7.50 márka. — 4. Heft. Urkunden über die Ausbrüche des Vermagt und Gurglergletschers im 17. u. 18. Jahrhundert. Von Dr. Eduard Richter. 2 térképpel. 96 l. Ára 7 márka.

Am Urquell. 1892. III. kötet. 7. füzet. Geheime Sprachweisen. V. Sprache, V. Bellosics, Alsó-Lendva. 8. füzet. Volkslieder der Siebenbürgischen Sachsen 1—3. H. v. Wislocki. Gömörer Hochzeitsbrauch, H. v. Wislocki. 9. füzet. Das Blut im magyarischen Volksglauben, A. F. Dörfler. Serbischer Glauben u. Brauch kinderhalber, Fr. S. Krauss. 10. füzet. Hexenleiter. H. v. Wislocki. Katzensporn. A. F. Dörfler. 11. füzet. Siebenbürgisch deutsches Volkslied (Grossan) H. v. Wislocki.

Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. XXII. Bd. 1—2. füzet. L. Niederle, Die neuentdeckten Gräber von Podbada. — Dr. Hjalmar Stolpe, Entwicklungserscheinungen in der Ornamentik der Naturvölker. — Litteraturberichte. (Wislocki: „Märchen u. Sagen der Bukovinaer und Siebenbürger Armenier — és: Volksglaube u. religiöser Brauch der Zigeuner“ ismertetés Haberlandtól.) Sitzungsberichte. (A márczius 8-án tartott közgyűlés

Pulszky Ferenczet tiszteletbeli és Hampel Józsefet levelező tagnak választotta meg.) Franz Posepny, Alte Goldbergbaue in Dacien. — 3. 4. Heft. A Makowszky, Der diluviale Mensch im Löss von Brünn. — Dr. Aurél v. Török: Neuere Beiträge zur Frage der Horizontalebene des Schädels in Bezug auf die Kranimetrische Analyse der Schädelform. (11 ábrával.) — Dr. R. Meringer, Studien zur germanischen Volkskunde, Dr. M. Hoernes. Die ornamentale Verwendung der Thiergestalt in der praehistorischen Kunst. — Literaturberichte. (Wosinsky, Das Schanzwerk von Lengyel. — Az Archaeologiai értesítő IX. kötetének kivonata. — 5. Heft. Parsadan Ter — Morwsesjanz, Das armenische Bauernhaus. (55 képpel.) — Dr. Heinrich v. Wlislocki, Tod und Todtenfetsche im Volkesglauben der Magyaren — Literaturberichte.

Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. XXIV Bd. 2. Heft. Julius Grosz, Zur Geschichte der Heydendorfschen Familie. — J. Duldner Gabr. Polnár, Bischof v. Bosnien. — W. Hausmann, Unsere Rabenarten — G. D. Teutsch, Graf Kornis v. Freiherr Samuel v. Bruckenthal über die Concivilität auf dem Sachsenboden.

Globus. LXII. Nr. 18. Höhenkultus der Magyaren, von H. v. Wlislocki.

Niederlausitzer Mittheilungen. Zeitschrift der Niederlausitzer Gesellschaft für Anthropologie u. Urgeschichte. II. Bd. 4—6. Heft.

Ungarische Revue. XII. 1892. 6—7. Heft. Dr. V. Kuzsinszky, Ausgrabungen im Aquincum. — Dr. J. H. Schwicker, Die Sabbatharier in Siebenbürgen. — Dr. J. Kunos, Türkische Volksromane — 8—9 Heft. Kuzsinszky, Ausgrabungen. — Aladár Fest, Uskoken u. Venetianer in der Geschichte von Fiume. — Prof. J. Káldy, Die volkstümliche Musik der Zeit Thökölys und Rákóczy's. (4 zenemutatvánnyal. A néprajzi társaság által rendezett történeti hangversenyben tartott előadás német fordítása némely félreértéssel pl. Repülj teeskám ablakára = Flieg an das Fenster meiner Schwalbe (meines Liebchens) 602 l.) — Ignaz Schwarz, Zur Geschichte der künftlichen Bäder in Ungarn. (Sok érdekes adat; borraivaló helyett fürdőre valót adtak [padgelt, balnealia]).

Correspondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie u. Urgeschichte. XXIII. 1892. 4. Die altdeutsche Gemeinde u. ihr Namen — Winke für das Studium der amerikanischen Sprachen — Lokalvereine. — 5. Bronzefund am Mittelfranken. — Die altd. Gemeinde — Die archäol. Landesaufnahme in Württemberg. — Lokalvereine. — 6. Tättovirung in Deutschland — Lokalvereine — 7. Über die Tracht des baiwarischen Landvolkes — Asymmetrie des Schädels bei Torticollis — Römisch-germanischer Sinnes — Amulette — 8. Geschlechtsunterschiede am Schläfenbein — Zur Frage: Über einige gesetzmässige Beziehungen zwischen Schädelgrund, Gehirn- und Gesichtsschädel. Von Prof. Dr. Aurel v. Török. — Sinnes — Lokalvereine. — Notizen aus Amerika. — 9. XXIII. Allgemeine Versammlung in Wien. Eröffnungsrede, Begrüßungsrede. — Bild der Vorzeit Schwedens. — Wissenschaftlicher Jahresbericht. — Die Canstatttrasse — Die anthropologische Stellung der Juden. — 10. Stellung der Juden. — Die Menschenrassen Europas — Anthropologisches aus Malacca — Niederlassung um der Rentierzeit bei Schaffhausen.

Österreichische Monatschrift für den Orient. XVIII. 1892. 3—10. szám.

Zeitschrift für Ethnologie. XXIII. 1891. VI. Heft. Verhandlungen. Sitzung vom 18. Juli 1891. 17. Oktober 1891. (A moszkvai császári régészeti társaság az orosz kormány megbízásából Konstantinápolyban intézetet szervez a keletnek néprajzi és régészeti tanulmányozására nézve s e célra gazdag eszközökkel láttatott el.) 21. November. (Szombathy, Bronzeringe mit Knöpfen u. Thierköpfen aus Böhmen u. Ungarn 814. l.) 19. Dezember. (Huntalvy — Nekrolog 865 l.) — XXIV. 1892. I. Heft. Der Yuma — Sprachstamm — Nephrit von Schahidulta — Chodja im Küen-Lün-Gebirge. — Besprechungen — Verhandlungen. Sitzung 9. Januar 1892. II. Heft. Der aegyptische Smaragd — Die Göttergestalten der Maya-Handschriften — Über neuerlich aufgefundene Keilinschriften in russisch und türkisch Armenien — Besprechungen — Verhandlungen. 9. Januar. 16. Januar. 20. Februar. — III. Heft. Mythologische Bezüge zwischen Semiten u. Indogermanen — Besprechungen (H. v. Wlislöcki, Aus dem innern Leben der Zigeuner, 177 l.) — Verhandlungen. — Sitzung vom 20. Februar. 19. März. 30. April. — IV. Heft. Ein Beitrag zur Anthropologie der Türkvolker, Baschkiren und Meschte-tscherjaken. — Besprechungen. — Verhandlungen. 21. Mai. 18. Juni. (E. Tiesses, Verwilderte Menschen in Oberungarn, 219. l.)

Deutsches Wochenblatt. 1892. 23. J. M. Schwicker, Die Sachsen in Siebenbürgen.

Ausland. 1892. 21. Bergner R., Zur Topographie und Ethnologie Siebenbürgens.

Deutsche geographische Rundschau. 1893. 3. Asmussen, Eine deutsche Sprachenwahl in ungarischen Erzgebirge.

Jahresbericht des Vereins für Erdkunde in Metz. 1890—91. Fr. Hellwald, Ungarn u. seine Bevölkerung.

Deutsche Literaturzeitung. 1892. 27. Wlislöcki művének: Armenische Märchen und Sagen ismertetése.

Litterarisches Centralblatt, 1892. 38. Ugyanazon mű ismertetése.

Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte. 1892. 235—245. Dr. H. v. Wlislöcki, Eine türkische Waltharisage. (Kúnos könyve után: Anatoliai képek.)

Revue des traditions populaires. 1892. 8—9. E. Binder, les pourquoi, 59—79. Hongrie et Transylvanie.

Illustrierte Zeitung. 1892. 2—558. — T. k — 2. Die Dodela-Umzüge in Serbien.

Fritz Ortwein, Deutsche Weihnachten. Der Weihnachtsfestkreis nach seiner Entstehung, seinen Sitten und Brauches deutscher Völker. Gotha. Tr. A. Perthes 1892. 132 l. 8°.

Az előttünk levő igen csinos kötet azzal tűnik ki, hogy érdekes könnyű előadásban családi olvasmányul tárgyalja e kiválóan családi ünnepet, úgy a vallás, mint a népelet szempontjából. Tanulságosan fejtegeti a fenyőnek, mint karácsonyfának újabb keletű német eredetét és elterjedését.

Entwicklungslehre und Darwinismus. Eine kritische Darstellung der modernen Entwicklungslehre und ihrer Erklärungsversuche mit besonderer Berücksichtigung der Stellung des Menschen in der Natur. Gemeinfasslich geschildert von Otto Hamann. Mit 16 Abbildungen. Jena. H. Costenoble, 1892. XIX. + 304 l. 8°. Ára 8 M.

Ez az okosan és értelmesen írt könyv a Darwin-féle fejlődés- és szár-

mazástant bírálja, a mely a czélosságot és tökéletesedést pusztán mechanikai módon, a legalkalmasabbnak megmaradásával, czélra törekvés nélkül próbálja megmagyarázni. El is akarja különíteni a rationalis fejlődést a fajkiválás hypothesisától, s a hamis phylogenia ellen fordul. Az embryologia, palaeontologia és anatomia tényeivel czáfolja a modern származástant, fejtegeti az ember származásának problémáját, s az élő lények keletkezésére nézve azon irányhoz hajlik, mely szerint ezeknél a megállapodottság korszakai után bizonyos időben hirtelenül történik az átalakulás, a mi kizárja a természetes fajkiválást s minden irányban való véletlen variatiót. A naturalistikus felfogással szemben, melynek értelmében az életfolyamat physika-chemiai momentumok eredménye, az életjelenségeket teleologiai és mechanikai módon magyarázza. Nem vaktában és czéltalanul szétágazó fajelválás, hanem belső okok, a csirában rejlő, célraható rugók szerint történik a szervezet átalakulása és fejlődése. Ezeknél fogva nem csak a Darwinismus lehetlenségét igyekezik kimutatni, hanem a fejlődési elv fentartása mellett megkísérli kifejteni, hogy e tant más alapon is lehetséges felépíteni.

Obermüller Vilmos, a két kötetes nagy kelta szótár szerzője, nagy sorozatát irta meg az ethnologiai tanulmányoknak, a melyekben az európai népek származásáról merész és furcsa nézeteket fejteget több tudománnyal és eredetiséggel, mint valószínűséggel és meggyőző eredménnyel. Munkáinak jókora része néhány példányban megrendelhető e helyen: „Geschäftsstelle des „Am Urquell“ in Sunden in Holstein“ a következő árakon: Die Hessen-völker, 6 füzet, 5 márká: Saken und Sachsen, 7 füzet 5 márká: die Entstehung der Hebräer des Christenthums und des Islam, 3 márká: Die Abstammung der Magyaren nebst einem Anhang über die Herkunft der Zigeuner, 2. kiadás, 1 márká: Die Herkunft der Székler und die atlantidisch-indische oder Zigeuner-Race 0.50 márká: Die Alpenvölker, 2. kiadás, 1 márká: Zur Abstammung der Slaven, 0.50 márká.

TÁRSULATI ÜGYEK.

1. Gróf Kuun Géza elnök ur megnyitó beszéde a jan. 24-iki választm. ülésen.

Igen Tisztelt Választmány! Midőn először van szerencsém a nagyhivatásu „Magyarországi Néprajzi Társaság“ gyűlésén megjelenni, őszinte örömemnek adok kifejezést a felett, hogy az igen tisztelt választmányt személyesen üdvözölhetem. Megragadom a várva-várt alkalmat a tisztelt választmány színe előtt élő szóval fejezni ki hálás köszönetemet elnökké való megválasztásomért, a mely kitüntetés ingyen való, mert azt semminémű érdemem. melyekre hivatkoznom lehetne, nem indokolják. Köszönő levelemben kifejtett feltételeimhez. fájdalom, ragaszkodnom kell s ezért kérem a tisztelt választmányt, legközelebbi választó közgyűlésünkön szavazatával oda hatni, hogy egyletünk ügybuzgó tagjai tekintettel a nagyfontosságú egyleti érdekekre, melyeknek minden egyéb velük meg nem egyező személyi érdek alárendelendő, helyettem egy erre az állásra hivatottabb elnököt válasszanak, olyant, a ki a társulati munkásság központján abban szakadatlanul részt vehet, pél-

dájával a munkára való közreműködést élesztheti s fokozhatja, s a ki erre való minősítésénél fogva a végzendő munkának a tudományos vizsgálat némely részében irányt is adhat. A mikor a megtisztelő választást, feltételeesen bár elfogadtam, úgy éreztem, hogy azt tennem kötelesség, de valamint kötelesség lehet a hivatal elfogadása, úgy változott viszonyok közt vagy tett tapasztalatok következtében nem kisebb kötelesség lehet az arról való lemondás.

Tekintettel együletünk jelenlegi állapotára, teljesen egyetérték társulatunk igen tisztelt egyik alelnöke, dr. Török Aurél azon óhajával, hogy: „ez idő szerint azt, a mit *akarunk*, teljesen háttérbe kell szorítanunk a mögé, hogy mit *tehetünk*. Mindennemű pénzbeli kiadásunkat a legszigorubb határok közé kell szorítanunk, minden pénzbe kerülő külső diszességtől óvakodnunk kell s minél egyszerűbb és szegényesb alakban jelenik is meg folyóiratunk a külvilág előtt. annál nagyobb legyen törekvésünk a külső alakosság fogyatékoságát a belső tartalom gazdagságával pótolni.“ Ezek nagyérdemű alelnökünk szösz szerint idézett óhajai, melyeket a tekintetes választmány ítélete alá bocsát. Sok kérdésre nézt elágazhatnak a vélemények, de az ezen óhajokban kifejtett vezérelvek, úgy gondolom, mindegyikünk meggyőződését tolmácsolják. Minő program is lehetne az, mely egy tudományos társulathoz méltóbb volna. mint az a törekvés, hogy a belső tartalom gazdagságával tűnjék ki! A néprajz az ismeretek oly nagy területén hivatott ujabbnál újabb s minél több hódítást tenni, hogy a gazdagodásnak mérhetetlen láttávlata nyílik előtte. Az ó-korban bizonyos határok közt meg volt az ethnographiai érdek, a melynek feleszsámu becses feljegyzést köszönünk Herodot történeti könyveiben, Strabo geographiájában, Pausanias útleírásaiban, Aristoteles bölcsészeti irataiban, Plinius természetrajzában, stb. s a középkor utazói is ezen érdek nélkül nem szűkölködtek. Azonban más az érdek, mint az érzék s az ethnographiai dolgok iránt való érzék ott nem lehetett, hol az ethos legsajátosabb nyilatkozata: a különböző nyelvek és nyelvjárások iránt érdek nem mutatkozott. Nem közböbs dolog tudni, hogy a Melanchlaen nevű skytha nép sötét színű ruhát viselt, vagy Abu Dolef uti tudósításaiból megtudni, hogy a török népfajú bágnák-ok szakált növesztenek s kölesből táplálkoznak, de a ki mind erről értesült is, még azért a melanchlaen vagy bágnák nép ethnogr. egyéniségét nem ismeri, mert azt nem általánosságok, hanem a jellemzetes vonások összelete alkotja. A bágnák-ok kölesből való táplálkozása csakis mint művelődési állapotuk egyik adata nyer jelentőséget a néprajzra nézt és így számos más általános vonás különböző csoportosulásaikban válnak az egyéni meghatározás tényezőivé. Az ethnographia a népek lélektana s valamint a lélektan nemcsak az ellentétes érzéseket vizsgálja, hanem mindazt, a mi ezek közé esik, az indulatok és érzések egész mérfokát, úgy a néprajz is minél nagyobb részletességet igényel, a lehető egybevetések teljes ismeretét, s ez okon méltán hasonlítható azon mennyiségtani mivelethez, melyet egybevetés tanának neveznek. Valamint a nyelv nem határoltatik az indulatszók összegére s a lélektan sem az ezek által kifejezett indulatokra, úgy a néprajz is ezeken kívül még igen sokra terjed és ez a sokféle ismeret mind olyan, hogy egyik sem vonható ki a többi közül, egyik sem mellőzhető. Az ethnographia egyik fejezete: a népszokások leírása, a népek praehistorikus régiségének része s

az ősrégi kulturélet azon rétegeiben, melyeket a szivós életű szokások alkotnak, a népek kezdetleges állapotainak áradékait találjuk, de csak úgy találjuk, ha fáradhatatlanul kutatjuk, így p. o. a kezdetleges hit- és jogélet néha alig felismerhető lenyomatait. Innen van, hogy szicíliai Diodor *βιβλιοθήκη ιστοριαι* cz. nagy műve azon részében, melyben a mythologiai kort tárgyalja, ethnographiai szempontból szemlélteti a régen multat.

Igen tisztelt alelnökünk, dr. Török Aurél óhajtja, hogy mindazokban, a melyek társaságunk belső életét illetik, vezérelvünk legyen az egymás iránt viseltető jó akarat, egyetértés a szükségésekben, a kétségekben vélemény-szabadság. Nekem is az egyletek beléletében ez vezérelvem s a Sallustból vett sokszor idézett jelige alatt: „Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur“ a mai választmányi gyűlést megnyitottnak jelentem.

Gr. Kuun Géza.

II. Rendkívüli választmányi ülés 1893. január 16. Elnök *Török Aurél dr.* Az ülés két tárgyat intézett el. Az első a „Közművelődés“ nyomda követelése az *Ethnologische Mitteilungen*, illetőleg *Anzeiger* czimén. A kiküldött bizottság jelentése szerint a nyomda követelése jogos, de csak 150 firt terheli a társaságot, a többi 68 firtot Herrmann Antal választmányi tag önként magára vállalta. A pénztáros, a titkár s többek felszólalása után a társaság a jelentést tudomásul veszi és Herrmannnak köszönetet szavaz. A második tárgy György Aladár indítványa egy bizottság kiküldetése iránt, memorandum kidolgozása végett, a néprajznak a millenniumon való képviselése ügyében. Elfogadtatik.

III. Felolvasó ülés 1893. január 21. Elnök *gróf Kuun Géza*. Dr. Katona Lajos a habonáról értekezik. — Pápai Károly ismertetése a palócz faházról. (Jelen számunkban közöljük.) — Gopcsa László néhány ethnografiai apróságot mutat be az erdélyi örményekre vonatkozólag.

IV. Választmányi ülés. *Gróf Kuun Géza* elnök megnyitója. (L. I. alatt.) Török Aurél meleg szavakban üdvözli az elnököt. Munkácsi Bernát a m. t. Akadémiához segély iránt benyújtott kérvény eredményét közli, mely szerint jövőre várhatunk segélyt az Akadémiától. Titkár jelenti, hogy Káldy Gyula benyújtotta a zenebizottság memorandumát Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, a társulat tiszteletbeli tagjához. A titkár utasíttatik, hogy adja át. Elnök a társaságot a Prágában alakulandó új ethnografiai társaság megnyitó ülésén képviselni ígérkezik. Köszönettel fogadtatik.

V. Felolvasó ülés febr. 25-én, *Lindner Ernő*, mint legidősb vál. tag elnöklete alatt. 1. Herrmann Antal: A néprajz a millenniumi kiállításon. (A György Aladár által kidolgozandó emlékirat anyagául fog szolgálni.) 2. Harmath Luiza: Egy székel, népköltőről (felolvasta a titkár).

VI. Választmányi ülés febr. 25-én. Titkár jelenti, hogy *Kuun Géza gróf* elnök úr résztvett a prágai néprajzi társaság alakuló gyűlésén, mely alkalommal a megalakult társaság elnöke, Keller tanár, lelkesen üdvözölte elnökünket és társaságunkat; ugyanonnan köszönő-irat is érkezett társaságunkhoz a képviselertől. Örvendetes tudomásul szolgál. — Titkár jelentése szerint Csáky Albin gróf vall. és közokt. miniszter úr, a társ. tiszt. tagja, köszönettel fogadta el társaságunk beható emlékiratát a magyar zenekincsek összegyűjtése tárgyában. — Borovszky dr. pénztáros előterjeszti a társaság vagyoni állapotának kimutatását. E szerint a társaság ezentúl az Ethnographiában

megjelenő közleményeket ívenként 20—30 frttal díjazhatni fogja és alaptőke-tartozásunk törlesztésére már az idén 100 frtot irányozhat elő. Öröndetes tudomásul szolgál.

VII. Felolvasó ülés ápr. 8-án. 1. Munkácsi Bernát dr.: A magyar népies halászat mesterszavairól. 2. Istvánffy Gyula: Mátraalji palóc-lakodalom.

VIII. Választmányi értekezlet ápr. 8-án, Munkácsi B. elnöklete alatt. György A. felolvassa a néprajznak a millenniumon való képvisellete ügyében írt memorandumot. Elfogadtatik és a titkár megbizatik, hogy leiratván, a kereskedelemügyi miniszternek benyújtsa. — Értekezés a közgyűlés előkészítése tárgyában.

IX. Választmányi ülés ápr. 15-én György Aladár elnöklete alatt. Titkár beterjeszti az „interregnum“ ügyeinek megvizsgálására kiküldött bizottság jelentését, amely Herman Ottó volt elnöknek, Herrmann Antal volt titkárnak s általában a tisztikarnak az interregnum alatti ügyvitelre nézve a felmentvény megadását és Herman Ottónak köszönet szavazását javasolja a közgyűlés elé terjeszteni. A pénztáros jelentése a számvizsgáló-bizottsághoz utasítandó. Elfogadtatik. Az idei közgyűlés napjának és napirendjének megállapítása.

Dr. Pápai Károly ezen füzetben közölt tanulmányához a rajzokat Bellosics Bálint bajai képezdei tanár volt szíves ingyen megrajzolni, melyért neki itt hálás köszönetét fejezi ki a Szerkesztőség.

Sajtóhibák.

Az „Ethnographia“ 1892. folyamának júniusi számában a következő értelem-zavaró sajtóhibák maradtak:

- A 281. oldalon a 25. sorban
befolyásának olv. latolásának
- a 284. oldalon az 5. sorban
E forrás olv. E vonás
- a 283. oldalon a 10. sorban
Järän olv. Jäzän.

Az „Ethnographia“ jelen füzetében Dr. Munkácsi Bernát dolgozatában technikai okokból több sajtóhiba maradt benn, melyeknek kijavítása folyóiratunk jövő száma fogja közölni. Szerk.

Beküldetett.

Bellosics Bálint: Alsó-Lendva és vidéke. Különlevonat a „Turisták Lapja“ IV. évf. 7. számából.

Káldy Gyula: Kurucz Dalok. XVII. és XVIII. század. Budapest. Szerző sajátja. 1893. Ára 4 frt = 8 korona.

Szűry Dénes: Rajzok. 1887—1892. (Örök tavasz. — Itthon. — Pater Kneipp). Budapest, 1893. 8°.

Dr. Wislocki Henrik: Aus dem Volksleben der Magyaren. Ethnologische Mittheilungen von — —. München, Huttler & Fischer, 1893. 8°.

Dr. Havass Rezső: Magyar Földrajzi Könyvtár. Budapest, Franke, 1893. 8°.

Az „Ethnographia“ folyóirat minden közleményt honorál; az írói díj, a dolgozat belső értéke szerint, nyomtatott ivenként, 20—30 frt o. é.

Az „Ethnographia“ legközelebbi füzeté a nyári szünet előtt június hóban fog megjelenni.

Az Ethnographia f. évi füzeteinek szétküldésénél a társaság hibáján kívül igen nagy rendetlenségek fordultak elő. Kérjük azon t. tagtársainkat, kik a füzeteket vagy éppen nem, vagy hiányosan kapták, szíveskedjenek eziránt a titkárságnál jelentkezni. Minthogy éppen folyamatban van a tagjegyzék megigazítása s a czimszalagok kinyomása, szíveskedjenek a czimzés minden változását a társaság tudomására hozni.

A tagdíj-hátralékok befizetésére való felhívások szétküldettek. Tekintettel a társaság rendkívül szűk pénzviszonyaira és az alapszabályok 8. §-a b) pontjának intézkedésére, azon tagoknak is küldetett ily felhívás, a kik csak a folyó évre vannak hátralékban. Tisztelettel kérjük tagtársainkat, szíveskedjenek e felhívásnak minél előbb megfelelni, mert csak akkor bírja a társaság is teljesíteni alapszabályszerinti feladatait.

Kilépés. A Néprajzi Társaság azon tagjai, kik a társaságból ki akarnak lépni, felkéretnek, hogy szándékukat az alapszabályok 8. §-a b) pontja értelmében jelentsék ki. A társasági értesítő egyes füzeteinek a levélhordó által feljegyzett el nem fogadása stb. nem tekinthető szabályszerű kilépési nyilatkozatnak s a visszautasítót nem oldja fel a tagsági díj fizetése alól.

A t. könyvkiadókhöz.

Kérjük a néprajzi érdekű munkák kiadóit, szíveskedjenek úgy a tudomány mint kiadványaik érdekében ezekből egy-egy példányt ismertetés végett az „Ethnographia“ szerkesztőségéhez juttatni.

A mult évfolyamra vonatkozó tárgymutatót technikai okokból jövő számunkban közöljük.

A szerk.

TARTALOM.

A) Közlemények:

I. Dr. Pápai Károly: A palócz faház (9 képpel)	1
II. Dr. Munkácsi Bernát: A vogulok pogány ősvallása	32
III. Dr. Jankó János: Közlemények a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárából. Első sorozat: Halászati eszközök. 2. Finnország	55
IV. Popovich M. György: Iványi és a bunyevácok ethnographiája	60
V. Dr. Lázár Béla: Válasz Binder úr megjegyzéseire	66
VI. Dr. Wl. H.: Az ezredéves kiállítás néprajzi osztályáról	68

B) Irodalom:

Közép-Oroszország legösibb emberfajtájáról. Bogdanov A. nyomán	
Dr. Jankó János	70
Repertorium Dr. Herrmann Antal-tól	76

C) Társulati ügyek:

I. Gróf Kuun Géza elnök úr megnyitó beszéde a jan. 24-iki választmányi ülésen	81
II. Rendkívüli választmányi ülés 1893. január 16.	83
III. Felolvasó ülés 1893. január 21-én	83
IV. Választmányi ülés 1893. január 24-én	83
V. Felolvasó ülés 1893. február 25-én	83
VI. Választmányi ülés 1893. február 25-én	83
VII. Felolvasó ülés 1893. április 8-án	84
VIII. Választmányi értekezlet 1893. április 8-án	84
IX. Választmányi ülés 1893. április 15-én	84
Sajtóhibák	84
Beküldetett	84

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A MAGYAR NEMZETI MUZEUM

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

Dr. HERRMANN ANTAL és Dr. JANKÓ JÁNOS.

Ára egy évre 3 frt. — A tagoknak a tagdíj fejében jár.

A társaságot illető pénzek *Tóth Árpád* pénztároshoz (Budapest, M. N. Muzeum) intézendők, minden egyéb küldemény *Vikár Béla* titkárhoz (Budapest, Gellérthegy 10,648.).

BUDAPEST.

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A M. Néprajzi Társaság tisztikara és választmánya.

Védnök: József főherczeg ö Fensége.

Tiszteleti tag: *Gróf Csáky Albin.*

Tiszteletbeli elnök: *Xántus János, M. N. Muzeum.*

Elnök: *Gróf Kun Géza, Maros-Némethi.*

Alelnökök: *Dr. Herrmann Antal, Vár, Szent-György-utca 2.*

Dr. Munkácsi Bernát (ügyvivő), József-körut 42., III.

Titkár: *Vikár Béla, Gellérthegy, 10,648.*

Jegyző: *Nagy Géza, M. N. Muzeum.*

Könyvtáros: *Dr. Jankó János, Csengery-utca 12.*

Pénztáros: *Tóth Árpád, M. N. Muzeum.*

Az „Ethnographia“ szerkesztői: *Dr. Herrmann Antal és dr. Jankó János.*

Választmány:

Dr. Alexics György, Kereskedelmi Akadémia.

Asbóth János, Angol királynő szálló.

Dr. Asbóth Oszkár, Bajza-utca 1.

Baróti Lajos, Várbeli polgári iskola.

Dr. Brózik Károly, II. ker. áll. reáliskola.

Dr. Czambel Samu, Izabella-utca.

Dr. Erdődi Béla, II., Ferencz József nevelő-intézet.

Dr. Goldziher Ignác, Holló-utca 4.

György Aladár, Atilla-utca 3.

Huszká József, József-körut 80.

Káldy Gyula, Rottenbiller-utca 4.

Dr. Katona Lajos, II., Batthyány-utca 31.

Király Pál, Lisznyay-utca 17.

Dr. Kiss Áron, Mészáros-utca 12.

Dr. Kúnos Ignác, Kereskedelmi Akadémia.

Kurcz Sámuel, Evang. iskola, Deák-tér.

Lindner Ernő, M. T. Akadémia könyvtára.

Nagy Miklós, Egyetem-tér 6.

Br. Nikolics Fedor, Eszterházy-utca 20.

Dr. Pápai Károly, Andrássy-ut 9.

Popovits István, Zöldfa-utca, Tökölyanum.

Pulszky Ferencz, M. N. Muzeum.

Dr. Réthy László, M. N. Muzeum.

Strausz Adolf, Kereskedelmi Akadémia.

Szathmáry György, Kultuszminiszterium.

Dr. Szendrey János, Honvédminiszterium. (Erzsébet-körut 7.)

Szily Kálmán, M. T. Akadémia.

Dr. P. Thewrewk Emil, Tárnok-utca 12.

Dr. Török Aurél, Anthropologiai Muzeum.

Tialios György, Petőfi-tér, görög egyház.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MUZEUM ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK: HERRMANN ANTAL ÉS Dr. JANKÓ JÁNOS.

IV. évf.

1893. ápr.—jun.

4.—6. szám.

Néprajzi tárgyak gyűjtése a millenniumra.

Vikár Bélától.

Csak társaságunk tradícióit követem, midőn e helyről újra foglalkozom azzal a kérdéssel, mely innen indult ki e társaság kebeléből, itt fejlett konkrét és rendszeres alakba s remélhetőleg itt nyeri meg azon irányt, melyen haladva, nyugodtan nézhetünk megoldása elé. A magyar néprajzi tárgyak összegyűjtését értem a millennium alkalmából.

Nem bocsátkozom a kérdés történetébe. Csak a legutolsó mozzanatot emelem ki, a midőn társaságunk tagjainak alkalmuk volt vele foglalkozni. Az „Ethnographia“ mult évi utolsó füzetének élén Xántus János, tiszteletbeli elnökünk, nyomatékosan sürgette a néprajzi tárgyak gyűjtésének országos megindítását, megjelölve bizonyos módokat is, melyek szerint a gyűjtés eszközzendő volna, sőt a gyűjtés tárgyait is felsorolva bizonyos csoportosításban.

Legyen szabad erre a közleményre kissé kiterjeszkednem.

Nagynevű tiszt. elnökünk, aki egyuttal az általa gyűjtött anyag mennyiségét tekintve, az első helyen áll a magyar gyűjtők sorában, jól tudván azt, hogy a néprajzi gyűjtés sok időbe s még több pénzbe kerül, a gyűjtésnek oly módját pendítette meg, mely egyrészt a legtöbb erőt egyesítené erre a feladatra, másrészt pedig a lehető legolcsóbb lenne, t. i. a törvényhatóságok önkénytes közreműködését és áldozókészségét hívja föl a néprajzi tárgyak gyűjtésére.

Az, hogy a törvényhatóságok is mint ilyenek részt vegyenek a millenniumi néprajzi gyűjtés anyagának beszerzésében, mindenestre kívánatos. De hogy önkénytes áldozókészséggel és saját

közégeik felhasználásával — mint Xántus úr óhajtja — teljesítsék ezt a nagyfontosságú, szakértelmet követelő, okvetetlenül megoldandó feladatot, az iránt két okból vannak kétségeim. Először is az áldozókészség mértékét megszabnunk lehetetlen. Az egyik törvényhatóság, melynek területén talán a legfontosabb néprajzi anyag van együtt, esetleg egy fillérrel se járulhat a költségek viseléséhez; a másik, a mely talán áldozni képes is, kész is, esetleg nem rendelkezik olyan anyaggal, mely a néprajz szempontjából érdekes volna. Azt pedig csak nem várhatjuk, hogy a néprajzilag nagyobb fontosságú és becsesebb gyűjteményt nyújtó megye vagy város áldozóképességének hiányát a néprajzi szempontból kevésbbé kiaknázhatónak, de anyagilag tehetősebbnek áldozókészsége pótolja. És még ha így történnék is, kétlem, hogy ez az eljárás sikerre vezetne. A fődolog nem az, hogy mindent összegyűjtsünk, a mi összegyűjthető, hanem az, hogy a jellemzőt, a tanulságost, a szükségést összegyűjtsük; ez pedig csak szakemberek, avatott és gyakorlott gyűjtők útján lehetséges, minőkkel a törvényhatóságok csak kivételesen, a legritkább esetben rendelkeznek.

Igenis, szükség van a törvényhatóságok nagy mértékű támogatására, de szerintem más alakban, mint a melyet igen t. Xántus úr ajánl.

Szervezni kell a gyűjtést országosan, föld- és néprajzi vidékek szerint, és erre társaságunk van hivatva, mely az érdeklődő és alkalmas egyéneket csaknem kivétel nélkül egyesíti magában. A törvényhatóságok támogatása pedig abban álljon, hogy az ekként szervezett gyűjtést minden tőlük telhető módon elősegítsék, a gyűjtőknek mindenben kezükre járjanak, közégeiket a gyűjtők támogatására utasítsák, esetleg anyagi erejükhöz képest a megye vagy város területén folyó gyűjtésnek mentül teljesebbé tételéhez pénzbeli segélylyel is járuljanak. Nem kétlem, hogy az ország törvényhatóságai, mihelyt annak tudatára ébrednek, hogy a millennium néprajzi kiállítása lesz az, melyben hazánk és nemzetünk népeleinek egyénisége legerősebben fog kidomborodni, készségesen megadják a kívánt támogatást, kivált ha erre felszólítást kapnak illetékes helyről és biztosítást az iránt, hogy részvételük, hozzájárulásuk mértéke illőkép kifejezésre fog jutni.

Ez a kifejezés azonban nem szabad, hogy olyan alakot öltjön, mely a megyék szerint való csoportos kiállítást juttatná érvényre. Nem a földrajzi terület egysége, hanem a néprajzi tárgyak össze-

tartozandósága fog irányadó elvül szolgálni a gyűjtemények összehozása- és fölállításában. A népviseletek a maguk egészében és külön-külön részeikkel, a használati tárgyak ezerféle faja, mindenemü változataikban az országnak legmesszebb eső végeiről is egymás mellé fognak kerülni, mihelyt néprajzi jellemeiknél, rokonságuk vonásainál fogva együvé tartoznak. Ez az elv kizárja a törvényhatósági területek szerint való kiállítást, a mely igen t. Xántus úr szeme előtt lebegett; de nem zárja ki azt, hogy minden egyes tárgynál kitüntessük a származás helyét és egyéb körülményeket, melyek az áldozókészség fölkeltesére alkalmasak és hogy az egy törvényhatóság területéről való tárgyakat külön katalogusokban összefoglalva is megnevezzük.

És itt hozzáteszem, hogy már ebből a szempontból is föltétlenül szükséges már eleve minden oly tendenciát elutasítanunk magunktól, mely arra irányulna, hogy a millenniumi kiállítás számára beszerzendő néprajzi gyűjtemények tárgyait összefüggésükből akármely cimen kiragadjuk, elcsereberéljük vagy más célra lefoglaljuk, mint az 1885-iki orsz. kiállítás legszebb tárgyaival — tudományosságunk helyrehozhatatlan kárára — megtörténhetett. Az összegyűjtendő néprajzi anyagnak csupán olyan darabjait lehet eladni, vagy másra becserelni, melyeknek tökéletesen egyező hasonmásaival rendelkezünk. Így van ez a külföld hasonló gyűjteményeinél is, s ezt az elvet nálunk is meg kell valósítani és fenn kell tartani. Társaságunk hivatása, hogy az összes szakembereket egyesítve, ne csak Magyarország teljes néprajzi fölvételében közreműködjék mint legkiválóbb tényező, hanem hogy a rendszeres vezetésével összegyűjtött anyag együttmaradásának s az országos néprajzi muzeum számára való megőrzésének biztosításán is egész erővel munkálkodjék. Meg kell nyernünk az illetékes állami tényezőket, első sorban magát az ezredéves ünnepély országos bizottságának nagy jóakaratu és lelkes buzgalmu elnökét, Lukács Béla kereskedelemügyi minisztert, hogy közreműködésünk fejében eme föltétel szigorú szemmeltartását legfőbb gondjai közé fogadja. Ha ismétlődni engedné azt, a mi az 1885-iki orsz. kiállítás néprajzi gyűjteményével megesett, az nemcsak társaságunk kitűzött céljának végleges meghiusulását jelentené, hanem általában egész tudományosságunkra nézve világszerte a legsújtóbb ítéletet provokálná.

Már most a mi a gyűjtést illeti, Xántus János úr rendkívül nagy szorgalommal és tárgyismerettel összeállította mindazon hasz-

nálatti eszközök és népviseleti tárgyak jegyzékét, melyeket ő a millennium alkalmából a néprajzi muzeum anyagául beszerzendőnek tart. Ez a jegyzék kétségkívül igen becses szolgálatot fog tenni a teljesen szakavatott gyűjtő kezében, de a kevésbbé jártas vagy a laikus aligha érvényesítheti kellőkép. Először is a sorozat korántsem kimerítő, sőt meg se közelíti az összegyűjtendő tárgyak egész mennyiségét. Hiszen ez nagyon természetes. Lehetetlen az anyag összes részleteit, az egyes néprajzi tárgyakat sorozatosan mind elszámolni egyszerűen azért, mert az anyagot nem ismerjük egészen. Csak akkor fogjuk megismerni, ha majd összegyűjtöttük.

A mit előre megcsinálhatunk s a mit társaságunk megcsinálni kész is, tud is, az csupán a *gyűjtés tudományos rendszerének* körvonalozása, mely a népelet körébe eső tárgyakat nem egyedenként, hanem csoportonként összeségükben felölelve, a laikus gyűjtőt is képesíti, hogy a nagy nemzeti föladat megoldásában a szakembernek segédkezzék. Az így kidolgozandó rendszer a végleges néprajzi muzeum eszményi keretét fogja nyújtani. Ennek a rendszernek példákkal való illusztrálására, kezelhetővé tételére a Xántus úr összeállította jegyzék igen nagybecsű anyagot tartalmaz, ha az ott megnevezett tárgyakat a gyűjtésre alkalmas rendszer illető osztályaiba sorozzuk.

Legyen szabad röviden előadnom, hogy csekély tapasztalataim alapján, melyeket főleg 1889/90-ben tett finnországi tanulmányutamon szereztem, miként vélném a gyűjtés e rendszerét fölláthatónak.

A gyűjtésben minden ötletszerűség mellőzésével a népelet főbb ágait kell szem előtt tartanunk és e főbb ágak mindenikének összes népi eredetű vagy jellegű elemeit vidékenként fölkatatnunk és összegyűjtenünk.

Az első főcsoport, mely a legnagyobb változatosságban a legnagyobb számú tárgyakat foglalja magában — és ezért adjuk neki az első helyet — a *ruházat és a hozzátartozó díszítések*.

S itt különbséget kell tennünk a női és a férfi-ruházat között. Az előbbi fontosabb, mert a női nem, mint általában a hagyományokhoz jobban ragaszkodó, a ruházat tekintetében is több eredetiséget őrzött meg, mint a férfiak.

Mind a két alosztályban — nő- és férfiruha — elkezdve a fejrevalótól a harisnyáig, keztyűig, gyűrűig, csatig és gombig, minden tárgynál megjelölendők vidékenként a viselőnek kora, állapota,

vallása és egyéb körülmények (évszak, ünnep stb.), melyek a viselkedben különbséget állapítanak meg. A leánycsecsemő, a gyermekleány, a hajadon, a menyasszony, a fiatal férjes nő, az idősebb férjes nő, az özvegyasszony, az öregasszony, valamint a megfelelő koru és állapotu férfi ruházatának minden egyes része a tárgy korának, anyagának, alakjának, készítése módjának, rajzának, mekkoróságának, a maga külön alkotó elemeinek, czéljának, használati alkalmának, lelő helyének felírásával, az illető hely dialektusa és az ott divó terminusok szerint veendő jegyzékbe. A készítmód föltüntetésére mellőzhetetlen, hogy éppen munkába vett és már félig elkészült kivarrásos, himzéses vagy másképpen diszített darabokat (ruhát, szalagot, vásznat a szövöszéken stb.) szintén beszerezzünk.

Minden vidékről minden kategóriába tartozó egész öltözeten kívül az egyes ruhadarabok és ruhadiszítések (fejszalag, pártá, stb. stb.) összes változatai, bármi csekély különbség van is közöttük, a különbségek pontos megjelölésével gyűjtendő össze, de itt is mindig a népies terminusok hiven alkalmazandók. Egy példa: Toroczkón a férfi és a nő egészen egyforma mellényt visel, az egész különbség csak az, hogy a férfimellény rajzának egy eleme, az ugynevezett „kutyorgó“ a női mellényen nincs meg; ez a kis különbség már megköveteli, hogy a toroczkói férfi- és női mellény külön vétessék számba.

Különös figyelemmel kell lenni mindenütt a népviselet ama tárgyait, melyek már nem divatoznak, melyeket az öregek viseltek valaha, de a melyek még rendszerint valahol a láda vagy almáriom fenekén mint kegyeletes emlék maradtak fenn vagy éppen már minden kegyelet félretevésével a padláson holmi értéktelennek tartott lim-lom között találhatók föl. Az ilyeneknél, a mennyiben még lehetséges, külön megjelölendő, hogy körülbelül hány évvel ezelőtt és milyen életkoru, milyen állapotu emberek-nél stb. voltak használatban. Följegyzést kíván továbbá az a körülmény is, hogy valamely ruhadarab, diszítés vagy más eljárás már egyáltalán se kegyeletes maradványként megőrizve, sem az ócskaságok lomtárába vetve föl nem fedezhető, csupán emléke van meg a lakosság között; ily esetben az illető tárgyról vagy eljárásról az előadott mód szeriut mindaz felirandó, a mit még szóhagyomány utján meg lehet tudni felőle.

Ahol valamely ruhadarab vagy diszítés alkalmazásában (pl. a

fejrevaló felkötésében stb.) bizonyos jellemző mód divik, annak pontos leírása és feltüntetése szükséges.

Magától értetik, hogy igen sok helyen gyári ruhát viselnek, és így legfőlebb csak a színek és alakok jellemző voltában nyilvánul több-kevesebb népies vonás; az ilyen helyekről tehát csakis egész öltözetekre s a színek és alakok meghatározására van szükség.

Fontos a különböző ünnepeken és alkalmakkor divó színek (gyász stb.) följegyzése is.

Ennyit az első főcsoport, vagyis a ruházat és a hozzátartozó diszítések tárgyainak gyűjtéséről.

A második főcsoport a szobaberendezés tárgyait foglalja magában.

Ide tartoznak:

a) a szobában levő használati tárgyak és diszitmények, a hol szintén megjelölendő a használónak neve és kora, a mennyiben ily különbség fennáll;

b) a zárák, reteszek, kulcsok, különösen régibb fajtájúak, külső épületeken is;

c) a szobában világításra használt eszközök;

d) az edények, vagyis az evésre-ivásra s az étel és ital készítésére szolgáló tárgyak;

e) a különféle mérő eszközök, a mennyiben népies eredetűek (rovás, aranymérleg stb.) vagy használatuk módjában valami jellemzetesség nyilvánul.

A szoba-főlszerelés tárgyainál a főbb tulajdonságok megnevezése mellett igen fontos a tárgy helyének, a hol áll, tüzetes megjelölése is. Igen természetes, hogy a tervezett néprajzi falu házainak nemcsak részben, hanem mindenestül népi eredetűeknek kell lenni. Minthogy pedig az összes ház- és háztípusokat be nem mutathatjuk, szükséges, hogy a bemutatásra szánt különálló háztípusok és típus-változatok teljes berendezésű kicsinyített másait szintén népi uton, a helyszínén élő és ahhoz értő parasztok által a sorozatos gyűjtemény számára elkészíttessük.

A harmadik főcsoport a kézimunka szerszámaait öleli fel két alcsoportban; t. i. a) a nők és b) a férfiak munkaeszközeit.

E csoport nagy változatosságú és rengeteg számú tárgyainak kellő néprajzi feltétele a gyűjtőre nézve a legnagyobb nehézségekkel járó feladatok közé tartozik és rendszerint nem is eszközölhető másképp, mint az összes népelet minden részletének alapos ismerete

utján. Nem elég az összegyűjtött tárgyakat hiven leírni, be kell mutatnunk használatukat is a maguk valóságában.

A *negyedik főcsoportba* a földmivelés, a pásztor-élet, valamint a közlekedés népies tárgyait foglalnók.

Ide rendkívül sok nagyméretű tárgy tartozván, ezek közül némelyeket, például az ekét, boronát, kocsit stb. kicsinyített mintákban lehet beszerezni, úgy azonban, hogy a minta ugyanazon kezekből kerüljön ki, a melyek az eredetit készítik.

A közlekedés eszközei között a koci, a ló- és csónak-föl-szerelések, szóval mindaz helyet foglal, a mi a szárazon vagy vizen való haladással vonatkozásban áll.

Ugyanez a csoport a szőlőtermelésnek, e sokoldalú művelési ágnek eszközeit is feltárhhatja; és itt a szőlőpince összes berendezése is felveendő.

Az *ötödik főcsoport* a vadászati és halászati eszközök, valamint a fegyverek csoportja. Itt azon kellemes helyzetben vagyunk, hogy e csoportnak egyik alosztályát, a halászati eszközöket, társaságunk volt elnökének, Herman Ottónak buzgalmából teljesen összegyűjtve birjuk. Ugyanily módon kell összegyűjteni a csoport egyéb tárgyait, a vadászati eszközöket és fegyvereket is, a melyekkel a nép él vagy élt. Fájdalom, a feladat sokkal bajosabb, mint rendes körülmények között. A vadászat ma már igen szűk körre szorítkozik nálunk és hagyományainak nagyobb részét már el is vesztettnek mondhatjuk. A vadászat régi szerszáma, melyek a velünk rokon népeknél ma is használatban vannak, már nem fogjuk megtalálni idehaza. De a fegyvertilalom előtt való időkből találkozni fog még egy és más, a vadászhathoz tartozó szerelvénys a régi módú, népies gyártmányú puskák és kardok egy-egy darabját is bizonyára megőrizte még egy-két régi paraszt viskó.

Külön *hatodik* és utolsó *főcsoportba* osztanám be az egyéb tárgyakat, a következő alosztályokkal:

a) tüzi és dohányzó-szerek, a hol a kováától és hozzátartozóitól kezdve a pipák, szivarszipkák, burnótszelenczék stb. veendőkszámba;

b) a zenei szerszámok, a pásztorok kürtje, sipja stb.

c) a játékokra és mulatságra szolgáló eszközök, melyek közé a lapdázó szerek, a titkos összeállítású fiókok, dobozok, faragványok tartoznak;

d) jósló, gyógyító és bűvszerek. Ide azon tárgyak sorozandók,

melyeknek a nép a gyógyításban, védelemben vagy rontásban valami ható erőt tulajdonít. Ezeknek összegyűjtése a legkényesebb feladatok közé tartozik, mert csak ott találhatók még, a hol a hitnek némi maradványa fűződik hozzájuk s épen azért a nép csak a legritkább esetben adja elő s válik meg tőlük. Itt a papok és tanítók, valamint a felvilágosodott fiatalság a nép közt működhetnek a legsikeresebben.

Végre e) tárczák, gyűrű- vagy drágaságtartók és egyéb tokocskák, botok, mankók és egyéb rendszerint oly tárgyak, melyek az úgynevezett falusi ezermester kezéből kerülnek ki és többnyire nem követnek valami állandó formát vagy szabályt, hanem készítőjük egyéni ízlését tükrözik vissza, de azért elég érdekesek arra, hogy összeszedjük.

Ez a hat csoport az, mire a gyűjtésnek irányulnia kell.

A gyűjtés további részletezésére a vázolt keretben mozgó részletes utasítás szolgálna, a mi az egyes főcsoportokat kellő számú példákkal világítaná meg. Ennek elkészítésére a néprajzi társaság hivatott, és meggyőződésem, hogy ezt a feladatát helyesen is fogja megoldani.

Ebben az utasításban szerintem kiemelendő lenne mint általános elv az, hogy a néprajzi gyűjtés tisztán csak népi eredetű tárgyakra szorítkozzék. Nem értem azonban népi eredetűn egyedül azt, ami a nép készítménye, hanem azt is, amit a nép, habár a műiparból vesz át, a maga céljaira eredeti módon alkalmaz. Így például a konty alkotórészei mindmegannyi vett árú, piaczi portéka, de az összeállításban annyi jellemző eredetiség érvényesül, hogy a kontynak bármely alakját kizárni vagy elhanyagolni a legnagyobb hiba volna. Az úgynevezett „körülkötő“, mely Csökölben a konty alap-kötése a homlok körül, közönséges kemény papirosból és reá csavart fekete selyem szövetből áll, de úgy ez, mint az egész „konty“ egy külön mesterséghez: a „kontyszabó“ mesterségéhez tartozik. Azonban tisztán műipari készítmények, a mennyiben a népi használatban minden különös jellemvonás nélkül szerepelnek, a gyűjtésből föltétlenül kizárandók, így a műekek, a műborona, újabb szerkezetű mezőgazdasági eszközök stb.

Ezekben kívántam összefoglalni a néprajzi gyűjtésre vonatkozó nézeteimet.

Még csak azt jegyzem meg, hogy szerény véleményem szerint nem szabad a gyűjtés módjának és idejének megállapításával

tovább késlekednünk. Három esztendő választ el bennünket az ezredéves országos ünnepélytől. Ha meg akarjuk csinálni ennek legkiemelkedőbb és legnemzetibb részét, a néprajzi kiállítást, akkor nincs halasztani való időnk. Meg kell kezdenünk a munkát már ezen a nyáron. A rendelkezésünkre álló idő rendkívül kevés. Nagyot, maradandót, országos jellegűt, olyan alkotást, melylyel a néprajz mai stadiumában a külföld előtt szégyent ne valljunk, már csak a legnagyobb erőfeszítéssel s a legnagyobb buzgalom kifejtésével hozhatunk elő. Haladéktalanul hozzá kell fognunk a gyűjtés szervezéséhez akár az ajánlottam módon és rendszer alapján, akár más módon és más rendszerrel. Oly kötelesség ez, melylyel nem csupán magunknak, saját kitűzött célunknak, hanem az egész nemzetnek tartozunk, mely bizonyára méltatni fogja munkánkat és meg fogja ismerni annak jelentőségét, mihelyt eredményét eléje tárjuk. A néprajz ügye iránt való érdeklődés meggyökereztetése, tehát tudományszakunk felvirágoztatása függ attól, hogy a millennium ethnographiai osztályát úgy megalkossuk, a mint azt legjobb tudásunk szerint megalkotnunk kell.

A kormány, mely a legjobb akarattal intézi az ezredéves országos kiállítás ügyét, nem fog elzárkózni kívánságunk elől. S a törvényhatóságok, ha illetékes helyről hallják, hogy a legnevezetesebb ügy felkarolásáról van szó, kétségkívül meg fogják tenni, a mi tőlük telik. Csak úgy lesz a millennium igazán magyar jellegű, és csak úgy lesz a néprajzi kiállítás a millenniumnak oly maradandó emléke, melyet nemzedékről nemzedékre, ezer évről ezer évre örökségkép átszállíthatunk.

Vikár Béla.

A cigányok megtelepítéséről.

Közli H. A.

I.

A cigányok letelepítésének az utolsó két században nálunk is annyiszor hangoztatott ügye közelebbről újból napirendre kerül. A kormánynak erre irányuló előmunkálataihoz tartozik a f. évi január hó végén országosan megejtett általános cigány-összeírás is.

A hazai cigányok ügye több tekintetben fontos és elintézése sürgős. De az elintézéshez nem elég az általános politikai elmélet, demographiai elvek, bürokratikus bölcsesség alkotta törvények és rendeletek, közigazgatási végrehajtás. Ha e felette nehéz problema megoldásában csak némi sikert is el akarnak érni, szükséges egyrészt a dolog historicumának, az eddigi kísérleteknek legalaposabb ismerete, másrészt pedig közreműködése olyanoknak, kik a cigány néplelket és népéletet behatóan és tapasztalásból ismerik, nevezetesen a cigányok tanulmányozásával szakszerűen foglalkozó népvizsgálóknak. Mert ha általán érvényes az az elv, hogy a törvényeket nem csinálni kell, hanem megtalálni a nép lelkében, akkor ez mindenekelőtt a cigányokra nézve áll, a kiket természetökökkel merőben ellenkező rendszabályokkal ki lehet talán irtani, de nem lehet szabályozni.

A cigányoknak mint primitív kulturájú népelemnek mindennemű ügyei egyenesen néprajzi érdekűek. Kiválóan etnikus fontosságúnak azonban azok a momentumok, melyek a letelepítésre, tehát ez annyira praegnans életmódu faj összes életviszonyainak megváltoztatására vonatkoznak.

E kettős szempontból helyén valónak látom azt, hogy az „Ethnographia” is foglalkozzék ez ügygyel, közölje a legfontosabb kiadatlan okiratokat s a cigány telepítéshez néprajzi tekintetből hozzászóló fejtegetéseket.

*

Az 1841/3-dik Országgyűlésen hozatott egyetlen Törvény Czikk által kinevezett közigazgatási Bizottmánynak a Czigányok megtelepítése felöll készített munkálata.

Az ezen czimmel (egyéb jelzés nélkül) az országos levéltárban levő, az erdélyi cigányokra vonatkozó elaboratum a legérdekesebb, legtanulságosabb e tárgyú munkálatok közé tartozik.

A rendszeres bizottság (systematica deputatio) ügye az erdélyi országgyűlésen többször tárgyalatott; éles kifakadások történtek az illető kir. leiratok s a kormány ellen. (L. az 1841/3. országgy. jegyzőkönyvet, 74—90, 440, 475 lap.) Végre az 1843. január 28-iki ülésen felolvastatott a király által aláírt törvényczikk, az egyetlen, melyet az országgyűlés alkotott (l. az 1841/3. országgyűlés irományai, 123. sz.). Azonban az országgyűlés már 1842. január 22-én megválasztotta a rendszeres bizottság tagjait. Öt osztályának elseje, a közigazgatást (publico-politicum) elrendelő bizottság tagjai lettek: gr. Mikó Imre, ifj. gr. Bethlen Pál, Balla Mihály, br. Kemény Domokos, gr. Thoroczkay Miklós, gr. Béldy Ferencz, Horvát János (követ), Ugron István, Szabó József (követ), Szombathalvy József, Schreiber Simon, Regius János, Demeter József, Csorba György.

E bizottság munkálatait itt egész terjedelmében közöljük:

A Czigányok' megtelepítése.

Az Erdélyi Czigányoknak állása, 's azon viszony mellyel az álladalom különböző alkoto részeivel egybenvannak köttetve, igen különböző és szétágazó. —

Vannak Czigányok, kik mint mesteremberek résszerént falukon résszerént városokon lakva rendes életmodot folytatnak. —

Vannak Czigányok habár kevés számmal, kik mint földmivesek a más nemzetű Jobbágysok sorában Urbéres telken laknak, és rendes földművelést gyakorolnak. —

Léteznek köztök számos egyének, kik habár állandó lakással nem birnak, de mint Conventionatus cselédek határozott életmodot gyakorolnak. —

Léteznek ugynevezett aranyász Czigányok, kik a kincstárnak oltalma és pártfogása alatt a' folyók partyain aranyat mosnak, melynek egy részit Taxa megváltás fejében, más részit határozott áron kötelesek a kincstárnak beadni. —

Léteznek Taxát fizető Fiscális Czigányok. —

Léteznek ideiglenesen megtelepedett Czigányok, kik sem Urbéres telket, sem más természetű földet nem birnak, hanem

Birtokosok által épített kunyhokban lakva illető Földes uraikat szabálytalanul szolgálják és töllök éltök fenntartására több kevesebb javadalmakat kapnak.

Léteznek, kik néhány silány napszámokkal vagy csekély taxával valamely Földes urnak oltalmát megvéve lakukat szüntelen változtatják. —

Az évnek három szorgosabb szakaiban sánczásás s földház építés, aratás, 's más hasonló munkák által igyekeznek éltöket fenntartani, 's télire az erdősebb helyekre vonulva silány ujjabb Taxa mellett még silányabb kunyhokban telelnek ki, melyeket csak néhány hónapokra állítanak össze. — Tavasz nyitásával rögtönzött kunyhójukat elhagyva söt gyakran fel is égetve vándor éltöket újra kezdik. —

Léteznek úgynevezett sátoros Czigányok, kik a földműveléstől s általában a munkától iszonyodva nem csak vándor, hanem örökös kóbor éltet folytatnak, kik rosta készítéssel, üstfoldozással, s más hasonló mesterségekkel néha foglalkoznak ugyan, de nem annyira kenyérszerzés végett, mint többnyire csak ürügyül, mely alatt nyomorult éltöket jövedőmondások, hamis huszasok készítése s más hasonló nemű csalások által szokták fenntartani.

A fellyebbiekből kitetszik, miszerént az Erdélyi Czigányokat a Föld több lakosaitól nemzetileg megkülömböztetni nem szükség, de sőt a legnagyobb igazságtalanság lenne, mivel léteznek köztök igen sok rendes életmódot folytatók, kikre nézve semmi ok sincs megkülömböztetett Törvényeket hozni, sőt rendszeres albizottmányunk véleménye szerint nem felesleges Törvény által kimondani, miszerént az állandólag megtelepedett és rendes életmódot folytató Czigányok a többi Földnépével minden megkülömböztetés nélkül ugyanazon helyzetben és viszonyban állanak. De ellenben mulhatlan szükséges, hogy közüllök a kóborlók, kik vándor éltűktől önkéntesen megválni nem képesek, kik a munkától és rendes életmódtól a nyomornál és inségnél inkább irtozva jobb szívvvel küszködnek a büntetéstől folytonos rebegés közt az életnek mindennapi szükségeivel, mintsem nyomorult de tunya és korlátlan éltűkről lemondjanak; megtelepíttessenek. Ezt kívánja a jó rend; mert míg egy dologtalan, kóbor nép mint a csalásnak, tunyaságnak, rondaságnak képviselői, szabadon járja össze hazánkat, addig a közigazgatást rendbehozni lehetetlen. Ezt kívánja az emberiség; mert bár milly alatt is álljon Erdélyben a Föld népének mivelt-

sége, kétséget nem szenved miszerént a Sátoros Czigányok a vastag miveletlenségnek és erkölcstelenségnek még süjjetebb fokán állanak, elannyira hogy ezeknek a socialis élet legelső szükségéiről is alig van némi fogalmuk, míg a többi Földnépének erkölcset falusi oskolák helyett legalább vallásos szertartások gyakorlása és a házas életnek viszonyai némileg szeliditik, azalatt a Sátoros Czigányoknak nagyobb része egyik valláshoz sem tartja magát, és vallásos szertartások nélkül kezdik, folytatják és végzik be éltöket. Ezt kívánja az Országnak anyagi érdeke is, mivel a Sátoros Czigányok a helyett, hogy nem eléggé népes honunkat munkás kezekkel gazdagitnák, sem adót nem fizetnek, sem utak készítésében s más közmunkatételekben részt nem vesznek, egyedül a katonaszkodás terhéje az, mellytől őket a nyomornak immunitása sem képes felszabadítani.

Illy fontos és süjjes okok szollanak a kobar Czigányok megtelepítése mellett. Átlátták ezt mind a Kormány, mind az Országnak Rendei, és valamint Dicső emlékü Mária Theresiától kezdve a leg közelebbi időkig political úton e tárgyban jelesen Boldog emlékü II-dik Josef alatt számtalan rendeletek tétettek úgy *Törvényhozás* utján is Eleink vele foglalkoztak; de mindezen lépéseknek eddigelé kevés sükere lett.

A Czigányok ügyében political úton tett rendeletek.

Még Mária Theresia a Czigányokat régi nevezetüktől mellyel közönségesen megvető és lealacsonyító eszmék s gondolatok valának s vagynak egybeköttetve, megkívánván szabadítani rendelést tett afelell, hogy ezután *Ujj parasztoknak* (Neo Rustici) neveztesse nek. És ezen Kegyelmes Rendelet melly a Czigányokat ez ujj nevezet által a parasztok osztályzatába kívánta felemelni, eléggé mutatja, milly határtalan megvetésben és elaljasodásban valának a Czigányok elsüjvedve.

1781-ben meghatározatott, hogy a Czigányok általánosan összeirattassanak, és ez ugyan azon évben mennyiben a körülmények engedték meg is tétetett, mikor is találtattak:

a) Aranymosó Czigánycsaládok: 1291. —

b) Taxát fizető Fiscalis Czigánycsaládok, melyek 26 vajdaságokra valának felosztva: 1239. —

c) Falú közönségekhez vagy Földes urakhoz tartozó Czigánycsaládok: 12686, mellyek közül megtelepedettek találtattak: 8598 és kobarlóknak: 4088 Családok.

De hogy ezen összeírás igen hiános volt, megtetszik azon számtalan rendeletekből, melyek a Czigányoknak újabb meg újabb összeírását tárgyazzák, míg végre a Kir. Fő Igazgató-Tanács azon nyíltan kifejezett meggyőződésre jutott, miszerént míg a cigányok általában meg nem telepíttetnek, addig biztos összeírást véghezvinni lehetetlen (Fő Kormány Széki felterjesztés 1805-beli 2501. Szám alatti).

Ez idő óta a Czigányok megtelepítése ügyében számtalan Rendeletet hozattak a nélkül mindazonáltal, hogy ezek a megtelepítésnek bizonyos módját, bizonyos rendszeres és kimerítő uton végezték volna el. Ezen Rendeleték igen különböző irányuak és szelleműek. Léteznek köztük olyak, melyeket az akkori körülményekhez képest méltán czélarányosoknak lehet nevezni. Ellenben a többiek résszerént tellyesíthetlenek valának, résszerént az ügyet inkább akadályozták, mint előmozdították, sőt léteznek köztük olyak is, melyek a nyomorba süjjezt Czigányokat minden süker s haszon nélkül még inkább lealacsonyítják. Végre mindkét osztályu Rendeleték közt több oly pontok fordulnak elé, melyek a Czigányoknak elaljasodott állapotát tanusítják.

Az első osztályba tétethetnek a következő Rendeleték:

a) Valamint az aranyász, ugy a taksát fizető Fiskalis és Falu közönséghez vagy Földes urhoz tartozó Czigányok szerezzenek magoknak állandó lakhelyet.

b) Állandó lakhelyükből csak a Falusi Elöljárók hírével és ütilével mellett távozhatsanak el, melyet az uton előmutatni mindenütt kötelesek leendének.

c) A megtelepedett aranyász Czigányokat a közlegelőknék és bé nem tiltott erdőknek mérsékelt használatában a Falu közönségek és Földesurak részeltessék és lakuk felépítésében segítsék őket elé.

d) A Czigányok járjanak Templomba, adják magokat bármelyik bévett vallás Elöljáróinak Igazgatása alá, hogy így a vallásos érzés bennök kimiveltethessék.

e) Azon aranyász Czigány, ki valamelly Birtokostól vagy Faluközönségtől Földmivelés alatti külső földeket nyerne, Inquilinusnak tekintendő.

f) Azon szokás, miszerént a megtelepedett Czigányok a Bakóknak bizonyos taksát fizettek, eltöröltetik.

g) Azon taksát fizető Fiskális Czigányok, kiket a Kincstári

Tanács Soo bányák mellé s más Fiscális helyekre számosságuk miatt mind meg nem telepíthet, ha magoknak állandó lakhelyet tudnak szerezni szabadittassanak fel 15 frt fizetés mellett.

h) A megtelepedett Czigányok három évekig adómentesek legyenek és a Földesúri szolgálatban is kíméltessenek.

i) A mennyiben lehet kieszközlendő, hogy a Földes Urak a megtelepedett Czigányoknak művelésre alkalmas Földeket adjanak.

A második osztályba megemlítendő a következő rendeletek:

a) A Czigányok lakásukat nemi megkülönböztetés szerint osszák fel (in suis habitaculis Sexus diversitate observata separationem instituant, ut gravissima mala dehinc anteverti possint.).

b) Saját nyelvökön ne beszéljenek.

c) Köppenyeket, melyly alatt a lopott portékát könnyen elrejt-hetnék ne viseljenek.

d) Lóvat kivéve az Arányászokat ne tartsanak.

e) Vásárok alkalmával magokat a cserélgetésektől tartoztas-sák el.

f) A Falu Elöljárói ne engedjék, hogy a Czigányok henyél-jenek, hanem szorítsák arra, hogy mikor egyéb dolgok nincs, dolgozzanak másoknak pénzért.

g) A mely Czigányok a földművelést túnyán folytatják testi büntetéssel fenytítsenek.

h) Dögöt ne egyenek.

i) Kemény büntetés terhe alatt a Czigánynők és gyermekek ne kolduljanak.

k) Gyermekeiket köntös nélkül ne tartsák.

l) A hangászás és kézi mesterségek folytatása a Czigányok-nak csak akkor engedessék meg, mikor az idő mezei munkák folytatására nem alkalmas.

(Lásd minden fellyebbiekre nézve 1794-beli Közigazgatási Bizotmány *De domiciliatione et regulatione Zingarorum* című munká-latának első Részt.)

Midőn a Kormány látná, hogy ezen különböző irányú és szellemű Rendeleteket süker egyaránt nem követte, szükségesnek vélte 1796-ban az egyes Törvényhatóságokat aziránti véleményök-nek beküldésére felszöllittatni, miként lehetne kieszközölni, hogy a Czigányok állandólag megtelepíttethessenek. Miután a Törvény-hatóságok illető nyilatkozataikat nagyobbára felküldötték, a Kir. Fő Igazgató Tanács 1805-ben 2501. szám alatt egy terjedelmes

munkát terjesztett a Felség eleibe, melyben a Czigányok megtelepítésére nézve igen szigorú rendszabályokat ajánl, meghatározván többek közt:

a) Hogy azok, kik bizonyos határidő alatt meg nem telepednek rabságra vettessenek. (hoc quoque termino evolutio illico intercipiuntur et ad Arcem Szamosujvar deducuntur, quae infligenda eisdem poena toties semper repetenda foret, donec tandem stabilia Domicilia figere necessitarentur.)

b) A Szülék gyermekeik közül csak annyit tarthassanak meg, a hányra szükségük van és a hányat táplálhatnak, a többi Czigány gyermekek adassanak át Földes uraiknak vagy adassanak mester-ségre. (Singulis Patribus familias Zingararum tot solum proles apud se reservare admittatur, quot eisdem pro auxilio necessarii esse comperiuntur, et quot ipsimet alere poterint, reliqui autem Filii et Filiae aut a Dominis suis terrestribus ad servitia erga praestandam ipsis mercedem assumi et applicari poterunt, vel vero si Domini ipsorum terrestres servitia ipsis erga mercedem dare nollent, aut non possent, apud alios quoslibet privatos servitia suscipere aut officia et artes addiscere cogantur.)

c) Az úgy nevezett Egyiptomi (Lepedős) Czigányok, kik a megtelepítésre semmi tekintetben nem alkalmasak, e Hazában meg ne szenvedtessenek, hanem rögtön elfogattatván oda a honnan jöttek vagy a Szomszédos Moldva és Oláhországokba kísértessenek vissza.

Ellenben ezen Fő Kormányshézi munkálatban igen helyes és czélarányos határozatok is tétettek. Így a többek között azon meggyőződésből indulva ki, miszerént a Czigányok megtelepítésére nézve a legüdvösebb rendszabályok sem vezethetnek célra, ha az illető Elöljárók és Tisztviselők azokat pontosan meg nem tartják és tartatják, azon javaslatot teszi, hogy mindazon Tisztek, kik ebbéli kötelességöknek eleget nem tesznek, hivatásuktól ideiglen vagy terhelő Körülmények között örökre is elmozdittatassanak.

Ugyan ezen felterjesztésében nyíltan kijelenti, hogy a Czigányok megtelepítésének ügye a Törvényhozó hatalom Köréhez tartozik, és a felajánlott pontokat csakis addig ohajtáná életbe léptetni, míg az Ország Rendelkező Felségének kegyes megegyezése mellett ez ügyet törvények által elintézendik (quamvis decisio huius questionis et sanctio legum circa statum Zingarorum qualiterque

figenda illorum domiciliatione — — — ad objecta potestatis legislativae — — — pertineat — — — et decisio praeattactae questionis Deputationi Regnicolari in politicis ordinatae proposita, ab illa projectum de Domiciliatione Zingarorum jam efformatum — — — habeatur; — — — e re fore esse censeret ipsum hocce Gubernium ut interea quoque donec SS. et OO. accedente etiam Majestatis Nostrae Sacratissimae confirmatione, intentu huius objecti salutare et stabile leges condere valerent, ad malum hoc radicatus evellendum et obtinendam stabilem Zingarorum domiciliationem quidpiam certius ordinetur) (az illető felterjesztés a Fő Kormány Széki Levéltárban látható.)

Ezen felterjesztésre egy 1810-ben 1972. Udvari szám alatt költ legfelsőbb Rendelet a tisztelt Fő Igazgató Tanácsnak köteleességévé teszi, hogy az aranyász és faksát fizető Fiscális Czigányokra nézve tegye magát a Kincstári Tanáccsal értekeződéshöz. Egyébaránt a felterjesztett munkálatot némi módosítás mellett helyben hagyja megjegyezve többek közt, hogy a kóbor Czigányokat a Szamosujvári Fogházba küldeni nem lehet, mint a hól csak a maga rendén megítéltek tartatnak, hanem azon Czigányok kik magokat a megtelepedés alóll kivonják, katonáknak adandók, s azok kik közüllek erre alkalmasak nem lennének, közmunkatételre alkalmazandók, kötelesek lévén az illető Törvényhatóságok gyermekeiket ez alatt táplálni, (ut quoad eorum proles ex publico per Jurisdictiones provideatur) (ezen legfelsőbb rendelet a Fő Kormány Széki Levéltárban látható 1810-beli 8878. Fő Kormány Széki szám alatt.)

Ezen Rendelet következtében a Fő Igazgató Tanács, ugyanazon évben a Kincstári Igazgató Tanácsot fel is szőlította, de feleletet nem nyert (1810/1-beli Országgyűlési T. K. 93, 94, 487, 694, lapok. Az említett felszólítás látható a Fő Igazgató Tanács Levéltárában az 1810-beli 8878. szám alatt) s a Czigányok állapotának politicaí úton való rendbeszedése mind e máí napig elmaradt.

A Czigányok ügyében Törvényhózás útján tett lépések.

Az 1791-beli 64-dik törvény Czikk által kinevezett közigazgatási Bizotmány 1794-ben többek közt e tárgyat is vizsgálat alá véve nézetét *Opinio de Domiciliatione et regulatione Zingarorum munkálatában* kifejtette, melly kinyomtatattván köztudatra jutott.*

* E munkálatot H. A. közli az „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn“ 1893. évi 1—8. füzetében.

Ezen munkálat az 1810/11-beli Országgyűlésen felvételre és vélemény adás végett Bárány Bánffy Pálnak kiadatott, ki illető előterjesztését még azon Országgyűlés folyama alatt beadta. (1810/11 T. K. 694—698.) melynek következtében hozatott az 1810/11-beli 40-dik Törv. Czikk. Ezen törvényjavaslatban említés tételik az e tárgyban költ és tellyesedésbe veendő normális rendeletről (ad praescriptas sub his Comitibus hac in re salutare normales regulas per Regium Gubernium in effectum deducendas) s hogy ezen normális rendelkezések alatt a Fő Igazgató Tanács 1805-ben 2501. szám alatt felküldött munkálat értetik kitettzik B. Bánffy Pálnak fellyebb említett előterjesztéséből (1810/11. T. K. 694—698 és 941—943).

Ezen 40-dik Törvényjavaslat a többiekkel együtt megerősítés végett felküldetett, megemlítve egyszersmind az illető felterjesztésben a megtelepítésnek azon akadályát is, miszerént léteznek sok kóbor Czigányok, kik hól Erdélyben, hól a Testvér magyar hónban tartozkodnak s meg kérve a Rendek Ő Felségét, hogy kegyeskednék Magyar hónban oly rendelést tételni, miszerént az Utilevél nélkül kóborló Czigányok ne szenvedtessenek meg, hanem kísértessenek vissza oda a honnan kiszármaztak (1810/11-beli T. K. 892. l.) De a felküldött Törvényjavaslatra az Orzágnak Rendei 1837-ben a következő véletlen és sajnos választ kapták: quum objectum Domiciliationis Zingarorum immediate ad Spheram executivae potestatis pertineat proposito eatenus articulo — — — confirmari nequeunte via Dicasteriali necessaria disponemus, ut oberrantes Zingari mediis efficacibus fixis Sedibus affigantur (1837/8 Törvény Könyv 69-dik lap.)

A fellyebbiekből kitettzik, hogy a Czigányok ügyének elrendezése jóllehet annak szükséges voltát mind a Kormány mind a Rendek elősmerték és kimondták, eddigelé sem political, sem Törvényhozási úton létre nem jöhetett. Ezen anomaliának egyik általános oka a szemközt álló magány érdekeknek titkos erejében rejlik, melyet Erdélyben eddigelé nem csak rendeletek, de sőt Országos Törvények is alig képesek legyőzni. Ugyan is habár a kóbor Czigányoknak rendetlen élet módja a közrend fenntartását és Közigazgatás folytatását több tekintetekben akadályozza, mind a mellett nem csak a Birtokosok, de sőt még a Tisztviselők közül is sokan léteztek, és léteznek kik e rendetlenséget saját közvetlen hasznukra igen jól fel tudják használni — léteztek közüllök minden időben, kik néhány silány napszámokért vagy taksafizetésért a

köbor Czigányokat oltalmuk alá vették, bizonyítja ezt a Fő Ispányi, Fő Biroi, Vice Ispányi Czigányok nevezete, mely mái napig is ösmeretes. Továbbá az anomáliának másik általános óka az aranyász és Taksát fizető Fiscalis Czigányoknak még hatalmasabb pártfogás alatti állása, mely hogy milly sok rendetlenségekre nyújtott okot, s mennyire adott alkalmat arra, hogy a többi Czigányok is magokat a megtelepedés alóll kivonják, az az említett *opinio de Zingarorum Domiciliatione* című munkálatból valamint az 1810/11-beli Országgyűlés Jegyző Könyvének 94-dik lapjából kitettzik.

Hogy az említett általános okok mellett a Czigányok ügyét politicalai úton még kevésbé lehetne elrendelni igen természetes, s habár a tett Rendeletek a legezlszerűbbek is lettek volna, azok eredményre nem vezethetnének, mert a fellyebb említett magány érdekeket csak hatalmas fellépés és kemény büntetések által való lehetséges legyőzni, illy büntető Törvények kiszabására pedig főleg midőn nemes Birtokosok és Tisztviselők fékezéséről van szó, nálunk a Végrehajtó hatalom felhatalmazva nincs valamint alkotmányos országban felhatalmazva általában nem is lehet.

Egyedüli út tehát, melyen a Czigányok megtelepítését kieszközölni lehet, nem más, mint a Törvényhozásnak útja. Annál fájdalmasabb tehát hogy a Rendelet a fellyebb említett legfelsőbb határozat által az egyedüli úttól elzárattak. Azonban valamint egyfelől a Czigányok megtelepítésének ügyében a megkívántató rendszabályokat és szükséges büntetéseket kirekesztőleg a törvényhozó Testület hozhatja létre, ugy másfelől ezen Törvényeknek tellyesedésbe vétele a Végrehajtó hatalom cselekvendőségei közé tartozik, s lehet reményleni, hogy a Kormány is csak ily értelemben sorolja a Czigányok megtelepítésének ügyét a Végrehajtó hatalom körébe.

A fellyebbiek előbocsáttása után rendszeres albizotmányunk illető javaslatát a következőkben bátorodik megtenni:

1-ször) Fejeztessék ki Törvény által, miszerént az állandólag megtelepedett és rendes élet modot folytató Czigányok a többi Földnépével minden megkülömböztetés nélkül ugyan azon helyzetben és viszonyban állanak, — ellenben a Czigányokra nézve határozassák meg.

2-ször) hogy az illető Törvény Czikk köz hirrétételétől számítva egy év alatt kötelesek vagy megtelepedni, vagy Erdélyből végképpen kiköltözni.

3-szor) A Kobor Czigányok ezen Törvény Czikk közhirrététele után a közigazgatásnak hírével és felügyelete alatt Erdélyből a szomszéd idegen Tartományokba akadálytalanul kiköltözhetnek.

4-szer) E törvény kihirdetése napjától kezdve Sátoros és Lapedös Czigányok sem a szomszéd idegen Tartományokból, sem a Testvér Magyarhónból Erdélybe semmi szin és ürtügy alatt többé tellyességgel bénebocsáttassanak, egyszersmind kéressék meg Ő Felsége kegyeskednék Magyar hónra nézve ölly Rendeléseket tétetni, miszerént valamint Erdélyben a Sátoros Czigányok a Magyar hónba leendő kiutazás végett úti levelet nem nyerendének, úgy viszont Magyar hónban is az Erdélybe szándékozo kobor Czigányoknak úti levél ne adassék.

5-ör) Az első évnek eltelése után azon Sátoros Czigányok kik magoknak állandó lakhelyet még nem szerevezve Sátrak alatt tanyáznak, az illető Elöljárók által elfogatván kísértessenek a közigazgatás által kijelelt helyekre, honnan a végre hajtó hatalom rendelkezése szerént vagy rögtön kikisértetnek a szomszéd idegen Tartományokba, vagy illő tartás és fizetés mellett közmunkák tételére használtatnak mind addig mig alkalmuk lesz megtelepedni vagy az Országból kiköltözni.

6-szor) A Sátoros Czigányok megtelepedésöktől számítva három évek lefolyta alatt minden adófizetéstől mentesek, a mint ez egy 1783-ban költ legfelsőbb Rendeletben, valamint az említett 40-dik Törvényjavaslat 8-dik pontjában még is állítatott.

7-szer) A Végrehajtó hatalom az illető Elöljárók által ügyeltesen fel arra, hogy valamint a megtelepedett, úgy a megtelepítendő Czigányok házassági egybenköttetésben éljenek, gyermekeiket kereszteltessék meg, s általában azon Vallásnak melyhez tartoznak szertartásait hűn kövessék.

8-szor) A melly Földes Ur vagy Közönség az első év bététele után a kobor Czigányoknak elfogatását és illő helyre való kísértetését nyíltan vagy kéz alatt akadályozná, mind annyszor mennyiszor 24 pengő forinttal büntetessék, sőt ha e büntetés felvételésének kirendelése után az ily kobor Czigányokat meg nem szűnne pártfogása alatt tartani, és azokat Tiszti felszolitás után sem bocsátaná el, mind addig mig őket magánál tartaná, köteleztessék a 24 pengő forint büntetést naponként lefizetni.

9-szer) Ha az első év bététele után a Czigányok kborlását

valamely Tisztviselő venné oltalma alá, és az ily kobor Czigányoknak elfogatását nyíltan vagy kéz alatt akadályozná, mind annyszor mennyiszer 200 pengő forinttal büntetessék, sőt terhelő körülmények közt e mellett köz kereset alá vettetvén hivatalától is elmozdittassék.

10-szer) Ha az első év bétélése után az illető helységek Birái a határon tanyászó Sátoros Czigányokat el nem fogatják vagy elfogatván Tiszti kézbe nem adják, körülmények szerint kemény büntetés alá, sőt terhelő esetekben Fogságra is tétessenek.

11-szer) A mely Tisztviselő Falusbirák vagy mások által értesítette, a Sátoros Czigányok elfogattatását az első év bételte után elhanyagolná, mind annyszor mennyiszer 24 pp. frtal büntetessék.

12-szer) A fellyebb elésorolt pénzbeli büntetések azon leg-rövidebb módon felveendők, mellyen a Constitutionalis büntetések vétetnek fel.

13-szor) Minden fellyebbi rendelkezések a Földes Uri oltalom alatt lévő, az Aranyász és a Taksát fizető Fiscalis Czigányokra egyaránt illenek. E mellett a Közigazgatás figyelmét fordítsa arra, miszerént az Aranyász Czigányok ha elkerülhetlen lenne Arany-mosás végett egy határról más határra utazniok, mindég utilevelet tartsanak magoknál s azt az illető Elöljáróknak kötelesek legyenek mindenütt bemutatni és velek aláíratni. A mely Aranyász Czigányok pedig Útilevél nélkül járnának utaznának úgy tekintessenek mint kobor Czigányok, és mint ilyenek az 5-dik pont értelmében kísértessenek a kijelelt helyekre.

14-szer) Hogy pedig az ideiglenesen megállandositott Czigányok újra koborlásra magokat ne adhassák e tekintetben Rend-szeres albizotmányunk szükségesnek véli elhatároztatni, miszerént azon sem kézmivességet nem folytató, sem Urbéres Telken nem lako Családos Czigányok, kik kunyhokban lakva Földes Urat szolgálnak, lakhelyeket a szerént mint az Urbéri Bizotmány már elhatározta akadálytalanul változtathassák ugyan, de csak a Közigazgatásnak hírével, és nem elébb, mint miután az illető Tisztviselők előtt bébizonyították hogy állandó lakhelyre költöznek át, magában értetik azonban hogy a Felügyelet nem a Földes Urakat hanem kirekesztőleg a Közigazgatást illeti, minélfogva egy Földes Urnak sem lesz hatalmában illy ürügy alatt Czigányainak elköltözését maga részéről akadályozni.

Törvényjavaslatok a Czigányok megtelepitése ügyében.

Ő Felsége kegyes helybenhagyásának hozzájárultával a' kobar Czigányoknak megtelepítésére nézve ezen törvény czikkek erejénél fogva következő rendeletek tétetnek.

1-ső Törvényjavaslat.

Az állandólag megtelepedett és rendes élet modot folytató Czigányok a' többi föld népével minden megkülömböztetés nélkül ugyan azon helyzetben és viszonyban állanak.

2-ik Törvényjavaslat.

1. §. Ezen törvény Czikk közhirrétételétől számítva egy év alatt kötelesek minden Sátoros Czigányok vagy megtelepedni vagy Erdélyből végképpen kiköltözni.

És így a fent elsorolt pontok csekély módosulással mint a Törvényjavaslat §-ai szerepelnek olyképen, hogy 2. §-képen a 3. pont áll s így tovább; a 13. pont magában foglalja a 12. és 13. §-t, míg a 14. pont a 14. §-nak felel meg. Az iratot Demeter József előadó irta alá.

***

Az ezen munkálatot magában foglaló ivrétű füzetben találtam még az alábbi kivonatot, melyet rokon tárgyánál fogva szintén itt közlök.

Kivonat.

Az 1844-ik év Mártius hónap 6-ik napján tartott Urbéri Bizottmány 41-ik ülése jegyzőkönyvéből. A 68-ik szám utolsó szakassza.

Ezen cziknek a cigányokról szollo pontja megvitatása alkalmával ki tűnván, hogy az Urbéri Bizottmány ezen Nemzetnek csupán azon egyéneiről rendelkezhetne, kik meg telepedvén földös Urat szolgálnak, és így Urbéri viszonyokban vannak; azokról ellenben, kik földös Urat nem ösmerve szabadon kaborolják össze az országot, határozni ezen Bizottmány hatáskörét felyül haladja. Szükségesnek találtatott, Elnök ur Méltóságát megkérni, szöllitaná fel a Publico politicumok kidolgozására választott Bizottmányt,

hogy ezen tárgyat fontolóra vévén, az ugynevezett Sátoros czigányok lehető megtelepítésére, és vándorló életek módjának (mely sok rendetlenségekre szolgáltat alkalmat) megszüntetésére czélra vezető modokrol gondoskodnék.

Az Urbéri Bizottmány jegyzőkönyvéből Kolosvárt Mártius 10-ik napján kiadta Zeyk Jósef tollvivő.

A gyermek a magyar néphitben.

Irta: *Wlislöckiné Dörfler Fanni.*

H. Ploss „Das Kind in Brauch und Sitte der Völker“ (Lipese, 1884.) nagybecsű munkájában, csak néhány sorban említi fel azon magyar népszokásokat, melyek a gyermek születése, keresztelese, nevelése körül csoportosúlnak. Egyedüli kútforrása régi jó ethnographusunk *Csaplovics*. Minálunk a Magyar Néprajzi Társaság létrejöveteléig kevesen foglalkoztak a népismeret anyagának gyűjtésével; nem is csodálkozhatni, ha *Ploss* munkájában idevágó adatot keveset találunk. Ez irányban a nők tehetnek legtöbbet; ők vannak hivatva első sorban az ethnographia terén idetartozó anyag gyűjtésére. Magától érthető, hogy a nő nővel szemben „asszonyi dolgokban“ sokkal közlékenyebb, mint férfiakkal szemben. A népismeret terén tehát a nőknek is van hivatásuk, mit minden műveltebb fokú magyar asszony igen könnyen teljesíthet. Ha hazánk egyes vidékeiről az ide tartozó anyagot hölgyeink összegyűjtenék és az „Ethnographia“ szerkesztőinek beküldenék, az ezredéves jubileum alkalmával a magyar nők is bizonyára oly néprajzi munkával szerepelhetnének, a mely a magyar nép és magyar nő kiváló érdemére válnék. A következőkben mindazt az anyagot közlöm, a melyet saját gyűjtésemből és eddig közölt s általam hozzáférhető adatokból összeállíthattam.

Az áldott állapotban levő asszonynak úgy kell dolgoznia a lebetegedés előtti órájáig, mint akármely más fehérnépnek. Kíméletről szó sincs. Azonban mégis vannak bizonyos munkák, melyeket nem szabad végeznie. Ezen kímélet is kevésbbé az asszonyra, mint inkább a várandó gyermekre vonatkozik. Terhes asszonynak esküt tenni, tanuskodni nem szabad, sem pedig temetésen résztvenni; mert gyermeke halva jönne a világra. Nappal az alvástól mennyire lehet tartózkodják, különben korán hal el a gyermek. Nem szabad

sírba néznie, mert sápadt lesz a gyermeke, s ha mégis belenézett, dobjon egy marék földet a sírba.¹ Továbbá a következő munkákat nem szabad végeznie: sütő kemenczét fűteni, vásznat fehéríteni, taligát húzni vagy fát vágni, mert a szülésnél szerencsétlenül jár. Kalotaszegi néphit szerint, ha mezőn kendert nyü, korai szülése lesz. „Tisztátalannak“ annyiban tűnik fel ilyen asszony, hogy pl. káposztát, ugorkát nem szabad besavanyítania, mert az megromlik; kovászt pedig szintén nem szabad kevernie, mert az nem kél meg. Kopaszfejű gyermeke lesz, ha gyümölcsöt, kiváltképp ha tököt lop; szőrös testű pedig akkor lesz a gyermek, ha a terhes asszony kutyát, macskát érint szándékosan lábával: vagy ha egest és szedret eszik. Ha kötényében hüvelyes növényeket hord, a gyermek testén gyógyíthatatlan kiütéseket kap. Vérrel sem szabad terhes asszonynak bibelődnie, mert akkor gyermeke testén vörös foltokat kap. Dél-Magyarországon ruhát szárítás végett felakasztania nem szabad, mert „megfordítva“ jön a világra, ugyanezen okból nem szabad az ilyen nőnek kerítésen átmászni, szándékosan álló vízbe lépni vagy ekevason átlépni. Ha küszöbön fát vág, gyermeke púpos lesz és nehezen fog nőni.² Kimúlt állat szemét ne nézegesse, mert gyermeke egész életében szemfájós lesz, vagy vaknak születik. Ha pedig csorba, eltört edényből iszik, gyermeke „görbe“ száját kap. Terhes asszonyra nem jó valamit dobni, pl. virágot, mert a gyermek testén ugyanazon a helyen anyajegyet kap, a hol az anyát a dobott tárgy érintette.

Könnyű szülésről már jó előre gondoskodik az áldott állapotban levő asszony. Ezért kedden és szombaton böjtöl; utóbbi napon esti harangozáskor úgy ül a ház küszöbére, hogy egyik lába a házban, másik pedig a küszöbön kívül van. Ha ezt minden szombaton este megteszi, könnyen fog szülni. Sok férj feleségének terhes állapota idején az ágy alatt tart egy szétszedett fejszét — úgy a nyelét, mint a vasát. — Kalotaszeg sok helyén pedig, hogy a szülés könnyű legyen, az ágy belső párkányához egy kecske- vagy szamárszörből készült zsinóron, — melyet elébb titkon egy napra az oltártakaró alá tesznek — egy nagy szeget kötnek fel; továbbá igen hatásos, ha a terhes asszony egy villám-sújtotta fa darabkáját mindig magánál viseli.³ Azt is hiszik Kalota-

¹ *Jankó*, Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe 245. l.

² *Kálmány L.* Szeged népe I. 113.

³ *L. Jankó*, Kalotaszeg Magyar Népe 133. l.

szegen, hogy terhes asszonynak nem jó éghíaborút végig nézni, mert akkor gyermeke korán elhagyja a szülői házat — földönfutó lehet. Felső-Magyarországon azt hiszik, hogy leánynak nem jó szülni. János napkor vagy karácsonykor fejkendő nélkül a napon állani, mert annak idején nehezen fog szülni. Az embrió nemére való jóslások ezek: Ha a terhes asszony fara széles, ha újév reggelén először nőt lát, ha jobbfelől érez, ha az arcz felfoltosodik, ha a csecsbimbó megfeketedik, ha az asszony kertje árkan sokat szökdösik, ha a szeme körül fekete; mindezen esetekben leánya, az ellenkezőkben fia lesz (*Jankó*, Torda stb. 248.).

Könnyű szülés céljából a Duna mentén amuletteket is használnak az áldott állapotban levő nők. Bácsmegyében terhes asszonyok testükön vörös zsinóron szütni. Antal képét viselik azon hitben, hogy ez megóvjá őket a „benső tüztől“ (láztól) és a szülés minden nagyobb vérzés nélkül fog megtörténni. Vörösmarton ezen a zsinóron szütni. Antal képe helyett egy kis, különös alakra faragott fadarabkát (priapus) láttam viselni. Ugyanitt azt is hiszik, hogy terhes asszonynak jó, ha csizmaszárának belső oldalára felvarr egy réczelábat (az uszóhártját a körmökkel együtt), mert akkor „nem nyomhatja az ördög“ és könnyen szülhet. Szabadka és Szeged környékén testükön számbórból készült és tömjént tartalmazó zacskócskát viselnek, melyre vörös fonallal gyakran egy kígyó van kivarrva. Ugyanazon vidéken vén asszonyok jövedelmező üzletet folytatnak bizonyos amulettek elárusításával, melyek a néphit szerint a könnyű szülés előmozdítására szolgálnak. Egy vékony agyagtáblácskába két csontocskát gyúrnak bele, melyek egy gyermekágyban elhalt asszonytól származnak. A táblácskában két lyuk van, melyen keresztül az illető terhes nő saját hajából néhány szálát keresztülhúzva, azt a táblához köti és aztán az ágya alá a földbe elássa vagy a padozat alá teszi, hogy nemcsak könnyen szüljön, hanem erős és hosszúéletű is legyen a gyermeke. Ily célra és ily módon ezen a vidéken oly amulettet is használnak, mely szintén agyagból készül, halott ember két csontocskáját tartalmazza, de obscön dolgot ábrázol (vulva). Oly amulettet is használnak a Dunántúli vidékeken, melyek diófából készültek és egy kis keresztet ábrázolnak. A kereszt közepén van egy lyuk, melybe egy keresztleletlenül elhalt gyermek ingecskéjének egy darabkáját kötik. Oly szülők, kiknek előbbi gyermekeik zsenge korban elhaltak, ilyen keresztet az ajtó küszöbe alá vagy

a kemencze alá ásnak el, mihelyt az anya más állapotban van; de előbb a kereszthez az atya és az anya fejéről néhány hajszálat kötnek. A keresztet csak akkor ássák ki és égetik el, ha a gyermek már megkereszteltetett és az anya is már „avatáson“ volt. Ha a keresztcske a tűzben világos lánggal ég, a gyermeknek jó dolga lesz az életben; ha pedig homályosan ég, akkor betegségben fog sinlődni. Az elégett keresztcske hamuját gondosan elteszik, mert vízzel vegyítve és azzal a gyermek homlokát megnedvesítve, jó szer az *igézés* ellen.¹

Viselőss asszonynak nem szabad valamit „megcsodálni“, mert a megcsodált tárgynak valami nyoma a gyermek testén fog mutatkozni. Ha véletlenül megcsodált valamit, köpjön ki háromszor és ha a szobában van, igyekezzék azonnal kijutni a szabad levegőre, ha pedig künn van, térjen be akármelyik házba. Ha férjétől megijed, ez háromszor beleköp egy pohár vízbe és azzal kenegeti neje homlokát; Dél-Magyarországon pedig nadrágjának egy részecskéjét meggyűjtja és azzal füstöli a megijedt asszonyt. Terhes asszonyt megijeszteni nagy bűn; ha pedig valamitől véletlenül megijed, annak egy részecskéjét égesse el, füstölje meg kezeit s azzal kenegesse testét; ha pedig az ijedelemtől rosszúl lett, akkor Kalotaszegen a férj neje vizeletével a templomharang kötelét titkon megnedvesíti. Ha undorító tárgyakat lát, köpjön ki háromszor és farához nyúlva mondja: „Szálljon rád!“

Ha terhes asszony valami ételt lát, szokás azzal őt megkínálni, mert „megkivánja“ és ha nem kap belőle, beteg lesz. Ha ilyen asszony ételeket lop, azt senki nem számítja bűnnek, sőt ha a lopáson rajta is kapják, nem szokták bántani. Természetesen akárhány asszony „tele van kívánsággal“ s férjének ugyancsak meggyűl vele a baja; akárhányszor lehet hallani kalotaszegi ember ajkán e sóhajt: „Bár csak egyszer tülesnénk rajta! mert ha még sokáig tart, ételben elkivánja feleségem egész vagyonomat!“ Azt hiszik, étel dolgában terhes asszonynak minden kívánságát ki kell elégíteni, mert különben álmában a boszorkányok és ördögök olyasmit mutatnak neki, mitől a gyermek nyomoréknak jön a világra.

A szokás az atyának is megrendeli, hogy pénteken ne egyék

¹ *Wlislöcki H.*, Tod und Totenfetische im Volksglauben der Magyaren (Mitteilungen der anthropol. Gesellsch. in Wien. XII. kötet 1892.)

zsiros ételt; általában ez idő alatt istenfélő életet kell folytatnia, ha nem akarja, hogy neje és gyermeke elpusztuljon. Már gyakran megtörtént, hogy az ördög az atya előtt megjelenván, kincseket mutatott neki, ha az anya méhében levő gyermeket cserébe érte adja.¹

Az asszony nem a rendes ágyban szül, hanem pl. Kalotaszegen, két vagy három egymásmellé állított lóczán fekvő helyet rendeznek számára. Az ágynemű alá foghagymát, köményt s néha tömjént is tesznek; a párna alá pedig egy ima- vagy énekeskönyvet. Kalotaszegen a lóczák alatt a szoba földjére kést és villát szúrnak, hogy a „gonoszok“ ne közelíthessék meg a vajudó asszonyt. A vajudás közben való pálinkaivás helytelen szokása a falusi népnél majdnem mindenütt elterjedt. Ha egy házaspárnak gyermekei elhaltak, Kalotaszegen és Kolozsmegyében általában, az asszony szülési fájdalmának ideje alatt férje kimegy a temetőbe és ott utoljára elhalt gyermeke sírjáról egy maroknyi földet vévén, azt a templom fala mellé elássa, hogy a most világra kerülendő gyermeke hamar el ne haljon. „Nem ásta meg a templom falát“, szokták gyermekekben gazdag férfúra mondani.² A szülési fájdalom enyhül, ha az asszony a férjét megütheti szülés közben (*Jankó*, Torda stb. 249. l.).

Ha az asszony nehezen szül, férje néhol megkondítja a harangot. Hogy a születésnél hisznek szerencsés és szerencsétlen napokban és órákban, azt már *Wlisko*³ és *Jankó*⁴ kimutatták, miért is itt mellőzhetjük az idevonatkozó néphit felemlítését. Nemcsak Dél-Magyarországon, hanem Kalotaszegen is szokás egy-egy nagyon idős emberre mondani: „Hosszu belet húztak neki!“ Ez már Kalotaszegen régi eltűnt szokás reminiscenciája; t. i. — a mint ezt régi emberek beszélnek — hajdan az volt a szokás, hogy rögtön szülés után az atyafiak megvágta egy tyukot és annak belét az atyának úgy kellett kibonyolítani, hogy el ne szakadjon, vagy ha már véletlenül el is szakadt, meglehetősen hosszú rész maradjon kezében. Mentől hosszabb volt a kézben maradt bél része, annál hosszabb életet véltek az újszülöttnak jósolhatni. A tyuk husát csak az atya

¹ *Ipolyi*, M. mythologia 43.; 53. l.

² Ami a gyermekágyat illeti, lsd. *Kálmány L.*, Boldogasszony ösvallásunk istenasszonya, cz. értekezését.

³ A „Kalotaszeg“ című folyóiratban 1890. 53—54 l.

⁴ „Kalotaszeg Magyar népe“ 200. s köv. l.

és a bába ették meg. Dél-Magyarországon a tyúk mellesontját tűzbe dobják, onnan rövid idő múlva kivesszik s a rajta támadt repedésekből és foltokból a bába az újszülött jövendő sorsát jósolja. Ha a csonton nincs folt vagy csak kevés van, jó dolga lesz a gyermeknek az életben.

A köldökzsinórt gondosan megőrzik és ha a gyermek beteg, annak kis részével megfűstölik. Azt is hiszik, hogy a köldökön egy lyuk van azon czélból, hogy ott „a friss levegő“ az ember belsejébe hasson s az „meg ne bűdösödjék.“ Olyan emberre, a ki sokat szelel, Kolozsmegyében azt szokták mondani: „Kitágult a köldöke!“ A poklát elássák, miközben Kalotaszegen három „Miatyánk“-ot mondanak; vagy pedig elégetik, mert különben ellopják a boszorkányok azt s tátost formálnak belőle, vagy repülőzsírt készítenek az ilyen gyermek poklából, s azzal magukat bekenve oda repülhetnek a hová akarnak. Ha a boszorkányok az egész köldökzsinórt birtokukba keríthetik, akkor abból egy csövet készítenek, melynek segítségével messze távolból is kiszophatják a tehenek tejét. Katolikus vidékeken a levágott köldökzsinórt szentelt vízbe mártják s úgy teszik el; református községekben pedig vörös fonallal keresztülkötik és az énekeskönyvbe vagy bibliába teszik. Dél-Magyarországon a gyermeknek, mikor már járni tud, köldökzsinórja egy darabkáját porrá törve, eledelébe keverik, hogy ezt megéve erős legyen. Ha a gyermek hasfájásban vagy álmatlanságban szenved, szintén köldökzsinórának egy darabkáját porrá törve, megetetik vele. A poklát is gondosan elássák vagy elégetik, hogy boszorkányok vagy más gonosz lények azt birtokukba ne kerítsék és belőle mindenféle „kártékony szert“ készítsenek. Ha pl. egy halott vérével alvó ember köldökét bekenik, az illető hamar meghal. Ha egy kutyát holdfogytakor bezárnak és kenyérre kenve a férfi spermájából vagy a nő menseséből, vagy a poklából, illetőleg köldökzsinórból egy darabkát vele megetetnek, az illető férfi vagy nő, illetőleg gyermek csakhamar elhal.¹

A mig a gyermekágyi tisztulás tart, addig a nőt tisztátalanak tartják. A tisztulás maga a kalotaszegi néphit szerint mérges. Ha vele egy állatot bekennek, az megdöglik; azzal bedörzsölt fa pedig kiszárad. Vannak kuruzsló asszonyok, kik belőle olyan szert készítenek, melytől ember és állat „megdühödik.“ Ennélfogva

¹ Lsd. „Am Urquell“ cz. folyóirat III. k. 267. s. k. l.

mindent, a mi ezen tisztulással fertőztetve van, vagy folyó vízbe dobatnak, vagy elégetnek. Az asszony tisztátalan állapota rendszeren négy hétig tart, mely idő alatt tilos házából az utcára távoznia. Vízét sem szabad valamely kutból merítenie, mert különben az kiszárad; nem jó, ha állatoknak enni ad, mert ezek meddők lesznek; sőt az sem tanácsos, hogyha fáról gyümölcsöt szed, mert az terméketlenné válik. Ha valami varrást végez, nem szabad a fonalat leszaggatnia, mert ezzel a háza körüli szerencsét szaggatja el. Ha udvarát csak egy perczre is elhagyja, a határt elveri a jég. Dél-Magyarország néhány vidékén, ha idegen férfiú ilyen asszony közelébe lép, elveszik kalapját, melyet aztán pénzzel kell kiváltania, különben „rossz“ betegséget kap. Ha már az asszonynak elkerülhetetlenül el kell hagynia a házat, Kalotaszeg néhány helységében (Darócz, Zentelke, Bogártelke) régebben előbb a templomhoz szaladt s annak ajtaját kezével háromszor megverte s csak azután ment oda, hová a szükség kényszerítette.

De nemcsak az anyát, de sok helyen még az újszülöttet is, legalább a keresztelésig, „tisztatlannak“ tartják. Sok helyen a gyermeket születése után rögtön a földre leteszik, hogy „megerősödjék“ és „tisztuljon“; néhány percz múlva aztán az atya felemeli a földről. *Bartholomaeides* régi ethnographusunk (Not. com. Gömör, Leutschoviae 1808., 444. l.) ezt írja: „Natos infantes humi deponere solent, illosque de terra levatos, patribus primum ulnis excipiendos praebent.“ Ez a szokás főleg a felvidéki községekben még maig is fentartotta magát. Sok helyen pedig az újszülöttnak földet és mezei munkához használt szerszámot adnak a kezébe (*Ipolyi*, 211.) Kalotaszegen oly szülők, kiknek előbbi gyermekeik korán elhaltak, az újszülötteket a földre fektetik s aztán azt a darab földet, hol a gyermek feküdt, újjnyi vastagságra kiássák és folyó vízbe dobják, mialatt az atya, ki ezt a műveletet végrehajtja, ezt mondja: „A rossz menjen, a jó maradjon!“¹ Sok helyen pedig az atya a gyermek megszületése után rögtön az anyához fekszik, hogy, a mint Dél-Magyarországon mondják, a gyermek tisztatlanságát „magához húzza“ és ezzel a gyermek „megkönnyebbüljön.“ Ez a szokás talán az úgynevezett férfi-gyermekágy (couvade) egyik utolsó maradványa. Sok népnél t. i. még manapság is szokás, hogy az asszony helyett a férfi fekszik a gyermekágyba, legalább egy bizonyos ki-

¹ *Wlislöcki*, A. d. Volksl. d. Magy. 4. l.

szabott időre. *Bastian Ad.*¹ ezt a psychikus talányt úgy magyarázza, hogy a couvade-nak célja: a rossz szellemeket a gyermektől távoltartani, őket tévútra vezetni. A hajdan talán a magyar népnél is divatos couvade utolsó maradványait a következő szokásokban találhatni: Bács-Bodroghmegye néhány helyein az asszony lábára, mihelyt vajudni kezd, felhúzzák férjének egyik csizmáját. Másutt pedig a vajudó asszony alá férje egyik ingét teszik, melybe aztán az újszülöttet is betakarják. Sőt Kalotaszegen az anya „avatásáig” az atya bőrkucsmáját a csecsemő fekhelye alá teszik.

Ha a bába a gyermeket átnyújtja az atyának, nem szabad, hogy kés, bicsok legyen nála, mert gyilkos lesz a gyermek; de pénz legyen a zsebében, hogy gyermeke sohase szenvedjen inséget. Ily alkalomkor Kalotaszegen sok atya még gabonát is tesz a zsebébe, hogy gyermekének mindig meglegyen a mindennapi kenyere. Sok helyen pedig e célból az újszülöttet elébb az asztalra teszik, hol egy megszelt kenyér van elhelyezve, s csak aztán fektetik az atya ölébe, miközben ügyelnek arra, hogy a gyermek lábával ne legyen az ajtó felé fordulva, mert akkor csakhamar elhal.² Az újszülött első fürdővizébe az atya rendesen néhány pénzdarabot dob a bába számára; ha az újszülött fiu-gyermek, a pénzösszeg nagyobb, mint leánygyermeknél; sok helyen ez utóbbi esetben a bába semmit sem kap. Mert pl. a kalotaszegi ember azt mondja: „A fiú csak fiú, de leány az már nyomorúság!”

Az első fürdővizet a bába rendesen valami sövényre vagy élő fa tövibe önti, sok helyen pedig, ha az újszülött leánygyermek, akkor rózsabokorra öntik, hogy a leány „szép” legyen és majdan „ne legyen sok vérfolyása.”

A palóczoknál az anyát meglátogató asszonyok a gyermeket e szavakkal üdvözlik: „Diófalomb takarjon” (Ploss), míg a székelynők azt mondják: „Nőjj, mint a jegenye, erősödj, mint a csere.” Csakis asszonyok szokták a gyermekágyas nőt meglátogatni, kik a gyermek első megpillantásánál háromszor kiköpnék, hogy meg ne igézzék. „Isten növeszsze kendtek örömére”, vagy: „Adjon Isten bort, buzát, boldogságot kendtek gyermekének”, a szokásos üdvözlés. Csak felvidéken van meg az a szokás, hogy a gyermek

¹ „Zur vergl. Psychol.” a Lazarus-Steinthal-féle „Zeitschr. f. Völkerpsychologie”-ben 5; 153. lap.

² *Résző Ensel Sándor*, Magyarországi népszokások 144. l.

születésének emlékére az atya egy fát — rendesen dió-, alma- vagy körtefát — ültet, de ez valószínűleg más népektől vett szokás. Ha a fa elszárad, meghal az, kinek emlékére ültették. Meséinkben gyakran megtaláljuk ezt a mozzanatot. Dél-Magyarországon sok helyt az is szokás, hogy szerencsésen lefolyt szülés után az anya valamelyik elhalt női rokona üdvéért halotti misét mondat. A *radina*, azaz ételnemüek küldése a gyermekágyas asszony számára nálunk ugyiszólván mindenütt szokásos.

Valamint hajdan befalazott gyermekeket szerencsésnek tartották az illető épületre nézve, úgy manapság is minden, a mi keresztelestől gyermektől ered, szerencsét hozónak tartatik. A gyermek, mint láttuk, keresztelese előtt „tisztátalan“, s a varázslás mégis felhasználja bűvös céljaira. Vannak emberek, kiknek „mérges“ nyáluk van; ki abba belelép, vagy a kire köpnek, az testének illető helyén mérges pattanást (pokolkelést) kap, melyet keresztelestől gyermek nyálával lehet meggyógyítani. Ha az anya emléke fáj, azt gyermeke nyálával bekeni (*Whislocki* 74. l.). Gyógyíthatatlan sebre jó az ugynevezett „magzat-szurkot“, a gyermek első ürülékét tenni. Ha ezt porrá égetik és azzal behintik az ótvart, ez rövid idő alatt elmulik. Ha valaki ellopja egy gyermek pólyatakaróját, azzal a gyermek szerencsáját is ellopta, ha pedig ezt a takarót istállójába elásza, ezzel fokozza állatainak termékenységét. Keresztelestől elhalt gyermekek beléből és zsirjából, méhlepényéből, solanumból és koromból — magyar néphit szerint — a boszorkányok az ugynevezett repülőzsírt készítik (*Ipolyi*, 431. l.). Ha halva született gyermek kis ujját meggyújtják, ettől a fénytől mindenki elalszik, csak az nem, a ki az égő ujjat a kezében tartja.¹ Ha valaki keresztelestől elhalt gyermek szívébe szentelt gyertyát dug, azt meggyújtva éjnek idején azon vidékre megy, ahol hite szerint kincs van elásva, a gyertya nagy sistergéssel kialszik ott, a hol a kincs van (*Whislocki* 102. l.). Keresztelestől elhalt gyermek nyelvét az ajtó küszöbe alá kell elásni, akkor mindenki, aki a házba belép, ott valamit hagy, vásárol, becserél vagy valakit megajándékoz.

Holt gyermekeket szülni Isten legnagyobb büntetésének tartják. Ily eset után az illető nőnek kilencz hónapon át hetenkint kétszer böjtölnie kell. Erdélyben azt hiszik, hogy akkor szül a nő holt gyermekeket, ha életében valamikor terhes asszonyra rosszat mondott

¹ Lsd. *Varga*, A babonák könyve 155. l.

vagy az ilyen asszonynak ételre vonatkozó kívánságát nem teljesítette. Ha mindezt nem követte el, azt hiszik, hogy valaki „megrontotta“. Kalotaszegen azt tartják, hogy terhes nő holt gyermeket szül, ha békára lép vagy azt agyonüti.

Ha a gyermek keresztelése után hamar elhal, a szülők mindenütt azzal vigasztalódnak, hogy „angyal lett belőle“. Kereszteleetlenül elhalt gyermekek bolygótűz képében kóborolnak a földön (*Ipolyi* 161.), vagy a „limbus“-ba jutnak, honnan a földre leszállanak és ide-tova vándorolnak, míg testök a földben egészen porrá nem válik. Kalotaszegi néphit szerint a „limbus“ oly hely, a mi sem pokol, sem menyország s a hová csakis a kereszteleetlenül elhalt gyermekek lelkei jutnak. Halva született vagy kereszteleetlenül elhalt gyermeket cserépedénybe, illetőleg kis faládába tesznek és vagy a szülők telkének kerítése mellé vagy a temetőkerítés külső oldala felé temetik, hogy a többi holtakat „jajgatásaival ne zavarja.“ Ha szopó gyermek hal el, némely vidéken az anyának nem szabad a temetésnél jelen lennie, mert ő is hamar elhalna, de a gyermek koporsójába emlőiből néhány csepp tejet kell eresztenie, hogy az mielőbb elapadjon.

Ha meg akarják tudni, vajjon az újszülött életben fog-e maradni vagy nem, kora reggel a méhlepény egy részecskéjét hangyabolyra teszik; ha naplementig azt elcipelték, a gyermek életben fog maradni (*Jankó, Kalotaszeg*, 203. l.). Oly gyermek, ki foggal jön a világra, már néhány nap múlva elhal, vagy hetedik évében az ördög elviszi és ördöngös mesterségekre tanítja. Ezekből lesznek az „időcsinálók“ és „garabonciás diákok“ (*Ipolyi*, 455. l.).

A haldokló csecsemőt Dél-Magyarország némely vidékein az asztalra fektetik vagy pedig a keresztanya az ajtó küszöbén ülve ölébe veszi, hogy könnyebben muljon ki. Az anyának nem szabad elhalt csecsemőjét megsíratnia, különben nem lesz nyugta a túlvilágon és a mint Jegenyén (Kalotaszegen) az anyának (Juhász Józsefnének), a gyermek fényes nappal is megjelenik. Ha az anyának álmában gyakran jelenik meg elhalt gyermeke, jó, ha a kimúlt sírját szentelt vízzel öntözgeti. Dél-Magyarországon azt a szalmát, melyen az elhalt csecsemő feküdt, nem égetik el, hanem folyó vízbe dobják, hogy az anyának még születendő gyermekei el ne haljanak. Ha az elhalt gyermek köldökszínorából még egy darabka megvan, azt a gyermek koporsójába teszik, az erdélyi részekben pedig elégetik.

(Vége következik.)

A köröm a néphitben.

Herrmann Antaltól.

E szerény kísérlet csak az emberi körömről szól, melynek a néphitben való fontos szereplésére vonatkozó anyag tudtommal még nincs összeállítva. Wilkensnek a hajáldozatról szóló nagyjelentőségű munkája valószínűleg e rokon tárgyra nézve is nyújt becses adatokat, de ezen munkát még nem volt alkalmam tanulmányozni, valamint nem terjeszkedtem ki a köröm ethnographiájára a primitív kultúrájú népeknél. Csak rövid ideje gyűjtöm az ide tartozó adalékokat, inkább a hazai és minket egyébként közelebbről érdeklő népekre szorítkozva. Közrebocsátom e hiányos adathalmazt, hogy hézagai másokat is kitöltésre, pótlásra, kiegészítésre ösztönözzenek.

A világ teremtéséről szóló, *Munkácsi Bernát* közölte, egyik vogul regében a rossz szellem *χul'-áter* segédkezik a világ teremtésében *Numi-Tárem*-nek. Ez hóból és agyagból megteremti az embert is, „egy öreg embert és egy asszonyt“, s „bőrüket egész terjedelmében körömmínőségben alakította.“

Miután így megteremtette, ebére bizta azokat, ő maga pedig elment, hogy lelket hozzon beléjük. Ezalatt *χul'-áter* rábeszélte a kutyát és ez az emberek testéhez bocsátotta őt. A rossz szellem leköpte azokat. „Ebben a pillanatban,“ mondja a rege, „körömmínőségű bőreik lágyakká lettek, csupán a kezűj hegyén maradt meg egy kevéske köröm, a lábujj hegyén maradt meg egy kevéske köröm.“¹

Ennek a részletnek megfelel az a magyar hagyomány, melyet *Kálmány Lajos Magyar-Kanizsáról* közölt,² s a mely így hangzik: „Valamikő még Ádám atyánk nem vétközött, az egész test ojan vôt, mint a köröm; mivelhogy vétközött, elmult. Ez (t. i. a köröm) csak felülmaratt.“

Ezen két hagyomány eredetét fürkészve, az iszlámra, illetőleg a zsidó vallásra mehetünk vissza.³ Mózes I. k. 3. f. 7. versét

¹ *Munkácsi*, Vogul népk. gyűjt. I. 164.

² *Kálmány L.*, Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban 45. l.

³ „Ethnographia“ III. 296. *Schreiner* cikke.

a 7. századbeli aramaeus bibliafordítás így fordítja: „És világossá válnak mindkettőnek szemei s megtudták, hogy meztelenek mert meztelenekké váltak a *körömruhától*, a melyben teremtvé lettek és elképzelték az ő szűgyenüket. letéptek hát fügefaleveleket és készítettek maguknak kötenyeket.“ Ez a parafrázisféle fordítás a 2. századbeli Berésith rabbá cz. mondáson alapul, hol ugyancsak azt (20. f.) olvassuk, hogy Ádám ruhái simák voltak, mint a *köröm*, szépek, mint a *köröm* . . . Egy későbbi forrás még világosabban szól erről,¹ mondván: „Milyen volt az első embernek ruhája? *Körömbőre* volt és az Isten dicsőségének felhője takarta be, de a mikor evett a fa gyümölcseiből, lehámlott róla a *körömbőr* és látta, hogy meztelen.“ Ez a felfogás elterjedt a muhamedánok közt is, mert *al-Thólabi*, a ki „Al-Aráisz“ cz. munkájában összegyűjtötte a muhamedánok elbeszéléseit a bibliai alakokról, közli *al-Siblí* muhamedán misztikusnak azt a mondását is, hogy az isten tiz dologgal büntette meg Ádámot s ezek közt az is volt, hogy megváltoztatta a bőrét, a *mely ezelőtt olyan volt, mint a köröm*, s csak egy keveset hagyott meg neki belőle, hogy megemlékezzék régi állapotáról . . .²

A köröm eredetéről szóló vallásos mondákban az egész emberi testre kiterjedő körömruha, illetve szaruállományu fedő, mint a paradicsombeli eredeti primitív természetes viszonyoknak, a tudatosság nélküli ártatlanságnak, de a bukás előtti tökéletesség állapotának is jele, emlékeztethet egyrészt az állati testnek természet adta védő takarójára, másrészt pedig a germánok ideális nemzeti heroszára, csontos Szigfridre, kinek bőrét Fafnir sárkány vére szaruneművé tette s kinek teste csak háta egy kis helyén volt sebesíthető. A néphit ezen alakulataiban az egész testet elfedő köröm a tökéletességnek volt nemcsak physiologiai eszköze, hanem symboluma is. Ezzel szemben a bukás, a bünbeesés után a depraváció, e kemény, sima, fényes védő takarónak elveszte, a lágybőrűség, a meztelenség nemcsak biologiai megtámadhatóságot, védtelenséget, gyöngeséget, tisztátlanságot jelentett, hanem ennek belső érzetét és a bün tudatát is. És ezt fejezi ki a néphit több jelenségeiben a tökéletesség jelének, a szarunemű köztakarónak elzsugorodott

¹ Pirké di Rabbi Eliezer 14. fejj.

² A csontnemű takaró tekintetéből meg lehet itt emliteni az asszir fél-istent, Oaneszt, kinek testét halpikkelyek fedték. Nem lehetetlen, hogy a sémi és árja felfogás egyezése e tárgyban is közös turáni hatásból ered.

maradványa, silány durványa: a kéz- és lábujj körme. A tés e depravációjával elég gyakran találkozunk a néphagyományok átalakulásának és fejlődésének terén.

Nevezetes babonás momentum az a körülmény, hogy a köröm és a haj a halál beállta után is tovább nő néha.

A körömből való jóslás, az ugynevezett Daktylomantia, nagyban divott a középkori keresztény népeknél. Fiugyermekek körmét bekenték olajjal vagy más zsiradékkal, rámondtak valami varázsigét, a zsiros körmöt a nap felé tartották s a körmön képződő alakokból jósoltak. Kaisersbergi Geiler, középkori német író szerint felnöttek is alkalmazhatók e varázsnál, de ekkor egy gyermeknek kell a körmön képződött alakokból jósolni.¹

A varázslás e különös neme még manapság is divik az erdélyi sátoros cigányoknál. Ha valaki meg akarja tudni, hol van valami elveszett tárgya vagy bizonyos személy, balkeze közép ujjából három csöpp vért csepegtet jobb keze közép ujjára és a cseppeknek a körmön képződött alakjaiból egy serdült gyermek megadhatja a kívánt felvilágosítást.²

A zsidóknál is megtaláljuk ezen hiedelem némi nyomát, t. i. a Habdolah szertartásnál, melylyel a szabbath ünnepélyesen végződik, szokás az ujjakat behajtani és a gyertya fényénél nézegetni.

Minthogy a kézből való jóslás, a Chiromantia, a cigányok egyik jövedelmező foglalkozása, gondolhatni, hogy a körmök is szerepet játszanak néphitükben. A kinek hüvelyk ujjja körmén fehér pontok vannak, az rövid időn megnősül; ha pedig már nős, nemsokára atya lesz. Áldott állapotban levő nőnél e fehér pontok azt jelentik, hogy gyenge, beteges gyermeket fog szülni. Hogy az ilyen nő mégis életre való gyermeket hozhasson világra, levágott körmeit mindannyiszor egy rózsabokor tövébe furt lyukba kell

¹ „Wie get es zu mit den Warsegern, die warsagen und gestolen Guot durch Gesicht widerumbbringen? Sie machen Gesichten uf ein Nagel, salben den mit Oel und muoss ein Junkfrawe, ein Kind, das lauter ist und unverfleckt, in den Nagel sehen und sagen, was es in dem Nagel sieht,“ mondja Geiler (Ameise Bl. 39.) Továbbá: „Es seyend die uff dem Nagel sehen und Gumpertbletter daruff legen, und Oel daruff schütten und ein junger Knab, der muoss daryn sehen und sagen, was er sieht, wer der Dieb sy.“ Brösamlin (von den XV. Staffeln) Bl. 19. V. ö. *Rochholz*, Alemannisches Kinderlied und Kinderspiel 105. l.

² *Wislöcki*. Vom wandernden Zigeunervolk 239. l.

tennie és ezt viasszal bedugaszolnia. A mutató vagy a gyűrűs ujj körmén jelentkező fehér pontok nagy szerencsét jelentenek; ily pontok a gyűrűs ujj körmén a szerelemben jeleznek szerencsét. Aldott állapotú nő bal gyűrűs ujjának körmén mutatkozó fehér pontok azt jelentik, hogy leánygyermeket fog szülni, a jobb gyűrűs ujjon pedig, hogy fiút. A körömök fekete pontjai rossz jelnek tartatnak.¹

Az erdélyi szász néphitben a körömön levő fehér pontok szerencsét, a feketék szerencsétlenséget, halálesetét jelentenek.² Magyar és rumén néphit szerint, kinek fehér pontok vannak a körmein, az váratlanul ajándékhoz, örökséghez, pénzhez jut; de a kinek körmein fekete pontok mutatkoznak, az valami nagy kárt fog szenvedni. A beteg halálát jelenti, ha körme sárga.³

A francia nevelő intézetekben az a hiedelem van elterjedve, hogy a köröm foltjai az álnokság vagy a halálos bűn jelei.⁴ Horatius nem kételkedett ezen jel (a foltos köröm vagy a rozsdás fog) bizonyosságában, mondván:

... Dente si nigro fieris, vel uno
Turpior ungui.

A magyar néphit azt tartja, hogy a kinek körmei minden ok nélkül megsárgulnak, „gyertyafüstösek“ lesznek, annak legközelebbi időben meghal valakije; és a ki újszülött macskakölykekhez meztelen kézzel nyúl, az „vak körmet“, azaz fekete foltos körmet kap.

Nincs kizárva a valószínűsége annak, hogy ép ezen foltok elkerülése végett festik keleten a nők körmeiket vörösre vagy feketére. A bosnyák törököknél is szokás, a menyasszony körmeit befesteni, talán azért, hogy a körömökön mutatkozó rossz előjelek láthatatlanokká tétessenek. A menyegzőt a bosnyák törököknél pénteken szokták tartani, a megelező szerda estéjén összegyűlnek a vendégek az ugynevezett *knenje* ünnepélyre. E szó a *hennach* ki-fejezés elferditése. Ez ünnepélyen ugyanis egy vén asszony bekenni a menyasszony körmeit hennach-chal, s e sárgás kenőcs-

¹ *Wlislöcki* id. h. 237—240. l.

² *Wlislöcki*, *Volksgl. u. Volksbrauch der Siebenb. Sachsen* 159. l.

³ *Jankó*, Torda, Aranyosszék, Toroczko magyar népe, 256. l.

⁴ *Revue mensuelle de l'école d'anthropologie*, 1893. évf.

csel majdnem egész karját befesti; azt hiszik, hogy ezzel minden betegséget kiűznek a menyasszony testéből.¹

Vajjon „A körmére égett a gyertya,” szólásmód nem függ-e össze a fentt említett „gyertyafüsttel”? A délszlávban is megvan e szólam: „*Dogorje ti svjeca de nokata.*” Van a délszlávban egy meseforma anekdota, hol az anyós hallgatás és engedelmesség dolgában próbára akarja tenni fiatal menyét és égő gyertyát ad a kezébe. Mikor már körmére égett a gyertya, még akkor is hallgatott a meny.² Mellékesen megemlíthetjük a körömrre vonatkozó magyar közmondásféléket: „*Annyi, mint köröm alatt a piszok; Körömfeketésnyi; Köröm szakadtáig; Körmét rágja; Körös kézbe akadt; Körmére vertek; Körömön font beszéd; Köröm méreg bántja* (Faludi Ferencznél) (V. ö. a. német „Nagelprobe“.)

Rossz embernek tartja hazánk több népe azt, kinek egy vagy több körme hiányzik, vagy körmei természetellenes képződésűek. A szálkás körömök nem jó előjelek. Magyar néphit szerint jó a szálkás köröm ellen réz gyűrűt viselni. Ha valakinek a körme szálkás, köpjön egy férfi után, mikor ez vizel. A szálkás körömöket Litvániában azzal gyógyítják, hogy gyakran markolnak forró hamuba;³ az erdélyi szászoknál pedig, hogy az ujjat egyegy másodpercze forró vízbe dugják. Czigány néphit szerint azon holtaknak, kik életükben középső ujjukat vagy azon a körmet elvesztették, eltemetésük előtt fából kell ujjat, illetőleg viaszból körmet csinálni, különben nincs nyugtuk a sirban.⁴

Egy magyar megcsináló asszony meghalt a börtönben; csupa fekete volt a teste s egy csepp köröm sem volt rajta, mert az ördögök azokat széjjel tépték. Terka nevű cselédem volt a „megcsinált” leány 1853-ban. — Az erdélyi szász néphit azt mondja, hogy nőnek nem jó pénteken este a körmeit levágni, mert a boszorkányok felszedik és hatalmukba kerítik, azaz belőle is boszorkányt csinálnak. Nagypénteken nem szabad körmet, hajat levágni, borotválkozni;⁵ a ki nagypénteken levágja a körmét, fájós szemü

¹ Krauss F. S., Sitte und Brauch der Südslaven 392. l.

² Krauss, Volksglaube und rel. Brauch der Südslaven 8. l. és „Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde“ II. 445.

³ „Am Urquell“ cz. folyóirat I. 137. l.

⁴ Wlislöcki, V. w. Zigeunervolk 239. l.

⁵ Dr. Jankó János, Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar népe, 225. l.

lesz.¹ Szász hiedelem szerint, a kinek sikerül karácsony estéjén boszorkány hírében álló nő ruháiból egy darabkát vagy épen hajából néhány szálát és egy körömdarabkáját megkeríteni, azt az embert a boszorkányok megkimélik teljes életében, ha e tárgyakat elégeti és a hamut szélnek bocsátja.² Ugyanezt a hiedelmet találjuk a hazánkbeli sátoros cigányoknál is.³ Czigány néphit szerint nem jó előjel, ha az ember az uton körmöt lát; s nagy baj éri, ha azt el nem égeti.⁴

Abaujban a magyar nép⁵ körömszeletkéket hint parázsra és azzal füstöli ki a rossz szellemeket.⁶ Hideglelés ellen a beteg a mutató ujjai körmét levágja, egy tojásba tüvel lyukat fur, abba beledugja a körmöt, a tojást keresztutra viszi, leteszi, otthagyja, s a hideg többé nem rázza.⁶

Ezekből könnyen érthető, hogy a levágott körmöket sokféle kuruzslásra és varázsolásra használják.

Délszláv néphit szerint vannak egyébként jóindulatu emberek, kik akaratak ellenére is szemmel verhetnek és ezzel emberen, állaton bajt ejtenek. Hogy ezt kikerüljék, karácsony napján napfelkelte előtt levágják körmeiket és zacskóban mindig maguknál hordják. Valahányszor az illető ember azt hiszi, hogy valakit szemmel meg vert, nézze meg levágott körmeit és mondja e szavakat: „Szememről ne jöjjön igézés!” (ne bilo uroka od mojije oka).⁷

Erdélyi szász néphit szerint vannak oly személyek, kik által jó fizetés mellett valakinek halálát okozhatjuk, ha ezen személyeket az illetőre „böjtöltetjük” és annak körömdarabjait, haját vagy véréét egy holt ember koporsójába dobathjuk.⁸

Hazánkbeli cigányok azt hiszik, hogy pénteken levágott körmöket el kell égetni és a hamut a lovak eledelére hinteni; ezzel megóvjuk azokat ragadozó állatoktól. Oly gyermekeknek, kik nem akarnak „gyarapodni” (barvályonen), apróra vagdalt saját

¹ *Versényi*, Babonás napok, 32. l.

² *Wlislöcki*, Volksgl. und Volksbrauch d. Sieb. Sachsen 52. l.

³ *Wlislöcki*, Volksgl. u. rel. Brauch d. Zig. 112.

⁴ U. o. 49. l.

⁵ Király Pál tanár szóbeli közlése.

⁶ Jankó, id. h. 252. l.

⁷ *Krauss F. S.*, Volkgl. und rel. Brauch der Südslaven 41. l.

⁸ *Lsd. G. Schuller*, Volkstümlicher Glaube und Brauch bei Tod und Begräbniss im sieb. Sachsenlande (Segesvári gimn. értesítő 1863—1865.) 66. l.

körmeiket kell ételükbe elegyíteni. Sérvben és golyvában szenvedő emberek — cigányaink hiedelme szerint — holdfogytán vágják le lábukról és kezükről a körmöt, fejükről a haját, mindezt tegyék egy élő fába furt lyukba és ezt zárják el viasszal. Terméketlen nők ugyanezt az eljárást alkalmazzák növekvő hold idején. Izzadó lábakat pedig cigány hiedelem szerint úgy lehet meggyógyítani, hogy az illető holdfogytakor keresztuton levágván lába körmeit, azokat ott elégeti és e szavakat mondja:

Csumut, csumut dsal, tu dsa,
Te naszesipen dureder dsa!
Ko pro talpa mange hin,
Tute, tute hin!

Hold, hold te mész, te ménj,
S betegség tovább menj!
A mi talpamon van,
Tiéd, tiéd legyen!

Beteges gyermek mindkét lábáról és kezéről egy-egy körömdarabkát vesznek, azt száraz csikóganajjal vegyítik s azzal megfüstölik a gyermeket.¹

Vérszegénység ellen az erdélyi szászoknál szokás a betegnek levágott körmeit és haját növekvő hold idején egy rózsabokor alá elásni. Vízkörság ellen pedig a betegnek mindkét lábáról és kezéről egy-egy körömdarabkát vágnak le, s azt egy rongydarabba varrva, folyó vízbe dobják, e szavakkal: „Vidd magaddal, Krisztus, betegségemet; erre kérlek!”² Hasonló szokást követnek az erdélyi sátoros cigányok is, de ők a rongydarabot egy halhoz kötik és azt folyó vízbe dobva, e szavakat mondják: „Eredj és igyál, ha szomjas vagy! (Dsa te pija, kana tute trusz hin.)”³

Egy régi német kéziratban fel van említve egy „hasznos” szer hideglelés ellen, mely abból áll, hogy a betegnek lábáról és kezéről le kell vágni a körmöket és azokat egy ráknak a hátára kell kötni; a rákot pedig folyó vízbe kell dobni.⁴ A görögöknél és rómaiaknál a hideglelésben sinlődőnek szintén levágták a körmeit és viaszba gyömöszölve, egy más ember ajtójára titkon felragasztották, ezzel a betegséget is mintegy átadván neki.⁵

Kalotaszegen szokás, hogy vetéskor a gazda körmeit levágja s az elvetendő gabona közé elegyíti; elvetéskor e szavakat mondja: „Ha nem vagyok itt, senki se árston neked!” Azt hiszik, hogy

¹ Wliskoeki, Volksgl. u. rel. Branch d. Zig. 83. l.

² Wliskoeki, Volksgl. u. Volksbr. d. s. Sachsen 85. és 104. l.

³ Wliskoeki, Volksgl. u. rel. Br. d. Zig. 177. l.

⁴ „Am Urquell” cz. folyóirat III. 198. l.

⁵ Rubin S., Geschichte des Aberglaubens 142. l.

így a gabonát nem fogja bántani sem ember, sem állat.¹ Ha újév éjjelen az ember levágja balkeze és ballába hüvelykéről a körmöt és azt az erdőben eldobja, akkor lába még azon évben valami elásott kincsre bukkan, ha az erdei szellem, az úgynevezett „erdei csoda“ megtalálja körmeit. „A csoda gazdaggá tette“, szokás Kalotaszegen véletlenül meggazdagodott emberre mondani. Az „időcsinálók“-ról, olyan emberekről, kik állítólag kényük-kedvük szerint esőt, árvizet, jégesőt stb. tudnak előidézni, azt hiszik, hogy nagy zivatar támad, mihelyt az időcsináló a folyó vízbe dobja egy holt ember körmét.² Kalotaszegi néphit szerint az ember, ki az ördöggel szövetkezik, a „kontraktust“ saját vérével írja alá, de nem pennával, hanem balkeze kisujjának körmével. Akárhány intelligens ember kisujjának körmét nagyra növeszti a nélkül, hogy abban valami babonás szokást látna.

Hazánk egyes népeinél általában el van terjedve az a hiedelem, hogy a ki akasztott embertől bárminő részecskét, ha csak egy körömdarabkát is bir, az minden vállalatában szerencsés lesz.³

Az erdélyi szászoknál szokás, hogy a halottnak temetése előtt levágják körmeit, s azokat egy rongyba varrva a szoba mestergerendája fölé vagy máshová elrejtik, hogy „a háznak szerencséje ne vesszen oda a halottal együtt.“⁴ Sok szász községben még manapság is a koporsó elzárása előtt a halott rokonai megérintik nagy lábujjának körmét, „hogy ne vigye magával szerencséjüket“, vagy ne járjon haza s ne zaklassa őket.⁵

Lengyel néphit szerint betegséget, szerencsétlenséget hoz a családra, ha valaki egy halott körmeit a ház szögletébe elássa.⁶

A sátoros cigányok temetőn levő fák viaszkából, holt gyermek vagy szűz leány hajából és körmeiből készített tésztábol különféle emberi és állati alakokat gyurnak, azokat holt embereknek (manusa mulengre) nevezik és mindenféle babonás célra használják. Ha pl. az a gyanu merül fel, hogy boszorkány üldözi állataikat, akkor e piczi alakokat porrá törve az állatok eledele közé vegyítik. Ha egy leány egy bizonyos legény szerelmét

¹ *Wlislöcki*. A. d. Volksleben d. Magyaren 151. l.

² *Wlislöcki*, Volksgl. u. Volksbr. d. Magyaren 62. l.

³ Vsd. ö. *Varga*, A babonák könyve 155. l.

⁴ *Schuller* G. id. h. 43. l.

⁵ U. o. 64. l.

⁶ „Am Urquell“ cz. folyóirat III. 52. l.

meg akarja nyerni, akkor az említett téisztához még a szeretett férfi nyálából, hajából, körméből vegyít valamit és egy kis emberi alakot formálva, annak az illető legény nevét adja. Aztán növekvő hold idején keresztútra megy, hol ezt a kis alakot a földbe elássa, e szavakat mondván: „Péter, Péter én szeretlek! Ha elrohadt a képecskéd, úgy fuss utánam kedvesem, mint a kankutya a szuka után!” (Petro, Petro tut kamav! Kana tre moszura kernyile hin, akor szár dsiuklo pal dsiukli, gulo tu mange paledsiasz).¹ Egyik cigány halotti énekben (rovilye) mondja az anyját sirató leány: „Hajat és körmöt veszek tőled, oh anyám, te édes! Én neki (férjemnek) adom azt enni, akkor nem ver többé!...“ (Me kidav tre bala te vunya, oh dajori, tu gule! Ada me dav leszke the chal, hoj me na marel).²

A magyar leány Kalotaszegen így tudja meg, hogy vajjon szereti-e igazán a kedvese:

Egy fekete tyuk első tojását a két végén kilyukasztja s tartalmát a lyukakon kifujja, az üres tojást a kemenczére teszi, hogy a belsejében levő nedvesség kiszáradjon. Aztán kedvesétől hajat és körömdarabot tesz a tojáshéjba és azt egy keresztleletlenül elhalt gyermek sirhantjába ássa, három nap múlva kiássa a tojáshéjat s ha abban nedvesség van, kedvese igazán szereti őt.

A szerelmes lengyel legény egy denevér kis csontocskáját középső ujjának körme alá szurja és így fekszik le éjjelre. Majd megjelenik ágya előtt egy szép ördögnő, de jaj neki, ha vele szerelmeskedik; az ördögnőt addig kell ütnie, míg az meg nem igéri, hogy soha többé meg nem látogatja. Ha aztán ezzel a mutató ujjával érinti kedvesét, ez tudtán kívül minden éjjel felkeresi a legényt.³

Az oláh leány azt hiszi, hogy nem szabad körmeit fogyasztó hold idejekor levágnia, mert ezzel elvágja kedvesének szerelmét is. Fogyatkozó hold idején oláh hiedelem szerint, általában nem jó a körmöt levágni, mert az ember holdtőlteig nem kap pénzt. Besztercze-Naszód-megyében az oláh nő, ha szerfelett nagy vérmenése van, megnöveszti balkeze gyűrűs ujjának körmét, azt egy tüvel átlukasztja, egy vörös selyemfonalat huz keresztül és azt

¹ *Wliskoeki*, Volksgl. u. rel. Brauch d. Zig. 103. l.

² U. o. 98. l.

³ „Am Urquell“ cz. folyóirat III. 240. l.

megbogozza. Ezt a fonalat holdtöltétől holdfogytáig körméhez kötve viseli, aztán pedig egy rózsabokorra akasztja.

Majdnem általánosan elterjedt néphitnek mondható, hogy a levágott körömdarabokra az embernek nagyon kell ügyelnie, hogy boszorkányoknak, rossz szellemnek vagy gonosz embereknek kezébe ne kerüljenek. Egy cserkesz mese ezt beszéli:

„Egy cserkesz késő este haza felé lovagolt, midőn váratlanul egy peri (tündér) felugrott háta mögé a lóra és karjaival körülfonta nyakát. A férfi bámulva szemlélte a peri gyönyörű szépségét és hosszú pompás haját. Észrevétlenül elővette törét és a nő kezét megragadva, egyik ujjának körméről levágott egy darabkát és zsebébe rejtette; így aztán a tündér nem hagyhatta el őt soha többé. Ha a cserkesz elment hazulról, a perit bezárta egy nagy medenczébe, a hol a vizet szokták tartani. Ilyenkor a peri nagyon szépen énekelt s bánatosan hangzott dallama. Egykor a férfinak nagyon hízelt; ez *vissza adta neki körmének darabkáját és ezzel szabadságát is.*“¹

Lámkerek rumén községben Gyulafehérvár mellett, ez előtt évekkel egy gazdag oláhról azt beszélték, hogy egyszer magához csalta az ördögöt, s néhány napra odaigérte neki saját szép feleségét. Az ördög a nő kecséitől elkábulva, megengedte, hogy egyik lábáról levágja az oláh a körmét. Ezt a körmöt az oláh a bibliába tette, a honnan az ördög azt sehogy se tudta kivenni, mert mihelyt a bibliához nyult, ez szerfelett megégette kezét. Most már évekig kellett szolgálni a lámkereki embert, kinek minden kívánságát teljesítve, a vidéki leggazdagabb emberévé tette. Részeg volt egykor az oláh s a midőn az ördög megjelent nála, elkezdte levágott körmével boszantani. „Oh, bár csak egyszer láthatnám a körmömet“, sóhajtott az ördög, „hogy tudjam, hogy azt csakugyan nem pusztítottad el!“ A rézég ember nevetve elővette az ördög körmét a bibliából. Csak ezt akarta az ördög; az emberre rontott és elvette körmét. Elvitte az embert is, annak feleségét, marháit, minden kincseit is. Az emberről többé nem hallott a falu semmit, pusztán maradt a háza, míg idővel össze nem dült . . .“

Hazánk népeinél általánosan el van terjedve az a hiedelem, hogy csecsemőnek nem szabad levágni körmeit, hanem az anyának kell azokat lerágnia, ha nem akarja, hogy gyermeke tolvaj és

¹ Lrd. *Laistner*, Rätsel der Sphinx I. 201. 1.

földönfutó legyen. Abaujban a körmét rágó gyermeket azzal ijesztik, hogy keze nyullábbá válik. A körmöket nem jó *r*-es napokon vágni, mert lehámlik a bőr körülötte.

Ösrégi szokásra mutat vándorzigányainknak az a hite, hogy a ki életében levágott körmeit és haját el nem égeti, annak halála után fáradságosan össze kell ezeket gyűjteni, mert csak akkor nyer nyugtot a tulvilágon. Hogy ilyen halott ne zaklassa megjelenésével rokonait, azok a templom csatornájából folyó esővízzel hét napon át, még pedig újhholdkor, megöntözik a nyugtalan halott sirját. Ezzel nyugalmat szereznek neki és ő betérhet a tulvilágba.¹

A zsidóknál sem szabad a levágott körmöket eldobni. Ezt szigorúan tiltja a talmud, hogy ilyen eldobott körmökkel esetleg varázslást ne üzzenek.² Ki levágott körmeit eldobja, életét veszélyezteti és: „a ki eldobja, az bűnös; aki elássa, az igazságos; a ki elégeti, az jámbor.”³ Csak ha a körmökkel együtt még valamit levág az ember (pl. egy darabka hust, bőrt), akkor vesztik el varázsló erejüket.⁴ A zsidó köznép még azt is hiszi, hogy a ki levágott körmeit el nem ássa, halála után nyugtot nem lel, mert ezen körmöket mind össze kell szednie. Sok zsidó azzal a késsel, melylyel körmeit levágta, azonnal egy darab fát is lehasít, hogy körmeinek varázs-erejét megsemmisítse.⁵

A mai indusok halotti szertartásai közt jelentős analógiát találunk *Bastian* legújabb nagy munkájában: „Összegyűjtik a holt ember minden maradványát és megkérlik a Sangiang nevű szellemeket, hogy hozzák össze mindazt a haját, körmöt és egyéb testrészt, a mit a halott elvesztett vala életében és hogy mindebből eszközöljék a Liau Krahangot t. i. az új életre keltést. Ezzel tehát előre elhárítani törekedtek sok olyan nehézséget, a mely a test feltámadására nézve felmerült és aggodalmakat okozott pl. a vadállatok felfalta testek újra egyesítése tekintetében, vagy élet idején át levágott (lehullott) körmök és hajszálak gondos megőrzésére indított (mint Libussa cseheinél). A haj és köröm növésében láthatólag tovább működik a mindent élően átható teremtvő vagy életerő, a mely a többi szervekben önmagát szabályozó körfutás-

¹ *Whistocki*, Vom wandernden Zigeunervolk 305. l.

² *Moëd* katon fol. 18, *Kethuboth* fol. 76, *Gittin* fol. 70.

³ *Niddah* fol. 17.

⁴ *Rubin S.*, Geschichte des Aberglaubens 142. l.

⁵ *U. o.* 143. l.

ban zárult le, miért is tisztulás céljából a hajtó megmosása ajánlatos (a halotti szertartásoknál is az eredendő bűnnel való megterheltség eltávolítására).“ (Ideale Welten. Berlin 1892. I. Bd. 262.)

Ugyancsak *Bastian* (Wie das Volk denkt 1892. 129. l.): „Ereklyeképen, a csontok és csontocskák mellett maradnak a hajak, melyek fölé pl. Shwedagoung pagódája van építve, valamint a körmök is, melyek Libussa kápolnájába letétettek, hogy a világ végét késleltessék, ugymint azáltal is, „hogy minden halottnak elégetése vagy eltemetése előtt körmeit le kell vágni“ (lsd. Grimm), mert a „borzasztó óriási kigyó, Jörmungandr, dühtől elragadtatva a vizekből szárazföldre emelkedik, a Fenris-farkas megszabadul, Naglfar, a holt emberek körmeiből készült hajó megindul“, ha a bunkófő (lsd. Windishmann) vagy (a Bundelesh) Muspar nevű üstökös a földre bukkan, Muspelheim tüzének szikráiból a Nifl vagy köddel szemben. „A körmök eltétessenek, hogy azokat az Asozustak nevű madár megegye,“ mert különben bajt okoznak a Devek, valamint a varázslók is (Tanna szigetén): Savabországból vízzel varázsolnak, melybe körmököt faricskálnak (lsd. Wuttke), ellenben a holtnak (mielőtt koporsóba fektetik) körmeit kezén, lábán le kell vágni.“

Az erdélyi zsidóknál a levágott körmököt egy kis papirosba gyűjtik össze és a kés vagy olló hegyével, melylyel a körmököt levágták, egy fadarabból három szálkát hasítanak, ezeket a körmök közé vegyítik s együtt elégetik. A három faszálkát azért teszik a körmökhöz, hogy mikor eljön a feltámadás ideje és számon kérik: „mit csináltál a tiz körmöddel?“ e faszálkák tanúságot tegyenek arról, hogy az illető igazat mond, ha azt állítja, hogy levágott körmeit mindenkor elégette. A körmök elégetése után mindkét kezét vízzel kell lelocsolni, még pedig hibátlan kannából. Ezt a parszik is megteszik, kiknek a körmökre vonatkozó szokásaik (mint látni fogjuk) sokban megegyeznek a zsidókéival.

A zsidóknak meghagyja a törvény, hogy a körmököt szabáth előestéjén, azaz pénteken kell levágni; ugyanis csak harmadnapra kezdenek újra nőni, és ha csütörtökön vágná le valaki, akkor szombaton kezdenének újra nőni, a mi a szabáth nyugalmát zavarná.¹ A keresztények is sok helyen, pl. hazánkban, Tirolban, Sziléziában, Szászországban pénteken vágják le körmeiket, hogy

¹ Rubin id. k. 143. l.

ezzel a fogfájástól óvják meg magukat. Rabbi Jehuda újhholdkor is tiltja a köröm levágását és szerinte az igazhitű zsidónak nem szabad a lábáról és a kezéről ugyanegy napon levágni a körömöt.¹ Az asszonyoknak azt ajánlja a törvény,² hogy a tisztulásuk utáni fürdő (mikveh) előtt vágják le körmeiket, tekerjenek azok köré fejükről kitépett néhány hajszálat és rejtsek el oly helyre, a hová ember nem jut. Ezzel némi áldozatot hoznak a tisztátlan szellemeknek.³ Hasonló nézeten alapul az is, a mit a talmud⁴ egy asszonynak kigyómarás ellen tanácsol, hogy hajából néhány szálat és körmeiből néhány darabkát dobjon a kigyó lyukába.

A zsidóknál a törvény azt is meghatározza, hogy mely rendben következnek az ujjak a körömlevágásnál egymás után, t. i. a bal kezen 4 2 5 3 1, a jobb kezen 2 4 1 3 5.⁵ Az erdélyi zsidók nem tesznek e tekintetben különbséget a jobb és bal kéz között, és a köröm levágásánál ezt a sorrendet tartják: a hüvelyk ujjon kezdik, aztán a középső és a kisujjon vágják le a körömöt s azután a mutató ujjra kerül a sor és végre a gyűrűs ujjra. (Tehát 1, 3, 5, 2, 4, mindig egyet átugorva.)

A parszik számára is előírja vallási törvénykönyvük, a Zendavesta, az ujjak sorrendjét a köröm levágásánál, t. i. a gyűrűs ujjal kell kezdeniök, aztán a középső s a hüvelyk ujjról kell levágniök a körmet, aztán a többi két ujjra bármi sorrendben.

Az ókor több népei, főleg a parszik körmüket mint a husból kinövő szervetlen valamit tisztátlan szellemek székhelyének tartották. A parszik, Zoroaster hivei, minden exkrementális dolgot, akár folyékony akár szilárd állományut, a rossz és tisztátlan Ahriman-nak tulajdonítottak. A tisztátalan gonosz szellemek, a Zendavesta szerint, ezért leginkább a levágott hajon és körmön szeretnek időzni, miért is a pársziknál szokás volt a köröm és haj levágásánál tisztító imát mondani.⁶ S mivel a körömöt tisztátlan valaminek tartották, levágás után nem dobták el azokat, hanem a földbe ásták, vagy valami nehéz kő alá helyez-

¹ U. o. 143. l.

² Sohar.

³ Rubin id. h. 143. l.

⁴ Sabbath fol. 110.

⁵ Sulchan aruch I. köt. 260. fej.

⁶ Rubin id. h. 141. l.

ték, hogy azokat varázslók el ne tulajdonítsák és vele az illetőnek ne ártsanak.

Ugyanezen célból a mai észtek is gondosan elrejtik levágott körmüket. Az észtek régi hős költeményében, a *Kalevipoegben* előfordul e hely: „a kalap, ujjak körmének hegyéből készítve”; t. i. azt hiszik, hogy az ördög összegyűjti a levágott körmöket és abból varázskalapot készít magának.

A zarándok és az isten angyala.

Irta Binder Jenő.

Ha társaságunk minden igaz barátjában fájó érzést keltett szakközlönyének terjedelemben való megcsappanása, azt hiszem, ezzel szemben jól eső megnyugvással vette tudomásul mind-egyikünk azt a nyilatkozatot, hogy az új szerkesztőség a nehéz anyagi helyzetből folyó megszorításért az „Ethnographia” színvonalának emelésével igyekszik majd olvasóit kártalanítani. — E törekvés természetesen csak úgy vezet a kívánt célhoz, ha a szerkesztőségetfejlődő tudományunk minden komoly igyekezetű munkása tehetségéhez képest támogatja, akár közvetetlenül adalékaival, akár a netáni hiányokra való rámutatással.

E kötelesség tudata adja jelenleg kezembe a tollat, hogy rámutassak az újabb irányt inaugurálni hivatott legelső számnak (1892. szept.—decz.) egy gyöngébb dolgozatára, s ennek hiányait kimutatva, egyúttal a benne tárgyalt themára nézve a szükséges tájékoztatást megadjam e folyóirat t. olvasóinak. A szóban forgó dolgozat Beledi P. Miksa „Keleti motívumok egy nyugoti mesében” című értekezése, mely a czimbeli székely mese (A zarándok és isten angyala) rokonságát tárgyalja.

Kifogásolom mindenekelőtt B. úr dolgozatának bevezetését, mely a mesék vándorlásának tényét egy meglehetősen hosszúra nyújtott hasonlattal illusztrálja. A mese-tudomány alapigazságai — véleményem szerint — annyira már ismeretesek nálunk is, hogy az ilyféle elmélkedéseket mellőzhessük.

A dolgozat dereka „A zarándok és isten angyala” című népmese tartalmát s ennek a szerző ismerte néhány variánsát nyújtja. Sajnálattal kell kimondanom, hogy B. úr a dolgozatának legnagyobb részét magában foglaló eme kivonatolással is —

a héber monda közlését kivéve — fölösleges munkát végzett. Nem említem e helyen a külföldi tudomány ide vonatkozó munkálatait, csak az Arany-Gyulai közkézen forgó „Népköltési Gyűjteményének“ III. kötetére utalok, hol a jegyzetekben szintén megtaláljuk a koránbeli és a Voltaire-féle változatnak kivonatát, a héber variáns pedig említve van. Ami B. úrnak a Talmudból (Gittin 68. a. b.) közölt meséjét illeti, ez egészen más mesekörhöz tartozik (variánsa található pl. a középkor egyik kedvelt regényében, „Merlin“-ben és Straparolánál, IV. éjszaka, 1. mese) s így közlése mesénk szempontjából szintén értéktelen.

Az ismeretes dolgok e fölmelegítésénél különben még nagyobb hibája a szerzőnek, hogy maga sem lévén járatos a mesénkkel foglalkozó irodalomban, annak elterjedéséről felette hiányos képet nyújt olvasóinak. Itt mindenképp előbb elébe akarok vágni annak az ellenvetésnek, hogy B. úr nem is szándékozott mesénk elterjedését egészében bemutatni, hanem — mint dolgozatának címe is mutatja — csak a keleti motívumokra akart utalni, melyek a magyar mesében előkerülnek. Ez esetben hogy jutott dolgozatába a Voltaire „Zadig“-jében előforduló variáns ismertetése? Egyébként e kifogás amúgy sem volna szerencsés, mert egy mese-család innen-onnan kikapott tagjainak egymással szembeállítására tudományos értékre számot nem tarthat; eredményt a mese-tudomány problémái körül csupán az adatok lehetőleg alapos ismerete s tágkörű összehasonlítása révén nyerhetünk.

Épen a mi mesénknek a külföldön egész kis irodalma van, melynek csak főbb jelenségeit legyen szabad elsorolnom. Ezek: *Grimm*, Deutsche Mythologie, XXXVII. l. *Dunlop-Liebrecht*, Geschichte der Prosadichtungen. 309. l. — *Oesterley* jegyzetei Pauli „Schimpf und Ernst“-jének 682. számához s a Gesta Romanorum 80. fejezetéhez. — Jahrbuch für romanische u. englische Literatur VII., 430. — *W. E. A. Axon*, The Literary History of Parnell's „Hermit“, London 1881. (A „Manchester Literary and Philosophical Society“ 1879—80. évkönyvéből). — *G. Paris*, L'ange et l'hermite, étude sur une légende religieuse. (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Comptes Rendus des Séances de l'Année 1880, Paris 1881. Ujra nyomva: *G. Paris*, La poésie du Moyen-Age, Paris, 1885. 151—187. l.) — *Th. F. Crane*, Italian Popular Tales, London, 1885. 365. l. — *Crane*, The Exempla of Jacques de Vitry, London, 1890. 180 s köv. l. — Ha szerzőnk e művekkel

megismerkedik, meggyőződhetett volna belőlük, hogy a szóban forgó mesének — keleti változatain kívül — tömérdek variánsa van a nyugaton is, különösen középkori prédikációkban s épülésre szánt könyvekben, a contes devots-k között s a XVI. sz. novella-irodalmában; hogy e tárgyat Voltaire-en kívül a XVIII. sz. egy másik kiváló írója, Parnell is feldolgozta, s végül, hogy a magyar népmese nem egyedüli népies változata themánknak; é! az a spanyol, a breton s a sicíliai nép ajkán s egy, a koránon alapuló népies változata a törököknél is. Természetes, hogy az egész anyag összehasonlítása más eredményekre is vezette volna szerzőnket az értekezésében elértelnél. Mindenekelőtt észre kellett volna vennie, hogy a magyar változatban voltaképen két keleti mese olvad egybe; az egyik, melynek variánsait ő is ismertette, az isten angyalának felléptével kezdődik, a másik ennek bevezetéseül szolgál s eredetije Cazwini Zachariah ben Mohammed „Adjaib“ című művében található, hol a következőket olvassuk: Mózes nagyon gyötörvén a földi javak s nyomorúság egyenetlen felosztásának rettenetes kérdése, Isten egy hegyre vitte őt s megakarta mutatni neki, hogyan kormányozza a világot. A hegy tövében csergedező forrás felé Mózes egy lovas látott közeledni, hogy igyék belőle, távoztában azután egy arannyal telt zacskót hagyott a parton. Később arra ment egy juhász, meglátta a zacskót s magával vitte. A lovas észrevevén veszteségét, visszajött a forráshoz, hol egy aggastyánt pillantott meg, ki épen akkor érkezett oda s lerakván a magával hozott terhet, leült, hogy kipihenje magát. Hiába tiltakozott az aggastyán, hogy nem látta a zacskót, hiába hívta az Istent bizonyságul, a lovas kihúzta kardját s megölte őt. Mózes ennyi igazságtalanság láttára borzalom s megbotránkozás fogta el, de Isten így szólt hozzá: „Ne csodálkozzál a látottakon. Ez öreg ember egykor megölte volt a lovasnak atyját; a talált arany törvényesen a pásztort illeti meg, a nélkül, hogy tudna róla; a lovas gonosz úton szerezte azt s rosszra használta volna: e szerint mindenki megkapta a magáét.“¹

Látjuk, hogy e mese feladata is, ép úgy, mint társáé, a gondviselés bölcseségének igazolása a látszólag legigazságtalanabb események egész sorozatán keresztül; csakhogy, míg amabban

¹ Ez elbeszélést Gellert is feldolgozta „Das Schicksal“ czimen. „Fabeln u. Erzählungen“. Berlin, Hempel, 56. l.

természetfölötti beavatkozás útján, egy angyal közbejöttével nyerünk bepillantást a gondviselés titkaiba, addig emebben vak szenvedélyeiket követve, maguk az emberek hajtják végre Isten ítéletét; különbség még, hogy míg amott a titokzatos tények magyarázatát a jövő nyújtja, itt azok kulcsát a múltban találjuk. Egyebekre nézve azonban a két történet oly közel rokonságban áll egymással, hogy nincs mit csodálnunk rajta, ha többször egybefűződve jelennek meg. Ily összetett forma van pl. a *Gesta Romanorum*-ban (cap. 80.), *Gonzenbach* sicíliai meséiben (Nr. 92.) *Luzelnél*: *Légendes Chrétien*nes de la Basse-Bretagne. Páris, 1881., I. 282. l.

A *Gesta Romanorum*¹ meséjéről B. úr is megemlékezik, megkísértvén kimutatni annak valószínűségét, hogy a *Gesta* héber forrásból merítette e történetet. Véleménye támogatására azt az érvet állítja a sorompóba, hogy a *Gesta* e mesénél is elhallgatja forrását, már pedig épen a zsidó forrásokat szereti meg nem említeni. Igen gyöngye bizonyíték, ha tekintetbe vesszük, hogy a *Gesta* 283 története közül a forrást mindössze 70 nevezi meg, még pedig nem egyszer *Josephus Flavius*t is. Maradjunk csak egyelőre a mellett, hogy „bajos volna eldönteni“, melyik forrásból merített a *Gesta Romanorum*.

Nem sokkal szerencsésebb B. úrnak az az állítása sem, hogy a *remete* mesénkben a *Gesta* szerzőjének hozzájárulása. Szó sincs róla. Ott szerepel a *remete* már mesénk legrégibb nyugati változatában, mely a *Vitae Patrum*-ban található s ebből származott át majd közvetlenül, majd közvetve a legtöbb nyugati variánsba, köztük a *Gesta*-ba is. (A *Vitae Patrum* változata francia kivonatban olvasható G. Paris idézett művének 166. s köv. lapjain.)

Azok után, miket e folyóirat múlt évi júniusi számában elmondottam, röviden végezhetek B. úrnak a *Gesta*-ra vonatkozó harmadik állításával, mely szerint a magyar mese forrását e gyűjteményben kell keresnünk. Valóban, bármennyire olvasott népkönyv volt is a *Gesta*, illetőleg magyar fordítása, a „*Hármas História*“, lehetetlennek tartom a magyar népmesének ebből származását és pedig különösen az angyal megjelenése s eltűnése módját véve tekintetbe, melyre nézve a magyar mese a legtöbb

¹ E nevezetes középkori gyűjtemény szerzőjének B. úr még ma is *Helinandust* vallja; oly nézet, melynek tarthatatlanságát *Madden* már 1838-ban kimutatta! (Lásd: *Oesterley*, *Gesta Romanorum*, 254. l.)

varianssal megegyezik, míg a Gestától különbözik. (Az a vonás, hogy az angyal „fényes lángszekéren“ száll az égbe, valószínűleg a zsidó változat Illés prófétájára utaló reminiscentia.) Nézetemben az sem ingat meg, hogy a magyar mese ugyanazon két történet contaminációja, mint a Gesta-beli változat; hisz ugyancsak e két történet olvadt egybe a siciliai s breton változatban is; már pedig ezekre nézve evidens, hogy nem származtak a Gestából. Sőt jobban megvizsgálva a dolgot, az egybeolvadt két történet elseje, úgy a hogy a magyar változat feldolgozza, újabb bizonyítékot nyújt arra, hogy e változat a Gestá-étól független; míg ugyanis a magyarban a gazdájától megölt pásztor maga is gyilkosságot követett el, ép úgy, mint a keleti mesében a lovastól megölt öreg ember, addig a Gestában e vonás hiányzik.

Ezzel a Gestától búcsút véve, még egy tévedésére akarok rámutatni B. úrnak. Szerinte Voltaire valószínűleg a Koránból vette a „Zadig“-jába foglalt rokon elbeszélésnek tárgyát, pedig mostanáig úgy tudtuk, hogy Voltaire forrása Parnell „Hermit“-je volt, melyet az átvevő egyes vonásokkal bővített. Ez utóbbiak közé tartozik a kincstalálás motivuma is, melyről nem bizonyos, honnan vette Voltaire. (G. Paris: il y a là une coincidence singulière, *peut-être fortuite*, avec le récit juif et arabe.)

TÁRSULATI ÜGYEK.

1. Gróf Kuun Géza elnök úr üdvözlő távirata

az ápr. 22-iki közgyűléshez.

A magyarországi néprajzi társaság mai közgyűlését melegen üdvözlöm és élénken óhajtom, hogy határozatai előmenetelét eszközöljék és biztosítsák.

Berlin.

Gróf Kuun Géza.

2. Elnöki megnyitó

az április 22-iki közgyűlésen *Munkácsi Bernádt* alelnöktől.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Nagynevű elnökünk, mélt. Kuun Géza gr. távollétében nekem jutott, mint másodelnöknek az a kiváló szerencse, hogy a Magyarországi Néprajzi Társaságnak ez évi — immár negyedik — közgyűlését vezessem. Amily fokban megtisztelő érdemtelen személyemre nézve ez a kitüntetés, annyira át vagyok hatva annak tudatától és érzetétől, hogy tudomány-szakunknak rendkívüli fontosságához és nagy nemzeti missziójához képest, nem az én csekélységem van hivatva, hogy akár csak eset szerint és rövid időre is annak élén szerepeljen. Minő más képe volt e közgyűlésnek három évvel ezelőtt, midőn e társaságnak megalakulását kitünőségektől zsufolt teremben a hazai tudomány-ságnak ragyogó disze, *Hunfalvy Pál* jelentette ki, a nemzet koszorus költője *Jókai Mór* üdvözölte s első felolvasó ülésén nem kisebb férfinak, mint *József főherczegnek* értekezése nyitotta meg működését. Ha e szép reményekkel biztató kezdetet mai állapotainkkal egybevetjük, ha végig tekintve sorainkon, az ily vezéregyéniségeknek nemcsak közreműködését, hanem jelenlétét is nélkülöznünk kell: méltán kérdehetjük önmagunktól, vajjon veszítettek-e a társaságnak feladatai azóta jelentőségükből, vagy annyira megerősödött, annyira előrehaladt-e céljai megvalósításában, hogy ama tekintélyek támogatására és részvételére ne volna többé ráutalva?

Tudjuk mindannyian, tisztelt közgyűlés, hogy körülményeink ilyszerű föltevéseknek nem adnak igazat, hogy nagyszabásu, sok áldozatot igénylő feladatainkkal nem állanak arányban rendkívül szerény eszközeink, hogy kétségbeesetten kell küzdenünk úgy a művelt közönség, mint a hazánk kulturális érdekeit intéző körök közömbösségével. Ha valahol, úgy ezen társaságnak kebelében, melynek fajunk sajátságainak kifejtése leginkább tartozik munkaköréhez — itt illik teljes őszinteséggel bevallanunk, hogy alapjában mégis csak keleti nép vagyunk annak minden erényeivel és hibáival egyetemben. Lelkesedésünk szalmaláng, s ha van is bennünk fogékonyság az anyagi és politikai élet határain túlterjedő, magasabb rendű eszmék méltánylására, nem mindenkor van kellő energiánk és kitartásunk azok sikeres megvalósítására.

De nekünk mindezek mellett sem szabad csüggednünk! E társaságnak élni és virulni kell még akkor is, ha egyelőre nem várhatnánk többet erejétől, mint a munkaterület előkészítését egy jobb jövő és tehetségesebb nemzedék számára. Mert fönmaradásunk nem egyszerűen hazai tudományosságunknak kérdése, hanem igen fontos *nemzeti érdek*. Amely nép önnönmaga megismerését csekélybe veszi, az nem élhet öntudatos életet, az saját értékét és méltóságát tagadta meg. Amúgy is igen későn történt társaságunk megalakulása, midőn kutatásaink tárgyának, a tiszta népi sajátságoknak úgyszólván utolsó órája ütött. Meg kell mentenünk ezekből a tudomány számára, a mit megmenthetünk, a míg ezt tenni még módunkban van. A lefolyt év sajnálatos viszontagságai megtaníthattak bennünket, hogy ügyünk föllendülését nem külső reformok, szervezeti változás, elmésen készült munkatervek, vagy nagy nevekbe vetett föltétlen bizakodással érhetjük el, hanem hogy első sorban komoly összetartásunk az, a mi itten szükséges s őszinte törekvés mindnyájunk részéről a néprajz szolgálatában reánk várakozó s tőlünk megoldható feladatok teljesítésében. Csak saját erőnkre támaszkodhatunk, annyit érünk, a mennyit közemberi munkásságunkkal kifejtteni és megalkotni képesek vagyunk!

Midőn ezen alkalommal az óhajtott kedvezőbb alakulások iránt reményemet kifejezem, van szerencsém a megjelent tagokat tisztelettel üdvözölni s mai ülésünket megnyitottnak nyilvánítani.

3. Titkári jelentés.

Az 1893. évi április hó 22-én tartott közgyűlés elé terjesztette *Vikár Béla*.

Arról a csupán félesztendőre terjedő időről, a mióta szerencsém van a mult közgyűlés választásából a társaság titkára lenni, rövidre foghatom beszámolómat a választmány és egyuttal a saját magam szerény működéséről.

E hat hónap alatt ugyanannyi rendes és egy rendkívüli választmányi ülésen a társaság tevékenységét azon átmeneti jellegű keretből, mely az előző korszakban a társaság fennállhatásának kérdése körül forgott, ha nem is olyan élénk, de határozottabb és a folytonos egyöntetű működés felé mindinkább közeledő irányba tereltük.

A tisztikarban történt ama változás (az alelnöki szék betöltése), mely iránt a tisztelt közgyűlés fog intézkedni, még az előbbi időszakban gyökerezik. Nagyérdemű alelnökünk, *Török Aurél* úr, a ki válságos időkben a társaság létének biztosítása végett adta nekünk nevét, hogy legalább azzal lendítsen társaságunk akkori nehéz helyzetén, ma már, a midőn a társaság működésében az állandóbb jelleget biztosítottunk látjuk, oly egyént óhajt a maga helyén látni, a ki fokozottan szentelheti munkaerejét és idejét a társaság ügyei intézésének. — A megrázkódás idején szerencsésen átestünk, most a megerősödés ideje következik. E szempont vezette *Borovszky Samu* drt, társaságunknak kezdettől fogva buzgó pénztárosát is, midőn a mult alkalommal ugyis csak ideiglenesen elfogadott és odaadó buzgalma mellett csak nagy áldozattal betölthető pénztárosi tisztet immár másra kívánja ruháztatni. Utódjául *Tóth Árpád* úr, a Nemzeti Muzeum pénztárosa személyében oly egyént sikerült megnyernünk, a kinek kezébe szintén teljes bizalommal tehetjük le a társaság pénztárának kezelését.

E változások nem érintik a társaság vezetése körül újabban követett szigorú takarékossgot és egyöntetű kezelési rendszert, minthogy az elnök úr ő méltósága távollétéig a társaság ügyeit *Munkácsi Bernát* dr. ügyvivő alelnökünk az eddigi keretben és módon teljes készséggel hajlandó tovább vezetni. De jelentőséget nyer e változás az által, hogy a társaság képvisellete és propagandája terén az ügyvivő alelnököt és csekélységemet, a ki sok felé lekötött időmnek csupán egy részét áldozhattam az itt reám ruházott feladatok betöltésére, hatalmasan fogja támogatni annak a

férfinak a másodelnöki székre való megnyerése, a kinek neve és személye úgy a néprajz ügyével, mint általában társaságunkkal kezdettől fogva maiglan a legszorosabb kapcsolatban van. Tiszti-karunknak e felújítása tehát az új rendszer támogatását és gyarapodását jelenti, mitől kétségkívül csak üdvös eredmények várhatók a néprajzi társaság részére különösen most, mikor a küszöbön álló ezredéves forduló megünneplése alkalmából társaságunkra oly nagy kötelességek hármlanak s a néprajz iránt való érdeklődés nagyobb mértékű fölkelthetése iránt olyan kedvező előjelek mutatkoznak.

E föllendülés hírnökei gyanánt említenem kell két főbb mozzanatot.

Az egyik az, hogy társaságunk tiszteleti tagjának, Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak társaságunkhoz intézett felhívása következtében, mely a magyar zenekincsek összegyűjtésére vonatkozott, a választmánytól kiküldött háromtagu bizottság (Káldy Gyula elnök, Bartalus István és Sztankó Béla tagok) nagy készséggel, alapos tanulmánynyal beható emlékiratot készített, mely illetékes helyen is méltó elismerésben részesült. A másik egy hasonló munkálat, melyet a kereskedelemügyi miniszternek, mint az ezredéves ünnepély orsz. bizottsága elnökének társaságunkhoz intézett felhívására egy szakbizottság dolgozott ki.

Ezek a mozzanatok a társaság szellemi életének bővülését jelentik és kétségtelen, hogy ebben az irányban még sok és fontos teendő vár reánk.

Felolvasó üléseinket, melyek által társaságunk a nagy közön-séggel közvetlenül érintkezik, nem egy kiváló becsü előadás tette vonzóvá.

Goldziher Ignác dr. „az összehasonlító vallástudomány néprajzi vonatkozásairól“, Halász Ignác dr. „a lappok családi életéről“, Katona Lajos dr. „egy palócz népballadáról“ és a „babonáról“, Istvánffy Gyula „képek a palócz népeletből“ és „Mátraalji palóczlakodalom“ czímen olvasott fel. Pápai Károly a palócz faházat ismertette, Gopcsa László dr. örmény ethnographiai apróságokat mutatott be. Herrmann Antal a néprajznak a millenniumi kiállításon való képviselőtéről, Harmath Luiza urhölgy egy székely népköltőről, Munkácsi Bernát dr. a magyar népies halászat mester-szavairól értekeztek. E felolvasások, mint látni való, a néprajzi tudomány nem egy ágát érintették, sőt a néprajznak más tudomány-szakokkal való vonatkozásait is felölelték és folyóiratunk számára

oly anyagot szolgáltatnak, mely a megszorított terjedelem daczára is kétségekívül elismerést fog biztosítani számára.

Törekvésünk az legyen, hogy a folyóirat mai negyedéves formája mellett megmaradva, lassankint megerősödve, igyekezzünk úgy a tartalom értékének, mint az anyag terjedelmének emelése útján a régi nagyobb keretbe visszatérni, melynek betöltése eleinte nagy erőltetéssel járt fiatal társaságunkra nézve, de idővel kétségekívül minden nehézség nélkül újra megvalósítható lesz.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr hathatós támogatásánál fogva, melylyel egyrészt a muzeumi alapból 500 frtot bocsátott társaságunk rendelkezésére, másrészt a Röck-alapból is segélyben részesítette társaságunkat, jelenleg abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy a társaság bevételei és kész kiadásai közt az egyensúlyt helyreállítottuk tekinthetjük. — A társaságnak hosszas küzködés után s nagy megrázkódások árán végre sikerült megtalálnia azt a keretet, a melyben veszély nélkül tovább fejlődhetik. Csakis ebben a keretben vált lehetővé az, a mit eddig csak mint a messze homályban rejtező czélt láttunk magunk előtt, hogy a folyóirat necsak becses közleményeket kapjon, hanem azokat honorálhassa is.

A könyvtár és a társaság folyóiratának régi készlete, fájdalom, még ma sincsenek a kívánatos rendben és állapotban. Közelebbi teendőink egyike az, hogy a társaság részére vagy az egyik vagy a másik minisztérium épületében helyiséget kapjunk, a hol a könyvtárt és folyóiratunk évfolyamait elhelyezhessük. Addig is Herrmann Antal és a titkár vállalkoztak arra, hogy társaságunknak szellemi vagyonát a tagok és a szakemberek részére némileg hozzáférhetővé tegyék.

Hálával ismerjük el ez évben is a Magyar Tudományos Akadémia kegyességét, hogy üléseink számára átengedte helyiségeit. Az Akadémiához a kilenczes bizottság reform-munkálatában érintett körülménynél fogva subventióért is folyamodtunk, azonban erre nézve csupán biztató kilátást nyertünk a jövőre.

Szóval, gyenge tehetségünkhöz képest igyekeztünk a társaság érdekeit künn és benn fejleszteni, előmozdítani és ha többet nem tehattunk, oka nemcsak bennünk, de abban is rejlik, hogy a néprajz mint tudomány iránt az érdeklődés még ma is rendkívül csekély, s hogy e mellett alig van egy ember, a ki teljes erejét ennek a szaknak szentelhetné. Annál inkább kérnünk kell társa-

ságunk minden egyes tagját, hogy az előttük helyeseknek ismert czélok elérésében egymást és a társaságot támogatni, eszméinket és ügyünket propagálni méltóztassék.

A régi tagok közül többen, a kiket nem maradandó érdek fűzött hozzánk, elhagytak bennünket, de sikerült helyettük újakat nyernünk. Mind a mellett, ha nem akarunk optimisztikus föltevésen indulni, tagjaink számát nem tehetjük többre 300-nál.

Kérem a t. közgyűlést jelentésem tudomásul vételére.

4. A számvizsgáló-bizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés! Alulírottak a Magyarországi Néprajzi Társaság 1892. végeig és 1893. április 21-ig terjedő számadásainak megvizsgálására kiküldetvén, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Tudományos Akadémiában a Néprajzi Társaság szokott üléstermében pénztárvizsgálás végett megjelentünk s az említett számadásokat pontosan vezetteteknek, azoknak egyes tételeit a pénztáros könyveivel és a szükséges tanúsítványokkal teljesen egyezőeknek, a Budapest fővárosi egyesült takarékpénztárban elhelyezett alapítványokat a legnagyobb rendben találtuk.

Ehhez képest indítványozzuk, hogy a tisztelt közgyűlés dr. Borovszky Samu pénztárosnak az 1892. év végeig és az 1893. április 21-ig terjedő számadásokra nézve a fölmentvényt megadni méltóztassék.

Budapest, 1893. április 21.

Király Pál, *Pápai Károly,*
kiküldött pénztárvizsgálók.

5. Pénztáros jelentése

a Magyarországi Néprajzi Társaság bevételeiről és kiadásairól 1892-ben.

I. Bevételek.

1. Tagsági díjakból:

1889-re	14	tag	à 1.50	.	.	.	.	.	21.—
1890-re	16	"	}	à 3.—	.	.	.	.	48.—
1891-re	64	"			.	.	.	.	192.—
1892-re	265	"			.	.	.	.	795.—
1893-ra	1	"			.	.	.	.	3.—
<u>346</u>									<u>1059.—</u>

2. Kamatok:

a) 661 frt alaptőke után 9 hónapra . .	19.80	
b) 161 " " " 3 " . .	1.61	
c) Időközi kamat	2.16	
		23.57

3. Az Ethnolog. Mitteilungen előfizetéseiből

4.—

4. Adományok:

a) Török Aurél m. elnök úr adománya	5.—	
b) Herman Ottó volt " " "	5.07	
c) Giesswein Sándor " "	1.—	
		11.07

5. A nm. vallás és közokt. miniszter úr adománya a Röck Szilárd-alapból . . . . . 300.—

6. A Magyar Nemzeti Múzeum segélye . . . . . 500.—

7. Alaptőke-kölcsön . . . . . 500.—

Összesen . 2397.64

II. Kiadások.

1. Az Ethnographia nyomtatási költségei:

a) Hornyánszky Viktor nyomdájának .	249.19	
b) A kolozsvári Közművelődés nyomdának	1350.—	
		1599.19

2. Illustratiókra 11.76

3. Tiszteletdíjakra:

a) Szerkesztő	50.—	
b) Pénztárnok	50.—	
c) Írói díj	13.—	
		113.—

4. Az Ethnolog. Mitteil. szerkesztőségének . . . . . 4.—

5. Szolgáknak:

a) Verebes Dávidnak tagdíj-gyűjtési százalék	25.40	
b) Pulay Károlynak	10.—	
c) Richling J. kapusnak	5.—	
d) Levélhordónak újévi ajándék . .	3.—	
		43.40
6. A zenetörténeti előadás költségei		32.50

7. Vegyes kiadások:	
a) Elnöki kiadások	5.07
b) Titkári kiadások	70.20
c) Apró nyomtatványok, másolások, nyugtábelyegek stb.	85.95
d) Postai és kézbesítési díjak	<u>10.05</u>
	171.27
8. Az Ethnographia füzetének hazaszállítása	
Kolozsvárról	12.72
	<u>Összesen . 1987.84</u>

III.

Bevételek	2397	frt	64	kr.
Kiadások	1987	"	84	"
Pénztári maradvány	<u>409</u>	frt	80	kr.
Kelt Budapest, 1892. december 31.				

Dr. Borovszky Samu,
a Magyarországi Néprajzi Társaság pénztárnoka.

6. Költségvetés 1893-ra.

Bevétel.

1. 1892. évi pénztári maradvány	400
2. 300 tagsági díj	900
3. Rökk-alapból	300
4. Nemzeti Múzeum segélye	<u>500</u>
	2100

Kiadás.

1. Ethnographia IV. 1—4. sz. à 160 frt	640
2. Tiszteletdíjakra	450
3. Illustratiókra	150
4. Tisztviselők átalánya	150
5. Tartozások:	
a) Ethnographia III. 7—10. sz.	156
b) A kolozsvári nyomdának	292
c) Alaptökének I. részlet	<u>150</u>
	598
6. Vegyesek (szolgák, apró nyomtatványok stb.)	<u>112</u>
	2100

7. Jegyzőkönyv

a Magyarországi Néprajzi Társaság 1893. április 22-én d. u. 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémia földszinti üléstermében tartott rendkívüli közgyűléséről.

Jelen vannak: dr. Munkácsi Bernát, mint elnök, Vikár Béla titkár, dr. Borovszky Samu pénztárnok, dr. Jankó János ez alkalomra felkért jegyző, továbbá Fischer Vilmos, Weisz Jenő, Pallaghy Andor, Laurenki Vilmos, Biberauer Rezső, Pandurovich Milán, Novák Ernő, dr. Alexi György, Nagy Miklós, dr. Jancsó Benedek, Tialios György, dr. Lázár Béla, Kurz Sámuel, dr. Herrmann Antal, dr. Fabró Henrik, dr. Kunos Ignác. Tyrnauer Jakab, Jannsen Harry, dr. Pápai Károly, dr. Pósta Béla, György Aladár, dr. Némethy Géza, Lindner Ernő, dr. Katona Lajos, Komáromy Lajos, Varga Bálint, összesen 30.

Elnök felszólítja a jegyzőt annak konstatálására, hogy a közgyűlés megtartásához elegenden vannak-e jelen. A jegyző 30 tagot számlálván meg, elnök a közgyűlést megnyitja s beszéddel üdvözli a közgyűlést. (L. fent 2. alatt.)

Elnök a közgyűlés jegyzőjéül dr. Jankó Jánost kéri fel.

Jegyző felolvassa az 1892. okt. 25-iki közgyűlés jegyzőkönyvét, mely hitelesítettik, valamint elnök indítványára dr. Kunos Ignác és dr. Jancsó Benedek megbizatnak a jelen közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésével.

Titkár jelenti, hogy az október 25-én tartott rendkívüli közgyűlés utasítván a választmányt, hogy az 1892. május 7-től október 25-ig működött tisztikar tevékenységéről jelentést terjesszen a közgyűlés elé, a választmány Asbóth János elnöklete alatt bizottságot küldött ki, mely a volt elnök Herman Ottó, a volt titkár, Herrmann Antal dr. és a volt pénztáros, Borovszky Samu dr. jelentését tárgyalás alá vevén, a választmány elé azon javaslattal terjesztette, hogy a volt elnök és titkár jelentését a választmány vegye tudomásul, a pénztáros jelentését adja ki a számvizsgáló-bizottságnak s a volt elnök eredményes működéseért fejezze ki köszönetét. A választmány e javaslathoz hozzájárulván, kéri a közgyűlést, méltóztassék azt szintén elfogadni.

A közgyűlés a választmány által előterjesztett bizottsági jelentést tudomásul veszi s a volt elnöknek, Herman Ottónak, eredményes működéseért köszönetet mond.

Titkár jelenti, hogy az október 25-iki közgyűlés utasította a választmányt, hogy az alapszabályok változtatása ügyében tanácskozáva, ez iránt javaslatot terjesszen a közgyűlés elé. A választmány javasolja, hogy egyelőre tartassék fenn a társaság jelen szervezete.

Elfogadtatik.

A titkár ezután felolvassa 1892. október 25-től a mai napig tartott működéséről szóló jelentését, (l. fentebb 3. a.) mely tudomásul vétetik.

Dr. Pápai Károly a számvizsgáló-bizottság nevében jelenti, hogy a pénztár számadásait úgy 1892. május 7-től október 25-ig terjedőleg, mint az egész 1892. évre, valamint végül 1893. április 21-ig terjedőleg megvizsgálták,

a legnagyobb rendben találták s ennek alapján dr. Borovszky Samu pénztáros urnak az 1892. év végéig és az 1893. év április 21-ig terjedő számadásokra nézve a fölmentvényt megadni ajánlják.

A közgyűlés dr. Borovszky Samu pénztárosnak az 1892. évre és az 1893. évi április 21-ig terjedő számadásokra a felmentvényt megadja. Pénztáros ezután felolvassa az 1893-iki pénztári előirányzatot.

A budget elfogadtatik.

Titkár jelenti ezután, hogy dr. Török Aurél alelnök úr, valamint dr. Borovszky Samu pénztáros úr tisztjükről lemondottak. Miután a társaság e tisztviselői a társasági élet legsúlyosabb válságaiban híven kitartottak, most, midőn a válság elmúltával lemondásukat beadták, a választmány kéri a közgyűlést, hogy mindkettőnek köszönetet szavazzon meg. Egyszersmind ajánlja a közgyűlésnek, hogy alelnöknek dr. Herrmann Antalt, pénztárosnak dr. Tóth Árpád muzeumi titkárt és Herrmann Antal választmányi tag helyébe választmányi tagnak dr. Török Aurél urat válasszák meg egyhangulag.

A közgyűlés dr. Török Aurél és dr. Borovszky Samu lemondását tudomásul veszi, elfogadja, s nekik működésükben kifejtett buzgóságukért jegyzőkönyvi köszönet mond, továbbá dr. Herrmann Antalt alelnökké, Tóth Árpádot pénztárnokká és dr. Török Aurélt választmányi taggá egyhangulag megválasztja.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést berekeszti.

Hazai irodalom.

Baróti Lajos. A bánsági legrégibb település története. Ismeretlen kútfők alapján. Külön lenyomat a „Történelmi és régészeti Értesítő” 1892. évi I—III. füzetéből. Temesvár, 1892. 70. l. (Részletesebb kifejtése az „Ethnographia” 1890. évi 8—10. füzetében közölt tanulmánynak).

Janicssek József. A görög aiosposi mesék történeti fejlődése. Bölcsészettudori értekezés. Budapest, 1892. (8-r. 50 l.)

Kálmány Lajos. A csillagok nyelvhagyományainkban. Néprajzi tanulmány. Szeged, 1893, Bába S. Ára 20 kr. — Kálmány buzgó tagtársunk néprajzi tanulmányokkal már akkor foglalkozott, a midőn mi fiatalabbak talán hírért sem hallottuk még annak. Majdnem húsz éve, hogy megjelent első népköltési gyűjteményei: „Koszoruk az alföld vad virágaiból” (2 kötet, Arad), a mely annak idején engem arra késztetett, hogy belőle néhány magyar népdalt németre fordítsak. Lehet, hogy ez sodort későbbi néprajzi tanulmányaim göröngyös, de élvezetesen gyönyörű pályájára. Azóta sokat változott a világ folyása, de fáradságos működésünk talán nem volt hiába való. Ha Kálmány egyebet nem irt volna, csak a „Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya” című akadémiai értekezését, mely német kivonatomban külföldön nagy méltánylásra talált, akkor is a hazai néprajz egyik leghivatottabb képviselőjének kellene őt tartanunk. De Kálmány mint szegény falusi káplán lankadatlanul tovább gyűjtött a magyar néphagyomány elszórt kincseiből és kiadta „Szeged népe” című 3 kötetes nagy népköltési gyűjteményét saját költségén. „A csillagok néphagyományainkban” cz. értekezése németül is megjelent a bécsi „Am Urquell” cz. néprajzi folyóirat idei első számában és nagy elismerésben részesült. E tanulmány nemcsak a magyar népies astronomia alapvető munkája, hanem más népek idevágó hiedelmeivel való összehasonlításra is rendkívüli becses anyagot nyújt. Hogy idevágó néphagyományok hazánkban elszórva még léteznek, az bizonyos, és vidéki tagtársaink nagy szolgálatot tehetnének tudományunknak, ha ezeket Kálmány értekezése alapján és annak kiegészítésére összegyűjtenék.

Dr. Wlislöcki Henrik.

Kolozsvári S. és Óvári Kelemen, Magyar jogtörténeti emlékek. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. III. köt. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai. Budapest, 1892. Nagy kulturtörténelmi jelentőségű munka, mely sok néprajzi adatot is tartalmaz.

Lehoczky Tivadar, Adatok hazánk archaeológiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére. Munkács, 1892. Ez a könyv, mely szerzőnek 32 évi régészeti foglalkozásáról számol be, hivatva van egy csaknem teljesen ismeretlen korba világot vetni. Többek közt érdekesen bizonyítja be szerző, hogy már a megállapíthatatlan neolith-korban tartózkodott az ős ember Beregmegyében. A népvándorlás idején ezen a megyén át huzódtak tovább az egyes népek, és a csoportok közül ki útközben elhunyt, ott a hol őt a halál

érte, eltemettetett; azért is különböző népeknél használatban volt tárgyakat találtak ezen megyében. Az avarok és magyarok is ezen a vonalon jöttek be hazánkba. Az érdekes művet nagyszámú ábra élénkíti, csak kár, hogy a kép ritkán talál direkt magyarázatot a szövegben. Az ott ábrázolt tárgyak legnagyobb részét Lehoczky maga őrizi nagybecsű magán múzeumában, melyet megjéjének szándékozik adományozni.

B. Radvánszky Béla „Régi Magyar Szakácskönyvek“ cz. kötete, mely a „Házi Történelmünk Emlékei“ gyűjtemény második osztályának első kötetét teszi, nem rég megjelent. Az első része egy a 15. századból való német nyelvű feljegyzés, melynek czíme: „Néhány jó magyar és cseh étel készítésének művészete.“ Münchenben van ennek a kézírata. A második rész az erdélyi fejedelmi udvar szakácskönyve a 16. századból: a harmadik rész „Gróf Thurzó Szaniszló étlapja Galgóc várában 1603.“

Reichard Zsigm., Az anthropologikus büntetőjogról (Magy. jogászegyleti értekezések 72. VIII. köt. 1. füzet. 1892). Lombroso és Garofaló idevágó műveit egyesesen és érdekesen ismerteti.

Széchy Károly-tól „A Pannoniai ének“ cz. alatt az Irodalomtörténeti Közleményekben kiadott tanulmány külön kötetben is megjelent. Szerző bebizonyítja, hogy az ének nem a 14—15. századból való.

Tariczky Endre, Tiszafüred vidéke a népvándorlástól kezdve. Történelmi és hadászati szempontból, vonatkozással az ezredéves közelgő nagy nemzeti ünnepre. Eger, 1892. Ára 35 kr. Nagy hazafias buzgalommal, meglehetősen tárgyismerettel, de kevés kritikával irt, különben érdekes kis füzet.

Néprajzi program-értekezések 1891/2.

Agh Norbert, A 18. századbeli német mesék. (Szombathelyi kath. főgymn.) — *Bauer Simon*, A szólásmód. (Lőcsei áll. főreálisk.) — *Czapáry László*, Mysterium és iskoladráma. (Egri kath. főgymn.) — *Danielovics Kálmán*, Homeros és Virgilius alvilága. (Munkácsi áll. gym.) — *Fülöp Árpád*, Csiksomlyai misztériumok. (Csiksomlyói kath. főgymn.) — *Horváth Cyrill*, Codex-irodalmunk és a Példák könyve. (Bajai kath. főgymn.) — *Kőrösi Sándor*, A magyar nyelvbéli olasz elemek. (Fiumei áll. főgymn.) — *Obermayer György*, Epikus népköltés. (Esztergomi közs. alreálisk.) — *Páthy Károly*, Családi élet és nevelés az ókori görögöknél. (Kecskeméti polg. leányisk.) — *Pintér Kálmán*, Sz. László király a magyar költészetben. (Budapesti kegyesr. főgymn.) — *R. E.* Tanulmányok a rómaiak erkölceiről, mindennapi foglalkozásai- és szokásairól. (Soproni kath. főgymn.) — *Szinger Kornél*, A Toldi-kérdés és Arany J. Toldi-trilógiája. (Szegedi kath. főgymn.) — *Takács Menyhért*, A római nevelés. (Kassai kath. főgymn.) — *Vende N. Ernő*, A beteg Henrik. (Pozsony-Szentgyörgyi kath. gym.) — *Versényi György*, Babonás napok. (Körmöczbányai áll. főreálisk.)

Néprajzi program-értekezések 1892/3.

Binder Jenő, Néhány Mátyás királyról szóló trufánk s rokonaik. (Brassói áll. főreáliskola). — *Dr. Versényi György*, Körmöcz vidéki gyermekversikék és mondókák. (Körmöczbányai állami főreáliskola).

Hazai folyóiratok.

Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde XXIV. 3. Nagyszeben városa számadáskönyvei VI. Károly korában.

Armenia. 1892. 11. füzet. Gopcsa L., A hazai örmények létszámáról. Szongott Kr., Örményország tanulmányozása. — 12. füzet. Örmény áldomás Budapesten. A philippopolisi kiállítás. — 1893. 1. füzet. Molnár Ant., Magistros Gergely. Gámán Erzsi, Örmény mesék és mondák (Wlislocki nyomán). — 2. füzet. Molnár A., Magistros G., Herrmann Ant., Az örmények ethnológiájához. Wlislockiné, Az örmény gyermek. — 3. füzet. Molnár A., Magistros Gergely. Ausztriai örmények. Wlislockiné, Az örmény gyermek. Keleti világkiállítás. — 4. füzet. Molnár A., Magistros Gergely. Sz. K., Ausztriai örmények. Moltke az örményekről. Ékiratos kö. Örmények Dél-Amerikában.

Az Én Újságom. 1893. I. köt. 221. l. A kanalas királyfi. Népmese. Közli Herrmann Antal.

Besztercebánya és vidéke. 1891. 48. Matunák Mihály, Gyűjtjük a magyar történelmi vonatkozású tót dalokat! — 1893. 21. A népek nevei.

Budapesti Hírlap. 1893. 152. József főherceg a cigány-babonákról. (Az „Ethnol. Mitteilungen“-ből.)

Budapesti Szemle. 70. köt. 253—284. l. Halász Ign., Harmadik lappöldi utam.

Donau-Temes-Bote. 1893. 56. 57. sz. A. Herrmann, Zur Geschichte der ältesten deutschen Colonisation im Banate.

Egyetértés. 1892. 6. sz. Timár Szaniszló, A tánczok metamorfozisa. — 1892. 96. sz. Kubínyi F., A régi magyarok személynevei. Ismertetés. — A gainai leányvásár, 1893. 196. — 1893. 198. Régi világ (Nagy-Kanizsa város életéből). — 211. Nonquis, A Panszlavizmus istenséggyarából.

Élet. (Szerkesztik és kiadják Vikár Béla és Sármay József. Havonként 2-szer. Ára negyedévre 1 frt 50 kr. A modern eszmék független közlönye.) — Halász J. Finn népdal. (1. füzet.) — Katona Lajos. A karácsony-ünnep történetéhez. (1. 2.) — Pápai K. Karácsony egy észak-szibériai városkában. (1.) — N—s, Versényi Gy. Babonás napok ismertetése. (2.) — N—s, Franz Woenig. Eine Pusztenfahrt ismertetése. (3.) — N—s, Kálmány L. A csillagok nyelvahagyományainban ismertetése. (4.) — Az eset (talán bűnbeesés?) története a hinduknál. (5.) — N—s, Lehoczki T. Adatok hazánk archaeológiájához ismertetése. (6.) — József főherceg. A mi nomádjaink. (7.) — Wlislocki H. Utolsó bánat, rajz a cigányéletből. (7.) — W. H. József főherceg s a hazai néprajz. (7.) — Kúnos J. Török realizmus. (7.) — György Aladár. A millennium és a néprajz. (8.) — Wl. H. Muki a trombitás (cigány élet). (11.) — N—s, Thewrewk I. József főhercegről írt könyvének ismertetése (11.) — Nonquis. A dakoromanizmus és a magyar kulturpolitika. (13.) — N—s. A bán sági legrégibb település. (13.) — N—s. Néprajzi programm-értekezések. (13)

(A mint e jegyzékből is látszik, az „Élet“ igen kiváló figyelmet fordít a néprajzra.)

Építészeti szemle. Szerkeszti Bobula J. 1893. 1. füzet. Pápai K., A palóc faház és a magyar ház kifejlődése Nonquis, A millenniumi kiállítás és építkezései. Nonquis, A néprajzi kiállítás épületei. Huszka J., Székely művészet. — 2. füzet. Gerecze P., A pécsi székesegyház építés tekintetében. Lehoczky T., Felső-Magyarországi fatemplomok. — 3. füzet. Arrivederci., Házépítés a Karszton. Nonquis, Magyarországi fatemplomok. Népies építkezésünk történetéből. Wlislöck, Czigányaink építkezéséről. — 4. füzet. Hazafias művészet. Jankó J., Torda, Aranyosszék, Toroczko népies építkezése. Középkori adatok építkezésünk történetéhez. Nonquis, A német építkezés elítélése.

Erdély. Turistasági, fürdőügyi és néprajzi folyóirat. Szerkeszti Veress Endre (Kolozsvár). 1893. 1—8. sz. Hermann Antal, A hegyek kultusza Erdély népeinél. I. A hegy a szászok néphitében. II. A hegy a cigányok néphitében. III. A hegy a magyarok néphitében. Veress E., Az oláhkérdés hazánkban. Rosenberger Fáni, A leányvár regéje. Felméri L., Honismeret és iskolai kirándulások. György Lajos, A gainai leányvásár.

Győri Közlöny. 1892. 2. sz. Pápai K., A karancsalji palócok (lakodalmi szokásai). — 1893. 10. sz. Hermann Ant., A Győri cigánynegyedben.

Irodalomtörténeti közlemények. Szerkeszti Szilády Áron. (Negyedévenként 8 iv, ára egy évre 5 ft.) III. évfolyam. 1. füzet. Néprajzi érdekű czikkek: Szilády Áron, Ráskay Gáspár és Vitéz Francisco-ja. — Ihász névtelene (budai török versenyjátékok, 81. l.) — Ifj. Kemény Lajos, Egyleveles nyomtatvány 1624-ből. (Tyukódi álproféta csodatettei). — Vegyes feljegyzések, (Schaller Jakab Velenczében 1512-ben nyomtatott Postilláinak a budapesti egyetemi könyvtárban őrzött példányában, a czimlap hátulján és előtte, a XVI. század első feléből való érdekes latin és magyar ráolvasások vannak írva, 122—123. lap).

Kecskeméti jogakad. olvasókör évkönyve. 1890/1. Herman Fer., A magyar néphumor.

Kronstädter Zeitung. 1893. 83. sz. F. St., leírja egy ott húsvétkor divó rumén népszokást: „Junifest oder Reiten mit Tannen.“ — U. o. 119, 120. sz. Jekelius Aug., Ueber die Burzenländer Zigeuner im Jahre 1883. (Érdekes adatok.) — 1893. 157. 158. 160. sz. Dr. O. Netoliczka, Zur Menschen- und Völkerkunde (Az „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn“ beható méltánylásával.)

Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Redigiert von Dr. A. Schullerus in Hermannstadt. Ára évenként 1 ft. XVI. évf. 1893. 1. sz. Teutsch., Klosterschulen im Sachsenland. Eine geologische und petrographische Schilderung der Rodnaer Alpen. Wolff, Heinr. Neugeboren, Aus den Aufzeichnungen des Pfarrers A. Clemens. Kleine Mittheilungen. Litteratur. — 2. sz. Ueber das Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Die ersten Spuren der finnisch-ungarischen Sprachvergleichung (Trösterről szól † 1675). Miscellen. Litteratur. — 3. sz. Teutsch, A. Szilágyi, Monumenta. Veress A., Bistritzer Zünfte. Auskunft der Bistritzer Goldschmidt-Zunft. Kleine Mittheilungen. Litteratur. — 4. sz. Deutsche Urkunde

ausgestellt in Spring 1568. Zur Volkskunde, Sagennachlese (nagyon becses.) H. Neugeboren, Aus den Aufzeichnungen des Pfarrers A. Clemens (1742—1805). Kleine Mitteilungen. Miscellen. Litteratur. Fragen und Antworten. — 5. sz. Zur Volkskunde. Sagennachlese. Besprechungen. Kleine Mitteilungen. Miscellen. Litteratur. M. Abertt. † Nachrichten. — 6. sz. Teutsch Fr., Villa Ruetel. Schuller Fr., Ueber die Lostrennung Salzburgs (Vizakna) von der Hermannstädter Provinz. Kleine Mitteilungen (főleg érdekes, hogy a magyar „hajnalt húzni“ menyegzői szokás „hainol“ név alatt szász testvéreinknél is ismeretes. V. ö. Liebrecht, Zur Volkskunde cz. művének illető helyét.) Litteratur (Wlislöcki két műve: „Aus d. inneren Leben der Zigeuner“ és „Märchen und Sagen der Bukovinaer und Siebenbürger Armenier“, továbbá Márki S. 3 értekezésének és Kiss Áron, Magyar gyermekjátékgyűjteményének elismerő bírálat). E derék és szerfelett olcsó folyóiratot, mely nagy szakavatottsággal van szerkesztve, ajánljuk tagtársaink kiváló figyelmébe.

Losonc és Vidéke. 1893. 9. sz. Holles Danó. A helynevek.

Magyar Hirlap. 1893. febr. 24. Gyarmathy Zsigáné ismertetvén Br. Radvánszky Bélának néprajzi tekintetben is nagyérdekű művét a régi magyar szakácskönyvekről, tanulságos párhuzamot von a mostani és régi viszonyok közt s kimutatja, mi maradt fenn korunkig a régi szokások közül, ennek megállapítására leírja a kalotaszegi paraszt lakodalmat.

Magyar Nyelvőr. 1892. 534—537. l. Katona Lajos, „Folklorénk“ és még valami. — 1893. XXII. 6. Albert J., Szómagyarázatok (pajtás, beleget). Szinnyi J., A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. Steuer J., Székely hangrendszer. Csapodi Istv., Magyar hangrendszer. Irodalom. Tájszó-tarlózat. Helyreigazítások, magyarázatok. Kérdések, feleletek. Nyelvhasználatok (Versényi. Babonák, Herrmann A. Párbeszédek, Kövér S. Gyermekjátékok, Kovács K. Gyorsmondókák, Kalmár El. Népdaok).

Magyar Nyomdászati. 1892. 3. l. Dadai G., Magyar ornamentika.

Magyar Újság. 1892. 302. sz. Nonquis, Vidéki lapok. (A magyarországi néprajzi társaság és az ethnographia ügyét ajánlja a vidéki lapok figyelmébe). — 1893. 142. sz. Herrmann Ant., A hegy a magyarok néphitében.

Magyar Salon. XVII. köt. 49—54. l. Losonczy Lipót, Van-e nemzetiség a képzőművészetben?

Magyar-zsidó Szemle, 1892. 603. l. Kecskeméti L., A szerelem a zsidó vallási költészetben.

Művészi Ipar, 1892. 31—50. l. Diner J., A magyar parasztmajolika.

Nagyváradi Hirlap, 1892. 88. 89. sz. Wlislöcki Henrikné, Jósó állatok a kalotaszegi néphitben (az Ethnographia 3. kötetéből).

Nemzet. 1893. 91. sz. József főherczeg. A mi nomádaink (az „Élet“-ből átvéve) szól a cigány telepítés ügyéről.

Nemzeti nevelés, XIV. köt. 29—34. l. Pap Mari, Mondáink nevelő hatása.

Nyelvtudományi Közlemények, XXII. 505—510. l. Krohn K., Die geographische Verbreitung estnischer Volkslieder. Ismert. Katona Lajos.

Nyugatmagyarorsz. Híradó. 1892. 212., 213. sz. Török Aurél, Az emberbúvárlat a néprajzban (az „Ethnographia“ 3. kötetéből).

Ország Világ. 1892. 48. sz. Ábrányi K., A régi Rákóczy-nóta és induló. — 1893. 16. füzet. Kálmány Lajos népvizsgáló életrajza Herrmann Antaltól (arczképpel).

Pester Lloyd. 1892. 190. sz. Kúnos Ign., Türkischer Realismus.

Pesti Hirlap. 1892. 227. sz. Mária-Legendák Budán.

Pesti Napló. 1892. 209—215. sz. Versényi Gy., Babonás napok. — 1893. jan. 29. Egy magyar főpap csodatételei. Ápril 18. Árpádkori hősmondák.

Philologiai Közlöny. 1892. 532—537. Imre, A néphumor a magyar irodalomban. Ism. Váczy János.

Römische Jahrbücher, herausgegeben von W. Rudow (Hermannstadt). 1893. 1. füzet. Die Rumänen in Ungarn und der Antisemitismus. Ethnographische Werke über Rumänien. — 2., 3. füzet. Historische und philologische Litteratur der Rumänen im Jahre 1891. Zur Bevölkerungs- und Schulstatistik von Rumänien. Rudow, Die Gestalten des rumän. Volksglaubens, aus dem Alptraume entwickelt. Graugeier, rumän. Volksmärchen. — 4. füzet. Von den Rumänen Macedoniens. Rudow, Gestalten des rumän. Volksglaubens. Litterarisches. Eminescu.

Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt. 1893. 5790. A. Schullerus, Seelenkult. 5767. sz. O. Wittstock, Bilder aus der Zeit der Minnesänger. 5890. sz. Ranyicic Gina, cigány költőnőről (Wlislöcki nyomán). — 5823. s. k. számokban. Capesius J., „Unsere Beziehungen zum Mond“ (különlenyomatban is megjelent, N.-Szeben Drotleff-nél). — 1893. 59. 37. (Méltányolja az „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn“ új évfolyamát, bővebben szólva Wlislöckinek az erdélyi szászokról irt tanulmányáról.)

Századok. 1893. 4. füzet. Tagányi, A beszterczei szószedet kulturtörténeti jelentősége. Király P., A rómaiak aranybányászata Dáciában. — 5. füzet. Bárczay V., A régi magyar konyháról. A millenniumi kiállítás. Illésy J., Egy érdekes történet a XVI. századból. — 6. füzet. Csernátoni Gy., Az erdélyrészi szászok oktatásügyi viszonyai a reformáció előtt.

Szegedi Napló. 1893. 97. sz. Herrmann Ant., Tudományos műhely a faluban (szól Szabó Ferencznek, a történeti nép- és földrajzi könyvtár kiadójának és Kálmány Lajosnak papi otthonukról Német-Eleméren).

Szépirodalmi kert. (A „Magyar Állam“ melléklete). 1893. 22. sz. Herrmann Antal, A hegy a magyarok néphitében.

Székely Nemzet. 1892. 195. sz. (Karácsonyi melléklet). Szentkotolnai Bálint Gábor, Az iriai hun-magyar föliatok megfejtése (a Fischer K. A. által a „Népnevelők Lapja“ 1892. 9. számában közölt velencei székely-betűs feliratok e szerint: József püspök és József Pupác (Bukács). — Huszka József, Székelyek a művészet-történelemben. — Ifj. Gödri Ferencz, Apróságok a Sz. multjából (silány ház építés, gonosztevők megbélyegzése). — Herrmann Antal, A székelyföldi ethnographiáért. — Sipos Samu, Haldoklik a babona. — 1892. nov. 9. és 12. szám. Szentkatolnai Bálint Gábor, Besenyő kincsek hun-magyar feliratainak megfejtése.

Ungarische Revue. 1892. 10. füzet. A. Fest, Uskoken und Venetianer. — 1893. 1., 2. füzet. Kuzsinszky, Ausgrabungen zu Aquincum. Vargha, Nationalitäten Ungarns. Thirring, Der „Globus“ und die Magyarisirung. Weber, Die

verlassene Maid. Gedicht in Zipser Mundart. — 3., 4. füzet. Pecz, Tropen des Aristophanes. Weber, Rof ens Gebirg, Gedicht in Zipser Mundart. — 5. füzet. Kuzsinsky, Ausgrabungen in Aquincum. Kúnos, Türkische Volksromane.

Ungaria. 1893. Hunfalvy P., A rumén történetírásról (7—8, 9—10, 11—12.). — Alexi Gy., A román nyelv és nemzet alakulása (7—8, 9—10). — Saineanu Lázár, Irott népirodalom (7—8). Bartalus I., A magyar palotás táncz eredete (7—8, 9—10, 11—12). Népköltészet (7—8, 11—12, 13—14, 15—16, 17—18). Szinnyey József, Magyar kölcsönszók az oláh nyelvben (9—10, 11—12, 17—18). — Viciu Elek, A rumén nyelv vokalizmusa (13—14). Népies adatok (13—14). Alexi Gy., Magyar elemek a rumén nyelvben (15—16, 17—18).

Váczi Közlöny. 1893. 22. sz. Herrmann Ant., A váczi cigányok 1775-ben.

Vasárnapi Ujság. 1892. 11. sz. Feszty Árpád, A talpas tótok. — 1892. 52. sz. Thewrewk I., József főherczeg és a cigányok. — 1893. 6. sz. Ismerteti Fletcher M., Sketches of life and karakter in Hungary című érdekes munkát.

Vidék. 1892. 17. sz. Nonquis, A vidéki sajtó feladata (fejtegeti, hogy a lapok számára a feldolgozásra és közlésre legalkalmasabb, legkényelmesebb, legérdekesebb és e mellett legtanulságosabb tárgyakat az illető vidék néprajza szolgáltatja). — 25. sz. K. L., A Bethlehemesek.

Világ-Krónika. 1893. 12. sz. Lehoczky Tivadar, A felsőmagyarországi fatemplomokról, képekkel („Építészeti Szemle“ 1893. 2-ik füzetéből).

Zenelap, 1892. 13. 14. sz. Ábrányi Kornél id., A magyar zenéről.

Zólyomvármegyei hírlap. 1890. decz. Szilveszteri cigánybabona. — 1891. 51. Tót dal Klapkáról Komáromban. — 1892. Matunák Mihály, Két tót dal az 1848/9-iki szabadságharczból.

Külföldi irodalom.

Arthur Achleitner, Aus dem Hochland. Berggeschichten, Skizzen u. Culturbilder aus der bayerischen u. österreichischen Alpenwelt. München. E. Stahl sen. 1892. 201. l. 1.60 márka. — Érdekesek a „Das Menschenleben im Aberglauben“ és „Jäger-Aberglauben“ fejezetek. A kik dunántuli németjeink népeletével foglalkoznak, sok érintkezést találhatnak e hangulatos rajzokban.

Bastian Adolf, Ideale Welten in Wort und Bild. Ethnologische Zeit- und Streitfragen nach Gesichtspunkten der indischen Völkerkunde. 3 kötet 22 táblával. I. köt. 289 l., II. k. 270 l., III. k. 232 lap, n. 8° Berlin, 1892. Emil Felber. Ára 45 márka.

Bastian ezen nagy forrásművében Indiába tett utolsó utazásának (1889—91.) tudományos eredményeit közli. A cím megmondja, hogy a nagy-névű szerző ezen művében az emberi gondolkodás melyik terére vezet bennünket. „A fejtegetések közös körvonalait“, mondja szerző (Vorwort I. k.), „ethnologiai kérdések képezik, melyek történelmi tényekben végződnek.“ E rendkívül becses munka első sorban arra van hivatva, hogy az ó és új India képzet-világával, főleg a jainistikussal, behatóan megismerkedjünk.

Az első kötet külön címe: *„Reisen auf der vorderindischen Halbinsel im Jahre 1890 für ethnologische Studien und Sammlungszwecke.* Csalatkozik az, a ki ebben útleírást keresne. Bastian e kötetben oly behatóan, mint előtte még senki sem, ismerteti India vallási felekezeteit és szokásait, keletkezéseket, fejlődéseket történetét, kiterjedéseket és szent helyeiket. Biztos kézzel vezet bennünket B. az indiai vallási szekták labirintusán keresztül, hogy világos képet nyerjünk azoknak sajátosságairól, egymástól való eltéréseiről és egymás közt való megegyezéséről.

A második kötet külön címe *„Ethnologie und Geschichte in ihren Berührungspunkten. Unter Bezugnahme auf Indien.“* Ebben a kötetben B. a történeti tudomány fejlődése történelmének alapvázlatát adja és bebizonyítja azt az elvitázhatatlan tény, hogy az ethnologia a történet egyik főalkotó része. „Az ember kutatásának legközelebbi tárgya maga az ember és minden tudásnak súlypontjával azon tudományba kell esnie, mely mint az „emberről szóló tudomány“ szerepel.“ A főfigyelem a történetírásban mindig ezen tudományra, azaz az ethnológiára fordítandó. Az indiai vallási systemák mint valami „kikerekített remekművek, vallást és philosophiát magukban egyesítve, feleletet adnak mindazon kérdésekre, melyek a szenvedés ezen világában a bánatos szívet gyötörni szokták“, ezért első sorban hivatva vannak arra, hogy az ethnikus világnézet reflexképeivel szolgáljanak a kutatónak. Vad és civilizált népek szellemi világából vett párhuzamokban B. az új és régi India szellemi világát teljes világosan tárja fel előttünk. Ebben a kötetben érdeme szerint kikap az úgynevezett „genealogikus“ és „analogikus iskola“, melynek a mythologiai kutatások terén főleg Németországban és nálunk is sok híve van, mely mythoplastikus túlbuzgalmában minden bokrban egy régi pogány istennőt és minden szemétdombon kapargató kakasban valami mythologiai lényt vél feltalálni. „Érdekes és vonzó ez a kutatás“, mondja B. (II. 80), de veszedelmes mindaddig, a míg az organikus fejlődési processus törvényei nincsenek megállapítva, melyekből kifejlődött az emberiség pszichikai élete.“

A harmadik kötet külön címe: *Kosmogonien und Theogonien indischer Religionsphilosophien (vornehmlich der jainistischen), zur Beantwortung ethnologischer Fragestellungen.* Ez a kötet a vallásbölcseészeti kutatás kimeríthetetlen tárháza. Nemcsak az Indusok idevágó nézeteit találjuk itt bizonyos szempontok alatt felhalmozva, hanem úgyis szólván az összes élő és kihalt népekeit is. Az egész nagytudományú munkának súlypontja annak a bebizonyításában rejlik, hogy úgy az ethnologia, mint az ezzel szoros kapcsolatban álló vallásbölcseészeti kutatás terén csak a természettudományi methodust lehet és kell alkalmazni, ha a kutatás a kívánt eredményekre akar jutni. A 22 szép táblához Grünwedel Albert írta a magyarázó szöveget. — E munka az ethnologia nagy mesterének, kit Ranke Johannes jogosan az első ethnologusnak nevez, valóban legnagyobb, legdiszesebb műve, az ethnologiai kutatásoknak örökre alapvető forrásmunkája.

Beiträge zur Volks- und Völkerkunde cím alatt Felber Emil, berlini könyvkereskedő egy sorozatot ad ki, melyből a két első kötet van előttünk. Az I. kötet *Wislöcki H. „Volks Glaube und Volksbrauch der Siebenbürger Sachsen“* cz. munkája (ára 5 márká), a II. kötet *Achelis Th. „Die Entwicklung*

der Ehe“ (ára 2,60 m.) cz. becses műve. A következő kötetekben Büttner (Lieder und Geschichten der Suaheli), Wlislöck, Herrmann s mások munkái lesznek közrebocsátva.

Darstellungen aus dem Gebiete der nicht christlichen Religionsgeschichte (lsd. „Ethnographia“ III. 121 és IV. cz. sorozatból a VIII. kötetet vettük. — Wlislöck H., Volksglaube und religiöser Brauch der Magyaren, ára 3 márka.

Die Zigeunerin, Eine Erzählung aus dem ungarischen Haidelande von M. E. delle Grazie, Wien, Carl Konegen, 127 l. 70 kr. A magyarországi születésű költőnő már igen fiatalon feltűnt költeményei és Hermannról írt eposza által. Ez elbeszélés meséje nem nagyon eredeti s az ismert sentimentális opera-czigányok körében mozog. A többi személyzet az elavult betyárvilágból kerül, a mely már csak német vidéki lapok tárczájába való s a hihetetlenül korrumpált megyei magyar társadalom egy-két torzalakjából, a melynek főjellemzője a pazarul használt *téremtette* (hosszu é). A naiv előadásban az érzelem néhány köztelenebb kifejezése s egy-két sikerült tájrajzi vonás tanuskodik igazibb költői tehetségről.

Der Isar-Winkel. Ärztlich-topographisch geschildert von Dr. M. Höfler in Tölz. München, E. Stahl sen. 1891. 280. l. 8°. Ára 5 márka. — Valamely kisebb terjedelmű, (itt az Isar folyó melléki Tölzi kerületnek Bajorországban, Tirol mellett) helyrajzi és demographiai leírására nézve mintaszerű dolgozat; példája annak, mennyire hivatott épen az orvos az ily munkálkodásra. Szerző szerint: Mint minden csecsemőben megvan valamely betegség csirája, úgy minden emberi lakóhelyen vannak olyan természetes állapotok, a melyek a lakosság egészségére hátrányosak. S az orvosnak, az általános és egyéni egészségügy hivatott vezetőjének ismernie kell nemcsak az embert, mint egyént és fajt s az emberiség fejlődését, hanem a működési köre lakóhelyeinek az egészségre nézve előnyös vagy hátrányos viszonyait, s e célra tanulmányoznia kell a vidéket nemcsak morphologiai, hanem genetikai tekintetben is. Tenyészet, flóra és fauna, a talaj ismerete, meteorologia, hydrologia ép úgy beletartoznak tanulmányai körébe, mint az anthropologia, ethnologia és pathologia. — Ezeket ajánljuk orvosaink figyelmébe, a kik vajmi ritkán foglalkoznak behatóbban vidékek demo- és ethnographiai viszonyaival.

Ein Ritt durch Indien. Von Lieutenant Alexander Varges. Klam bei Grein, Ob. Oest. Selbstverlag. 1892. 207 lap, 16°. E könyvecskét egy forintért árulták a máhdistáknál fogva volt európaiak kiszabadítására tervezett expedíció javára. Könnyed, mulatságos, de kevésbé tanulságos leírás itt-ott humorral fűszerezve.

Ernst Homann kieli könyvkereskedő kulturtörténelmi kiadványaiból megemlítendő: Kulturhistorische Erzählungen von G. u. I. v. Buchwald. I. II. Der Heljäger von Waldbad 314. l. — Aus dem deutschen Rechtsleben, von Dr. R. Brinkmann. — Legérdekesebb Dr. G. v. Buchwald két kötetes műve: Deutsches Gesellschaftsleben im endenden Mittelalter. I. Bd. Zur deutschen Bildungsgeschichte, 228 l., II. Zur deutschen Wirtschaftsgeschichte 302. l. (ára együtt 4-50 márka). Az utóbbi kötetből (164—165. l.) érdekelhet minket, hogy a német lovagrend nagymestere 1409. végén Thornból a magyar királynak lazaczt küld, s a szállítási költségek a mostani érték szerint 1000 frtnál

többségre kerültek. 1423. júniusban Rottweil városa Zink Burkardot Plosz Jörggel együtt Zsigmond királyhoz küldötte Öttlinger Oswalt dolgának s valami zsidó ügynek a tárgyalására. Zink Tatán át Bánhidára jutva, itt meghal. Másnap a király után megy, a ki arra vonult Buda felé. Egész nap lovagol, két lovas mind előtte jár, este egy rengetegbe kerül, ott egy kísérteties várat lát s két roppant vadkanra talál. Az istenhez fohászkodik, vár, lovasok, kanok eltűnnek és Zink éjjel ugyanazon kocsmába kerül vissza, honnan reggel kiindult volt. (242—245. l.)

Lehmann P., *Länderkunde von Europa*. (Kiadja Kirchhoff, 2. köt. Lipse 1892.) L. e. munkában Romániáról értekezik, de az erdélyi románok eredetéről is szól, még pedig Jung szellemében.

Külföldi folyóiratok.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 7 köt. 135 s. k. l. Fenger L. értekezik a Szt.-Miklósi aranyleletről. A feliratok, rajzok és ornamentumok szerint ítélve, ő ezen aranyedényeket sassanida remekműveknek tartja és keletkezési idejüket I. Justinian és Nagy Károly közti időszakba (tehát a 7—8. századba) helyezi.

Am Urquell 1892. XII. füzet: Lispernde Schwestern von Dörfler und Wlislöcki. Der Vampyr. Kultwald in der Volksmedizin. Dales. Eid im Volksleben. Mann im Monde. Sagen. Geheime Sprachweisen. Spuckgeschichten. Vom Büchertische (Weber, Geschichte der Stadt Béla, ismerteti Wlislöcki). 1893. I. füzet: Ueber den Zauber mit menschlichem Blut bei den Indianern. Tanz im alten Aegypten. Warum gehen Spukgeister kopflos um? Besprechungsformeln der Wotjaken von B. Munkácsi. Eliah der Prophet. Tadel des Zuvielredens im Sprichwort. Reisighäufung an Mordstellen. Tod und Totenfetische im Volksglauben der Siebenbürger Sachsen, von H. v. Wlislöcki. Bergisches Volkslied. Mann im Monde. Türkische Volksrätsel von Ig. Kunos. Sagen. Südslavische Volksmedizin. Die Sterne im magyar, Volksglauben, von L. Kálmány. Kleine Mitteilungen. Vom Büchertisch (Krauss ismerteti Wlislöcki művét „A. d. Volksleben der Magyaren.“) — II. füzet: Zu Uhlands Volksliedern. Ueber den Zauber mit menschlichem Blut bei den Indianern. Indian Doctors. Warum gehen Spukgeister kopflos um? Jüdische Volksmedizin. Eliah der Prophet. Die Sterne im magyarischen Volksglauben, von L. Kálmány. Besprechungsformeln der Wotjaken, von B. Munkácsi. Tod und Totenfetische im Volksglauben der S. Sachsen, von H. v. Wlislöcki. Schimpfwörter. Der Mann im Monde. Kleine Mitteilungen. Für den intern. Folklore Congress in Chicago. Vom Büchertisch. — III. füzet: Ueber die Bedeutung des Herdes. Baskische Sprichwörter. Ueber den Zauber mit menschlichem Blut bei den Indianern. Bienensegnen. Der Mann im Monde. Tod und Totenfetische im Volksglauben der Sieb. Sachsen, von Wlislöcki. Lactation beim männlichen Geschlechte. Volkslieder. Schnurren und Schnacken. Warum gehen Spukgeister kopflos um? Alltagglauben und volkstümliche Heilkunde galizischer Juden. Sprichwörter deutscher Juden. Sagen galizischer Juden. Geheime

Sprachweisen. Kleine Mitteilungen. Vom Büchertisch. — IV. füzet: Geister in Katzengestalt. Ueber die Bedeutung des Herdes. Biblische Rätsel. Hungernot und Cholera. Volksglauben der Wotjaken, von *B. Munkócsi*. Dobschauer Gassenhauer, von *Ant. Herrmann*. Volksglaube in Schillers Wallenstein. Alltagsglauben und volkst. Heilkunde galizischer Juden. Zur Volkkunde galizischer Juden. Sagen galizischer Juden. Warum gehen Spukgeister kopflos um? Tod und Totenfetische der S. Sachsen, von *H. v. Wlislöcki*. Schnurren und Schnacken. Lispelnde Schwestern. Vergrabene Schätze. Kleine Mitteilungen. Vom Büchertisch.

Ausland 6. és 7. sz. *Wlislöcki*: „Quälgeister der Magyaren“. 12. sz. *Wlislöcki* „Tod und Totenfetische der Magyaren“ cz. értekezésének ismertetése, mely a „Mitteilungen der anthrop. Gesellschaft in Wien“ XXII. kötetéből, mint különnyomat a társaság kiadásában jelent meg.

Aus allen Weltteilen 1892. 23. köt. 12. füzet: *Bergner R.*, Ungarische Volkstypen.

Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur, XVII. köt. 2. füzet. *Kisch Gust.*: Die Bistrizer Mundart, verglichen mit der moselfränkischen. (Mint tudori értekezés különlenyomatban is megjelent e fontos és alapvető munka, melyről alkalmilag még szólunk).

Cesky Lid című képes cseh néprajzi folyóiratból, mely Niederle és Zibrť szerkesztése alatt jelentik meg, előttünk fekszik az I. kötet (1892). A számos jeles értekezés közül kiváló figyelemre méltók a következők: *Kost'ál*, A viziszellemek a cseh néphitben; *Bartos*, népköltési gyűjteményei; *Koula, Klvana, Tyrsová, Vykoukal* közlései a cseh népviseletről s házi iparról; *Tille* érdekesen állítja össze mindazon mondákat, melyeknek tárgya „az uralkodó és a vas asztal“. A cseh néprajzi irodalmat (1890-ig) közli *Pátek*.

Deutsche Litteraturzeitung 1892. 44. sz. *Lehman* ismerteti *Wlislöcki* művét „Szekler und Ungarn in Siebenbürgen.“

Globus 1892. 62. köt. 18. sz. *Wlislöcki*. Höhenkultus der Magyaren. — 1893. 63. köt. 21. sz. *Herrmann Ant.*, Die Sintflutsagen der finnisch-ugrischen Völker. — LXIV. 3. és 5. füzet. Az Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn igen méltányló ismertetése (*Bastiantól*). — 5. füzet. Funde aus der ältesten Steinzeit in Ungarn. (*Miskolczy leletről*).

Leipziger Centralblatt 1892. 49. sz. ismerteti *Wlislöckin*ak a cigányokról írt műveit; 33. számában pedig referál *Wlislöcki* művéről: „Märchen und Sagen der Armenier.“

Mitteilungen der anthrop. Gesellschaft in Wien. 1893. 23. kötet. 1. füzet: *Woldrich*, Beiträge zur Urgeschichte Böhmens; *Haberlandt*. Ueber eine Graburne von den Liukiu-Inseln. Könyvismertetések: *Niederle* cseh műve: A prähistorikus ember tekintettel a sláv népekre; *Weigand*, Vlacho-Meglen; *Schurtz*, Katechismus der Völkerkunde. Sitzungsberichte (Jan.-Febr.); *Meynert*, Genie und Verbrecher; *Herrmann A.*, Volkstümliches aus Dobschau; *Herrmann A.*, Weltuntergang in der magyarischen Tradition; *Reyman*, Technische Vorkenntnisse zur Hausforschung; *Hein*, Kopftrophäen der Jivaros; *Sonne*, Die Bewohner British-Nord-Borneos, mit Berücksichtigung der Badjohs, Tum-

bonoas und Sundajaks; *Tomaschek*, Das Verhältniss der Thraker und Illyrier zu einander; *Hein*, Die ethnographischen Sammlungen in der Columbus-Ausstellung zu Madrid 1892—1893. — 2. és 3. füzet. *Penka K.*, Die Heimat der Germanen; *Herman O.*, Der paläolithische Fund von Miskolcz (v. ö. „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn“ III. kötet; 1—8. füzet) Litteraturberichte; Sitzungsberichte (márczius és április); Jahresbericht.

Scottish Review 1892. áprilisi füzetében közli Dr. John Beddoe cikkkét „On the Anthropological History of Europe.“ Hazánkról is értekezik. A juliusi számban Bury egy cikket közöl: „On the Coming of the Hungarians: Their Origin and early Homes“, részben Hunfalvynak, részben Vámbérynek ad igazat.

Transactions of the Royal Historical Society, New Series, vol. VI. 69—85. 1. „The Roumanian Language“ Robinson Thorntontól dákoromán szellemben. E társaság f. évi márczius 15-iki ülésén hazánkfia dr. Reich Emil tartott fölolvasást „A magyar vármegye történetéről.“ Tudósítást ezen ülésről közölt az *Athenaeum* f. évi márczius 25. száma.

A *Wisla* lengyel néprajzi folyóiratból, melyet *Karłowicz* jeles folklorista szerkeszt Varsóban, már a hatodik (1892) kötet jelent meg. Egyes értekezéseiben rengeteg anyag van rendszeresen feldolgozva. Így *Majewski* a kigyó szerepét tárgyalja a lengyel néphitben; *Franke* pedig lengyel és orosz népies elbeszélések összefüggését mutatja ki; *Glogier* nagybecsű ethnographiai képeket közöl; *Ciszevski* az 1001 éj mesegyűjtemény egyes darabjainak változatait közli a lengyel népmesekincsből. Hosszabb értekezéseket a szerkesztőség önálló füzetekben „Biblioteka Wisly“ czim alatt ad ki. Az eddigi füzetekben többek közt megjelent: *Skrzyńska*, A nő a népdalban; *Udziela*, Népies gyógyszerek; *Zawiliński*, A Beskidák dalai és mondái; *Polaczek*, Rudawa falu Krakkó mellett.

Das Vaterland. 1893. 183. Die Alcsuther Zigeuner. Von Erzherzog Josef. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*. 1893. I. füzet: Weinhold, Der Wettlauf im deutschen Volksleben; Löwy, Morgenländischer Aberglaube; Rehsener, Aus Gossensass; Bruchmann, Zur Mythendeutung; Bolten, Von den 3 lispelnden Schwestern; Zum Märchen von den 7 Grafen; Schröer, Rätselfragen; Haase, Volksrätsel; Fleischlen, Zur Volksdichtung; Kleine Mittheilungen. Bücheranzeigen.

Zeitschrift für Ethnologie 1893. I. füzet: Blumentritt, Die Sitten und Bräuche der alten Tagalen; Kaendl, Ein deutsches Beschwörungsbuch. Besprechungen. Verhandlungen.

Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte 1893. 1. füzet. *Wislocki H.*, Ueber den Einfluss der italienischen Litteratur auf die ungarische.

VEGYES.

A cigányok történetéhez. „Mi Gróf Nádasdy Ferencz Fogaras földinek örökös ura, országbirája, római szentelt vitéz, Szala, Somogy és Vas vármegyéknek főispánja, császár és koronás király urunk ő fölsége belső és titkos tanácsa és Magyarorszáiban locumtenense. Adjuk tudtára mindenknek, a kiknek illik, alattunk valóknak pedig, kiváltképpen magunk jószágában minden renden levő tisztviselőinknek, szolgálóinknak, városi és falusi biráinknak, szabadosinknak, vitézinknek jobbágyinknak parancsoljuk, mivel a mi főispánságunk alatt levő nemes Szala, Somogy és Vas vármegyék közönségesen a cigányokat, mint publicus malefactorokat proscibálták, ahhoz képpest mi is se vármegyéinkben, se jószáginkban, szóval egyáltalában szenvedni nem akarjuk. E mai napságtól fogvást, sehul se falukban, se városokban a cigányokat, akárki cigány legyenek, által menni, annyival inkább befogadni 24 ft. bírság alatt ne engedjék és ne merészeljék, hanem valahol kit találunk közülök, mindeniktől zsákmányt hányván, magát, mint nyilván való latrót feleségestől s gyermekestől szabadon megfogják és rabságra vegyék. Egyéb aránt ezen patens levelünk által, kit faluról falura, városokról városokra hordoztatni s mindenütt mely nap olvassák meg, folyúl reá iratni és azután magunk kezéhez in specie vissza hozatni kívánunk, publicáljuk, valamely helyben, városban, vagy faluban cigányok találtatnak az után a helység-belielen vétetjük meg a 24 ft. bírságot irremissibiliter, kire tisztviselőink súlyos animadversiónk alatt vigyázni tartozzanak. Datum Keresztur die 5. Junii Millesimo sexcentesimo septuagesimo. Gróf N. Ferencz m. p. (P. H.)

Anno 1670 die 7. Junii. Publicáltatott ezen Uram ő Nga patenslevele itt Hegykün a bíró és egész község előtt. Actum in oppido Hegykü die et anno, quibus supra. — Actum in Homok die 7. Junii Homokiensis judex propria manu X — Eadem die judex Hidexiensis (!) Georgius Kovács X — Eadem die in Bös judex Krukovicz Mathias X — Die 8. Junii Peresztegen és Szechenben — Die 8. Junii Nagy Czenken és Dávid Czenken megolvastuk coram plebano Ivanne Czehffálvai ejusdem loci m. p. — 1670. die 10. Junii. Én Acz Ferencz Német-Kövesdi bíró a falubeli embereket házamboz beparancsolván, előttök elolvastattam és publicáltattam ezen patens levelet. Anno 1670. 10. Junii. Ego Michael . . . . . judex Német Luvensis accepi has literas, transmissi ad Horpacz. — Anno 1670. 10. Junii. Én Német Tamás horpácsi bíró elolvastatván a falu előtt Ujkérre küldöttem. — Die 10. hujus mensis ego substitutus judex et juratus civis Benedictus Szabó in Ujkér percepi has patentes et curavi perlegi ante Ujkerienses et transmissi ad Ivanienses eadem die, qua percepi. — Die 11 currentis mensis Látván ezen Urunk ő Nga levelét, ahhoz képpest találtatván itt három személy, melyet megfogtunk s árestomba is küldöttük. Ivánban lakozó bíró Fejér János. Elküldött pedig ezen Urunk ő Nga patens levelét mindjárt Vámos Czaládra.“

Ered. Orsz. Ltár. B. tört. Eml.

Közli Illéssy János.

Az erdélyi szász népelet rendszeres és kimerítő átkutatásának céljából 1893. május 25-én a „Verein für siebenbürgische Landeskunde“ választmánya elhatározta, hogy az ezen vállalatban résztvevőket anyagilag és erkölcsileg támogatni fogja. Egyelőre *Dr. Schullerus A.* és *Wittstock O.*, ismert népkutatókat megbizta kérdőívek szerkesztésével és szétküldésével. A beérkező tudósítások ellenőrzése és kiegészítése céljából aztán a vállalatban résztvevő munkatársak az egyes falvakat személyesen fogják átkutadni. Örömmel konstatálhatjuk ezen messzeható vállalat létesülését és mentől jobb sikert kívánunk száz testvéreinknek e téren, a melyen megelőzni készülnek a magyar népvizsgálást.

Erdély királynéja. Az *Ulrich Jahn* gyűjtötte és kiadta „Volks-märchen aus Pommern und Rügen“ (Norden u. Leipzig, 1891, Soltau) I. köt. 56. száma alatt: „Die Königin von Siebenbürgen“ című mesét közöl. Egy kiszolgált katona sokféle kinoknak 3 éjen át való hallgatag elviselésével megvált egy tengeri lányt, kiről kiderül, hogy Erdély királykisasszonya. A katona elalussza a menyegzőt és az üveghegy elválasztja őt Erdélytől és a királynéjától. Egy táltos ló segítségével épen jókor megérkezik, hogy a királynéhoz való jussát érvényesítse sok más kéréssel szemben. Aztán ő lesz Erdély királya. E mesében Erdély mint messzi csodaország szerepel.

A gonosztevők megbélyegzéséről szóló 1802. évbéli erdélyi gubernialis rendelet: „A tapasztalás által bizonyittatván az, hogy a Gonosz tévők megbélyegzésének eddig gyakoroltatott módja nem felel meg minden tekintetben a maga céljának, erre nézve az eddig való helyett, a következő mód rendeltetett; hogy tudniillik a Bűnösnek a bélyegezendő helyen holt szénnel Akasztó-Fa rajzoltatván, ezen rajzolatnak nyomán Hóhér által mintegy olyan forma éles vas veretessék Fa-ütőgetővel elégedendő mélységre a Gonosztevő azon tagjára, mely a bélyegzésre íteltetett, mint a millyennel a Lovakon szoktanak eret vágni s az ilyen formán kiszurkált Akasztófa hely legottan dörgöltessék Puskaporral, arra szorgalmasan vigyázván: nehogy az irt vasnak igen mélyen való bevezetése által a Bélyegezendőnek tsontya megsértessék, vagy valami szükségtelen mély Sebe ejtessék.“

A rumén és makedo-rumén nyelvnek tanszéket állítanak a montpellier-i egyetemen s ezt a fiatal Moroianu Györggyel fogják betölteni.

Az erdélyi rumén irodalmi társaság pályadíjjal jutalmazta Popu-Reteganulu népmese gyűjteményét, melyet a hazai ruménok ajkáról szedett össze.

Gyűlések. A német embertani társaság az idén Hannoverben tartja közgyűlését augusztus 7—9-én, megelőzőleg, augusztus 5-én Göttingában gyűlnek össze. A gyűlés igen tanulságosnak és élvezetesnek ígérkezik. A bejelentett előadások közül minket közelebből érdekelnek: Freiherr von Andrian, Ueber den Wetterzauber der Altaier; A. Herrmann, Ueber Gewohnheitsban in Ungarn. — A dalmátországi Spalotóban szeptember 4—8. tartják a keresztény régészek első általános kongresszusát. — A chicagói világiállítás tartama alatt több néprajzi érdekű kongresszus lesz. — Juliusban a folkloristák gyűlnek össze nagy értekezletre, melynek külön női szakosztálya is van. A kongresszus nemzetközi tanácsának tagjai Magyarországról Katona Lajos és Herrmann Antal tanárok. Az anthropologiai kongresszus augusztus 28-tól szeptember 2-ig fog tartani. — Budapesten 1894. őszén nemzetközi hygieniai és demographiai kongresszust tartanak.

Méhes babonák.* *Méhek' tsipése' meg-orvoslásáról.* . . . Mások ismét tiz, tizenkét Méhférgeket egy kis üvegbe vetvén, és faolajat arra töltvén, azzal kenik a tsipés helyét. — *Mag méheknek tavaszi kirakásokról.* Mikor már helyén van a' Méhed, és ki-vonod a' téli dugóját, akár a' 'sup' alá dugd-fel, akár pedig tedd a' Kas' alá, de el ne vedd. Ereszd-ki azt Isten' hírével tsuka-fogon, vagy farkas' gégején, a' mellyet a' Kas' lyukába úgy oda tsinálj, hogy bajosan vegyék észre. A' kotza-disznónak a' zugóján-is jó ki-botsátani, és a' veres posztót ha meg-kened, vagy-kakas' vérbe mártod. — *Méhek' himlőzése.* Tartsd őket szin-mézszel bőven, mellybe tsuka-fogat, veres posztót, kutyaborz', s' töviskes-disznó' porait ha kevertél, fél-gyógyul himlős Méhed. — *A' Méhek ellenségeiről.* — Tolvaj-méh az-is, a mellyet haragjából egy Méhész, más Méhész' Méheinek prédálására küld. — Asszonyi-állatot Tavasztól-fogva szent Mihály napig bé ne ereszd méhesedbe, azután semmi bajtól nem félhetsz. — Semi pedig hamarabb meg nem rontja a' Méheket mint az Asszony, kivált, a Hó-számos, ha a' rajt kasba üti, a' Méhes-kertben tsúszva mászkálván, ott gyomlál a' Méhek' tanyája körül. Ez ugyan sokaknak tréfának látszik, de nem úgy van a dolog: mert fák', virágok', el-száradásával-is a' tapasztalás ezt sokszor már igaznak találta. — Közli *Bellosies Báltint.*

A történelmi társaság Gróf Zichy Jenő adományaiból 100 drb körmöczi arany pályadíjat tüzött ki 1895. május 31-iki lejáratával e kérdésre: kivántatik a honfoglalás története Geiza fejedelem koráig, és a magyar faj ethnikai meghatározása a hun-avar rokonság kérdésének megvilágításával, tudományos alapon, a nagy közönség által élvezhető feldolgozásban.

Vizbemártás. A Körös folyó mentén régente szokás volt, hogy ha idegen ember jött egy faluba, ki azelőtt sohasem volt ott, azt a nép bele mártotta a Körös vizébe, (melyet azért Jordánnak is neveztek) ha az illető pénzzel ki nem váltotta magát. (Lásd: *Roth*, Geschichte der Stadt München II. 311, *Stahl*, Das deutsche Handwerk I. 225). Ezt a szokást már *Krekwitz* német nyelven írott latin czimű munkájában (*Descriptio Hung.* 158. l.) említi (lásd *Wislöcki*, Volksgl. und rel. Brauch d. Magyaren 22. l.) Ki tud még erről a szokásról valamit?

Société d'autopsie névvel 1876 óta Párizsban olyan társaság áll fenn, melynek tagjai a belépésnél kötelezik magukat, hogy haláluk után tetemöket, különösen a koponyát és agyvelőt, a társaság rendelkezésére bocsátják tanulmányozás czéljából. Kiváncos, hogy a tagok részletesen megírják értelmi életök történetét (*autobiographie psychologique*). A tudomány így rendkívül fontos és nagy gyakorlati jelentőséggel is bíró ismeretek birtokába jut; mert azok az egyének, kiknek földi maradványait egyébként alkalmuk van tanulmányozni az orvosoknak, többnyire ismeretlen életű kórházi halottak. A tagok egyszerre 50 frankot vagy évenként 5 frankot fizetnek. A társaság az ember-tani disciplinák oktatására alakult egyesülettel áll kapcsolatban; eddigi észleleteit részben a *Bulletins de la Société d'anthropologie*-ban közölte; mostani elnök Dr. J. V. Laborde, professeur à l'École d'anthropologie.

* A' Magyar Országí Méh-Tartás rövid Tudománya. Vátzon Marmarossi Gottlieb Antal' költségével 1795.

Indiai műipar-gyűjtemény. Telléry S. J., pécsi származású dúsgazdag indiai szőnyeg- és műipar-gyártó oriási indiai gyűjteményt vitt a chicagói kiállításra, onnan Magyarországra hozza s itt is kiállítja. Értésülvén arról, hogy a magyar kormány végre-valahára külön néprajzi muzeumot szándékozik alapítani, késznek nyilatkozott, hogy e muzeum számára az indiai élet teljes hű képét feltűntető mintagyűjteményt enged át. Mások is szívesen gazdagítanák e muzeumot, ha — már egyszer megvolna.

Felolvasások. A m. orvosok és term.-vizsgálók XXVI. vándorgyűlésén: 1892. aug. 22—25. Brassóban. *Téglás Gábor*, Az Erdélyi Érczhegység délkeleti mészkövében folytatott barlang-kutatásaim helyrajzi, őstörténelmi eredményei: *Hanusz István*, Népköltésünk a geológiában; *Dr. Pisztory Mór*, A lakás befolyása a társadalomra; *Obert Ferencz*, A szegények lakás- viszonyai városokban: *Geöcze Sarolta*, Természettudomány és társadalom. (Lásd: a vándorgyűlés történeti vázlata és munkálatai, szerkesztették Dr. Schächter M. és Dr. Lakits F., Budapest, 1893. 591 lap.) — A Nagy-Szebenben tartott u. n. „Múzeumi estélyeken“ 1893. január 11-én *Dr. A. Schullerus* értekezett J. Tröster († 1670) „Das Alt- und Neudeutsche Dacia“ cz. munkájáról, melyben utalva van a finn és magyar nyelv rokonságára. — *Lázár Béla dr.* A Fortunatus-meséről. Philologiai társaság, 1893. május 3. — *Bárczay Oszkár báró.* A régi magyar konyháról. Történelmi társulat, 1893. május 4.

Rutén népmondák Mátyás királyról. 1. *Hogyan lett Mátyásból király?* Mátyás egy jómódu parasztembernél szolgált. Előrelátás tehetségével bírván, megjósolta, hogy belőle király lesz. Gazdája és társai e miatt kinevették és sokat élvelődtek vele. Akkoriban a királyt választották, és nem önmagától lett, mint manapság. Királyválasztáskor Mátyás szolga a mezőn szántott, — hát az égből a királyi korona az ő ekéjére szállott. Ez annak a jele volt, hogy attól fogva ő volt a király. — 2. *Hogyan halt meg Mátyás király.* Mátyás király nagyon igazságosan bánt a szegény néppel, s ezért a nagy urak folyton ármánykodtak ellene. Egy gonoszlelkű főúr egyszer a királyi palotába hatolt, és Mátyás király szívébe tört döfött. A király felkiáltott: „Csak szorítsd a tört, szorítsd; most kiszorítod az ország igazságát!“ Ki is szorította, mert azóta nem volt igazság az országban, nem is lesz. — *Hogyan jutott az ország német kézre.* Mátyás király özvegye nagyon szabad életet élt, s igen kedvelte a szép derék férfiakat. Ha valamelyik megtetszett neki, vagy szívesen el tudott vele táncolni, azonnal nemességet kapott. Egy német annyira megtetszett neki, hogy elment hozzá feleségül és hozományul neki ajándékozta az országot. Így került ez német kézre minden háboru nélkül.

Közli *Vrábely Mihály.*

Olasz folklore - társaság. Az olaszok igen gazdagok különösen szó-hagyományokban, melyek az olasz nyelv igen számos tájszólásában maradtak fenn. Jeles tudósok nagy eredménnyel kutatják az olasz népeletet, s a leg-buzgóbb, Pitri, Palermóban, már egy egész könyvtárt adott ki, és már 9 éve szerkeszt egy kitűnő folyóiratot, a néphagyományok tanulmányozására való negyedévi Archivio-t. De ezen tanulmányok rendszeres fejlesztésére Olaszországban eddig még nem volt társaság. A nálunk is ismert Gróf De Gubernatis Angelo most felhívást bocsát közzé ily társaság alakítására. Ha 500 tag jelentkezik, megalakul a társaság. Tagjai évi 12 lirát fizetnek, és 3-évenként

más-más olasz városban nemzeti folklore-congressust tartanak. A havi értesítőt „Revista delle tradizioni popolari italiani“ De Gubernatis fogja szerkeszteni.

Folkloristák évkönyve 1894-re. Sebillot Pál, a francia folklore-társaság titkára és közlönyének (Revue des traditions populaires) szerkesztője, november hóban évkönyvet ad ki, mely magában foglalja a néprajzi muzeumokról, társaságokról és folyóiratokról való legújabb adatokat, a néphagyományokkal foglalkozóknak címét és munkásságuk főirányát stb., szóval a nemzetközi folklore-társadalomról minden szükséges és hasznos tudnivalót. A 150 lapra terjedő, sok képpel díszített érdekes könyv ára az októberig előfizetők részére 2 frank. Megrendelhető *M. A. Certenx*-nél. Paris, 24, rue Gay-Lussac.

Am Urquell. Legolcsóbb, legérdekesebb néprajzi havi folyóirat. Ára 2 firt 40 kr. egy évre. Szerkeszti és kiadja honfi- és tagtársunk Dr. Krauss Fr. S. a kitünő délszláv folklorista. (Bécs, VII., Neustiftgasse 12.)

Pótlék a néprajzi irodalomhoz.

Jankó János, Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe. Néprajzi tanulmány. A magyar földrajzi társaság kiadása. Budapest, 1893. Révai bizománya. Ára 3 firt. — Jankó János a leghivatottabb s a legszorgalmasabb hazai ethnographusok közé tartozik. Előttünk fekvő könyve a tavaly kiadott: „Kalotaszeg magyar népe“ című művéhez viszonyítva nagy haladást jelez Jankó ethnographiai tanulmányainak menetében. Nyolcz főrészben tárgyalja Jankó Torda, Aranyosszék, Toroczkó területét: Topographiai határelnevezések; A népesség elemei; Anthropologiai adatok (méretek táblázatával); Lakóház, ruházat, táplálkozás; A nép foglalkozása; Lakodalmi, keresztelési és temetkezési szokások; Babonák; Népköltési adatok (népköltés, nevek, gyermekjátékok, nyelvi adatok). Már ezen főrészek címeiből láthatni, hogy szerző igyekezett, az illető terület néprajzát minden oldalról tárgyalni. Hogy a szokások és babonákról szóló tejezetek nem kimerítők, sőt hézagosoknak mondhatók, annak oka az, hogy szerző csak néhány hétig időzött kutatásának területén. A 234. lapon szerző az ugynevezett *Solomár*-t Garabonczyás diáknak mondja. Tudtommal ez a *Solomár* (Kalotaszegen *Somlár*) egy óriási erővel bíró törpe, ki az erdön-mezőn bajba került emberen segít. „Somlárkodik“ szokás mondani oly emberre, ki hivatlanul és az illetőnek kedve ellenére segítkezik. — A földrajzi társaságnak hálával tartozunk, hogy lehetővé tette Jankó művének megjelenését. Bárcsak hazánk minden egyes vidékéről bírnánk ilyen munkával, mint a minők a Jankó-félék. De ha volnának is embereink ilyen munkák megírására, hiányzik a — pénz, a kiadó! Mi ma-holnap millenniumot ünnepelünk és saját hazánk területeit ethnographiailag nem ismerjük! Tudósaink feltárták, kiaknázták hazai történelmünk minden zegezugát; de a történelmi mozzanatok, a miveltség alapfaktorát: a népsychológiát, a nép észjárását, a nemzet-elemek testi, lelki mivoltát még nem tartják szükségesnek általános kutatások tárgyává tenni; mert *erre* nincs pénzünk!

Dr. Wlislöck Henrik.

Szongott Kristóf, Szamosujvár, a magyar-örmény Metropolisz írásban és képekben. Szamosujvártt, 1893. Todorán könyvnyomdája. Ára 1 frt 50 kr. — Szongott Kristóf, szamosujvári tanár a hazai néprajz terén kiváló érdemeket szerzett. Az általa már hét év óta szerkesztett „Armenia“ című magyar-örmény haviszemlében mint hivatott ethnographus számos néprajzi czikket, adatot is közölt. A múlt évben Chorenei Mózes: Nagy-Örményország című nagy munkáját magyarra fordította és kiadta s ezzel néprajzi irodalmunknak is szolgálatot tett. A napokban megjelent a fentt megnevezett munkája első sorban lokális történelmi érdekű, de annyi népismertető anyagot tartalmaz, hogy mi szakemberek becses tanulságokat meritünk e szép könyvből, mely Szongott szorgalmának, tudásának és örmény testvéreink irodalmi működésének dísze válik. A könyv képből és írásban nemcsak a város multjával és jelenével, hanem számos kiváló hazai örmény egyénnel is ismertet meg minket. Engem személyes kegyeletes emlék köt a néhai Kapatán Márton, nyug. kanonokhoz. Mint sepsi-szentgyörgyi esperes a 60-as évek elején engem abc-re és magyar nyelvre tanított. Bennünket leginkább a következő fejezetek érdeklének: Régi örkiáltás (101. l.); Házasság (228. l.); Helyi szokás (234. l.); Karácsonyi népszokás (235. l.); Húsvéti szentelmények (236. l.); Urnapi körmenet (237. l.); Örmény egyházi énekeskönyv (240. l.); Közmondások (241. l.); Hazai örmény népdalok (248. l.); Hazai örmény népmesék (257. l.); Humor (264. l.); Játékok (266. l.). A népdalok szerzői mind ismeretesek; szoros értelemben vett népdalt örményeink közt nem igen találhatni. Nagyon becses a Szongott közölte számos örmény közmondás. Az örmény eredetiben és magyar fordításban közölte két mese közül az elsőt már a Herrmann-féle „Ethnologische Mittheilungen“ 1893. III. köt. 3—4. füzetéből ismerjük; melegen kívánjuk, hogy Szongott, ki mindenki előtt hivatva van erre, mentől több ilyen becses néphagyományt tegyen közzé.

Dr. Wislocki Henrik.

Krauss F. S., Böhmische Korallen aus der Götterwelt. Folkloristische Börseberichte vom Götter- und Mythenmarkte. Wien 1893, Gebrüder Rubinstein. Ára 1 frt 80 kr. Krauss tagtársunk, a hirneves délszláv népkutató, ezen legújabb könyvében a legélesebb szatírával ostromozza azokat a hamisításokat, melyeket a mythologia és néphagyomány terén, főleg a délszlávok elkövettek, kik szándékosan, a panszlavizmus és őshorvát rögeszmék igáját hordozva, egy roppant népes délszláv Olympust koholtak ki, részben azon okból, hogy kimutassák, hogy ők már az ősrégi pogánykorban oly nagy műveltséggel bírtak, melylyel szemben sok más nemzet kulturája eltörpül. Krauss már évek óta gyűjtögeti a délszláv néphagyomány-gyártás titkait és most kegyetlenül lerántja a leplet róluk. Érdekes történetet közöl pl. a híres horvát nyelvészről *Kurelac*-ról, kinek tanítványai „ritka“ szavakat gyártottak, melyeket ő a délszláv akadémia nagy szótárában közölt. Ép úgy gyártatott e szótár számára *Parlinovič Mihorilo* is „ritka“ szavakat. A régi szláv istenek gyártói közt legérdekesebb az egyébiránt nagy tudományu *Nodilo* tanár, ki 1885—1889-ig: „A szerbek és horvátok vallása főleg dalok, mondák és a népnyelv alapján“ című munkájában az ind, germán, római és görög mythologia legtarkább dolgait összekeveri délszláv koholt néphagyományokkal és oly téstátat gyúr belőle, melyből aztán bátran formálhat őshorvát

isteneket, melyeket aztán a délszláv akadémiával búsas honoráriumért kiadat. Nodilóhoz hasonló délszláv mythos-gyártó *Milojevic M.*, ki a szerb népeletet és szokásait (Zivot i običaji ukupnog naroda srpskoga. Belgrád, 1869. és 1871.) két kötetben megírta és a ki több mint 200 délszláv isten és istennő természetes apja. Nála a főelv: „Nincs isten feleség nélkül, nincs istennő férj nélkül!” s e szerint számos isteni családdal népesítette az ő általa kifundált délszláv Olympust. A harmadik nevezetesebb istengyártó, az 1889-ben nagy nyomorban elhalt szlapon falusi pap: *Trstenjak Davorin* volt, ki összes jövedelmét e kedvtelésére áldozta, a nélkül, hogy istenei és mythosai hasznára lettek volna, mert a délszláv akadémia nem pártolta ezen hazafias pánszláv istengyárat. Ép úgy járt egy *Ekonomor* nevű, krusevói bolgár tanító is, ki egy „Szláv Veda“-t adott ki. Ezek a „Thrácia és Macedónia praehistóriai és kereszténység előtti korából való népdalok“ franczia fordítással is el vannak látva és csak egy részét teszik a 250,000 versre terjedő nagy gyűjteményének. A legmegrögzöttebb pánszláv mythos-hívők is megijedtek és zavarba jöttek az óriási és bámulatra méltó hamisítástól, mert a közlött részben többek közt számos oly dal is van, mely direkt visszamutat a szláv nép őshazájára Indiára, s a bolgároknak mostani lakóhelyökre való költözésére vonatkozó, úgyyszólván kézzelfogható visszaemlékezéseket tartalmaz. A bolgár nép azonban nem törődött semmiféle álistenekkel, főleg mióta a „Sbornik“ című nagyszerű és az ethnographiára nézve megbecsülhetetlen folyóirat megjelenik a kormány támogatása mellett. *Ekonomor* nem boldogulhatott bolgár honfitársainak zseben és az orosz akadámiához fordult praehistoriai népdalgyűjteménye hátralevő nagyobb részének kiadása végett. De ez sem emelkedhetett a „Szláv Veda“ tudományos magaslatára és visszautasította a művet, a mely úgy látszik, *Ekonomor*val együtt sutba került. Az Eszék melletti Dárda falubeli Leu egyik fia előbb *Félix*-re keresztelkedett, később pedig a *Lay Szrecsko* nevet vette fel. Mint kereskedelmi utazó a Szerémségben, hol Kelet és Nyugot izlése érintkezik, szert tett néhány csinos mintájú szőnyegre és himzésre, s rajzait Bécsben a Halm-féle (ma Halm és Goldbaum) könyvkereskedői cég kiadásában közzétette. A délszláv körök nagyon kedvezően fogadták. *Lay* szubvenziót kért műve folytatására. Megkapta. Így jött létre a híres munka: „Südslavische Ornamentik“, melynek mintái (*Krauss* szerint) legnagyobbbrészt a bécsi muzeumok régi keleti szőnyegeiről valók! *Lay* 20,000 forintot és a könyvkiadó cég 16,000 forint tiszta hasznót rakott zsebre. Gráciban 1887-ben jelent meg *Krek* grácsi egyetemi tanár munkája: „Einleitung in die slavische Literaturgeschichte“, mely a Nodilo és társai által gyártott délszláv isteneket német öltözetben bocsátja világgá. Maga is csinál istenségeket, s a hol csak lehet, az délszlávok idillikus életmódját ecsetelve, mentől fényesebben feltűn-teti őskori nagy műveltségöket. A német sajtó hidegen fogadta e művet, a szakkörök, a valódi ethnographusok tisztában voltak azzal, hogy e munkában sok a hamisítás. Köszönettel tartozunk *Krauss*-nak, hogy e hamisításokat kegyetlenül leleplezte a tudományos világ előtt. Mindenki élvezettel fogja olvasni e pompás humoru művet, az aszfalt-ethnographusok is sokat tanulhatnak belőle.

Wl. H.

Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn. Zeitschrift für die Völkerkunde Ungarns und der damit in ethnographischen Beziehungen stehenden Länder.

Zugleich Organ für allgemeine Zigeunerkunde. E folyóiratot Herrmann Antal alapította 1887-ben. A külföld szaktudósai a legnagyobb elismeréssel fogadták, itthon alig vették észre. Aránytalan áldozatoktól kimerülve, Herrmann megakart szüntetni folyóiratát. József főherceg azonban, a M. N. Társaság fenséges védnöke, minden üdvös hazafias ügy Maecenása, a legkitünőbb cigánytudós, nem engedte, hogy ily nagyhivatásu vállalat működni megszűnjék, elvállalta a folyóirat védnökségét, mely f. évi június óta ő Fenségének pártfogása és közreműködése s Herrmann Antal szerkesztése mellett rendszeren megjelenik félhavi, illetve havi kettős füzetekben. A III. évfolyam (1893.) ára 4 frt, a M. N. Társaság tagjai számára csak 3 frt. Megrendelhető csak a szerkesztő-kiadónál, Budapest, Vár, Szentgyörgy-utca 2. sz. Az eddig megjelent 1—4 füzet tartalma: Anton Herrmann: Als Vorwort. — Erzherzog Josef: Mitteilungen über die in Alcsúth angesiedelten Zeltzigeuner. — Prof. Dr. Aurel v. Török: Der palaeolithische Fund aus Miskolcz und die Frage des diluvischen Menschen in Ungarn (mit 6 Figuren). — Dr. Heinrich v. Wlislocki: Neue Beiträge zur Volkskunde der Siebenbürger Sachsen. — Dr. Fr. S. Krauss: König Mathias und Peter Geréb. Ein bulgarisches Guslarenlied aus Bosnien. — A. H.: Dokumente zur Geschichte der Zigeuner. — Litteratur: Ad. Bastian: Ideale Welten, von H. v. Wlislocki; Ch. G. Leland: Etruscan Roman Remains, von L. Katona; Szinnyey J.: Magyar Tájszótár, von A. H.; Kálmány Lajos: Világunk alakulásai und: A csillagok nyelvhagyományainkban, von A. H. — An die Mitglieder der Gypsy Lore Society. — Magyarische Zeitschriften zur Volkskunde. — Dr. B. Munkácsy: Ueber die heidnische Religion der Wogulen. — Ludwig Kálmány: Nachlese zu den kosmogonischen Spuren in der magyarischen Volksüberlieferung. — Dr. Karl Pápai: Eine Heldensage der Süd-Ostjaken. — Kristof Szongott: Märchen der Siebenbürger Armenier. — Harry Janssen: Estnische Volksmärchen. — Béla Sztankó: Sammeln ungarischer Volksweisen. — Dr. Georg Versényi: Deutsche Kinderreime aus der Gegend von Körmöczbánya. — A. H.: Aus dem Dobsinaer Volksglauben; Splitter und Späne; Anzeigen. — Zur Zigeunerkunde: A. H.: Zigeuner-Sagen udgl. über Erzherzog Josef. — Die Reconstituierung der „Gypsy Lore Society“. — Publicationen zur Völkerkunde Ungarns. (Az 1—4. füzet összesen 8 ivre terjed.)

Wl. H.

Az „Ethnographia“ folyóirat minden közleményt honorál; az írói díj, a dolgozat belső értéke szerint, nyomtatott ivenként 20—30 frt o. é.

Az „Ethnographia“ból az idén még két füzet fog megjelenni, október és december hóban.

A t. könyvkiadókhöz.

Kérjük a néprajzi érdekű munkák kiadóit, sziveskedjenek úgy a tudomány, mint kiadványaik érdekében ezekből egy-egy példányt ismertetés végett az „Ethnographia“ szerkesztőségéhez juttatni.

Az Ethnographia m. évi füzeteinek szétküldésénél a társaság hibáján kívül nagy rendetlenségek fordultak elő. Kérjük azon t. tagtársainkat, kik a füzeteket vagy épen nem, vagy hiányosan kapták, sziveskedjenek eziránt a titkárságnál jelentkezni, s a címzés minden változását is a titkár tudomására hozni.

A tagdíj hátralékok befizetésére való felhívások szétküldettek. Tekintettel a társaság rendkívül szűk pénzügyi viszonyaira és az alapszabályok 8. §-a b) pontjának intézkedésére, tisztelettel kérjük tagtársainkat, sziveskedjenek e felhívásnak minél előbb megfelelni, mert csak akkor bírja a társaság is teljesíteni alapszabályszerű feladatait.

Kilépés. A Néprajzi Társaság azon tagjai, kik a társaságból ki akarnak lépni, felkéretnek, hogy szándékukat az alapszabályok 8. §-a b) pontja értelmében jelentsék ki. A társasági értesítő egyes füzeteinek a levélhordó által feljegyzett el nem fogadása stb. nem tekinthető szabályszerű kilépési nyilatkozatnak s a visszautasítót nem oldja fel a tagsági díj fizetése alól.

Az „Ethnographia“ III. évfolyamának címlapja és tartalomjegyzéke a jelen füzethez van mellékelve.

Kérjük tagtársainkat, sziveskedjenek új tagok gyűjtésében buzgólkodni, hogy tagjainknak az utóbbi időben megfogyott száma legalább az alakuláskor konstatált létszámot minél hamarább ismét elérje.

Revue des Traditions populaires, recueil mensuel de Mythologie, Littérature orale, Ethnographie traditionnelle et Art populaire; organe de la Société des Traditions populaires publié par Paul Sébillot. — Paraît tous les mois depuis 1886, par livraisons in-8° de 48 à 64 pages, avec musique et dessins. — Rédaction 80, boulevard Saint-Marcel, Paris. — Abonnement: M. A. Certeux, 24, rue Gay-Lussac. France 15 fr.; Union postale 17 fr.; un numéro 1 fr. 25.

TARTALOM.

<i>Vikár Béla</i> , Néprajzi tárgyak gyűjtése a millenniumra	85
<i>H. A.</i> , A cigányok megtelepítéséről	94
<i>Whislockiné Dörfler Fani</i> , A gyermek a magyar néphitben	107
<i>Herrmann Antal</i> , A köröm a néphitben	117
<i>Binder Jenő</i> , A zarándok és az isten anyala	130
Társulati ügyek. (IV. közgyűlés):	
1. Gróf Kuun Géza elnök üdvözlő-távirata	135
2. Munkácsi Bernát, elnöki megnyitó	135
3. Vikár Béla, titkári jelentés	137
4. A számvizsgáló-bizottság jelentése	140
5. Borovszky Samu pénztáros jelentése	140
6. Költségvetés 1893-ra	142
7. Jegyzőkönyv	143
Hazai irodalom	145
Hazai folyóiratok	147
Külföldi irodalom	151
Külföldi folyóiratok	154
Vegyes.	
A cigányok történetéhez (Illéssy János)	157
Erdélyi szász népélet tanulmányozása	158
Erdély királynéja.	158
A gonosztevők megbélyegzéséről.	158
Gyűlések	158
Méhes babonák (Bellovics B.)	159
Vizbemártás	159
Société d'autopsie	159
Indiai műipar gyűjtemény	160
Néprajzi felolvasások	160
Rutén népmondák Mátyás királyról (Vrabely Mihály)	160
Olasz folklóre-társaság	160
Folkloristák évkönyve 1894-re	161
Am Urquell	161
Pótlék a néprajzi irodalomhoz	161

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A MAGYAR NEMZETI MUZEUM

ÉRTESITŐJE.

A TÁRSASÁGI VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT

ügyvivő alelnök.

Ára egy évre 3 frt. — A tagoknak a tagdíj fejében jár.

A társaságot illető pénzek *Tóth Árpád* pénztároshoz (Budapest, M. N. Muzeum) intézendők, minden egyéb küldemény *Vikár Béla* titkárhoz (Budapest, Gellérthegy 10,648.).

BUDAPEST.

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A M. Néprajzi Társaság tisztikara és választmánya.

Védnök: József főherczeg ő Fensége.

Tiszteleti tag: *Gróf Csáky Albin.*

Tiszteletbeli elnök: *Xántus János, M. N. Muzeum.*

Elnök: *Gróf Kuun Géza, Maros-Némethi.*

Alelnökök: *Dr. Herrmann Antal, Vár, Szent-György-utca 2.*

Dr. Munkácsi Bernát (ügyvivő), Zerge-utca 27.

Titkár: *Vikár Béla, Gellérthegy, 10,648.*

Jegyző: *Nagy Géza, M. N. Muzeum.*

Könyvtáros: *Dr. Jankó János, Csengery-utca 12.*

Pénztáros: *Tóth Árpád, M. N. Muzeum.*

Választmány:

Dr. Alexics György, Kereskedelmi Akadémia.

Asbóth János, Angol királynő szálló.

Dr. Asbóth Oszkár, Bajza-utca 1.

Baróti Lajos, Várbeli polgári iskola.

Dr. Brózik Károly, II. ker. áll. reálskola.

Dr. Czambel Samu, Izabella-utca.

Dr. Erdődi Béla, II., Ferencz József nevelő-intézet.

Dr. Goldziher Ignác, Holló-utca 4.

György Aladár, Atilla-utca 3.

Huszka József, József-körut 80.

Káldy Gyula, Rottenbiller-utca 4.

Dr. Katona Lajos, II., Batthyány-utca 31.

Király Pál, Lisznyay-utca 17.

Dr. Kiss Áron, Mészáros-utca 12.

Dr. Kúnos Ignác, Kereskedelmi Akadémia.

Kurcz Sámuel, Evang. iskola, Deák-tér.

Lindner Ernő, M. T. Akadémia könyvtára.

Nagy Miklós, Egyetem-tér 6.

Br. Nikolics Fedor, Eszterházy-utca 20.

Dr. Pápai Károly, Andrássy-ut 9.

Popovits István, Zöldfa-utca, Tökölyanum.

Pulszky Ferencz, M. N. Muzeum.

Dr. Réthy László, M. N. Muzeum.

Strausz Adolf, Kereskedelmi Akadémia.

Szathmáry György, Kultuszminiszterium.

Dr. Szendrey János, Honvédminiszterium. (Erzsébet-körut 7.)

Szily Kálmán, M. T. Akadémia.

Dr. P. Thewrewk Emil, Tárnok-utca 12.

Dr. Török Aurél, Anthropologiai Muzeum.

Tialios György, Petőfi-tér, görög egyház.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MUZEUM ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK: HERRMANN ANTAL ÉS Dr. JANKÓ JÁNOS.

IV. évf.

1893. jul.—szept.

7.—9. szám.

A magyar népies halászat műnyelve.

Adalék a magyar nép ős- és műveltségtörténetéhez.

Azon eredmények után, melyeket a tudomány a magyarok eredeti hazájára nézve megállapít, már eleve is alig lehet kétség afelől, hogy a halászat és vadászat e népnek legősibb foglalatosságai közé tartozik. S valóban a mennyire csak történeti kútfőink a mult távolába visszaterjednek, mindenütt találkozunk a gyér szavú följegyzések közt is határozott adatokkal, melyek a hajdankor ez életmódjának emlékeit megőrizték. Így tudósít bennünket Ibn Roszta, az ismeretes IX. századbéli föld- és néprajzíró, hogy a „madsgarok” — mely néven nála a Fekete-tenger két nagy északi mellékfolyójának vidékén vándorló magyarok szerepelnek — „a téli idő beálltával, a mely folyóhoz legközelebb laknak, ahhoz költözködnek s halászattal foglalkozva ott maradnak az egész tél ideje alatt, a midőn eme folyók mellett alkalmasabb élniök, mint bárhol másutt.”¹ Ugyanily tanuságot tesz Regino a prümi apát, ki mint Árpádnak kortársa hitelesen értesülhetett a hazája határán élő s onnan be-betörő magyarok életviszonyairól. Szerinte t. i. „ezek átbarangolják a pannónok és avarok pusztaságait s vadászatból és halászatból szerzik meg mindennapi eledelüket”² s ismét egy másik helyen:

¹ *Izvestija o Xozaraz, Burtasaz, Bolgaraz, Madaraz, Slavjanaz i Russaz Abu-Ali-Azmeda ben Omar Ibn-Dasta. Po rukopisji britanskavo muzjeja. D. A. Xvolson. StPeterburg. 1869.* (Abu-Ali-Ahmed ben Omar Ibn-Dasztá tudósításai a kazarookról, burtaszokról, bolgárokról, magyarokról, szlávokról és oroszokról. A britt muzeum kézírata nyomán kiadta D. A. Chvolson.) 26. l.

² *Annales Reginonis abbatis brumiensis* (a 889. év leírásában): „Pannoniorum et Avarorum solitudinem pererrantes, venatu ac piscatione victum cottidianum quaeritant.”

„aranyra és ezüstre nem áhitoznak annyira, mint egyéb halandók, hanem a vadászat és halászat munkáiban buzgólkodnak.“¹ A későbbi századok magyar krónikásai természetszerűleg kevesebbet tudhatnak a régmúlt néprajzi állapotairól, mindamellett fönntartotta Béla király Névtelen Jegyzője annak hagyományát, hogy „hust, halat, tejet és mézet esznek vala“, mely tényt másodízben is kiemeli, midőn leírja, hogy „sok nap jöven a magyarok pusztaságokon, az Etil vizét pogány szokás szerint tömlőre ülve usztatták át és soha város, vagy lakóhely nyomára nem akadtak, sem emher készítettét nem ették, mint szokások vala, hanem hússal és hallal éltek“.² Mindezen följegyzéseknél is meggyőzőbben hirdeti és igazolja azonban a magyar halászat ősiségét a bizonyítékoknak ama dús tára, mely Hermann Ottó-nak a magyar tudományosság díszére szolgáló nagybecsű művében, „A Magyar Halászat Könyvé“-ben (Budapest, 1887.) van letéve s mely a magyar faj földrajzi elhelyezkedésének viszonyai, továbbá az okiratos történet, ennek s a népnyelvnek műszavai, végül a népies halászat eszközei alapján mutatja elénk művelődéstörténetünknek azt a fontos tanulságát, hogy „bárhonnan jött legyen a magyarság, halászó vidékről kellett jönnie s hogy az emberiség összoglalkozása, a halászat mindenesetre e nemzetnek is összoglalatosságai közé tartozott s tartozik ma is.“ (65. l.)

Az összehasonlító nyelvtudomány fáklyája ezen eredmény határvonalánál is messzebbre veti fénysugarait; a mennyiben megállapítva a halászati műveltségzők rokonságát földeriti azok eredeti és jövevény elemeit, tehát chronologiai egymásutánt, fejlődési fokozatot derít fel azon történeti távolban, melyben a vizsgálódás eddigi eszközeivel csak egységes képet láthattunk. S rendkívül érdekesek az ilynemű kutatás alapján nyert eredmények! A *háló*, *gyalom* és *marázsa* egymáshoz közelálló s a műveltség kezdetleges fokáról fönmaradt halászati eszközök, melyekre nézve archaeologiai leletek — ha ugyan ilyenek anyaguknál fogva lehetnek

¹ (U. O.) „Aurum et argentum non perinde ut reliqui mortales appetunt, venationum et piscationum exercitiis inserviunt.“

² „Et nunquam viam civitatis, vel habitaculi invenerunt, nec labores hominum comederunt, ut mos erat eorum, sed carnibus et piscibus vescebantur.“ (7. fejt.)

tárgyai — aligha fogják földerithetni, hogy nemzetünk elődeinél melyik volt előbb, vagy utóbb alkalmazásban, vagy hogy esetleg nem-e csupán egyikük az őshazából hozott szerzemény, míg a többinek ismerete idegen népek kulturájának befolyása. Azonban megtaláljuk az ily kérdésekre a határozó bizonyítékot a nyelvben fönntartott archeologiai leletekben, melyek azt tanúsítják, hogy a „háló“ az ugor, tehát a legrégibb rétegből való, ezen nyelvek csoportjában találja meg rokon alakjait; ellenben a „gyalom“, valamint sajátosan jellemző alkotó része a *káta*, vagy *szebezs* egy újabb rétegben, a törökség terén tűnnek föl, melylyel a magyar csak vándorlásai folyamán, vagy legalább is népi létének teljes kialakulása után jutott érintkezésbe; végül megtanúljuk a nyelvi összehasonlításból, hogy a „marázsa“ szláv szó s a vele megnevezett, bár meglehetősen primitív hálószerkezetnek használata újabb keletű lehet. Ugyanigy derül ki, hogy a *horog* és *szigony* a magyar nép egy fejlettebb műveltségi állapotának vívmányai, míg velük szemben az *ág* volt az ily fajta általános divatú halászeszköz az őskorban. Világosan látjuk a nyelvi egyezések adataiból, hogy az őshazának folyamokban s halfajokban bővelkedő területen kellett lennie; mert csak ily viszonyok mellett érthető az eredeti vízi műszók nagy száma, valamint, hogy a halneveknek tetemes része ugor forrásra vezethető vissza, sőt közülök néhány innen elterjedve az európai nyelvek szókincsébe vegyült. Mindezen s más hasonlatos tanulságok és bizonyítékaik rendszeres áttekintésére vizsgálatunk anyagát a halászati mesterszókot következő csoportokba foglalva vesszük tárgyalás alá: 1) A hal általában, továbbá jellemző testrész- s egyéb műszói; — 2) A halfajok nevei; — 3) A hálószerszámok és alkotó részeik; — 4) A rekesztő halászat (czége, vejsze, vész, varsa), horgászat s szigonyhalászat; — 5) Járulék halászeszközök, különösen a ladik, fentő és csáklyyszerű eszközök; — 6) A víz és vízi élet műszavai. Befejezésül a legközelebbi rokon nyelveknek: a vogulnak és osztjáknak ismeretes halászati szó anyagát állítjuk össze.

I.

A halászati műnyelv legfontosabb szava, a **hal**, mint már a mult században Pallas észrevette, egyező néven ismeretes az ugor nyelvekben; egymásnak megfelelő alakjai: az éjszaki vogul

zul,¹ déli vogul *khul*, tavdai *khul* | éjszaki-osztják *zul*, irtisi *zul*, szurguti *kul* | finn és észt *kala* | svéd-lapp *kuele*, *kuolle*, *kuollie*, orosz-lapp *källe*, *küil*, finnmarki-lapp *guolle* | mordvin *kal* | cseremisiz *kol*. Csupán egy nyelvágban, jelesen a permiben találunk eltérő nevező szókat ez állatnem jelzésére, minők t. i. a votják *čorig*, *čorig*, zürjén *čjeri*, luzai *čerik*. Ezek — mint alább látni fogjuk — tulajdonképpen a magy. *sőreg* szó másai eredeti szűkebb körü, azaz pusztán egy bizonyos halfajra vonatkozó jelentésüknek olyféle általánosításával, minőt pl. a finn *lintu*, lapp *lodde* „madár“ szókon is észlelünk egybevetve ezeket a magy. lúd, vog. osztj. *lunt* „anser“ és cser *ludo* „kacsa“ szókkal (l. MÜgsz. 709.).

A hálnak jellemző testrészt-nevei közül figyelemre méltó a „vesica, blase“ jelentésű magy. **hólyag** (*hal-hólyag*) szónak szoros egyezése a szurguti osztják *komlañ*, éjsz. *zomla* „blase, schwimm-blase“ szókkal, melyeknek utótagja az irtisi osztj. *χama* alakhoz viszonyítva képzésnek bizonyul. Tekintve a *hólyag*-nak — (mely az idézett alakok tanúsága szerint eredetibb *hovolyag* összevonása) — erősödött *hupolyag* társalakját,² más képzőjű megfelelőeknek mutatkoznak még: a középzóvzai vog. *khapsei* „halhólyag“ (v. ö. éjsz. vog. *χapsi*, alsólozvai *khapsš*, pelimi *khapsš*, kondai *khapsi* „tüdő“), finn *kupsu*, lapp *kuopsa* „vesica piscium natatoria“; továbbá az éjsz. vog. *χāpen*, kondai *khōpēn*, pelimi *khāpēn*, tavdai *khāpēn* „halhólyag“ végül a finn *kuula*, *kuulo*, észt *kubl* „bläschen, pustel, beule“ (*kalan kuulo* „fisch-blase“) és az orosz lapp *kolpzes* „blase“, *kolpade-* „blasen bekommen“, svéd-lapp *koppale-* „pustulare“ (l. az utóbbi adatokra nézve MÜgsz. 117.).

¹ Az alkalmazott nyelvészeti betűk hangértéke: *a* = nyílt *a* (pl. ném. *mann*) | *ä* a megfelelő magas hangzó (pl. ném. *kämpfen*) | *q* = magy. *a* (pl. *hal*) | *o* = *o* és *ö* között álló vegyes hang | *u* = *u* és *ü* közt álló vegyes hang, az előbbinek zártja | *i* = orosz mélyhangú *i* | *ē* a megfelelő nyiltabb mélyhang | *e* = a magy. *é*-nek megfelelő, igen zárt (*e* és *i* közt álló) rövid hangzó | *o* = a magy. *ó*-nak megfelelő (magy. *o* és *u* közt álló) rövid hangzó | *ā*, *ā̄*, *ā̄̄*, *ē* stb. hosszú magánhangzók. — *χ* = görög *χ* (gutturulis spirans) | *γ* megfelelő zöngés hang | *ñ* nasalis torokhang | *č* = magy. *cs*, *š* = magy. *dzs* (pl. *findza*), *ž* = *dz*, *š* = magy. *s* (pl. *sas*), *s* = magy. *sz* (pl. *szál*) | *w* interlabialis *v* (= ang. *w*) | *l* = *thl*, *l* = *dhl* | *ł*, *ł̄*, *ł̄̄*, *ł̄̄̄*, *ł̄̄̄̄* stb. jesített mássalhangzók.

² „A testnek valami csípés, vagy marás után való tüzes felhólyagodása; a fának kiforradása; nagyobb kinövés az ember, vagy marha testén.“ (Tájsz.)

Érdekes az észjárati találkozás a hal **szárnya** elnevezés tekintetében az osztják és zürjén-votják nyelvekkel, melyekben szintén „madárszárnyat“ jelző szók vannak alkalmazásban a hal evező végtagjaira: votj. *čorig-burd*, zürj. *čjeri-bord* „fischflosse“;¹ *burd*, *bord* „flügel“ | éjsz. osztják *tōjol* „flügel; flosse der fische“ (Ahlq.). Sőt úgy látszik, hogy a magy. *szárny*, melynek rokonsága nincs eddigelé biztosan kimutatva, eredetileg nem is a madárnak, hanem a hálnak volt testrész-szava; erre utal t. i. az éjsz. osztj. *tāreḡ* (jurák-szamojéd *tora*) „fischflosse“, mely (kicsinyítő *-ny* képző fölvetelével) hangtanilag pontosan megfelel a magyar *szárny* szó alaprészének.

A hal sajátos lélekző szervének eredeti magyar neve: **szilvány** (Dunamellék.H.O.) vagy *szivány* (Komárom), mely — mint a halra alkalmazott *szopákol* (azaz: szipákol, lélekzik) kifejezés is mutatja — a *szív-* (szíl-) igének olyan képzése, mint *jöve-vény*, *szöke-vény*, *szivár-vány* (nom. agentis értékkel). Ugyancsak ez igétől származik a szegedvidéki azonos értelmű **szirony** szó (H. O.), mely nyilván *szilony* helyett való, valamint tájnyelvileg váltakoznak az „olvadás utáni hófagyot“ jelentő *szirony* és *szilony* szók (Tájsz. Páriz P.) s amint Molnár Albert *szirony* „vimen, ligula“ szava mellett is előfordul: *szilony* „kétféle hasított vesszőből készített kötélék“ (Nyör. II, 471.). Ezekkel szemben az irodalmilag használatosabb **kopoltyú** (tájnyelvi alakjaiban: *kopotyú*, *kopotó*, *kopélttyó*, *kopilttyó*, *kopétó*, *kop-pantyú*) szó idegen; nem ugyan a szláváságból való, mint Miklosich a cseh, tót *klepeto* „rákolló“ alapján hiszi, hanem a törökségből. Megfelelői: az anatri-esuvas *kéméržak*, virjali-esuv. *kéméržak*, kazáni tat. *kémérčük* „porczogó“ (or. *črjašč*), kolak *kémérčäge* „fülporczogó“ (Bál.) | kandakovi tatár *kebirček* id. (Budagov II, 137.) oszmanli *kemürdek*, *gemürdek*, *gemertek*, *gümürdek* és *kemirtlik* „knorpel“, kulak *kemertegi* „der knorpel des ohres“ (Zenker.) | mongol *kübügür* „orpporczogó“ (or. *črjašč nosovoj*), tunguz *kamoša* „kiemen“ (Schiefner). Ezek szerint a magy. *kopoltyú* eredeti jelentése: „a hálnak fülporczogója“. Így határozza meg körülbelül Cz. F. Nagy-Szótára is, hol következő leírása található: „szarunemü lapocskák a hal fejének két oldalában,

¹ Ugyanigy tapasztaljuk, hogy a kojbal *kanat*, karagasz *hanat* is „flügel“ és „flosse“ jelentésűek, míg a köztörök *kanat*, jakut *kinat*, esuvas *sonat* csak „flügel“. Az oroszban a hal szárnyának neve: *plavatelnoje pero* „uszó toll“ vagy *rybje pero* „hal-toll“; a németben is használatos: flossfeder.

melyek kinyíladoznak és becsukódnak.“ Érdekes analogia a kopolyúnak ilyféle alapértelmére a tavadai vogul *ulś* „kopolyú“ szó, melynek megfelelője a többi nyelvjárásokban „zápogat“ jelent. — Közös „kopolyú“ értelmű szó a rokon nyelvekben: éjsz. vog. *naŕśem*, alsólozvai *naŕśem*, éjsz. osztj. *noŕśem*, déli osztj. *naŕŕsem* | zürj. *nókem* „kiemen der fische“; melyeknek svéd-lapp *nuokēm*, *nuohšom*, finnmarki-lapp *nuofčam*, *nuokčam*, orosz-lapp *nuŕčem*, *nuoŕčem* megfelelői „nyelv“-et jelentenek.

Különös, hogy a halnak **pikkelyére**, vagy mint rendesen mondani szokták „pénzére“ nem található eredeti sajátos szó a magyarban, holott a rokon nyelvek szélteben ismernek reá egy közös elnevezést: éjsz. vog. *sām*, *ŕul-s.*, déli vog. *sōm*, *khul-s.*, tavadai *sām* | éjsz. osztj. *sōm*, déli o. *sōm*, *sām* | zürj. votj. *sōm*, *šum* | finn *suomu* | orosz-lapp *čūmas*, *čuomiš*, *čīms* „fischschuppe“, *čūmm* „fischhaut“. Még feltűnőbb, hogy az **ikra** jelzésére sem találunk valódi magyar elnevezést (v. ö. e szónak szláv eredetére nézve: ószlov., újszlov., szerb, orosz *ikra*, cseh *jikra*, szerb *jerk*, litván *ikrai*, lett *ikra*, rumuny *ikre*), holott föl nem tehető, hogy azon bő halászati szókinsz mellett, melyet a magyar nyelv kifejlesztett, illetőleg még őskorában egybeszerzett, éppen a hal tenyésztésének ezen oly kiválóan jellemzetes alakulatára hiányzott volna kifejezése. Utbaigazíthat bennünket talán e tekintetben a vogul nyelv műszava: *ŕul sēri* (*sēri*) „a hal ikrázik, ikrát vet“. Az itten szereplő *sēr*-igéből származik e névszói képzés: *sēri*, mely „petét“ s különösen a légyneműek petéjét s a belőle származó nyűveket jelöli, úgy hogy ezért magát a „legyet“ is „*sēri*-csináló“-nak (*sēri-vārep*, alsólozvai *sēr-vārep*, pelimi *sērē-vārp*) nevezik. Ezen vogul *sēri* szónak pontos hangbeli megfelelője a magyar **here** „testiculum, hode“ („a hód heréjének golyói“ Nytört. Szót.), melynek igei alapja kivehető a balatonvidéki *herél*- („a kakas a tyúkot heréli = kanozza“) s a barkó *hergel*- („hergel a kakas, mikor a tyúkot megnyomja“. Tájsz.) képzésekből, alapértelmében pedig „tojás-, pete“-féle lehet, a mint a *mony* „testiculum, scrotum“ is tulajdonképpen: „tojás“ (v. ö. erdélyi *tikmony* „tojás, finn *muna* id. stb.); a *pete* mellett is található analog jelentésváltozattal: *pēt* „membrum virile“. Hétfal. Nyör).

A kizárólag halra illő cselekvésszók közül kiválik az **ivni** ige, mely a hal párosodásának, illetőleg ikrázásának műkifejezése. E szót, mely Lippainál *juv*-alakban fordul elő („a csukák szt. Mátyás

nap tájban juvna⁹.” Nytört. szót.), Budenz az *ivad*, *évad* szókkal családositva az ugor *jsg8-* „folyni” igével azonosítja, melynek származékai a régi „folyó” jelentésű *jó* (*Hé-jó, Sa-jó, Berettyó*), továbbá a *jár-, jut-* stb. igék is. Szerinte e szóolás „a halak ívna⁹” csak azt mondja, hogy „a halak seregesen járnak”. Ámde hogy megvan e szó alapértelmében a specialis „szaporodás”-féle jelentés is, kétségtelenül bizonyítja e származéka: *ivadék*, melynek jelentései a Nytört. szót. szerint 1. coitus piscium („ivadékra való pontyok”), 2. soboles piscium, progenies, foetus, partus. Alkalmasabb adatok az egybevetésre: votj. *jil-, děl-* „megszaporodni, elszaporodni, megsokasodni; gyümölcsöt teremni” (*kalik jilüm* „a nép elszaporodott”) zürj. *jil-, jilmi-* „sich vermehren, gedeihen, fortkommen”, *jilt-, jild-* „kinder zeugen”. Az *iv-*, *ivadék* szók *v-*je e szerint *l* helyett való volna, a mint ezt tapasztaljuk pl. a magy. *év* szóban is szemben a kondai vog. *el, jel* „év” szó alakjával, vagy magában a magyarban is a *szivács: szilács, bevül: belül, kívül: külől* stb. változatokban.

Egy másik, szintén főképp halra illő igei kifejezés: **burványlik**, melyet akkor alkalmaznak, midőn a hal különösen nagy sokaságban „vergődve hullámot vet” (Komárom. H. O.). Mondják ilyenkor a vizről is, hogy „*burványt* vet a színe” (H. O. 434. l.). E szók alapértelmét megvilágítják a törökség terén föltalálható, másaik, minők: csagataj *burazan*, *buran* „wirbelwind, sturm, wind mit regen” (Zenker I., 215.) | oszm. *buran, bora* „sturm, heftiger wind vor dem regen, windstoss, unwetter, regenguss” | altaji tatár *poroŋon* hó, vihar, szélvész (or. *mjatel, buran*) | jakut *burzan*, uigur *burazan* „schneegestöber, sturm.” E szók arról tanúskodnak, hogy *burvány* és *burványlik* voltaképpen metaforikus kifejezések, melyek azt jelzik, hogy a hal járásától, vagy viczkándozásától a víz úgy hullámszik, mintha vihar viharozná.

II.

Valamint a „hal” ezen általános nevének, úgy nyúlik vissza forrása egyes halfajok magyar nevezetének is e nép életének legrégibb korszakaiba. Az újabb keletű s mindenestre tekintélyes számú szláv és német jövevényszók mellett jó számmal akadnak olyan halnevek is, melyeknek egyedül az ugor nyelvek területén találhatók fel rokon másaik, vagy melyek csak a régibb török érintkezés révén juthattak nyelvünkbe. E nevezetes tényről, mely oly nyomós bizonyítékul szolgálhat a magyar nép ősi halász-élet-

módja mellett, alig lehetett még csak pár évvel ezelőtt sejtelmük nyelvünk és néprajzunk bűvárainak. Budenz Magyar-Ugor Szótára egyetlen egy halnevet sem tartalmaz s Hunfalvy P. sem utalhatott ilyenre munkáiban. De hiányoztak e tény fölfedezéséhez a kellő előmunkálatok is; nem volt meg a magyar halneveknek sem az a tudományos hitelű, kimerítő jegyzéke mely Herman Ottó könyvében e fejezet becses forrásául szolgált s ismeretlenek voltak más részről az ide vágó műszók a rokon nyelvek terén is, különösen azokén, melyek a mi nyelvünkhöz legközelebb állanak, s melyeknek beszélői — a vogulok és osztjákok — ősi halász- és vadász-életmódjukat mind a mai napig föntartották. A következőkben feladatunk lesz az erre vonatkozó bizonyítékok elősorolása, illetőleg általában halneveink rokonságának kimutatása. De mielőtt erre rátérhetünk, szükséges hogy számot vessünk egy jelenséggel, mely sűrűn mutatkozik nemcsak itt, a halneveknél, hanem általában a természetrajzi neveknél s abban áll, hogy rokon, vagy egymásra ható nyelvekben ilyféle szók hangtanilag teljesen egyező alakban találhatók; de a jelentés tekintetében nem tüntetnek fel egyazon fajra (species) szorítókozó egyezést, hanem egyazon természetrajzi osztály, vagy csoport (genus) keretében egymástól eltérnek.

Ilyféle jelentés váltakozásokra bőven szolgáltatnak példákat a nyelvek a maguk körén belül is. Hogy csak a legismertebb magyar esetekre hivatkozzunk, ezt tapasztaljuk a *borsó* szónál, mely a Balaton vidékén „bab“-ot jelent (Tájsz. v. ö. köztörök *burčak*, csuvas *purčá* „borsó“), továbbá a *szederj*-nél, mely az ország legtöbb vidékén „rubus, brombeere“ jelentésű; de Dunántúl a „fái epret“ jelöli s Molnár A. szótára szerint is „morum“, sőt ezek mellett ismer a Nytört. szót. „földi szederjet“ is, mely a „szamóczá“-nak, vagy más nevén a „földi eper“-nek jelölője (v. ö. e két szó ugor megfelelőit: zürj. *setör*, votj. *sutär*, cserem. *šopter*, *šaptar* „ribiszke“,¹ | tavdai vogul *äprijež*, pelimi *äpëréž*, alsólozvai *äprä*, *äprež* „földi eper, or. *žemlanika*“; a végzetre nézve v. ö. éjszaki

¹ Egészen hasonló s bizonyára egy törzsből sarjadzott szók ezekkel a finn *sieslar*, *siehtar*, észt. *soster* „ribes rubrum“ és „nigrum“, továbbá mordvin *sukšteru*, *sukštoru*, „ribiszke“, melyek mint Thomsen kimutatta (Beröringer mellem de finske og de baltiske sprog“. Kopenhága. 1890. 280. l.) a lett *susteri* „johannisbeere“ átvételei. Ily módon a *szeder* szó igen jelentős adat a magyar őstörténetre;

osztj. *rež, rez* „beere“). Marosvásárhely vidékén a „burgonya“-nak *mogyoró* neve van (Nyör. IX. 428.), melyet tudvalevőleg másutt „*földi almá*“-nak is neveznek, épúgy, mint a votjákban is *alma* „burgonya“ s csak *pu-álma* „fái *a*“, *ba-álma* „kerti *a*“ az „almá“-nak szava. A „kukoriczá“-nak erdélyben ismeretes neve: török *búza*, másutt ismét: *tengeri*, mely tulajdonképpen e. h. való: „tengeri búza“. Szolnok-Doboka megyében a „ribiszké“-nek *szőlő* v. *veres szőlő* a neve (v. ö. csuv. *širla*, tat. *jizlák* „bogyó“). A székelyben *kököröcsin*-nek a „kökény“-t nevezik (Nyör. II., 470.), a *pipacs* néhol „papaver“, néhol „anemone“ (Nyör. X., 340.), az „akácza“-nak van *cedrusfa* neve is (Nyör. V., 11.). Hasonlóképpen tapasztaljuk az állatnevek közt, hogy pl. a *féreg* a székelyeknél „egeret“, a Rábaközben „patkányt, görényt, apró ragadozó állatokat“ (Nyör. III., 280.), sőt az Ormánságban „farkas“-t is jelent (Tájsz. v. ö. vog. *pěrk* „féreg“). A *csík*-hálnak neve a székelyben „pióczá“-t jelöl, míg Ujfalvi Szikszainál „gyík“-fajtát (*lacertus, lubricus aquaticus*. H. O.). A *bojár* Somogyban annyi mint „légy“ (Nyör. X., 476.) s a „béka“ Háromszéken, habár talán csak tréfásan: *tót rák* (Nyör. III., 326.). A jelentésváltakozás ilyféle tünetenyei még gyakoribbak rokon, vagy érintkező idegen nyelvek közt. Már fentebb láttuk a jelentés-átalánosítás példáit a finn *lintu*, lapp *lodde* „madár“ szókön szemben a magy. *lúd*, vog. osztj. *lünt*, cserem. *ludo* „anser“ és „anas“ jelentésével, úgyszintén a votj. *čorīg*, zürj. *čeri* „hal“ szóknál egybevetve a magy. *sőreg*-gel és rokonságával. Az ellenkező esetre, t. i. a jelentés körének megszorítására példa a jakut *kus* „récze“, melynek köztörök *kuš* megfelelője általában „madarat“ jelent. Különböző fajokat jelölő azonos természetrajzi szók: tat. *küse* „patkány“: magy. *gözü* | török *keçi* „kecske“: votj. *lud-keč* „nyúl“ (tdk. „mezei kecske“) | köztörök *baka, бага* „béka“: karagasz *bagá* „wassermanus“ | köztörök *kurt* „féreg“: csuvas *χort* „méh“, kojbal *káza kurt* „bolha“ | köztör. *šinek* „légy“: magy. *szúnyog* „mücke“ | tatár *čewalčan*, „giliszta“: magy. *csótán* „schabe, schwabe“ | tör. *böžek* „insect“, *puvur*

mert azt mutatja, hogy az a lett nyelvi hatás, mely még a gót korszak előtt, időszámításunk eleje táján a finn, lapp, mordvin, cseremisiz és zürjén votják nyelveket jószámú műveltségsszóval gazdagította elhatott a magyarság területéig is, bár esetleg csak közvető uton, pl. a zürjén nyelv révén. Ez utóbbi fölvétellel a magy. *szeder*-t őskori zürjén jövevényszónak kell tekintennünk, melynek végzete az *eperj* analogiájára alakult.

wurm, käfer“: magy. *pőcsik* „csipős légy“ | zürj. *kot* „fekete hangya“: votj. *kut* „légy“ | köztör. *kandala*, csuv. *χιητla* „poloska“: magy. *hangyál*, *hangya* „ameise“ | zürj. *gundir* „kigyó“: votj. *gondir* „medve“ | köztör. *čalzan* „répa“: magy. *csalán* „nessel“, csuv. *šilan* „tövisű“ | köztör. *altin* „arany“: jakut *altan* „réz“ | finn *vaske* „réz“: magy. *vas* „eisen“ | vog. *āln* „ezüst“: magy. *ón* „blei“ stb. Efféle igen könnyen gyarapítható példák láttára nem ütközhetünk meg rajta, hogy hasonló váltakozásokat észlelünk a magyar halnevek ősi elemeinek rokonságában is. Elősegíthette ezt nemcsak a halfajoknak gyakran a szakértőt is megtévesztő nagy hasonlósága, hanem főkép a nomád életmód is. A halászó nép folyóról folyóra vándorolva újabb és újabb halfajokra akad, melyeknek elnevezésében természetszerűen alkalmazza az előbb ismert fajták szavait megtoldva azokat esetleg valamely illő jelzővel, esetleg pedig a nélkül is. Ilyenkor könnyen megtörténik, hogy valamely előbb ismert hal ismeretlenné válik s neve végkép átszáll egy új fajra, mely valamely új vidéken aztán szintén ismeretlenné válhatik s nevét esetleg megint tovább adja, ha ugyan ez egészen ki nem vész az emlékezetből. Bizonyosra vehetjük ily módon, hogy azon századokra terjedő hosszú vándorúton, melyet a magyarok a szibériai folyóktól egész hazánk területéig tettek, nem is egyszer, hanem többszörösen változott a halak nomenklaturája s éppen úgy változott vándorlásaikban a rokon népeké is, úgy hogy ma a közösen fönmaradt alakilag egyező nevekben alig is várhatjuk el többé a jelentésbeli szoros azonosságot.

A népünk nyelvében fönmaradt halnevek és rokonságuk adatai a következők:

A) Ugor eredetűek:

1. **Keszeg** „általánosan minden úgynevezett fehér hal, egyesíti az abramis, leuciscus, aspius, idus, scardinius stb. nemeket“ (H.O.). Tájnylevi alakjai: *keczeg* (Ipolyvidék), *keszege* abramis brama (Balaton), *kesze* abramis és leuciscus (Szeged. H. O.): tavdai vogul *kāseñ*, pelimi *koaseñ*, kondai *koaseñ*, alsólozvai *kāsi*, középlözvai *kāsi*, éjszaki vogul *kāseuw* leuciscus rutilus (or. *čebak*, *soroga*) | éjsz. osztják *kašeu* id. (Ahlq.) A magyarból átment e szó a szerbbe, hol alakja: *kesega* „weissfisch“ (Popov).

2. **Kecsege**, *köcsöge*, *köcsög* „acipenser ruthenus, sturio, stör.“ Szorosan egyező alakjai találkoznak a szomszéd szláv s egyéb nyelvekben: ószlov., szerb *kečiga*, *keču*, *čiga*, rumuny *kěčugě*, lengyel

czeczuga, ujjgörög *κετζίχα*. Ezekről már Miklosich megjegyzi, hogy *ke-* szókezdetük nem vall szláv eredetre s tekintve a *keszeg*-nek *keczeg* és *keszege* mellékalakjaira, továbbá hogy Major szótára a „*keszeg*“-et „*sturio*“-nak ismeri, végül hogy Páriz-Pápai is a „*hegyes-orrú keszeg*“-et „*sturio*“-nak fordítja: alig lehet kétség, hogy a *keszeg* (*keszege*) és *kecsege* ugyanazon tőnek kétféle hajtása, melyeket csak idővel alkalmazott a nyelv gazdálkodása különböző halfajok elnevezésére. Ugyanily eljárás következtében váltak különböző értelműekké: *szenved* és *senyved*, *szövevény* és *sövény*, *szó* és *zaj*, *sekély* és *csekély*, *úrság* és *ország*, *küszöb* és *közép* stb. A *keszege*, *kecsege* alakok végzete a *keszeg* (tavd. vog. *käseñ*) alakéhoz képest diminutív képzés, olyan mint *nén* mellett *néne*, *öcs* mellett *öcse* (*öcsém*, *öcséd*), *ip* mellett *ipa*, *nap* mellett *napa* stb.

3—4. **Dörgicse**, *dörgécse* (Győr), *dörgöcse*, *dörgöcse*, *dörgecs*; *dür-gencs* (Dunamellék), *durbincs* (Szeged), *durbancs* „*acerina cernua*“ (H. O.): tavadai vog *tāru* (tő: *türk*), éjsz. vog. *tärkü*, kondai *toqrei*, lozvai, pelimi *tāri* „*perca cernua*“ (or. *jorš*) | éjszaki osztj. *tāra* „*kaulbarsch*“ (Ahlq.), *lār* „*acerina cernua*, *kaulbarsch*“ (Ahlq.) | permi-zürj. *darga* „*kaulbarsch*“. Ide tartozónak látszik még a törökség teréről: *kojbal tērak*, *terāk*, melynek „*gründling*, *cyprinus gobio*“ értelme érdekesen találkozik a **dörgicse**, *dörgécse*, *dörgöcse* hálnév némely szerzőnél található „*gobio fluviatilis*“ meghatározásával. Ez utóbbi szó felől H. O. szerint „*semmi kétség*, hogy azonos a *dörgicse*-vel“, minélfogva úgy hiszi, jelentése sem „*gobio*“, hanem helyesen: „*acerina cernua*.“ Mindenesetre igen könnyen lehetséges egy *dörgicse*—*dörgicse*-féle hanghasonulás; de más részről az sincs kizárva, hogy e feltűnő alaki hasonlóság csak véletlen műve, illetőleg eredet szerint különböző alakoknak egymáshoz való közeledése. Ez utóbbi fölvetelre nyujtanak alapot a következő ugor halnevek: tavadai vog. *kärkej* sterlet (or. *sterlad*), éjszak. vog. *karāj* id. | éjsz. osztj. *kara*, *kari* id. (Ahlq.); déli osztj. *kera*, *kari*, *kori* „*roter sterlet*“ finn *kouri*, észt *kogr*, liv *kogros*, *koggors* „*karausche*“ s az utóbbi alakéval egynemű dim. képzővel még: cserem. *kereš*, *kireš* „*perca cernua*“ zürj. *gič* „*karausche*, *cyprinus carassius*“, mely utóbbi ugor alakoknak valamely párja (talán lett-litván révén) az európai nyelvekbe jutva az általánosan elterjedt *kárász* hálnév másainak lett törzsöke (l. alább 30. cz.) — Van a szerbben is *grgeč* „*perca fluviatilis*“, de ez egészen elszigetelt, Miklosich szerint „*homályos eredetű*“ szó, nyilván csak magyar jövevény a szerb nyelv területén.

5. **Ön-öny** „*aspius rapax*“ (Balaton), „*chondostroma nasus*“ (Szentes), „*leuciscus rutilus*“ (Szendrő); *ön-hal*, *ön-keszeg* (H. O.): éjsz. vog. *āln*, középlozvai *oqln*, alsólozvai *qlēn* „*salmo lenoc*“ (or. *leñ*); Reguly szerint: „*schlei*, *cyprinus tinca*.“ Az alaki hangmegfelelés pontos: v. ö. vog. *āln* ezüst: magy. *ön*, finn *silmä*: magy. *szem*, vog. *zulēm* hamu: magy. *hamu* stb., továbbá a magánhangzók hangrendi viszonylására nézve; vog. *āmp*, *oūmp*: magy. *eb*, vog. *kāt*, *koqt*: magy. *kéz*, vog. *sāt*, *soqt*: magy. *hét* stb. Az *ön* rokonságához tartozónak látszik még: zürj. *jun* „*neunauge*, *petromyzon fluviatilis*“, *jun-éjeri* „*aal*, *anguilla fluviatilis*“ (v. ö. finn *silmä* szem: zürj. *šin*, finn *kolme* három: votj. *kicin* stb.); de eredeti voltát kétségesse teszi az orosz *vjun* „*schlammbeisser* (fisch).“

6. **Sőreg**, *sireg* „*acipenser stellatus*“ (H. O.), *söröge* *acip. serrat* (Gyarmati 329.): éjsz. vog. *sorēz* „*coregonus vimba*“ (or. *sírok*) | éjsz. osztj. *sorēz* id.; *seuri* „*coregonus albula*, *haring*“ (Ahlq.), irtisi *sāraz*, szurguti *sārak* „*plötze*, *cyprinus rutilus*“ | votj. *čorīg*, *sorēg*, zürj. *éjeri*, luzai *čerik* „*hal*“ (általában; l. fönt 168. l.) | mordvin *sārgjä*, *sārgja* „*plötze*“ | finn *särki*, karél. *sārgi*, észt *sāryg* id. | lapp. *sārgge*, *sārga* „*cyprinus rutilus*“ | cserem. *šerenke* id. (Weske). — Megvan a keleti altaji nyelvekben is: kojbal *sāraz*, *sārēz*, *sārig* „*sterlet*, *hausen*“ | kazáni tatár *süjruk* *sterlet* (or. *sterlađ* Budagov I, 651) | mongol *caraxaj* „*hecht*“, burjét *suržai*, *surkai*, *curžai* id. | tunguz *curukai*, *čerakai* id.; innen tavdai vogul *čuraxaj* „*kis csuka*.“ | altaji tatár *čarayan* „*salmo thymallus*, *aesche*“ (or. *čarijus*) | burjét *šargādai* „*barsch*.“ Az ugor nyelvekből átment e szó az oroszba, hol *soroga* „*cyprinus idus*; *leuciscus rutilus*“, *sírok* „*coregonus vimba*“ és *sevrjuga* „*acipenser stellatus*“ halneveket találunk. Ide tartozó a német *schörgel* „*sőreg*“ szó is.

7. **Sügér**, *siger* „*perca fluviatilis*“; *sügre* (Ipoly); *südér* (Szeged. H. O.): éjsz. vog. *sukēr* „*coregonus lavaretus*“ | éjsz. osztj. *šogor* id. Átment e szó a szibériai orosz nyelvbe is, melyen e halnak neve: *šókur*.

8—9. **Küsz** „*alburnus lucidus*“, *kiszid*. (Balaton. H.O.): éjsz. osztj. *kelsi* „*leuciscus rutilus*“, irtisi *kelša*, szurguti *kilsi* „*barbe*, *cyprinus barb*“ | zürj. *kelči* „*rotfeder*, *cyprinus rutilus*; *rotauge*, *cypr. erythrophthalmus*; *plötze*, *cyprinus idus*“ | tobolszki tatár *kelček* „*messerfisch*, *dünnbauch*, *cyprinus cultratus*“ (or. *čezona* Budag. II, 134). Alakját tekintve ide vonható volna a komáromi **göcze** „*alburnus lucidus*“ és „*gobio fluviatilis*“ (H.O.); azonban ennek eredetiségét

kétségbe teszi a ném. *göse, gösen*, „ein weissfisch, leuciscus jesus“ (Sanders).

10. **Ponty** „*cyprinus carpio*“, *pontyó* (Szabó Dáv.); *potyka*: déli osztj. *peñas* „hecht“, *paža* „getrockneter hecht“ | osztják szamojéd *peča* „hecht“. Az osztják alak eredeti mélyhangúságára nézve v. ö. irtisi osztj. *penk*, szurguti *pank*: magy. *fog* | irt. *kereš* hoch: vog. *karés*, finn *korkea* | déli osztj. *meg, mež* erde: finn *maa*, vog. *mā* | *keban* heuschober: tatár *kaban* | *kerap* fahrzeug: orosz *korabl'* stb.

11. **Viza** „*acipenser huso*“: Egyező másai ismeretesek a szláv-ságban, minők: ujszlov. tót *viza*, lengyel *wiz*, cseh *vyz, vyza*, kisorosz *viz, vizina* (Miklosch.), melyekhez még csatlakozik ó felném. *hūso*, német *hausen*, *hause* és svéd *husen*. Mindezen európai elterjedése mellett azt tartja Budenz e szóról, hogy „csak oly jól lehet szláv, mint magyar“ (Nyelvt. Közl. VI. 315) s H. O. szerint is nem határozottan szláv eredetű a magy. *viza*, hanem „nemzetközi, mint a *kárász*.“ E sejtelmeknek igazat szolgáltatnak a következő ugor nyelvi adatok: éjszaki osztj. *vuñž, vuš, uns, us* „coregonus nelma“, déli osztj. *unc* id. | éjsz. vog. *ūns, ūs*, középlovai *uš*, kondai *us*, tavdai *oš* id. | zürj. *už, uč* id. Ezekhez képest a magy. *viza* szó végzete olyan (dim.) képzésnek tartható, minőt eddig is tapasztaltunk a *keszege, kecsge, sőröge* és *sügre* szókban; a tőszótag magánhangzójának alkatára pedig analógiák: magy. *in* (acc. *inat*): vog. *tān*, finn *suone* | magy. *finy* (acc.-ot): vog. *ponn-*, osztj. *pun-* | magy. *iparkod-*: vog. *āpēr* ügyes, finn *uppera* diligens | magy. *ip*: vog. *ūp*, osztj. *ūp* stb.

De hát föltehető-e, hogy a műveltségnek alacsony fokán állott ugor népek oly hatással lehettek volna a sokkal fejlettebb indogermán népekre, hogy akármily fogalomkör tekintetében is ezek nyelvét nagyobb területen gazdagíthatták volna saját elemeikkel? Nemcsak a *viza*, hanem — mint alább látni fogjuk — több más európai halnév eredetének vizsgálata is utal ily fölvételre; miért is mielőtt tárgyalásunkban tovább haladnánk, szükség hogy ezen eset lehetőségét a kulturszók köréből valamely világos példával igazoljuk.

E célra alkalmasan kínálkozik a *vizá*-hoz hangalkotásában egészen hasonlatos magy. *vidra* szó, melynek szorosan megfelelő másai az ugor nyelvekben: éjsz. osztj. *vondēr, ondēr*, déli osztj. *vāndēr* „*vidra*“ | éjsz. vog. *vāntért*, lovai *vāntért*, kondai *vāntért*, pelimi *vāndért*, tavdai *vāntērt* id. | zürj. *vurd* „*flussotter*“, *vurdiš*

„ratte ; maulwurf“ | votj. *wad* „vidra“ (v. ö. ezek mellett csuvas *odor* „moschusratte, *sorex moschatus*“). Az indogermánság terén ezekkel kétségtelenül egybefüggő alakok: ószlov. *vydra*, ujszlov. tót, bolgár *vidra*, cseh *vydra*, lengyel *wydra*, szorb *vudra*, *hudra*, || rumuny *vidre*, uj görög βιδρα litván *udra*, lett *ūdrs*, óporosz *odro* | ofelném. *ottar*, középfelném. *otter*, angolszász *otor*, ónord *otr*, svéd *utter*, görög ὄδρα, ὄδορ „wasserschlange“ || zend *udra*, szanszkritt *udrá* „otter“. Indogermán nyelvészek — tekintettel a szanszk. *uda*, szláv *voda*, görög ὕδωρ „víz“ alakokra — „viziállat“-féle alapjelentést sejteneek e szóban; azonban mint látnivaló, e magyarázatot igen kétes értékűvé teszik a fentt idézett ugor alakok, melyeknek hangállománya indogermán átvételből meg nem magyarázható. Ugor *vondér* és magy. *vidr-a* igen természetes s jószámú analogiával igazolható hangmegfelelések; ellenben nem válhatik pl. a szláv *vydra* alakból a vogul-osztjákban *vondér*, *vantért* s szintén nem közvetetlenül valamely ugor *vondér* alakból a szláv nyelvekben: *vydra*¹. Mind az itt előtűnő jelenségek csak oly fölvétellel magyarázhatók, hogy a tárgyalásban levő szó eredeti kiinduló pontja az ugor nyelvek területe, melyről valamely szóközépi nasalisenyésztő nyelv révén (s ilyen lehetett az őskorban a magyaron és permi nyelven kívül más is) behatolt az indogermán nyelveknek azon ágába, melynek őskori érintkezése az ugor nyelvekkel amúgy is ismeretes, t. i. az irániba, a honnan aztán tovább terjedt nyugat és dél felé egész az angolszászig, görögig és szanszkrittig. Más vándorutat kell föltételeznünk a szláv alakok számára, melyekben az előtag *i*, *i* magánhangzója leginkább magyar hangváltoztató hajlandóság eredményének tekinthető. Jó okkal hihetjük, hogy az ilyen, mélyhangú vocalisból *j*-féle elem befolyása nélkül keletkezett *i* (eredetileg nyilván *i*) hangoknak fejlődése a magyarban e nyelvnek azon korára esik, midőn ama közelebből meg nem határozható törökség befolyása alatt állott, melynek műveltségszavai

¹ A szláv nyelvek el szokták ugyan enyésztetni régi származású szavaikban bizonyos körülmények közt a szóközépi nasalist; de ilyen esetekben legalább az ószlovén és lengyel megőrzik azokat s a többiek is fentartják nyomát az előző magánhangzó hangszínében; v. ö. latin *columba*, ószl. *golombi*, magy. *galamb*, lengy. *gółb*: orosz *golub*, tót *holub* | ószl. *drongr*, magy. *dorong*: ujszl. *drög*, kisorosz *druk*. Egy régib * *ronter*-féle alakból pl. az oroszban szabályosan *vutr* s num *vidra* alak fejlődött volna.

jelentékeny részét köszönheti s melynek nyelvbeli rokona, illetőleg utóda a mai csuvasban mutatkozik.¹ Ugyanez a törökség, mint több műveltségszón felismerszik², hatott a szláv nyelvekre is, minél fogva igen könnyen lehetséges, hogy a *vidra*, *viza* s más efféle nagyobb területre terjedt magyar-szláv szók nem is közvetlenül a magyarból, hanem az ennek viszonyhatása alatt állott csuvasféle törökség révén kerültek el az ugarság területéről a szlávságba.

Hogy különösen a halászat tekintetében rá voltak utalva az indogermán népek a tőlük északabbra lakó s a természeti viszonyoknál fogva is inkább ezen foglalatosságra kényszerített, bár

¹ Ezen nyelvnek: t. i. kedvelt hangsajáttsága az első szótag. *a, o, u* magánhangzóinak *i*-ra való változtatása, amint a következő példákban is kitetszik: magy. *tinó*: csuvas *tina*, köztörök *tana*, *dana*, | *disznó*: csuv. *sina*, köztör. *toñuz*, *doñuz* | *csikó*: csuv. *tiya*, mongol *daya* | *tiló*: csuv. *tilě*, tatár *talkě* | *ír*:- csuv. *šir*-, köztör. *jaz*- | *csihol*:- csuv. *tiž*-, *čiz*- köztör. *čak*- | *szirony* (festett bőr): csuv. *sěran* (ungegärbte haut, fell), tatár *šoran* hernyó, *hirnyó*: köztör. *karinža* (hangya) | *hilita*, *hirinta*: altaji *kalañda*-hintázni | *kigyó*: mongol *χaliyun* (fischotter), burjét *kaluñ* (otter), *tunguz kulin* (schlange) | *bika*: köztör. *buga*, *buka*, | *birka*: kirgiz *marka* (megnőtt kövér bárány) | *csipa*: oszm. *capak* (augenschleim). V. ö. még magy. *dió*, *hiuz*, melyek szintén kétségtelenül török eredetűek (l. Nyelvtud. K. XXI. 115—129. II.). Hogy egymással érintkező nyelvek a hangok általános kiejtését is befolyásolják, bizonyítja a mi tótos vidékeink magyarsága, mely *a* helyett következetesen *a-t* ejt; ezzel szemben németjeink *a* helyett *q-t* mondanak.

² Ilyenek: ószlov. *bikъ*, ujszlov. szerb, bolgár, *bik*, cseh *byk*, lengy. orosz *byk*: köztör. *buka*, *buga*, melynek újabb keltű átvételeiben nem *i* hangot találunk, mint kis orosz és lengyel *buhaj*, bolg. *boga* | rum. *buhaj* görög *μρυγᾶς* (l. NyK. XX. 150.) orosz *birka*, *birka* (lamm, junges schaf): kirg. *marka* (l. fönt), oszm. *marja* (schaf; weiblich; l. u. o. XXI. 115.). Ezekben az *i* sem szláv, sem köztörök hangfejlődés; hanem legalkalmasabban a magyar-török nyelvjárással magyarázódik (l. előbbi jegyz.). Még világosabban utal az utóbbiból való eredetre a „harcsa“ jelentésű szláv (ószlov., ujszlov., bolgár, szerb, orosz) *som*, cseh, lengyel *sum*, kisorosz *söm*, *sam* | litván *šamas*, lett *sams*. Ennek mai csuvas alakja: *šojēm* „harcsa“, mely szabályos hangmegfelelése a tatár *jajēn*, *jajēm*, kirgiz *jajēm* stb. alakoknak a szókezdő mássalhangzónak olyféle speciális csuvasos jellegű változásával, minőt a magy. *szél*, *szérű*, *szöllő*, *sajt*, *süreg* és *szücs* szókön is észlelünk a megfelelő török alakokkal szemben (l. Nyelvtud. Közl. XXI. 128. és Nyör. XI. 60.)

egyébként fejletlenebb népek útmutatására: érdekesen világítja meg az a tény, hogy talán az egy *ángolná-t* kivéve (latin *anguilla*, görög ἄγγελος, litv. *ungurys*, ószl. *agoristi*) nincsen halnév, mely az indogermán nyelveknek nagyobb területén közös alakban volna kimutatható, sőt maga az általános „hal“ nevezet is csak egyes ágakban tűnik fel egyező alakban (szanszkr. *mátsya*, zend *masya* | latin *piscis*, ír *iasc*, gót *fisks* | litván *žuvis*, óporosz *zukan*, örmény *dzuken*; külön nevezetek: szláv *ryba*, görög ἰχθύς stb.) E körülményre már Schrader figyelmeztet,¹ ki ebből egyéb műveltségtörténeti tényezők számbavételével azon következtetésre jut, hogy az indogermán népek csak teljes szétválásuk után, egyenként kezdtek megismerkedni a halászzattal, melyről még a Rigveda énekei sem tudnak semmit s mellyel a homéri korban a görögök csak a legnagyobb szükség idején foglalkozhattak. Ezzel szemben kétségtelen, hogy az ugorok már együttes életük hajdani korában is gyakorlott halásznépek voltak, melyek különösen az éjszak felé nyomuló szlávsnágnak e foglalkozás egyik-másik részlete tekintetében mesterei is lehettek. E kulturhatásban bizonyára részt vettek a magyarok is, mit nemcsak nyelvi jelenségekből (t. i. közös, magyar és szláv halászati mesterszókön mutatkozó, magyar jellegű hangváltozásokból) következtethetünk, hanem abból is, hogy a magyarok — mint Ibn-Roszta tudósításaiból is értesülünk — jóval korábban mai hazájukba való költözésük előtt szoros érintkezésben állottak szláv népekkel.

12. **Meny**-hal „lota vulgaris“; *mény*-hal (Ipoly) id. és „cobitis barbatula“; *mé*-hal (Bodva) id. (H. O.): éjsz. vog. *müvel*, lozvai *müul* „coregonus albula“ (or. *šeld*) | kondai osztj. *meul* id. (Ahlq.) || tavidai vogul *pail* „kárász“ (or. *karas*) | votják *paja* „dévérkeszeg, abramis brama“ (or. *lešč*) | jurák-szamojéd *paja*, *pajha* „peljedka (fisch)“ || tavidai vog. *moutek* kis jászkeszeg (or. *nedojozok*, *jažonok*) | éjsz. osztj. *meudañ*, *meudeñ* „eine art leuciscus“ (Ahlq.); déli osztj. *megdeñ* „döbel, cyprinus dobula“ | zürj. *pol-čjeri*, *pöltan*, *pöctan* „butte, pleuronectes“; *nir-pertan* „ein cyprinus od. leuciscus (plötze, weisssisch?“ Wied.). V. ö. ezekhez: jakut *balliñnai* „kleine quappe“. A magy. *meny*, vagy eredetibb alakjában: *mény* az osztj. *meudeñ*, *megdeñ* szabályos mása, melynek *d*-je, mint a vogul alakokban, *l*-vé

¹ L. Sprachvergleichung und Urgeschichte. (II. kiadás). Jena. 1890. (166. l.)

változva a rá következő nasalis előtt eltűnt (l. fönt az *őn* cikket); *ñ-ñ* változásra példák: magy. *meny* nurus: finnmarki lapp *maññe* | magy. *anya*: vog. *āñkw* | magy. *bonyo-lód*: osztj. *pañi-* „aufwinden“ | magy. *fon-, fony-*: osztj. *puñit-* zusammendrehen (l. Nyör. XII. 487.). — Széltében el van terjedve e szó magyar alakjában és jelentésében a szláv és vele érintkező nyelvek területén: orosz, cseh, tót *meň*; ujszlov. *menek*, *m̃nek* aalraupe, szorb *mjenk*, *mjeńk*, kisorosz *mentux*, *mentuk*, *myńok*, *míux*; lengyel *mientus*, szerb *manić* | litván *menke* (l. Miklosch. Etym. wörterb. 209.) || cseremisiz *mēn*, *men* id. | moksa-mord. *müntuk*.

13. **Harcsa** „silurus glanis“: vog. *sart*, éjsz. vog. *sort*, alsólozvai *sart* „csuka“ | éjsz. osztj. *sört*, déli osztj. *särt*, *sört* id. | zürj. *sir* id. További rokonsága e szónak: kazáni tatár *čurtan* „csuka“, kojb. *sortan*, *šortan*, altaji tatár *čorton*, jakut *sordon*, csuvas *šurtan* id. | mongol *corto* „gründling, cyprinus gobio“ (or. *piskarj*). V. ö. még mongol *caraxai*, burjét *curxai*, *surxai* „csuka“ stb. (l. a *sőreg* cikket). A magy. *harcsa* a vogul alakokhoz képest dimin. képzés (mint pl. *tó-csa*) a szabályos szókezdő *s-h* változással (v. ö. pl. *háború*: moldvai csángó *záború*; *hurka*: dunántuli *csurka*). A szláv nyelvek közül meg van e szó a ruténben *harča* alakban, mely Miklosich szerint is magyar eredetű. Ugyanilyennek kell tartanunk a tót *hrče*, *hrča* alakot is, melynek további rokonsága a szlávtságban ki nem mutatható.¹

14. **Csik** (acc. *csikot*; *csikász*) „cobitis fossilis“: déli osztj. *seg*, *sež* quappe | éjsz. vog. *ši*, alsólozvai *ši*, *ši*, kondai *sci*, tavidai *šou*, pelimi *ši* „quappe, gadus lota“ (or. *nałim*) | votják *čuke* egy halfaj (?); csik (Wied. szerint: sterlet). A magyar alak diminutiv képzés; a vogul-osztják alakok szó végi gutturalisa a magánhangzó *i* szinezetében tartotta fönn nyomát. A szomszéd szláv nyelvekben elterjedt alakjai: tót, cseh *čik*, szerb *čik*, *čikov*, rutén *čyk* „cobitis fossilis.“ Megvan e szó az erdélyi szászban is: *schäk* id. (v. ö. *fäsch* = *fisch*).

¹ H. O. a. magy. *harcsa*, tót *hrča* eredetére nézve azt véli, hogy mivel „a *hrča* „furkót“ jelent a tót (*hrča* „harcsa“) név nyilván e hal nagy fejétől, vékony farkától (a furkó analogonja) ered“. A szóban forgó tót szó azonos az ujszlovén *grča* „knoten im holze“, cseh *hrče* „auswuchs“ szókkal, melyeknek magy. megfelelője; görcs. Azonban valószínű. hogy ez a „furkó“ jelentésű *hrča* alak hatott arra, hogy a magy. *harcsa* nem *harča* alakban van meg a tótban is (mint a ruténben), hanem a népetimologia közbejátszásával *hrča* alakot öltött.

15. **Süllő** „lucio-perca“; *sül* (Szarvas); *szellő* (H. O.): finn *salakka* „fehér halacska, cyprinus alburnus“, észt *salakas* id. és „coregonus jas“ lív *salaak* „stint, salmo eperlanus“ | finn *silakka, silahka* „hering“. észt *silakas* és *silkki*, lív *silk, silka* id., melyeknek *sal-, sil-* alapszava Donner szerint (Vergleich. Wörterb. d. finnisch-ugr. spr. II. 714. sz.) azonos a finn *selkeä* „clarus, serenus“, *heleä* „clarus, nitidus“, észt *hele-, leuchten, schimmern*“ (magy. *csillag, csillog-*) stb. szókkal. E finn szók másai a következő nagyobbára „hering“ jelentésű éjszakeurópai szók: orosz *salakuša* „clupea sprattus“, *šelga, šel'd, šelodka* „clupeus harengus“, *šelava, šelava* „cyprinus alburnus“, *galadja, galdja* „clupea sardina“ (Weske: „Slavjano-finskija kulturnija otnošénija“ 21. l.) | ó-porosz *sylecke*, litván *silkė, silkis*, lett *silke* „hering“ | ó-svéd *sild*, svéd *sill*, dán *sild* id. | lengyel. *śledź*. A magy. *süllő*-nek átvétele a német *schiele, schill, schiel*, „lucio-perca“ (más német neve: *sander, zander*), mely mellett használatos a *fogasch* (= magy. *fogas, fogas-süllő*) is.

16—17. **Buczó** „aspro vulgaris; aspius rapax“ (Csongrád); „tinca vulgaris“ (Tisza-Földvár); *búczok*, „aspro vulgaris“ (Zala-Tapolca): *buczó-keszeg* aspro vulg. (Kőrös-Tarcsa) | **baksa** aspius rapax: éjsz. osztj. *muxsañ, muxseñ* „coregonus moksun“; déli osztj. *mojsañ, mojsseñ* id. | éjsz. vogul *mojsun*, pelimi *muksen*. Végeredetére nézve e szó úgy látszik, a törökség birtoka: jakut *muksun* „salmo eperlanus“, *majajyas* „salmo lavaretus“ | török *muksun* „salmo eperl.“, orosz *muksun* id. A szókezdő *m—b* váltakozásra több példát idéz a MUGszót. (433. l.); a szóvégzet alakulására nézve v. ö. magy. *hattyú*: vogul-osztj. *zatün* „hattyu“, török *kotan* „storch“, mandsu *kutan* „pelikan“ (l. NyKözl. XX., 152. l.) Magyarból került jövevényt szó a szerb *bucov* „alburnus mento (fisch).“ Pop. Az oláhban *buc* „cottus gobio“ (H. O.)

18. **Tok** „acipenser schypa“: éjsz. osztj. *sox, sux* acipenser sturio éjsz. vogul *supi* (tő: *supx-*), középlozvai *supi*, tavadai *šupu* id. (or. *ošotr*) | finn. *sampi* „tok“. Bár gyéren, mutatkoznak a szókezdő *t—s* hangváltozásnak példái a vogul-osztjákban is; v. ö. pl. vog. *tārēs* „arasz“ = éjsz. osztj. *sōrēs* | vog. *takvcs* „ősz“: éjsz. osztj. *sus*, déli *sūs, sugus* | irtisi osztj. *tābet* hét: vog. *sāt, soāt*. A magy. *tok* ezek szerint eredetibb *topk (tovk)* helyett valónak mutatkoznék. Az igen csekély elterjedtségű idegen nyelvekbeli hasonmások, mint illir *tuk*, német *düek* talán magyarból eredt jövevényt szónak tekinthetők.

19. **Tat-hal** „tinca vulgaris“ (Karád. H. O.): „Silány hal, csak úgy a *tat* mögé dobjuk“ (H. O.) népetimologiai magyarázat. Alakilag és jelentésben pontosan megfelel a tavdai vog. *tažt* „cyprinus tinca“ (or. *leń*). V. ö. magy. *tat-fa* „keresztfa a ladikban“ és vog. *tažt*, *tožt* (l. alább).

B) Török eredetűek:

20. **Csabak** „*aspius rapax*“ (Szeged H. O.): kazáni tatár *čabak* „cyprinus rutilus“ (or. *soroga*), altaji tat. *čabak* „apró hal“, kirgiz *šabak*, csuv. *šobaz* „cyprinus brama“ (or. *lešč*), csagataj *čapak* „kleine fische“ (Zenker), jakut *sobo* „karausche“, votj. *čabak* „cyprinus rutilus“ | orosz *čebak*, *čabak* barbe | lengyel, kisorosz *ščupak* csuka.

21. **Czompó** „tinca vulgaris“; *czompók* „*scardinius erythrophthalmus*“ (H. O.): csuvas *šamba*, tatár *šambü* „*gadus lota*“ (or. *nałim*). || jurák szamojéd *šumboń* „muksun“, jensiszi- sz. *šuboggo* id. (Halász: Nyközl. XXIII, 275). H. O. Petényi után tót *tompov* alakot idéz, mely Turóczban a közszláv *ljen* „tinca vulgaris“ helyett járja.

22. **Karda**, *karda-hal*, *karda-keszeg* (Dunamellék, Csongrád), *korda* (Győr) | *garda*, *gárda-keszeg* (Balaton), *gargya* (Körös-Tarcsa), *gorgya* (Komárom) | *gyargya* (Tisza mellék) | *galla-keszeg* (Szeged) | *kardos* (Csongrád) „*pelecus cultratus*“ (H. O.): Bár a hal latin műnevében benne van a „*cultratus*“ és a népetimologia szerint is „*kardos*“ alakja van, a magy. *kard*, perzsa *kārd* „grosses messer, dolch“ szóval még sem tartjuk egyeztethetőnek különös magánhangzói végzeténél fogva, melyet idegen szókon, magyar eredetű képzésnek nem tekinthetünk. Inkább számba jöhetnek a szó eredetének vizsgálatánál: altaji tatár *kortı* „*gadus lota*, or. *nałim*“ | csuvas *kėrděš*, tatár *kėrtěš* „*kaulbarsch*, perca cernua“ (or. *jorš*“).

23. **Göte**; *göte-halak*: „szervezetük szerint a kétéletű állatokhoz közeledő, tehát átmeneti halalakok“ (H. O.); *göte*: „gyék szabású állat“ (Szabó Dáv. Kisd. Szót.): tatár *kältü*, *kältü-žilan* gyík (or. *jašćerica*. Budag. II, 138.) | csuvas *kalda* id. || mongol *keltege* „*karausche*“; tunguz-mandsu *kültäge* id. V. ö. magy. *csík* „*cobitis fossilis*“: Ujfalvi-Szikszainál: „*lacertus*“ és a Tájisz. szerint a székelben: „*piócza*“.

24. **Kándró**, „tóban élő hal“ (Székely). Talán: „perca fluvialis; oláh neve: *kosztros*“ (H. O.): mongol *khadara*, burjét *žadarañ*, *žadar* „*aesche*, *salmo thymallus*“ | tunguz, mandsu *žadarañ*, *kadura* id. || jakut *žatis* stör, sterljät. A magyar alak *n*-jét járulékmássalhangzónak vehetjük; v. ö. *singér* e mellett: *sigér*, *sügér* (H. O.), *bogrács* e mellett: *bogrács* (oszm. *bakrağ*) stb.

C) Szláv eredetűek:

25. **Balin** „a spius rapax“; (Drávafok) „blicca argyroleuca“; *bolén* (Göcsej), *baing* (Szatmár), *bolyin*, *boin* (Bodroghöz), *báлинд*, *bálint* (Duna és Tisza), *póлинд* (Ipoly; H. O.): horvát *bolin-y* „abramis balerus“ (H. O.)

26. **Böke**, *büke* (Balaton) „leuciscus rutilus“. H. O. szerint „nyilván a *bökle* kopása s e fajra való hibás alkalmazása“, azonban ily „kopás“ a magyarban példátlan. Alakilag pontosan megfelel a horvát *belke* „blicca argyroleuca“ (H. O.); szerb *belka* „squalius delineatus“, Heck. (Popov.).

27. **Bules** „perca fluviatilis“ (Drávafok. H. O.): szerb *bules* flussbarsch.

28. **Csuka** „esox lucius“: ujszlov., orosz, lengyel, tót *šćuka*, bolgár szerb *štuka*, cseh *štika* | rumuny *štukă*, *štijukă*, uj-görög σκουζα mordvin *čukā* (Miklosch.). Hogy ezen Éjszak-Oroszország vizeiben oly dúsan tenyésző halfajnak a magyarban nincsen eredeti elnevezése, arra alig lehet más okot képzelnünk, mint a melynek következtében a „medve“ és „kigyó“ is idegen eredetű szavakkal jelölődnek és melyért a „farkas“-nak és „szarvas“-nak nem valódi nevező szó, hanem csak jelzői kifejezés (t. i. „nagy farkú, szarvú állat“) a neve. Ez állatok t. i. a vogul nép vallásos képzeletében *jelpiñ ujit* „szent állatok“, melyeknek igazi nevét tiszteletből, vagy félelemből nem veszik ajkaikra. A csuka is „szent hal“ (*jelpiñ žul*) nyelvrokonainknál¹ s tekintve a többi ilyenemű állatok magyar

¹ Vogul etnográfiai jegyzeteim közt erre nézve a következő közlés fordul elő az éjszakai voguloktól: *sart-pupi' -žuri lăweltaurē; žoti žumne sart-pupi' āšaurē ašmanin sart-žul nē-žatpän-ke jăktlaurē; sart-pupi' žūtēžlennē žum sart at tēitū* „csuka képű bálványalakot emlegetnek: a melyik férfi csukaképű bálványt tart, hogyha női személy vágja fel a csukát, azt ama csukaképű bálvány előtt hajlongó férfi meg nem eszi.“ Figyelemre méltó szempontunkból a csuka szereplése a Kalevalában is, melynek regéi szerint ő nyeli el az égből alájött tüzi szikrát s midőn Väinämöinen nagy fáradsággal hálójába kerítette.

„Vélekedik ilyenképpen:
Illessem-e pusztá kézzel,
E halat vaskesztyűtlenel,
Kőből való kesztyű nélkül,
Rézből való kesztyű nélkül?“
Meghallá ezt a a nap fia,
Ez tehát most ekkép szöla:
En a csukát fölhasitnám,

A kezembe föl is fognám,
Atyám kése ha itt volna,
Uramatyám jó taglója.
Kés hullt alá a felhőből,
Tagló a nagy magas égből,
Arany nyelvű, ezüst élű,
Övébe hullt onnan felül
(Barna F. ford. 48. rúnó 201—216. o.)

neveit, nagy valószínűséggel föltehetjük, hogy az ösöknél annak jelzésére is valamely határozatlan jelzői kifejezés (pl. „fogas“ = fogashal), vagy valamely általános szó (pl. „hal“, amint a voguloknál a „medve“ *ххт ѣххт* *uj*, azaz: „állat“) járta. melyet az alkalmasabb, specialis idegen szó könnyen kiszoríthatott (l. e jelenség bővebb tárgyalását: Hunfalvy-Album 130. l.) Figyelemre méltó, hogy a többi ugor nyelvekben is idegen eredetűek a csuka nevei: vogul *sart*, *sort*, osztj. *särt* *sört* a tatár *čurtan*, kojbal *sortan*, jakut *sordon* „csuka“ nevekkkel vannak rokonsági viszonyban (lásd fölnt a *harsa* cikket) s ugyanevvel függ össze a zürjén *sir* „hecht“ szó is (v. ö. zörj. *śis* gyertya: votj. *śus*; tö: *śust*- „viasz“) | a votják *čipej* egyező mása a szerb *ščipel*, *ščipel* „csuka“ (Miklosch.), melynek terjedtségi határa úgy látszik éjszakabra nyúlik | a permi *śuka*, mordvin *čukā* s a finn *hauki* a magy. *csuká*-val fakadtak közös szláv töből | az orosz-lapp *čarva* „hecht“ a finn *sorva* és svéd *sarf* „plötte“ megfelelője. Csupán az orosz-lapp *nuhkeš*, *nuhkeš* és a vele valószínűleg azonos cseremis *nuš* „hecht“ látszanak eredeti szónak; azonban kétes, hogy ezek kezdettől fogva is halnevek; v. ö. mordvin *netkas*, *metkas*, „gyik“, votják *nuši*: *koj n. jiro n.* „pióca“ (mint magy. *csik*, *göte* l. föntebb, és lat. *anguilla* „ángolna“ *anguis* „kigyó“ alapszavához képest).

29. **Dévér-keszeg** „abramis brama;“ *dévér-keszeg* (Göcsej. H. O.): horvát *dyvery* „abramis brama“ (H. O.), szerb *deverika* „brachsen, cyprinus brama“ (Karads.).

30—31. **Galócza** „salmo hucho“: szerb, horvát *glavatica* id. (H. O. Miklosch.); *glavotica* „art meersfisch, trotha“ (Popov.), a *glava* „fej“ szó származékai. — Ugyane családból való az erdélyi vidékekről följegyzett „fejes“ *kolty* „cottus gobio“ hal neve, melylyel szorosabban egyeznek a szerb *glavot* „grundel, gobius“, tót *hlavač*, *hlač* s különösen az oláh *klovoč* (H. O.) „cottus gobio.“

32. **Guluz** (Nyitra-Ipoly) „gobio vulgaris“, *gruz* (Zólyom) „gobio fluviatilis“ (H. O.): tót *hruz*, *hruzik* „gobio fluviatilis“ (H. O.) V. ö. szerb *gruj* „meeraal“ (Karads.).

33—34. **Ingola** „petromyzon fluviatilis“ (Székely. H. O.): A latin, olasz *anguilla* mása, melynek azonban nem közvetlen, hanem szláv révén jött átvétele. Ez utóbbi fölfogásra utal a kezdő magánhangzónak eltérése, mely alkalmasan a szerb *jegulja*, bolgár *jegulja* ujjörög *уххххх* (régibb * *jonkulja* Miklosch.) alakokból magyarázható. Közvetlen megfelelője az olasz szónak a komáromi *ángvilla*

„anguilla fluviatilis“ és az olasz *ina* képzőt tükröző köznyelvi **ángolna** (v. ö. *kápolna*: lat. *capella*.). Az íróknál hol „petromyzon“ hol „anguilla“ (Szabó D.) értelemben használatos *ingolna* az *ingola* és *ángolna* alakok hangbeli kombinációjának eredménye.

35. **Jász** (Berettyó-Ujfalu) „squalius dobula“, *jász-keszeg* (Komárom, Szeged), *jász-ponty* (Petényi) id. | *jác* (palócz) id. | *jász-paducz* (Szendrő) „abramis melanops“ | *gyász-keszeg* „fekete keszegfaj“ (Balaton) „tinca vulgaris“. Bodroghözben *jáz* alakja van (H. O.) s Kassai szótára szerint is hegyaljai neve *jáz* „cyprinus jeses“; tehát e hal nevének semmi köze sem a „jászok“-hoz, sem a „gyász“-hoz, mint a népetimologia felfogja, hanem azonos az orosz *jaś* „cyprinus rutilus“, lengyel *jaś* id., szerb *jaz* „cyprinus ballerus“, cseh *jes*, *jesen* „cyprinus jeses“ alakokkal (Miklosch.)

36. **Kárász** „carassius vulgaris“; *karics* (palócz) id. (H. O.): cseh *karas*, szerb *karas*, orosz-lengyel *karas*, szorb *kharas*, *karas*, fehér-orosz *korost* | rumuny *karas* | litván *karósas*, lett *karūse* | ném. *karausche*, éjszak német *karutze*, porosz, *garais*, *karsche*, erdélyi szász *koreš* | dán *karudse*, déli svéd *karussa* | olasz *coracino*, francia *corassin*, lat. *coracinus*, görög *κορακίνος* (Miklosch. Grimm). V. ö. finn *kouri*, észt *kogr*, liv *kogres* „karausche“, továbbá zürj. *gic* id. és további rokonságukat (l. fölnt *görgicse* 3. sz.)

37. **Kelen** (Göcsej) „scardinius erythropthalmus“; *kele* (Balaton) id.; *telény* (Mármaros) „squalius dobula“: *keling* (Kis-Majtény) id. (H. O.): szerb *klien* „squalius dobula“, cseh *kleně*, lengyel *klen* „weiss-fisch“ (Miklosch), tót *klen* „leuciscus rutilus“ (H. O.) | rumuny *klean*.

38. **Kolcz**, *kólcz* „aspro“, *kócz* (Vág), *kosz* (Baja), *gócz* (Szeged). H. O.): tót *kolcc* „aspro“, tdk. „faszeg, czövek“ (a szláv *kol* „pfahl“ dimin. képzése), *kolok* id. Magyar neve a Nyitra torkolatánál: „kerékszeg“ mely a tót szónak fordítása s H. O. szerint „kitünően festi az alakot.“

39. **Lazacz** „trutta salar.“ „Népies elnevezése nem lehet, mert csak az éjszaki tengerbe szakadó folyókban él, nálunk a Poprád-ban, melynek vizét magyar szigony nem vágja, magyar háló nem járja“ (H. O.): cseh *losos*, lengyel *łosoś*, orosz *losos*, | litván *lašis*, lett *lasis*, *lasens* | ófelném. *lahs*, angolszász *leax*, ónord *lax* || finn *lohi*, észt *lohi* (innen a dialektikus orosz *lox*: l. Weske: 17. l.), liv. *laš*, *laš*, lapp *luossa*, zürj. *lōš*, permi *losos*. Mikloschich szerint: „-os ist wohl suffix; das *h* und litván *š* neben slav. *s* deuten auf palatal *k*.“ Megvilágítják e hangjelenségeket a következő ugor alakok,

melyekből láthatólag az európaiak alakúltak: éjsz. vog. *lāñsūñ*, kondai *lāñsūñ*, pelimi *lāñsēñ*, tavidai *lāñsañ* „seegründling, cyprinus phoxinus“, or. *piskozob* | | éjsz. osztj. *louniñ* „cyprinus idus“ | votj. *lon lachs*, der im see überwintert hat. (Wied.); zürj. *lol* id. Az utóbbi alakok szerint a vog. *lāñsūñ*, *lāñsēñ* összetételnek mutatkozik, melynek utórésze lehetne bár a vog. *kāñēñ* = magy. *keszeg*.

40. **Márna** „barbus fluviatilis“: bolgár, szerb *moruna*, *muruna*, *mrena*, ujszlov. *mrena*, *murena*, tót *mrena*, cseh *mrena*, lengyel *murena*, *mrzana*, orosz *miron*, *murena* | rumuny *morun*, *mrēñ* | török *muruna* | latin *muraena*, ógörög *μύραινα* (Miklosch.)

41. **Paducz** „chondrostoma nasus“; *paduszk* (Bodva); *podviz-hal* (Göcsej); *paticz* (Léva): H. O. szerint „a tót *podustva* névvel egy töből fakadt“, mely szónak muraközi horvát mása a szótári rész szerint: *podbusty*. Van a szerbben is *pātuca* „nasenfisch, schneiderfisch, cyprinus nasus“ (Karadsch.)

42. **Petike-hal** „rhodeus amarus“ (Győr. H. O.): v. ö. szerb *pitka* „barsch“ (Karadsch.).

43. **Piszke** „alburnus lucidus“ (Duna): szerb *peskela* „art fisch, scardinius scardassa Bonaparte; leucos rubella Heckel“ (Pop.). A *pisze-hal* változat népetimologia műve.

44. **Pisztráng** „trutta“: lengyel *pstrąg*, *bzdrąg*, cseh, tót, kisorosz *pstruh*, orosz *pestruška* „forelle“ | rumuny *pěstrav*, ujgörög *пестрыца* id. a „tarka, foltos“ jelentésű szláv *pstry* (orosz *pestryj*) szótól.

45. **Platycza** (Mező-Záh) „abramis brama“ (H.O.): orosz *plotica*, *plotva*, „plötze, cyprinus erythrophthalmus“, kasszubi *plotka*, *plotz*, *plocieczka*, *plocica* „leuciscus rutilus“ (Benecke) | német *plätz*, *plet*; *pletze*, *plötze*. Tehát nem „oláh eredetű“ s nem annyi mint „latice = late = széles“, mint H. O. hiszi.

46. **Riba-hal** „alburnus lucidus“ (Göcsej; H. O.); *riba* „apró halacska“ (Tájsz.): orosz, lengyel, cseh, tót *ryba*, szerb, bolgár, ujszlov. *riba* „hal“. Azonos értelmű idegen és eredeti szókból álló összetételre több példa akad nyelvünkben is, ilyenek: *kő-szikla*, *fogoly-mulár*, *hamu-pipő*, *pusztá-kietlen*, *czimborá-társ* stb.

47. **Szápa-keszeg** (Szeged) „abramis sapa“ (H. O.); *szápó-keszeg* id.: rutén *sápa* „abramis ballerus“, orosz *sápa* id. (Dal) | német *zope*, *schucuppe*, *schwope* id. | litván *szapalas*, *szapals* „döbel, leuciscus dobula“ (Nesselmann), „squalius cephalus“ (Benecke); kurlandi *sapal* id. | v. ö. olasz *chieppa* „welsfisch“. Szarvas G. a magyar alakot a latin *salpa* (sturio *salpa*) tengeri hal nevétől származtatja (v. ö.

ehhez görög *σάλπη*, olasz *salpa, sarpa* „goldstrich-fisch“, míg H. O. a görög *σαπέρδης* (= olasz *saperda* art flussfisch) szót tartja ősenek, melytől a Pallastól föllállított *abramis sapa* tudományos műszónak is utórésze származnék (Nyör. XIV, 7 és 368. ll.). Mindkét fölvétel valószínűtlen; a Pallas-féle műszó utórésze orosz szó.

48. **Tergélye**, *tergély* „asper“ (Moln. Alb.), „barsch“ (Páriz-Pápai): H. O. következőket írja e szóról: „Közhalász nem mondta be sehol. Talán délszláv eredetű; mert Dalmáciában a a Zermagna és Kerka folyókban él egy scardinius-faj, melynek közkeletű neve *dergle* s a melyre Heckel a „scardinius *dergle*“ fajt alapította. A *dergle* ismét azonos a görög *τρίγλα* (mullus) halmnévvel. E szónak szerb alakjai: *drle* „scardinius *dergle* Heckel“, *trigla*, *trigla* „art meersfisch“, *trigla*, *tragali*; *trila* „art meersfisch, trigliodeus“; *trija* „rote meerbarbe“ (Pop.).

D) Német eredetűek:

49—50. **Bökle** „alburnus lucidus“. H. O. szerint „*bökle*, *ökle* egy többől fakadt a német *uklei* stb. nevekkel“. Alkalmasabban kínálkozik az egybevetésre a német *pökel*, *pickel-hering* (hollandi *pekel*, angol *pickel*). Nyilván ugyane szó: **bikkely** „sárgásfehér hal, mely Agnelli szerint kárász és keszeg közt áll“; H. O. szerint „scardinius erythrophthalmus“.

51—53. **Domolykó** „squalius dobula“; néha: „leuciscus rutilus“; *domorkó* (Győr), *tomolykó* (Ercsi) id. (H. O.): német *döbel*, régibb alakjaiban *dubel*, *dübel* „squalius major“ (Grimm); „art weisssfische (cyprinus *dobula*“. Sanders), *debel*, *diebel*, *deibel*, *deivel*, *düvel* „squalius cephalus“ (Bencke). V. ö. a szóközépi mássalhangzó-változásra nézve: *gümece* apró kődarab (Nyör. II, 278): *göbecs* (Tájsz.) | *kaczamajka*: *kaczabajka*. Tekintve az olykor előforduló „leuciscus“-féle alkalmazást, továbbá a *domorkó* alakban is mutatkozó *l-r* váltakozást, ugyane szó rokonságába kell soroznunk a következő halneveket is: **dóbár** „leuciscus *virgo*“ (Bodrogköz), *dübár* „perca *fluviatilis*“ (Karád), *dóber* „perca *fluviatilis*; *acerina cernua*“ (Berettyó), — megjegyezve, hogy Bencke az „*idus melanotus*“ halfajnak *diebel*, *dübel* nevei mellett *topar*, *tapar*, *tabarre*, *tabelle*, litván *topar* változatokat is jegyzett fel; továbbá **dobáncs** „leuciscus *virgo*“ (Erdély); *dobancs* „cyprinus *dobula*“ (Kassai), *dibbancs* „perca *fluviatilis*“ (Eger H. O.).

54—55. **Gob-hal**, *kop-hal* (régi íróknál) „gobio *fluviatilis*“, *göbhal* (Petényi); *goboly* (Erdély) id. (H. O.): német *gob*, *gobe*, *kob*, *kobe* „eine art fisch, meergrundel“ (Sanders), *koppe* (H. O.) | latin *gobio*, olasz *gobbio* „gründling“. A magyar *goboly* egy dimin. német *gobel*

alak mása: (v. ö. ujszlovén *kap, kapel* „gobius“). Ide sorakozik a székel *géb* „(tóban élő hal; talán gobio)“ név is, melynek példaképei mint H. O. is rámutat az erdélyi szász *giffen*, oláh *give* (gobio fluviatilis). Ezekkel nyilván egybefüggnek: ném. *giebel* „art karausche, cyprinus gobio, zuw. verwechselt mit dübel“ (Sanders), *gieb, gieben* „blicca björkna“ (Benecke).

56. **Löb** „alburnus lucidus“: „Nyilván a ném. *lauben* magyarosítása“ — jegyzi meg H. O. e szóra. Még pontosabban megfelel a *laube* mellékalak (Grimm).

57—59. **Koncz**-hal (Galgóczi) „scardinius erythrophthalmus“: ném. *kunze* egy hal neve (angol *parr*), *lachs-kunze* (l. Grimm) | orosz *kúnza* „salmo cundscha Pallas, art lachsforelle“. Nyilván egybefüggnek e szóval a „scardinius, leuciscus“ értelmű **konczár** (Veszprém), *konczér, koncsér* (Balaton) nevek, melyek mellett a siómenti **göndér** „leuciscus rutilus“ hangmegfelelésében világosan mutat a német eredetre. V. ö. svajcezi *güngr* „ein fisch, döbel“ (Sanders).

60. **Kölönte**, *botos k.* (Erdővidék) „cottus gobio“ (H. O.) Bármennyire kínálkoznak is szoros jelentésbeli s részben alaki egyezésüknél fogva az összehasonlításra a szepesi szász *keiling* „cottus gobio“ (H. O.), valamint a ném. *kühling, keuling* „cyprinus idus“ és „gobius niger“ (Sanders): a magy. alak végzete példaképükkel meg nem magyarázható. Inkább egyeztethető a ném. *gründel, grundel* (szokottabb alakjában: *gründling*) „cyprinus gobio“ (Sanders), „gobio fluviatilis“ (Benecke) a szókezdetnek olyféle változásával, minőnek példái: *kléta* e. h. *kréta, salajber* (v. ö. *schreiber*), *tológer* (v. ö. *trager*) stb. l. Nyelvörkalauz 61. l. A szóvégi *l* kopása közönséges hangjelenség nyelvünkben (l. u. o. 73. l.).

61. **Lögga** „squalius dobula“ (Füle, H. O.): ném. *lauge, lauke* „cyprinus alburnus u. leuciscus“ (Grimm).

62. **Nyerfli** „leuciscus virgo“ (Győr, H. O.): ném. *nörf, nerf; nörfing, nerfing* „ein karpfenartiger fisch, cyprinus orfus“ (Grimm).

63. **Ol-hal** „petromyzon fluviatilis“: „Petényi szerint a német *uhle* kaptájára“ (H. O.).

64. **Ökle** „rhodeus amarus“ (H. O.); „cyprinus aphia“ (Kassai): ném. *ückelei, ickley, üklei* „ein kleiner weissfisch“ (Grimm) | lengyel *uklej*, orosz *ukleja*, tót *uklajka, oklajka*, cseh *oukaje* „cyprinus alburnus“ (Miklosch.); „alburnus bipunctatus“ (H. O.). | litván *aukszle*.

65. **Parcs** „perca fluviatilis“ (Olt): „Nyilván a *barsch* magyarosítása“ (H. O.). E szónak dialektikus másai *pärsch, börs*, erdélyi

szász *persch* (H. O.), melyhez sorakoznak: francia *perche*, angol *perche*, lat. *perca*, görög *πέσκη*. Ide való a szegedi **persli** „perca fluviatilis“ is.

66. **Peleh-hal** „alburnus lucidus“ (Grossinger); *pele-hal* „phoximus laevis“ (H. O.); *pelle* „mindenféle apró hal összesége, amelylyel a fenékhorgot felhalazzák“ (Komárom, H. O.): ném. *belch*, *felch*, *bölch*, *balche* „name mehrerer lachsartiger fische“ (Sanders) | orosz *béljuga* hausen, weissfisch“.

67. **Ráspó-hal** „aspro vulgaris“ (Szolnok, H. O.): ném. *raspelbör*s „eine art börs, mit rauhen und scharfen schuppen, perca radula“ (Grimm). Innen: szerb *rašpla* „art fisch, squantinus“. (Pop.).

68—69. **Retke** „a Fáy-féle szakácskönyvben alkalmasint a salmo hucho jelölője; a németből véve, hol a salmo umbla neve: *rötel*, *rötele*, *röteli* (H. O.). Grimm szótárában: *rötling* „art forelle, salmo umbla“; *rote*, *rothele*, *rotling*, *rötel* stb. „name einer od. mehrerer rötlicher fische (cyprinus rutilus)“. Ide tartozónak látszik a Tájpsz.-ban közölt **rütyöke** (Balaton), melynek jelentése H. O. szerint „alkalmasint alburnus lucidus“.

70. **Semling**, *semlyénk*, *zsemplénk* (Erdély) „barbus Petényii (H. O.); salmo parvus“ (Ujfalvi-Szikszai); *zsömle-hal*, *semle-hal* (székely): erdélyi szász *semleng* barbus Petényii (H. O.); ném. *sälmling* (Grimm, 2754. l.), *salm*, *salmen*, középfeln. *salme*, ófeln. *salmo*, lat. *salmo*.

71. Kétségtelenül idegen eredetű a **serincz** „acerina cernua; acerina schraitzer“ hálnév is, melynek Petényi és Szirmai *srácz*, *sráczhal*, *sréczer* változatait jegyzik föl. A *n* járulék mássalhangzóra hasonló helyzetben analogiák: *bogrács*: *bogrács*, *bogács*: *bogács*, *papancz*: *papacz*, *pipacs*.

*

Egyelőre homályos eredetű népies magyar halnevek: *borholy*, *porhó* (Dobrony) „acerina cernua“ | *bobálik* (Bihar) „umbra canina“ | *cselle* (Olt) „phoxinus laevis“ | *lännaleszeg* „pelecus cultratus“ (Bodrog) | *lapistyán* (Balaton) „rhodeus amarus“ | *lezsér* (Bodrog-köz), *lecserlecs* (Komádi) „acerina cernua“ (v. ö. szláv *lešč* „cyprinus brama“) | *macza* „acerina cernua“ (Csongrád) | *peszmeg*, *peszmetke* (Tisza-földvár) „alburnus“ | *petenye* „chondrostoma nasus“ | *pohé* (Karád) „alkalmasint rhodeus amarus“ | *pikó* (Körös-Tarcsa) „acerina cernua“ (v. ö. litván *pūkys*, kurlandi *pukis* „acerina cernua“ | *pér-hal* (székely) „thymallus vexillifer“ (v. ö. ném. *pier* regenwurm; szerb *pijora* „art meerfisch, palamida“. Pop.). | *pozsár* (Balaton-Erdély), „cyprinus carpio“; *pozsárharcsa* (Szatmár) „cilurus glanis“ (v. ö. ujszlov. *piškor*, *peškur* „flusspricke“, szerb *piškor* „muraena“,

cseh *piskor* „beissker“, orosz *piskarj*, *peskarj* „cyprinus gobio“; ném. *beissker* stb., melyeknek természetesen a magy. alak nem lehet közvetlen átvétele) | *póc* (Bodroghöz) „umbra canina“ | *szeplin*, *szepten*, (Tisza-Földvár) „abramis vimba“ | *varsinta*, *vasinta*, *vaskó*, *barsóka* (Balaton) „acerina cernua és acerina schraitzer“ (v. ö. rutén *vers*, *versik* „sörtehal, aspro“). H. O.

III.

A népies halnevek egy részének kimutatott ősrégi eredete természetes következményképpen vonja maga után annak valószínűségét, hogy a halászati eljárás és eszközök tekintetében nem állhattak a magyarok kezdetleges fokán a fejlettségnek már akkor sem, midőn a rokon népektől elszakadtak, sőt hogy nagyjában — ha esetleg csak elemi formákban is — ismereteseek lehettek előttük a mai napság gyakorlatban levő módok és szerszámok mindegyike. Figyelemreméltó tanulságot tartalmaz ez irányban a vogul teremtetési hitrege, melyből azt látjuk, hogy e nép hagyományai szerint, valamint az íjj és nyíl készítése, úgy a legfőbb halászati eszközök, jelesen a *czége*, *varsa* és *háló* ismerete is a legősibb kulturai vívmányok közé tartozik, a rege nyelvén szólva: az ősembernek isteni kinyilatkoztatás útján nyert tudománya. Ime ezen egyéb tekintetből is érdekes részlet fordított szövege (Vogul Nép-költ. Gyűjt. I., 149. l.):

Az ének embere, a rege embere miután hét telet átélt, miután hét nyarat eltöltött, az Obhoz ment. Obi fajta hala megnőtt, megkorosodott, a víz egész magasságában úszkál. — Hazament, atyjához, anyjához érkezett, [így] szól: „ím, atyám, az Obnál jártam: obi fajta halam sok, a víz egész magasságában jár; néztem folyóbeli fajta halamat: folyóbeli fajta halam elszaporodott, a víz egész magasságában úszkál. Minő tanácsotok van nektek: ezt a vizi halamat, ezt az erdei vadamat miképpen fogja (ölje) meg az ember? Ehező szívük miképpen kell, hogy csillapodjék? Fázó testeiket miképpen melegítsék?“ — Atyja szól: „fiacskám, te én tölem tanácsot kérsz: nekem öreg embernek micsoda tanácsom lehet?“ Ha arra keresel tanácsot, hogyan kell megfogni az erdei vadat, ha arra keresel tanácsot, hogyan kell megfogni a vizi halat: menj föl *Fönnséges-Ég* atyádhoz!“

[Az ének embere, a rege embere] belebújt vörös evet bőrébe. Vörös evet alakjában im fölhág a hétfokú ezüst-hágcsóra. A karma erőtlenné vált a foga erőtlenné vált. Fönnséges-Ég atyja lakó ezüstrúdú rudas házába bement. Fönnséges-Ég atyja fejét leeresztvén ül. Lábához feküdt, föllállott; ismét lefeküdt, harmadszorra is lefeküdt lábához. Fönnséges-Ég atyja fejét fölemelte s [így] szól: „fiacskám minő enni való étel szükségébe estél, ivó víz inségébe jutottál, hogy azért ismét eljöttél én hozzám könyörögni?“ —

Ő felel: „Fönnséges-Menny atyám, Fönnséges-Ég apám, minő ennivaló étel inségébe estem volna én, minő ivó víz szükségébe estem volna én? Igédre termett embered elterjedt az egész földön, szavadra termett erdei vadad létrejött az egész földön; szárnyas állat szárnyas állat módjára nőtt meg, lábas állat lábas állat módjára korosodott meg, emberem ember módjára korosodott meg, vízi halam vízi hal módjára szaporodott meg: hogy ezen igédre termett embereid éhező sziveiket mi módon csillapítsák, fázó testeiket mi módon melegítsék, hogy igédre termett vízi haladat, erdei vadadat minő halállal öljék meg, minő módon ejtsék kézbe, erre nézve jöttem im én te hozzád tanácsot kérni; miképpen rendeled?”

Fönnséges-Eg atyja fejét leeresztvén csendesen ül. Midőn fejét föl-emeli [így] szól: „fiaskám, miképpen rendeljem immár én neked, hogy igémre termett erdei vadamat, vízi halamat fogjad?! Leérkezel az alsóvilági nép lakta kérés földre, [ott] van az én igémre termett erdei fám. Kemény fának hasíts keményéből, rugékony fának hasíts rugékony részéből; a két fát illeszd egybe! Az Obon, igémre termett halaim közöttök-fajta haladnak szerezd meg aztán hólyagát, főzd meg a tűzön, [kétféle] fadat ragaszd (mázold) egybe, kötözd őket együvé, ily módon (abból) csinálj ijjat! Igémre termett erdei vadamat [az ember] üldözni fogja, utóléri, a közelben nyíllal meglövi, s ilyen szerrel jut kézbe. Ha szárnyas fajta állatod jut közelbe, készíts szintén azon módon nyilat, készíts fából nyelét — szárnyas fajta sok állatod a midőn közelbe jut, ama nyíllal öljék meg. A mi igémre termett vízi halamat illeti, — én (t. i. „Ég“) nyárrá változom — mind a folyóereknek, mind a tavaknak torkolatát zárják el czégével. Igémre termett erdei fából hadd hasítsanak pálczikákat; gyökeres fának hadd vegyék gyökerét, hasítsák vékonyra, fonjanak kis kúpvarsát, [az ember] bemártja a vízbe: igémre termett vízi halam maga megy belé. Télre változik [az idő]: mind a folyókon, mind az Obon keresztül készítsenek czégét. Hadd fonjanak nagy varsát: az ember vízbe helyezi, igémre termett vízi halam maga megy üregébe. Midőn az ember korabeli világ beáll, az ember idejebeli világ létrejött: éhező sziveik avval csillapodjanak, fázó testeiket avval melegítsék. Erdei vadat fognak ölni: ha lábas fajta állatot ölnek, lenyúzzák a bőrét. Az az ember, kinek fázó teste subára szorúl, készítsen subát; a *kus*-szűrre szoruló ember hadd készítsen *kus*-szűrt, a maliczabundára szoruló ember hadd készítsen maliczabundát; fázó testét avval melegíti, fázó keze avval melegedik.”

Leszállott az alsó földre, megérkezett a maga lakta atyai házba, megérkezett a maga lakta anyai házba. Atyjához szól: „Fönnséges-Ég atyám így tanított engem.” Atyja szól: „A mint Fönnséges-Ég atyád neked mondta, ha erődből telik, a szerint végezd el; ha tehetségéből telik, a szerint cselekedd meg! Ha én tőlem kérdezősködöl: mi — anyád megöregedett, én megöregedtem — kimuló korra jutott két ember, haló korhoz érkezett két ember, nekünk micsoda neked mondható okos szavunk van?! Ha van háterőd: magadnak van, ha valami mellerő van számodra rendelve: te neked van rendelve.”

Azután öltözködék, ment kifelé, hogy széles e földön való népét tanítsa. Ijjal vadászó embert ijkkészítésre tanítja, nyíllal vadászó embert nyílkészítésre tanítja. Vizi halat fogó emberét nagy varsa fonására tanítja, kis kúpvarsa fonására tanítja. Nyárra fordul [az idő]: megtanítja nyári czégét csinálni; télre fordul [az idő]: megtanítja téli czégét csinálni. A hálóvarsával halászó embert megtanítja a hálóvarsával bänni, a gyalommal halászni. Azután az erdei állatot vadászó ember íjját készít, nyílat készít. Elmegy az erdőbe, megtalálja az erdei vad útját; üldözi, közel érkezik hozzá, nyíllal lövi, ott meg is öli: bőrét lenyúzza, megszáritja, húsát haza viszi: a leányos ember leányának éhe (szive) csillapúl, a fias ember fiának hasa megtelik. — Vizi halat halászó embere, midőn nyárra fordul az idő, nyári czégét csinál. Fából pálczikákat hasítgat, vékonyra hasogatja, kis kúpvarsát fon, belehelyezi a vízbe. Másod nap elmegy [oda]: im teli van belement vizi hallal. Haza viszi, leányos ember leányának hasa megtelik, fias ember fiának éhe csillapúl. — A hálóvarsával halászó ember: a hegyen egy fűszár terem, azt kitépi, héját lehántja, fonalat készít, hálóvarsát fon belőle, vízbe bocsátja, a vízi hal maga megy belé. — A gyalommal halászó ember fakéregből háncsot nyúz, kötelet fon, a sok fonalat egybefűzi, beleveti a vízbe, vízi halat húz föl; leányos ember leányának hasa megtelik, fias ember fiának éhe csillapul.

Nem lehet merő véletlenség, hogy a teremtségi regében — melyet Reguly jegyzett föl a Szigva folyó mellékén — éppen a czége és varsa azok a halászati szerszámok, melyeknek alkotását és kezelését egyenesen istentől tanulja el a hajdankor embere, vagyis melyek — egyszerű szavakban kifejezve a költői előadást — a vogul nép emlékeazete szerint a legősibbek. Ez a felfogás teljesen egybevág az ősrégészet következtetéseivel; „a dolog természeténél fogva“ — így ítél Herman Ottó (149. l.) — „az u. n. rekesztő halászat követelheti magának az ősiség kérdésében a legelső helyet. Elállani a hal útját s bizonyos irányokba terelni: ezt a természettől, az áradó pataktól, folyótól, a dagadó és apadó tengertől tanulhatta el az ember s a verés, a vészlés eszméje annál könnyebben jött eszmekörébe, mert a fa, a nád könnyen idomítható s e tulajdonságot észrevehette.“

A kultúra ősmestere, így értesít bennünket a rege, midőn széles e földön való népét tanítgatja, az ősi halászó eszközökön kívül „megtanította a gyalommal halászó embert gyalommal halászni.“ Ez újabb fejlődés; egybefügg a fonalszerzés és kötélverés tudományával.

„A hegyen egy fűszár terem, a halászó ember azt kitépi, héját lehántja, fonalat készít.“ Ez a fűszár, mint a legujabb időkig fönmaradt gyakorlat bizonyítja, a csalán, melyet ezért ujabban „vogul kender“-nek (*mańš pąnlē*) is neveznek a Konda vidékén (rendes neve: éjsz. vog. *χūsīñ*, lozvai *khušēñ*, tavdai *khušqñ* „égető. csípő“). A kötélhez a rege szerint „fakéregből háncsot nyúznak“; ez a fa: a nyírfa.

A nyírháncs-kötélre fűzött csalánháló kezdetleges halászszer-szám; de a vogul nép teremtési regéi egy még kezdetlegesebbnek tartották fön emlékezetét, mely fontos tanulságot foglal magában a halászat általános történetére nézve is, amennyiben azt mutatja, hogy a háló a czégének, vagy vejszesövénynek egyenes fejleménye, eredetileg nem más, mint ez utóbbiaknak vesszőkből készített, könnyen mozgatható alakulata. Ime magának a regének szavai; (Vogul Népkölt. Gyűjt. I. 132. l.), melyet az éjszaki Szoszva folyó forrásvidékén jegyeztem föl:

Miután Alsó-Ég (azaz: Föld) anyánk az embert megteremtette, Fönn-járó-szárnyas-Kalmot ismét fölküldi (az égbe); „Fönn-járó-szárnyas-Kalm!“ — mondja — „Fönséges-Ég bátyámhoz eredj fel ismét, mondd neki ezt: ijja fogott hét férfidat megteremteni im megteremtettem: de most megenni való vesszőbimbójuk (értsd: táplálékuk) mi lesz, megenni való fűbimbójukat honnan keressék? Te ezüstlétrát bocsáss alá; megenni való vesszőbimbójuk ama létra hosszában, — onnan hadd szálljon alá; megenni való fűbimbójuk ama létra hosszában, — onnan hadd szálljon alá!“ Fönn-járó-szárnyas-Kalm fölérkezett, Fönséges-Éghez szól; „Alsó-Ég anyám izeni, Hét-Ég anyám izeni: ijját fogott hét férfidat megteremteni im megteremtettem: de most megenni való vesszőbimbójuk, megenni való fűbimbójuk mi lesz? Te ezüstlétrát bocsáss alá; megenni való vesszőbimbójuk ama létra hosszában, — onnan hadd szálljon alá; megenni való fűbimbójuk ama létra hosszában, — onnan hadd szálljon alá! Éhező szívük nagyon éhezik; ha vesszőhöz érnek: a vesszőtől rognak össze, ha fűhöz érnek: a fűtől rognak össze.“ Fönséges-Ég kérdi: „az ezüst létra hosszában micsodámat bocsássak alá?“ Fönn-járó-szárnyas-Kalm szól: „őszszel, midőn rövid napok állanak be, lúdfutkosó, réczefutkosó hét folyócskádnak, — lúdbukdácsoló, réczebukdácsoló hét folyócskádnak hét halsereges vízből kis hátszárnyú hátszárnyas halat hozz elő; mögös várunk mögébe hét jávorú jávoros mohlegelőt bocsáss alá!“ Ősz felé vált im az idő; az az ijja fogott hét férfi most az erdőbe megy. Hét jávorú jávoros mohlegelőt találnak; rejtő vessző mögül közelednek feléjük, rejtő fű mögül közelednek feléjük. Megenni való vesszőbimbót im onnan találnak, megenni való fűbimbót im onnan találnak. A mint az Obra leereszkednek, hát im a Fönséges atyjuk rendelte hal, — [s ez] nincs máskép — arasznyi hosszúvá lett már. Most vesszőgyalmot csináltak. Vesszőgyalommal való gyalmazásuk közben a mint az Ob közepére néznek: hát

ím egy öreg emberszakálát az Ob medrében, ennek egész szélteben szét eresztette. Az öreg ember szakállából czege (halászósövény) támadt. Immár keczező ember keczézik, hálóvarsával halászó emer hálóvarsával halászik; lebocsátván hálóvarsáját tokhalat üt, nyelmalazaczozt üt, mukszunlazaczozt üt. Közönséges jószág (t. i. hal) ugyancsak bőségben van. Mind a mai napig ím az a jószág, az a halászatizsákmány halászdídik (ölődik) folyton. Ezután kiderül, hogy az az öreg, ki az Ob medrében szakálát széteresztette, senki más nem volt, mint Fennséges-Egöccse: Tapél-öreg. Abroncskerék alakjára forgó kerek világ hét széle mind ama vízből előhozott jószággal áll fönn.

A finnek nemzeti eposza, az őskor regéit éneklő Kalevala is főntartotta emlékét amaz elemi szerkezetű hálónak, melyről a vogul rege szól. Midőn az égből alájött tűzszikrát a csuka elnyelte, nagy gondot okoz az ő megkerítése; miért is

„Jámbor öreg Väinämöinen,
Meg a kovács Ilmarinen
Hálót kötnek hársfa-háncsból,
Barkócza korez vessző-szálból
Beitatják fűzfa-lébe,
Fűz kergének fött nedvébe.“

(Barna Ferd. fordításában 47. rúnó, 313—318. vers.).

De ugyanitt szerepel már a tökéletes fölszerelésű gyalom is, melynek anyagát a Kalevala általános kulturállapotának megfelelőleg a len szolgáltatja:

„Egy kevés föld találtaték,
Égetetlen csekély tájék,
A tó hátán igen mélyen,
Két tuskónak a közében.
Tuskó tövét hogy kiásták,
A lenmagot ott találák.
Halál nyüve rejtekében,
Földi féreg őrzetében
Rakás hamu szintén vala,
Asszú pornak korhadata,
Hajónak elhamvadtaból,
Dereglyének porladtaból,
A lenet hát abba veték.
Korhadványba beülteték,
Alu tava vize partján
Agyagalju földbe szórván.
Ki is kele a növény,

Igen buján a vetemény,
Szárba is ment már az uj len,
Egyetlen egy nyári éjen.
A len éjjel vetteték el
Ültetették hold töltével,
Irtogták, gyomlálgták,
Meg is nyövék, kibugázák,
Keményen megtépegeték,
Bolyhait leszedeketék.
Vivék oszt' az áztatóba,
Megáztaták hamarjába;
Szaporán kivonák onnan,
Megszáriták igen gyorsan;
Onnan egyben hazahordák,
Alkalmasan megtilólák,
Simára megsulykolgták,
Pozdorjáját kitapodák,

Nagy mohón megfészülgeték,
 Gerebenen meghéhelék.
 Már marokká idomúla,
 Gyorsan tevék az orsóra
 Egyetlen egy nyári éjen,
 Két nap között létezőben.
 Nénék, húgok fonogatak,
 Tübe húzák az ángyikák.
 Hálóvá a legény népség,
 Kötél szélét ipák szövék.
 Volt dolga a hálótűnek,
 Járt föl s alá a hálótű-hegy.
 Míg a háló el nem készült.
 Egyetlen egy nyári éjen,

S azonfelül még egy télen
 Legott készen volt a varsa,
 Kötélháló megalkotva,
 Annak alja száz öl vala
 Szélessége hét száz vala,
 Majd kövekkel is ellátták,
 Kellően megsulyozgatók.
 Háló vetni ifjak mennek...
 Hálót vetnek, evezgetnek,
 Húzzák, vonják, görnyedeznek,
 Huzogatják víz hosszában,
 Majd megvetik más irányban...
 (48. rúnó 15—78. vers.).

A népszellem költői hagyományainak ily vallomásai után méltán várhatjuk el, hogy a halászati eszközök régi ismeretének nyomai a nyelvi kifejezésekben is mutatkozzanak. Ilyenül legvilágosabban jelentkezik a magy. **háló** szó, melynek szorosan egyező másai: éjsz. vog. *zulép*, kondai, alsólozvai *khulp*, pelimi, középlozvai *khulép* „háló“ (or. *šet*) | éjsz. osztj. *žolēp*, déli *žōdap* „netz“ || másnemű igenévi képzéssel: zürj. *kulōm* „netz, setznetz, beutelnetz: reuse, fischreuse.“ Az igei alapszónak továbbképzései: vog. osztj. *žult*-„vonni (a keczehálót)“ | zürj. *kolt-*, *költ-*, votj. *kalt-* „mit dem zugnetz fischen“ s ebből: zürj. *koltim*, *költim* „zugnetz, beutelnetz“, votják *kalton* „kerítő, vonó háló (or. *brēden*)“ | déli lapp. *kalttet* „a hálót kivetni“, *kalttaka* „háló“. Megvan a szamojéd nyelvében is: (jeniszeji *šam*.) *kuolessē*, *kuorese* „netz“; *kuoli-*, *kuore* „das netz ziehen.“ (Halász Ig. Nyelvtud. Közl. XXIII. 28). Pelim vidékén az oroszok átvéve a vogul elnevezést *kulup*-nak hívják az „öreg-háló“-t.

A **hálószem** kifejezésnek teljesen megfelelők a kondai vog. *khulp-sām*, a középlozvai *khulép-sām*, az éjszaki *zulép-sam*. Az „öreg“ szemű hálónak vogul jelzője: *žarū* (ž. *žulep*), középlozvai *khara* (tkp. „tágas, téres“); ennek pontos alaki mása a bajai **göre** ebben: *göre háló* = *gyérháló*, mely „öregszemű zsákháló“ (H. O.) Magának a **gyér** szónak is akad megfelelője a „hálószem“-re való alkalmazásban, ez t. i. a tavdai vog. *sērāž* (s. *jalem* „gyér v. ritka szemű gyalom“), melynek egyéb ugor megfelelői votj. *šer* (*š puž* ritka „rosta“), mord. *šura*, *čuro* „undicht, selten“, észt *sore* id. stb. (l. MUGSz. *gyér* cz.)

A különböző **háló** nevek elnevezései közül — amennyiben

ezek önálló szók s nem körülírásos, vagy jelzői kifejezések — ugor eredetűeknek mutatkoznak: a *póné*, *csuhé*, *mét-háló*, török eredetűek: a *gyalom* és *kecze*, szláv eredetűek a *marázsa* és *szák*, német a *tápli*. Lássuk ezek rokonságát egyenként:

A *póné*, vagy *bóné* Szabó D. szerint „háló neme“ s H. O. is igazolja, hogy sok helyen a *keczeháló*t egyszerűen *bónénak* nevezik, bár egyébként a *bóné* „a hosszú kecze vasas ina“ (kötele). A „keczeháló“-féle jelentés eredetibb voltára vallanak az éjszaki vog. *χultné pon* „keczeháló“ (or. *kalydan*) | éjsz. osztj. *χulta pun* id. mely mellett Ahlquist szerint: *pun*, *pon* „fischreuse, aus weide geflochten.“ A vogul-osztják alak elrontott változata a szibériai-orosz *kalydan*, mely halászszerszámnak A *bramov*¹ következő leírását adja: „hosszában 1, szélességében 1¹/₂ ölnyi, zsákalaku halász-háló, melynek aljához vékony rúd van erősítve közepén könyomatékkal, hogy a háló a folyó fenekén járjon. A felső részen fagyűrű látható; az ezen keresztül húzott erős zsineggel vonja maga a csolnakázó halász szerszámát. Egy vékonyabb zsinetet, melynek egyik vége a háló nyílásához van kötve, ujjai közt tart a halász, hogy rángásából a hal betévedését megtudhassa, a midőn a hálónyílást a másik zsineggel összehúzza és zsákmányát a csolnakba emeli“.

A *csuhé*, *csuhi* (Alduna), vagy mint Calepinus közli *suhé* az emelő ághegy-hálónak a neve, melynek alapszóban egyező másai: éjsz. osztj. *sőjip* „zugnetz“, déli *sājep* „netz, reuse“ | alsólozvai vog. *sajip* „hálóvarsa“; innen szibériai orosz *sajip* id. | orosz lapp *sajm* „netz“. Az igei tö mutatkozik a déli vogul *sait-* „hálóval halászni, hálót vonni“ (or. *úevodít, úevod taščit*) szóban, mely szerint a *suhé* (e h. *suhaj*) olyan igenévi képzés, mint *tolvaj*, *szilaj* (v. ö. vog. *tulmaz* „tolvaj“, *tulment-* „lopni“) s a szóközépi *h* benne jóformán hiatus-pótló, azaz eredetibb *j*-t helyettesít (v. ö. *fehér*, *feér*, *fejér* stb. l. Nyelvőrkalauz 68. l.)

A *métháló* kiveszőben levő szó. Szabó D. említi s H. O. csak „Tápén találta igen öreg halász száján.“ Az ő meghatározása szerint ez „czötkényparás *eresztő* háló, kövellők nélkül való, a hal belebonyolódik.“ A déli vogulban a hálónak vízbe való „eresztésére“ illetőleg „vetésére“ ez a szó járja: *mäzti*, pl. lozvai *khulép mäzti* „az öreghálót vízbe bocsátja“ (or. *zamečot v vodu*), tavdai *ělem*

¹ N. A. Abramov: *Opisanije Berjozovskavo Kraja*. 1858. (116. l.)

máztó „a gyalmot megveti“. A *mét-háló* e szerint voltaképpen ezt jelentené: „eresztő-háló“ s képzésére nézve ép olyan volna, mint *les-háló* (v. ö. alakjára nézve vog. *jojt-*: magy. *jut-*; *tanét, tanít*: régi magy. *tanolt*; magy. *két*: finn *kahte* stb.)¹

A *gyalom* tökéletesebb alakú hálónem, melylyel a nyelvi tanúságok szerint a magyar és nép-testvérei valamely török nép révén ismerkedhettek meg. H. O. szerint: „történeti hálónem: hetven, száz méter hosszú kerítő öregháló, hossza közepén mindig zsákkal, a melyben a halak megfogódnak; leginkább tóságokban divott s divik ma is.“ Egyező másai: a kondai vog. *jälēm*, tavidai *jälēm* | déli osztj. *jādam* „zugnetz (or. *ńevod*)“ | pelimi *olēm*, lozvai *elēm* id.; tavidai *elēm* „öreg háló (or. *šet*)“ || tobolszki tatár *jälēm*, *jilīm*, „or. *ńevod*“ (Budagov II. 364) | kazáni tatár, kirgiz *žilīm*, csuvas *silēm* (s ebből: cseremisiz *silem*) id. | jakut *ilīm* „netz zum fischfang.“ A szókezdő *j—gy* hangmegfelelés rendes sajátosság török-magyar szókon; v. ö. pl. magy. *gyékény*: tör. *jikān*, *gyűrű*: tör. *jüzük*, *gyapju*: tör. *japuk*, *gyöngy*: tör. *jınzü*. A magánhangzók alkata tekintetéből a magyar és vogul-osztják átvételek egy részében török nyelvemlékeket láthatunk, a mennyiben a tatár *jälēm*-nek megfelelő, de a ma ismeretes török nyelvjárásokból ki nem mutatható, mélyhangu² *jälēm* alak léteztére vallanak.

Mint az eredeti *háló* mellett a törökségből vett *gyalom*, úgy szerepel a *póné*, *bóné* mellett is a vele egyező jelentésű s valószínűleg szintén török származású *kecze*. Ez H. O. szerint „háromszögletű, súlyozott fakeretre alkalmazott fenékháló, melyet csónak után vonszolnak“ (Szeged); a Nyelvőrnek (IX. 92.) nagybecskereki közlője szerint pedig „csonka kúpalaku háló, melyet *fogóként* használnak.“ Bálint Gábor e szerszám nevét egy mongol *khecze*, *kecze* „háló“ szóval egyezteteti, (Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén. 1877.), mi minden esetre szoros megfelelés volna; de a

¹ Van ugyan a szlávságban is egy hasonló alakú ige, jelesen *metati*, melynek jelentése „vetni“ s alkalmazódik különösen a háló kivetésére is; azonban ebből a magyarban *metál* igei képzés alakult volna, mint *šetati*-ből: *sétál*, *csiniti*-ből: *csinál*. Jelentésénél fogva nem jöhet itt számba: szerb *met* „ort, wo das fischnetz in's wasser geworfen wird.“ (Pop.)

² Alakilag közelebb járnak, de jelentés tekintetében inkább, elütnek a magyar szótól: a ném. *kötze*, éjszaksfel. *kicze* „korb, rückenkorb.“

mongol adat — mint ez Bál. említett művében több más esetben is tapasztalható — a rendelkezésre álló terjedelmes szótárakból (Kovalevskij, Schmidt) nem igazolható (v. ö. mint hasonló szókat mongol *ghopcighor*, burjét *gopčur* „nagy háló“; burjét *gezege*, *gezege* „flechte“ Castrén; mongol *gecige* „nacken, zopf“. Schmidt). Alakilag és jelentésileg közel járnak a magyar szóhoz: lett *kesele* „fischreuse, kescher beim krebsfangen“, *keselis* „hafersack, der dem pferde vorgehängt wird“: litván *keselis* „bernstein-kescher zum fischen“, melyekből származnak: észt *kessel* „netsack zum tragen von fischen, kober zum füttern der pferde, kleiner sack od. korb aus bast oder rinde mit überfallendem deckel“ (*käss*, *keś* netz um heu u. dgl. zu tragen), finn *kesseli* „geflochtener korb, ranzen“ (*kessi*, *kessu* „korb“, *kassi* „tragnetz“: l. Thomsen: Beröringer mellem de finske og de baltiske sprog. 260 l.) | ném. *keitel*, *keutel*, *kiedel*-garn „trichterförmiges netz ohne flügel“ (Benecke) | német *kiesel* „ein nach unten sich verengerndes haarsieb“ *kesser* „ein beutelnetz, dessen öffnung um einen bügel mit einem langen stiele befestigt ist“; *kescher*, *ketscher*, *kezzer*, *köscher*, *kotscher* id. (Sanders). Mindezekkel lehet a magy. *kecze* valamely származási összefüggésben, de a közvetlen átvétel (pl. a németből) valószínűtlen, minthogy szóvégi *-el*, *-er*, ha esetleg el is tűnik a magyarban (pl. *hangya*: *hangyál*, *körtve*: *körtvély*, *kana*: *kanál*, *harka*: *harkály*, *icce*: bácskai *iccel* stb.), annak nyelvjárásilag mindig nyoma jelentkezik. Pontosabban egyezik a magyar alakkal a „zseb, zacskó“ jelentésű perzsa, török *kese*, *kise*, azerbajdsán *kise*, kirgiz *ksä* | cseremisiz *küse*, votják *kisi*, *kise*, melyek szerint *kecze-háló* ép olyan kifejezés, mint a székely *sebháló* (= zseb-háló), vagy a *sák-háló* (= szláv *sak*, ném. *sack*). A magy. alak *cz-jét* illetőleg v. ö. alább a *peczek* szó magyarázatát. A *keczé*-nek komáromi *kocza* változata úgy látszik csak a népetimologia alkotása; v. ö. egyébként e hangalakulat bő példáit: Nyelvörkalauz 41, 42. ll.

A *marázsa*-háló a székelyeknél „hosszú póznán zászlószerűen kifeszíthető kéttükrös háló“; a Tizsánál „a czötkényes háló, melyet két karó közt kifeszítenek“ (H. O.). Az ismertető nézete szerint „az elég sajátságos *marázsa* szó a fölfeszítés, illetőleg fölállítási módjára vonatkozik“ (328. l.); azonban szélteben meg van a szlávságban: ószlov. bolgár *mreža* „netz“, szerb *mreža*, *mriža*, *mridja*, cseh *mříže*, tót *mreža*, „gitter“, rutén *mereža* „netz, gitter“, orosz *merjoža*, *miroža*, rumuny *mreažē* stb. (l. Miklos. Etym. Wörterb.). Tekintve az utóbbi alakot és hogy maga a szerszám csak az ország keleti vidékein

(különösen a székelyeknél) használatos, valószínű, hogy a *marázsa* közvetlenül a rumunyból került hozzánk. Az orosz *merjoža* mellett szereplő *merjoga* (Miklos.) alak, valamint a mutatkozó „gitter“-féle jelentés alapján ide tartozónak látszik a **mereglye** szó is, mely „a csikkason azokat a vesszőket jelenti, melyek a kas hosszában futnak, tehát vázát alkotják; a Tisza mentén pedig azokat a karókat, melyek közt a marázsa-hálót kifeszítik“. (H. O.)

Ugyancsak a szlávtság révén jutott hozzánk a **szák**, *szákháló* szó, melynek igaz magyar neve *meretyű* („kis háló, szák“ Nyör V, 423), *merettyű* (Latorcza), *mereggyű* (Körös) = „merejtő, meritő“, a szerb-ben *meredov* („fischhamen“ Pop.) hangzással. Ez a halász-szerszám „kanálalaku meritő háló, mellyel a fogott halakat a bárkába hordják s a vejszéből kiszedik“ (H. O.); másai: ujszlov. bolgár, szerb, cseh, orosz *sak* „netz“, albán rumuny *sak*, új gör. *σακί* | ném. *sack*, régi *sac*, gót. *sakkus* | lat. *saccus*, olasz *sacco*, francz. *sac*, görög. *σακος* „zseb, zsák“ | héber-chald *sak* id. E szóknak német néven került alakjai: a *zsák* és *zacskó*. — Nyilván csak a szláv *sak* tovaképzését tükrözi a rutén vidékről (Nagy-Dobrony) följegyzett hasonló értelmű **szácsira** („kis háló, melyet a megmaszlagozott hal kifogására használnak“), mely a *sak*-hoz úgy viszonylik, mint rutén *volčura*, lengyel *wilczura* „farkasbunda“ a *volk*, *wilk* „farkas“, vagy orosz *kožura* „gyümölcshéj“ a *koža* „bőr, héj“ szóhoz.

A **csorpák** Mármarosban divó szó az „aprószemű ághegyhálóra“ (H. O.) megfelelője az orosz, lengyel *čerpak* „merítő edény (különösen azon kanálalaku lapát, mellyel a vizet a ladikból kihányják)“, a szláv *čerp*- „meríteni“ ige származéka.

A **turbuk**-háló „tükrös kerítő háló“, melybe a halat a buklóval, vagy „*turbékoló* rúddal“ (H. O. Szabó D.) beleriasztják. Pontos mása a szerb *trbuk*, *trbok* „art fischgarn“ (Pop.)

A **piszkés**-háló a „szegénységnek halász-szerszáma“, gyarló be rendezésű kézi kétközháló, melynek Erdélyben ezen neve járja: *piliczke* (H. O.) E kettős alak kétségtelenné teszi, hogy a háló neve apacsával van jelezve, mely csak „olyan halászféle husáng“ (H. O. 285. l.), helyesebben: *piszke-fa*. Ez utóbbi névvel hegyes végű botot, vagy karót neveznek, mely e szerint változata a Bácskában használatos *piliczke* (Nyör. IX. 93.), *pinczike*, szerb *pilcika* szónak, az ország egyéb vidékein „bige“, vagy „pata“ (kiütő bot, illetőleg karó) néven ismeretes gyermek-játékszer nevének. Ily módon a piszkés-háló akár „gúnyolódó“ nevezetnek is tekinthető; azonban mégsem

azért, mivel vele „a szegény ember nem is kerít; mert csak úgy *piszkál* a vizekben“ — amint H. O. halászkiözlője s ő maga is véli. E magyarázat a nép etimologia körébe tartozik.

A **piszliczár-háló** szintén kisebb-fajta kerítő hálónak „gúnyolódó“ neve Szegeden (H. O.). A megfelelő szerb *pislicar* jelentése: „der alles kleinweis tut, kauft, verkauft“ (Pop.).

A göcseji **tráglya-háló** nyilván onnan nyerte nevét, mivel a hasonló nevű halnak (szerb. *trgla*, olasz *tragali*) fogására alkalmas.

A rákfogó hálónak **rácsa** neve mutatkozik az új szlov. *račica* „netz zum krebsfange“, szerb. *račilo* id. szókban (Miklos.), melyek a *rak* „rák“ szónak származékai (v. ö. *račit* rákászni, *račar* rákász stb.)

Az ághegy-hálónak valamely kanálalakú fajtáját jelölő **tápli** (Győr), *tápla* (Csallóköz; Nyör I. 332), *taupli* (Csepel) szónak német megfelelője: *taupe*, *taupel*, *taubel*, melynek régibb alakjai: *tauch-peer*, *tauch-ber*.

Egyelőre nem teljes biztossággal határozhatjuk meg a következő hálónemek eredetét: **barok**, *barokháló* (Pest) „ághegy-háló“; v. ö. ném. *bär bäre* „sackförmiges netz, teils an einer gabel mit einem bügel, nam. zum herausholen der fische aus dem hälter od. auch zum fischfang; teils an einem grössern netz der teil, worin beim herausziehen sich die fische sammeln, bärhaube“ (Sanders). A magy. alak szlávós, dimin. képzéssel. — **cserkáló-háló** (Mármaros) „ághegyháló rúd nélkül; zavaros vízben a vizet meg-lábolva evvel fogják az apró halat“; v. ö. oszmanli-arab *šerek* „netz, jagdnetz, fischnetz, schlinge“. A magy. alak szláv igei képzésre vall. — **komher-háló** (Kis-Majtény) „ághegy-háló“; nyilván tréfás német elnevezés. — **pirity-háló** (Csongrád) „kétköz-háló“; v. ö. szerb *pritisak* „art fischernetz zum karpfenfange“ (Pop.), melynek végzetesonkitása népetimologia műve lehet. — **regyina**, *rezzina* (Csongrád) „tükörháló“ H. O. nézete szerint a latin *rete*, *retina* „háló“, mi azonban nem oly föltétlenül bizonyos, mint első pillanatra tetszik, nemcsak a hangalakok fontos eltéréseinél fogva, hanem azért is, mivel egyébként latin hatást nem tapasztalunk a magyar népies halászat műnyelvén. Talán tekintetbe jöhet: szerb *redina* „lebender zaun“ (Pop.) — **villik-háló** (Szeged), *villing* (Komárom), *billeg-háló* (Felső-Tisza) „kanálalakú merítő háló tőkés emelő részszerrel“ (H. O.), a Nyör egy kiözlője szerint Török-Becsén: *villig-háló* „kis kerek háló, melyet a Tiszába vetnek pózna nélkül csupán spárgára erősítve“ (IX, 93.). H. O. a *billegháló* alakból származtatja

a többbit, szerinte „ennél a hálónál sem tagadja meg magát a magyar halászember eszejárása: nevét az alkalmazás módja révén eszelte ki, mert a hálót valóban *billegteti*“. Szókezdő *b*-nek *v*-re való változása nyelvünk újabb történetében szokatlan jelenség s bizonyosra vehető, hogy éppen ellenkező irányban történt a hangfejlődés, t. i. *villik, villig* az eredetibb alak, melynek *billeg*-gé való alakulását a népetimologia segítette elő (v. ö. magy. *bakter*: ném. *wächter*, Bálint: *Valent*, *bocsora*: *vacsora* stb. l. Nyör-Kalauz). Hasonló szó akad a slávságban: szerb *vlak* „art fischernetz“ (Pop.), lengyel *wtok* „zuggarn“ orosz *wtok* „netz“ (a *velk- vlek-* „húzni“ igéből); v. ö. a hangalakulásra nézve: cseh *žlab, žleb*, lengy. *žlob*, orosz *žolob*, szlov. *žlěb*: magy. *zselép, zsilip*; ó-szlov. *grozdъ*: magy. *gerezd*; szerb *korab*: magyar *kerép* stb.¹

Áttérve a hálónemek egyes alkotó részeinek jellemző elnevezéseire, föltűnik az *ín* szó alkalmazása a háló keretét képző kötelekre és zsinegekre, úgyszintén a horog zsinegére. Hasonló használata van a magy. *ín*-nak megfelelő vog. *tān, tēn* „*ín*“ szónak (éjsz. osztj. *lōn*, irtisi *ton*, finn *suone* stb.), mely az eredetileg csupán rénszarvas-ínrostokból sodrott „czérná“-nak, továbbá a „hárfa-húr“-nak is neve. Ép így nyer alkalmazást a magy. *ideg* „nervus“ szó is az ijj idegére, továbbá az ács „csapó idegére“ (Molnár Alb.), sőt a megfelelő vog. *jānteur* nem is jelent egyebet, mint „íjj idegét.“

Sajátságos elnevezés a *para*, melynek közhasználatban levő *para-fa* összetétele alig sejteti, hogy igazi jelentése „kéreg-, vagy fadarab, melyet a hálózatok fölébe fűzve kötnek, hogy úszva járjon a vizen“ (H. O.). E szónak alább tárgyalt, eredetileg „tutaj“ jelentésű szinonimái rávezetnek bennünket, hogy rokon nyelvi másai az éjsz. vog. *porä, por*, alsólozvai *pōra*, pelimi *pōrā*, kondai *pōrē*, tavdai *pārg, para* „tutaj“ | osztj. *por* „zimmerfloss, holzfloss“, zürjén-votják *pur* „floss, fähre“ (or. *plot, perevoz*), melyekből az is kitetszik, hogy az idegen eredetű *szál, tutaj, plutaj*, (Bihar) nevek mellett a *para* az ősrégi szó e fogalomra. Megfelelő szláv eredetű név a balatonvidéki *póta*, melynek az Olt mellékén *pluta* változata használatos. Értelmükre nézve H. O. könyvében következő meghatározást találjuk: „*póta* az eresztőhálón a gyékényből

¹ Egyéb bizonytalan eredetű hálónevek: *bustyálló* (Kopácsi) „ághegyháló“ | *sütlýén* (Kopácsi) „örzövel fölszerelt szák“ H. O.

kötött s a háló felső inára alkalmazott usztató; az öreg háló nehezebb részeinek usztatására használt fák is póta nevet viselnek¹. Másaik: rutén *pluta*, *pluto* „kork“, ujszlov. *plutva*, *plitva* „floss, kieme“, orosz *plot* „tutaj“ | rumuny *plutě* id. (lett *pluts*; ném. *floss*, ófeln. *flöz* stb. a szláv *plъ* „schwimmen, fließen“ ige származékai, l. Miklos. Etym. wörterb. 252. l.). — A bodrogmenti *pálha*, *palla*, körösmelléki *pala* H. O. szerint „a balatoni gyékénynyel ugyanaz“, t. i. mint úszó az öreghálón. Hasonló szó a cseh, tót *pálka* „binse, zipergras“, melynek közvetlen átvétele a Comeniusnál előforduló magy. *pálka* „typha (rohrkolbe)“. Ugyanennek töve mutatkozik az orosz, rutén, *páločnik* „typha angustifolia: bodnározó gyékény: ebír komócsin“ (Dal, Mitrak), továbbá a szerb *palušina* „klette“ szóban, mely utóbbiból a magyar *pálha*, *palla* alakok eredetije gyanánt valamely szláv (? rutén) *paluža-féle alak következik (v. ö. szerb *lopuž*, *lopušina*, ujszlov. *lopuh*, *lopnik*, lengyel *łopuch*, *łopian*: *łapú* „klette“).

Érdekes a para tápéi **czötkény** nevének eredete. Ez az „euphorbia palustris“ növény szárából készül s hogy maga a név is voltaképpen e növényfaj jelölője, bizonyithaják megfelelői a törökség terén: keleti török *sütkelegen*, oszmanli *südlügen*, *südligen* (*südlüce*) „wolfsmilch, eselskraut; tithymalus, euphorbia“ (Zenker), melyek a köztörök *süt*, *sütl* „tej“ szónak származékai.

A kerítő hálók „vezérrúd“-jának sajátos elnevezései közül világos eredetűek: a balatoni **istáp** (= ném. *stab*, középeln. *stap*), továbbá a bodrogi **berena**-fa, **berenye**-fa, melynek előrésze a rutén *berveno*, orosz *bereno*, *brevno*, cseh *břevno* stb. „gerenda“ jelentésű szó mása. — A kopácsii **kócza** (e. h. *kolcza) valószínűleg a ném. *klotz* (dial. *klote*) „grosses, dickes, unförmliches stück holz“ átvétele. — Az országot több vidékén használatos **apacs** nevezetnek nem idézhetjük ugyan pontos megfelelőit; de azért bizonyos, hogy szláv eredetű. Erre mutat t. i. *apacsúr* változata¹, mely csak szláv tovaképzésnek magyarázható (l. fönt a *szácsira* szó analógiáját 200. l.), továbbá az ezekkel bizonyára egybefüggő *apacsin* „evező“ szó,

¹„*apacsúr*: a kerítő hálónak két végén levő rúd neve“ (Csongrád. Nyör. VII. 526.). A Tájszót. szerint is a palóciban; „*apasúr*, *apacsúr*: a háló elejére kötött vastag fa, melynek alsó végére egy jókora kő van alkalmaztatva.“ H. O. szerint azonban Komáromban „*apacsur* az *apacs* villája, mely a súlyozó téglát körül fogja“, th. az egész neve a részre van alkalmazva.

melyet a Tájszótár Szatmár vidékéről közöl (v. ö. rutén *opačyna* „ruder“, cseh *opačina*, „hinterruder“, lengyel *paczyna*, litván *po-čīna* „ruder“ Miklos.) A Szabó D. közölte *apacsó* (ebből: tót *opačov*) s a Budapestről följegyzett *apattyú* (H. O.) alakok nyilván csak az *apacsúr*-nak népetimologiai átalakításai.

A *gyalom* török eredetéből való színnel következik, hogy megkülönböztető, sajátos alkotórészének a *kátának* is török területen keresendő származása. E szóval a „gyalom hossza közepén levő zsákot nevezik, melybe e hal belekerül“ (H. O.) s mint-hogy helyette a közönséges „zsák“ szó is járja, vele bizvást egybevetethők: votják *kalta* „kis börtáska, melyet a férfiak az övön elől viselnek“, altaji-tatár *kalta* „dohányzacskó (or. *kisét*)“ olyféle hangmegfeleléssel, minőt a magy *gőte* (hal) és a tatár *kältä* „gyík“ szók közt is tapasztaltunk. Egy más alakilag egyező tatár (kazáni) szó: *kata* „nemezsizma“ (votj. *kata*, orosz *koty* „lederne bauernschuhe“) s tekintve, hogy a „káta“ német neve „*bär-hau-be*“ nem tartható kizártnak az az eset sem, hogy játszi összehasonlítás alapján (mi a káta körösmelléki *segg* nevében is mutatkozik) éppen ez esetben, a csaknem zsákformájú tatár nemezsizmának neve van alkalmazva a gyalom zsákjára is. — Nyilván a kátának elavult neve maradt fenn a szolnoki **szebezs-kő** (= káta-kő, seggi kő, a káta fara egyenesen elvágott két csücskén levő kövek“) összetételben, melynek előrésze egyezik a török-perzsa *sebed*, *sebet*, *sepet* „korbgeflecht, korb“ (*balık sepedi* „fischreuse“; szerb *sepet*¹ „korb“), szókkal a szóvégnek olyféle változásával, minőt a magyar *nemez* szónál is észlelhetünk szemben a vele egyező jelentésű perzsai török *nemed*, éjszaki vogul *namet* alakokkal.

Egyéb fölismerhető eredetű háló-műszók: **káva**, *kámva* „az ághegyháló keresztbeálló félabroncsai, melyekre a háló feszítve, vagy kötve van.“ Tudvalevő, hogy e szó alkalmazásban van a halászat fogalomkörén túl is; van *kút-káva* (a tetején levő kerítés) és *seprő-káva* (az összetartó, összefoglaló hajtóvány) is; a régi nyelvben pedig csaknem „abroncs“ értelemben használatos (pl. a virágok egy kis kerekdéd *kámvára* köttetnek [koszorúnak]. Nyelvtört. Szót.). E szó megfelelői a törökségben: toboldszki tatár *kabak*

¹ E szónak közvetetlen átvétele a Nyelvtört. szólásban kimutatott régi *sepet* szó, melyet Ádámi „koffer, reisetrahe“ szavakkal fordít.

„kerítés (or. *zabor*), pl. a mezőn az idegen jószág betévedése ellen“, kirgiz *kabak*: *sajidin kabagi* „a hegyszakadék (völgy, gödör) felső karaja, oszmanli *kapak* „umschlag (*penčere kapagi fensterladen*)“, melyeknek alapszava: csagataj *kab-a*-, *kaba* (kirgiz *kabala*-, *kamala*-,) „körülkeríteni, átfogni“ (or. *okružiti, ožvatať, obíati* Budag. II. 2, 36), oszmanli *kapa*- „einhüllen“ (*kapla*-, *kabla*- „einschliessen, fassen, enthalten, umfassen, umgeben, einhegen, einschliessen, umzingeln, belagern“ (Zenker). Alak tekintetében a magy. *káva* úgy viszonylik a török *kabak*-hoz, mint magy. *kéve* és *képe* a tatár *küba*k szóhoz (l. Nyör. XIII. 262.) s a mint a *kan* (eredetibb *kavan) „vaddisznó“ is keletkezett a török *kaban*, *kaman* alakokból. A *kámva* alak aligha pusztá járulékmássalhangzóval bővült; tekintve a csagataj *kab-a*- és kirgiz *kamala*- igei alapszókat alkalmasan valamely más török dialektusnak átjött *kamgak* alakja révén magyarázható.¹

Ugyancsak török eredetű a **peczek** szava, mely „az öreg háló kijáró kötelén keresztbe alkalmazva arra való, hogy a csónakba akasztva a hálót a partra kihozza, a nélkül, hogy tartani kellene“. (H. O.) Ez sem kizárólagos halászati mesterszó, a székeleyknél a „szíjjú csatjának a szegét“ is jelenti s *poczok* alakban „négy ujjnyi faszeg-forma fa, melylyel a csizma bokáját vonják föl“ (Tájsz.). Kemenesalján *böczek* változata „tökécske, tuskócska“ értelemben járatos s közkeletűek az ezekből származó *peczkel* és *poczkol* igék. Eredeti példaképeik: a kojbal *bözéx*, kondini tatár *bözu*x „nagel“, altaji tatár *pözu*y, *pözik* „szeg (or. *gvozď*)“, *podoyo* horog, *kamó* (or. *kruk*)“. A magyar alak *c*-je a kimutatott török alakok

¹ Hogy a magyar nyelvbéli török elemek — nem tekintve az újabb keletű oszmanli eredetűeket — különböző nyelvjárásokból valók, az világosan következik egyes hangjelenségekből is, pl. hogy a köztörök szókezdő *j*-nek hol *gy*, hol *sz* felel meg a magyarban (*gyékény, gyöngy, gyom, gyapjú, gyúr, gyümölcs, gyertya*, ellenben: *szél, szérű, szőlő, szücs, sajt, süveg*), vagy pedig, hogy a szóvégező gutturalis hol megmarad (*seveg, bélyeg, árok, tulok, tuzok*), hol pedig elenyészik (*borsó, bölcső, gyűrű, komló, gyapjú* stb.). Vannak olyan esetek is, hogy egyazon szó került két török nyelvjárásból két különböző alakban nyelvünkbe. Ilyenekül ismerte föl már Budenz a *gyűrű* és *szérű* szokat; ilykép viszonylanak egymáshoz a *kepe* és *kéve*, a *csikó*, *csitkó* és *csidu*, továbbá *kupak* (= tör. *kapak*, *kabak* „deckel“) és *kápa* („takaréék, szemfedél; kápát vetni a ló szemére“. Szabó D.)

z-jének s-féle változatából magyarázható (v. ö. magy. *kezele*: latin. *casula*; magy. *kaszúr*, *koczor*: szerb *kosor* l. alább). — Perzsatorök eredetű a **czéla** szó, mely a „gyékény és öregháló húzókötelén a bötökön innen és túl befűzött posztódarabkákat” jelenti s a Nytört. Szótárban *czula* („lappen, vestis vilis, lacinia”) alakban szerepel. Másai: oszmanli *cul* „lappen, schlechtes kleid, pferdedecke von groben wollzeug”, perzsa *žulax* „grobber wollenstoff, flausch” (Zenker). Az átvétel aligha történt közvetlen úton.

A szláváságból nyert háló-műszók: **matak**, mely Szegeden „az a bábalakú fa a farhámom, melyre a laptáros a bejáró kötelet rátekeri, hogy megtarthassa” (H. O.). Eredetije a szláv *mot*, *motok*, lengyel *motek* „strähne, gebinde, garn” a *motati* „tekerni, csavarni” ige származéka, melyből a magy. *motóla* és *matring* szavak is fejlődtek. — **kötis** (Mármaros) „az eresztőhálón az ín ólomkarikái” (H. O.): rutén, orosz *katış* „minden tekealakú darab, golyó, gömb, gomoly, labdac” (Mitrák); cseh *kotouč* „ring”, szerb *kotač* „rad”; alapszavuk: a szláv *kota-* (orosz *katal*) „rollen”.

Német eredetűek: **pös** „az a szalmacsutak, v. fonat, mely az öregháló és gyalom alsó inára alkalmazható s arra való, hogy iszapos helyen az inat a bevágástól megóvjá” (H. O.). Nyilván a ném. *busch* (mellékalakjai szerint: *bosch*, *pusch*; képzéssel: *büschel*, *böschchen*) „etw. zusammengebundenes, bund, bündel” (Sanders). Ilyféle alaptétel tetszik ki a szóban forgó *pös*-sel bizonyára egybefüggő szegedi *pösölés* szóban, mely a Tájsz. szerint „a folyóvizek és csatornák partjainak fűzgalyakkal, rőzsével való megbélelése, hogy a sebes víz ne szaggathassa”. — **kóta** (Balaton) „nagy gyékénynyaláb, mely a macskakötélhez van kötve s a víz felszínén úszva, mutatja a pontot, amely felé keríteni kell” (H. O.): ném. *kaute*, középeln. *küte*, *kawte* „derb zusammengedrehtes bund flachs, wolles, stroh etc.; knoecke” (Sanders).¹ — **isling**, *islik* (Komárom) „minden erősebb zsinag, a melylyel pld. a háló az inakhoz, v. fakerekekhez van kötve. Nyilván a *schlinge* szóból ered” (H. O.). — **lajfánt** (Komárom)

¹ Hasonló magyar szó: **kita** „plica, fasciculus; bündlein” (*k. haj*, *k. kender*. Nyelvtört. szót.), melynek eredeti példányképei: ujszlov. *kita*: „fasciculus”, szerb *kita*, „strauss, quaste”, cseh *kyta* „bündel, busch”, rutén *kyta* „quaste”, orosz *kita* „strauss” (Miklos. Etym. wörterb.).

erősebb fonál a háló állítása körül; leginkább a szétbontott kötélnek (leine) egyik fonala. Nyilván a német *lein-faden*“ (H. O.).¹

A hálóval való eljárás műszavai közül sajátos a **fágyás**, melynek igei alapszava: *fágygni*, *fánynyi* (Tihany) annyit jelent, mint „a kihúzott hálót ismét kivetésre rendberakni“ (H. O.). Megvan az Érdy-codexben is egy adata: lata keth atyaffyakat ew atyokkal *egybe fágywan* ew haloyokat: vidit eos reficientes retia sua (Nyelvtörténeti Szót.). Úgy látszik e szóban az ugarságszerte elterjedt *pon-* „rakni, vltová tenni“ igének (finn *pane-* votj. *pon-*, *pon-*, vogul *pun-*, *pin-* és továbbképezve: *pintl-* „rakni, elhelyezni, letenni“, éjsz. osztj. *ponl-* „stellen, setzen, legen“, déli osztj. *pan-*, *pueñ-* id.) maradt meg magyar nyoma, mely fölvétel mellett a *fágy-*-tőt már olyféle képzésnek tekinthetjük, mint a magy. *megy-* (e. h. *mengy-*), *vigyáz-* (v. ö. osztj. *vandi-* „sehen, schauen“, *bogyol-* (v. ö. *bengyel-* „einwickeln“) igéket. Más használatos szó a „fágyás“-ra a keszt helyi **fejni**“, melyet Bodroghközben a jég alatt való halászatnál

¹ Részemről eredetükre nézve egyelőre biztossággal meg nem fejthető hálóműszók: **börcze** (Szeged), *börcz* (Tihany), *bércze* (Kömárom), *bécze* (Velence) „az a fáska, melyre a háló szemeit kötik“ (H. O. V. ö. szerb *perce* „federchen“) — **cserkész** (Balaton) „kisegítő a jég alatt való halászatnál“ (Tájsz.). Aligha „a *cserke* függelékes természetére czéloz“ (l. e szó tárgyalását alább), mint H. O. hiszi. Számbajövő adat itt: arab-oszmanli *šerik* társ, közreműködő, résztvevő („or. *sotovarišć*, *soobščnik*“ Budag. I. 667.) — **czibék** (Balaton) „villásbot, nyele végén lánczczal és hámmal. Kötélhúzó szerszám: de arra is használják, hogy büntessenek“ (H. O.) Németes. — **galacsér** (Bodroghköz) „az öreghálón, gyalmon stb. a cserépből készült súly“ (H. O.). Bizonyára szláv szó (v. ö. rut. *htek* „topf“. Miklos.) — **gurgulya** „seggikő a Fertőn divó gyalmon“ (H. O.) — **ihany** (Szeged), *iham* (Tápé) „fonál, vagy fűzfagúzs, a melyre az eladott halakat fűzik“ (H. O.) — **kaczer** (Balaton) „karssú nádcsóva, melyet téli időben az eresztőhálóra ör helyett kötnek“ H. O. szerint „A kacér a zajló jégnek könnyen enged, innen az elnevezés“. Ez nepetimologia lehet. — **léhés** „a fonál, melyből a hálók kötve vannak; de sok helyen az öregháló maga is; Csongrádon a megtöltött hálókötőtű is „léhés“ (H. O.). | **rohony** (Fertő), *rohong* (Győr), *rohonz* (Pinnyéd) „a jég alatt való halászatnál az a rúd, melyet lékről-lékre tolognak, s melyhez a kihúzókötel kötve van“ (H. O.). — **rözsöny** (Hegykő) „az a kampós rúd, a melylyel a rohonyt lékről-lékre hajtják“ (H. O.). | **tűzsér** „nagyobb tégladarab, mely a gyékényes háló szárnyának felehosszát jelezve, az aljára van kötve“ (H. O.).

annak jelölésére alkalmaznak, hogy a „kijáró kötelet a lékből jobb és bal kézzel fölvaltva kihúzgálják, kifejik“ (H. O.). Bár e szónak jelentésileg is szorosan egyező másai akadnak az ugor nyelvekben (Enare-lapp *paje-*, mordvin *peda-*, *päda-* „melken“; l. Halász I. cikkét Nyör. XXI, 529.), halászati alkalmazását mégsem szükséges okvetetlenül metaforikus kifejezésnek tekinteni, mert a „fejni“ értelemnek alkalmas alapja lehet: „huzogálni“, a mint a votjákban tényleg *kiskini* „húzni“ és „fejni“.

(Vége következik).

Munkácsi Bernát.

A gyermek a magyar néphitben.

Irta: *Wlislockiné Dörfler Fanni.*

(Vége.)

Nincs haláleset, mely falusi népünk kedélyére oly megrendítő hatást gyakorolna, mint a mikor gyermekágyban hal el az asszony. Erről azt hiszik, hogy ha még oly bűnös életü is volt, bűnbocsánatot nyer Istentől s azonnal a mennyeknek országába jut. Sok helyen ilyen asszony hulláját temetése előtt a templomba viszik, mert a nép felfogása szerint „avatását“ meg kell tartania. Szokás ily nő koporsójába tüt, czérnát, gyermekpolyát, s egyebet, mi a gyermek ápolásához szükséges, tenni.¹ Kalotaszeg néhány községében az így elhalt asszony ruhájába kankó forma tövist aggatnak, hogy ettől akadályozva, sirjából fel ne keljen és gyermekéhez éjjente el ne látogasson. Jegenyén (Kalotaszeg) ezelőtt sok évvel egy asszonyt tövis nélkül temettek el, miért is minden éjjel gyermek látogatni ment, és szoptatta csecsemőjét, mitől ez „megdühödött“ (megőrült); felnőtt korában senkisé is birt vele, mindent összetört s rendesen a temetőben tanyázott, míg egy nap végleg eltűnt, nem lehet tudni hová. Egy vén ember beszéli, hogy eltűnése után, egy hétre látta őt éjjeli időben anyjával együtt a temető fölött repdesni. Székelyföldön régente ilyen nő sirjába

¹ Pürkereczen (Hétfalu) ilyen asszonyt abrosz alatt temetik el, azaz egy szélein czifrán kihimzett abroszt 4 pálczára feltűzve, 4 barátnéja szokta mennyezetszerűleg a koporsó felett vinni. *Orbán B.*, Székelyföld leírása VI. 139.

az elhantolás előtt löni szoktak, hogy ezzel meggátolják a halott hazajárását.¹ Ha anyja halála után a csecsemő nem akar gyarapodni, néhány percze anyja sirhalmára fektetik. Délvidéken azt hiszik, hogy az anya kilencz napig halála után minden éjjel pár percze kisededéhez ellátogat, hogy állapotát szemmel tarthassa. Azért is jónak tartják ezen kilencz nap alatt a csecsemőt alkonyat felé néhány percze magára hagyni, hogy az anyát látogatásában meg ne zavarják. Ha a nő terhes állapotban hal meg, vagy ha gyermeke vele együtt múlik ki, az említett tárgyakat nem teszik a koporsóba: utóbbi esetben a holt gyermeket anyja karjára fektetik s vele együtt temetik el. Ilyen nőt nem kell siratni, mert gyermekével együtt „a legnagyobb mennyei boldogságban részesül és Szent Máriát szolgálja“ (Jegenye). Sok helyen ily esetről a Boldogasszony ágyat még kilencz napig sértetlenül hagyják, aztán pedig a szalmát elégetik és a lepedőt széttépik, melynek egyes rongyai kiváló bűvös erővel vannak ellátva. Ha ilyen rongydarabot az elhalt nő sirjáról vett maroknyi földdel együtt valamelyik szántóföldön elásnak, akkor a gabona jól terem és sem jég, sem madár nem veri el. Ily rongydarab gyümölcsfa alá elásva annak termékenységet mozditja elé. Ha halva született gyermeket élő fa alá temetik, azt elébb-utóbb villám fogja sujtani;² ilyen gyermek kis ujjának épületbe való elhelyezése azt megóvjá a villámsujtástól. Ha olyan lepedővel, a melyen gyermekágyas asszony halt el, ellős állatokat dörzsölnek, ezek szép és erős fiakat szülnék. Ha az asszonynak a koporsóban, eltakarítása előtt megindul a teje, azzal a gyermek gyarapodása végett a bölcsőjét be kell kenni. Ép úgy az ajtó küszöbét is be kell nedvesíteni, hogy az elhalt ne térjen többé vissza. Ha ezt megteszi az ember, háza táját mindaddig nem éri baj, míg az elhalt végleg el nem rohad (Kalotaszeg).

De térjünk vissza a szerencsésen lefolyt születéshez. Szülés után a legtöbb gondot az anyának és gyermeknek a rossz szellemtől való megóvására fordítják. Felsőmagyarországon a „vizi ember“ vagy „vizi asszony“ igyekszik az újszülöttet elváltani és helyébe az övét tenni. Ezen gyermekrabló lényeket a szobában tartott három

¹ Kállay, Historiai értek. 47.

² Wlislöcki, Tod und Totenfetische im Volksglaub. der Magyaren. 7. l. (XII. Bd. N. Folge der „Mitteil. d. anthr. Gesellsch. in Wien“ 1892.)

szentelt barkaágból készült kereszttel lehet elüzni.¹ „A váltott gyermek folyvást sir, jajgat és nagyfejú“.² Szegedi néphit szerint pedig ilyen gyermek „szóztalan“. Kalotaszegen a „rosszak“ váltják el a gyermeket. A rosszak emberekből lesznek, férfiakból, nőkből és elátkozott gyermekekből egyaránt. Ha a gyermeket nem keresztelik meg hamar, az is a rosszaké lesz, a rosszak elváltják; szerencsére az ily gyermeket még meg lehet menteni, vissza lehet váltani a következő módon: a szülők hét szomszédból hét kanalat és hét orsót hoznak; a hét kanalat a sütőkemenczébe elégetik, azután a kihűlt kemenczébe a csecsemőt bevetik, majd kivesszik, a földre teszik, kisöprik a szemétdombra s ezzel a gyermeket visszaváltják. A gyermek ugyan még egy ideig ebagos marad, vagyis szőrös a háta, meg az orra is, de ez a keresztelés után elmarad.³ Aranyosszéken az ördög szokta az újszülöttet elcserélni, s hogy ez meg ne történjék, seprőt tesznek a gyermek bölcsőjére.⁴ Ha az elcserélés már megtörtént, majdnem általánosan elterjedt szokás szerint a gyermeket kemenczébe vetik, vagyis az anya a gyereket lapátra teszi, s úgy csinál mintha azt a kemenczébe akarná dobni. Ekkor a gyermekrabló lény visszacseréli a gyermeket. Kalotaszegen és Aranyosszéken az első hat héten piros posztót szegeznek a ház küszöbére, hogy a rossz be ne mehessen, meg ha történetesen hónapszámos asszony megy a házhoz, az újszülött ki ne sebesedjék. Magába a bölcsőbe is keresztelésig kis zsákban seprűágot, tömjént, foghagymát tesznek, hogy az ördög el ne cserélje. Az anya, ha elmegy hazulról, seprőt tesz a bölcsőn keresztbe, hogy a gyereket el ne váltsák; ha pedig az anya valahonnan hazajő, elébb seprőt tesz a maga talpa alá, s csak úgy szoptatja a kisdedet, mert ez különben beteg lesz.⁵ A hónapszámos asszonytól azért félnek, mert ha a házba lép, a gyermek varas lesz. Kalotaszegen és Aranyosszéken ilyenkor azt tartják, hogy nincs a látogatásnak semmi balkövetkezménye akkor, ha az anya az inge aljával bedörzsöli a gyermeket, vagy ha a tisztulós nő

¹ Woldrich, Naturh. Abergl. in Nordungarn „Lotos“ cz. folyóirat 1862. XII. 46. l.

² Csaplovics, Gem. v. Ung.

³ Jenkó, 192. l.

⁴ Jankó, Torda stb. 241. l.

⁵ A nyirfa-vesszőből készült seprőre vonatkozólag lsd. Kálmány i. d. h. levő jeles fejtegetéseit.

megfogja az újszülött lábát s azt mondja: „én csúf vagyok, te légy szép!” A gyerek orrát azonban még így sem szabad érinteni, mert piros foltos lesz. Ha aztán a gyermek mégis kisebesedik, varas lesz, fonyasztóval (a disznó ázalékának a szűréséből) s báránfaggyúval kenik; vagy megfőtt farkasalmalevével kötik be; vagy végül az anya elmegyén a malomhoz, vesz a kerékről lehulló vízből, azt hazaviszi, felmelegíti langyosra, abban a gyermeket megferesztí, a vizet aztán visszaviszi, kiönti s így szól: „a milyen hamar lefolyik ez a víz, oly hamar gyógyuljon meg a gyermekem.” Vigyázuak arra is, hogy a hónapszámos asszony éjjel más gyermeket meg ne szoptasson, mert a gyerek bélpoklos, az arcza veres foltos lesz.¹ (A hónapszámos nő tisztátalan a voguloknál is; l. *Munkácsi B.* az „Ethnographia” IV. köt. 43. l.) Szeged népe azt véli, hogy a gyermekágyas háza körül a *szépasszony* a boszorkányokkal együtt „ólálkodik” és lesi az alkalmat, hogy a gyermeket elcserélje.² Általában el van terjedve a hit, hogy a boszorkányok elcserélik az újszülöttet. Néha a bába maga is ilyen boszorkány. *Schwartner* (Statist. 3. 265) egy magyar bábáról beszéli, hogy ez az ördög nevében több mint 2000 gyermeket keresztelt meg. Ha a gyermek melle megdagad, azt hiszik, hogy boszorkány szopja. Ilyenkor az anya seprőre tekergeti a gyermek ingecskéjét s bottal veregeti azt, hogy az illető boszorkány megdögöljön.³ Sok helyen a gonosz szellemek elűzése céljából a gyermek megkereszteléséig gyertyát égetnek a szobában. A gyermekágyast nem szabad egyedül a szobában hagyni, mert megvasalják a boszorkányok;⁴ legalább egy macskát vagy kutyát kell a szobában hagyni. Felvidéken a gyermeket naponta többször megmossák, hogy a boszorkányok el ne cseréljék. Kalotaszegi néphit szerint a *fekete asszony* vagy *fekete pesztra* is anuyiban üldözi a gyermekeket, hogy „szerfelett nagy fejét” mellőkre fekteti, mitől az illető gyermek nehéz lélegzést, hörögést kap.⁵ A Hegyhát vidékén az anya a váltott gyermeket oly kemencze elé tartja, melyet elébb olyan fadarabokkal fűtött, melyeket az esővíz a réten halmozott helyen-

¹ *Jankó*, Torda, stb 250. l.

² L. bővebben *Kálmány* értekezését: „Gyermekekijesztők és rablók” az „Ethnographia” jelen füzetében.

³ *Ipolyi*, Magy. Mythol. 438.

⁴ *Ipolyi*, 179, 348.

⁵ *Wlisko*ki, Volksglaube und rel. Brauch der Magy. 129.

kint.¹ Az Alföldön a váltott gyermek ingecskéjét az apa a küszöbre teszi és a fejsze fokával veri, azon hitben, hogy a boszorkányok megijedve visszacserélik a gyermeket.² A bölcsőre vagy a gyermekágyra tilos ülni, úgyszintén a gyermek kereszteleseig azon házból valamit kölcsön kérni vagy valamit eladni nem szabad, azt hiszik, hogy az illető a gyermeket ki akarja cserélni. Szabolcs megyében azt hiszik, hogy azon háztól, hol gyermek születik, azon napon semmifélet másnak adni vagy az udvarról kivinni nem szabad, mert az újszülött sohasem lesz szerencsés és boldog.³

Néhány vidéken azt hiszik, hogy a gyermeket a rosszak csak kereszteleseig bánthatják; sok helyen pedig az a hit, hogy az anya felavatásáig a gyermek ki van téve ezen lények üldözésének.⁴

Kereszteleseig a gyermeket nem nevezik leendő nevén, hanem legfeljebb csak „Nemtudomká“-nak, „Picziké“-nek hívják; hogy a rosszak a keresztség felvétele előtt ne ismerjék nevét és a keresztelés tisztító hatását előre meg ne semmisíthessék. Gyenge gyermekeket szükség esetén a bába kereszteni meg. Ha ily gyermek meghal, legalább nem lesz belőle hazajáró lélek, hanem teste elrohadása után mennyországba jut. Ily gyermeket sem temetnek sok helyen a köztemetőbe. A keresztelessel a magyar falusi nép nem késlekedik; születése után már másod vagy harmadnap megkeresztelik a gyermeket. Az elsőszülött fiú rendszeren az apa, az első szülött lány pedig az anya nevét kapja. Így aztán a legtöbb faluban alig fordul elő 3—4 keresztnév, s hogy a személyek felcserélésér segítve legyen, mindenki még mellék- vagy gúnynevet kap.

Az egyes vidékek kereszteleési szokásai, mint sok más néprajzi anyag, fájdalom eddigelé még nincsenek egybegyűjtve. Mi e helyen csak a következőket említjük fel: Terhes asszonyt vagy olyan nőt, kinek gyermekei születésük után csakhamar elhaltak, nem jó komaságra hívni, mert a keresztelendő gyermek hamar elhal. A gyermek leendő sorsára nézve jó jelentőséggel bír, ha keresztelese napja keddre, szombatra, vasárnapra vagy ünnepnapra esik. Az is, a mit a komák a kereszteleés napján mivelnek, a néphite szerint befolyással van a gyermek sorsára. Hüvelyes növényeket

¹ Nagy József, az „Ethnographia“ III. 68.

² Trencsényi L. u. o. I. 348.

³ Kiss Aron, u. o. II. 250.

⁴ Kirdy Pál, u. o. II. 367.

e napon nem szabad enniök, mert a gyermek kiütéseket kap; uszta fehérneműt kell öltetniök, különben a gyermek „piszkos-mocsos“ ember lesz. Ha pedig a keresztszülők ezen a napon valami rendkívüli nehéz munkát végeznek, a gyermek egész életét szegénységben, nyomorúságban tölti. Kalotaszegen azt is tartják, hogy ezen a napon a komáknak nem szabad a telkökről távozniök, hanem egyenesen a keresztelőre kell menniök, különben a gyermek „földönfutó-csavargó“ lesz. Délvidéken a komák a keresztelésre zsebökben egy maroknyi gabonát visznek, melyet keresztelés után a templom ajtaja elé szórnak, hogy a gyermek gazdag legyen. Legtöbb helyen a bába viszi a gyermeket keresztelni, sok helyen a komaasszony vagy a gyermek nagyanja; útközben megfigyelik, mivel találkoznak? Ha a keresztelendő gyermek leányka, boldog lesz férhezmenetelében, ha a menet legelőször férfival találkozik; fiúgyermeknél ugyanezt jelenti a nővel való találkozás. Ha a menet siró gyermek mellett halad el, a keresztelendő gyermek is siró lesz. Kutyával, lóval, szarvasmarhával, tyúkkal való találkozás szerencsés előjelnek tartatik.¹ Délmagyarországon sok helyt a gyermekpolyába sőt és kenyeret kötnek s úgy viszik keresztelőre; ha később valamikor beteg lesz a gyermek, ezzel a sóval és kenyérral füstölik. Sok helyt gondosan elteszik azt a polyát, melyben a gyermek kereszteltetett; ha a gyermek beteg, azzal szokták betakargatni. Keresztelésre menet a résztvevőknek nem szabad hátra nézni, mert a gyermek korán elhal, vagy mindent, mihez életében fog, „megfordítva“ tesz. Szerencsétlen órában született gyermek keresztelésénél a komák a feszületre vagy a kehelyre néznek, mert ez enyhítheti némileg a gyermek leendő rossz sorsát.² Szeplős lesz a gyermek, ha a keresztvizet letörlik róla; ha keresztelesekor a gyermek sir, hosszú éltű lesz; ha pedig alszik, csakhamar meghal. Kalotaszegen a papnak leánygyermek keresztelesekor egy tyúkot, fiúénál pedig egy kakast adnak (Jankó). A hol ezen állatokat leölve hozzák a papnak, azok lábait az eresz alá azon hitben ássák el, hogy a míg azok végleg el nem porladnak, a gyermeket nehéz betegség nem éri; de ha a gyermek mégis beteg lesz, azt hiszik, hogy egy boszorkány megtalálván az említett lábakat, megrontotta a gyermeket. Ily esetben kiássák

¹ L. közleményemet az „Ethnographia“ III. k. 47. s. k. l.

² Jankó, „Kalotaszeg“ 202; Wlislöck, Volksgl. 70.

a lábakat s azzal megfűstölik a gyermeket. Mindenütt szokás, keresztelestől jövet a gyermeket és anyát felköszönteni és megajándékozni;¹ ez főleg a komák részéről elodázhatatlan kötelesség. Sok helyen a kereszteleési vendégségre repedt cserépedényeket visznek, melyeket a ház ajtaja előtt széttörnek. A kereszteleési házból semmit sem szabad elvinni, különben szerencsétlen lesz a gyermek. A rossz fazekakat azért törik el az ajtó előtt, hogy a gyermek ne kapja meg a nyavalyatörést. Sok helyen hazajövetelkor a küszöbön a koma átveszi és háromszor ide s tova ringatja, hogy még az utolsó „rossz“ is kimenjen belőle.² Sok helyt a kereszttapa kereszteleés után haza viszi a kisedet a keresztanyával, ott megáldja a háznépet s a kis új polgárt, az édesanyának kíván tejjel bővelkedő nagy tömlőket; majd a vacsoránál a gyermek részére tányérra összerakott apró ezüst pénzt a tányéron igen hangosan rázva csörgeti, ezt mondván: „Hamar járjon, hamar beszéljen a mi gyermekünk,“ majd átadja a keresztanyának, az is rázza és mondja: „Ilyen beszédes legyen a mi fiunk vagy leányunk“. ³ Legtöbb helyt a bába is ajándékot kap; a gyermeknek pedig a komák vásznat, egy malacgot, vagy bárányt, vagy borjut ajándékoznak.⁴ A kereszteleési lakoma neve paszita vagy csök, mely utóbbi név Ipolyi (541. l.) szerint „kovászt“ jelent. A lakoma étkeiből valamicskét a tűzbe is dobznak. Kalotaszegen a lakomát nem a kereszteleés napján, hanem akkor, a midőn az anya már felkelt ágyából, vagy már avatáson is volt, szokás megtartani.⁵ A kereszteleési lakoma minden ételéből, minden vendégnek ennie kell, különben a gyermek válogatós lesz az evésben; hogy az ne legyen, sok helyen a komaasszony megajándékozta őt egy kanállal is. A felvidéken a gyermek hetedik évében a keresztszülők neki egy ruhát vesznek, mely ajándék neve: „korozsma“. Sok helyen a komaságot többre becsülik a sógorságnál, s ha a gyermek szülői elhalnak, azt a keresztszülők nevelik fel. Kalotaszegen ezelőtt szokás volt, hogyha a komák összevesztek, a megsértett fél egy darab fára köpött s azt komájának elküldte annak

¹ Bővebben l. *Kálmány*, id. h. 19.

² *Réső-Ensel*, Magyarországi népszokások. 144.

³ *Kiss Áron*, „Ethnographia“ II. 250.

⁴ *Jankó*, Kalotaszeg 135.

⁵ *Jankó*, „Kalotaszeg“ 134.

jelöl, hogy a komaságról mit sem akar többé tudni.¹ A házasságon kívül született gyermek keresztszülőjének sok öröme lesz saját gyermekein; ha első keresztygyermeke korán elhal, saját gyermekei sok bánatot fognak okozni neki. Ha az első keresztygyermek leányka, az ember házasságában sok szerencsében részesül. Ha a gyermek kereszttelésekor nagyon sokat és hangosan sir, sok bánatot fog okozni keresztszüleinek; ezek aztán Délmagyarországon hazajövet aranyozott almát mutatnak a gyermeknek s ha ez nevet, ezt jó jelnek tartják. Ha a gyermek álmában nevet, azt mondják, hogy angyalával játszik; ha pedig éber állapotban nevet, a Boldogasszony arany almát mutat neki.² Kalotaszegen minden vendég a kereszttelési lakoma valamelyik ételéből egy falatot hazavisz, hogy saját gyermekeivel szerencsés legyen. Ha valaki egy telt poharat felborít, azzal a komák és a gyermek szerencsáját „önti el”; hogy hibáját jóvá tegye, minden jelenlévőnek egészségére egy-egy poharat kell ürítenie, minek folytán csakhamar lerészegedik. Erdélyben sok helyen, a koma néhány csepp italt önt a gyermek fejére, hogy az ne legyen kopasz.

Kereszttelés után úgyszólván csak is a bába gondoskodik a gyermek és az anya állapotáról. Kalotaszegen méhvérvzéseknél a bába ezt a ráolvasást mondja: „Vér válj vízzé; víz válj füstté; füst válj felleggé; felleg válj vízzé; így akarják Krisztus urunk szent sebei.” Egy másik ráolvasás pedig így hangzik: „A mint a szent Lélek szűz Máriába mene és tisztán kijöve, úgy te is, vér tisztán maradj és megállj a szent Lélek nevében. Éretted is elég vér folyt megváltónk szent sebeiből!” E szavakkal cserfalomb főzettel vegyült borba mártott rongyot tesznek a sérült részre. Kalotaszegen ily alkalommal ezt a ráolvasást is mondják: „Három kisasszony ül a patak mellett; az egyik neve vér, a másiké víz, a harmadiké tűz. Jöve a szűz Mária és mondá: Menjetez innen és szálljatok az ördög kemenczéjébe! Menj innen vér a szentséges Mária nevében, menj a három kisasszonyhoz, hogy aszaljanak meg!”¹ A szülep eltávolítása végett a nőnek egy szükszájú üvegbe (borvizes üvegbe) kell fúnia; vagy peterzselyem- és bodzafagyökeret, vagy pedig farkastejfű-gyökeret (*euphorbia cyparissias*) megfőznek vízben és azt itatják a nővel. Sok helyt a nőnek szülés

¹ *Rész-Ensel*, 174.

² *Kálmány*, id. h. 22.

után legalább egy napig nem szabad vizet innia, mert „teje a fejébe száll“ s ő meghal. Frissen vágott hársfaágról a külső barna héjat leszedik, az ágat apróra vágva vízzel telt edénybe teszik és kanállal addig kavarják, míg nyák képződik, ezt rongyra kenve, a szülés folytán megdagadt és sérült részre teszik. Vagy pedig búzakorpával vegyített tojásrántottát tesznek fel. Feltevés-kor Kalotaszegen a bába ezt mondja: „Jézus Krisztus urunk fájdalom nélkül jött a világra! Boldogságos szüz, vedd el ezen fájdalmat. Bőr bőrhöz, hús húshoz, vér vérhez nőjjön a te dicsőségedre!“ Ha a rongyot újjal pótolják, a régít fára aggasztják, hogy „a madarak megegyék a fájdalmat.“ Hogy a nő hasa „rán-czos“ ne legyen, hosszú kendővel körültekerik, mely alá elébb egy báránybőrt tesznek. Kalotaszegen csigát törnek, annak nedvét szítán átszűrrik és pálinkával vegyítve, azzal kenik a hasat. Ha a gyermekágyas lábai megdagadnak, egy békát felhasítanak és azt kötik fel; éjfélkor aztán a békát keresztúton elássák, vagy nap-feljötté előtt temetőre dobják, mondván: „Ki itt fekszik, nem tud járni; én járni akarok! Lábam fájdalma menjen ahoz, kinek nem kell többé járnia!“ Vagy a nő lábait oly vízben fürösztí, melyben nyirfavesszőt főztek. A vizet használat után élőfára öntik, mondván: „Fa, te nem mehatsz és erős vagy; vedd el tőlem a dagadatot, hogy légy vastagabb, én vékonyabb legyek és erősebb, hogy mehessek!“ Kalotaszegen borsfenyőmaggal füstölt szöszt tesznek a dagadt lábra; a szöszt mindennap újjal pótolván, folyó vízbe dobják. Sebes emlőkre zsirral és viaszszal vegyített bodza-héjat használnak; e kenőcs feltevésekor mondják: „Haragos asz-szony, engedelmes ember; Krisztus urunk gyékényágya, köpárnája, sebes csecznek legjobb orvossága!“ Sok helyen viaszszal és pálinkával elegyített friss vaját tesznek a sebes emlőkre; ha ezek kemények, ánizsteát itatnak a nővel.

Az anyatejjel való varázslásra vonatkozólag itt a következőket említjük fel: Ha az anya azt akarja kieszközölni, hogy az apa gyermekét mindig szeresse, kiassa az apa lábnyomát, abba emlőiből néhány csepp tejet belefejt, s aztán a nyomot megfordítva vissza teszi helyére, azaz a sarkkal előre, a hegyével pedig hátrafelé. Ha anyatejet férfitra fecskendeznek, ez csecsbimbójában tejet kap; ha pedig tehéntejbe fejtik, az illető tehén elveszti tejét.

¹ *Wlislöcki*, A. d. Volksl. 132.

Jó teje lesz az anyának, ha holdtöltekor néhány csepp tejet fej a kemencze paraszára. Szent Antal tüze ellen a megaludt anyatejet bodzalevéltre kenik és azt teszik a beteg testrészsre. Kalotaszegen a nő néhány csepp tejet a vetőmagra is fej, hogy a gabona „tejes, lisztes“ legyen.

Felavatásáig a gyermek főleg a „szemmel verés“-nek, „igézés“-nek, „megrontás“-nak van kitéve. Hogy a gyermeket szándéktalanul meg ne igézzük, jó kiköpni, vagy a köpés hangját utánozni.¹ Ez okból sok helyen Erdélyben a bába is a gyermek fürdővizébe köp, s az anya is felavatásáig mindenkor arra a helyre köp. hová gyermekét lefekteti; köp akkor is, ha emlőit nyújtja neki, vagy ha a küszöben átlép. A gyermek bölcsőjébe kést vagy ollót, vagy egy vasdarabot tesznek, hogy ne lehessen azt megrontani. Sok helyen kenyeret és sót tesznek a bölcsőbe, melyeket előbb szentelt vízzel meglocsoltak, másutt pedig a gyermek bal-karjára vagy főkötőjére vörös szalagot kötnek a szemmel verés ellen. Délmagyarországi helységekben vörös fonallal egy keresztet varrnak a polyára és ugyanezt a jelet rajzolják a bölcső egyik oldalára is. Jó az ingecskére, mielőtt a gyermekre öltik, mindenkor ujjal a kereszt jelét csinálni. A gyermek ingecskéje, mellékesen felemlítve, varázserővel bír. Ha tűz üt ki, tovább terjedésének megakadályozása végett egy csecsemő ingecskéjét, melybe kovászt tekernek, a tűz színhelyére dobnak. Kékes lángot, mely éjjel elásott kincsek fölött lebeg, gyermekingecskével lehet eloltani.² Kalotaszegen szemmel verés és igézés ellen a gyermek vizeletéből valamicskét vén asszony ételébe kevernek. Fokhagymát, köményt és harangvirágot is tesznek a bölcsőbe, vagy zsákocskába varrva, a gyermek nyakába aggasztják. Ha a gyermek folyvást sir és álmából ijedten felébred, a „rosszak“ ijesztik. A gyermeket ekkor a ház ajtaja elé a földre állítják és feje fölé az ajtóba egy szeget mélyen bevernek, úgy, hogy ez látható se legyen többé.

Ha a gyermek már megigéztetett, sok helyen nyálával vagy vizeletével bekenik az ajtókilincset; ki azt letörli, arra ragad az igézet. Kalotaszegen ilyenkor a gyermek váladékát az utczára öntik; ki belelép, arra ragad az igézet. Háromszéken az igézet ellen „vizet vetnek“, azaz eleven szenet vízbe tesznek és azzal

¹ Kozma, Myth. elemek a székely népköltészet és népéletben, 35. l.

² Lsd. Ipolyi id. h. 199.

mossák a gyermek homlokát.¹ A szenes víz mint igézet elleni szer hazánkban általánosan el van terjedve.² Porcshalmán és másutt ezt tartják: Ha valaki gyermekedet szemével megverte, tölts félig egy jó nagy pohárt tiszta vízzel, s tégy a pohár felibe egy rostát. Azután egy tojásnak vedd ki a fehérít és csorgasd azt a rostán keresztül halkán a pohárban lévő vízre; ha a víz felületén elterülő tojás fehérje egy szoknyás asszony alakot mutat, akkor asszony; ha nadrágos forma férfit mutat, akkor férfi verte meg a gyermeket. S ha ez tudva van, akkor aztán csak meg kell mosdatni azzal a tojás-fehéres vízzel a kicsit és azonnal meggyógyul.³ Másutt e célra „olmót öntenek“ s ha ily módon megtudják, hogy ki igézte meg a gyermeket, annak valami ruhadarabja rongyával füstölik a gyermeket. Sok helyen a megigézett gyermeket azzal a vízzel mossák, melybe kenyérsütéskor a seprűt és lapátot mártják; vagy eleven szemet tesznek vízzel telt edénybe, a vizet a ház fedelére öntik és a gyermeket a csepegő ereszt alá tartják (Ipolyi 206); vagy napfeljötté előtt 9 vakandturásról két-két maroknyi földet vesznek, azt megfőzik s azzal mossák a gyermeket (u. o. 215). Kecskemét vidékén a gyermeket, ha férfi verte meg, annak gatyája, ha asszony, annak köténye egy részecskéjével füstölik, melybe elébb az illető néhány hajszálát és egy darabka hagymát tekertek (u. o. 196). Felvidéken ilyen esetben az anya éjfélkor gyermekét karján tartva, meztelenül háromszor az asztal körül fut; vagy pedig egy fakanalat lop, azt elégeti, a hamu egy részét a bölső alá teszi, a többit pedig az utcára önti; ki belelép, arra ragad az igézet. Vagy a gyermek tagjait egyenkint kenegetve, mondja: „Betegség a lábból, betegség a karból, betegség a fejből stb. szaladj innen!“ Minden egyes testrésznél pedig kiköp. Hasonló eljárást követnek az Esztek is.⁴ Délmagyarországon egy kézalakra kifaragott deszkácskát szegeznek a bölső egyik oldalára, hogy a gyermeket ne lehessen megigézni. Ily kézalaku amulet keleten általánosan el van terjedve.⁵ Franciaországban, Spanyol- és Olaszországban az öklös kéz, melynek mutató és középuja közt a

¹ Lsd. bővebben „Ethnographia“ II. 360; Kozma id. h. 35. l.

² Kálmány, Szeged népe II. 112.

³ „Ethnographia“ II. 301, II. 35.

⁴ Krebel, Volksmedizin und Volksmittel verschiedener Volksstämme Russlands, 23. l.; Ploss id. h. I. 142, 143.

⁵ V. ö. Goldziher „Ethnographia“ III. köt. 342. l.

hüvelykujj látszik; obscön dolgot jelez; Háromszéken szintén. A francziák „faire la fiqué“-nek, a görögök „geilokopó“-nak nevezik („geilos“ = cunnus, „kópto“ = ütni).¹

A míg az asszony „avatáson“ nem volt, nem szabad neki bizonyos dolgokat (ld. fent) végeznie, sem pedig udvaráról, sőt néhány vidéken még a szobából sem kilépni. Ha erre szükség kényszeríti, Kalotaszeg néhány helységében előbb a templomhoz fut és annak ajtaját háromszor tenyerével megveregetve, elmegy oda, hova mennie kell. Ha avatása előtt elhagyja udvarát, gutaütésben hal meg gyermeke; ha pedig a padlás ablakán kitekint, jég veri el a határt.² Szülés után 2, néhány vidéken 4, sőt még 6 hétre a nő a bába, esetleg anyja kíséretében templomba megy, hol a pap imában megáldja őt. Menet és jövet közben nem szabad megállnia vagy valahová betérnie. Ha utközben előbb férfiuval találkozik, gyermeke sohasem lesz gazdag; ha pedig nővel találkozik, gyermeke boldog és gazdag lesz. Hazajövelekor azt, a mi utközben ruhájához tapadt (szalma, sár stb.), a gyermek bölcsőjébe teszi; Kalotaszegen pedig a gyermeke legutóbb használt polyáját élőfa ágaira dobja, hogy betegség ne érje a gyermeket.“ Aztán az avatási lakomát megtartják, melyen csak nők vesznek részt.³

Avatás után a gyermek kizárólag az anya gondozására van bízva, ki maga kisebb betegségek gyógyítására szolgáló szereket ismeri, veszedelmesebb esetben pedig valamelyik „javas“ asszonyhoz fordul. Ha valamitől megijed a gyermek, annak valamelyik részecskéjével (szőr, haj stb.) füstölik (Ipolyi 196). *Bartholomaeides* (Not. com. Gömör; *Leutschoviae* 1808; 452. l.) mondja: „Terrore subito et magno affectis, plumbo liquefacto certis cum ritibus supra caput fuso dementur.“ „Beteges gyermek számára zabot főznek a fürdővizbe; fürdés után pedig a vizet felerészből kereszt-utra, felerészből 9 kerítésre öntik; vagy 9 trágyadombról trágyát, 9 rétről füvet hoznak, azt lábnnyomból meritett vízzel megfőzik és a gyermek fürdővizébe öntik; vagy gólyafészket és diófalevelet dobnak a fürdővizbe (Ipolyi 439). A fürdővizre vonatkozólag itt néhány, úgyszólván általánosan elterjedt szokást említünk fel: Az

¹ Ploss id. h. I. 136.

² *Whislocki*, Volksgl. 62.

³ Bővebben erről *Kálmány* id. h. 29. s. k. l. — A hétfalusi csángóknál a „kimenő asszony“ egy darab kenyeret szokott hóna alá venni, melyet a legelőbb vele szembejövő szegénynek ad. *Orbán* id. h. VI. 188.

első napokban a gyereket arany vagy ezüst pénzről fürösztik, hogy bánat ne érje, kiütése ne legyen. A fiú feresztővizébe czérnán két kis diót eresztenek be, hogy a fiú sérvéses ne legyen, heréje ne legyen nagy. Burjánt is tesznek a vízbe, hogy mindig jószagú legyen. A vizet mindig új csuporba teszik, hogy a gyermek jól daloljon. A feresztővizet mindig oda öntik, ahol eső nem éri, hogy a gyermeknek jó álma legyen;¹ nem szabad naplemente után kiönteni, mert megváltják a gyermeket, vagy szerencsáját a vízzel együtt kiöntik. Ha Kalotaszegen valamelyik gyermek nem akar „gyarapodni“, anyja újholdkor hallgatva egy hegy tetejére viszi beteges gyermekének ingecskejét és azt ott hegyes fadarabbal a földhöz szegzi, azt hívén, hogy ezzel „átdöfte“ a betegséget és „belesúrta a hegybe.“² Nem szabad a gyermekén átlépni, mert nem nő; ha ez már megtörtént, háromszor a gyermekén át vissza kell lépni. Kis gyermeket nem szabad „vén“-nek nevezni, mert azon a napon nem nő. A gyermek t. i. mindennap egy „zabszemnyit“ nő. Ha a gyermek életének kilencedik havában beszélni kezd, nem kell rögtön hozzá szólani, mert nem él sokáig. Gyermek, kinek még nincsen foga, ne nézzen a holdba. mert beteg lesz. Ha ez már megtörtént s a gyermek beteg lett, a bábának korán reggel meztelenül a ház körül kell futnia és a ház négy szögletébe egy fejszét belevágni. Ha a gyermek beteg, feresztő vizében a ház négy szögletéről szedett meszet tesznek;³ vagy 9 holt szenet rongyba tekerve a küszöbre tesznek, fejszével összetörik és a rongygyal együtt vízbe teszik, melyből a gyermeknek inni adnak. Ha a gyermek szívfogásos (szivbajos), a bölcsőbe veres posztót tesznek.⁴ Hol házi kigyó van, ott a gyermek szerencsés lesz. Ha az ember, gyermekkel a karján, kigyót lát, fogja be kezével a gyermek száját, különben nem kap fogat; felnőtt gyermekek is kigyó vagy béka láttára kezökkel befogják szájukat, hogy fogaik ki ne hulljanak (Ipolyi 240).

Hogy a gyermeknél a fogzás előmozdittassék, a magyar anyák is különböző szereket alkalmaznak. Ha a gyermek első fogát az alsó alkapczán kapja, nagy kort ér; ha pedig a felsőn,

¹ *Jankó*, Torda stb. 250. l.

² *Herrmann Ant.*, A hegyek kultusza Erdély népeinél, az „Erdély“ cz. folyóirat II. köt. 139. l.

³ *Kálmány*, Szeged népe II. 108.

⁴ *Jankó*, Torda stb. 254. l.

hamar meg fog halni. Ha a gyermek nyála folyik, azt mondják: foga nő. Gyöngysört akasztanak nyakába, hogy könnyebben jöjjön meg a foga. Sok helyen ló- vagy farkasfogat, vagy farkasgégét kötnek e célra a gyermek nyakába, vagy egérvérrel bekenik a nyakát. Az első kihullott fogat gyermekeink az egérnek dobják, hogy az adjon nekik „vasfogat“ helyébe. Délmagyarországon gyakran egy vakondnak zacskóba varrt talpát aggasztják a gyermek nyakába; Kalotaszegen pedig azt hiszik, hogy jó a gyermeknek, midőn első foga kijött, arcát békával érinteni; akkor soha sem szenved fogfájásban; az első kihulló fogat jónak találják a temetőbe dobni.

Ha oly helyre megy az ember, hol egy 6 hétnél fiatalabb gyermek van, valamit ott kell hagynia, hogy a gyermek álmát magával ne vigye. Porcshalmán, ha nem tud aludni a kised, alvó koczka alól egy kis marok szalmát vesznek, de úgy, hogy a disznó észre ne vegye, és ezt teszik a bölcsőbe.¹ Székelyföldön fakanalat lopnak és azt teszik e célból a bölcsőbe. Ha a gyermek születésekor szőrös testű, a feresztő-teknő 4 szögére hamut tesznek, a vízbe pedig 3 burgonyát dobnak; fürdő után a burgonyát a kemenczébe teszik; mikor ezek elszáradtak, elmúlt a szőr is a gyermek testéről. Ha a gyermek nehezen kezd járni, Szeged vidéken 3 pénteken sulyokkal megverik a lábát, mondván neki: „Ma van péntek, holnap szombat, szaladj vasárnap!“² Érmelléken azt hiszik, hogy a gyermek hamar elkezd járni, ha gyakran állítják a szoba azon szögletébe, hol a seprő szokott állani.³ Ha a gyermek feresztéskor sir, azt hiszik, hogy az anyja terhessége alatt lábával kutyát vagy macskát érintett. Ha Aranyosszéken a gyermek sirása kutyavonításhoz vagy macskanyávogáshoz hasonlít, 6 hétig azt mondják neki: „phi számár, phi számár!“ mire ez a sirás elmarad.⁴ Ha a kised feresztéskor sir, Porcshalmán a teknő 4 szarvára vagy szegére egy-egy marok hamut tesznek; feresztés után a teknő jobb felső és alsó bal szegéről, azután a tekenő felső bal és alsó jobb szegéről keresztben a tekenőbe kaparják, a hamvas vizet pedig ruhán átszűrrik. Ha az anya kutyához rugott, a hamu kutyaszőrre,

¹ „Ethnographia“ II. 301.

² U. o. II. 36.

³ U. o. II. 404.

⁴ Jankó, Torda stb. 250.

ha macskához rugott, macskaszórré változik, a gyermek pedig nem lesz többé siró.¹

Ha a gyermek szeme fáj, Délmagyarországon gólyatojás héjat, melyből a madár már kikelt, porrá törnek s azzal hintik be a szemet. E szert boszorkánypereink is felemlitik.² Vagy az anya emlőiből tejet csepegtet a gyermek szemébe s nevetlen ujjával rá keresztet vetve, mondja: „Az atyának nevében, fiúnak szerelmében, Szt. Jánosnak áldása terjedjen reá! Boldogságos szűz Mária teje mossa le, mosogassa le ezt a bajokat!”³ Ha a gyermek testen kiütések vannak, behintik lopott liszttel és oly kemencze elé tartják, melyet újév napján lopott fával fűtöttek, mondván: „Boldogságos szűz Mária, e sebektől végy 99-szer annyit, a hány pénzt a gonosz Judás szt. fiadért kapott.”⁴ „Fogyás” ellen, azaz ha a gyermek feltűnően lesoványodik, a templom kulcsát teszik a fürdőbe s úgy feresztik a gyermeket; vagy a gyermeket egy ketté hasított fán keresztül húzzák. A fa t. i. úgy hasított, hogy koronája felé még összefügg egymással, a felhasított végét egy czölöppel kifeszítik és az így támadt nyíláson keresztül húzzák a gyereket. Ez az eljárás számos nép előtt ismeretes. Különös győgerőt főleg élő fának tulajdonítanak, ha ily nyílással bír, mely két külön fa egybenövése által keletkezik.⁵ Tavalý Kalotaszegen a Körisfői határon is állott ilyen különös nyílással bíró élőfa, melyen keresztül beteges gyermekeket szoktak húzni. Fogyás ellen egy nagy rongyot kecskefaggyúval kennek be és abba beletekerik a gyermeket; harmadnap napfelkelte előtt aztán e rongyot élőfára dobják, mondván: „Vigye el a Manó gyermekem nyavalyáját.” Hasfájás és görcs ellen a gyermek köldöknyílásába melegített eczetet csepegtetnek, vagy 7 részre vágott hagymát eczetbe mártva, hasára kötnek.⁶ Kalotaszegen az ablakot leveszik s azzal háromszor keresztet vetnek a gyermek hasa felett. Vagy a templom kulcsát megtüzesítik és azzal a bölcső fenékdeszkájára egy keresztet égetnek; nyárbán pedig, midőn a gyermeket a mezőre kiviszik s ott lepedőbe fektetik, melyet hintaformára két földbevert fához

¹ „Ethnographia” II. 301.

² *Palugyai*, Magyarorsz. leírása 206. l.

³ A Boldogasszony tejéről l. bővebben *Kálmány*, Boldogasszony stb.

⁴ *Wlislocki*, A. d. Volksl. 164.

Friedel a „Zeitschrift d. Vereins für Volkskunde” II. köt. 81. l.

⁶ „Ethnographia” II. 361.

kötnek, a templom füstölő edényéből vett szénnel a lepedőre keresztet rajzolnak.¹ Sérvés ellen Kalotaszegen az anya kezével megfogja a sérvet s a fogyó holdra pillantva, mondja: „A mit fogok nő; a mit látok fogy; a mit fogok, fogyjon; a mit látok, nőjjön, isten nevében!” Vagy egy talált szeggel 3-szor keresztet vetnek a sérvre, aztán a szeget élőfába verik, még pedig ott, a hol a fán bog van. Heredaganat ellen kendermaglisztből pépet főznek s azt rongyra kenve, felteszik. Levételkor kutyával nyalat-ják a testrészt és ezt mondják: „A szent Lélek szüz Máriába mene és épen kijöve; szent Lélek, vedd el a rosszat!” A rongyot aztán élőfára dobják.² Nyavalyatörésnél (epilepsia) Délmagyarországon az anya beteg gyermekét karjára veszi és az újholdra pillantva, mondja:

Uj hold, uj király!
Az én gyermekemet
A nehézség töri;

Te vagy a ráadó,
Te vagy az elvevő;
Vedd el róla! ³

Vagy a gyermek ingét ketté szaggatják, egyik részét keresztúton földbe ássák, a másik részt pedig oly helyen, hol két patak egy-másba szakad, a vízbe dobják, mondván: „Mikor Krisztus urunk Kálváriahegyen mene, keresztjével elesett és a gonosz zsidók nem adtak neki vizet. Nyavalyatörés, földet adok neked pihenőre, vizet adok neked üdülésre és megváltónk nevében parancsolom, hogy azon néphez menj, ki megváltónkat megöle!” Azt hiszik sok helyen, hogy a nyavalyatörés azon izzadási cseppekből keletkezett, melyek Krisztus homlokáról a Kálvárián földre hullottak. Ki bele-lépett, megkapta e betegséget. Sok helyen ily beteget rohamai közben egy zsidó vizeletével öntözik. „Torokgyik” (torokfájás) ellen a gyermek nyakát Szt. Györgynap előtt fogott gyikkal kenet-
getik;⁴ vagy keresztet vetve a nyaka felett, aztán a földet fejszé-
vel verve, mondják: „Föld anyám, N. N. torka fáj; neked panasz-
lom, gyógyítsd meg!” Aztán egy kendőt dörzsölnek a kemenczéhez
és azzal bekötik a gyermek nyakát.⁵

Végül néhány szót a szoptatásról és az anyatejtől való „elszoktatásról, elválasztásról.” A magyar pórnő gyermekét ren-

¹ Westermann's Illustrirte Monatshefte 1867. Dez. 295. 1.

² V. ö. Andree R., Ethnogr. Parallelen u. Vergleiche 58. 1.

³ Kálmány L., A hold nyelvahagyományainkban.

⁴ Varga, A babonák könyve 149.

⁵ V. ö. „Ethnographia” II. 36.

desen egy évig szoptatja, de eléggé gyakran előfordul azon eset is, hogy a gyermek még harmadik évében is szopik. Azt hiszik, hogy az anya szoptatása ideje alatt teherbe nem esik, és mentől hosszabb ideig szopik a gyermek, annál erősebb ember lesz belőle. Állatokat holdnőttekor kell az anyatejtől elválasztani; akkor szépen nőnek és gyarapodnak. A gyermekeknél különbséget tesznek; fiúkat holdfogyatkor kell elválasztani, leánygyermekeket pedig holdnőttekor, hogy „mint a hold telik és gömbölyök (azaz meddők ne) legyenek!”¹ Télen és szántás idejekor nem jó a gyermeket elválasztani (Csaplovics). Legutoljára jó a gyermeket a templomban vagy ólban szoptatni, hogy szerencsés legyen; szoptatni déli harangozáskor kell, akkor a gyermek hamar megtanul beszélni és járni. Sok helyen az anya, mikor legutoljára szoptatja gyermekét, az ingét megfordítva veszi fel, azaz, hogy az ing melle hátán legyen; akkor a gyermek hamar elfelejti az emlőt és a tej is hamar elapad.

Ezek volnának azon néhány vonás a magyar néphitből, melyeket a gyermekekre vonatkozólag összeállítanom sikerült. Gondolhatni, hogy még mily tömérdek anyag vár ez irányban is a gyűjtésre.²

¹ *Wlislocki*, Volksglaube stb. 39.

² A magyar gyermek ethnographiájával nálunk is többen foglalkoznak. Dr. Versényi György körmöczbányai tanár, kitűnő néprajzi gyűjtőnk, régebb ideje szedegeti össze a gyermekekre vonatkozó hazai babonákat, bizonyára sok érdekes adattal bővítheti e kezdő összeállítást. Dr. Novák Endre jeles ungvári főorvos gyűjti az északkeleti felföld baba-babonáit (l. erről Herrmann A. nyílt levelét a „Kelet” 1890. évi 51. számában). A népnevelők budapesti egyesületének paedagogiai szakosztálya nagyszabásu tervezetet készített a hazai házi nevelés tanulmányozására és alapul elfogadta Szabó B. Lászlónak nagy részletességgel kidolgozott kérdőpontjait. (L. *Ethnographia*, II. 218). Reméljük, hogy e nagyérdekű kezdemény nem dőlt dugába. *Szerk.*

Gyermek-ijesztők és rablók nyelvahagyományainkban.

Gyermekijesztőink és rablóink alatt Szeged népétől lejegyzett mythologiai lények értendők. Alig egy pár adatot jelölhetünk csak meg, mint más nép ajkáról származottat. E nyelvahagyományok bizonyosságot tesznek arról, hogy a népek elegyedéseit a hiedelmek visszatükrözik. Szeged lakosai ma mind magyaroknak vallják magukat, de ha alapos vizsgálódásunk tárgyává tesszük e nép sajátosságait, hiedelmeit, azokat elszlávosodottnak és németesedettnek kell kijelentenünk, mi Szeged lakosainak a múlt századokban szlávokkal és németekkel való keveredésének az eredménye.¹ Ezt a tényt — melynek következményeit más alkalmakkal vonjuk le — ezúttal csak a néphagyományok egy csoportjából bizonyítjuk, mit első sorban nekünk kötelességünk megtenni, hogy gyűjteményünkkel és értekezéseinkkel a velők foglalkozókat

¹ Szeged a múlt században el volt özönölve szerbekkel; németekkel pedig még a jelen század első felében is. Székhelye volt az úgynevezett szerb distriktusnak (Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből 102. 109. 155. 101. 436). Volt Szegednek külön Rácz piacza, a tanyákon még ma is Rácz högy (Szőlőhegy), Rácztemető helyeket mutogat a nép. A mi a németeket illeti, elég lesz Szegednek a századunk első negyedében élő lakosait jellemző sorokat idéznünk: „A lakosság, a polgárok soraiban elég nagy számmal fordultak ugyanelő a szerbek és a németek, de a tulnyomó rész a magyar volt. A belvárosi egyháznál minden második vasárnap német ének s német szent beszéd szokott volt tartatni. A németek közt számtalanon az üzleti összeköttetések daczára sem sajátították el a magyar nyelvet.“ A harminczas évekre vonatkozólag teilemlítjük, hogy ekkor „már több magyar család is elnémetesedett“ (Reizner János: A régi Szeged 18. 33). Ezeket tudva, nem csodálkozunk, ha Szeged népét hiedelmeiben szerfelett elszlávosodottnak és németesedettnek találjuk.

útvesztőbe ne vigyük;¹ de más részről nekünk, magyaroknak, ha meg akarjuk ismerni: mi a mienk, mi a magyar — mire törekednünk szent kötelességünk — nem szabad a látszat után indulnunk, bármily kecsegtetőnek ígérkezik is, holott valóban romlásunkra szolgál.

I.

Szépasszony nyelvagyományainkban.

A tárgyunkhoz tartozó hagyományokat vizsgálva, legelső kérdésül merül fel előttünk a Szépasszony számának a meghatározása, vagyis az a kérdés: hány Szépasszony van; egy-e, vagy több? A mult századbeli szegedi boszorkány-perekben² és Erdélyből közlött némely adatokban³ több Szépasszonymról: Szépasszonyokról van szó; de ma már Szeged népe csak egyről: Szépasszonymról mesél és néhány Erdélyből bemutatott hagyomány⁴ sem tud többről, vagyis — mit első sorban meg kell állapítanunk, nem más, mint hogy — a számbeli meghatározás tekintetében az adatok egymástól elütők. Ugyanilyen eltérésre találunk, ha azt keressük, hogy micsodák a Szépasszonyok? Az imént felhozott boszorkány-perben el van mondva, hogy a boszorkányoknak milyen gyönyörű életjük van: összegyülekezve esznek, isznak és tánczolnak, ekként ez az élet gyönyörűség, lám mily szépen élünk — úgy mond — sok szép asszonyok vannak. Hogy ezek alatt a Szépasszonyok alatt, kikről e periratban szó van, Boszorkányok értendők, tudjuk az ily gyülekezetek más leírásaiból, melyekben az így mulató lények Boszorkányoknak

¹ Szeged népének nyelvagyományaiiban észlelt német és szláv nyomokra reámutattunk műveinkben itt-ott a multban is. (Szeged népe. Népköltés-gyűjtemény. I. kötet VI. 190., II. kötet 202., III. kötet 298. 300. 301. lapján); részletesen azonban kivált a szláv hatást csak a legújabb időben tüntethetjük fel; most, hogy a velünk élő szlávok hagyományainak hivatott és lelkes gyűjtői és ismertetői támadtak.

² Ipolyi Arnold Magyar mythologia 589; Rósa Dániel 1728. év Szent Jakab havának 21. napján folyt boszorkány pere.

³ Ethnographia II. évfolyam 360.; Kozma F.: Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népeleletben 24.; Földrajzi közlemények XXI. kötet X. füzet 246.

⁴ Új magyar muzeum 1855. évfolyam I. 253.

vannak mondva.¹ Boszorkányoknak kell neveznünk a Háromszékről közlött babonák Szépasszonyait is,² kik a pénteken mosott ingben levő emberek száját félreviszik — mivel hasonló cselekedetek hagyományainkban a Boszorkányoknak vannak felróva.³ Ezekkel szemben Tündéreknak festik a Szépasszonyokat a következő hagyományok: Erdélyben a Körispatak határán húzódó földtöltésnek a neve: Szépasszonyok útja, de mondják: Tündérek útjának is,⁴ mi természetesen a Szépasszonyok tündérsége mellett szól; szinte ezt bizonyítja a Szépasszony vásznáról regélő ismeretes székely hagyomány.⁵ Tündéreknak tünteti fel a Szépasszonyokat a külföld előtt a keze ügyébe eső adatok alapján, követve Ipolyit, Wlislocki is legújabb művében.⁶ Más a Tündér, más a Boszorkány, micsodák tehát a Szépasszonyok? E kérdésre ezúttal csak így felelünk: a Szépasszonyok ma már a különböző ágú magyar népeknél különféle lényekké fejlődtek; egyiknél, mint a Három-

¹ *A Boszorkányok mulatoznak, dombéroznak mikor öszzegyűnnek, van fejedelmük is. Az öreg Varga beszélt, hogy mikó ű még legény vót, kileste űket. Úgy 11 óra után mönt haza écczaka, lévetütte a gatyáját, körösztil bujt rajta (t. i. az egyik gatyaszádon), möglátta mindön házon a piros zászlót, a hun Boszorkány vót. Fére húzódott, nemsokára hintó szalatt végig az ucczán, abba rakottak bele a Boszorkányok, tizen vótak. Elmöntek a Nagyhalomra, az öreg Varga utánuk ballagott, látta, hogy mulattak a Boszorkányok. Szólt a muzsika, arany poharakbú ittak, arany asztaluk vót; osztán tánczoltak, de mind Boszorkány vót. Másnap azon a hejjön ló csontokat mög számdrcsontokat tanált az öreg Varga. (Magyar-Szent-Mihály). Lásd továbbá Szeged népe II. 220.*

² Ethnographia II. évf. 360.

³ Egyik szegedi boszorkányperben Anno 1730 die 29 octobris a boszorkánysággal vádolt Csipkekötő asszonyról az van állítva, hogy Maracska Ilona szájába két kulcsot vetett „s majd az füléigh huzta“ a kulcsokat, vagyis a száját félrehuzta.

⁴ Kozma Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben 24.

⁵ A Szépasszony hűtlen lett kedveséhez. a miért szeretője — mint a Tündérekről szóló mesékben találjuk — arczúl csapta a Szépasszonyt és le-tünt a feneketlen kristály tóba, azt mondván: Várhatsz engem ezer eszten-deig! A Szépasszony azóta kedvesét várja, éjjelenként kiterítgeti vásznát, mi nem más, mint az Országútja (via lactea), estve-reggel öntözgetvén azt, mi alá peregvén, szüli a harmatot (Uj magyar muzeum 1855. évf. I. 253.). Mihez csak azt jegyezzük meg, hogy az Országútját Tündérek járásának, útjának, fordulójának is nevezik, vagyis a Tündérekkel van összekötve és soha sem a Boszorkányokkal (A csillagok nyelv-hagyományainkban 22. 12.).

⁶ Volksglaube und religiöser Brauch der Magyaren 84. 158.

székieknél, Boszorkány-félék, máshol meg, mint Kőrispatak tájékán a Fee-khez¹ és a szláv Vilákhhoz² hasonló Tündéreket jelentenek. Ha azonban a Szeged népe ajakán élő hagyományokat veszem alapul, azt kell állítanom, hogy a Szépasszonyok nem vehetők sem Boszorkányoknak, sem Tündérekeknek. Boszorkányoknak nevezhetnők ugyan, a mennyiben a török bosurkan,³ melyből a magyar Boszorkány ered, bosszantót fejez ki, mivel a Szépasszonyok jobbára az emberek kárára törekszenek; így a gyermekeket, felnőtteket megrontani iparkodnak s mint ilyenek valóban bosszantók; de ha azt vesszük, hogy a Boszorkány az emberen kívül állatot és növényt is ront, mit nem tesz a Szépasszony; hogy a Boszorkány különféle teremtményekké, tárgyakká változik; meg lehet a Boszorkányt fogni, el lehet verni, testét csonkítani,⁴ mind ennek nincs kitéve a Szépasszony; és végre mellőzve egyéb eltéréseket, ha csak arra tekintünk, hogy a Boszorkány úgy sajátítja el a bűbájosságot,⁵ vagyis nem veleszületett; ellenben a Szépassz-

¹ Schreiber: Die Feen in Europa művében velök foglalkozik és Wlislöcki idézett műve 84. 158. lapján.

² Krauss: Südslavische Hexensagen 16 —; Sitte und Brauch der Südslaven 240, 301, 368, 434, 547.; Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven 69—110.

³ Vámbéry: A magyarok eredete 388.

⁴ Merényi: Eredeti népmesék II. 157.

⁵ A boszorkányság elsajátításának egyik módja az öröklés. Rósa Dániel többször idézett peréből azt olvassuk ki, hogy Rósa az ördögösséget, más szóval a boszorkányságot idegennek szándékozott hagyni s a ki halála óráján „elsőbb meg fogta volna az kezéth“, arra hagyta volna. Az elsajátítás másik módja a tanítás, mi hogy hajdan dobszó mellett történt, nyoma van ugyancsak Rósa Dániel perében. Miután az ördögösség elsajátításának imént hallott módjáról szólt az okirat, így folytatódik: „Az doboth az Fatens parancsolattából vitte el a felső városi koldus, el vitték az fiáth tanítani“; de hát mi rossz van abban, ha Rósa azt parancsolta, hogy vigyék el a dobot a felsővárosi koldus fiát tanítani?! Ki nem ismer e pár sorból a sámán dobra? A tunguz sámán a tanítványát mindenre oktatja, mit ő tud, tehát révülésre is, mi dobszó mellett történik (Georgi: Bemerkungen einer Reise im Russischen Reich 280.). Ime a vád, a vádlott parancsolatjából vitték el a dobot a felsővárosi koldus fiát révülésre, sámánságra, vagy a kereszténység szemüvegén tekintve ördögösségre tanítani. Más kérdés, hogy volt-e valóban dobjuk Rósáéknak, vagy csak koholt vád az egész? Ha valóban volt dob, melynek verése mellett révültek, akkor fájálhatjuk és nagy kárnak kell mondanunk, hogy ez a dob nincs megjelelve a periratban: vajjon kerek, hosszúkás volt-e, minő a szibi-

szony — mint — a *Vördöngös vén asszony leánya* (Majdán, Szőreg) első perczétől fogva bűbájos: akkor Szeged népe Szépasszonyát Boszorkálynak nem vehetjük.

Nem mondhatjuk Szeged népe Szépasszonyát a mai értelemben vett Tündérnek sem, habár van hasonlatossága a Tündérekkel, de míg a *Tündérok bűbajosak vótak; mindön löhetött, a mi akart; szárnyon jártak hattyú képibe'* (Egyházas-Kér); addig Szépasszonyunk nem változik. Még csak egy különbséget hozok fel a kettő közt: a ki a Tündér ruháját, mint a szlávoknál a Viláét, el birta rabolni, feleségévé tehetete,¹ ellenben a Szépasszony ruhája sem el nem rabolható, sem halandó őt feleségül nem veheti. E megjegyzések után lássuk, milyennek hiszi Szeged népe az ő Szépasszonyát. Szépasszonyunk átka az emberiségnek, még meg sem születik a gyermek, már is a *Szépasszony a ház körül ólál'kodik, mikor az aszszony lé akar betegönni, de ha te bir mönni, bemén a hászba is oszt'* az ablakon aggya ki a gyer'ököt a Boszorkányoknak (Szőreg). Gyermekrabló felsőbb lényt számtalant fel lehetne sorolni,² de egyéb vonásokat is figyelembe kell vennünk, milyen emez: *Csak tizenégy' tizenkét óra köszt mén a Szépasszony écczaka bort inni, 7-czör iszik belüle; a mi mögmarad, az ablakon kiönti a ház végire, mert töb' szomjas Boszorkány késérőji vannak* (Szeged). Még nevezetesebb ama hagyományunk, melyben el van mesélve, hogy *mikor az Isten lehányta az angyalokat, ára mönt egy' aszszony, asztat elcsábították, azúta Szépasszony a neve* (Szőreg). Csoportosan járnak és gyermeket rabolnak a szláv Vilák is,³ de az Angyalokkal nincsenek összehozva. Oly csoportosan járó, gyermekrabló felsőbb lényt

riai törököknél található (Vámbéry A török faj 150.), vagy tojásdad alaku, milyenről Leem Knud (Nachrichten von den Lappen in Finnmarken 230) szól; de ha pusztán csak ráfogásnak vesszük az egész vádat, még akkor is arra a következtetésre kell jutnunk, hogy népünk a mult század első felében még tudomással birt a bűbájosságnak dobszó mellett való tanításáról.

¹ Szeged népe I. 130., Krauss: Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven 106.

² Ilyen az Oberharzban ismeretes Frau Holle, ki az ucczán járkál, a gyermekeket elviszi és neveli (Wolf: Zeitschrift für deutsche Mythologie I. 196.) a Dornitz tájékán levő Stampa, a gyermekek és gyermekágyasok elrablója (Wolf imént idézett folyóirata IV. 38.), a mandsu Busuku és Jemdzi (Bálint: A mandzuk szertartásos könyve 9) és az Am Ur-Quell II. 6. lapján is többről van szó.

³ Krauss említett műve 71. 98.

kell tehát keresnünk, a kit az Angyalok elszereztek, ilyen a zsidó Lilith. Lilith cifra, szép asszony, minő a mienk, a gyermekek és felnőttek után leskelődik, miként a mi Szépasszonyunk, s a mellé el is szerették az Angyalok. Lilith ugyanis Ádámnak az első felesége volt a zsidók szerint s miután vele gonosz szellemeket nemzett, faképnél hagyta Ádámot, összeadta magát Samaellel s azóta csoportosan jár, 480 főből álló seregnek a feje.¹ Mi ugyan nem tudjuk Szépasszonyunkat Ádám feleségének, ez elkeresztényesedett korunkban viszás volna, mivel a kereszténység másként tanítja, hanem azért nekünk is van hagyományunk, melyben Ádám a Szépasszonnnyal össze van kötve. Ádámra tudniillik — mikor a paradicsomban boldogul élt, az Ördög irigységből a Szépasszony vizét öntötte;² e hagyományunkból azt is látjuk, hogy a Szépasszony az Ördöggel jó barátságban van, mint Lilith Samaellel. Más adatunk szerint: *a Szépasszony kalánnya ebédi örömet jelönt. Mikor Ádám mög Éva a paradicsomban vótak, (vas) kalányuk nem vót, csak fa kanaluk; asz'on'ták, hogy avval nem öhetnek, mer' a szájukba beletörík. Az Isten osz'tán vas kanalat csinált; nagy ebédi örömet tartottak, azúta Szépasszony kanalának nevezik az ebédi örömet* (Szöreg). Itt is össze van tehát hozva Ádámmal, ha nem is maga a Szépasszony, legalább a kanala. E mondánkat is a zsidók hagyományával kell összevetnünk. A zsidóknál Isten megáldja Ádámot és Évát, lakomára hívja;³ a lakoma megvan a mi „nagy ebédi öröm“-ünkben is. Nálunk is Éva van az ebéden, nem a Szépasszony és még sem Éva kanaláról van szó e meglehetősen homályos értelmű adatban, noha a vaskanalat az Istentől nem a Szépasszony kérte, hanem Éva. Lilithről hallottuk továbbá, hogy faképnél hagyta Ádámot, ilyen hagyomány a szegedi,⁴ melyben a Szépasszony miért, miért nem, hűtlen lett férjéhez, az úgy nevezett Sánta Kúdúshoz és a Sánta koldus azóta utána megy. A

¹ Roskoff: Geschichte des Teufels I. 254. Mayer: Allgemeines Mythologisches Lexicon I. 31. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft IX. 484. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes IV. kötet. 3. szám 87. lap; Am Ur-Quell II. 6. 144.

² Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban 24

³ Mayer idézett műve I. 32.

⁴ A csillagok nyelvhagyományainkban 23.

zsidóknál¹ Ádám nem Lilith után, hanem Istenhez megy panaszsra, Lilith után az Isten küldötte Angyalok mennek. De van hagyományaink és a zsidó Lilithről szólók közt számba vehető eltérés is. Lilithet az Isten földből alkotta,² Szépasszonyunk az Ördögös vénasszony leánya, vagyis nem földből alkotott. Ha mi elkeresztényesedve, Istentől földből alkotott emberi lényre gondolunk, csak Ádámról beszélhetünk, mint ilyenről, ezért Szépasszonyunknak másféle eredetet kellett keresnünk. Leszámítva eme megokolható eltérést, zsidó hatást kell megjelölnünk, melyről egyéb hagyományaink is tanúskodnak, mint ezt több értekezésünkben láttuk.³ Az eddig mondottakat összegezve, ily képet alkothatunk magunknak. Szépasszonyunk az Ördögös vén asszony leánya, ki férjéhez, a Sánta koldúshoz hűtlen lett, mert a rossz Angyalokkal adta össze magát és elhagyta párját. Mint rossz lény, a Boszorkányok feje, seregével csoportosan jár-kezel az emberiség megrontására a nélkül, hogy neki ártani lehetne, vagy hogy átváltoznia kellene. Az Ördögös vén asszonyról tudnunk kell, hogy a Rosszak legrosszabbika, a fő gonosz, ki veszedelmesebb és hatalmasabb az Ördögnél is, mert a hol az Ördögnek kevés a tudománya, ott az Ördögös vén asszony áll helyt, a miért az Ördög is fél tőle.⁴ Nem kevésbé félelmes főképpen a gyermekágyasokra a Szépasszony a seregével, miről a következő hiedelmek meggyőznek bennünket: Egyházas-Kéren hiszik, hogy a Szépasszony

¹ Medicei: A zsidóknak szokási és szertartási 1.

² Mayer említett műve I. 31.

³ A hold nyelvahagyományainkban 19.; A csillagok nyelvahagyományainkban 3. 4. 6.; Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban 49.

⁴ *Mikő a Vördögös vén asszonyhon oda mönt az Ördög, asz'onta neki, hogy próbálja mőg: mőktunná-je ejteni eszt az éj pár ifjút? Asz'ongya: ű mőgejtí éty pár czipője! Émőnt a Vördögös vén asszony a mőnyecskéhőn: Jaj kedves cselédöm, de szép élet van kösztetők, de még szőb' élet vóna, ha mőghal'gatnád a szavamat! Tőd' a borotvát a fejed alá, ára az urad ráfekszik, akkő még szőb' élet lősz kösztetők! Azután kimőnt a szőllőbe, a hun kapált a fíjatal embőr: Jaj, gyer-mőkőm, de szép élet van köztetők, csak kár, hogy elbomlik! A feleségőd a borotvát a feje alá készítőtte, hogy elvágja a nyakadat, akar bár nészd mőg! Mikor haza mőnt az embőr, mőgvacsordált, lővetköződött, eszibe jutott, hogy hát mit mondott az öreg asszony, fő'hajtotta a párnát, alatta borotva; akkő mőgfokta a felesége haját, elvákta a nyakát. Az Ördög minygyá' elvitte a czipőt az Ördögös vén asszonyhon, rúdon nyujtotta be neki, nem mert bemőnni. Mán 7 esztendő óta járok utánna, hogy mőkcsalhasam, de nem birtam mőkcsalni, té nagyob' ördög vagy, mint én (Szűreg.).*

és a vele menő boszorkányok: *a gyerökágyast is lévőszik az ágyrá oszt' éjjel főkonczolik*; Klárafalván: *A Boszorkányok az asszont a gyerökágybú kivötték oszt' a teknyőbe tötték*. A nép rendesen a Boszorkányok névvel illeti őket, mert csak a sereg fejét tartja Szépasszonynak, a sereg Boszorkányokból áll; de előjönnek Gonoszok néven is. Főtörekvésök, hogy kivihessék a szerencsétlent, ott könnyebben elbánnak vele: *a pajtásomat* (mesélte egy asszony) *a gyerökágybú csalták ki oszt' el is ölik, ha az ura észre nem vőszí* (Szeged-Madarásztó). Megrontják az anyát: *mikő bemönnék a Boszorkányok a gyerökágyashon, akkő az asszonnak mökszojik a csöcsit écczaka, akkő annak az aszszonnak a teje elmén* (Szöreg). Nem kimélik a gyermeket sem: *A gyerököt nem jó asztalra ültetni; vôt eset, hogy a gyerököt léhajították a Gonoszak, az soha nem lött többet épkéz-lábú* (Szöreg). Meg is tesznek mindent, a mit csak tudnak ez ellen a félelmes sereg ellen; kést, villát találunk a Boldogasszony ágában,¹ mint a szlávoknál,² kik azt is tudják, hogy a szűrő, vágó eszközökben a gyermek-rabló Vílák megsebesítik magukat. A szűrő, vágó eszközök használata nálunk is el van terjedve: *mikő az asszony lébetekszik oszt' aszt akarják, hogy a kis gyerököt né verjék mög szömmel, a nagy kést a feje alá tőszik* (Szöreg). *Az ajtóba mög az ablakokba Szen' Györ' nap előtt gombostűt szurkálnak, hogy a Boszorkányok mög né késérjék őket* (Szöreg). *A fürdőbe kés', villát tősznek oszt' abba fürösztik a kis gyerököt, ha ojan sarvadós mög a kit föl-váltk, annak csinálk aszt*³ (Szeged-Rókus).

A gyermekágyasnak a bajtól való megóvására valakinek éjjelnappal bent kell lenni a szobában, mit ha a körülmények nem engednek meg, a hiedelem szerint elegendő a macska is,⁴ vagy:

¹ Boldog asszony ősvallásunk istenasszonya 14. 16.

² Krauss: Volksglaube u. religiöser Brauch der Südslaven 98.

³ Az ily szűrő vágó-eszközöket óvatosan kell használni, különben baj éri az embert, mint a következőkből látható: Szeged népe, miként a szlávok (Krauss: Volksglaube u. relig. Brauch der Südslaven 117) azt hiszik, hogy a forgó szélben Boszorkányok vannak, ezért kést szokás belevetni, mit a szlávok azért tesznek meg, hogy megtudják: van-e a forgó szélben Boszorkány? ha van benne, akkor a kés véres lesz. Nálunk *egy' kanász gyerök becsukott bicskát vetött a forgó szélbe oszt a bicskát kinyitották* (a Rosszak) *oszt' a (gyermek) lábába mőnt a bicska* (Szöreg). Magyar-Szent-Mihályon Kállai leányáról beszélik, hogy a forgó szélbe nagy kést vágott, a miért azonnal megrontották a Boszorkányok.

⁴ Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya 14.

ha nincsen macska, kutyát tögyenek be a gyermekágyashon, hogy a Roszszak mög ne roncsák (Ó-Szent-Iván, Szeged). A kutya és macska ekként őrző állat, de főképpen a macskát emlegeti első sorban Szeged népe. Ha a macska a gyermekágyast a Szép-asszony és társai rontásától óvja meg, akkor nem a Szép-asszony állatja, hanem ellenségéé, valamelyik Boldogasszonyé, mit bizonyítanak némely adataink: *A terhös asszony rugja mög a macskát, mindég öklődik a gyeröke, mert szőrt kap a gyomrába; (ha már megvan a baj) a teknyőnek a négy sarkába tögyön kinyeret mög sőt, vizet is tögyön bele oszt' körösztbe csapjon bele a fürdő vízbe, füröszsze mög a gyer'ököt, oszt'an a szita visszáján szűrje át (a fürdő vizet), mögláti a szitán a szőrt, akkó nem öklődik a gyeröke* (Szöreg). Adatunk a Nagy-Boldogasszony állatjának mutatja be a macskát. Tudvalevőleg az áldott állapotban levő asszonyok a Nagy-Boldogasszonyhoz folyamodnak segítségért¹; más hagyományunkból kiindulva, a gyógyító,² másként szólva a Segítő-Boldogasszony állatjának kell tekintenünk: *Ha a kicsike nyála csurog, csak a szájába' mögforgatytyák a macska farkát, minygyá' émülik a baj* (Kláralfalva). Ugyanily nemű hiedelem a következő is: *A kinek először var'nak ingöt, a macskát körösztül szokták (az ingen) bűtatni; akkó nem bántik a Roszszak.* (Algyő). Felemlítjük még a macskának Boldogasszonyunkkal való összehozására a búza kevesebbedéséről szóló hagyományunkat, melyben mikor az Isten a búza, illetőleg a lángos bepiszkításáért nem akart az embernek búzát hagyni, Mária, másként Boldogasszony azért könyörgött, hogy az ő kutyája és macskája számára hagyjon legalább, mit Isten meg is tett.³ E mondában világosan Mária, vagyis Boldogasszony állatjának van a macska kijelentve. Az ind macskáról olvassuk, hogy a gyermekörző Sakti jelképe a macska és hogy ellenségtől mentő,⁴ mint a mienk, nemkülönb a szlávoké,⁵ mely éppen oly elűzője

¹ Ugyanott 8. A németeknél is a termékenység istennőjének, Freyjának az állatja a macska. (Am Ur-Quell III. 159.)

² Boldogasszony ösvallásunk istenasszonya 12.

³ Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban 35. 38.

⁴ Am Ur-Quell III. 153; az ind Mág'ara=macska nem más, mint a Hold, a Világosság, mely az Éjszaka fekete egerét fogyasztja. (Gubernatis: Die Thiere in der indogermanischen Mythologie 371.

⁵ Krauss: Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven 67.

a kutyával együtt a Koleraasszonynak, mint a mi kutyánk és macskánk a Szépasszonynak.¹ Ugyancsak a szlávokról olvassuk továbbá, hogy hajdan a szülés éjjelére az asztalra viaszgyertyát, kenyeret, sajtot, mézet és sót tettek, hogy a bölcső köré gyűlő Szerencse nőket felvidítsák, ma azonban már abban a hiedelemben hozzák ezeket az áldozatokat, hogy a Boszorkányokat a gyermekektől távol tartsák. Ezenkívül a szlávoknál a gyermek bölcsőjében három szem buzát, sót, pénzt, kenyeret és némely füveket találunk.² Mindezt majdnem hiánytalanul és éppen így megtaláljuk Szeged népénél is.³

Bármint örözkedik is a nép a Szépasszonytól és társaitól, mégis megtörténik, hogy elrabolják a gyermeket, az ilyenről mondják azután, hogy a Szépasszony ágyában született. Szépasszonyunk ágya semmi egyéb, mint a gyermekágy, melyben az anya szülés után fekszik; de csak akkor, ha a Szépasszony és társai bajt hoznak az anyára, vagy gyermekére, ellenkező esetben Boldogasszony ágyának nevezi a nép a gyermekágyat. Nagy harcz folyik a gyermekágyért a Szépasszony és Nagy-Boldogasszony között, mind a kettő ott van már eleve a lebetegedő körül azzal a különbséggel, hogy míg a Nagy-Boldogasszonyt, mint jót, a szobába helyezi a néphiedelem; addig a Szépasszony az ablak körül ólálkodik, de ha egyszer be bir menni, el is éri célját. Egy célra töreksenek: a Szépasszony azt akarja, hogy

¹ Szláv hatással van ebben az esetben is dolgunk. A vadász és nomád népeknél szükségtelen jószág a macska, a vadásznak e mellett kárt okozó is; a finn-ugor népek tehát, minőknek tanuljuk ismerni mythológiánkból őseinket is, csak a földmivelő népekkel való érintkezésükkor ismerhették meg, mit bizonyít az elnevezés. A magyart kivéve más rokon népek a macskát jelentő német Katze, szláv kot szót fogadták el; a magyar macska szó pedig a szláv matka-ra vall, mi a tatár *matč*-val is találkozunk (Ahlqvist: Die Culturwörter der Westfinnischen Sprachen 22.). Vámbéry (A magyarok eredete 290.) felemlíti a macskának a csagatáj mősük, müske elnevezését, azonban mind a kettőt árja nyelvterületéről kölcsönvettnek mondja. Igaz, hogy vehettük volna a macska szót a szlávoktól kölcsön a nélkül, hogy a hozzáfűzött hiedelmeket is szláv hatásból eredőknek kellene jeleznünk; csak hogy itt az a baj, hogy Szeged népe hiedelmeit tárgyaljuk, melyeken a szláv hatás erős nyomai lépten-nyomon feltűnnek és a macskára vonatkozó sajátság, a Rosszak elűzése is megegyez a szlávok idevágó hiedelmével.

² Krauss idézett műve 23.

³ Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya 14—20.

az ő ágyában szülessék a gyermek, a Nagyboldogasszony, hogy az övében, így tesznek a szlávoknál a Vilák is.¹ Ha sorát ejtheti a Szépasszony a társaival, a gyermeket felváltja, vagyis a Boszorkányok az anya gyermeke helyébe a magukét teszik, az anyáét meg elrabolják. Az ily gyermek ismertető jelei közé tartozik, hogy szakála van, nagy fejü, szótalan, a neve Váltott.² Az anyának és környezetének nagy feladata kitudni, hogy övé-e a gyermek, vagy pedig váltott, hogy azután visszaszerezhessék a sajátjukat, mi nem is olyan nehéz: *Mikor a váltott gyerök sokáig nem tudott szólni, se járni, csak a feje nyúlt neki — ojan feje vót mán, akkora, mint az embörnek — asz'on'ták: Vögyenek neki új bögrét, új kalánt, mert mindig tejöt öhetött vóna. A bögre kicsike lögyön, a kalán nagy oszt' lesni köl' kücslukon, hogy mi' csinál a gyerök? Tejes kását attak neki, elkeszdi 3-szor is:*

Hm, hm, hm! Nagy kalán, kis bögre,

Hoty köl' önni belüle?

Minygyá' tutták, hogy váltott, akkor tötték süítő lapátra (Szöreg). A hiedelem azt tartja, ha a váltottat süítő lapáton tüzes kemence szája felé viszik, a Boszorkányok a magukét elviszik és az anyáét teszik a helyébe.³ Szépasszonynak mondják a gyermekágyat Tervárott, ha nagy foggal jön a világra az ujszülött;⁴ az ily gyermeket, ha a fogát ki nem törik, elrabolják a Rosz-

¹ Krauss: Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven 98. 100. A szlávok azt hiszik, hogy az elrablottak, ha visszatérnek, bübájosságot tudnak, mint a mi Tatosaink a szőregiek szerint.

² Legtöbb helyt annyit tudott Szeged népe a Váltott gyermek-ről, hogy a Boszorkányoké; de már Egyházas-Kéren az eredetét is elbeszéli: *Mikó az asszony szüli a gyerököket, akkor a Boszorkányok oda mönnek oszt' főzőkanál nyelire tojás haját ráhúznak, abbü egy' nagy fejü gyerök válik oszt' ott hagyják az annyánál, a gyerököket mög elviszik. A hogy' a boszorkány-gyeröкке bánnak, az ü gyerökeivel is úgy bánnak. Ha macska van a szobába', vagy (ha a gyerneknek) az ödös apja a kalapját a szünyog hálóra tüsszi, akkö nem cserélhetik ki. A Váltottat ismerik a szerbek (Krauss idézett műve 98), a vendek (Haupt-Schmaler: Volkslieder der Wenden II. 259.); a németek is (Mayer: Germanische Mythologie 78. 117. 137. 209. 210. 287.) úgy tesznek, mintha tűzbe akarnák tenni a váltottat, minek következtében visszakapja az anya a gyermekét.*

³ A tünek szellemeket elűző hatásáról Lippert Christenthum, Volksglaube und Volksbrauch 465. lapján van szó.

⁴ *A Szépasszony ágyába' születik az a gyer'ök, a ki nagy foggal gyün a világra* (Szöregen is.)

szak. Ime, a sámán vallás másik maradványa. A nagy foggal szülöttekből lesznek a Tátosok,¹ kik a közönséges embernél nagyobb hatalmúak. Az újszülöttnél a nagy fog képesítő jel a táltosságra, mint a tunguzoknál a különös jelűség (tudniillik a ki rángatózik, vagy az orrából, szájából, vér foly) a sámánságra.² Az ilyet náluk nem a Rosszak, hanem a sámán viszi el tanítani; de ha majd ott is a pogány tanítások helyébe új vallási rendszerek lépnek, a mi a pogány tanítások szerint szent, becsülendő volt, az új vallás könnyen hirdetheti rossznak, kerülendőnek³: akkor a sámánok rossz, gonosz színben fognak feltűnni. Van a Szépasszonynak a felnyöltek számára is ágya. A *Szépasszony ágyába' a' fekszik, a kit a ros' nyavaja bánt, a Fene ősz* (Szeged.). Hasonló emez is: *A ki ojan hejjön jár, a hun nem költött vóna oszi' romlik a testye, hogy beteg, fekiinni köl'* (neki, az) *a Szépasszony ágyát fekszi.* (Kláralfalva.). A Szépasszony ágya ekként a szerencsétlenséget hozó gyermekágyon kívül — mint a nép magát kifejezi — a csunya betegségben fekvőké,⁴ melyhez hasonló

¹ Szegednépe I. 197.

² Georgi: Bemerkungen einer Reise im russischen Reich. 280.

³ Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban 5.

⁴ A betegségek nevét nagy kezdő betűvel írjuk értekezésünkben, hogy ezzel is feltűntessük az ősz magyar felfogást, melyszerint — mint ezt más értekezésünkben (A hold nyelvahagyományainkban 7.) láttuk — a betegségek: szellemek, nem pedig valamely felsőbb lényhez tartozó tárgyak, milyen itt a Szépasszony ágya, vagy a mi még különösebben hangzik, ha azt halluk, hogy a Szépasszony testéből kijött váladék, minő a nyál köpködése: *A Szépasszony köpködése azon az embörön van, a mijik ojan* (rossz) *sújos nyavajába' van* (Kláralfalva.). De habár Szegednépe hiedelmei idegen hatás folytán nagy változáson mentek is keresztül, azért ezuttal még sem süthetjük e nép homlokára az ősiségből egészen való kivetkőződés bélyegét, mire például szolgálhat az imént szóba hozott Fene betegség. Szegednépe beszél fekete, fészkes, avas, mándoki, válogatós, fity, válogatósfity, fitytyögős, fitytyögős fity Fenéről, a tótok Fenéjéről, mondja, hogy a Fene rág, eszik, lép, mászik, hogy uszítani lehet, mint a kutyát, hogy *Ojan mind a zöld prücsök*, de tudja azt is, hogy száll a Fene (Szegednépe I. 198. 21.) mi megfelel annak a képzetnek, hogy a Fene betegség: szellem. A betegség szellemnek személyesítése, helyesebben mondva megtestesítése az a felfogás, mely szerint a betegség mint ember jön elő; így a hódmező-vásárhelyiek egyik boszorkány perében azt olvassuk, hogy Szőke Tamásné mikor Boldogné nevű asszonyra és az egész háza lakóira ráolvasott, a többi közt ezeket mondta: Elindula Krisztus Urunk Szent Jánossal, érkezett a Fene Asszonyhoz, kitől szállást kért s kapott köből való

a gót] Hellaé, a mennyiben ennek az ágnak a neve Kimerültség, tehát betegség.¹ Nem ily veszedelmes a Szépasszony kötője, melybe az esése következtében magát megütő gyermek esik. *Ha a kis gyerök leesik a patkárú, vagy valahunnan oszt' nem üti mög magát, a Boldogasszony kötőjibe esik, de ha mögüti magát, akkor a Szépasszonyéba esik* (Szöreg, Majdán). A felnyöltek közül a rossz emberek esnek² a Szépasszony kötőjébe, ha megütik magukat. *A mölik embör részög, oszt' összetöri magát, az esik a Szépasszony kötőjibe a Szépasszony összeveri, hogy emlékközettyibe maragygyon* (Ó-Szent Iván). A Szépasszony az ember részegállapotában mindenütt és mindenkor ott tartja a kötőjét, mert a részeg ember a legsímább uton és a legtisztább, világosabb időben is eleshet és összetörheti magát, másoknak már nem mindenhol és mindenkor van eléjük terítve a Szépasszony kötője. Legveszedelmesebb idő a nap áldozatot követő, mi nyilván mutatja, hogy a Szépasszony hatalma, ereje főképpen nap nyugta után érvényesül: *Este nem jó nap áldozat után mosogató levét, vagy gyerök vizit kiönteni, mert a Szépasszony mindég a tálját tartja³ oda mög a kötőjit, oszt' akkor a ki belehág (a lébe) a Szépasszony táljába hág, vagy a Szépasszony kötőjibe esik* (t. i. a mint rontásba hágva, beteg lesz, akkor a táljába hág, de ha elesik, megüti ma-

párnát, vasból való lepedőt Századok 1873. évf. 72.) itt a Feneasszonyként jön elő; még ez sem magyarellenes felfogás, mert hiszen a betegséget rossz Tündérnek képzeli a szuomi nép is, (Barna: ösvallásunk kisebb isteni lényei 7.) de már a betegséget köpködésnek venni, ágygyal szoros kapcsolatba hozni, holott eredetileg szellem, ez már idegen felfogás.

¹ Tkány: Mythologie der alten Teutschen und Slaven I. 111.

² Ó-Szent-Ivánon kezd az a hiedelem terjedni a nép közt, hogy a rossz ember a Boldogasszony kötőjébe nem eshetik, csak a Szépasszonyéba, mire bizonyítékul hozom fel egyik rossz hírben álló, részeges ember esetét. Sértetlenül esett le egy alkalommal emberünk a háztetejéről és azzal dicsekedett, hogy a Boldogasszony kötőjébe esett, azért nem ütötte meg magát: tudvalevőleg a ki a Boldogasszony kötőjébe esik, nem üti meg magát; node nem is kellett egyéb az öreg asszonynak. szidták, hogyan mer ily vakmerő lenni, azt hiszi magáról, hogy a Boldogasszony még a részeges embert segítse is. Más alkalommal részeg állapotban jól összetörte magát, ekkor mindenki megnyugodott abban a hiedelemben, hogy a Szépasszony kötőjébe esett a rossz hírű ember.

³ A déli szlávok Szép Jankóról szóló népkölteményükben is tartja az egyik fehér nő a tálat, a másik fehér nő = vila, a szívet szakasztja (Krauss: Südslavische Hexensagen 34.)

gát, akkor a Szépasszony kötőjébe esik). *Düteni dütheti, de önteni nem szabad.* (Szöreg.) Legtöbb embert hoz a Szépasszony bajba a most említett táljával, melyet Szépasszony tányérjának¹ is hallottam mondani, közönségesen azonban Szépasszony tálja a neve. Ha e kérdést vetem fel: mi az a Szépasszony tálja? jegyzeteim közt különféle magyarázatra találok, de abban egy-mással e meghatározások találkoznak, hogy veszedelmes táls óvakodni kell a bele hágástól.² A legismeretesebb hiedelem, mely azt tartja, hogy a keresztúton lelhető ló és ökör köröm veendő a Szépasszony táljának; e körömök a Boszorkányok éjjeli mulatságából való maradványok, a ki ebbe belehág, megsántul.³ Mások a lábszáradás-féle betegséget jelelik meg a Szépasszony táljába való hágás következményének. *A kinek a lába elszárad, az a Szépasszony táljába hágott.* (Egyházas-Kér.). Más magyarázat szerint: *A Szépasszony tálja a színcsburgás, ha bele* (piszkolnak. Szöreg) ugyanez a szőregi szerbek felfogása is azzal a külömbiséggel, hogy náluk a színcsburgást a Vila piszkítja be.⁴ Szinte a színcsburgást

¹ Szeged népe II. 220.

² Tudnunk kell, hogy: *nappali 12 óra közibe' műg écczaka 12 óra közibe' jár a Szépasszony, elveti a rontást, műgronti az embűrt. Écczaka jár a határba'* (Egyházas-Kér). Ugyanezt adja tudtunkra a következő adat is: *Tizenkét óra tájon se' éjjel, se' nappal nem jó a kocsi úton műnni, a köllő közepin, mer' a Szépasszony tálja van a kocsi út közepin; akkő háy bele a Szépasszony táljába, abbul ki nem gyógyul soha.* (Szeged-Madarásztó).

³ Szegednépe. II. 220. Egyik hiedelemben az ily hely Boszorkányok tánczhelyének van kijelentve: *Pünközd écczakáján a Boszorkányok karikába' tánczolnak, a ki abba a karikába belehág, az ojan bajt kap, a műlikbűl nem löhet kigyógyítani. Az a karika a Boszorkányok tánczheje, ott még a fű se' ző'del ki műg van égve.* (Szöreg.) Ugyanez a hiedelem él a szőregi szerbeknél is. A déli szlávoknál azt tartják, hogy a Szent János, Szent György, Karácson és Pünkösd éjjelén gyülekeznek össze kopár sikon, keresztúton mulatni a Boszorkányok (Krauss: Volksglaube u. relig. Brauch der Südslaven 116.) A mi pedig a ló és ökör körömöknek a Boszorkányoktól való használatát illeti: ide vonatkozólag eme hiedelmünket jegyezzük le: *A lókörömök a Boszorkányok öszszeszűdők, abbul csinálnak maguknak poharat, arany poharat, éjjel mikor öszszegyűnnek, abbul isznak* (Ó-Szent-István.)

⁴ Szerb-Elemér szerbjei is a kolerát a Fehér asszonynak az úcczán végig való piszkításából eredtetik. 1892. november 25-én 4 szűz mesztelen leány huzta a falu körül az ekét 2 meztelen 12–14 éves szűz gyermektől hajtva, vagyis körülszántották a falut és azt hitték, hogy a Kolera, a Fehér asszony most már kiment a temetőbe és ott sir. Hogy ez a babonáskodásuk

tartja egy másik hiedelem a Szépasszony tájának.¹ *Színcsburgásba a kutyának soha se agygyanak önni, mert a ki belehág, a Szépasszony tájába hág*, (Majdan); de már a harmadik adat szerint a tisztátalan színcsorgás nem tájja, hanem köpködése a Szépasszornak. *A színcsorgásba nem jó* (piszkolni); *mert a Szépasszony köpködése van rajta, ha* (az ember) *belehág* (Klárafalva). Eltagadhatatlan szláv hatással van itt dolgunk, minek bizonyítására egyebet mellőzve, csak azt hozom fel, hogy a szlávok a Víla tájáról éppen úgy beszélnek Szőregen, mint a Szerémségben, míg a délvidéken a nem Szeged népéhez tartozó magyarok mit sem tudnak a Szépasszonymról. Megvan a szlávoknál a Szépasszony tájába hágni, szólás is: *Béla Víla u csanak nagazio = Fehér Tündér tájába hágott* (Gyála). *A ki a Szépasszony tájába hág, ha nem neki volt letéve, kigyógyítható.*²

Többféleképpen magyarázza Szeged népe a Szépasszony köpködését is; fentebb a tisztátalan színcsorgásba hágóról van mondván, hogy a Szépasszony köpködését megkapja és erre a kérdésre, hogy mi az a Szépasszony köpködése, az egyik hagyomány így szól: *A Szépasszony köpködése azon az embőrön van, a mijik ojan síjos (= rossz) nyavájába' van* (Klárafalva), mi meg-egyez a Szépasszony ágyát fekvő betegséggel; de már a másik hiedelem szerint: *A Szépasszony köpködése a nátha* (Klárafalva

nem használt, két napra rá tüzet raktak faluszerte, kapezát, bocskort dobtak a tüzre, úgy füstöltek a kolera ellen.

¹ A Szépasszony tájja mellett használja Szeged népe a Rosszak tájja kifejezést is: *Este szokták kiönteni az élt a kutyának oszt' a kutya nincs ott, a ki nem tuggya, körösztül mén rajta, az a Roszzak tájába hág, az gyógyíthatatlan bajt kap, abba bele is hal.* (Szőreg, Gyála.) Ezek a Rosszak maguk a Boszorkányok; a mult században tartott szegedi boszorkány perek közt a Koncz Sáraéban az a vád, hogy „Katona György fiáth is ő (t. i. Koncz Sára, alias Rohonka) rontotta meg, *boszorkányok tájába hágott* és az tálat meg *köpdöste* és ki fakadozot és úgy rontotta meg és most meg gyógyította.”

² *Nem neki vót letéve, másnak, azé' még ki löhet gyógyítani* (a Szépasszony tájába hágottat), *bibájos vizről élt* (Algyő.), miből azt kell következtetnünk, hogy a Szépasszony egyeseket külön is kiszemel áldozatul, ezek számára leteszi a Szépasszony táját, mit az algyői asszony rontásnak nevezett. A Szépasszony tájáról még meg kell jegyeznem, hogy őreget a Szépasszony a tájával nem képes a szőregi hiedelem szerint megrontani: *Ha öreg asszony, vagy embőr mén a körösztíton, az nem hákhat a Szépasszony tányérjába; vagyis rajta nem fog.*

Szőreg), a Fejfájás: *A színcsurgásba* (piszkolni) *nem jó, mert a ki belehág, fejfájást, náthát kap, ez az a Szépasszony köpködése: a fejfájás, a nátha* (Szőreg.) Klárafalván Szömöcsőnek mondták többen a Szépasszony köpködését. Ilynemű köpködésekre találtunk a szegedi boszorkány perekben is. Az 1730-ik év október hó 29-én Csipkekötő asszony ellen emelt vádak közt olvassuk, hogy a Boszorkányok éjszaka „sokat köpdöstek“ Siha István menyére, ki ezután összezsugorodott és bele is halt és mint fentebb hallottuk, Rohonka ellen is azt a panaszt emelték, hogy „az tálat megköpdöste“, minek következtében kifakadozás-féle betegségbe esett Katona György fia, miután ebbe, a „boszorkányok tálába hágoth“. A Szépasszony köpködése e szerint betegség, a boszorkánysággal vádoltaké a betegség előidézője csak, mint a szlávok Boszorkány nyála.¹ Köpködni nyálat szoktunk, ezt kell feltennünk a Szépasszonyról is, a nyálnak nagy erő van tulajdonítva a népek mythológiájában. A görögöknél² istenek támadnak a nyálból, a mordvinoknál Csám-Páz nyála nagy hegygyé változott s mikor botjával ráütött, Saitán ugrék elő.³ Beszél a magyar Gyönyörű Bán Kata nyáláról⁴ és így tovább. Ily ereje tudtunkkal a szláv mythológiában a nyálnak nincsen, ezért a Szépasszony köpködéséhez fűzött ama hiedelmet, hogy a köpködése betegség, nem a szláv hatás következményeinek vesszük, már azért sem, mert a mandsu, tatár, mordvin, cseremis, vogul teremő mondában a diabolussá vált demiurg köpéséből is betegség támad.⁵ Nálunk, a mint tudjuk, a teremő mondában nem köpésből, hanem vízből, a Szépasszony vízből keletkezik a támadás és a Támadást Szőregen a Szépasszony vizének nevezik.⁶

Mások a Szépasszony vizét bűvös szernek mondják, melyből a bajt meg lehet látni: *A Bűbajosok vize a Szépasszony vize, 12 órákor meríti écczaka a kútból szótlanul oszt' nem viszi be: élő*

¹ Krauss: Südslavische Hexen 33.

² Simrock: Handbuch der Deutschen Mythologie 224.

³ Barna: A mordvaiak pogány istenei 7. Figyelemre méltó értekezést találtunk a nyálról, köpésről az Am Ur-Quell III. kötet 54–59. lapján.

⁴ Szeged népe II. 170.

⁵ Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban 24.

⁶ Ugyanott 24.

fa alá töszi, hajnalig nem szabad beinni. Ebből nézi mög (a bűbajos) *a bajt, a routást, mert benne van mán* (a vízben) *a kit mögrontott.* (Szöreg) Fentebb volt szó, hogy a Bűbajosok vize gyógyító szer, mint ilyen inkább a Boldogasszony vizének volna nevezhető, mint a Szépasszonyénak. Hagyományunk továbbá azt látszik mutatni, hogy a Szépasszony nem volt mindig egyedül csak ártani törekvő, hanem gyógyító is, vagyis jó és rossz volt egyúttal. Egyházas-Kéren a Szépasszony mosdó vizéről beszélnek: *Szépasszony mosdó vize, ha belehág az embör, beteg lösz;* Erdélyben tudnak a Szépasszony kútjáról is.¹ A szlávok Vilájáról olvassuk, hogy gyógyít is és mint ilyenek a neve Vidarica,² ismeretes náluk a Vilakútja is, csakhogy a Vilák a kútat ártalmassá teszik.³ Van a Szépasszonnak a mosdó vize mellett törülközője: *Szépasszony törülközője a'val a szándékkal vettye el a Szépasszony, hogy a ki rálép, annak baja lögyön.* (Egyházas-Kér). Lugossy⁴ a Szépasszony vásznáról ír, mely azonban már nem betegség, vagy betegséget okozó, hanem a székelyek szerint az égen levő Országút. A szláv Viláról nem tudjuk, hogy van-e törülközője és vászna, pusztán annyit jegyeztünk fel róla ide vonatkozólag, hogy egész éjjel fonyogat: Béla Víla préde — A Fehér asszony, másként, a Tündér fony (Szöregi szerbektől való). Szóltunk értekezésünk 1. lapján a Szépasszonyok útjáról, de ez sem betegség, hanem a Körispaták határán Tirtos felé húzódó földtöltés. Nem betegség a Szegeden Szépasszony tenyerének nevezett virág sem,⁵ továbbá a Szépasszonyok füve, Szépasszony kalácsa (*carlina acaulis*), a Szépasszony reszketője (*scabiosa atropurpurea*) a Szépasszony Kása⁶ (*festuca fluitans*). Mint betegség ismeretes, azonban már a Szépasszony szele: *Szépasszony szele éri aszt az embört, a kinek a szája fere húzódik.* (Kübekháza). Ugyancsak betegség a

¹ Ipolyi: Magyar mythologia 589.

² Krauss: Volksglaube u. relig. Brauch der Südslaven 95.

³ Krauss: idézett műve 76. 87. de van a Vilának gyógyító vize is éppen olyan mint nálunk (Ugyanitt 130.)

⁴ Új magyar muzeum 1855. évfolyam 253. A csillagok nyelvahagyományainkban 23.

⁵ Pap János kegyesrendi tanár úr a Szépasszony tenyerének növény-tani elnevezését bolyhos csillagfü-nek írja.

⁶ Ipolyi említett műve 445. Wlislöck: Volksglaube u. religiöser Brauch der Magyaren 158.

Szépasszony pohara: *A Husigatás az a Szépasszony pohara.* (Szöreg). Van tehát a Szépasszonynak ágya, kötője, kanala, tálja, köpködése, vize, mosdóvize, kútja, törülközője, vászna, útja, tenyere, kalácsa, reszketője, kásája, füve, szele és pohara, melyek közül a Szeged népe ajkáról lejegyzettek egy pár kivételével betegséget jelentenek, vagy legalább is betegséget okozó eszközök. E betegségeket többféleképpen iparkodik elmulasztani Szeged népe, leghatásosabbnak tartja azonban a ráolvasókat. Szeged népe című népköltés — gyűjteményünkben számos idevágó ráolvasót közöltünk, csak az a kár, hogy jobbára magyaról elmondott szláv hagyományok, minők legelső sorban a Nehézségtörésre (Nyavalya) és Szömöcsre való ráolvasóink és változatai. Egymás mellé állíthatjuk a magyart és a szlávot; a szlávok így szólnak: Vila házasítja a fiát, Márkómat lakodalomba hívja, de én nem Márkómat, hanem a sírását küldöm.¹ Szeged népe emígy olvas rá a Szömöcsre *Új Hód: Új Kiráj Házasíti a fiját, Hinak lakodalomba, De én nem mék, Elküldöm a fíjamat: Mújon el a szömöcsöm.*² Erre a magyarral majdnem betűről betűre megegyező szláv adatra megjegyezzük hogy nem Szeged népével érintkező szlávoktól van leírva, vagyis szó sem lehet, hogy a szlávok vették volna Szeged népétől kölcsön. Egyenesen magához a Szépasszonyhoz fordul emebben a hagyományban: *Egy kis lány vót Monostoron, aszt a moslékot, a mölket a színcsurgásba vittek a kutyának, aszt a szél a kis lánra vitte. A kis lánna az egész testyit kihánta a seb, kezdött mán rohani, de a világon semmivel nem bírták elejit ál'ni. Egy' másik asszony mon'ta, hogy a kis lán a Szépasszony táljába hágott; más ögyebet ne tögyenek neki (mint ezt): Mikor sütnék, mikor legelsőb' hozzá fog, mossa mög a kezit egy' edénbe'; mikö kovászt tött, szinte mossa mög a kezit a vízbe'; mikö dagasztani akar, szinte abba' a vízbe' mossa mög a kezit; mikor lédagaszt, szinte abba' a vízbe' mossa; mikö befüt oszt kiszakajtya a kinyeret, mögén' csak abba' mossa mög. Akkor oszt a kis lánt kivigyék oda oszt aszt a kis lánt (t. i. a sebet a vízzel) l'felé mossa ott a kemincze előtt; akkor aszt a vizet vízszakézbül öncse be a keminczébe, oszt' monygya:*

¹ Krauss: Sitte und Brauch der Südslaven 547. Ugyanitt egy változatban a szlávanya is a Holdhoz folyamodik, mint Szeged népe.

² Szegednépe III. 159. A hold nyelvhagyományainkban 13.

Szépasszony té attad, té vöd' é!

Szépasszony té attad, té vöd' é!

Szépasszony té attad, té vöd' é!

Háromszor tötték eszt mög 3 sütésön, akkor a kis léjány mög-gyógyúlt, hogy csak piczike seb van (Egyházas-Kér).

Hasonlóképpen a szlávoknál találtuk meg a Támadásra való ráolvasónkat.¹ Mint minden külső betegségnél, Támadásnál is használják a kerekítést: *Ha az embörön támadás van, négy krajczárossal kerekicscse mög, bal kézzel dobja el (a pénzt), a ki mög-tanáli, ára mén a gilva* (Szöreg), melyhez hasonló a Szemöcsnek csonttal való dörzsölése: *A tiüskös szömöcsörül (azt tudom) hotyha keresetlen csontot tanál, avval mögdörgöli, árra a hejre visz-szatöszi a (a csontot a hol feküdt); másocczor is, harmacczor is úgy tősz, émülik* (Kláralfalva.) Nem a Szemöcst, de a földet kell meg-kerekíteni emebben: *Ha valakinek szömöcsös a keze, vagy a lába* (és el akarja mulasztani), *ha mögtanáli a varancs békát, a szárazat, kerekicscse mög a földet azon módon, a hogy' á'lott a béka.* (Kláralfalva.) A betegségnek egyszerű elpanaszlásával hiszi elmu-laszthatónak a Náthát: *Ha valaki náthás, panaszkodik nagyon oszt' nem szólnak, akkor ráragad* (arra, a ki szótlantul hallgatta); *de ha aszt mongyák: A mi kemönczénk is abba' repett mög! — akkor nem árt.* (Szeged.) Felemlítjük a kenyés által való gyógyítást is:² *A kinek a kezén, vagy a lábán szömöcső van, a vakondok vérivé keny-nye mög, a möliket Szen' Györ' nap előtt fog, émülik* (Kláralfalva). Mindennél érdekesebb eme hiedelem: *Ha az embör kelésős, faka-dékos, csütörtöki nap szömest köl' főzni, este mög napfönkötte előtt lefelé mossa a sebt* (Szeged). Itt áldozatul szemes ételt hoz, minő a köles kása, vagyis olyant, mely sok magot terem, mi a velünk rokon mordvaiaknál Ange-Patä'inak, az istenek anyjának a kedves növénye, melylyel ők is szinte a járványos kórokat szokták elűzni.³

Ha a Szépasszonyt betegséget jelentő tulajdonai alapján festjük le; nem hogy nem szép, de undort gerjesztő asszonyt látunk magunk előtt, kinek Nátha, Szemöcs, Fejfájás a köpködése, Táma-

¹ Wenzig: Westslavischer Märchensatz 219. Szegednépe III. 156.

² Az utóbb felsorolt babonáskodások értékét csak akkor határozhatjuk meg, ha a Szeged népével élő szlávok hasonnemű adatai közölve lesznek; a szlávoktól — mint láttuk — Szeged népe oly sok hiedelmet vett kölcsön hogy joggal tarthatunk, miszerint ezekben is szláv hatás mutatkozik.

³ Barna A mordvaiak pogányistenei 36. 38.

dás a vize, Hasogatás a pohara és így tovább; a gót, illetőleg a skandináviai alvilág királynéjának: Hella-nak rövidebben Helnek a párja. Ennek is a palotája: Nyomorúság, az asztala: Éhség, kése: Éhkór, a szolgálja: Lassuléptű, szolgálója: Lomhaléptű, az ajtó küszöbje:¹ Ravaszság, ágya: Kimerültség, takarója: Káromkodás. Még abban is megegyeznek egymással, hogy gonosz anyjuk van, Helnek Loke,² a mienknek az Ördögös vén asszony.

Ha most már a Szépasszonyt, a betegséget nem jelentő tulajdonai után leírva nézzük, egészen más képet nyerünk. Előttünk áll a jó, vagyonos asszony, kinek vászna az égen levő Országút, tenyere a bolyhos csillagfü, vize gyógyit, kanala az ebédi öröm; szóval jó lény, kitől nincs mit félnünk, sőt inkább segítségért hozzá folyamodhatunk. Ezen az alapon nevezhetnők ugyan szépnek, de hagyományunk azt mondja, hogy csak azóta Szépasszony a neve, mióta elfelejtkezett magáról, vagyis a szép nevet rosszaságáért kapta; helyesebben szólva félelemből,³ ezért mondá embe-

¹ Nálunk is van a pokolnak küszöbje, hova a részeg emberek verik a fejüket: *Arúl az embörrül mondik, hogy a pokol küszöbibe verte a fejét, a mölik* (részegségében) *jó összetörri magát.* (Szeged.)

² Tkány: *Mythologie der alten Teutschen u. Slaven* I. 111.

³ A félelemre vezetendő vissza a hontiak eljárása is, hogy a kísértetnek Czifra asszony nevet adtak (Ipolyi Magyar mythologia 445.). Egyszer azt találtam a nép előtt mondani, hogy szemzik az eső; legott többen is figyelmeztettek, hogy nem jó azt mondani, hogy szemzik az eső, mert akkor az Ördög örül, mivel a fiát Szömszik-nek hívják (Szöreg). Más alkalommal az égen lévő Országut elágazásáról volt szó, azt könnyen kitudtam, hogy az egyik út a mennyországba visz, de mikor a másikra került a sor, emberem himelt-hámolt, hogy Isten tudja hova visz, míg faggatásomra kibökkentette azután, hogy pokolba (Szeged-Királyhalma). Máskor a Fene mythologiai lényünkre vonatkozó adatokat gyűjtögetve, az elmondó a rák betegséget, melyet a nép Fenének nevez, sehogyan sem akarta a nevén nevezni, czélszerűbbnek tartotta: rossz, csunya betegségnek mondani, mint Fenének. Hasonló gondolkozást találunk a voguloknál, eljárásuk is a félelem rovására irandó, mikor a medvének — noha bosszuló istenségnek tartják — mégis hizelegnek, elnevezik: mézkacsonak, erdők almájának, méztalpunak, szépecskének. (Hunfalvy *Reguly hagyományai* I. 105. 195. 225.) Így tesznek a szlávok is, félnek a Vilát kiejteni, nem egyszer ő-nek, az-nak nevezik; hasonlóképpen járnak el a Boszorkányokkal szemben; innen a közmondás (Krauss *Volksglaube u. relig. Brauch der Südslaven* 102. 112.) mely nálunk is ismeretes: *Nem jó az ördögöt a falra festeni, mert maj mögjelön.* (Szeged.) Még tovább mennek a jakutok, mikor a bajtokokozó szellemnek, a helyett hogy üznék, áldozatot hoznak (Vámbéry. *A török faj* 189—191.).

rem, hogy: *Nem jó a nevit emlígetni, mert bajt tanul csinálni* (Szóreg).

Okoz is a Szépasszony bajt az emberiségnek, mert betegségbe ejti az embereket, mit könnyen tehet, mivel sok betegség áll rendelkezésére. E betegségek az ő tulajdonai, birtoktárgyai. Tárgyakat mondtam, noha betegségekről van szó, hogy annál feltűnőbb legyen rokonainkéval ellentétben levő hiedelmünk. A finn-ugor, de még a török-tatár népeknél sem tárgyak a betegségek, hanem szellemek, szellemeknek kellett lenniök nálunk is és hogy azok voltak, ezt más értekezésünkben be is bizonyítottuk.¹ Ha már most ezeket a betegségeket, melyek fölött a Szépasszony rendelkezik, úgy mint Fene, Összeverésből származó fájdalom, Súlyos nyavalya, Rontás, Lábszáradás, Szemölcs, Nátha, Fejfájás, Támadás, Szájfélrehuzódás, Hasogatás nem tárgyaknak, hanem a Szépasszony hatalma alatt álló szellemeknek képzeljük, megkapjuk a finn Loviatart, azt a fekete képű, vak banyát, kinek a gyermekei szellemek és betegségek: Csikarás, Nyilalás, Csonthasogatás, Szaggatás, Kelés, Himlő, Nyavalya, Ragadósbetegség, Méhvakarcs, Dögvész.² Ugyanezt látjuk a mongoloknál, a Hegyasszonyának a gyermekei között szinte betegségeket lelünk: Elmebetegség, Lomhaság, Nagyehető, Méreg, Fukarás, Veszettség.³

Ha tovább vizsgáljuk a Szépasszonyra vonatkozó adatainkat, azt is észre vesszük, hogy a Szépasszony a Boldogasszony ellene-sének van festve, mindazt, a mit a Boldogasszonyok⁴ véghez visznek az emberiség boldogítására, megteszi a Szépasszony a rontásra. Hogy a szülés órájában jelen van a Szépasszony és Boldogasszony, erről fentebb szólottunk, láttuk, hogy mind a kettő arra törekszik, hogy a gyermeket ágyában születettnek tekinthesse; mind a kettőnek van kötője, pohara, csakhogy míg a Boldogasszonyé áldás az emberiségre, a Szépasszonyé átok. A Boldogasszony örzi, emez rabolni akarja a gyermeket; a Szép-

¹ A hold nyelvahagyományainkban 5—8.

² Kalevala XLV. runó 163. v.; Castrén: Vorlesungen über die finnische Mythologie 132.

³ Bastian: Die Völker des westlichen Asien VI. 583.

⁴ Lásd: Boldogasszony ösvallásunk istenasszonya értekezésünket.

asszony bajba hozza, a Boldogasszony gyógyítja; a Boldogasszonynak ma Angyalok állanak rendelkezésére, a Szépasszonynak Boszorkányok és így folytathatjuk tovább, mindenben elleneseknek fogjuk őket találni.

Ez a fölfogás is később korú, mint a sámán vallású őseinké. A sámán istenek — mondja Georgi ¹ — nem kétfélék, hanem csak egyfélék; jók és egyúttal rosszak, kik áldanak is, vernek is, a miért szeretni és félni valók. Ily vonásokat találtunk a Szépasszonyról szóló adatainkon is, ártó eszközei mellett ott van a gyógyító vize és a Boldogasszony is áld és ver egyúttal ² más szóval: hagyományainkat a különböző vallások hatásai nem voltak képesek mai napiglan úgy átalakítani, hogy belőlök a régi sámán vallás nyomait egészen kiirtsák. Abból pedig, hogy a Tátost a Szépasszony ágyában tudja népünk születni, és nem a Boldogasszonyéban, holott a tátosok hajdan kiváló becsülésnek örvendtek, ³ csak a kereszténység hatása folytán váltak a nép előtt inkább félni, mint tisztelni valókká; továbbá hogy népünk a mint a Boldogasszonynak tud ágyát, kötőjét, poharát, hasonlóképpen beszél a Szépasszony ágyáról, kötőjéről és poharáról; és végre abból, hogy sámán vallású őseinknek nem voltak külön áldó és külön verő istenei, hanem csak egyfélék, áldók és verők egyúttal, azt kell következtetnem, hogy a Boldogasszony és a Szépasszony hajdan nem két felsőbb lény volt, hanem egy és ugyanazon személy, a ki áldott és vert és csak oly vallások hatásának az eredménye, hogy ma más személy a jó Boldogasszony és más a rossz Szépasszony, melyek az emberiségnek ártó lényeket élesen megkülönböztetik a használni akaróktól, milyenek a zsidó, iszlám vallás és a kereszténység. Hajdan e szerint a Szépasszony a Boldogasszony, is volt egyúttal és valóban a Boldogasszony helyét mindinkább elfoglaló, kereszténységadta Máriának a jelzői közt ott találjuk a boldog mellett a szépet is a Boldogságos szép szüz Mária megnevezésben.

¹ Georgi: Beschreibung aller Nationen des russischen Reiches 379; A hold nyelvagyományainkban 7.

² Világunk alakulásai nyelvagyományainkban 38—40; Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya 8—25.

³ Ipolyi: Magyar mythologia 234. — A régi tátos, táltos tisztség még mindig ismeretlen előttünk, adataink nyomán sámánnak kell tekintenem a Tátost, ki révülni, rejtőzni tudott, mivel kitanították, miről fent szóltunk.

Többféle vallás nyomait észleltük a most tárgyalt Szeged népe hagyományain, de főképpen kettő válik ki: a szláv hatás és a zsidó vallásé. A zsidó vallásból keresztény színezetű hagyományokat leltünk és azt a kiemelendő hiedelmet, hogy Szépasszonyunknak Boszorkány kísértői vannak, mint a zsidó Lilithnek és nem miként az erdélyiek tudják, Szépasszonyok; de nem is betegség-szellemek, minők a Szépasszony párjának, a finn Lovi-atarnak a gyermekei és kísértői. Valóban figyelemre méltó jelenség, hogy ezt a felfogást Szeged népe hiedelmeiből még a szlávokkal való elegyedése sem birta kitörölni, vagy e mellett másikat forgalomba hozni, mi csak úgy magyarázható meg, ha e nép többségének őseit — szem előtt tartva egyéb értekezéseinkben is megjelelt zsidó nyomokat — vallásra nézve zsidóknak vesszük s a jobbra zsidó vallású kazarok utódainak tekintjük.¹ Lépten-nyomon szláv nyomokkal találkoztunk elannyira, hogy Szeged népét hiedelmeiben szláv osodottnak kell kijelentenünk, de azért a Szépasszony még sem lett a szlávoknál ismeretes Vilák anyja², megmaradt a zsidó Lilithnek szláv és keresztény színezettel.

¹ Hunfalvy: Magyarország ethnographiája 200. 215. Szeged népének a zsidókkal több megegyező sajátsága van, mely megkülönbözteti a szomszéd népektől, így — hogy ismeretes sajátságát hozzuk fel — felemlítjük az üzérkedésre kiváló hajlamát: a szegedi kupecz és a szegedi kofa messze földön ismeretes. Az üzérkedés csalással jár, nem csoda, ha közmondássá vált az Alföldön eme szólás, melyet önmaguk is szeretnek hánytorgatni: *Ha Szegeden meg nem csalnak, elmehetsz az egész világon!* t. i. anélkül, hogy megcsalnának.

² Krauss: Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven 103. Hogy a Szépasszonyról szóló hagyományok legnagyobb részt a szláv Vilákéinak a változata, ezt láttuk értekezésünk folyamán, de hogy azért a Szépasszonyt és a szláv Vilát nem azonosíthatjuk egymással, elegendő bizonyítékul a következő eltérő vonásokat érintenünk: a Vilák meghalnak, a Szépasszony örök életű; a Vilák az emberekkel házasodhatnak, mit nem tehet meg a Szépasszony. (Krauss idézett műve 71 74. 106. 107.)

(Vége következik.)

Kálmány Lajos.

Pótló adatok a körömről való néphithez.

Az „Ethnographia“ utolsó füzetében megjelent szerény összeállításához első sorban magam közölhetek néhány pótló adatot.

A legérdekesebb és legfontosabb egyúttal helyreigazítás is. A sémi népek legalaposabb ismerőjének, dr. Goldziher Ignácznak köszönhetem. A zsidó habdáláh szertartásnál az ujjak nézegetését én a daktylomantiával összefüggőnek gondoltam. A dolog pedig így áll: E szertartásnál a zsidó áldást mond az Urra, a ki a tűz világát adta. Már pedig áldást nem szabad hiában mondani, t. i. abban az időben élvezni vagy használni kell azt, miről az áldás megemlékezik. A habdáláhnál tehát direkt hasznát kell venni a világosságnak, mint a látás közegének, azzal, hogy valamit konkrétan megnézznek. Ez okból szemlélik ez alkalommal a körmököt. Hogy éppen a köröm nézegetése keleten valami különösön szokásos gyakorlása, ugyszólván próbája a látásnak, azt Goldzihernek volt alkalma tapasztalni fiatal korában, Damaszkusban. Szemüveget viselt, a mi akkor ott fiatal embernél feltűnő volt. Ismerősei a bazárban és máshol le-levették pápaszemét s a maguk orrára tűzték. Természetesen, megakarták tudni, hogyan lehet azzal a látó szerszámmal látni, s a próba tárgya majdnem kivétel nélkül a — köröm volt. Behajtották a körmüket s azt nézegették, épugy mint a zsidók habdáláhkör. Eszembe jut itt saját szokásom: ha előadásaimban valami különösön fontos és e mellett komplikáltabb dolgot kell kifejtennem, behajtott jobb kezem körmeit nézegetem.

M. Bartels most megjelent kitűnő könyvében (*Die Medicin der Naturvölker*, Lpzig, 1893.) néhány érdekes adatot találtam a körmőkről. A ma rokkóiak azt hiszik, hogy halálos sorvadást okoz, ha valakinek az ételébe apróra vagdalt kézkörmököt s lisztbe őrlött embercsontot kevernek (30. l.). A Luang- és Sermata-szigeteken azt hiszik, hogy a kinek haját és körmeit bizonyos ráolvasások közt elégetik, annak megdagad a feje s a keze (31. l.).

A székelyeknél s erdélyi cigányoknál az a felfogás található, hogy a hüvelykujj körmének hossza bizonyos testrészt vastagságának fél átmérője.

Érintettem már a köröm szerepét a kézből való jóslásnál. Azóta átnéztem e szempontból néhány rendszeres chiromantiai könyvet. Böven tárgyalják a körmököt is. Részben ugyan a szerzők egyéni fantáziái és koholmányai ezek, de nagyrészt régi és általánosabban elterjedt hiedelmek. Ezért összeállítom a nevezetesebbeket.

Johann Ingeber több kiadásban elterjedt könyvéből: *Chiromantia, Metoposcopia et Physiognomia curioso-practica*. III. kiad. Frankfurt a/M. 1701.¹ ezeket jegyezzük ki: A körmökön levő piros pontok a betegség napját jelentik (19. l.). — Nagy fekete pontok nagy betegséget jelentenek az újszülöttre úgy mint az atyafiságra és rokonságra nézve, továbbá kárt a háztartásban. E fekete pontok háromféléit jelentenek: 1. az újszülöttre nézve betegséget, 2. az atyafiságra szerencsétlenséget, 3. viszálykodást az újszülöttre nézve oly emberekkel, kiknek körmein ily pontok találtnak. A Jupiter körmén (mutatóujj) levő fekete pontok gutaütést, szűkmellűséget s görcsöt jelentenek; papi személyeknél viszályt és viszontagságot (21. l.).

A 60., 70., 80. évet arithmetice lehet kimérni; a hüvelykujj körmének szélessége 10 évet jelez, ezt átvisszük az élet-vonal végeig (vitalis, a mutató és hüvelyk közt kezdődik s a kéz végén végződik), ennek hosszával egyeznie kell a naturalisnak (fejvonal, az előbbivel együtt indul ki) s a mensalisnak (a gyűrűsujjtól a hegyig, azaz a mutatóujj alatti párnáig) (22. l.).

Ha a körmök halványak s a májvonal (a vitalistól a naturalisig) meg van törve, májbajt jelent (61. l.).

A körmokről lehet megtudni, hogy a tenyér bizonyos configurációjából következő betegség hány hónap múlva fog fellépni (28. l.).

A körmökön levő pontok általán a hónapra vagy hétre vonatkoznak. A mutatóujj pontjai azon hónapot jelentik, a melyben az illetőre tiltott szerelemből kár háramlik. (88. l.) A nap-újj (gyűrűs) körmének közepén levő piros pont férfinál azt teszi, hogy azon héten elveszti hivatalát, nőnél, hogy botrányos élete miatt gyalázatot vall; ha pedig a köröm alján található a pont, az a baj 4 hét múlva fog bekövetkezni (93. l.).

Könyvünk XXXV. fejezete egészen a körmokről szól: 1. Rövid s tisztátlan körmök veszekedő, irigy és gonosz emberekre mutatnak, rövid fehér k. májbajra. — 2. Hosszu, fehér tiszta k. gyönyörű észre vall. — 3. A k. arányossága jót jelent. Arányos a k., ha olyan hosszú, mint az illető ujj harmadik íze; a k. legyen jócskán kemény és élénk színű. — 4. A k. három egyenlő részre osztható; az első a k. tövénél a jövő időt jelenti, a másik a jelent, a harmadik a múltat. Minden ilyen rész ismét négy egyenlő részecskére oszlik, melyek bizonyos napokat jelentenek. — 5. A körmökön levő jelek vagy szerencsések, vagy szerencsétlenek. Az előbbieket fehérek, az utóbbiak pirosak, sötétbarnák, sárgák, vagy pedig csak mély pontok, mintha tűvel vájták volna. — 6. A jelek kétféle hatásuk; az első, ha a k. egyik részéből a másikba mennek át; a második, ha a köröm közepén vannak. A hatás mindig este felé kezdődik. — 7. Jó jelnek akkor van jó hatása, ha a k. közepén van. Ha a jel a köröm széle felé fordul, azt jelenti, hogy a szerencse vagy az egészség kissé csökkenni fog. — 8. Ha a rossz jel a k. széléről a közepe felé tart, kárvallást jelent egészségben és szerencsében. Hogy milyen személyek részéről, erre nézve az egyes ujjaknak külön jelentések van. — 9. Minden jel 13 hét alatt egészen lenő az ujjról, s így a jó jel

¹ A késmárki evang. lyceum könyvtárában kutattván, az ú. n. titkos tudományokra vonatkozó gazdag gyűjteményt találtam, köztük több chiromantiát is, melyek azonban többnyire csonkák. H. A.

rendszerint csak négy hétig és néhány napig látható; ha ezen túl is megmarad, állandó szerencsére és egészségre mutat. — 10. Ha ugyanazon körmön jó és rossz jelek találhatók, akkor meg kell nézni a kezeket. Ha ezeken több a rossz jel, annál nagyobb lesz a szerencsétlenség, és megfordítva. — 11. Ha a Mercurius-ujj körmén rossz jel, pl. nagy fekete pont van, a kimérés szerinti hónapban és napon viszálya és ellenségeskedése lesz Mercuriusra tartozó emberekkel. — 12. A hány piros pont van e körmön, annyi személylyel lesz az illetőnek verekedése. — 13. Kinek a hüvelykujj körmén fekete pont van, őrizkedjék katonáktól, jogászoktól és fehérnépektől. — 14. A hüvelykujj körme három részre oszlik; az első Venusé, a középső Marsé, a végső a holdé. A kinek körme közepén piros pontok vannak, katonáktól, lovaktól tüztől kárt fog szenvedni; kinek a hold részében vannak ilyen pontok, azt özvegy asszonyok, vadászok, követek, közönséges emberek, halászok és hajósok részéről baj fogja érni. (107. l.)

Joh. Abraham Jacob Höping ugyanazon évben Jenában adta ki könyvét *Chiromantia Harmonica, Übereinstimmung der Chiromantie mit der Physiognomie*. Ebben is találunk néhány adatot a körömre, különösen az újszülöttek prognostikonjaiban.

Rövid és tisztátalan k. gyöngé emlékező tehetségre és a tanulásban kevés szerencsére mutat; egészen halvány k. gyöngé gyomorra (46. l.). Fekete pontokból meglátszik az, hogy kevés vagy sok, hatalmas vagy gyöngé ellenségei lesznek-e az illetőnek (58. l.). Arányos k. hűséges és őszinte emberre vall (64. l.). Minél nagyobb fekete pontok vagy minél hosszabb fekete vonalak vannak a körmön, annál nagyobb veszély fenyegeti az illetőt; a hónapot is a k. kimérése mutatja (66. l.). A kinek körmén több kedvezőtlen, mint kedvező jel van, az buzgó imádsággal megmenekülhet a betegségből (80. l.). Rövid, kerek és kemény körmök szerelmes emberre vallanak (98. l.).

Czigány álmfejtés szerint hosszú körmök nyereséget, rövidék veszteséget jelentenek; ha valaki álmában körmét vágja, beteg lesz, vagy valamely kedves embere meghal. A közhasználatu német álmoskönyvek szerint hosszú körmök hosszú életet¹⁾, nagy nyereséget²⁾ jelentenek, rövidék szomorúságot; körmöt vágni veszteséget, veszekedést jelent.³⁾

Erdélyben a tövisvidéki oláhok azt tartják, hogy nem jó hosszúra növesztetni a körmöt, mert ha az ember alszik, az ördög elviszi a körmöt és az illetőnek sirját ássa vele, s aztán visszailleszti helyébe. Az ily körmön fekete pontok támadnak; ha levágják és elégetik, meghusitják a sirását.

¹⁾ *Stock's grosses persisch-egyptisches Traumbuch*. 10. Aufl. Wien, Leipzig, New-York. 1892. 52. l.

²⁾ *Tonti Lorenz's Neuestes grosses egyptisches Traumbuch*. Wien. 126. l.

³⁾ U. o. 126 l.

Egy magyar mesevégi szólás eredete.

Ismeretes módja magyar népmeséink befejezéseinek, hogy az előadó az utolsó végzetes, vagy jó kimenetelű eseményt ismételve ezeket mondja: „ha ez, vagy az a dolog nem történt volna, az én mesém is tovább tartott volna“. Így olvassuk pl. Kálmány Lajos közlésében a „kis kanász mög a farkas“-ról szóló mese végén: „ha a kis kanász még tovább élt vóna, az én mesém is hosszabb vóna“ (Szeged Népe I. 149.), vagy egy nagybecskereki „kakas és jércze“ czimű mesében: „ha a kakas meg nem fullatt vóna, az én mesém is tovább tartott vóna.“ (Nyör, V. 268. l. még u. o. 226. 526. és VIII, 44. stb.). Ez a sajátosságos szólás, mely elismeri, hogy az egész előadás csak mese volt, melynek bizonyos esemény közbenjötte nélkül, folytatása is lehetne, ellentétben van egyéb hasonló alkalmazásban szokásos mondókákkal, melyek épen ellenkezőleg az előadottak hitelét megerősíteni töreksznek: kiemelik pl., hogy „most is élnek, ha meg nem haltak“, vagy hogy „magam is ott voltam, étellel és itallal jól tartottak“; sőt, mint pl. Kriza székely meséiben a mesehősökkel még a közelebbi személyes megismerkedést is kilátásba helyezik azt kívánva, hogy „hónap legyenek a kigyelmötök vendégei“.

Erdekesen világosítja meg a tárgyalásban levő szólás eredetét és jelentőségét egy hasonló állandó szólás a vogul és osztják hősregékben, melyre Pápai Károlynak az „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn“ folyóiratban megjelent „Eine Heldensage der Süd-Ostjaken“ czimű közleménye tett figyelmessé. Ez t. i. ismertetvén a déli osztják „alvilági bálvány“-nak, *Ül-juñk*-nak hősiregét előadja, hogy miután *Ül-junk* ellenfeleinek hatalmas táborát a vezérek kivételével az utolsó szál emberig megsemmisítette, amazok (jelesen a „tüz-bálványa“, *Terén-juñk* és a „néppusztító-bálvány“, *Jak-kholte-junk*) könyörögve fordulnak hozzá, mondván: „mi ama másik világban is voltunk; de nálad hatalmasabbat, sen-

kit sem találtunk; kössünk tehát békét, mert különben mindnyáján tönkre megyünk s akkor a rege véget ér felölünk', („und dann nimmt die Sage von uns ein Ende“). Mit jelent sen ez az utóbbi intés, vagy fenyegetés? Hát a hadviselő hősöknek a harc nagy hevében komolyabb gondjuk nincs, mint hogy a rege felölük véget ne érjen s olyan fontos ok-e az, hogy evvel a hanyatló gyöngébb a győzelme tudatában biztos, hatalmas ellenfélt le is fegyverezheti?

Jobban értjük a dolgot, ha a vogul hősregéknek eredeti szövegükben is idézhető analog helyeit vesszük figyelembe. Ilyen kiálkozik pl. az „ég és föld elöntésé“-nek énekében, melynek hőse a Világügyelő férfi, az Aranyfejedelem nagy inségbe jutva

hosszu ideig futott, vagy rövid ideig futott,
egy helyt erőtlenné lett;
s egy égbe nyiló nagy sziklára
im oda feküdt.

Hosszu ideig feküdt, vagy rövid ideig feküdt,
gondolkozik: enyje, nekem a minap lovam volt!

„Ejha, ama S'is'-Aranyos anyácskám járta
naphímes hét lovas istállóm omladékából

egykor egy válla tarka,
egykor egy csipője tarka
szárnyas ló növekedett föl.

Bárhon levő kedves helyről,

ha énekem előre haladna (*ēr-ēm-ke ȩlä minnūw*),

ha regém előre haladna (*mojtēm-ke ȩlä minnūw*),

mint felülről lecsapó erőszem,

mint felülről lecsapó szellőcske

bár csapnál le ide!

Akkor ájulásba esett.

Hosszu ideig feküdt, vagy rövid ideig feküdt,

egyszer csak érzi,

az egyik arcát valami simogatja.

Fölnyitja szemeit.

hát im a lova nyomkodja . . .

(Vog. Népk. Gyűjt. I, 59.)

Hasonló részlet van a Regulytól följegyzett *Kul'-āter* (Ördög fejedelem) himnuszban, melynek ünnepelt alakja, midőn *Numi-Tārem* (Fönnséges-Ég) atyja haragjából e tengerbe esik s már közel van az elveszéshez, megszólal: „ha énekem folytatódik (*ānēm-ke ȩri' ȩlä minī*): egy homokdomb emelkedjék ki ide a vízből, olyan nagyságu, hogy egy férfi rajta elfekhessék s egy férfi

fekvésére alkalmas nagyságu homokdomb emelkedett ki“ (u. o. II. 290.). Változatát e regetörténetnek találjuk a Fekete-nyuszt-börgalléros-ruhát-viselő-fejedelemhős énekében, kit egy hatalmas szárnyas állat a magasba emelve a tengerhez visz s annak éppen közepébe bocsát alá. Aláestében az énekhős *Sorni-Kworés* (Aran-yos-Menny) atyjára gondol s így szól: „ha éne kem to vá b b r a foly tat ó d i k, ha re g é m to vá b b r a foly tat ó d i k (*er, em-ke elä mini, mojtém-ke elä mini*): mielőtt én aláérkezem, oly nagyságu homoktér emelkedjék föl a vízből, a melyre egy férfi ráeshetik“ s „im oly nagyságu homoktér emelkedik ki a vízből, amelyre egy férfi ráeshetik.“ (u. o. II. 120.)

Kitetszik már ez idézetekből is¹, hogy szólásunk a regehős legválságosabb állapotának jelzése, midőn t. i. az elébe torló akadályokkal szemben küzdelme már azon a ponton van, hogy csaknem elmerül s rendkívüli segítségre, az „igézet“ (*sātil*) erejére szorúl. Hunfalvy P. az *elä mini* „előre megy“ kifejezést így értelmezi: „(ha éne kem) *sikerül*“; pedig világosan magyarázza Regulynak egyik sor fölötti orosz jegyzete (*„jesli pesni posle pajotsa“*), hogy jelentése: ha éne kem ezután is éneklődik, azaz folytatódik, mi természetesen csak úgy lehetséges, ha a hős nagy veszedelméből kimenekül s életben marad, (mert ha a hős meghal: az éneknak be kell fejeződnie). Nagy okuk van az énekelőadóknak ennek kiemelésére. Azok a hősök, kiknek nagy tetteit áhítatos hangjuk regéli, a nemzeti multnak dicső, imádott alakjai; égfiak, szent helyeken áldozatokkal tisztelt bálványok, kiknek lehetetlen diestelen halált (vizbefúlást v. fáradságban való kimerülést) tulajdonítani, már csak azért sem, mivel ez a köztudattal ellenkeznék. Ők a rege számára teremtett alakok, rendeltetésük, hogy az abban részükre kimért nehézségeket diadalmasan kiállva isteni dicsőítésnek legyenek részeseivé, amint ebbeli tudatukat hangoztatják is:

¹ Ugyanilyenek még a Reguly jegyzetei közt fönmaradt következő tanuságos regezészetek: Egy nő üldözője elől menekül; miért is fésűjét fején által hátra vetve ezeket mondja: „ha éne kem foly tat ó d i k, ha a ró lam való beszéd foly tat ó d i k (*am er, em-ke elä mini, am potrém-ke elä mini*) sűrű fáju erdő támadjon itt!“ — Egy másik szerint: „lúczfenyőből lúczfenyő-forgácsot hasíta, vörös fenyőből vörös fenyő-forgácsot hasíta, elővéve s fején által dobá: „ha éne kem foly tat ó d i k, ha a ró lam való beszéd foly tat ó d i k, itt egy ház hadd teremjen!“ stb. (L. Hunfalvy: Vogul föld és nép 182. l.)

*Manä namiñ q̄tér namém naméjaucé,
manä sijiñ q̄tér sijém sijejaucé!*

Minő neves fejedelemnek nevezik az én nevem,
minő híres fejedelemnek híresztelik az én hírem!

Igen érthető tehát ezek alapján az osztják hősregében, ha a vérengző főhőst a nála ugyan gyöngébb hatalmú, de ezért mégis nagy erejű s isteni tiszteletben álló ellenhősök figyelmeztetik, hogy békét kell kötniök; arra hivatkozva, hogy különben mindnyájan tönkre mennek s felőlük *véget ér a rege*. Ők istenek, róluk a rege ezen a ponton nem végződhetik, nem volna ily befejezéssel semmikép sem igazolva az a vallásos gyakorlat, melylyel a nép bálványait buzgósággal szolgálja. Szokásos és illő befejezése a hősregének: a hősnek nyugalomba való térése és saját tiszteletének módjaira vonatkozó intézkedései, amint ez a Pápai közölte osztják rege mutatványból is kitűnik.

Jó okkal föltehetjük, hogy valamint a rokon népeknek, volt egykor a magyaroknak is hősi regeköltészetük. Ennek tartalmi omladéka még föl is tetszik némileg a régi krónikások elbeszéléseiben s igen valószínű, hogy fönntartották magukat a népköltészet különböző ágaiban alaki maradványok is. Ilyennek gondolhatjuk az előadottak nyomán ama mesevégi szólást is, melyet jelen cikkünk elején idézünk s mely a hős történetének katasztrofális fordulatanál szintén arra hivatkozik, hogy a mese folytatása ama fordulatától függ.

Mindenesetre bizonyosnak tekinthetjük, hogy a magyar népköltészet fejlődési folyama a népi alakulás legősibb korából indul ki s hogy eredeti sajátságaira nézve különösen a legközelebb álló rokon népek, a vogulok és osztjakok költészete sok tanulságot foglalhat magában. Határozottan mutat erre az a tény, hogy az ide vonatkozó műszavak közösek; ilyenek: magy. *mese*: éjsz. vog. *āmis* „találós mese“, *āmisli* „találós mesét ad föl“, lozvai *āmis*, kondai *oamleš*, tavidai *ōmālis*, *āmālis*, éjszaki osztják *āmis* „találós mese“, melyeknek alapszavát és eredeti értelmét megmutatja a lozvai *āmilt-*, *āmēlt-*, tavidai *āmālt-* „beszélni, mondani“. V. ö. a hangmegfelelés tekintetében: vog. *āmért-*, osztj. *amért-*, irtisi *emerd-* „schöpfen“ és magy. *merít-* | vog. *ānēp*, finn *anoppi* „schwiegermutter“: magy. *napa* | vog. *jāni* „nagy“, *jānim-*, osztj. *ēnim-*, „wachsen, zunehmen“: magy. *nő-*, *növ*; l. MUGsz. 783. | vog. *ēsērmā* „szégyen, szemérem“: magy. *szemérem* u. o. 823., melyek szerint a magy. *mé-se* (e h.* *mel-se*) végzete dim. kép-

zés (mint *em-se* e mellett: *eme.*) — Magának a „mese“ műfajnak nevezetei: irtisi osztj. *mōnt*, *mānt* „märchen“, éjszaki osztj. *mońś*, *moś* id. | éjsz. vog. *mōjt*, *mājt*, kondai *moj* (tő: *mōjt*-), tavidai *majt* || zürjén *mojd*: *m. kıl* „märchen“ (*kıl* „wort“) | glazovi votj. *mad* „találós mese“ s ezek mellett igei alakok: irtisi osztj. *mond*-, szurguti *münd*- „märchen erzählen“, éjszaki osztj. *mońtl*-, *mońsl*-, *mośl*- id. | vog. *mōjt*- „mesélni“ || votják *mad*- „mesélni, elbeszélni, regélni; találós mesét föladni“, *madki*-, *madisk*- mesélgetni; találós meséket föladogatni és megfejtetni“. Ezeknek magyar mása a *mond*-, melynek az idézett ugor szavakéhoz közel járó jelentése mutatkozik a *mende-monda*, régi *monda-monda*, *monda-mondás* „nugae, fabulae; müssiges gerede“ (Nytört. szót.) szólásokban, úgy hogy a nyelvújítás egész helyes érzékkel vonhatta el belőlük a *monda* „sage“ műszót. — Végül azt hiszem, hogy a magy. *rege* szónak is meg van párja a legközelebbi rokon nyelvekben, jelesen az „ének“ jelentésű éjsz. vog. *ērī* (tő: *ērγ*-, *tērniñ ēri* „hősenek“, *uj-ērī* „medveének“), lozvai *jēri* (tő: *jerr*-), kondai *ēri* (tő *ērγ*-), tavidai *jēru*, *ēru* (tő: *jēr*k-; *ēr*k-) | szurguti osztj. *ārez*, irtisi *ara*, éjsz. osztj. *āra* (*tārneñ āra* „hősenek“), mely mellett igei alakok: vog. *ērγ*-, *jerr*-, (pl. *ērγi*, *jerri* „énekel“), irtisi osztj. *ārg*-, *ār*k-, szurguti *ēr*k-, éjsz. osztj. *ārī*- „énekelni“. A szókezdő magánhangzó kopását a *mese* szónál fölhozott analogiák igazolhatják, úgy hogy ezek szerint a *regél* „veteram cantilenam occinit“, *regöl*-, *regel*- (*regelő* *hetfő*; l. Nyör XX, 329.), úgyszintén a göcseji *regüő* (M. Nyelv. V. 335.) alakból kiváló *reg*- (e h.* *ere-gél**, *ere-g*) gyakorító képzések volnának, mely utóbbiból alkotott igenév: *rege* (mint: *szüle*) „vetus cantilena“. Még mutatkozik is valamennyire az „éneklés“-féle alapértelem a *reg*-, *regel*- igéknek a békák kurutyolására való alkalmazásában*, melynek a régi nyelvben több példáját találjuk, pl. *regő béka*: „rana stridula“ (Moln. Alb.), „a békák felette *regelnek*“ stb. (Nytört. Szótár).

* A „kurutyolni“ és „regélni“ értelmű *regel* igék azonosságára hivatkozik már Sebestyén Károly is (Nyör XXII, 346.), ki szerint a *rege* a *regél*-igei alakból keletkezett analogikus elvonás útján (mint *liczita* ebből *liczitől*).

TÁRSULATI ÜGYEK.

A m. kir. kereskedelemügyi miniszter leiratai.

443. szám.

A „Magyar Néprajzi Társaságnak“ Budapesten.

A tisztelt Társaságnak folyó évi szeptember hó 13-án kelt levelében foglalt s az 1896-iki ezredéves országos kiállítás területén létesítendő falu háztípusaira vonatkozó tüzetes javaslatokat köszönettel vettem.

Az időközben a társaság megbizottaival szóbelileg folytatott eszmecsere s az ebből folyó megállapodások alapján köszönettel vettem továbbá tudomásul, hogy a néprajzi csoport létesítése érdekében a társaság három jeles tagja, nevezetesen Herrmann Antal, Vikár Béla titkár és Jankó János urak készséggel ajánlották föl tényleges közreműködésüket s hajlandóknak nyilatkoztak az ország illető részeit beutazni s a legjellemzőbb háztípusokat a helyszínén történt alapos tanulmányozás után fölvenni s ezek kivitelére, valamint berendezésére vonatkozó javaslatokat egyben előterjeszteni.

Ehhez képest szükségesnek tartottam a következők iránt intézkedni.

A képviselőház elnökét felkértem, hogy Vikár Béla titkár úrnak hat heti szabadságot engedélyezzen.

A vallás- és közoktatásügyi minister urat felkértem, hogy Jankó János úrnak három heti szabadságidőt adjon ; Jankó úr részére egyszersmind vasuti szabadjegyet is engedélyeztem.

Ugy a most nevezettek, valamint Herrmann Antal úr számára az ajánló leveleket kiállítottam és kézbesítettem.

Felkérem a Társaságot, hogy a néprajzi kiállítás ügyét jövőben is tőle telhetőleg támogatni és ezzel sikerét biztosítani sziveskedjék.

Budapest, 1893. évi október hó 5-én.

Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás
bizottságának elnöke :

Lukács

kereskedelemügyi m. kir. minister.

*

444. szám.

A Magyarországi Néprajzi Társaság tisztelt Elnökségének Budapesten.

Nagy érdeklődéssel olvastam a tisztelt társaságnak folyó évi szeptember havában benyújtott emlékiratát, melyben az 1896-iki millenniumi kiállítás, de különösen a tervezett néprajzi muzeum céljaira eszközözendő néprajzi gyűjtés mimódoni eszközzésére, úgy nemkülönben a felkarolandó anyagra vonatkozó szakszerű nézeteit velem közölte.

Hiszem, hogy az indítványozott program alapján a néprajzi gyűjtemény, céljának teljesen megfelelő módon beszerezhető és meggyőződés, hogy az ország jellemző néprajzi viszonyait felölelő ily gyűjtemény beszerzése szükséges, ha egyáltalában ismerni és utódainkkal megismertetni óhajtjuk Magyarország népeinek életmódját és szokásait.

De bármennyire hajlandó vagyok a tisztelt társaság törekvéseit e téren támogatni és programjának érvényesítését előmozdítani, az idézett emlékiratban foglalt kívátnak teljesítése részben — őszinte sajnálatomra — nem áll módomban.

Sem a kereskedelemügyi tárcza, sem pedig az 1896-iki kiállítási alap hivatása egy néprajzi muzeum létesítése.

Már pedig nem lehet tagadni, hogy a tisztelt társaság programja első sorban a létesítendő néprajzi muzeum számára szükséges munkálatokra vonatkozik és hogy az ezredéves kiállítás csupán mint e célra legkedvezőbb alkalom szerepel.

Eltekintve attól, hogy a néprajzi muzeum kérdése a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ügykörébe tartozik és hogy ennél fogva annak mi módon és mily eszközökkel való létesítése tekintetében első sorban nevezett miniszter úr elhatározása lesz kikérendő, — a gyűjtéssel és a tárgyak megvásárlásával kapcsolatos kiadásoknak ki által leendő fedezése képezi tulajdonképpen a dolog lényegét.

Tudva van a t. társaság előtt, hogy a néprajzi kiállítást falu alakjában szándékozom rendeztetni. E falu egyes házainak és belső felszerelésüknek kiállítására az illető megyét fogom felkérni, még pedig olyképp, hogy a felszerelési tárgyakat a létesítendő népiipari muzeumnak engedje át.

A mennyiben a falu kiegészítésére szükséges egyes épületekre kiállító nem akadna, azok előállítási és berendezési költségeit a kiállítási alap terhére fogom átvenni; de kiállítási szempontból ennél tovább nem mehetek.

Nem mehetek pedig azért, mert a kiállítási terület bizonyos határokat szab az egyes csoportok kiterjedésének és mert ennél nagyobb akcióra hitel nem áll rendelkezésemre.

Ismétlem, hogy a mennyiben erkölcsi vagy más iránybani támogatásom által a társaság által kitűzött elismerésre méltó cél elérését előmozdíthatni fogom, — ezt készséggel megteendém.

A mi pedig a kiállítással kapcsolatos anyaggyűjtést és a falu létesítése körüli munkálkodást illeti, a társulat által ismételve felajánlott szíves közreműködést köszönettel fogom igénybe venni.

Budapesten, 1893. évi október hó 5-én.

Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás
bizottságának elnöke:

Lukács

kereskedelemügyi m. kir. miniszter.

Hazai irodalom.

A Pallas nagy lexikona. IV. kötet. Burgos-Damjanich. 316 szöveg ábra, 44 külön képtábla, 884 lap és külön melléklet 48 lap. Ára félbörkötésben 6 frt.

Az első nagy és teljes ismeretektára magyar nyelven. 16 kötetre van tervezve. Benn van minden tudni való, amit a legnagyobb külföldi lexikonok nyújtanak, s benn van lehető teljességgel az, ami sehol máshol nem található: a hazai viszonyok alapos ismertetése s míg így tehát minden idegen lexikont pótolja, semmi más által nem pótolható. Kiállításra és szerkesztésre nézve a legjelesebb német, franczia stb. lexikonok színvonalán áll. Kiváló szakemberek kivonatát adják benne a mai tudás leglényegesebb anyagának minden ismeretágra nézve. A népismeret némely részére nézve azonban még valamivel többet nyújt e lexikon: egészen új anyagot és gondolatokat. úgy hogy e tekintetben nem compendium. hanem elsőrangú forrásmű, különösen a folklóre, úgy az általános. mint a hazai, Dr. Katona Lajostól olyan feldolgozást nyert, mely nagybecsű szakmunkává teszi a lexikont. Forrás értékével bír a cigányokról szóló külön melléklet is. A lexikon czikkei közül minket közelebbről érdekelnek a következő címűek: Burtaszok, Buzogány, Búbájosság, Búvészet, Bylina, Cagot, Chaperon rouge, Cibere bába, Cigány nyelv, Cigányok, Cocagne, Cölöp építmények. Csaba monda, Család jog, Császármondák, Cseremiszt, Csészér kövek, Csillagimádás, Csiszoló kövek, Csongor és Tünde, Csörsz mondája, Csuvas nép, Czinke Panna, Dácia, Damasek. Legérdekesebb és legbecsesebb a 3 ívnyi külön melléklet a cigányokról, kikről már a főszövegben is van szó. József főherczeg nyelvjárásai osztályozását közli, s Wlislöck H. ismert adatokban történeti áttekintést nyújt, megemlékezvén a József főherczeg telepítési kísérleteiről s a cigányokkal foglalkozó társaságokról. **Egy színes térkép szemlélteti a cigányok 4 főcsapatának a XV. század elején Magyarországról való szétterjedését és útjait.** A melléklet 5 fejezetből áll: az elsőben József főherczeg, a cigány nyelv legalaposabb ismerője, tömören és mégis minden lényegest felölve összeállította a cigány nyelvjárások alaktanát; a II-ban Dr. Wlislöck H. egy egész könyvet ír a cigányok életmódjáról, szokásairól, hiedelmeiről; a fejezethez tartozik két külön képes tábla, a cigányok varázsló szereit feltüntető 35 ábrával; a III-ban szintén Wlislöck szol a cigányok népköltészetéről és zenéjéről, érdekes versmutatványokat közölve eredetiben és fordításban, és 7 cigány népdallamot. kótával, cigány és magyar szöveggel, ezekből hatot Herrmann A. gyűjteményeiből. Eredeti igazi cigány népdallamok itt jelennek meg először a magyar irodalomban. A IV. fejezetben ugyancsak Wl. gazdag repertoriumát állította össze a cigányokról szóló kül- és belföldi irodalomnak. A tartalmas mellékletet az zárja be, ki megnyitotta. József főherczeg, egy nagybecsű, igen gazdag, jeles összeállítású magyar-cigány szógyűjteménnyel. — A Pallas nagy lexikonában a hazai népvizsgáló nemcsak az eddigi ismereteket találja meg tömör kivonatban, hanem sok új kutatás becses eredményeit is tanulmányozhatja. Társaságunk tagjainak melegen ajánljuk. *Hermann Antal.*

Külföldi irodalom.

Freytag L., Proben aus der Bibliographie des alpinen Volkstums. — Különlenyomat a „Zeitschrift des deutschen und österr. Alpenvereins“ 1892.

Évenként sok ezer turista bejárja a hegységeket, új életerőt, testi. lelki ruganyosságot, üdülést keresve. Mind jobban gondoskodnak a turista kényelméről, menházakat és kényelmes utakat építenek, s a vezetők угyszólva tudományos kiképzést nyernek. A szaklapok is quantitásban és kvalitásban gyarapodnak; szóval minden irányban haladás mutatkozik, csak *egy* irányban igen keveset tesznek, t. i. a népkutatás terén, holott ép a hegyek közt található sajátosságos, eredeti népelet. Hogy a népkutatásra is kiterjeszszék figyelmeiket a turisták, czélja Freytag kis, de velős értekezésének. Ő összeállítja mindazon német irodalmi termékeket, melyek az alpesi népelettel, szokásokkal, mondákkal, sőt még a hegyi vidékek lakóinak nyelvével is foglalkoznak; ezzel pedig nemcsak a kezdő népkutatónak tesz nagy szolgálatot, hanem a szakembereknek is ügyesen összeállított bibliographiát bocsát rendelkezésére. Hazai turista körünk okulhatnak Freytag szellemes fejtegetésein, mert ha valahol a világon, hazánkban bizonyára sokat tehetnek a turisták a hazai ethnographia érdekében. Az erdélyi Kárpátgyesület ez irányban Herrmann A. lankadatlan buzdítása és példaadása folytán felvette a népkutatást „Erdély“ czimű folyóiratának programmjába, kultiválja is ez irányt, de ez csak akkor fog jelentékenyebb sikerre vezetni, ha az egyesület minél több tagja buzgalommal karolja fel ezt a hazafias kötelességet. Wl. H.

V E G Y E S.

„Deutscher Michel.“ A *Krauss F. S.* szerkesztette „Am Urquell“ cz. néprajzi folyóirat e. i. 8. füzetében (185. l.) Saubert B. kimutatja, hogy a németek mostani gúnyneve a „Deutscher Michel“ nem az ó-német *mi hil* = nagy, eseten szóból származik, sem onnan, hogy a német születésű hies dán lovassági vezért, Obentraut Michel-t, ki a Seelze melletti ütközetben 1624. okt. 25-én megsebesülve mint Tilly foglya meghalt, a dánok „Deutscher Michel“-nek nevezték. Szt.-Mihály már régi időktől fogva patronusa volt a német hadi csapatoknak és innen ered a „Deutscher Michel“ gúnynév. Egy régi Mihály-dalban, melyet a csata előtt énekelni szoktak, e versszak is előfordul:

„Des Himmels Geister allzumal,

Herzog Michael,

Vermehre deiner Kämpfer Zahl,

Herzog Michael.

O steh uns zur Seite,

O hilf uns zum Streite,

Herzog Michael. Herzog Michael!

E dal körülbelül azon időben keletkezett, midőn a *magyarok* ugyancsak éreztették hatalmokat Németországgal. I. Henrik német császár egy zászlót csináltatott, melyre szt.-Mihály képe volt festve. E zászló alatt győztek a német csapatok

933. Merseburgnál a magyarok felett, valamint később is I. Ottó idejében a Lech-mezőn, hol a „Szt. Mihály zászló“ szintén a német csapatok felett lebegett.

Wl. H.

Bukovinai országos muzeum-egyesület. 1892. február 21-én Czernovitzban egyesület alakult, melynek feladata Bukovinát archaéologiai, historiai, műtörténelmi, ethnographiai és természettudományi tekintetben ismertetni. Erre első sorban a f. é. május 14-én Czernovitzban megnyílt bukovinai országos muzeum (Landesmuseum) szolgál. Hogy a közönséggel mentől szorosabb viszonyba lépjen, a muzeum gondnoksága „évkönyv“ kiadását határozta el, melynek első kötete meg is jelent.

Wl. H.

A zarándok és az Isten angyala. *Belédi M.* az „Ethnographiá“-ban (III. 326. l.) közölt cikkéhez és *Binder Jenő*-nek erre tett megjegyzéseire (u. o. IV. 130. l.) *Schullerus A.* az általa szerkesztett „Korrespondenzblatt des Vereins v. Siebenbürg. Landeskunde“ e. i. 10. számának 130. lapján Kis-Kapus erdélyi községből egy magyar mesét közöl német fordításban, mely a mi magyar fordításunkban így szól: „Egy szabó világgá ment és sokáig nem akadván munkája, egy városba vetődött, ahol egy angyal csatlakozott hozzá mondván: „Hadd vándoroljunk együtt!“ Az angyal elbeszélte aztán, hogy őt Isten a világba küldte szétnézni, mit mivelnek még az emberek. Egy faluba jutottak, hol egy gazdag ember nekik szívesen adott éjjeli szállást és jó vacsorát; a midőn másnap reggel útra keltek, kenyeret és hust adott nekik és egyetlen egy fiával elkísértette őket. Midőn egy nagy vízhez értek, az angyal a fiúnak egy nagy követ kötött a nyakába és a vízbe dobta. Erre a szabó haragosan kérdezte: „Hát ez a köszönet?“ S nem akart többé az angyallal vándorolni; de ez biztatta, hogy majd megmondja neki mindennek az okát. Majd egy másik faluba értek, hol egy szegény ember nekik szállást adott és vacsorára puliszkával és tejjel kínálta meg őket. Vacsora után a szegény ember egy szép kést mutatott nekik, melyet ajándékba kapott haragos barátjától, kivel nemrég kibékült. Midőn reggel eltávoztak, az angyal ellopta a kést és azonfelül még a szegény ember kis csürét is felgyújtotta, úgy hogy ez és a disznóól is leégett. Tovább vándorolva, estére egy gazdag embertől kértek szállást. De ez kijelenté, hogy házában más ember számára nincs hely. Kérték, hogy engedje legalább a csürben háltni. A gazdag ember azt mondá, hogy ott ökrei vannak, de mutatott nekik egy disznóólt, melybe a két vándor bebújt éjjelre. Midőn aztán reggel elindultak, az angyal a fősvény embernek oda ajándékozta azt a kést, melyet a szegény embertől lopott vala. Most már a szabó-annyira megharagudott, hogy az angyalt ördögnek nevezte és egy toppot sem akart vele tovább menni. Az angyal most megmagyarázta eljárását. Kijelentette, hogy a fiút azért dobta a vízbe, mert ez egyszer megölte volna szülőit, a szegény ember pedig meghalt volna, ha a késsel egy sebet érinti, mert a kés meg volt mérgezve; a csürt pedig azért gyújtotta fel, hogy a szegény ember annak helyén ásva, nagy kincsre találjon. A fősvény embernek pedig azért adta a kést, mondván, hogyha azzal egy sebet érint, az meggyógyul, mert Isten őt nem sokára nagy sebbel veri meg, és ha azt érinteni fogja a mérges késsel, azonnal meghal. Magába szállva a szabó tovább vándorolt az angyallal, ki még sok rossz embert megbüntetett és sok jót megjutalmazott.

Wl. H.

Az „Ethnographia“ folyóirat a közleményeket honorálja; az írói díj, a dolgozat belső értéke szerint, nyomtatott ivenkint 20—30 frt o. é.

Az „Ethnographia“ ez idei utolsó, 10.—12. füzete december hó elején fog megjelenni.

A t. könyvkiadókhöz.

Kérjük a néprajzi érdekű munkák kiadóit, szíveskedjenek úgy a tudomány, mint kiadványaik érdekében ezekből egy-egy példányt ismertetés végett az „Ethnographia“ szerkesztőségéhez juttatni.

Az Ethnographia m. évi füzeteinek szétküldésénél a társaság hibáján kívül nagy rendtelenségek fordultak elő. Kérjük azon t. tagtársainkat, kik a füzeteket vagy éppen nem, vagy hiányosan kapták, szíveskedjenek eziránt a titkárságnál jelentkezni, s a címzés minden változását is a titkár tudomására hozni.

A tagdíj-hátralékok befizetésére való felhívások az egyes tartozókhoz külön címezve az összeg feltüntetésével e napokban szétküldetnek. Tekintettel a társaság rendkívül szűk pénzügyi viszonyaira és az alapszabályok 8. §-a b) pontjának intézkedésére, tisztelettel kérjük tagtársainkat, szíveskedjenek e felhívásnak e hó végeig annál inkább megfelelni, mert a késedelmezőknek az Ethnographia ez évi utolsó füzete utánvétellel fog megküldetni.

Kilépés. A Néprajzi Társaság azon tagjai, kik a társaságból ki akarnak lépni, felkéretnek, hogy szándékukat az alapszabályok 8. §-a b) pontja értelmében jelentsék ki. A társasági értesítő egyes füzeteinek a levélhordó által feljegyzett el nem fogadása stb. nem tekinthető szabályszerű kilépési nyilatkozatnak s a visszautasítót nem oldja fel a tagsági díj fizetése alól.

Kérjük tagtársainkat, szíveskedjenek új tagok gyűjtésében buzgólkodni, hogy tagjainknak az utóbbi időben megfogyott száma legalább az alakuláskor konstatált létszámot minél hamarább ismét elérje.

Am Urquell. Legolcsóbb, legérdekesebb néprajzi havi folyóirat. Ára 2 frt 40 kr. egy évre. Szerkeszti és kiadja honfi- és tagtársunk Dr. Krauss Fr. S. a kitűnő délszláv folklorista. (Bécs, VII., Neustiftgasse 12.)

TARTALOM.

<i>Munkácsi Bernát</i> , A magyar népies halászat műnyelve	165
<i>Wlislackiné Dörfler Fanni</i> , A gyermek a magyar néphitben	208
<i>Kálmány Lajos</i> , Gyermek-ijesztők és rablók nyelvhasználatunkban	225
<i>Herrmann Antal</i> , Pótló adatok a körömről való néphithez	248
<i>Munkácsi Bernát</i> , Egy magyar mesevégi szólás eredete	251
Társulati ügyek:	
A m. kir. kereskedelemügyi miniszter leiratai	256
Hazai irodalom	258
Külföldi irodalom	259
Vegyes.	
Deutscher Michel.	259
Bukovinai országos muzeum-egyesület	260
A zarándok és az Isten angyla	260

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ÉRTESITŐJE.

A TÁRSASÁGI VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT

ügyvivő alelnök.

Ára egy évre 3 frt. — A tagoknak a tagdíj fejében jár.

A társaságot illető pénzek *Tóth Árpád* pénztároshoz (Budapest, M. N. Muzeum) intézendők, minden egyéb küldemény *Vikár Béla* titkárhoz (Budapest, Gellérthegy 10,648.).

BUDAPEST.

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Társaságunk t. tagjaihoz.

Midőn ez alkalommal folyóiratunk idei évfolyamának utolsó füzetét bocsátjuk közre, különös kérelemmel fordulunk olvasó közönségéhez, valamint általában a magyarországi néprajz minden barátjához.

A Magyarországi Néprajzi Társaság nehéz viszonyokkal küzködik. Szűk anyagi körülményei már a lefolyt évben rendkívüli intézkedésekre utalták, melyek közül legsajnálatosabb következményű az, hogy addiglan havi időközben megjelent folyóiratát kisebb terjedelemben *évesgyedessé* volt kénytelen változtatni, holott mint néprajzunk feladatainak minden ismerője előtt tudva van, ezek rendkívüli terjedelméhez képest a folyóirat régi kerete is elégtelen volt.

Mindenesetre teljes erővel kell törekednünk, hogy legalább e részben jobb állapotokat teremtsünk. De az e szándékunk elé torló nehézségeknek csak úgy remélhetjük sikeres leküzdését, ha egyrészlől *vidéki tagtársaink a tagdíjra vonatkozó elvállalt kötelezettségüket pontosan teljesítik*, másrészlől, ha a tagok számát *jelentékenyen gyarapítanunk volna lehetséges*. S ez az, amit jelen felhívásunkkal különösen elérni óhajtanánk s minek buzgó teljesítésére nagyon fölkérnök az arra hivatottakat.

Lehetetlen közömbösséget föltennünk Magyarország művelt közönségénél ama nagy és kiváló jelentőségű feladatok iránt, melynek megoldását társaságunk maga elé czélul tűzte.

A magyar nép, valamint a Magyarországon lakó nemzetiségek anyagi és szellemi életének a történet összes korszakaira kiterjedő, minden irányú alapos átbúvárlása és tudományos kifejtése nemcsak hazai műveltségünk érdeke, hanem fontos gyakorlati következményekkel kapcsolatos a nemzet életére és jövőjére is; mert mint az egyének, úgy egész népek életében is érvényesül az igazság, hogy csak az számíthat a boldogulásra, annak lehet reménye az erősebb fejlődésre, mely saját természetének és erejének helyes ismeretéből folyó s azoknak megfelelő öntudatos életcélokat követ.

Ime egy új évezrednek állunk küszöbén, hirlapjaink teli vannak faji méltóságunk dicsőítésével; de hol a munka, melyből a tudni vágyó tájékozást meríthetne, hogy tulajdonképpen minő is az a magyar faj, melyek alkotják sajátságait, milyen életmódja és szellemi világa? Avagy van-e akár egy gyűjteményes vállalatunk is, mely a jövő kutatója számára az e tárgyhoz tartozó anyagot minden oldalról egybeborította volna?

A Magyarországi Néprajzi Társaság, azt hisszük, önérzettel tekinthet vissza ez irányban nehéz viszonyok közepett kifejtett négy éves tevékenységére, melynek korántsem pusztán a folyóiratában közzétett dolgozatok és anyaggyűjtések eredményei, hanem s talán első sorban az, hogy ifjabb tudósaink közül nem egyet vezetett a magyar néprajz feladata kiválóságának tudatára, kik immár annak művelésén, mint életük szent célján szorgalommal fáradoznak.

E tudományág gyarapodása és felvirágzása hazánkban úgyszólván *becsületügye* nemzeti tudományosságunknak; kitől várhatja el a külföld, ha nem éppen tőlünk, fajunknak és viszonyainak ismertetését; nemzeti egyéniségünknek kitől remélhetjük megbecsülését, ha magunk tudományának elhanyagolásával azt kellőleg megbecsülni nem tudjuk?!

Az ezeréves állami lét eszméjének alig lehetne méltóbb s maradandóbb értékű gyümölcse, mint a hazai néprajz föllendülése, melynek elősegítése teljes mértékben megérdemli a hazafias magyar közönség buzgó támogatását.

Ennek eszközzését a társaság t. tagjainak ismételve, kegyes indulatába ajánlja

a Magyarországi Néprajzi Társaság
elnöksége.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MUZEUM ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI: Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

IV. évf.

1893. okt.—decz.

10.—12. szám.

A magyar népies halászat műnyelve.

Adalék a magyar nép ős- és műveltségtörténetéhez.

IV.

A rekesztő halászat eszközei közül nevében is föltűn-
teti ősrégi eredetét a **vejsze**, vagy mint vidékenként ejtik: *vejsz*,
vejcz (Kemenesalja. Tájsz.) és *vész*. E szónak ugor rokonságát már
Hunfalvy Pál észrevette (l. Magyarország Ethnographiája 232. l.);
de a tőle egybevetett vogul-osztják halászati szerszám neveknek,
valamint jóformán a magy. *vejszé*-nek is csak ujabban tudjuk biz-
tossággal határozott értelmét. H. O. szerint: a *vejsze* „nádfalakból
készült, sulyokkal az iszapba bevert, tehát át nem helyezhető, a
halak betévedésére számító készülék.” A miskolczi *vész* „egészen
hálóból való *vejsze*“, míg a bodrogi *vészlés* „füzfavesszőből fonott
sövény, melylyel mint az őrhálóval a folyónak egyes szakaszait
elrekesztik, hogy a halak el ne szökhessenek.” Kitészik ezen
külömböző alkalmazásokból, hogy a tárgyalásban levő szónak alap-
értelme tulajdonképen „vízi sövény“-féle, melynek főczélja, hogy
a hal útját gátolja. Ennek felelnek meg a rokonnyelvi egyező
alakok jelentései: zürj. *vož* „eine reihe pfosten quer durch den
fluss; wehr, fischwehr“ | kondai vog. *űsem*, pelimi *űsmä* ugyanaz
a halászátkotmány, melyet H. O. „magyar czégé“-nek nevez, mely
t. i. sűrű karó-, vagy rúdkerítésből áll helyenként nyílásokkal a
varsák számára | éjsz. vog. *űsem*, éjsz. osztj. *vošem*, *űsem* „ein ste-
hendes, ein weilnetz“ (Reguly), „eine art Fischreuse (or. *važan*“
Ahlquist); azaz: „hálóvarsa.“ Ez utóbbi szók mellett megvan az
űs- alapige is ily értelemmel: „az *űsem*-szerszámmal halászni.“
Hangalkotásukban az egybevetett alakok egymáshoz úgy viszony-
lanak, mint magy. *vész*- (vészni) és vog. *űs*-, osztj. *vuš*-, zürj. *voš*-,

„ein ende haben, umkommen“ | magy. *vész*- és *osztj.* *vaš-*, *vans-* „aus-hauen, schneiden (in holz, stein)“, *zürj.* *votj.* *ož-* : *ožon* „meissel.“ A teljesebb *vejsze* alak végzete a *vész*, *vejcz* alakokon lappangásba jutott igenévi képző lehet (v. ö. *fagy* és *fagyni*). — A kisebb folyókon a szibériai rokon népek másnemű, jelesen vékonyan hasított léczekből álló szoros kerítések alkalmaznak czége gyanánt, melyen az apró hal sem hatolhat keresztül; ennek nevei: *tavdai* *vog.* *āri*, *szigvai* *ari*, *szoszvai* *ārpi*, *lozvai* *ār*, *ār*, *ōrp*, *oarp*, *kondai* *ār*, *oarp*, *pelimi* *oarp* | déli *osztj.* *var* („stromwehre beim lachsfang.“ *Castrén.*) Pontosan egyezik e szóval a nagy. *ör*, melynek a „vészlés“-ével találkozó jelentése alig tekinthető az *öriz* alapszavának ebben: *ör-háló* „hosszú és mély háló, amelylyel a folyónak egyes szakaszait elrekesztik, hogy a halak el ne szökhessenek“ (*Körös-Tarcsa H. O.*) Mindenesetre ezek lehettek eredeti magyar nevei a rekesztő halászatnál alkalmazott kerítéseknek szemben a *czége*-vel, mely szónak egyező párjait nem találjuk a rokon nyelvekben. *H. O.* nézete szerint ez a görög *σαγίνα*, latin *sagena* szóknak megfelelő s „gyalom“ jelentésű ném. *segen*, *sege-netz* („grosses zugnetz, welches aus zwei starken wänden es daran zu ziehen und einem sack, ‚bären‘ in der mitte besteht.“ *Sanders*) mása volna. Azonban bármily közel járnak is egymáshoz az egybevetett szók alakjai, bajos föltennünk, hogy a *czége* alkotmányával bizonyára már őshazájukban megismerkedett magyarok egy merőben másnemű t. i. *háló-féle* szerszám nevét alkalmazták volna később jelölésére. Tekintve a törökségnek a halászati műnyelven egyébként is mutatkozó befolyását talán helyesebb nyomon járunk, ha a magy. *czége* (régí okiratok írása szerint: *seyge*, *zeege*, *zegge*, *zegye*, *zeyge* *Nyrtört.* szót.) példaképét a *kazáni tatár süke* s képzős *altaji-tatár sügen*, *kojbal sügän* szókban keressük, melyek vesszőből font varsát jelentenek (valószínűleg szárnyakkal; *l. Budagov I., 648. és Katanoff* *kojbal* szójegyzékét.) A *tatár süke* és magy. *czége* hangbeli megfelelésének analog példái a *szókezdők*re nézve: *keleti török sütkelen*: magy. *csőt-kény* (*l. fönt 203 l.*); a *magánhangzó*ra nézve: *török kök*, *tatár kük*: magy. *kék*, *tatár kübä*: magy. *kéve*, *tatár cübek*: magy. *csepű*, *csöpű*, *török cök*, *cük* (*penis*): magy. *csék*, *csök* (*bika-cs.*). E szerint egy „*varsa*“-féle szótól vette volna eredetét az egész hozzátartozó „*czége*“-alkotmánynak a neve.

A rekesztő-halászkerítés alkotó részeinek műszavai közt is találkoznak *török* eredetűek; ilyen jelesen a *korcz*, *badrogeközi*

kiejtése szerint *gorcz* szó, melynek értelme: „fonatos keresztkötés; vesszőből, nádból kötött terelő falakon stb. a kötés maga“ (H. O.); „a nádkerítéseken csakugyan nádból álló vastag pártázat, melyhez a nád kötöttek“ (Tájsz.). Egyéb alkalmazása e szónak tudvalevőleg a „*gatya korcza*“ (azaz: „*gatya-prém*“ Tájsz.), „*pendely és szoknya korcza*“, melyet az előbbiekkal együtt megmagyaráznak: az oszm. *kor*, *kur* „*rand*, *mauerrand*; *einfassung*, *umzäumung*; *band*, *falle*, *schlinge*; *gürtel*“ (Zenker) | *csagataj korug*, oszm. *koru* „*gehege*, *jagdgehege*, *engehegtes weideplatz*“ || *burjét* *χορο*, *кутá*, *mongol körije* „*gehege*, *hof*, *stall*“. A *korcz* végzetéhez hasonlóan képzett alakok: *csag. kuršak* „*gürtel*“, *kurčuk* „*hosszú nemez szalagok*, melyeket a perzsa dervisek sapkájuk köré tekernek“ (Budag. II., 75.), *altaji tatár khurču* „*abroncs*, *karika*, *fakerék*“, melyekhez képest a magyar alak afféle rövidülést tüntet fel, minőt pl. a *bögöly* szón is tapasztalunk szemben az oszm. *bükelik* („*grüne fliege*, *welche pferde u. andere viehe belästigt*“ Zenker), *kirgiz büñäläk* („*asilus crabroniformus*“ . l. Nyör XIII., 259.) alakokkal, vagy a magy. *csat* szón szemben a megfelelő oszm. *cati* („*zusammenfügung*“), *azerbajdsan catu* („*kötél*, *madzag*“) példaképekkel. Egy másik török eredetű szó lehet a *kürtő*, melylyel a Fertő mellékén az egész vejszét, Tápén pedig ennek azon részét jelölik, amelyben a hal fogva marad (H. O.). A Nyört. szótárban is megtaláljuk: „*Hal fogó, kürtő: loca sagenarum; az kürtőre voltam*“. Egyezik e szóval a kazáni tatár *kirtä* „*karó- vagy sövénykerítés*“, melylyel egyazon töből fakadt *kirtük*, *kirtik* „*oszlopos ketrecz*, *kalitka*“. — Egyébként különösen a vejsze egyes részeinek sajátos műszavai szláv eredetűek, mi azon sejtelemre adhat okot, hogy legalább egyes formáiban e halász-szerszám alkalmazása szláv kulturbefolyás eredménye. Ilyenek: a *lésza*, *lejsza* (Latorcza) „*a magyar vejszének a szárnya; terelő, illetőleg rekesztő nád vagy vesszőfalazat*“ (H. O.), melynek eredeti másai a rutén *liša* „*flechtwerk*“, szerb *lesa* „*flechte*, *flechtwerk*, *geflecht*“, lengyel *lesica* „*gitterkasten*“, ujszlovén, bolgár *lěsa* „*crates*“, rumuny *lěse* id. (Miklosch.). — *kotrócza* (Fertő) „*a kürtő része (a vejszénél), amelybe a hal az udvarból jöve belé kerül*“, (H. O.): eredeti megfelelője a szerb *kotarica* „*korb*“, a *kotar* („*zaun um den heuschober*“) képzése. — *peletér* (Keszthely) „*a magyar vejszénél azok az oldalfalak, melyekbe a hal betéved*“ (H. O.) a szláv *plet-* „*fonni*“ igéből származó szerb *pleter* „*flechtwerk*, *geflochtene scheidewand*“, ujszlovén

pleterka „korb“ mása, melyekkel nyilván egy szótöből fakadt a „peletér“-nek tápéi műszava a magy. **pelőcze** is.

A rekesztő halászat egyik kiváló eszköze a **varsa**, vagy mint túl a Dunán ejtik *verse*, *vörse*, mellyel „minden a halak betévedésére számító akár hálózattal, akár vesszőből font s bárhova áthelyezhető szerszámot neveznek (H. O.). Teljesen egyező másai e névnek találkoznak a szlávságban, minők: szerb *vrša*, ujszlov. *vrša*, cseh *vrše*, lengyel *wiersza*, rutén, orosz *vjerša* „fischreuse“ | rumuny *vršě* | litván *varžas* „aalreuse“ (Miklosch.). Tekintve, hogy a szó alapértelme a szlávusból meg nem fejthető, nincs kizárva az az eset, hogy ép úgy mint a *vidra*, *viza*, *harcsa* stb. szók, a *verse* is az ugarságból hatolt a szlávuságba; ezen fölvételre nyujtanak t. i. alapot a következő adatok: pelimi vogul *vērē*, kondai *vēri*, „léczcel elkerített hely közel a folyó partjához szövevényes útvesztőkkel úgy készítve, hogy a hal bemehessen, de ki ne jöhessen; vejsze“ | finn *verkko*, orosz-lapp *virme* „netz“. Alakilag a magy. *verse* ezekhez képest olyan képzésnek volna tartható, mint *emse* „femella“ (*emse-madár* Tolna) e mellett *eme* id. Megjegyzendő, hogy a „varsa“ is némely alakulatában nagyon közel jár különösen a „vész“-hez, úgy hogy pl. ennek miskolci neméhez hasonlítva a bőrvelyi szárnyas varsa akár csak kisebb változatnak tekinthető (l. H. O. rajzait 236. és 245. ll.). — Érdekes a *verse* szóból szerkesztett kicsinyítő képzés: **versek** (Székelyföld), **vörsök** (Kemenesalja), **verseg** (Bőrvely), **vörcsök** (Balaton), **versik** (Kárád), mely a varsa „szűk bejáróját“ jelenti, „hol a hal betéved“ (H. O.). Ez a képzés is valószínűleg magyar nyelvterületen keletkezett (v. ö. *far* és *farok*, *fész* és *fészek*, *kör* és *kerék*); mert a szláv diminutivum a *vrša* nőnemű szón-ka volna (pl. szerb *vrška* = *vrša*), mely ugyanily alakban szokott jelentkezni az átvett szók magyar másán is.

A horgászat és szigonyos halászat magyar műszavai jobbadán török, illetőleg mongol eredetűek, csak néhány igen kezdetleges szerszámnak neve tartozik az ősi szókincshez. Ilyen az **ág**, a legősibb horgászó eszköz, mely ilyfajta jelentését még megőrizte a „szigonyág, villaág“-féle alkalmazásban. Rokon nyelvi megfelelői teljes egyezőséggel „horgot“ jelölnek, ilyenek: finn *onki* „hamus piscatorius“, észt *ong* „angel, angelhaken“ | orosz-lapp *viñk*, *vuñk*, *vuokk* „angel“, *vuokke*-, *vuagga*-„angeln“, svéd-lapp. *vuogga*, finnmarki *vuog* „angel“, *ouggö*-„angeln“ || cseremis *angir*, *änger* „hamus“ | zürgén *vugir* „angel“, *vugral*-„angeln“ (MÜgsz.) | éjszaki vogul

vāñkēr „horog, kamó“ (*vāñkeriñ jiv* „kamós bot“, *vāñxért* „horoggal, csáklával húzni“); pelimi vogul *vaxrēp* „csáklya“. Hasonló szók az indogermán nyelvekben: görög ὄγκος, latin *uncus* „widerhaken“; görög ἄγκιστρον „hamus; uncus“ | ném. *angel*, ófelném. *ango* „stachel, türangel“, *angul* „stachel, spitze, fischangel“; középelném. *ange* „fischangel, türangel“; angolszász *ongel* „angelhaken“, *onga* „stachel“ (Kluge). Egy másik ősi szó horgászó eszközre a *tű, tő*,¹ mely ma is használatos e czélra s mint tülevél, vagy túske mindenesetre legeredetibb faja a halászó horognak (l. H. O. könyvében a vadrózsa-tüskéből készült cigányhorog leírását 376. l.). Úgy látszik egyenesen „horog“ jelentésben szerepel e szó a **fentő**-ben, mely névvel Komáromban azon „kösullal ellátott ágas-bogas fát jelölik, mellyel a halász a fenekes horgokat fölszedi, illetőleg a víz fenekén keresi“ (H. O.) úgy, hogy bizvást összetételnek vehetjük, melynek előrésze *fen* „fenék“ (v. ö. *kör* és *kerék*), utórésze pedig *tő* „horog“. — Magának a **horog** szónak rokonsága: kazáni tatár, kojbal, csagataj *karmak*, kondini tatár *karēmak* „grosser fischangel, fischerhaken“ | csag. *karmuk* „ein eiserner haken, spaten“ (Zenker), mely alakok *m*-je előbb nyilván *v*-vé változva (v. ö. török *kürtmā*: magy. *körtve* és *körte*; török *torna*: magy. *darv*-, *daru*) elenyészett csupán a magánhangzók labialis színében hagyván hátra nyomát (v. ö. szláv *tykva*, *tikva*: magy. *tök*). — A horog vagy szigony „visszáját vagy visszahorgát“ a székelyben és Balatonvidéken **szaká**-nak nevezik, mely szerint van „*szakás horog* (visszhorgos horog) és *szakás szigony* megkülömböztetésül a síma ágútól“ (H. O.). E szónak pontosan egyező mása a mongol *zogho* „der widerhaken an einer fischgabel, oder an einem fischspiess“ (Schmidt 368. l.). V. ö. itt még a törökség teréről: altaji tatár *sajya* halfogó szigonyvilla

¹ A *tű* szónak eredeti voltát s magyar nyelvi családját (*tővik* „infigitur“, *tűz* „figit“, *tűdős* „infigitur“, *tökél*-, *tökít* „jaculatur“, *tőteszt* „figire facit“, *tővis*, *túske*) alaposan fejtegeti Szarvas G. (l. Nyör. XXI. 193. l.); a rokon nyelvekből idetartozó adatok: déli osztj. *tūgor* „baumnadel“, mely képzésével úgy viszonylik a magy. *tű*-hoz, mint éjsz. vog. *tūr* „tó“ a tavidai vog. *tō* és magy. *tó* (*tav*-)alakokhoz, vagy éjsz. vog. *sūr* a kondai *sou* és magy. *szű*-hoz (v. ö. a magy. alak magashangúságára nézve: magy. *tűz*: osztj. *tūyet*, *tūt*, vogul *taut*, *toat*; magy. *szűn*-éjsz. osztj. *soyon*-, *soyni*-id; magy. *fű* (*fűv*-, *fiv*-): vog. *pum*, *pom* id.; *fűst*: vog. *posim* id.) | lozvai vogul *tōy* „döf, öklel“. A „*tű*“ és „horog“ jelentések változására v. ö. zürjén-votják *veñ* „tű“ és mordvin *ulmā*, *ulma* „horog“.

(or. *ostroga, kotoroj koljut*), mely a *saj-* „átdöfni, átszűrni“ ige származéka. Igaz magyar kifejezés e fogalomra a Keszthelyen divó *áll* szó (horog álla = visszája); ép így fejezi ki a vogul is a nyílnak szakáját: *nál äñä* „nyíl álla“. — „A fenékhorgor hosszában minden tizedik horog után kötött kisebb sülyesztőkőnek“ szegedi **böncső** neve (H. O.) nyilván az oszm. *bunžuk* „kleine kugel oder perle, glasperle, glaskorallen u. dgl.; die als zierrat gebraucht werden“ (Zenker), melynek keleti török alakjai: *munžak, minžak* (Budagov I, 293). V. ö. a jelentések szempontjából, hogy az ugyanily czélra alkalmazott *kótis* is eredeti értelmében: „golyócska“ (l. fönt 206 l.). Egyenesen az oszmanliból került jövevénytípus ugyan-e *böncső* szónak alakpárja: *böncsök, böncsök* (Nyör. V, 206), mely a Nytört. Szót. szerint „monile, halsband, halszierde“. — Valószínűleg szláv eredetű horgászati mesterszó a **pekle**, mely azon „vékony zsineg“ komáromi neve, „melyre a horog kötve van“. Egyeztetethetők t. i. vele az orosz *pakla* „werg von hanf“, lengyel *pakuły* „werg“ | litván *pakulos*, lett *pakulas* „grobe hede“ (Miklos.).

Egy igen egyszerű, jelesen csupán bot-, fonal-, uszó- és horogból álló horgászó eszköz neve túl a Tiszán: **pecczö**, Szegeden: *picze* (H. O.), melynek igei töve: *pecczeni, pedzeni* azt jelenti, hogy a horog a halat fogja: jól pedzi a halat annyi, mint biztosan fogja (H. O.). Ez tősgyökeres magyar kifejezésnek látszik a horgászatra; egyezik t. i. vele a votják *vizan*, (szarapuli) *viznan, víznan* „horog“ értelmű igenévi képzett szóból kifejlő *viž-ige, mely — tekintettel a magy. *bőjt* és zürjén-votják *viž*, cseremisz *pütö* (id.) hangmegfelelésére — arra utal, hogy a *peccz-* és *pedz*-viszonyát olyannak tekintsük, mint a váltakozó *játsz-* és *jádz-*alakokét. Az ily módon kiváló magy.* *pet-* (: *pet-sz-*) „szűrni, föltüzni“-féle jelentésű ige magashangú párja a vogul *püt-* „szűrni, döfni“ igének, melynek származéka: *pütép* „szigony“. Ezek után a szerb *pecati* „stechen; angeln“ szót, melynek továbbá rokonsága nincs a szlávságban, magyarból eredt jövevénytípusnak kell tartanunk.

A **szigony**, bácsi kiejtése szerint *czigony* „halszúrásra való egy-, vagy többágú vasszerszám“ (H. O.), mely azonban a régi nyelvben horgot, kamót, szakát is jelentett, mint pl. eszékbe vevék, hogy az *nyílnak szigoni* volnának (Forró: Curt.) | *hegyes szigonyú szűrös tövisvesszőkből* fonatott a Christus koronája (Geleji Katona) | éles és *szigonyos nyilakat* készített (Magyari). Szorosan egyezik e szóval: török *sapkin* „háromágú halfogó szigony (or.

rod vit, trëzubec dla lovli rib; Budagov I, 620) | csagataj *sabqun* „angel zum fischen“, oszmani *sipkin* „angel, fünszakige gabel zum fischfang“ (Zenker). Jóformán külön átvétel a szegedi *szüggöny* alak, melyet különösen a régi nyelvben mutatkozó jelentésárnyéklat alapján egybevetethetünk a mongol *zögün*, burjét *zuñ, zun, zu* „tű“ szóval, a „szaka“ szóval egyező mongol *zoghó* (l. fönt 165. l.) magashangú párjával (v. ö. a végzetre nézve mongol *dabasun* és *dabaso* „só“, mongol *yalagun* és burjét *galuñ, galu* „lúd“). Ide tartozóknak látszanak a törökség teréről: köztörök *söñü*, oszmani *sünü*, jakut *ünü*, csuvas *sono* „kópja; tövis“ (Budagov).¹

Egyike az ősi halász-szerszámoknak a **hurok** is, melynek alkalmazását H. O. hazánk nyugati vidékén tapasztalta (l. 338. l.). E szó, ha nem is mint halászati eszköz neve, a törökségből jutott hozzánk; példaképei: a kirgiz, kazáni tatár *kuruk* „schlinge; stange mit einer schlinge, zum einfangen der pferde (or. *petla; ukrük, kotorim lovjat konej*), altaji tatár *uruk* id. | mongol *urqa* id. | mandsu *zurka, xurga* „vogelschlinge, dohne aus pferdehaar“. tunguz *zurka, urka* „schlinge“ stb. (l. erre vonatkozólag Budenz összeállítását: Ny. Közl. XX, 153).

Általános szó különböző halász-szerszámokra a **tör**. A régi keszthelyi czéhszabályban szó van a „tör feljárásáról“, midőn t. i. a halász végig járja szerszámait s vizsgálja, hogy nem akad-e rájuk zsákmány. Ez a szó is török eredetű. Másai: a csagataj *tor* halfogó háló, hálóska; madárfogó hurok (or. *šet ribotovnaja, šetka, sišok dla ptic*. Budagov I, 387.) | oszmani *tor, tör*, keleti török *tora, töre* „netzgeflecht, netz, jagdnetz“ (Zenker) | jakut *doqur* „vogelschlinge“ | mongol *toqus* „netzwerk“.

V.

A halászati járulékeszközök neveinek elemzése is élénk tükrözi az eddigi vizsgálatoknak ama tanúságát, hogy míg a kezdetleges alakok és alkotórészeik a nyelvképződés legtávo-

¹ Homályos eredetű horgászati műszók: **cserke-láncz** „az a gyengébb láncz, amely a vizahorog deréklánczáról lecsüng, s melyre a vizahorog kötve van“ (H. O. v. ö. orosz *sergi* „fülön függő“; csagataj, kazáni tatár *sirga, asirga*, kojbal *izerga, izergü*, karagas *sirga*, jakut *itarga* id.) | **batony** (Szeged), *patony* (Szentés) = pekla (l. fönt.) | **cserepcsik** (Szentés) „csiptető fa, amely a fenékhorogok fölvételére szolgál“ | **koszt** (Székely) „horogvessző“ (H. O.).

labbi forrásaiból nyerték elnevezéseiket, az alatt a fejlettebb szerkezetek e tekintetben ama népek hatásának viselik nyomát, melyekkel a magyar későbbi története folyamán jutott érintkezésbe. Világosan mutatkozik ez mindjárt e műszó-csoportnak legfontosabb részén a vízi járó szerszámok neveinél. Ezek között eredeti törzsökös szónak bizonyúl a **hajó**, melynek másai a legközelebbi rokon nyelvekben az éjszaki vog. *χāp*, lozvai *khōp*, kondai *khop*, tavidai *khāp* | éjszaki osztják *χāp*, *χōp*, a vog. *χajt*- „futni“, magy. *haj-t*- stb. szók (l. MUGSz. 72. l.) igei alapjának származékai.¹ Ezek szerint a magy. *hajó* is bizonyára nem a mai általános értelmében volt eredetileg használatos, hanem különösen ama primitív fatörzsből vájt vízi járóművet jelentette, minő ma a voguloknál és osztjákoknál van alkalmazásban. Még egyszerűbb s bizonyára ősiabb faja a vízi járó műveknek a több fatörzsből összezsátolt úszó alkotmány, a *tutaj*, melynek régi alkalmazását az ugor népeknél a vogul vízözön-regék is igazolják, ahol t. i. ama világpusztító csapás elől nem bárkán. vagy hajón (mint a sémi népek mondáiban); hanem „hét darabból álló nyírfa-tutajon“ menekülnek az őseimbek (l. Vogul Népk. Gyűjt. I., 68., 70.). A vogul-osztják *porā*, *por*, zürjén-votják *pur* „tutaj“ jelentésű szóknak alakilag pontosan megfelel a magy. **para**, mely mint föntebb (202 l.) láttuk, tulajdonképen „úszó fa“. Valamennyi többi magyar szó, mely e fogalomkör tárgyaitra vonatkozik, idegen eredetű. A törökségből került hozzánk a **szál** „trabica, rates“ szó, melynek másai: kazáni tatár, oszmanli, kirgiz, karagasz, altaji tatár *sal*, csuvas *sola* „flösse, holzflösse“, mongol *sal* „floss, prahm“ Egy másik ilyen szó a vándorló magyarok folyó-átkelő eszköze a **tömlő** (Anonymusnál: *tulbou*), melynek rokonságába tartoznak az azerbajdsán *tulum* és *tuluk* „bortartó tömlő, úszótömlő“ (*mjez dla vina, burđuk*); Budag. I., 575.),

¹ A *χāp*, *χōp* a rendes vogul-osztják -p (= magy. *∠ó*, *∠ő*) igenévi képzővel oly hangbeli összevonását mutatja a *χajt*- „futni“ alapszavának, minőt a vogul *sāp* „rothadt“, *tēp* „táplálék, étel“ és *tūp* „evező“ szókon is észlelünk, összehasonlítva ezeket a vog. *saj*- „rothadni“, *taj*- „enni“ és *tgr-* „evezni“ igei tövekkel. Jóformán az elenyészett szóközépi *j*-nek lehet tulajdonítani a déli vogul nyelvjárások alakjainak magashangúságát. — Ösrokonsági alapon összefügghet a tárgyalt szókkal a török *kajuk*, *kajik*, „sajka, ladik“ szó is, melyből Vámbéri és Ahlquist a magy. *hajót* származtatják s melynek alapszavául V. helyesen sejtí a tör. *kaj*- „csúszni, siklani“ igét (l. Magyarok Eredete 353. l.)

csagataj *tulu* „schlauch“ (Zenker) és mongol *tulum* „ein grosser lederner sack (wird aufgeblasen und zum übersetzen über flüsse gebraucht“; Schmidt). Valószínűleg a déli szlávtság révén került hozzánk a **sajka**, melynek megfelelői az oszmanli *šajka* „schaiké, eine art fahrzeug“ (Zenker), tobolszki tatár *šajga* „wassergeschirr um wasser zu schöpfen od. tragen; milcheimer (or. *šajka*, *dojnik*“; Budag I., 664) | bolgár, szerb, uj-szlovén, orosz *šajka* „barke“, rutén *čajka* id. (Miklos.). — Szláv eredetűek: **csolnak**, mely kicsinyítő képzése az ó-szlovén *čolnъ*, uj-szlov. *čoln*, cseh *člun*, tót *čln*, orosz *čelnъ*, rutén *čolén*, lengyel *czołn*, *czołno*, szerb *čun* „kahn“ szónak (Miklos.). — **ladik**, mely az orosz *lodka* „kahn, boot“, szerb *lađa* „schiff“ rokonsága köréből való. — **csamasz**, „mely fenyődeszkából összerótt, könnyen járó, vágott orrú s faru hajózó eszközt jelent az alsó Tisza vidékén“ (Nyör. XIX., 83.), **csámesz** (Felső-Tisza; Nyör XVIII., 507.): szerb *čamac* „ein kleines gezimmertes schiff“ (Karadz.), „kahn“ (Popović) a török-szerb *čam* „fichte, tanne“ szó képzése; v. ö. szerb *čam* „schiff von weichem holz“, (l. Szarvas: Nyör XVIII., 567) — Végül ugyancsak szláv eredetű a **tutaj** (bihari *plutaj*) szó, amint ezt már volt alkalmunk kimutatni. (l. 202 l.) — Német származású a „faros bárkát“ jelentő **sőföl** (Saród.), melyet H. O. a *schiffl* magyarosításának tart.¹

A hajó egyes részeire eredeti magyar kifejezések: „a hajó

¹ Elavult „hajó“-féle szó a Molnár Albertnél előforduló **gémia** „navis oneraria“, mely a perzsa-oszmanli *gemi* (csagataj *keme*) „hajó, nagy ladik“ szónak déli szláv uton jött átvétele; v. ö. bolgár *gjemija*, szerb *đemija* „schiff“. — A **gály**a „triemis, quadriemis; drei u. vierruderichtes schiff“ (MA. PP.) a déli szláv *galija* „galeere, grosses seeschiff“ (Popov.), olasz, középlatin *galea* id. mása. — A **dereglye** török eredetű (= oszm. *diräkli* „árbóczos hajó“) kimutatta már Edelspacher (Nyör VII., 433.). — A **kerep** „ein fahr-schiff“ (PP.), „fähre“ a szerb, bolgár *korab*, ó-szlov. *korabъ* alakokat tükrözi. — Kétes eredetű a balatoni **laptár** szó, mely „mély járású, éles orrú, kisebb ladikot“ jelent „a segédzemélyzet s egyéb holmik számára“ (H. O.). Tekintve e szónak bajai *laptató* változatát nincs kizárva az az eshetőség sem, hogy nyelvünk törzsszókészítésének lappang bennük egyik eleme; v. ö. votj. *lept* „fönnúszni, fönlébegni (a vízen, vagy levegőben)“, *loпки* „fölemelkedni, fölszállani (a vízben v. levegőben)“, *leptät* „úszó a horgászó zsinegen“ | zürj. *lept* „erheben, aufheben, hinaufbringen“ (a hangrendi megfelelésre nézve v. ö. például zürj. *bör*, zürj.-votj. *ber*: magy. *far*).

orra és fara“ amint a rokon nyelvek közül is, pl. a vogulban *žap-nól* „a hajó orra“, vagy a votjákban *piž-ber* „a hajó fara“ (v. ö. vog. *nól* „orr“ és votj. *ber* „hátsó rész“). Sajátos ősrégi elnevezésnek látszik a **tat** szó, mely a Balaton vidékén „a bődönhajó belsejében erősítésül meghagyott keresztbe fekvő s ülőhelyül is szolgáló részt“ jelenti, Komárom táján pedig „kis párkányléc az ülődeszkán az ide-oda csúszás megakadályozására“ (H. O.) E szónak, melynek a Kraszna mentén *toty* változata is járja, alakilag és jelentésben pontosan megfelel a vog. *toxt*, *taxt* „die querhölze im fertigen boote, die das boot nicht zusammenschumpfen lassen“ (Reguly). Egyéb hasonló műszók szláv eredetűek; ilyen különösen a **kormány**, a szerb *krma* „hinterteil eines schiffes, steuerruder“ (Popov.), ó-szlovén *krma*, uj-szlovén *krma*, orosz *korma*, *kerma*, rumuny *kěrmě*, *kormě* (Miklos.) szónak átvétele s népetimologia útján keletkezett magyar képzése (v. ö. magy. *mortovány* és *mortova*: szláv *mrtva*), mely ilyen alakban a magyarból újra visszakerült a déli szlávságba (horvát *korman* steuerruder, deichsel, *kormaniti* „steuern“, szerb, szlovén *korman*, *kormaniti* id.; l. Nyelvt.Közl. XVII., 113.) A „kormány“-nak más szava az állóbárkánál alkalmazott szegedi **timon** (H. O.), mely az olasz *timone*-nak, szerb *timun*, uj-szlov. *timon* „steuerruder“ átvételeihez csatlakozik. Egy törökbecsei közlés szerint (Nyör IX., 92.) a jelzett helyen **dumentát** „az a helye a hajónak, hol a kormányos járkál“; e szónak útórésze nyilván a fönt tárgyalt *tat*, előrésze pedig a *timon*-nak török-szerb alakja (oszmanli *dümen* „steuerruder“: szerb *dümen*, bolgár *djumen* id.) Érdekes halászati műszó a **száp**, mely a „háló inának leszorítására való kettős csigának egyes fokait“ jelenti (Gárdonyi. H. O.), mert azt mutatja, hogy a *záp-fog*-beli *záp*, mely a régi nyelvben önállóan is használatos („oroszlánnak zápjai“. Nyör. Szt.) s a moldvai csángóban szintén önállóan használva *záp*-nak hangzik tényleg a szláv *zombъ* (ószlov. *zqmbъ*, lengyel *zab*, ujszlov. *zób*, bolg. *зъб*, szerb, orosz, cseh *zub*) „fog“ mása, amint ezt már régen sejtem (l. Nyör XIII., 366.) A „fog“-nak „fok“ gyanánt való használatára nézve épen legvilágosabb példa a magy. *fok*, mely csak a *fog*-nak kicsinyítő képzése, ha nem pusztá alakú változata (MUGSz. 524.). — Az **árbócz**, *árbucz* a latin *arbos* „fa“ magyarosodott alakja (Nyör V., 29; VII., 433.), míg a **vitorla** ismét szláváságból került jövevénytő, hol másai az ószlov. *větrilo* „segel“, rutén *vitryto* id., bolgár *větrilo* „fächer“ (Miklos.), a *větrъ* „szél“

származékai. A vontató kötelet jelentő **alattság**, melynek a besztekerzei szójegyzékben *aleth seg* alakját találjuk, mint Kunos I. véli, az arab-oszmanli *álet* (plur. *álát*) „werkzeug, gerät“ s különösen „hajószerszámokra“ is alkalmazott szónak lehet a magyar nyelv szokásnak megfelelő tovaképzése. Az átvétel a déli szlávtság révén is képzelhető; mert megvan a szerben is *álát* „werkzeug“ (Pop.) — Német eredetűek: a **pőr**-fa „a nagyobb ladikok“ kissé hajlott „felső szegője, mely a peremet erősíti s egyszersmind párkányt alkot“ (H. O.). Ez nyilván a német *bauer*-nak alkalmazása, mely a hajó műnyelvben: „ein knie- od. krummholz, das einen spitzen winkel macht; die unterste wrange od. worpe des schiffspiegels“ (Sanders) s hangbelileg úgy viszonylik a magy. alakhoz, mint a ném. *laube* a magy. *lőbő* halnévhez. (l. fönt 189. l.) A **bálkony**, **balkon** (Bodrogköz. Tájisz. H. O.), vagy **bókony** (Komárom) szó, mely a „ladik oldalát és fenekét erősítő könyökfát“ jelenti s Szegeden meg *burgony*-nak is hangzik (H. O.), mint Simonyi is véli alkalmasan a ném. *balken* másának vehető (Nyör VII., 246.).

Valamint a „hajó“-ra, van eredeti kifejezés nyelvünkben annak hajtó szerszámára is, még pedig hasonlatosan amahhoz szintén igenévi képzés, t. i. az **evező**, az *evez*-igének származéka. Ez utóbbi az evezés munkájának megfelelőleg gyakorító képzés (mint *néz*, *főz* stb. l. MUG. Összeh. Alakt. 34. l.), melynek alapszavát tükrözik a következő eltérő hangrendű rokon nyelvi alakok: éjsz. vog. *taw*- „evezni“, lozvai *taw*-, kondai *tōγ*- (inf. *touγ*; praes. *tōγam*, *tōγi*), tavidai *tūχ*- | déli osztják *tov*-, éjszaki o. *lov*- (praes. *toivottem*, *lovéllem*) | finn *souta*-, észt *soud*- „evezni“; továbbá vog. *tūp*, *tōp* „evező“, osztj. *tūp*, *lop* id.¹ belőlük képzett igenévi alakok. Idegen „evező“-féle szó a Tájisz. közölte szatmárvidéki **apacsin**,

¹ V. ö. mássalhangzóik elemek viszonylására: magy. *ev*- (enni): vog. *tē*-, *taj*-, osztj. Irt. *tēv*-, finn *syö*- (ugor *tšgš*-). A hangrendi eltérésnek biztos analógiái: magy. *epe*-, tavidai vog. *toqp*, finn *sappe* id. | magy. *fű*: vog. *pum*, *pom*, osztj. *pum*, *pōm* id. | magy. *fűst*: vog. *posim*, *pašm*, éjsz. osztj. *puziñ* id. | magy. *köz*: éjsz. vog. *kwoll* (lozvai *kwätl*), osztj. *kut* | magy. *gyermek*: éjsz. vog. *ñaurēm*, éjsz. osztj. *ñawirēm* id. | magy. *tör*:- vog. *tawér*-, *taw*- „apróra tör, gyúr“. Ezek mellett fölösleges jelentésfejtő magyarázatot fölvennünk az *evez*- rokonításában, mint ezt a MUGSz-ban találjuk, mely az *evez*-t a mordvin *eške*- „rudern“ szóval vetve egybe a mord. *iliše*- „winken mit der hand, schwenken“, zürj. *ölt*- id., magy. *int*-, *emel*- stb. szókkal családositja.

mely a rutén *opačyna* „ruder“, cseh *opačina* „hinterruder“ (ebből: szláv *opakъ* „retorsum, contrarium“ (Miklos.) átvétele. — Érdekes szó a **bóda**, *bódé*, mely „az evező mankójának“ a neve (H. O.) s a székelyben bárminek a „markolatja, nyele“ (Tájszót.). Előfordul ez a szó a régi szótár irodalomban is; jelesen Moln. Alb.-nél: *bóda* „capulus. manubrium, griff“ és Calepinusnál: *szablya-bóda*, *evező-bóda*; a nyelvemlékeknek egy helyéből pedig kitűnik, hogy régiebb alakja: *bolda* („szablyam boldaya ewzstel bwrethott. RMNy. II., 211. Nytört. Szót.). Pontosan egyező megfelelői a törökségekben és mongolban: csagataj *baldak* „degengriff“ (Zenker), kirgiz és tobolszki tatár *baltak* kardmarkolat; *mankó* („or. *rukojotka sabli, meča; kostil*“; Budag I., 236.) | jakut *battaz* „krücke“ || mongol *bal-tuχ* „das stichblatt an einem säbel od. degen“ (Schmidt 100. l.). V. ö. még oszmanli *balčak* „bügel am säbel“ (Zenker). A magyar alak végzete arra vall, hogy e szó a hajdankori török kulturhatás maradványa. Eredeti magyar szó e tárgyra a Kőrös-Tarcsán használatos *kacs*, melytől a *kacsó*, a „kéz“-nek hizelgő kifejezése is származik.¹ — Az evező lapátrészének sajátos neve Szegeden **tall**, azaz „toll“, mely kifejezés az evezőnek a hal úszó „szárnyához“ való hasonlítása alapján igen természetesen érthető. Alighanem helyes nyomon jár H. O., midőn a „gúzsba, v. szögbe akasztható nagy evezőnek“; szegedi *dall*, *dal* nevében is „toll, szárny“-féle alapjelentést keres. Csakhogy maga a szó nem lehet pusztá változata a *toll*, *tollu* közhasználatú szónak. minthogy ez, mint fentebb láttuk, Szegeden nem *dal*, hanem *tall*. Inkább figyelembe jöhetnek jöhetnek itt a következő keleti altaji alakok, mely nyelvterületről nem egyszer volt már alkalmunk pontos egyezésekre rámutatnunk: mongol *dali* „flügel“, burját *dati*, *dale* id. | tunguz *dalapci*,

¹ Ez a *kacs*, nyilván a „karom, köröm“ jelentésű közugor szónak magyar nyelvi megfelelője, melynek alakjai: éjsz. vog. *kwons, kwos*, lozvai *kwäns, kwäš*, tavdai *khuñš*; éjsz. osztj. *kunc, kund, kuš*, irtisi *kunc* „nagel, kralle klaue“, zürj. *kiž, votj. giži, gěže* id. | finn *kynsi* (tő: *kynte*-), észt *küz, lapp kaz, gaz, enare-lapp kozze*, mordvin *käns, kenžä*, cseremis *kiž, kü*. Az eredetibb jelentés némileg ki is érzik a „szőlő kacsá“ szólásból, melyben a „kacs“ a szőlőindának karomhoz hasonlatos kapaszkodó részére van alkalmazva. Megjegyzendő, hogy a magy. *karom*-nak is rokon nyelvi másai „kéz, marék“ jelentésűek: zürj. *kirim* „hand, faust, hohle hand“, mordvin *kurmes*, cserem. *kormuž* „marék“ stb. (l. MUGSz.).

dalapti id. | csag. *dalbaj* „lockfeder der vogelsteller“ (plume avec laquelle les oiseleurs allèchent les oiseaux de proie; Zenk.).

Az evezés változatos módjainak műszavai közé tartozik a **kallózni**, *kálózni*, melynek jelentése: „kavarva, tartóztatva evedzeni a víz mentén aláfelé, kivált keczézéskor“ (H. O.). Az egyszerű *kall-* ige kitetszik a kismajtényi *kalló-szíz* nevezetből, mely „kallózaskor az evező-nyelének beakasztására szolgáló peczkes szijhurokot“ jelöli (H. O.); ezen *kall-*nak egyező rokonnyelvi párjai: vog. *χιul-*, *khiul-* „a víz mentében aláfelé evezni“ („fölfelé evezni“ = *tal-*, *täl-*), éjsz. osztj. *χuvél-*, *χull-* „flössen“ (Ahl.), zürjén. *kilal-* treiben (auf d. wasser), fluten, schwimmen, flussabwärts fahren“, *kilöd-* „flössen, fluss abwärts führen, schwimmen“ (l. a többi szófejtésileg ide tartozó adatokra nézve a MÜgsz. *halad-* czikkét).

A halászó hajó mellékes eszközeihez tartozik a **szapoly** ama „fából készült nyeles merítő, vagy öblösre vésett lapát, melyet a víznek a csónakból való kihányására és ivásra is használnak“ (H. O. Tájszót.). Ugyane czélokra szolgáló eszköz a nevének alakjában pontosan megfelelő éjsz. vog. *šumpel*, melyet nyírhejből tölcser alakjában csatolnak, vagy varrnak össze (or. *berestannaja lejka*, *kotoroj vodu otlivajut iz lodki*: nyírhejből készült öntöedény, mellyel a vizet kihányják a ladikból; Reguly jegyzetei közt: „šumpel ein kleines trinkgefäss aus birkenrinde“). — Egy másik neve e tárgynak: **csanak** (Kis-Majtény. H. O.) török eredetű; egyeznek vele, t. i. az oszmanli *čanak* „schüssel, schaale“ (Zenker), csagataj, azerbajdsán *čanak* id. (Budag. I, 488.). Megvan a szerbben is: *čanak* „hölzerne schüssel; zündpfanne“ (Popov.). — Eredeti jelzős elnevezés a **mericskő** a *merít-* ige származéka.

A „csáklya“-féle szerszámnevek közül nyelvünk eredeti szókincsének birtokából való a **vonogó** „harpago, haken“ (Moln. Alb.), melyet a Tájsz. *vonyogó*, *vonyigó* („szénát v. szalmát húzó kampós vas“) alakban ismer. Ez a *von-* igeének gyakorító képzéséből alkotott igenév, melynek rokonnyelvi megfelelője ugyanilynemű szerszámokra van alkalmazva a következőkben: éjsz. osztj. *vunép* „schifferhaken“ (szoros megfelelője a magy. *vonó*, mely pl. ebben „szénvonó“, tulajdonképpen szintén csáklya-féle rendeltetésű eszköz) | tavdai vog. *vänp*, kondai, pelimi *voqnép* „horog“ és „csáklya“ (or. *udočka*; *bagor*) | irtisi oszttyák *venep* „angel“ | éjsz. vog.

vántép, lozvai *wqntép*, *vantép* id. — Magának a **csáklya**-nak találkozik ugyan egyező mása a szerb és rutén *čaklja* szóban, de tekintve, hogy ennek további rokonsága, vagy származása a szláv-ságból ki nem mutatható igazat kell adnunk Brassainak, ki Szinnyi ellenében a szomszédos szlávság jelzett szavát magyarból vett jövevényelemnek tartja (Budapesti Szemle 1893). Azonban mindemellett sem biztos a „csáklya“ magyar eredetisége; hasonló szó ugyanis a csuvas *šekle*, *šegél* „horog, kampó (or. *kruk*), melynek a magyar alakhoz közelebb járó dialektikus változatát mutatja a csuvasból átvett cseremisiz *sakele* (Reg.), *sakla* (Zolotnyiczki) id. V. ö. a tárgyalásban forgó szó igei alapjára nézve: csuvas *sák*- (cserem. *sak*-) „hängen, aufhängen (or. *vješat*). — A törökségből került hozzánk a **káncsa**, melynek tájnyelvileg változó alakjai: *kamsa*, *gémese*, *gemics*, *gébics* „a jég alatti halászatnál az eltévedt vezérrúd fölkeresésére szolgáló vaskampós, görbenyelű szerszám“ (H. O.). Példaképe az oszmanli *kanža*, *kanže* „haken, widerhaken, ruderhaken od. ruderstange der kahnführer, harpune, *gemi kanžasi* der haken um ein schiff ans land zu ziehen“ (Zenker). A közvetlenül ható nyelv e szó esetében a déli szlávság is lehetett, mert megvan a szerbben is *kanča*, *ganča*, *ganca*, *ganac* „der haken auf schiffen“ (Karad.), valamint a bolgárban és ujjörögben: *kanža*, *кѡѡѡѡ* id. (Miklos). A „káncsa“-nak bodrogi közeli *game* neve azt sejteti, hogy e szavak származási összefüggésben vannak a **gamó**, *kamó* szóval, melynek az oszmanliban egyeztethető mása: *kama*, *kame* „hölzerner nagel, schlusnagel, wirbel“ (Zenker). A **kampó** származására és rokonságára nézve v. ö. görög *καμπή* „res curva“, ujszlov. *kamba* art klammer am joche, szerb *kambe* compedes equorum (Miklosch.).

Fontos kisegítő eszköze a horgászó halásznak a **katka**, „mely Szegeden többnyire négy nagyobb horog vasmacska alakba kötve s oly célra szolgál, hogy vele a halász a fenekes horgokat föl-szedje, illetőleg a víz fenekén keresse“ (H. O.). Alakja és értelme szerint egyeztethető e szóval a székely *kotag-szeg*, „mely a patingot az ekénél megakasztja“ (Tájsz.), úgy hogy a *kotag* és *katka* viszonylását olyannak foghatjuk föl, mint a *sárog* (*sárig*) és *sárga* (= török *sarig*) alakokét. Megfelelő másai e szóknak a keleti altaji nyelvekben: kazáni tatár *kadak* „szeg“, csagataj *kadag*, szojoni tatár *kadaχ*, altaji tatár *khadu* id. | mongol *khadakhasu*, burjét *xadāhañ*, *xadāso* id. | tunguz *kadāsun*, *kadahun* „nagel, pfahl“ | mandsu

kadaka id. Megvan a vogulban is: tavadai *khqtqz*, pelimi *khōtu*, kondai *khotou*.¹

A szigonnyal való halászatnál fontos szerepű a székeleyknél a *tidó*, azaz ama „nyírfá kérgéből sodrott rövid fáklya“, mellyel az éj sötétjébe bevilágítanak. Ez a módja a fáklyának divik a voguloknál is, amint ezt leírva találjuk a medvéékben, mely szerint midőn a vadászeb gazdátlanul hazafut éjszaka idején s a házbeliék rosszat sejtve a gazda keresésére indulnak

„száraz hal nyírhéj puttonyának száraz halát kiöntik,
falubeli sok nő nyírhéj-dobozát,
városbeli sok nő nyírhéj-dobozát
egybegyűjtik, darabokra törik.

A meggyűjtött nyírhéjjal az eb útját
követik im“ (Vog. Népk. Gyűjt. III, 461.)

De nem csak szokását a nyírhéj-fáklyának találjuk meg éjszaki rokonainknál, hanem magának a *tidó* névnek is szorosan egyező párjait, ezek jelesen: a déli osztják *tunda*, *tonday* „birkenrinde“, éjszaki *tondi*, *tonta* id. (*tondi-nól* „maske aus birkenrinde“. tdk. „nyírhéj-orr“) | vog. *tönt* nyírhéj: *t. xum* nyírhéj-álarczos ember. V. ö. még jakut *tímtik* „kienspan“, *tímtaj*, *tumtaj* „flacher kasten aus birkenrinde“ (úgy mint zürj. *tujös* „korb aus birkenrinde“ e mellett: votj. *tuj* „birkenrinde“). — Érdekes tény, hogy az altaji tatárban a „*tidó*“-nak neve: *žartma* (or. *řibolovnij lu* „koza“: halászó fáklya), ugyanaz a szó, melynek csuvas alakja *šorda* „gyertya“, a magy. **gyertya** (*gyergya* Nyör. II., 374; székeley *gyortya*), cseremisiz *sorta*, *sarta*, lozvai vogul *šortä*, kondai *šārte* (*šoarta* Ahlqu.), tavadai *čartq* „fenyőszilánk-gyertya“ (or. *lučina*) példaképe.

A csíkhálászatnál alkalmazott kurtanyeles kaszadarabból álló nád- és lápvágó eszköznek **kaszúr** nevét — melynek a Tájysz. *kaczar* („görbe kertészkes“; Sopron) és *koczor* („metszőkes“; Székelys.) változatait közli — Miklos. nyomán szláv eredetűnek tartják. Megvannak ugyanis másai a déli szlávországban: szerb *kosor* „art messer disteln zu schneiden“, *kosir* „rebenmesser“ (Popov.), horvát,

¹ Véletlen hangalaki egyezés a rutén, szerb, cseh *kotva* „vas-macska“, melyet Miklos. a szláv *koť* „macska“ származékának jelez. A rutén *kat* „horgonyhúzó, emelő“ (Mitrák) akár a magy. *katka* átvétele is lehet a szlávoknak tetsző képző elvonásával.

szlovén *koser* „gartenmesser“, cseh *kosír*, melyek a szláv *kosa* „kasza“, *kositi* „kaszálni“ szavakkal látszanak egyazon tő sarjainak (l. Mikl. Etym. Wörterb.). Azonban pontosan megfelelő egyezések találkoznak a keleti altaji nyelvekben is, minők jelesen a mongol *khacighor* „sense“, burjét *kadur*, *χαður*, *χαður* id. | mongol *khataghur*, *khatoghur* burjét *kadur*, *χadur* „sichel“ | tunguz *kadur*, *mandsu kadurun* „sichel“ | jakut *χatir*, *χotür* „sense“. Az összefüggés e két csoportbeli egyező alakok között alkalmasan úgy magyarázható, ha a magyart — mely amúgy is jó számban tartalmaz mongol-török elemeket — illetőleg valamely más népvándorlás korabeli ugor v. török néptörzset tekintjük összekötő kapocsnak s a megfelelő szláv szókat innen való átvételeknek. S ez esetben a *kaszúr*, *kaczor* volna az a „kasza“-féle értelmű szó, mely e tárgynak mai szláv eredetű neve helyett (= szl. *kosa*) régebben alkalmazásban lehetett; mert hogy ilyesféle eszköz ismeretes lehetett a magyarok előtt a vándorlás korában abból kétségtelen, hogy nagy mértékben foglalkoztak baromtenyésztéssel: már pedig ez Európa éjszaki felében szénagyűjtés nélkül nem képzelhető. Megjegyzendő, hogy a **sarló** is, tekintsük akár eredeti ugor szónak (mint a MUSz. a *saraból*-képzés alapján magyarázza) akár a csuvas *śurlǎ* „sarló“ átvételének (mely viszonyt a zürj. *čarla*, votj. *śurlo* „sarló“ szókra is föl lehet tennünk) mindenesetre régi eleme szókincsünknek.

A haltartó eszközök nevei idegen eredetűek. Ilyenek a **bárka**, mely középkori latin és olasz *barca* „schiff“, a szerb *barka* „kleineres fahrzeug, barke; fischbehälter“, orosz *barka*, ném. *barke*, uigör. *βάρκα* szavakkal egyezik. — A „vízben tartott, hordóalakú csikkosár“ **véter** nevének (H. O.) másai: a rutén *vjaterь*, *venter*, lengyel *wieczierz*, litván *ventaris*, óporosz *wentere*, melyek azonban „szárnyas hálóvarsa“ jelentésűek (Dal). Megjegyzendő, hogy Szabó D. szótárában a *véter* úgy látszik, szintén háló neme („*bóné*: póné; háló neme: valamint *véter*-, *mét-háló*“). — A hegyközi **czüőkör** „halász-szatyor“ a ném. *zäcker*, *zecker* „sackähnlicher, geflochtener korb“ mása. — A balatoni **röjtő**, *rütő* „vesszőből font haltartó“, aligha a *rejt*-igének származéka; hasonló szóalak a ném. *reutelnetz*. — Egyelőre homályos eredetűek a **szatyor** (v. ö. szerb *satur* „brotkorb“) és **lajt** („lapos halhordó“ H. O.).

A „vándorhalászok gyékénysátrá“-nak **csárda** neve (H. O.), mint már régóta tudva van, hozzánk a törökség révén került; itt találkoznak eredeti példaképei: az oszmanli *čardak*, *čartag* „auf

vier pfoften ruhendes holzgerüst; ein auf pfeilern ruhendes holzgerüst für wachposten“ (Zenk.); azerbajdsán *čardak*, kurd *čardu*, kazáni tatár *čarlak* „sátor, csárda“ („or. *balagan*, *šalaš*, *čerdak*“; Budag. I., 455.). A szó tulajdonképpen a perzsából való a *čehār* „négy“ és *tāk* „boltozat“ összetétele. — A csárdai főzőedénynek, a **bogrács**nak szintén a törökségből került hozzánk a neve, a mint ezt mutatja az oszm. *bakraş* „topf- oder schöpfgefäß aus kupfer, kleiner kessel“ (Zenker), a köztörök *bakır* „réz“ szó tovaképzése. Megvan e szó a szerbben is: *bakrač* „kupferkessel“ (Pop.)

A halászati műszók sorában említhetjük föl az **enyv**-et is, melyet a vogulok és osztjákok s bizonyára más népek is tartós főzés útján halhéjból állítanak elő. E szónak rokonsága: éjszaki vogul *elēm* „enyv“, *elēm*- „enyvezni“, középlozvai *ilēm*, alsólozvai *jilēm*, kondai *elēm*, pelimi, tavdai *ilēm* | éjsz. osztják *aijim*, irtisi *ajem*, szurguti *ejem*, *eijem* | votják *žilēm* || tatár *jilēm*, altaji *jelim*, kojbal *tilem*, kondini *tēlem*, jakut *silim*, csuvas *šilim* „leim“, oszmani *jelim* „harz, fischleim, vogelleim“ (Zenker). Feltűnő a szókezdő *j*-nek közösen mutatkozó elenyészte a vogul, osztják és magyar alakban, mi azon fölvételre jogosít, hogy a szónak átvétele még e nyelvek egységének régi korában történhetett. A magy. alak *l*-n változását a szóvégi orrhanghoz való hasonulás segíthetett elő.

VI.

A magyar halászati szókincs eredetének vizsgálatából nyert műveltség történeti eredményeket meglepő világossággal igazolják a víz és vízi élet műszavai is. Természetes dolog, hogy valamint a baromtenyésztéssel foglalkozó pusztai népnek a legelőföldnek alakulata és sajátságai tekintetében fejlődik ki éles megfigyelő érzéke s ennek megfelelő műnyelve: úgy tükrözik vissza a halásznépnek is életmódja és gondolatvilága a víz jelenségeire vonatkozó kifejezésekben, melyeknek gazdagsága és eredetisége hiteles bizonyítékot nyújthat a jelzett foglalkozás ősi gyakorlata mellett akkor is, midőn az illető nyelvet beszélő nép rég óta túlhaladta a kulturának vele meghatározódó elemi fokát. Ha nyelvünknek ezen fogalomcsoport körébe tartozó szavait kutatjuk, mindenelőtt föltűnik a **víz**, megfelelőinek előfordulása csaknem összes ágaiban¹

¹ Egyedül a lappban és osztjában találunk másféle szavakat, így svédlapp *čäcie*, orosz. *čäice*, *čäc* | osztj. *jiñk*, mely utóbbi-

az ugorságnak, minők t. i. az éjszak.-vog. *vit*, középzovai *wüt* kondai *vit*, tavdai *ut* || finn *vete* (nom. *vesi*) | mord. *ved*, *ved'* | cserem *vüt*, *vit* | zürj. *va*, votj. *vu*, — mi a szónak primitív kulturjellege mellett sem okvetetlen jelenség, amint pl. az indogermán nyelvek terén külön „víz” jelentésű szavak a görög *ὕδωρ*, latin *aqua*, szláv *voda*. Hunfalvy P. kimutatta (Magyarorsz. Ethnographiája 385. l.), hogy a *víz* szónak régies alakja maradt meg az erdélyi és beregi *Fekete Úgy* (= rumuny-szláv *Černa-voda*, német *Schwarz-wasser*) folyónévben az eredetibb *vid* (v. ö. őrségi *vides* „vizes”) alaknak olyféle változásával, minőt a középzovai *wüt*, pelimi *vüt* alakokban is észlelünk (v. ö. még moldvai csángó *vigy*, *vigyel* „ügy, ügyel”). Ez a „víz” jelentésű *ügy* (*igy, *egy) tartotta fenn magát a következő víznevek végzetében is: *Egrug*, *Egreg* több folyónak neve Árpádkori oklevelekben (l. Ortway Tiv. Magyarország. régi vízrajza. 1882.); v. ö. *Egregy* a Szamos egyik mellékvíze és *Egres* patak neve | *Kengelug* tó neve 1264-ki oklevélben, Baranyában; v. ö. *Kengyeler* stagnum | *Fyzig*, *Fizegi* somogyi folyó neve 1093-iki oklevélben, *Fiuzeg* a Tápió mellékvíze 1275-ki oklevélben = *Füzegy* | *Szilvagy*; v. ö. *Zyluas* víznév veszprémi oklevélben 1265-ből, *Sziagy*, *Szilvagy* falu neve Zalában || Mélyhangúan hasonúlva: *Naragi* borsodi folyónév 1292-iki oklevélben (ma disszimiláció és analogiai hatás alatt: *Nyárad*), *Narag* fehérmegyei halastó 1193-iki oklevél szerint; v. ö. *Narher* Biharban, *Narrastow* 1290-ből (Pesty Fr. Magyarország. Helynevei) | *Scylag*, *Szilagy* folyó; v. ö. *Zilu* kút neve, *Scilos* „szilfaerdő” 1221-ből (Nytört Szót.) és *Szilos* folyónév Erdélyben. V. ö. még *Boltrag*, *Boltray* víznév 1270-ki oklevélben a mai *Bótrágy* falu vidékén Beregben.¹

hoz csatlakozik jurák-szamojéd *ji'*, *ji* „víz”. Tekintve, hogy az éjsz. vogulban és osztjában a „tűz”, valamint a „nap” jelzésére a *nāj* „fejedelemasszony, istennő” kifejezés járja (*sāt nielmép tēren-nāj* „hét nyelvű”, azaz „lángú vésztes tűz” Vog. Népk. III. 518.) szemben a déli vog. *tāt*, osztj. *tūt*, *tūet* = magy. *tűz* igazi szavakkal, az sejthető, hogy az osztj. *jin̄k* is ilyen képes kifejezés, talán éppen az „istenke” jelentésű vasjugani osztj. *jūnk* megfelelője (l. Pápai K. közlését: Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. III., 83.). V. ö. még cseremisiz *jing* ember, *jäng* lélek.

¹ Hunfalvy P. ugyancsak a magy. *víz* szónak látja változtatást a *Zagyva*, *Lendva*, *Zsitva*, *Szinva*, *Boldva*, *Tolesva*, *Ikva*, *Bitva* stb. magyarországi folyók neveinek -va végzetében, e sajátosságos hangváltozást a zürjén *va* „víz” alakjával magyarázva (Nyelvtud. Közl.

Azonban a víznek nemcsak általános nevére találunk egyező szót a magyarban és ugor nyelvekben, hanem megjelenése két legfőbb alakjának, t. i. a „folyó” és „álló” víznek jelzésére is. A „fluvius”-nak már a régi nyelvben is általános használatú *folyó* szava látnivalólag nem valódi nevező szó, hanem csak jelzői körülírás¹ (e. h. „folyó víz”), melylyel szemben az igazi ősi név az éjsz.-vog. *jā*, lozvai, tavdai *jā*, kondai *jō*, éjsz. osztj. *joxan*, déli osztj. *jeaga*, finn *joke* (nom. *joki*), lapp *jokka* „folyó” és cserem. *jog*- „folyni” szóknak megfelelő magy. *jó* „fluvius” e folyó nevekben: *Sajó* (régí iratokban: *Soviou*, *Souyou*, azaz: *Sav-jó*, *Só-jó*, mely értelmét a német *Salzach* és szláv *Slana* nevezetek is föltüntek), | *Héjő* folyó neve Borsodban (Anonymusnál *Heuyou*, azaz *Hév-jó*, szláv eredetű nevén *Tapolcza*, mely „meleg víz”-et jelent); *Hájó* falu neve a Nagyvárád melletti hévízek mellett, melyekből a Pecze folyó fakad | *Berettyó* (régí oklevelekben: *Berukyou*, *Berekiou*, *Berkyov*, azaz *Berek-jó*). Sándor Istváné az érdem régí szókincsünk e becses adatának fölfedezése, ki már 1808-ban ír róla Sokféle folyóíratában, utalva az ugor nyelvek alakjaira is. Helyesen kutatja ő a *jó* „fluvius” szót a *Tápió* folyó-vénben is (egy 1275-ki oklevélben: *Tapeu*), mely bár nem „tápláló víz, táplálás vize a halaktól, vagy rákoktól”, mint hiszi, mégis egybevehető a vogul föld következő folyóneveivel: *Tap-jä*

VI., 360; Magyarorsz. Ethn. 384.). Ma már tudjuk, hogy zürjén, vagy más rokonnyelvi hangtörvények a magyarra nézve nem irányadók, vagy is hogy egy ugor *vid*, *ved*-féle alakból ha a zürjénben lehetett is *va* még nem következés, hogy ugyane hangváltozás a magyarban is beállhatott. A *-va* végzet nyilvánvalóan szlávós (v. kelta eredetű), mint a *Dráva*, *Száva*, *Moldava*, *Tirnavu* stb. folyónevekben. Ez ellenében Hunf. a Zagyva felső részén lakó *Zagyi had*-ra. azaz Zagyi nemzetiségre hivatkozik; de a Zagyva régí oklevelekben mutatkozó *Zagaua* nevének megtaláljuk mását a verőczemegyei *Zagauica* folyó nevében, mely ma *Csagjavicza*-nak hangzik. Hogy a *Lendva* németül *Limbach* lehet egyik vagy másik részről népetimologia műve is.

¹ A *folyam* újabb időben fölkapott szó a „flumen” jelölésére. A régí nyelvben főleg „folyói, fluxus, gang des flusses” értelemben igazolható, pl. „az zavaros patakoknak rút folyami (Pázmán), boldog öröm bövséges folyami” (U. O.), „gonoszság folyami” (Haller), „beszédék folyami” (Faludi). Inkább használatos a régiségben „amnis, fluvius” értelemben a *folyamat*, pl. „Follyon, mykenth ez kut föből az folyamat”. (Nytört. Szót.)

a Lozva mellékvíze közel torkolatához (*Táp-tit-pöl*, Tanysiny falu mellett), *Toap-jő*, v. *Táp-jä* a Konda felvidékének mellékfolyama közel Sajim egyházas faluhoz, *Tapés-jä* az éjszaki Szoszva nagy mellékfolyója, *Tüpel-jä* a Tobol folyó, melynek torkolatánál Tobolszk városa épült. Hunfalvy Pál tovább nyomozva a „jó“-val magyarázza a *Küküllő* folyónév végzetét is, tekintettel a régiek „fluvius *Kükul*“ jelzésére s a német *Kockel* névre (Magyarorsz. Ethnogr. 107, 384. l.). Egy régibb sejtelve szerint az így képzett víznevek csoportjához tartozik még: *Somajó*, a Marosnak mellékfolyója Erdélyben *Csoma*-falván alúl (Nyelvtud. Közl. VI. 352.).¹ Érdekes idevágó adatot közöl a Nyelvtört. Szót. a *Kethyoukyzi* rét-névben (1246-ki oklevélből), mely ép úgy van alakítva, mint a *Kétadoványköz* erdőnév Zalában (v. ö. *Adovány* csatorna neve u. o. L. Pesty Fr. Magyarorsz. Helyn. 4. l.). Albert János fölfedezése Jordánszky codex *ugró-gyó* „flumen“ adata („esew eswek, *ugrogyok* ywenek“: descendit pluvia et venerunt flumina; Nyör XIX. 468). Valószínűleg ilyen név lesz *Disznajó* falúé is Maros-Tordamegyében v. ö. *Disznó-Patak* (Aranyosm. Csegezfalva), mint falunév: *Disznópatak* (Mármarosm.), *Disznópataka* (Szolnok-Dobokamegye), továbbá a régi oklevelekből: *Giznoeer* alias *Giznoue* (Liszka-Olaszi határán), *Gyznou-kwth* (Sopron mellett, 1263), *Gecznoud* (folyónév Veszprém-ben, 1251). Kevesebb biztossággal vonhatók ezekhez a következő víznevek: *Jokud*, *Jochud*, *Jokod* halastó (Komárommegyében), Jerney szerint: „*Jó-kút*“ = folyóforrás | *Jókői víz* (Nyitrában); v. ö. *Gyekeu* folyóneve Sárosban 1285-ki oklevélben (= Gyökő, vagy talán *gyék-jó*, mint *Tapeu* = *Tápió*) | *Juver*, *Iver* völgy neve Esztergomban, mely Ortway szerint „*Juver* (= Jó-ér) nevű értől vehette

¹ Hasonló folyónév a vogulok földén: *Sōma-jä* az éjszaki Szoszva mellékfolyója a Szigva torkolatán alúl *Sōma-paul* mellett. Ugyancsak az utóbbi falunnal találkozunk a Vogulka (*Völ-jä*) folyó mellékén, mely Bereзов környékén szakad a Szoszvába. Megemlítjük itt alkalmilag, hogy vannak egyéb esetei is, vogul és magyar folyónevek alaki találkozásának; ilyenek pl. *Túr* (Szatmárban; s egy 1293-ból kelt levélben Zalában): vog. *Tūr-jä* „tavi folyó“ több folyónak neve, pl. a déli Szoszva egyik mellékvízeé, mely Bogoszlóvszk és a Turjinszki gyárak mellett folyik; a *Tura* vizén épült *Turinszk* városa (*Tēr-uš*) | *Kama* fons (1271. Veszprém-ben): *Kam* a Kondának nagy mellékfolyója közel torkolatához, *Käm-pöl* a Vaglja és Lozva folyók közöttben falu neve; v. ö. zürj. votj. *Kam* a Káma folyó neve.

nevét" | *Somlyó*: v. ö. *Sum aqua* (1193), *Sum-chud* = *Somkút* (Somogy.), *Sumus-Potokh rivulus*, *Sum-Potoch* (1202, Vas megye). L. minde régi folyóneveket Ortway idézett munkájában.

Az állóvíznek közös szava a magyarban és ugor nyelvekben a **tó**, melynek másai a tavdai vogul *tō* „tó” | éjsz. osztj. *tū*, *tuw*, déli *toux*, *toχ*, *teu* || zürj. *tī*, votj. *tō*, *tū*, *tī* | finn *suo* „mocsár”. Megvan e szó a szamojéd nyelvágban is: osztj. *szam*. *tu*, *to*, kamaszin. *thu*, jurák *to* „binnensee” (Halász. Nyközl. XXIII. 267). A közvogul *tur*, *tūr* „tó” képzésével egyezik a tájbeszédi *tól*, *tólcsa* (Pesti G.) végzete, melyet még hívebben tükröz a finn *suol-isto* „mocsaras rét” (l. MUGSz.).

Szókinszünk ősi elemeinek bizonyítható egyéb folyó **víz** nevei: **Séd**, „kis folyóvíz” (Balatonvidék. Nyelvőr. II. 93.), *sét* „apró csermely” (Tájsz.); régi oklevelekben: fons *Tubutsedu* (1086), *melsed* (1261), *Seedfeu* (1292. Nytört. Szót.). Mint Budenz kimutatta a magy. *siet-* (mord. *ēje-* „laufen, eilen”) alapszavának sarja olyan képzéssel, mint *híd* (v. ö. vog. *χajtpä* „híd”, tdk. „futó”) V. ö. *Sé-völgy* „süppedékes, lapályos, vizenyős rét Zalamegyében” (Pesty Fr.). Különös „folyni” jelentéssel van meg a mordvinban *šude-*, *čude-* a magy. *siet-*nek többeli rokona.

Csermely: votj. *šur*, zürj. *šor* „folyó, patak”, mely hangalakjával a magyar szó *cser-* alaprészéhez úgy viszonylik, mint pl. votj. *kul-* „kelleni” és magy. *kell-*, votj. *lu-* „lenni” id. magy. *lev-*, *lesz-*, votj. *puñ* „vég” és magy. *fej*, v. *kur-* „kérni” és m. *kér-*, *lul* „lélek” és magy. *lélek*, *ul-* „élni” és magy. *él-* stb. A szónak etimónját megvilágítják a zürj. *šurjal-* „fliegen, sich eilig fortbewegen”, *šur munni* „dahin eilen, schnell fließen”, *šur-šar* „schnell eilig”, melyekből egyszersmind kitetszik, hogy a *cser-mely* utórésze alkalmasan igei képzésnek fogható föl. Van is a vogulban egy *-mēl*, *-mīl* alakú gyakori deverbális névszóképző (pl. *vārmēl* cselekedet, ebből: *vār-* cselekedni; *χāχmīl* hegyhágó, ebből *χānχ-* hágni, *sātmīl* bűvölő ige, ebből *sāt-* bűvölni), mely szerint *csermely* egészen szinonimja lenne a *séd*-nek, vagyis alapértelmében: „futó.” V. ö. ezekhez alább a *sellő* szó magyarázatát.

Sió: *Sió* dunántúli folyónév, *Sywerj* (= Sió-ér), *Aruhsye* (= Árok-sió) oklevelekben (Ortway). Szorosan megfelelő alakok: vog. *sājim* *sōjim* „magas, erdős hegyek közt folydogáló patak” | éjsz. osztj. *sojim* „bach”, déli osztj. *sōjem*, *sājem* „kleiner bergfluss.” V. ö. a hangalaki viszonylásra vog. *valēm* és magy. *velő*, déli osztj. *teudem* és magy. *tetű*.

Aszó: a régi nyelvben: *azou, ozov*) „patak, folyó“¹: *Hal-aszó*, *Sik-aszó* a Maros mellékfolyói Erdélyben, *Szeg-aszó* az Olt mellékfolyója, *Aszófő* falu neve a Balatonvidéken | *Berekzou, Berekzo* patak neve 1231-ki oklevében (v. ö. Alsó- és Felső *Berekszó* falvak Szilágymegyében) | *Scekszov* „litis“ 1067-iki hevesi oklevélben (v. ö. *Scek-potok* rivus 1270-ből, *Scekerie, Zyktou* stb.; mai *Szükszó*) | *Csepzeu, Zebcheu, Zecheseu, Zivkchy, Zulche Pataka* 1212-iki oklevélben: ma *Szekcső* Sárosban. Alakilag és jelentésben egyezők: éjsz. vog. *sās*, lozvai *šoš* „patak“, pelimi *šoš*, tavdai *šās* „folyóér“, kondai *sős* „hegyi patak“, melyeknek kezdő mássalhangzója ép úgy enyészett el a magyarban, mint az *asz-* „száradni“ igéé: v. ö. éjsz. osztj. *sös-* „trocknen“, vog. *tās-* id., vagy ezekben: *arasz:* v. ö. éjsz. osztj. *sörös*, vog. *tāres* id., *arany:* éjsz. vog. *sarni*, éjsz. osztj. *sarni*, zürj. votj. *zarui* id. Az *aszó* végzetét a „kis folyó, patak“ jelentéshez alkalmasan illő dim. képzésnek tekinthetjük (mint *apó, anyó, fiú* stb. l. Ugor Alakt. 251. l.)

ÉR: *hegyi ér, víz-ér* „patak“, gyakran alkalmazva tulajdonnév gyanánt is, pl. *Füzes-ÉR,ÉR-mellék* stb. — képes nevezet, az *ér* „vena“ szónak olyan alkalmazása. mint a latin „vena“-é is pl. ez oklevélbeli helyen; „*vena aquosa* vulgariter *er dicta*“ (Nytört. Szót.). Ugor eredetére nézve l. MUGSzt.

¹ A Nytört. Szót. szerkesztői, valamint előttük Mátyás Flórián az „aszó“-t „völgy“-nek (vallis, planities) fordítják, amint tényleg többször előfordúlnak a régi oklevelekben az ilyen helyek: „vallis, quae vulgo *azov* dicitur“, „vallis *Ozou* vocata“, „planities *ozov* vocata“ (l. Nytört. Szót.). De miképpen egyezik ezen értelmezéssel az „aszó“ alkalmazása folyónevekre s különösen hogy értsük a *Hal-aszó* folyónevet? A feleletet megadja a Nyelvörnek egyik székelyföldi közlése (I. 384.), mely szerint „*aszó* olyan völgy, a melyen végig esős időszakban és tavaszi olvadáskor kisebb-szerű patak foly, de egyébkor száraz“. E szerint a völgy a pataktól vehette nevét, amint van is: *Szamosvölgy, Körösvölgy* stb., úgy hogy ez alapon az erdélyi *Hév-aszó* és *Hideg-aszó* völgyneveket (l. új Tájsz.) oly kifejezéseknek tekintjük, mint *Hé-víz, Hé-jó, Hideg-séd* stb. Megjegyzendő, hogy az „aszó“-nak a közlőtől hangsúlyozott okvetetlen kis záradása népetimologia műve lehet az *aszni* ige és *asszu, asszu* szók hatása alatt (V. ö. *oszscyu potok* Hontm. 1244; *osoi-syd*). — A „vallis“ jelentésre épített s hangtanilag amúgy nem eléggé igazolt (l. Nyör XII. 498.) Budenz-féle szóegyeztetés (a finn *laakso* „vallis“ szóval) ezennel tehát elejtethető, valamint Szinnyi szöfejtése is, mely a magy. *aj-* „aperire“ (*ajtó*) igeinek keresi benne származékát.

Ezekkel szemben folyó vízre alkalmazott idegen, jelesen szláv eredetű szó a **patak** (régí nyelvben: *potok*), melynek legrégibb előfordulási helyeit a Nytört. Szót. a 13. századból közli szláv folyónevekkel kapcsolatban: *Bebneche-pataka*, *Dereznepataka*. Megfelelő alak: ószlov. *potokъ*, tót, szerb, lengy., orosz *potok* „rivus“, a közszláv *tek-* „fliessen, laufen“ származéka.

Az álló víznek a fönnt tárgyalt tó szón kívül egyéb eredeti nevezei:

Láp, *láp* v. *váp*, *vápa* „lacuna“ (Moln. Alb.); *Ecsedi láp*, *Lápos* (folyónév Erdélyben). Rokonai a finn *lampe* (nom. *lampi*), észt *lomp* „pfütze, lache, niederung im felde (zu zeiten mit wasser)“ orosz-lapp *laimpe* „moor, sumpf“, svéd-lapp *labbek* id. (MUGSz.). Mind e szóknak alapjelentése tulajdonképpen „mélyedés, niederung“, a mint ez kitetszik, a székely *vápa* „völgyfenék“ (Nyör V., 129.) értelméből s a Nytört. Szót. több idézetéből, pl. *térd vápája*: térdhajítás; *kéznek, lábnak lopája, vápája*; *völgyek és vápák* stb. Ezen eredetibb jelentés alapján tartoznak még a tárgyalásban levő magyar szó rokonságához: votj. *lap*, *lapüg* „alacsony“, zürj. *lapkid* „niedrig, seicht, nicht tief“.

Semlyék, *zsemlyék* „palustria; moor“ (Nytört. Szót.), székely *selymék* „mocsáros, ingoványos hely“ (Tájsz.). V. ö. szigvai vog. *šamlī-šamlī* „zsombékos láp, tundra“. — L. alább *zsombék*.

Ré (többsé: *revek*) „télen az utak jegén támadt vízzel telt gödör“ (Csiksz.): zürj. *ri* „loch, wuhne im eise“.

Őrjeg „halat tápláló apró tó“ (Pest m. H. O.): éjsz. vog. *ūrei*, lozvai *ūri*, kondai *vorei*, *vori*, pelimi *vuri* „hosszúkás tó, mely hajdan folyóág volt, de később két végén lepadt“, tavidai *urai* „kiszáradt folyómeder“ | votj. *or*, *ur* „folyómedre; árok“. Ez alakok hangbeli viszonylása olyan, mint a magy. *fű*: vog. *pum*, *pom*, magy. *fűst*: vog. *posim*, magy. *köz*: vog. *kwoll* stb. szavaké; végzetére nézve pedig az *őrjeg* oly képzésnek vehető, mint *kéreg*, *üreg*, *űszög* (l. ez utóbbiakra nézve MUGSz.).

Elavúlt „mocsár“-féle szó maradhatott meg nézetem szerint a *Nyírség*, *Nyír-egyháza*, *Nyír-Bátor* földrajzi nevekben is, melyeknek előrészevel pontosan egyeznek az éjsz. vog. *nār*, lozvai *nār*, kondai *nōr*, pelimi *nār*, tavidai *nūr* „zsombékos mocsár“ | zürj. votj. *nūr* „mocsár“ | finn *noro* „mocsaras hely, völgy“; észt *norg* „wasserabfluss; kleiner bach“ || osztj. szamojéd *nār* id. | jurak *nahar* „sár“. Moln. Alb.

ugyan nyírerdőnek, „betuletum“-nak fordítja a *nyírség*-et; de ez valószínűleg nem más tudós népetimológiánál, melyet a *Nytört.* Szót. egyetlen adattal sem igazolhat. Föltűnő is volna a *-ség* képzőnek ily értelmű alkalmazása, minthogy e célra rendesen az *-s* képző használatos; van *fűzes, tölgyes, fenyves, szilvás, nádas, búzás*, sőt *nyíres* is; de nincs pl. *fűzség, tölgység.* Ellenben van *Hanság* szintén *mocsaras* vidékre vonatkozva; továbbá: *Erdőség, Ormányság* (török *urman* erdő), *Mezőség.* Valószínű, hogy a *nyír* „betula“ és *nyír* „mocsár“ eredetileg magas- és mélyhangúságukkal különböztek egymástól, mit nemcsak abból következtettek, hogy az idézett ugor alakok mélyhangnak (v. ö. a vogul *nār, nār* mélyhangúságára nézve vog. *nāl, nāl* nyíl: magy. *nyíl, nyíla-k*); hanem abból is, hogy a magyarban rokon értelmű *nyírk, nyírok* (*nyirkos* = „nedves, vizenyős“) szó ismeretes, mely e szerint a *Nyírség* töszavának csak kicsinyítő képzése volna. Érdekes az itt tárgyalt fölfogásnak szempontjából Melius Herbariumának következő helye: szilva levelő fű sok terem a réteken, a nyírben (*Nytört. Szót.*), melyben mintha a „nyír“ nem nyírest, hanem mocsaras területet, rétfélét jelentene (v. ö. vog. *nūrem* „rét“: osztj. *nōrem, nūrem* „mocsár“).

Gyakorta használt jelzőileg körülíró kifejezés az álló vízre a *fertő* „lacus, palus; coenum, lutum“ (*Fertő-tó, Sárnak fertője*), mely mint már Budenz s előtte Kassai utalt rá, a *ferteng-, förtöng-* „se volutare in coeno“ igének tövéből való igenévi hajtás (l. *MUGSz. 535. l.*). — Más ilyen mocsár nevezetek a *posvány* a *poshad-, posvad-* ige tövének származéka; továbbá *ingovány* az *ing-, inog-* igétől.

A törökség területéről kerültek nyelvünkbe a következő állóvíz-nevezetek:

Tenger: csagataj *teñiz*, kazáni tatár *diñiz*, csuvas *tiñes*, azerbajdsán *deñiz*, oszm. *deniz*, altaji tatár *teñis* „tenger“, mongol *teñis* „grosser landsee, binnenmeer“. A magyar alak szóvégi *-r* változásával ócsuvas alakot tükröz (a mai csuvas *tiñes*, t. i. mint már a magánhangzók alakja is mutatja tatárból jött átvétel). Figyelemre méltó, hogy a „tenger“ jelentésű szavak mind a többi ugor nyelvekben is idegen eredetűek: a finn *meri*, lapp *märva, mier* germán, a mordvin *moŕa* és zürj. *morö* orosz, a cseremisiz *tengež, taŋgaž* török jövevény, míg a votják *zarež, zariž*, a vogul *sārēs, soqrēs* („tenger“ és „nagy mocsár“), továbbá az éjsz. osztj. *sārēs, sōres*, déli osztj.

sőret, melyeket Ahlquist eddig eredetieknek gondolt,¹ az iránság területéről valók, a zend *zarajañh*, óperzsa *daraja*, ujperzsa *darja* „tenger“ megfelelői.

Sár mocsarak és folyók neveiben: *Sár-rét*, *Sár-víz*, lacus qui *ördük-sara* vocatur (1075-ből), Riuulus *saar*. Csúvas jellegű szó, melyben a köztörök *saz*, altaji tatár, kojb. *sas* „sumpf, moor“ alakoknak megfelelője: *sor* id. Megvan e szó a votjákban: *saz* „sár, pocsolya, kátyú“, továbbá csúvasos alakban a zürjénben: *sar* „meer“. Ide tartozónak látszik még az éjsz. osztj. *šorēm* „moor, morast“ analógiai képzéssel a *šörēm* „sumpf“ szó mintájára.

Cseres „sáros, gyékényes és kákás helyek nevei“ (Ecsedi láp: éjszaki rész. H. O.); *csér*, *csiér* (Göcsej, Zala.; mélyhangú szó: *cséros*, *csérbú* Uj Tájsz. Nyör. II., 233.) „sár, kátyú“: V. ö. török *čajır* „wiese, wieseland, feld“ (Zenk. Budag. I., 466.). Nyilván összefügg e szóval a **cseret** is, mely Bőrvélyn az ecsedi láp olyan helyeit jelzi „melyeken állóvíz és nád is van“ (H. O.). V. ö. képzésére nézve: magy. *csalit* és votj. *silo* „cserjés, bokros hely, kis erdő“, altaji tatár *caal* „tüskés bozót“, kirgiz *šarıl* füvel borított homokbuczka stb.

Pocsék „pocsolya v. lucskos sár“ (Bodroglók. Tájsz.): csúvas *pılžek*, oszm., azerb., csag. *balčik*, kirgiz *balšik*, nogaji *olčak* | altaji *balkaš*, kojbal *balgas*, karag. *balhaš* „kot, schlamm, zähe erde, ton, lehm“ | mong. *balčix* „kot vom regen, strassenschmutz“. — Másnemű képzése ugyan e szónak: tatár *balčarak*, baskir, tobolszki tatár *bülčereñ* „kot, schlamm“ (Budag. I., 236.): ennek képmása a gömöri **pocsér** „álló víz, hol a kacsák butykáznak“ (Tájsz.) *balčir-féle alakból végképző nélkül, úgy mint *pocsék* mellett is van **pocs** „lache, pfütze“ (Páriz P.), vagy kirgiz *büñäläk*, oszm. *bükelik* mellett magy. *bögöly*.

¹ „Genuin scheinen zu sein, die unter sich nahe verwandten wotj. *zuriz* und ostj. *sares* zu sein, was sich daraus erklären lässt, dass die am Ob wohnenden Ugrier ihre wohnsitze immer in der nähe des nördlichen Eismeres gehabt und dass dieses wort aus ihrer sprache in die der permier gekommen ist“ (Ahlquist. Kulturwörter 161. l.). Kétségtelenül fordítva áll a dolog, t. i. hogy mint sok más műveltségstót, úgy ezt is a vogulok és osztjakok kapták a permiektől; bizonyítja e tényt a votj. *zarež*, *zariz* kezdő és végző mássalhangzója, mely az iráni alakot hívebben tükrözi, mint pl. a vog. *sāris*. Megjegyzendő, hogy zürj. votj. *ž*, *ž* gyakran *ns*-féle mássalhangzócsoporthoz egyszerűsítése, pl. votj. *kiz*, *kiz* húgy = vog. *χuis* id., zürj. votj. *kiz* húsz = mord. *komš*.

A *pocsér*-hoz alakilag és jelentésben igen közel jár a *mocsár* s mégis ennek merőben más eredete útja. Példaképei t. i. a tót, rutén, szerb *močvr* „morast, nasse vom regen“, ujszlov. *močvër*, *močvar* „sumpf“, a szláv *mok-* tö származékai, melyből *močiti* „netzen, feuchten“ (Miklos.) – Ismét más honnan kerültek hozzánk a szintén hasonlatos hangzású *pocséta* „eső csinálta vízállás az úton“: olasz *pozzetta*, a *pozza* „pfütze, lache“ kicsinyítő képzése (l. Körösi: Olasz Kölesönszók), továbbá *pocsolya*, mely szintén ugyane szónak lehet másnemű kicsinyítő képzése.

Kisebb területen használt szláv eredetű állóvíz-nevezetek a *moláka* „zsombékos, kákás, csuhus mocsár, posvány“ (Örségi szó Tájsz.): szerb, ujszlov. *mlaka*, cseh *mláka*, rutén *mlaka* „lache“ (Miklos.) | *linkó* v. *lenka* föld „süppedékes, ingoványos, gödrös hely“ (Tájsz.) *lanka* „vizek melletti liget, bozótos, nádas hely“ (CzF.), *lonka*, *lunka* „víz melletti etető mezőség“ (Bukovina; Nyör VI., 472.): ószlov. *laka* „palus, sinus“, rutén *tuka* „wiese, tal“, litván *lanka* „feuchte wiese“ stb. (Miklos.).

Áttekintve az itt tárgyalt víz-nevezeteket azt tapasztaljuk, hogy nyelvünk jó számmal rendelkezik eredeti kifejezésekkel úgy a folyó, mint álló vizekre (*víz jó, séd, sió, aszó, csermely | ér, folyó | tó, láp, őrjeg, nyír | fertő, posvány*). Ebből az következik, hogy az őshazának mind az ily vizekkel bővelkedő területen kellett feküdnie, amint ez a halászati életmód ősisége mellett eleve is föltehető volt. Föltűnő ezzel szemben, hogy a törökség egyetlen szóval sem gyarapította nyelvünk folyóvízi nomenklaturáját; ellenben fontos elemekkel járult az álló vizekéhez (*tenger, sár, csér*). Ez a tény összevág azzal, hogy az álló vizeket kedvelő állatok és növények nevei is jobbadán török eredetűek, mint: *hód, cziczkány, gém, kócsag, bölömbika, gödény, szárcsa, darú, gólya, czakó, sirály, karakatna, béka, kígyó, göte, göre* („vízi borjú“), | *gyékény, sás, karakány, csáté, szittyó*. Világosan következik ebből, hogy ama törökségnek földje, melynek nyelvünk baromtenyésztésre vonatkozó szavait köszönheti, s melynek területe valószínűleg az őshazából kivándorolt magyarságnak első tartósabb telepe volt — inkább mocsarakban és rétekben, mint folyókban bővelkedhetett. Jól illik e felfogáshoz, hogy a *kút* szó is eredetileg a törökség birtoka.

Áttérve a vízrészek szavainak vizsgálatához, egybehangzólag az eddigi eredményekkel itt is azt tapasztaljuk, hogy az uralkodó rész törzsökös birtoka nyelvünknek. A folyó kiinduló

pontjának közönséges régi neve: **fő**: *folyófő, kútő, Sédő, Körősfő* ép úgy mint a tavdai vogulban: *jā-pōñ* („folyófő“). Ez a kifejezés a folyó személyesítésének felel meg, mely szerint van *torkolata* v. *szád*-ja (*Belapathakzada* 1298-iki oklevélben), *öble* (eredetileg: szájöblől), *foka* (Siófok, Thoufouk), *ere*, sőt *ágya* is. Még tovább megy a személyesítésben a vogul nyelv, hol a folyónak fején kívül van szintén „szád“-ja (*jā-sünt*, lozvai *jā-sut*, tavdai *jā-sot*), „orra“, azaz *foka*, földnyelve (*jā-nól*, alsólozvai *jā-nél*, kondai *jā-nālē*, pelymi *jā-nál*), „hasa“, azaz medre (éjsz. vog. *jā-kakr*) és ujja, t. i. mellékfolyói (*Tait* éjszaki Szoszva, az Ob mellékfolyója, *Täut* Tavda, a Tobol mellékfolyója, déli osztják *Taňat* Irtis; v. ö. éjsz. voj. *tajt* ruhaujj). — Más „forrás“-nevezet: a **buzgó**: „buzgókút: ha a víz bugyogása is látható“ (Jankó J.: *Kalotaszeg magyar népe*, 23. l.). Ugyane szó használatos a vogulban is: éjsz. vog. *jā-poszép*, kondai *pāsép* „forrás“, mivel benne a víz *nokh-pasi* „fölbuzog“. — Erdélyben gyakran találkozunk **csurgó**-kkal, mely nem fölszívárgó, hanem oldalról fakadó forrásnak a neve. Ennek megfelelője is megvan a felsőkondai vogulban: *jā-sarép* „forrás“, ezen igéből: *sarpi*, éjsz. vog. *surri* „csurog“. — Egyéb eredeti kifejezések a ma általánosan használt **forrás** a *forr*- „bugyborékol“, hangutánzó ige származéka s a borszéki **lobogó** „a földből gazdagon kiforró ferdővíz“ (Tájsz.), melynek buzgását a tűz kifejezésével *lobogás*-nak nevezik (v. ö. Szilasi M. „*lobban* és családja“ Nyör XXII. 433.).

Törökségből származó „forrás“-féle szavunk a **kút** „brunnen; quelle“ (fons *Hydeg-kut* 1295-ből, fons qui vulgo *gyznoukwrth* nominatur 1263-ból; Nyörtört. Szót.), melynek eredeti példaképei a *kojb.* karag. *kutuk* „brunnen“, csag. *kuduk*, altaji *kuduk* | kazáni tat. *koji* id., *kuja* „loch im eise, wuhne, grube“ (Budag. II. 106.), oszm. *kuju* „brunnen“ || mong. *kuduk*, burját *kudek*, *zudek*, tunguz *kuduk* id. E török alakok pontos magyar megfelelője *kutú* volna s tényleg meg is találta ezt Hermann Ottó, ki szerint Komádiban *kutu*, v. *kotús hely* „kiterjedés szerint nem nagy, de mély u. n. kövérföldes hely a lápban, mely csíkhálaszatra alkalmas“ (l. 474. l.). Külön, a tat. *kuja* (ered. *kuda) „grube“ szónak megfelelő átvétel a tizsameléki **kada** „vízkivájta gödrös hely, folyók fenekén, melyben a halak egész télen át tanyáznak s oly sűrűn fekszenek, mint hering a hordóban“ (Tájsz.).

A vizek sebes folyását Szatmárban **sellő**-nek nevezik (Tájsz.).

Egyező szó ezzel a tavidai vog. *sārlā*, mely a folyóvíznek olyan helyét jelenti, hol lejtője meredekebb és nagy sebességgel omlik alá (v. ö. éjsz. osztj. *sara* „gleich, bald“, *saraiñ* „schnell, baldig“, zürj. *šur-šar* „schnell, eilig“). Valószínű ez alapján, hogy a *sellő* e h. *serlő (mint a *sallő* e h. *sarló*, *szöllő* v. ö. csuv. *širla* „bogyó“) a *csermely*-lyel egy szócsaládba tartozik (l. fönt 181. l.). — Az **örvény**, *örmény* szónak, melynek a régi nyelvben *örém*, *örény* társképzései is dívtak, tőszertinti megfelelői a tavidai vog. *our*, lozvai *awér*, *a'ir*, éjsz. vog. *a'ér*, *a'ir* „örvény, nagy mélység a folyóban“ | *cserem. agur* (innen a csuvas *awér*) id. | finn *vyöry*, ész. *viru* id. — Törzssőkös eredeti magyar szó az **odor** is („ahol a folyóvíz fenekén hosszan alá mélységet ás, erről az mondatik: a víz *beodrozta* magát, nagy a *víz odra*“ Székely. Tájsz.). Megfelelői az éjsz. osztj. *untir*, *undir* „bauch, magen, inneres“, vog. *qntér*, *oqntér* „anyaméh“, eredeti értelmük szerint: „odu, üreg“. V. ö. magy. *odu*, mord. *unda*, *undo* „höhlung (im baume)“, finn *onte* (nom. *onsi*) „hohl; höhlung“ (MUGSz.)

Másféle szó „víz vájta mélyedésre“ a székely **göbe**, *göbö* (H. O.), melynek rokonsága mint már Bálint G. észrevette a mongolságban mutatkozik: mong. *köb* „tiefe wasserstelle.“ V. ö. *khoba* „ein kleiner kanal od. graben“, *khobil* „dachrinne“ H. O. szerint innen származnék „**gübü**, *gübülő*: a rúd; *gübülni*: a gübüvel a göbében a pisztrángot zavarni, hálóba kergetni“; ámde egész pontosan megfelelő szó a kondai vog. *kömp*- „a halat rúddal a hálóba v. más fogó szerszámba kergetni“ (*khul ülés-kivérne kömpox*), mely szerint *gübü* már igenévi képzés volna.

E fogalmi körbe tartozó szláv eredetű szók: **tanya**, *tonya* (Szabó D.) „a víznek a húzóhálóval egy vetésre meghalászható része“ (H. O.): or. *toña* „fischzug; ort wo die netze ausgeworfen werden“, lengyel *tonia*, *toń*, cseh *tuně* „vertiefung im flusse“ a szláv *top-* „immergere“ ige származékai (Miklos.) | **morotva** „holt ág“ (H. O.), „lacus, palus“ (Kreszne.): ószlov. *mr̃tvъ*, bolg. *mr̃tvъ*, ujszlov. *mrtev* „holt“. A magyar alak végzete a szláv melléknév nőnemű alakját mutatja (*m. voda*).

Az alacsony vízállást jelző **sekély**, *csekély* szót (*víznek tsekély* Nytört. szót.) Budenz ugor eredetűnek magyarázza egybevetvén azt a lapp *coke*, *coakke* „seichte stelle, untiefe“ szóval. Amily pontos itt az alaki megfelelés (l. Nyör XIV. 21.), annyira feltűnő, hogy a jelentésbeli azonosság nem az eredetibb „exiguus“-féle érte-

lemben, hanem annak specialis („csekély víz“) alkalmazásán mutatkozik. Ez okból tekintetbe jöhetnek a kérdéses szó rokonságának meghatározásánál a következő törökségbeli adatok is: csuvas *sařal*, cserem „*řagal*, *řägäl*“ „kevés, csekély“, csuv. *čak*- „apadni“ | tat. *seğē*, oszm. *sig* „seicht, seichte stelle, untiefe, sandbank“; *siglik* „untiefe“. A magy. *sekély* pontos mása a csuv. *sařal*-nak¹ tekintetbe véve, hogy szókezdő magy. *š* török eredetű szókban gyakran s-vel áll szemközt, pl. *sárga*: tör. *sarığ*; *sör*: tör. *sıra*, vog. *sur*; *sárkány* kún *sazagan*; *serke*: *sirke*, *söpör*:- *söpür*:-; továbbá, hogy csuvas szóközépi *γ* köztörök *k*-nak és *a* magas hangzónak (*ä*, *e*) szokott megfelelni (pl. csuv. *vořor* ökör: tör. *öküz*, magy. *ökör*; csuv. *jéřir* iker: tör. *ikiz*, magy. *iker* | csuv. *kařařa* kecske: tör. *keci*, magy. *kecske*, csuv. *kalda* gyík: tat. *käldü*, magy. *göte*). A rövidebb **cseke** alak, mely „gázló, furt“ jelentésben a Pannonia megvételéről szóló régi énekből ismeretes („a *csekén* ök csekének“) s fentartotta nyomát sok folyó mellett fekvő *Cseke*, *Csege* nevű helynévben is (l. Pesti Fr. Magyarország. Helynevei) — a tat. *seğē* alakra emlékeztet. V. ö. csuv. *šert*: magy. *serte*.

A víz medrére alkalmazott kifejezések közül eredeti magyar szó az **ágy** (folyó v. patak ágya), mely azonban mivel régi szótárainkban ismeretlen, esetleg csak a ném. *flussbett* újabb keletű fordítása is lehet. — Kétségtelenül régi használatú eredeti szó az **öböl**, melynek általános eredetibb értelme „üreges, kivájt, mélyedésszerű tér“ s ez alapon jelenthet „keblet, ölt“ (pl. öblökben rengetik a gyermeket. Faludi) s „tenger öblét“, valamint „folyó medét“ is, mely utóbbinak példája Gyöngyössi Ist. idézete: „a megdagadt Szamos nem térhet *öblében*“ (Nytört. Szót.). Tekintve a magy. *kebel* és vog. *kēmpli* „kleiderschoss“ hangbeli viszonylását a fönt jelzett eredetibb értelem alapján egybevethető szók ezzel: éjsz. vog. *ūmpel* pofa, *umpel-lu* pofacsont, éjsz. osztj. *umpel* „kinnbacken“, déli osztj. *omplak* kiefer (v. ö. finn *ympäri* „umkreis“). — Specialisabb szó az **árok** (*Arukfee* 1055-ki oklevélben), melynek török eredetét igazolják a csag. *arık*, *arığ*, azerbajdsán *arg*, *arç* „furche, ackerfurche; graben, rinne; kleiner bach“ (Zenk.), kaz. tat. *arık* csatorna, árok (Budag I. 26) | csuvas *var* mélység, völgy. — Maga a **meder** szó („víznek legmélyebbje“ Kisd. Szót. „kivájt,

¹ Figyelembe veendő, hogy török eredetűek a szinonim *kicsi*, *kicsiny* szók is: tör. *kiçik*, tat. *keçe* | csuv. *keçen* kicsi, kicsiny.

völgyelt hely: vízmeder, vízággy¹. Tájsz.) szláv eredetű s egy töből fakadt a *mádra*, *nádra* „uterus, matrix“ szóval, úgy hogy e szerint csak olyan kifejezés, mint az *öböl* (v. ö. ennek „sinus“ jelentését), vagy az éjsz. vog. *jā-kakr* „folyóhas, folyókebel“, azaz: meder. A megfelelő szláv szók: ószlov. *nědra*, újszlov. *nědra*, *nadra*, cseh *nádra*, rutén *nadro*, *nádro*, orosz *nedro* „sinus“,¹ melynek két irányú jelentés- és hangbeli fejlődésére érdekes analogia a *cseléd* és *család* szavak (= ószlov. *čeljadъ* familia). — Más szláv eredetű kifejezés a mederre a Jordánszky-codexben előforduló **garat**: „Meghteree-nek az vyzek ew *garattyokba*“ (Nytört. Szót.), a „malomgarat“-nak (szerb, újszlov. *grot*) képes alkalmazása.

Eredeti magyar *part* nevező szók a **part** (*mart*) és **rév** (*ré*). Az előbbinek rokonságát Budenz mutatta ki (MUGSz.) utalva a votj. *bord* és cser. *pürdüž* „fal, oldal“ szókra. Az utóbbit Kőrösi az olasz *riva*-ból származtatja; azonban ez egyeztetés ellen hangtani nehézségeken kívül azon körülmény is szól, hogy a *rév* mint helynév is igen régi alkalmazású s ma is szerepel különböző részeiben az országnak, pl. *Rév* falú neve a Kőrös mellett (Biharm.) és *Rév-Komárom*. Külömben is szorosan egyeznek vele: éjsz. osztj. *rua*, *ruai* „steiles ufer“, *rēp* „hügel“; déli osztj. *rēp* „steiles ufer“, *rēp-voje* „uferschwalbe“ | zürj. *rīp* „uferschwalbe“ | vog. *rēkw*, *rekw* (kicsinyítő-kw képzővel) „meredek folyópart“. — Az omló *part* szakadékait képes szólással **torok**-nak (Balaton), vagy **szirt**-nak nevezik (Szeged; többese: *szirtok*. H. O.) Az utóbbi nyilván a *hegy-szirt*, *nyak-szirt* összetételek utórésze s mint ilyen egyezik a votj. *čirti* „hals“, zürjénP. *šurdi* „rücken, rückgrat“ szavakon kívül (MUGSz.) a törökségben elterjedt *sirt* „hát, hátgerincz, hegygerincz“ szóval is (tat., altaji *sirt* „gerincz“, nogaji *sirt* „hát“, oszm. *sirt* „rücken, schulter, schulterseite“ Budag. I. 625; Zenk.). — A kivájt partalakulat régi magyar neve: **part-mály** (a *part* mallyát turbokollya. Pázmány. Nytört. Szót.), mely Dunántúl ma is él, *partmálos* melléknévi kifejezésben (Halász. Nyör. XII. 10.). Ez a *mály* v. *mál* igen gyakori szőlőhegyek neveiben az Érmelléken és

¹ A *meder* és szláv *nědra*, *nedro* végzeteinek viszonylására nézve v. ö. a következő analógiákat: *beszéd*: szláv *besěda* | *kolbász*: ószlov. *kľbasa*, újszlov. *klobasa*, orosz *kolbasa* | *kapocs*: újszlov. *kopča*, szerb, bolgár *kopče*, török *kopča* | *lapát*: szláv *lopata* | *veder*: szláv *vědro*, *vedro* | *tömlőcz* (Halotti B. *timnuc*): szlov. *temnica* | *könyv*: szláv *kniga*.

Hegyalján (*Csermál*, *Kukukmál*, *Megmál* stb.) s régi oklevelekben is előfordúl (pl. *Irughmal* 1252.; *Kykmal* 1275.); jelent pedig Pesty Fr. szerint (Magyarorsz. Helyn. 206. l.): „olyan hegyoldalt, melynek belseje hasforma, hosszúkás, félgömbölyű és vagy síma, vagy hepehupás; azonban főismertető jele az, hogy alatta különösen, de két oldalán is alacsony fekvésű völgy, vagy út viszen, maga pedig ezen határ a széleken feldomborodott, általán fogva mintha alúl és két szélének egy része ily hosszú magaslattal volna beprémezve, szegélyezve.“ Nem egyéb tehát e *mál* szó, mint a *a róka-mál*, *nyuszt-mál* stb. összetételek utórésze, illetőleg képes alkalmazása s csak véletlenül találkozik össze hangalakjában és jelentésében¹ a **padmaly**, *pandal*, *pandalló* szóval, mely „víztől kivájt partüreg“ jelent és szláv eredetű, az újszlov. *podmol* „uferbruch“, bolg. *podmol* „klippe“, cseh *podmol* „unterwaschenes ufer“ mása (Miklos.).

A vízből kiemelkedő földmagaslatok nevei közül a **sziget** körülíró kifejezés. Mint a bécsi codexben található *zeget* (szeget) alakja mutatja a *szeg-* igének származéka, minélfogva bizonyára így értelmezendő: „szegett földdarab, a szárazföldnek víztől elszegett része“² (v. ö. „*szelet* kenyér“ a *szel-* igéből). Figyelemre méltó, hogy a vogulban valódi nevező szót találunk e fogalomra: *tump*, *tomp*, melynek megfelelője a magy. *domb*. — A kisebbszerű vízhalomok magyar nevei: **hancsik** vagy *handsék*, *hanszék* („zsombék, bozotos helyeken kiálló gyepek, melyről odább lépegethetni“ Tájsz. H. O.), melyeknek törökönai: lozvai vog. *khamsél* „zsombék, láphalom“, éjsz. vog. *χamés mā* v. *χamsiñ mā* v. *χamsüt mā* „zsombékos lap“, tundra, szigvai *χamali* id. Ugyancsak e szócsaládba tartoznak a magy. **hant** és **homp** szók is, mely utóbbi „halom, domb“ jelentésben ismeretes Göcsejben (Tájsz.) és Vas megyében (Nyör. XIX. 221.) a székelyben pedig „hant“ értelmű (*fölhompolni* — fölhantolni). V. ö. mint e szónak megőrzött eredetibb alakját: **komp** „tumulus, meta; aufwurf, rasenhügel, grenzhügel“,

¹ Halász J. ellenében, ki a *padmaly*-t a *part-mály* szóval azonosítva a szláváságból „visszahódított“ magyar szavak közé iktatta (Nyör. XII. 9.) már Miklosich megteszi helyreigazítását (Etym. wörterbuch 186. l.). Részletesebben foglalkozik vele Asbóth O. „A szláv szók a magyar nyelvben“ című értekezésében (46. l.)

² Budenz szerint (MUGSz. 288. l.): *landecke*, *landspitze*; v. ö. szláv *ostrovъ* „insula“, ebből: *ostrъ* „acutus“.

melyből *kompol-* „halmot hány“ (Nytört. Szót.). „Megyer“-féle, azaz magas hangrendű másaik a vogulban: pelimi *komtä*, éjszaki *kamtä* „halom, dombocska“ (or. *bugor*) | kondai *kämp*, éjszaki *kamp*, lozvai *mö-käp*, pelimi, tavdai *kop*. — A **zsombék**, *zsombok*, *sombék* szó a szigvai vogul *šqmli-šqmli* „zsombékos mocsár, tundra“ összetétel előrészeivel látszik egybefüggőnek oly viszonylással, minővel a magy. *homp* ugyanez összetétel utórészeéhez (*šqmli, šqamli*) áll.¹

A víz természeti sajátosságaira vonatkozó kifejezések: **ár** „flut“ (*folyó árja, árvíz*) s ebből **árad-**, *árrad-*, melyek mint Budenz kimutatta a finn *järvi*, lapp *jaure*, mord. *järhkä, ärke* „see“ szóval állanak rokonságban. — Az **apad** eredeti értelme Budenz szófejtő magyarázata szerint: „leül“, amint a vogulban is használatos: *vit jol-ünti* a víz „leül“, azaz: apad. Szokottabb vogul kifejezés az apadásra: *täsi* azaz „aszik, szárad“; e kifejezés egykori használatának nyomai a magyarban: *oszscyu potok* (aszjú patak), *osoi-syd* (asszú séd) víznevek Hontmegyében (1244-iki oklevélben). — A **foly-** eredetibb értelme: „futni“ (amint pl. kitetszik a Nytört. Szót. következő idézeteiből: lata keeth orozlant *foluan* yönny; az égen sebesen *folyó nap*; *folnia* bocsáták az ő jó lovokat) s ezen alapon a *fut-* igének szócsaládjába tartozik (MUGSz.). — A **hullám** „fluctus“ a *hull-* származéka, melynek „fluere“ jelentése van, pl. a Czech codex e helyén: zent weeröd en ream *hwylon* (Nytört. Szót. v. ö. *könnny-hullás*) s a lapp *kolke-*, *golga-*, mord. *kolgi-*, *kolge-*, osztj. *žol-* stb. „fluere“ igékkel van rokonságban (MUGSz.). — **hab** „fluctus, unda“ pontos megfelelői a vog. *žump*, *khump*, *khup* és osztj. *žump*, *kump* „welle“. — A **jég** közugor szó: vog. *jāñk*, *joañk* | osztj. *jeñk*, *joñk* | zürj. *ji*, *ji*, votj. *jo*, finn *jää* | lapp *jägñe*, *jeñ* | mord. *jāj*, *āj*, *ej* | cser *ej*, *i*, „jég“ (MUGSzót.). — A **szaj, zaj** „treibeis“ (melytől: *szajlik*, *zajlik* „mit treibeis gehen“) mása a középzozvai vogul *sai* „treibeis“ (pl. *sai nōti* *zajlik*, *szaj* uszik; *jā sail untēs* a folyó *szaj-jéggel* van belepve), melylyel rokonítható a MUGSz.-tól idézett lapp *cuoke*, *čuokke* „superficies terrae glacie obducta“ szó is,

Vízüledékek: **iszap** „schlamm“. Miklosich szerint az ószlov. *iszpino* „syrtis“ (zátony, fővénytörlet a tengerben), melylyel azonban a magy. *iszap* sem jelentés, sem alak tekintetében nem mutat szoros egyezést. Alkalmasabban vethetők vele egybe a

¹ Az *-ék* végképző, mint a *hansz-ék*, *semly-ék*, *ker-ék*, *árny-ék*, *körny-ék* szavakban kicsinyítő értékű (=dim. -j + dim. -k; Budenz: Ugor Alakt.).

cserem. *joškun* „iszap“ s a természetes „üledék“-féle alapértel-
lem fölvételével: vog. *is-* „leül, leszáll (pl. a madár: *tawliñ uj
jol-isi*)“, finn *istu-*, mord. *oza-* „leülni“. V. ö. képzésére nézve magy.
hasáb: hasít-, *nyaláb: f. nito-* kötni (l. MUGSz.) — **turha** „a moca-
rakban az elrothadt növényekből keletkező iszap“ (H. O.): V. ö.
éjsz. vog. *tawr*, kondai *tawér* „szétkorhadt, szétmállott fa“ s a hang-
viszonylásra nézve magy. *terhe, teher*: osztírt. *tágeri*. — **A homok**
török eredetű: jakut *kumaz* „sand“, köztörök *kum* „homok“, tatár
kumak „háló kivetésre alkalmas, homokos hely“, kirg. *kumak* „homok-
buczka“ (Budag. II. 92.) | mongol *zumagi* „feiner sand“. Megfelelő
eredeti szó: **fövény**.¹ — **atka**: „*atkás* fenék, hol a víz fenekén sok
az akadékos gyökér“ (Komárom. H. O.): V. ö. csuv. *voda* „fa,
tüzifa“, csag. *odlik* „fatörzs“ (Zenk.), oszm. *otun, odun* „holz, brenn-
holz, scheit, balken“, tat. *utun*, alt. *odun* id. **A** csuv. *voda*, a magy.
atka alakhoz oly viszonyban állhat, mint csuv. *sara* a magy. *sárga*
(török *sarig*) alakhoz. — **zákány**: „zákányos víz: könnyen fölszálló
üledékkel bíró, könnyen zavarodó víz“ (Bodva mentén; H. O.);
lengy. *zakał*, cseh *zákal* „kotklumpen“, ószlov. *kaľ* „kot“ (Mik-
los.). V. ö. a hangmegfelelésre nézve: *sármány* — *sár-mál* („sárga
mellű madár“).

A vízi világ állat lakói közül csak igen kevésnek vezet-
hető vissza magyar neve, nyelvünk legrégibb, azaz ugor korszaka-
kába. Ezek közé tartozik a **lúd**, melynek másai a vog. *lunt, lont*,
tavdai *lont*, éjsz. osztj. *lunt*, irtisi *tunt* „lúd“, cser. *ludo, luda* „réce“,
finn *lintu*, lapp *lodde* „madár“ (MUGSz.) Egy másik ily madár név
a **vöcsök** „taucherhuhn (colymbus)“, melynek a különböző dim.
képzéseket nem tekintve pontos mása a lozvai vogul *vänšir* „búbos
vöcsök (colymbus auritus; or. *gagarka*)“; v. ö. végzetét illetőleg
éjsz. vog. *sūr*: kondai *squ* „szú“, magy. *szú*, éjsz. vog. *tūr*; tav-
dai *to* „tó“: magy. *tó*. — **A vízi emlősök nevei közül legfeljebb**
a **vidra** tekinthető ugor eredetűnek (l. fönt 278 l.), melylyel szem-
ben már a **hód** „biber“ a magyar-vogul-osztják nyelvközös-
ség korából eredő török jövevényszó. Megfelelői (dim. kép-
zővel) az éjsz. vog. *χüntel*, alsólozvai *khuntel*, tavdai *khontel*
„hód“ | éjsz. osztj. *χundel* „maulwurf“ | köztörök *konduz*, kojbal,

¹ V. ö. rokonságára nézve: éjsz. osztj. *poγor, puγor*, déli *pogor*,
paugor „insel“, melynek esetleg „homokdomb“ eredeti értelme
lehet, mint pl. a magy. **zátany**-nak megfelelő tót *záton* „sandbank“,
újszlov. *zaton*, mása is „insel, haven“ jelentésű (Miklos.).

altaji *kumduş* „biber“ | karagasz *sqreg hundus* „biber“ *kara hundus* „otter“, csuv. *χondor* „hód“ | altaji *kamdu* „vidra“ burjét *kundetka* „bibergeil“, melyekkel további, alapszóbeli rokonságban állanak: kazáni tat. *kama*, csuv. *χoma* „vidra“, csuv. *χumi* „czoboly“ és *kamčat* „hód“ | votj. *komak* „ratte“. Még a török-ugor alakokban mutatkozó szóközépi mássalhangzó-csoportot őrizték meg a *vakand*, *vakond*, *vakondok* „maulwurf“ szók, melyek hogy *vak-hond*, *vak-hondok* helyett valók kétségtelenné teszi a „maulwurf“ székely *honcsok* neve (Nyör V. 37, 569.), mely országszerte is használatos a *honcsok-túrás* (*vakond-túrás*) összetételben (l. Nyör XIII. 261.). V. ö. a jelentésváltozásra vonatkozólag: éjsz. osztj.; *χundel* „maulwurf.“ — Más ilyen őskori ugor-török érintkezésből származó szavunk a **hattyú** „schwan“, melynek másal az éjsz. vog. *χatān*, déli *khvatēn*, tavidai *khutān* | éjsz. osztj. *χōtān*, *χōtēn*, szurguti osztj. *kotteñ*, irtisi osztj. *χōtēn*, *χōdān* „hattyú“, mint Budenz ráutalt (Ny. Közl. XX. 152.), a török-mongol *kotan* „pelikan“ szóval állanak kapcsolatban (l. alább a *gödény* szó tárgyalását). — Őskori ugor-mongol érintkezésből, (melynek léteztét több más műveltségi szón, különösen természetrajzi néven is módunkban van észlelni), magyarázható a **daru** (plur. *darvak*) „kranich“ alakja a magyar és keleti ugor nyelvekben: éjsz. vog. *tāri*, lozvai *tōri*, kondai *tōri*, pelimi *tōrē*, tavidai *tāro* „kranich“ | éjsz. osztj. *tōr*, *tōra*, irtisi *tōra*, szurguti *tāraχ* id. | zürj. votj. *turi* id. | jakut *tuŕuja* „kranich“ | mong. *toχoriχun*, *toχoriu* id., burjét *tokorūn*, *toχorūn*, *togoŕa* id. | tunguz *tokorou*, *tokorof* id., melyeknek másnemű képzését tüntetik az oszm. *turna*, csag. *torna*, kaz. tat. *torna*, altaji *turna*, kirgiz *tirna*, karagasz, csuvas *turňa* s ebből cserem. *turna* „kranich“. (L. Nyközl. XVIII. 85. és XX. 151.).

A többi vízi állatok magyar nevei, amennyiben eredetük kimutatható, általában idegen s leginkább a magyar nép vándorlási korszakában szerzett török és mongol elemek. Ilyenek: **czicz-kány** „spitzmaus (sorex araneus)“: csag. *sīčkan*, kirg. *sīškan*, altaji *čičkan*, oszm. *sīčan* „maus, ratte“ (Budag. I. 621), kaz. tat. *tičkan* id. — **czakó** „storch“: mongol *caχolaj* „reiher“, burjét *saka*, *caχalai* „eine mövenart“ | mandsu *čaku* fehérnyakú (madár v. kutya), *čakuχa* „fehérnyakú szarka“, *čakulun* „fehérnyakú (varju v. csóka)“. L. Budenz: Nyközl. XX., 152. — **gólya** „storch“: burjét *galuñ*, *galū*, mong. *χalarχun* „gans“ | tunguz *galaf* id. || altaji tat. *kūüle* galamb | csag. *kōlēnke* „khinai tyúkfaj“ (Vámb.) mord. *gula*, *gulu*,

kulä, gulä galamb | zürj. *gulu* id. (l. Nyközl. XXI., 116.). — **gém** „reiher“: votj. *ken: ken-dukta* „fajdtyúk (tetrao urogallus; *dukta* id.), *kivenäm* „gólya“ (Potanin). | zürj. *kön: kön-tar* „auerhahn (*tar* „birkhuhn, tetrao tetrrix“) kojib. kar. *kögön* „enterich“ | jak. *kögön* id. | altaji tat. *küñkenäk* „túzok (otis tarda)“. L. részletes hangtani igazolását Nyközl. XXI., 120. — **kócsag, kolcsok** (PárizP.) „fejér gém“, melynek alaprészében a *gém* példaképét alkotó török *kögön* „kacsa“ szónak csuvas *këwagal* „kacsa“ megfelelőjét¹ ismerhetjük föl. A végzet képzőjét tükrözik a cserem. *kuvolžo* „nyirfajd (tetrao tetrrix)“, votj. *kočo*, permi *kenžak* „szarka“, továbbá mord. *M. kucka* „reiher“. (Ahlq.) szók is, melyek a mord. *kaval* „kánya“ szóval egyetemben mind a jelzett csuvas alaknak képzős s a nélkül való átvételei. — A **bölbömbika** „ardea stellaris, rohrdommel“, mint a régiséghez többször található *ökör-bika* névpárjából is következhető a *bölbénybika* változata, mely a népetimologia közreműködésével *bömbbika* és *bömbös bika* alakokat is nyert. (Uj Tájsz.). Hasonló kifejezés a burjét *ukur* „reiher“ is: v. ö. mong. *üker* „rindvieh“ (magy. *ökör*), Maga a **bölbény** „auerochs“ török eredetű szó, másai a csuv. *polan. pëlan* „rénszarvas“, csag. tat. *bulan*, altaji *pulan* „jávör“. — **gödény** „pelikan“: jakut *kütän* „ein besonderer landvogel von der grösse des kranichs“, | csag. *kotan* „storch; pelikan“ (Budag. II; 70, 85.) mongol *žutan* „pelikan“ | mandsu *kutan, utan, kōtan* id. (Nyör, XIII, 260; Nyelvt. Közl. XX, 152.). — **szárcsa** „fulix, vízityúk“ (PárizP.), „fulica, larus“ (Calep.): mord. *M. šoržau* „möwe“ | finn *sorsa* „kacsa, rucza“ csag. *sariče* „ein kleiner raubvogel mit gellichem rücken u. aschgrauem bauche“ (Vámb.) | azerb. *serčä*, oszm. *serče* „sperling“ (Budag I, 625.), csuv. *šerži*, cserem. *sarzi* id. tunguz *sar* „möwe“, mandsu *sar* „eine falkenart“. — **sirály** „larus, möwe“: kaz. tat. *čarlak: ak č.* „sirály, halászmadar“ (Budag. I, 66.) | csuv. *čarlan* „gém“ (Zolot), cserem. *čarlan* „sirály“ tavidai vog. *čara*, kondai *šorč, šorč* „sirály“ | zürj. *čirak* „möwe“. A magy. *sirály* a tat. *čarlak* alakhoz viszonyítva képző nélkül jelentkezik, minek analogiáját fönn volt alkalmunk látni a *pocsér* szónál (l. 285. l.). Jegyezzük meg, hogy a kezdő szótag mély hangzójának *i*-re való gyöngülése közvetetlen ócsuvas hatásból magyarázható (l. fönt 179. l.)

¹ V. ö. e hangváltozásra nézve: csuv. *këwak*: tör. *kök* „kék“ csuv. *këwagaržën* galamb: tat. *kügärčën* id. || magy. *kökény*, kirg. *kügen* meggy, oszm. *gögem* „schlehe“, mong. *kügül* schleedorn: csuvas *kigel* engelwurz, *kigen* rieswurz.

— **karakatna**, *karakatona* „colymbus, taucher“. SJ. („karakatona fekete madár oly nagy, mint egy örvös galamb, nagy sereggel tartózkodnak a pusztákon“. Gvad. Nytört. Szót.) Előresze nyilván a köztörök *kara* „fekete“, utórésze pedig a *kotan* „golya, gödény“ szó, melyet csak a népetimologia alakított „katoná“-vá (már a Jordánszky codexben: *kara kathona*; a Nyelvtört. Szót. is a „katona“ szó alatt tárgyalja). A *kotan* névnek több vízi madárfajra való vonatkozását mutatja az is, hogy a kirgizben *kök kotan*, azaz „kék k.“ a „golyá“-nak neve (Budag.); Vámbéry szerint pedig csag. *kutan* „wiedehopf“ (Sprachstud.) — **kígyó**, *kilgyó* (Moln. Alb.), *kéjő*, *kényő* „anguis, schlange“: mong. *χaliγun* „fischotter; biber“ (v. ö. a jelentéseltérésre vonatkozólag: ném. *otter* „vidra“ és „siklókígyó“) | burjét *kaluñ*, *χaluñ*, *kalū*, „otter“ | tunguz *kulin*, „schlange“ *kaluñ* „otter“ | mandsu *kajlun* „otter“ || votj. *kij*, *kěj* „kígyó“ | mord. *kuj* id. | éjsz. vog. *nāli* (tő: *nāly-*), lozvai *nohi*, tavidai *nālo* (szókezdő *n*—*n* változás fölvételével; l. Nyelvtud. Közl. XXIII, 87). Szem előtt tartva, hogy a székelyeknél „féreg“ jelent „egeret“ is, e szó családjába tartozóknak kell tekintenünk a következőket is: mong. *khuluγuna*, burjét *kulguna*, *χulgana* „maus“ | tunguz *kuluguna*, *kul-guna* „maus“, *kulikan* „wurm“ (v. ö. lozvai vog. *wüt-nāli*, tavidai *ut-nālo* „pióca“, tdk. „vízi kígyó“) cserem. *koła*, *kala* „eger“. — **béka** „frosch“, *teknős béka* „schildkröte“: oszm. *baga* „allgemeiner name der tiere vom froschgeschlecht; schildkröte“ (Zenk.), csag. *baka*, kojbal *baga*, karag. *paga*, altaji *paka*, *paga*, jak. *baγa* id. | mongol, burjét, *baka*, *baγa* id. Az első szótag mély magánhangzó-jának magas hangba való átesapására nézve l. fönt — l. — **göre** „vízi borjú“ (Tájsz.), azaz „vízi gyík, wassersalamander, lacerta aquatica“. Tekintve a *gyék*, *béka*, *rák* és *zsába* (szláv *žaba* „frosch; halsbräune“) hasonló alkalmazásait, kétségtelen, hogy e szóval azonos a teljesebb hangtestű *görvély*, *görvény* szó, (v. ö. *körte* és *körtvély*, *este* és *estvel*), melynek értelme: „öszvegyült keménység a bőr alatt, többnyire a nyak körül“ (Kisd. Szót.), „scrofula“. Ennek alakilag megfelelnek a mong. *gürbel* „eidechse“, burjét *gulmer*, *gurbil*, *gulber* id. | kirgiz *külbreü* „tyúkszem“ (Budag. II, 160.). V. ö. votj. *kwañim*, *kwañil* „kagylócsiga“ (l. Ny. közl. XXI, 112.) csag. *kurmak*, *kurbaga* „béka“ (Budag. II, 77.)

Rendkívül feltűnő, hogy míg a rokon nyelvek oly nagy bőséggel rendelkeznek eredeti szavakkal a „récze“-félék nevezetére: a magyarban csak egészen ujkori, jelesen szláv eredetű sza-

vakat találunk reája, u. m. **récze**, *rucza*: ujszlov. *reca*, *raca*, szerb. *raca* „ente“ | rum. *racă*, alb. *rosë* id. || **kacsa**, *kácsa*: tót *káča*, *kačka*, „ente“, tdk. „Katicza“, cseh, lengyel, rutén *kačka* id. (v. ö. *macska*: déli szláv *mačka*, tdk. „Macza, Mária“; *maczkó*: cseh *macek* „bär“ stb. l. Miklos. Die slawischen elemente im magyarischen: *macska* cz.) **kácsér**, *gácsér* „enterich“: cseh *kačer*, tót *káčer*, rutén *kačor*, lengy. *kaczor* id. A mitologiai magyarázati fölvételére, mellyel több hasonló esetet igazolhattunk (l. fönn a *csuka* szó tárgyalását — l.), a „kácsá“-nál nincs semmi alapunk, ménélfogva joggal hihetjük, hogy ama hiányzó szók a vad réczének népnyelvi nevezetei között fognak előkerülni. Talán ilyen az ormánysági **fű-récze** „nöstény vad récze“ (Tájsz.), mely régi szótárainkban is található („fulica, anas sylvestris; vad récze“ Moln. Alb.; többese: *fuak* v. *fuvak*; kicsinyítő képzése: „*fuacska*; *fulicula*“ Páriz P.).

Egyéb szláv eredetű vízi-állatnevek: **eszterág** „storch“: ószlov. *strǫkъ* „storch“, ujszlov. *štrk*, bolg. *štrъk*, or. *sterъk* | ófeln. *storah*, ujfn. *storch* (Miklos.) — **piócza**, *pióka* „blutegel“: ószlov. *pijavica* „blutegel“, ujszlov. *pijavica*, *pijavka*, lengyel or. *pijavka* a szláv *pi-* „inni“ ige származékai (Miklos.). — **nadály** „blutegel“ (l. Halász: Nyör. 344.).

Olasz eredetű szó a **kagyló**, *kágyilló*: ol. *cochiglia* „tengeri csiga“ (l. Szarvas: Nyör. XII., 338.). — Német származású (talán szláv közvetítő úton) a **gunár** „gänserich“: ném. *ganner* id. (v. ö. *rucza*: szlovén *raca*).

A vízi növények nevei közül szintén csak kevésnek megy föl törzsfája a magy. nyelv életének legrégibb korszakába. Ilyenek: **fűz**, *fűz-fa* „weide“ (régie emlékekben: *fűz*, *fűzfa*): zürj. votj. *bad-pu* „fűzfa“ | irtisi osztj. *maŕta*, szurguti osztj. *magda* „weide“ (salix pentandra) | finn *paju*, orosz lapp *pajj*, *puije* „fűzfa“, mord. *poju*, *poj* „nyárfa“. ¹ — **Nád** „rohr, schilfrohr“: erza-mordvin *nuděj*, *nudě*.

¹ Bármily nagy is a látszólagos eltérés a zürj. votj. *bad* és magy. *fűz* hangalakja között, a kettő egymásnak szoros megfelelője. A *bad* alak t. i. az illető nyelvek hangsajátságai szerint ebből fejlődött: *pajt, v. ö. votj. *mad* „mese“ — vog. *mājt*, *mōjt* | votj. *kad* -ként, -képpen vog. *χaitēl*, *khoitēl* id. | votj. *dođi* szán — éjsz. vog. *tuit* úri szán | votj. *kwał* „hat“: zürj. *kwałt*. Ezen *pajt-nak (mely különben szókezdő *m-b* változással az osztj. *maŕta* alakban is fölímerszik) szabályos mása magyarban: *fűz*, *fűz*, úgy mint a vog. *tait*, osztj. *tūget*, *tūt* „tűz“ szóknak: magy. *tűz* (tyz Jord. Cod.). Tő szerinti rokonságban állanak a zürj. votj. *bad*, magy. *fűz* ala-

íudí „nád, nádsíp“, moksa-mord. *nudíks*, *íudejks* „nád“.¹ — **káka** „juncus, scirpus; binsen“, *gyékény-káka* „grosse seebinse“: éjsz. vog. *zāñzej* rietgras, carex (or. *osoka*)⁴, lozvai, kondai *khōñkh* id, tavidai *khōkhq* „nád“ || csuv. *hoz* „káka“, altaji *kogo*, kirk. *koga* „káka, egy neme a nádnak“ (Budag. II., 85.); oszm. *kova* „binsen“ (Zenk.) kaz. tat. *kaki*, *kuki* „ribiszkefaj“ (Bálint). — **zuz** ebben: zuzmó „flechte (lychen)“, melynek utórésze a szláv eredetű *moh* „moos“ (ószl. *mohr*, or. *moz* stb.) előrésze pedig a lozvai, pelymi vogul *šunš* „rénzuzmó“, éjsz. vog. *sūns* „usnea barbata“ (Ahlq.)

Egyébként a vízi növények magyar nevei török eredetűek. Ezek közé tartoznak: **szisz-fa**, *szűsz-fa* „fűzfa“ (Baranya; Tájsz.), „vitex, Ábrahám fája“ (PárizP.), „kecskerágó fa, agnus castus, schafmülle“ (Melius Herb.): csuv. *sűžä* „fűzfa“ | kojb. *söt* „weide, erle“, oszm. *sügüt* „weide“ (Zenk.), *söüd* id. (Budag. II., 648.), jakut *uöt* „eine art weide“. A magy. alak csuvasos jellegére nézve l. Nyközl. XXI., 127. — **gyékény** „typha palustris; matta, teges; binse; strohdecke, matratze“: kaz. tat. *jikān* gyékénykáká, csag. *jeken*, *jiken*, „rohrmatte, die binsen aus welchen matten gemacht werden“ (Vámb. Stud.) | éjsz. vog. *jakān* „gyékénytakaró“, *jakān-pum* „gyékénykáká“; irtisi osztj. *jegan* „schilfmatte“ || votj. *šakan* „gyékénykáká: gyékénytakaró“ (csuvas úton jött török jövevény-szó) | lozvai vog. *šäkwān*, kondai *soxwēnt* „kannamosó zsurló (equisetum)“. — **sás** „carex, juncus; rietgras“, *sásé* (Kisd. Szót. 240.): votj. *šaši* „rietgras, segge“ tat. *saz* „segge, rietgras“, oszm. *saz* „schilfrohr, binsen“ (Zenk.). — **karakány** „tüskés, éles, bokros sás“

kokkal a finn *paju* stb. idézett ugor alakok. V. ö. a -t képzőre nézve: magy. *nyuszt*: baranyai *nyuszká* „nyúl“, vog. *ñoys* nyuszt magy. *nyest*: finn *näätä* id. | magy. *evet*: irtisi osztj. *taña*, éjsz. osztj. *langi* „eichhorn“ vog. *vantért* „vidra“: déli osztj. *vānder* | osztj. *ūt* „úr“: vog. *ūtér*.

¹ Budenz ez egybevetés ellen két hangtani nehézséget hoz fel: 1. hogy a mordvin alak szókezdő *n*-je eredetibb magashangúságra vall; — 2. hogy a magy. *d*-vel szemben a mordvinban nem *d*-t, hanem *nd* mássalhangzócsoporthoz szoktunk találni a szó közepén. Paasonen „Mordwinische Lautlehre“ munkájából látjuk, hogy a mord M. *íudí* szókezdőjének palatalizációja hanghasonulás következménye a mord E. *nudej*-ben mutatkozó *j* és *đ* mássalhangzók hatása alatt (l. 51. l.). Ami pedig a *nád* végmássalhangzó-ját illeti, ennek etimologia értéke olyan, mint az *édes*, *vidés*, *büdös* szavakban, melyek szintén nem ugor *nd*, hanem *d* megfelelői (v. ö. vog. *āt* „szag; íz“, vog. *cit* „víz“, finn *mätä* „putridus“; l. MUGSZ.).

(Tisza mellék. Tájsz.); *kalokány, kolokány* „tóban nőni szokott szűrő fünek neme“ (Bodrogköz. Tájsz.): burját *kargana* „spermpflanze“, mongol *kharaghana* „robinia caragana“ (Kowalevski 831.), *khalakhaj* „nessel“, *khalakhaj* „pfeffer“ | altaji *karagan* „eberschenbaum, vogelbeerbaum (or. *rjabina*)“, kirg. tat. *karagan* „robinia caragana“ (Budag. II., 46.), kojb. *kalagaj* „nessel“. — **csáté, sáté** „apró sás“ (Székely): éjsz. vog. *saptä, saptä-pum* „gyékénykák (= *χᾱῖνεῖ*)“ | tobolszki tatár *sucut* id. (or. *osoka* Budag. I., 713.). Ugyane szónak csuvas jellegű változata a magy. **szittyó** „binse, rietgras (PárizP), melynek a mai török nyelvjárásokban ki nem mutatható közvetetlen példaképe behatott a szlávságba is, hol ujszlov. *sit* „binse“, szerb. *sita*, cseh *sít*, rutén *sytnyk*, orosz *sitnik* stb. másait találjuk (l. Miklos. Etym. wörthb. 296, hol a szláv *si-* „kötni“ ige származékainak vannak magyarázva ad. analogiam: *juncus* és *jungo*).

*

Összefoglalva vizsgálataink eredményeit a halászat és vizi élet magyar szókincsének művelődéstörténeti tanulságait a következő pontokban állíthatjuk össze:

1. A magyarok ősi életmódjára vonatkozó legrégebbi történeti följegyzéseknek vallomásait, úgy szintén a mai magyar népies halászat tárgyi néprajzából folyó következtetéseket teljes mértékben igazolják s tudományos hitelűvé erősítik a halászat és vizi élet magyar műszavai, melyeknek alaprésze a nyelvi s ennél fogva népi élet legrégebbi korszakában, az ugor népek közösségéből való kiválás előtt keletkezett, első gyarapulása pedig a történeti fejlődés azon szintén igen régi korszakába esik, midőn a magyar önálló népi egyedé alakulva valamely török népfajjal jut élénk kulturai érintkezésbe.

2. Tüzetesebben véve ugor eredetű a *hal*-nak ezen általános neve s jellemző testrészei közül a *hólyag*. Egy másik jellemző testrésze, a „kopoltyú“ nem igazi nevező, hanem leíró, illetőleg jelzői kifejezéssel van jelezve e szókkal: *szilvány, szirony*, s ugyanilyen a törökségből származó *kopoltyú* is. — Figyelemreméltó az *ívni* szó eredetisége, míg vele szemben az *ikra* szláv jövevény, mely helyett előbb valamely „tojás“-féle általános jelentésű szó lehetett használatban, a nyelvrokonság után indulva talán a *here* szó.

3. Az egyes halfajok nevei közül ugor eredetűek: a *keszeg, kecsége, dörgicse, görgicse, őn, sőreg, sügér, kűsz, ponty, víza, meny,*

harsa, csík, süllő, buczó, baksa, tok és tat-hal, melyek közül némelyik (mint különösen a *viza, meny, süllő, csík*) behatolt az ugarságból a szláv nyelvekbe s részben tovább is terjedt. A régi török érintkezés maradványai: a *csabak, czompó, kard, göte* s talán a *kándró*. — Ezekkel szemben újabbkori, jelesen szláv hatás visszatükrözései a *csuka, balin, bőke, bules, dévér, galócza, kolty, guluz, ingola, jász, kárász, kelen, kolcz, luzarcz, márna, paducz, petike, piszke, pisztráng, platyicza, czápa, tergélye* halnevek s német alapuak: *bökle, bikkely, domolykó, dobár, gob-hal, löbő, koncz-hal, konczár, kölönte, lögga, nyerfli, ol-hal, ökle, parcs, peleh, rászpó-hal, retke, semling*.

4. A hálóféle szerszámok közül bebizonyíthatólag törzsökös magyar nevűek a *háló, póné, csuhé* és *mét-háló*, törökből származó a *gyalom* s talán a *kecze* nevezet. Szláv nyelvi hatásból eredtek a *marázsa, szák* s több más kis területen használt sajátos hálófajok nevezetei. — A háló alkatrészei közül föltűnik mint eredeti nevezet a *para* s mint régi török nyelvbirtok a *gyalom* mellett a *káta* és *szebezs*.

5. A rekesztő halászat eszközeinek nevei közül ősrégi eredetűek: a *vejsze, őr-háló*, továbbá a *varsa*. Török eredetűnek látszik a *czége*. A részek műszavai közt több van szláv eredetű, mint: *lésza, kotrócza, peletér, pelőcze*, mások, mint *kürtő, korcz* török eredetűek.

6. A horgászat és szigonyos halászat eszközei közül csak a legprimitívebb nemekre az *ág-ra* és *tű-re* van eredeti nevezet; a többi műszó, jelesen a *horog, szigony* és *szaka* török eredetű. — Megjegyzendő, mint ide tartozó eredeti műszó a *pedzeni, pecczó*.

7. A halászati járulékeszközök nevei közül ősrégiek a *hajó* s az eredetileg „tutaj“ értelmű *para*, a törökség nyelvtérletéről valók: *szál, sajka* és *tömlő*, a szlávságéről: *csolnak* és *ladik*. — A hajó alkatrészei közül is fennmaradt egynek ugor korbéli neve-zete, t. i. a *tat-é*, míg vele szemben pl. *kormány, timon* szláv eredetűek, az összetételes „hajófar“ kifejezés helyettesei. — Az *evező* eredeti jelzős kifejezés. — Igen föltűnő a *szapoly, tidó* és *vonogó* szoros egyezése rokonnyelvi alakokkal, melyek mellett *csónak, csákllya, káncsa, kamó, katka, gyertya, kaszúr, enyv* stb. török eredetűek.

8. Mindezekből kétségtelen világossággal következik, hogy a rekesztő és hálóhalászat kezdetleges alakjai ismeretesek voltak a magyarok előtt, az őshazában is, továbbá, hogy már a legrégibb idegen kulturhatás (valamely török népfajé) ismertette meg velük

a tökéletesebb hálószerkezetet, a gyalomét s különösen a czélszerűbb horog- és szigony eszközöket, mely utóbbiténynyel egybevág, hogy a horogszerű járulékeszközök nevei közt is több a török eredetű (*csáklya, káncsa, kamó, katka*). E vizsgálati eredmények irányadóul szolgálhatnak a magyar népies halászat tárgyi néprajzának kutatói számára, kik ezek alapján pl. a rekesztő halászat hasonló alakjait az ugor népek közt, ellenben a gyalomét, vagy a horgászati és szigonyhalászati eszközökét az éjszaki török népek közt kereshetik alkalmasan.

9. De egyszersmind az is következik az eddigiekből, hogy a magyarok őshazájának vizekben bővelkedő területen kellett lennie. Ezt igazolja az eredeti vízi műszók gazdasága is. Ilyen folyó-víz-nevek: *jó, séd, csermely, sió, aszó, ér, folyó*; állóvíz-nevek: *tó, láp, őrjeg, *nyír, fertő, posvány*; vízrész-nevek: *forrás, buzgó, csurgó, sellő, örvény, öböl*; part- és vízi föld-nevek: *part, mart, rév, sziget, hancsik, zsombék, hant, homp*. Hogy ezekkel szemben a *tenger* török eredetű s hogy e fogalomra eredeti szó a rokon nyelvekben sem található, azt bizonyítja, hogy amaz őshaza nem lehetett valamely tengernek közeli melléke; az pedig, hogy a *tenger* mellett ugyane törökségből átjött a „mocsár, láp” jelentésű *sár* szó s egy sereg mocsárkedvelő déli madárnak a neve (mint *golya, czakó, gém, kócsag, gödény, daru* stb.) arról tanúskodik, hogy amaz, egyelőre közelebb-ről meg nem határozható török népfaj, melynek nagy kulturhatása alatt történetének első korszakában a magyar nép állott, tőle délre, tengertől nem messze eső, mocsarakban bővelkedő területen élhetett. Egyéb természetrajzi, különösen a magyar növénynevek eredetének összefoglaló áttekintése egybevetve a legrégibb történeti kútfők följegyzéseivel e terület földrajzi fekvésének tüzetesebb meghatározásához is vezethet.

úszik (úszkál): ÉV. *ujyeli*, ALV. *ujali*, PV. *vujjeli*, KV. *vuji* | TV. *uqulql*, ALV. *uqurli* „fölfelé emelkedve úszik“ | PV. *nuñ-khuñlql*, ALV. *parri* „a víz fölé szökik“ | *khiuli*, *xiuli* „lefelé úszik“, *tali*, *táli* „fölfelé úszik“ (tdk. „evez“; l. alább) ÉO. *ūs-*, DO. *uđ-*.
 ívik: ÉV. LV. KV. *sēri*, PV. *sēri* (TV. *sēri* „légynyű“) | DO. *zuji-* (v. ö. ÉV. *zulēm* „azon hely a folyóban, hol a hal ívik“).

II. Halfajok.

Csuka: *Esox Lucius* (or. *ščuka*): ÉV. *sort*, KLV. KV. PV. TV. *sart*, ALV. *sart* | TV. *čuražai* csukafiók ÉO. *sārt*, *sōrt*, DO. *peñās*; *paža* „getrockneter hecht.“

Sügér: *Perca Fluviatilis* (or. *okun*): ÉV. *simri*, LV. *simrā*, KV. *somēr*, PV. *simrē* | TV. *čazsēr* ÉO. *šimri* | SO. *jeuž*, IO. *jeu*.

Sérincz. *Perca Cernua* (or. *jorš*): ÉV. *tārka*, LV. *tāri*, KV. *toarei*, PV. *tāri*, TV. *tāru* || ÉO. *tāra*, *lār*.

Konczér, *Leuciscus Rutilus* (or. *soroga*, *čebak*): ÉV. *kāseur*, LV. *kāsi*, KV. PV. *koqsēñ*, TV. *kāsēñ* | KV. *mañs khul* („vogul hal“) LV. KV. PV. *jāit-khul* (or. „čebak“, „íjj-hal“). || ÉO. *kāseu*. — *sebur-žul* „Leuciscus“ (Ahlq.).

Jászkeszeg. *Cyprinus Idus* (or. *jaž*): KLV. *art*, KV. *oqrēn*, PV. *oqrt*, TV. *ārket* | ÉV. *zulēm-žul* (tdk. „ikrából kibujt hal“).
 Aprójai (or. *podjažok*, *jažonok*): LV. *māš-pū*, *wūs khul* (tdk. „kis hal“), ALV. *iš khulke* || ÉO. *avir-nē*. | DO. *āgerna* | obdorszki osztj. *louniñ*.

Márna, *Cyprinus Barbus*: IO. *kelsa*, SO. *kilsi* | ÉO. *kelsi* („leuciscus rutilus“ Ahlq.).

Kárász. *Cyprinus Carassius* (or. *karas*): ÉV. *tūr-žul* (tdk. „tavi hal“), LV. KV. PV. *tur-khul* | TV. *pajil* || ÉO. *zanžāñ žul* (tdk. „tarka hal“) | kondai osztj. *muži*.

Cselle, *Cyprinus Phoxinus* (or. *piskozob*, *mezkozob*): ÉV. *lāñžsāñ*, KV. *lāñsiñ*, PV. *lānsēñ*, TV. *lāñsqāñ*. (V. ö. obdorszki osztj. *louniñ* „cyprinus idus“ Ahlq.).

Czompó, *Cyprinus Tinca* (or. *leñ*): ÉV. *ālēñ*, KLV. *oqln*, ALV. *glēñ* | TV. *tažt*.

*Nyelma, *Salmo Nelma* (or. *nelma*): ÉV. *ūs* (tő: *ūns-*), LV. KV. PV. *uš*, TV. *oš* | ÉO. *vunž*, *unš*, *uns*; *vuš*, *uš*; DO. *uné*.

* A csillaggal jelzett halnevek orosz neveknek szükség esetén alkalmazott magyar átírásai.

FÜGGELÉK.

A vogul és osztják nyelvek halászati műszavai.¹

I. A hal. Jellemző testrészei. Élete.

hal: ÉV. *zul*, LV. KV. PV. *khul*, TV. *khöl* ÉO. *zul*, IO. *zut*. SO. *kul*.

uszószárny: ÉV. *tāñz* (*sis-t.* „háti uszós.”, *kāt-t.* „előuszós.”.

tkp. „kéz-uszós.”, *sorvit-t.* „hastáji uszós.”, *lě'i-t.* „farkúszós.”) |

LV. KV. *tāñkh*, TV. *tāñ*, „háti uszós.” | KLV. *khul-tqul* „oldal-szárnyak”, *khul-kāt-tqul* „előszárnyak” | TV. *khöl-šulāp* „hastáji szárnyak” ÉO. *tāřez*, *zul-tōřol* (tdk. „fischflügel”).

uszófarok: ÉV. *zul-lě'i*, LV. *khul-li* (*khul-lě-tāřep* „az uszó fark hegye”), KV. *khul-lei'* | TV. *khöl-pqñ* || IO. *tujaz*.

kopoltyú: ÉV. *ńazsēm*, LV. *ńāzšēm*, KV. *nažsim* | TV. *ulēs* (tdk. „zápfog”) ÉO. *ńořsem*, DO. *ńařsem*, *ńanřsem* | SO. *lawlak*, *omplak* (v. ö. vog. osztj. *ūmpel* „pofacsont”).

uszóhólyag: ÉV. *žāpēn*, KV. PV. *khapēn*, TV. *khāpēn* | KLV. *khapsei* ALV. *khul-oř-tqul* (tdk. „hal-begy”) ÉO. *žomla* „schwimm-blase”, *puka* („blase” és „kropf der vögel”) | IO. *žama* | SO. *komlañ*.

halpikkely: *zul-sām*, LV. KV. PV. *khul-sēm*, TV. *sām* ÉO. IO. *sōm*, SO. *sām*.

halszálla: ÉV. *zul-lūsm*, LV. *khul-lušm* (tdk. „halcsont”) TV. *ńalı*.

ikra: KV. *mārnā*, FKV. *māřēn*, PV. *marnē*, TV. *mčrnā* | LV. *sānēz* | ÉV. *por* ÉO. *lētāp*, *lētēp*, DO. *māřen*.

haltej: ÉV. *ńis* (*ńinšin žul* tejeshal), KLV. *ńinš*, ALV. *ńiš*, PV. KV. *ńinš*, TV. *ńānši* (V. ö. tobolszki tat. *jinēi* id. Budag. II. 360) || ÉO. *nišēñ* „milch der fische” (?)

halsereg: ÉV. *mul'i*, LV. PV. *mul'* (*mul'i* v. *mul'khati* „a hal seregesen jár”) | TV. *khöl-šoš*.

¹ Rövidítések: = ÉV. éjszaki (azaz szoszvai és szigvai vogul): SzV. = szigvai vogul, LV. = lozvai vogul, KLV. = középlozvai v., ALV. alsólozvai v., PV. = pelimi vogul, KV. kondai vogul, FKV. = felsőkondai v., TV. tavidai vogul | ÉO. éjszaki osztják, DO. déli osztják, IO. irtisi osztják, SO. szurguti osztják. — or. orosz.

- Pérhal, *Salmo Thymallus* (or. *zarjus*): ÉV. *qššū žul* (tdk. „vékony hal“), ALV. *assi khul*.
- *Szirok, *Coregonus Vimba* (or. *sírok*): ÉV. KLV. *soréz*, ALV. *síréž*, FKV. *sōrkh*, TV. *sorékh* („kis csabak“) || ÉO. *soréz*; IO. *sāraž*, SO. *sārak* („plötze“ Castrén).
- *Csokur, *Coregonus Lavaretus* (or. *ščokur*): ÉV. *sukér* || ÉO. *šogor*.
- *Mokszun, *Coregonus Moksun* (or. *moksun*): ÉV. *možsun*, PV. *muksēn* || ÉO. *mužsañ. mužseñ*, DO. *možsañ, možseñ*.
- Héring, *Coregonus Albula* (or. *selotka*): ÉV. *māwel*, KLV. *māul*, ALV. *māwel* | SzV. *nālek* || Kondai osztj. *meul*, obdorszki osztj. *seuri, seuri*.
- *Pizsján, *Coregonus Polkur* (or. *pižjan*): ÉO. *pišan, por-žul*.
- Menyhal, *Lota vulgaris* (or. *nalim*): ÉV. *sī* KLV. *ši*, ALV. *si*, KV. *sei*, PV. *ši*, TV. *šou, šu* || ÉO. *pan-nē* (tdk. „fővény-nő“) DO. *seg, sež*.
- ?Harcsa, *Silurus Glanis*? (or. *šomga*): SzV. *kōm*, ÉV. *vāñkér*.
- Csik, *Cobitis Fossilis*: DO. *imel*.
- Tokhal, *Acipenser Ruthenus* (or. *ošotr*): ÉV. *supi'*, KLV. *supi*, TV. *šupu* ÉO. *sož. suž*.
- Kecsege, *Acipenser Ruthenus* (or. *sterlād*): SzV. *karāj*, TV. *kārkej* ÉO. *kara, kari*.
- Apróhalak általános neveze: KV. *nirk*, PV. *nirke* (or. *nirka*) ÉO. *nirki* „*Acerina Cernua*, *kaulbarsch*“ (Ahlqu.).

III. Halászati eszközök.

Gyalom (or. *úevod*) ÉV. *tali', toli'* (tő: *tal-*), KLV. *tali* | KV. TV. *jalēm*, ALV. *elēm*, PV. *olēm* | ÉO. *tōjol* | DO. *jādam* („zug-netz“) | ÉO. *sōjip*, DO. *sājip* „zugnetz“. Alkatrészei: gyalomháló: KV. *jalēm-taūl* („gyalomszárny“, or. *merožti*), PV. *olēm-taūl* („gyalombőr“), TV. *elēm* „háló“ (or. *šet*) | PV. *uqmrē olēm*, TV. *pail elēm* „sűrűszemű háló“, PV. *luptē olēm*, TV. *šou elēm* „gyér-szemű háló“, TV. *sērāž jalēm* id. | ÉV. *tali-sam*, KL. *tali-šām* „hálószem“.

Gyalom-inak (kötelek): ÉV. *tali-sipēt* (or. *tifeva*; *numi tali-sipēt* felső, parás ín, *joli tali-sipēt* alsó, köves ín), KLV. *tali-šipēt* (*nuñkhe šipēt* felső ín, *jolkhe šipēt* alsó ín, | KV. *sépēt* (*nom-sépēt*, *jal-sépēt*); TV. *jalēm-šōpēt*.

Parák (a felső kötelet fönttartó úszófák): ÉV. *zarwés* (or. *naplary*), KLV. *tali-šipét-poart* („gyalomkötél-deszka“) | ALV. *kwarcés*, PV. *kwarés*, TV. *khurkhas* || ÉO. *tōʔol-podali* „schwimmhölzchen an einem zugnetz“ | DO. *top* „floss am netze“.

Inkövek (v. sárgolyók az alsó inon): ÉV. *tali-āʔwtés* (or. *kibas*; „gyalomkö“) KLV. *tali-ōʔwtés* | KV. *jalém-ōʔwtés* | PV. *kīpés* | TV. *jalém-ku* („gyalomkö“).

Káta (gyalomzsák): ÉV. *tali'-matná* (or. *matná*), KL. *tali-matná*.

Apacsfa (a gyalom partfelén): ÉV. *tali'-gul-jiw* (or. *kleč*; „gyalom-végfa“) | TV. *pil-jiw*.

Vonókötél: ÉV. *cāt'-gul-kwālī* („partvégi kötél“), *tali'-sāki*; KLV. *tali-sāki* | KV. *jalém-rasnā*, PV. *olém-rasnē*, TV. *jalém-kālu* | IO. *jinda*, SO. *jindez* „zugseil“.

Működés: „gyalommal halászni“: ÉV. *talyēl talyarē* („gyalommal gyalmoztatik“). KLV. *talēl taljau* v. *sqitau* | AhV. *ēlmēl sqitau* | TV. *jalēm khartulal*, KV. *jalēm kharti*, („gyalmot von“) || ÉO. *tal-* (*tallem*) „ziehen, schleppen“, *soip-* (*soipilēm*) „mit zugnetz fischen“.

„Gyalmot bevetni“: ÉV. *tali' rqsawē* v. *rēpītālawē* | KV. *jalēm rqsarē* | PV. TV. *rqstau*.

„Gyalmot húzni“: KV. *cozır*, PV. *sqituz*. — „gyalmot fölszedni“: ÉV. *ngāz-atilawē*.

Métháló (or. *šet*, *mero:ā*): ÉV. *zulp*, KLV. PV. *khulēp* | TV. *ēlēm* ÉO. *zōlēp* „netz“, DO. *zōdap*.

„Méthálóval halászni“: ÉV. *zulppi*, KV. *khulppi*. — „fölállítani“: ÉV. *zulp ūntti*, LV. *māyti*; TV. *ēlēm utti* v. *māyti*.

Keczeháló (or. *kalīdan*): ÉV. *zultnē pon* (v. ö. KLV. *lunt khulti* „a lúd orrával kutat, keres“) || ÉO. *zulta-pun*.

„Kecézni“: ÉV. *zulti* — Keczemadzag: ÉV. *zultnē kwālī* ÉO. *zulta-kel*.

Pirittyháló: ÉV. KLV. PV. *sirp* (or. *sirp*; sebes folyóvizeken két ladiktól vont háló, melybe a halat gübüléssel beleriasztják)

ALV. *šoʔwēl*

„pirittyhálóval halászni“; *sirpi*, ALV. *šoʔi*

„gübülni“: KV. *khul ālēs-kwērnē kōmpoʔ* „a halat a fogó szer- számba hajtani zurbolással“.

Szákhaló (or. *sak*): ÉV. LV. KV. *tōp*, PV. *top*.

Járulékok: Hálótű (fából): KV. *tōs*. — Hálókötő deszkácska:

KV. *tēp*. — Hálófonal (léhés): ÉV. *ponēl* „kenderfonal“, LV.

panlä, KV. *pānlē* | KV. *maīs pānlē* „csalánfonal“ (tdk. „vogul kender“) | TV. *polnā* kenderfonal.

Patakczége (or. *jéz*; vékonyan hasított lécekből álló sűrű vízkerítés varsanyilással): ÉV. *ārpi*, KLV. *oarp*, ALV. *arp*. KV. *oqrēp*, PV. *oarp* | ÉO. *pol*, *pot* „fischwehr, quer über einen kleineren fluss gebaut“.

Folyóczége (or. *zapor*; fenyő- és nyírfarudakból készült czége, melyek oszlopokon keresztbe fektetett gerendákhoz vannak rézsútos állásban erősítve; l. H. O. „Magyar czége“): SzV. *āri*, ALV. FKV. *ār*, TV. *āri* | AKV. PV. *uśmä*, FKV. *ūsēm* || DO. *var* „stromwehre beim lachsfang“.

Alkatrészek: „lécz, karó“: ÉV. *sa'ilä*, KLV. *sailä*, ALV. *saila*, KV. PV. *saile*, TV. *saila* | „rúd“: ÉV. *sir*, LV. *šir*, TV. *ulā* || ÉV. LV. KV. *ün* a patakczége lécei közé vert vastagabb rúdak, illetőleg czölöpök, melyekhez a keresztfákat erősítik | ÉV. *sax-jür* a víz alatti kereszttrúd. KLV. *oarp-šir* id. | KV. *rotē* a víz fölötti vízszintes rúd | KV. *vit-sakh* a folyó czége kerítése | KLV. *oarp-šep* ágas oszlop a czége fölött, melyre a czégepallót helyezik.

„czégevég“: ALV. *arp-sām*, PV. *oarp-sām*

„czégekapu“: LV. PV. *jāzuv* (tő: *jäng-*, pl. *jängēm jel-rapwēs* czégem kapuját elállotta a gaz).

„a folyót czégével keríteni“: KLV. *jā oarqū*, TV. *Täut ju-āri*. **Varsa** (fonott; or. *morda*): ÉV. *kamkä* LV. *kämkä*, KV. *kämke*, PV. *komke* | TV. *morta* ÉO. *pun*, *pon* „fischreuse aus weide geflochten“.

Alkatrészek: „Vöresökrész, a kijáró előrész“: ÉV. *kamkä-šqut* (or. *matik*).

„Szád, nyílás“: ÉV. *sünt*, LLV. *sut*, ALV. *sq̄t*, KV. *sunt* TV. *sont*.

„Torok, vöresök“: ÉV. LV. KV. *tur*, TV. *tor*.

„far, hátrész“: LV. TV. *puj* lejáró „segge“ (melynek kinyitásával a hal kihull): KLV. *pui-sōn*, ALV. *pui-lapsēz*, AKV. *kämke-lāpēlk*, FKV. *kämke-lāpkē*, PV. *komke-lāpēlk*.

„Abroncsféle körfonat“: KLV. *kiš*, ALV. *kämkä-sālp* (nyírvesszőből), PV. *salt-pārma*.

„Varsakiemelő nyél“: PV. *komke-nāl*.

Nemei: KLV. *sailā-kämkä* hasgatott szilánkból font varsa, *šir-kämkä* füzvesszőből font varsa | *märäu k.* kerek v., *pattā k.* lapos, szögletes v.

A varsát „lehelyezni“: ÉV. *untti*, LV. *utti* | „fölemelni“: ALV. *tušli*.

Mélyebb vizekben a varsa szádja elé egy más varsaszerű, igen nagy szádú fonott alkotmányt helyeznek, mely arra szolgál, hogy a hal a kis szádú varsát ki ne kerülhesse, hanem amaz alkotmány nyílt, szük torkán keresztül, okvetetlenül bele igyekezzen. Ennek neve: ÉV. KV. *pös*, LV. *poš*, PV. *pgš*. — Alkatrészei: KV. *pös-khurš* „torka“, *pös-mōñkhu* „fara“.

Háló varsa: (or. *važan*): ÉV. *ūsmā*, KLV. *sqip* | EO. *ūšēm*, *vōšēm*, („or. *važan*), *sučēm*, *sūčom* „fischreuse aus zwirn“, DO. *sājep* „reuse“.

Vejsze (or. *kotec*): PV. *vērē*, ALV. *vēri*, KV. *vēri* „kisebbszerű sűrű léczkerítések a folyó partjától kiindulva, vagy a tó közepén alkalmas utvesztőkkel, hogy a hal a kerek kürtőkbe betévedjen, de ki ne jöhessen“.

Haltartó ketrecz (or. *sadok*): AKV. *khworē*, FKV. *kursēl* „a vízbe vert halkerítés, melyből a halat zsákkal emelik ki“.

Horog (általában; or. *udocka*): ÉV. *vāntēp*, KLV. *vāntēp*, ALV. *vāntēp* | PV. KV. *vognēp*, TV. *vānp* | DO. *venep* | EO. *niši*.

„Horgot bevetni“: ÉV. *vāntēp pāxtlawē* v. *ēlā xosulantawe*, KV. *vognēpli* | DO. *venept* „angeln“.

„Kisebb fajta, nyári halászatra való csuka- és menyhal-horog“: ÉV. *χās*, KLV. *khās*, ALV. *kās*, TV. *khās* (or. *žerlica*) | PV. *kos* „fahorog csukára“. — „bevetni“: ÉV. *χās untti* | „horgászni“: ÉV. *χāsli* || „a kis halból álló csalit föltüzni“: KLV. *khul nukh-tērpēptqu* (ebből *tērp* „csali“; EO. *tarēp* id.), PV. *nuñk-puptqu*.

Nagyobb fajta, kétszeresen görbe, téli halászatra használt horog: LV. *kūrēx* || *k.-kurgli* a zsinege, *k.-ñir* uszófája, parája | *kūrēx ūnlux minentēm* horgászni, horgot „ülni“ megyek.

Czafrangos vonóhorog (or. *dorožka*): saját kovácsolású, fényesre kicsiszolt nagy horog, melynek lapos szára és nyakán fehér v. vörös vászon- v. posztóczafrangja van oly czélból, hogy a csuka v. menyhal annak mozgását látva azt ficzkándozó halacsának nézze és bekapja. A halász csónakban ül s a horog zsinegét kezére, egyszer pedig kisujjára csavarva halkan evez lefelé. Ha a hal a horgot rángatja a halász kisujján megérzi (l. hasonlót: H. O. 358. l.). LV. KV. *kāskēn*, PV. *kēskēn*, TV. *kiskān* (v. ö. zürj. *kiskan* „húzó“, ebből *kisk-* „húzni“). — Alkatrészek: TV. *k. poñ* maga a horog, *k. kālū* madzaga, *k. tērp* czafrangja („csalija“).

Szigony: EV. KV. *pütép*, LV. *putép*, PV. *putép*. | TV. *pütap* (a *püt-* „bökni, döfni“ igéből: „döfő“). — Alkatrészt: KLV. *pütép-āñā* „áll, szakája, visszája a szigonyhorognak“ (*āñ* „áll“). — „szigonyozni“: *pütpél sañkau*, ALV. *putpél khul sañwé* „a szigony-nyal ütik a halat“, KV. *pütpél pūtau* „döfik“.

Faszigony menyhالفogásra (or. *šmar*, *šmorok*): TV. *käi*.

IV. Halászati járulékeszközök:

Ladik: EV. *žāp*, LV. KV. PV. *khōp*, TV. *khāp*. || ÉO. *žāp*, *žōp* | DO. *rit* (= EV. *rantä* „nagyobb fajta ladik“).

Van: EV. *jāren žāp* v. *žūriñ žāp* („szamojéd“ v. „széllal megtoldott“ ladik) és *māñsi žāp* v. *žūrtal ž.* („vogul“ v. „széltelen“ ladik) | PV. *khāññ khōp* „meredek, azaz mély ladik egyenest fölálló oldalakkal“ és *khāmē tušp khōp* „lapos, szétálló ladik“ | TV. *khañšēž khāp* „könnyen ingó, magas ladik.“

Alkatrészek: „ladikszél“ (a törzsből vájt ladik széleihez fagyökérrel varrott, ácsolt deszka, melynek czélja, hogy a ladik általa nagyobb térfogatot nyerjen): EV. *žāp-žūr* (or. *naboj*), LV. *khōp-khur*, TV. *khāp-khor*.

„ladikorr“: EV. *žāp-ñol*, KLV. *khōp-ñol*, ALV. PV. *khōp-ñal*, KV. *khōp-ñal*, TV. *khāp-ñal*.

„ladikkormány“: EV. *pāsm*, KLV. *pošēm*, ALV. PV. *pāšm*, KV. *posēm* | TV. *tās*.

„ladikkáva“ (a feneket erősítő abroncsszerű fa): EV. *žāp-ma'ir*, KLV. *khōp-mār* (or. *obruga*), PV. *khōp-tār* „gyökérduga a ladik fenekén“, TV. *khāp-tār*.

„tatfák“ (keresztfák a ladik középtáján, melyek kifeszítik és összeesését gátolják): EV. *tažt*, *tožt* (or. *moč*), KLV. *tažt*, ALV. KV. PV. *tožt*.

„ülés“: EV. *žāp-jol* KLV. *jol*, PV. *jal*.

„fenék“: EV. *patit*, LV. *pāt* || „oldal“: EV. *pāž*, LV. *pōkh* || „az orr v. kormány oldalfala“: KLV. *khōp-sump* || „a ladik szádja. kávakerelete“: EV. *sūnt*. KLV. *sut*, ALV. *sat* stb.

„a ladikot fölfordítani (fenekével fölfelé): KV. *jal-khāmi*, „vissza-felé (szádjával fölfelé) fordítani“: *khāni punsi*.

Tutaj: EV. *porä*, SZV. *por*, KLV. *porä*, ALV. *pōra*, FKV. *pōrē*, PV. *pōrū* TV. *para*, *para* || ÉO. *por* „zimmerfloss, holzfloss“. —

KLV. *kit khōp ākwān porēxti* két ladikot együvé tutajoz, tutajjá alakít.

Evező: ÉV. *tūp*, KLV. KV. PV. *tup*, ALV. *top*, TV. *təup*, *tōp*
ÉO. *lōp*, *lūp*, DO. *tūp*, *thlup*.

Alkatrészek: „nyél”: ÉV. *t. nal*, LV. *t. nāl*.

„fogantyú”: ÉV. *nal-pajä*, KLV. PV. *tup-paj*, ALV. *top-pojä*.

„lapát”: ÉV. *tūp-kēr*, KV. *tup-kēr*.

Nemei: TV. *kāt-tōp* közönséges kézi evező (or. *vjeslo*) és TV. *šiš-tōp*, (or. *grebi*), ÉV. *sis-por-tūp*, KLV. *šiš-pär-tup*, KV. *sēs-tup* egyes v. kettős széles evező lapát, melyet nyele közepén a ladik széléhez erősítenek. Kezelésekor az evező háttal ül a ladik haladása irányának, innen vogul neve: „háti-visszaevező.”

„Evezni”: ÉV. *təwi*, LV. *təwi*, KV. *tōyi*. TV. *tūžetli* || ÉO. *lowél-*, *loul-*, DO. *torot-* || „aláfelé evezni”: TV. *χiuli*, KLV. *khäuli* stb. | „fölfelé evezni” ÉV. *tali*, LV. *tāli* stb.

Ladiktoló rúd (mellyel sebes vizeken föl felé haladnak): EV. *narnē jiw*, *narēn jiw* (*alyälē nari* föl felé tolja magát a ladikkal).

Merettyű, szapoly: ÉV. *šumpēl*, *kātēltēp*, LV. *koqēltēp*, PV. *kātēltēp* (or. *čurak*) tölesérformára varrt nyírhéj, melyel a vizet a ladikból kihányják.

Csáklya: ÉV. *nās* (tkp. „medvekarom”), ALV. *nās* | PV. *kēr-vəžrēp* | TV. *pukōr* || ÉO. *ūgor* „haken” (= ÉV. *vāñkēr* kampó, horog).

IV. A hal fogása és fölhasználása:

ÉV. *χul alēšli*, KL. *älēšli* „halászik, halat fog” || KLV. *khul tērpne šelēkhati*, *puumkhati* „a hal a csalit pedzi, megfogózkodik benne” | AL. *khulp ar emlaq khulne* „a hal próbálgatja, érintgeti a hálót”, *at pērili* „nem bonyolódik bele” | KL. *ūrāsīt*, *at tajpəxti* „megrántja, de nem ragad meg (pl. a horgon)” | AL. *khul tajpəxts* „a hal megragadt, rajta veszett (pl. a horgon).“

„Halat tisztítani”: ÉV. *χul ūlāwē* PV., ALV. *ūli*, KV. *ūli* v. *lēši*, PV. *khōl ūlānt*.

„Halat szijalni”: ÉV. *silti*, KLV. *silti*, PV. *pal-silti* v. *pal-jaši* KV. *pāji* v. *ūyēli*.

„Halat darabolni”: PV., KV. *khul šāmi*.

„Nyárs”: ÉV., KLV. *nur*, TV. *nor* | ALV. *šəl*, KV. *šəl* (*šəl-khul* mindenféle nyársra való apró hal,) | „nyársalni”: *nurti*, PV. *khul nuñkh-šāletau šāl-jū-tērmnē* „a halat fölfűzik a nyársra.”

„Szárított hal“: ÉV. *joxel*, KL.V. *jazel* | ALV. *šix* | KV. *khwar* | PV. *khwar khul* — „hárshéjra fűzött száraz hal csomója“: ÉV. *zul-zar*, ALV. *khul-kārež*, PV. *kwārež*. — KL.V. *khuljazeltau* „a halat botra fűzve szárítják“ | PV. *khul khwarajeim* „a halat rovás módjára vágva szárítom“, *khul nuñk-khwaräztäzw sołtné* „a szárított halat hárshéj-zsinegre fölfűzni.“
 „Halszáritó csűr“: PV. *kertiñ*.

*

Helyreigazítás. A magyar *szeder* szónak fönt (172. l.) kimutatott ugor rokonságán kívül ez értekezés befejezése, részben kinyomatása után néhány újabb adatra bukkantam, melyek némely ott kifejtett nézetemnek megváltoztatására kényszerítenék. A finnben ugyanis a *siestar*, *siehtar* („ribes rubrum“ és „nigrum“) alakokon kívül van *siestaime* (nom.-ain) „ribes nigrum“ képzés is és hasonlóképpen a mordvin *šukšteru* mellett is erza-mordvin *šukštem* „schwarze johannisbeere.“ Ez alakok azt mutatják, hogy a lett *susteri*, *susteres*, *sustrenes* „johannisbeere“ finnből (észt *soster*, liv *zustar*) került átvétel, nem pedig megfordítva s alaposabban megnézve, úgy találok, hogy Thomsen is így fogja föl az alakok egymáshoz való viszonyát. A zürjén *setör*, *sötör* s votják *sutär* sem idegen elemek tehát s nem szükséges a magy. *szeder-t* sem ilyennek tekintenünk. A cseremisiz *šopter* és finn-mordvin *siestar*, *šukšteru* alakok hangbeli megfelelését megvilágítják következő keleti-ugor törökonaik: éjsz-vogul *sosi'* (tő: *soš-*), lozvai *šas*, kondai *sasi*, tavidai *šošu* „johannisbeere“, továbbá éjsz. osztj. *šomši-rež* „schwarze johannisbeere“, melyek arra vallanak, hogy a nyugati ugor szók képzési tagolása: *sies-tar*, *šukš-teru*, *šopt-ter. Az osztj. *šomši-rež* összetétel különösen azt is mutatja, hogy a magy. *szede-rj* végzete, ép úgy mint az *epe-rj-é* egy elavult s lappangásba jutott „bogyó“ jelentésű szót (v. ö. ész. osztj. *rež*, *rež* „bogyó“) tartalmaz.

* *šukš-teru*

Szómutató.¹

Ág 167 (3), 264 (44)	angolna 180 (16), 185 (21)	apacsin 203 (39), 271 (51)
ág (folyó-á.) 289 (89)	ángvilla 185 (21)	apacsó 204 (40)
alattság 271 (51)	apacs 203 (39)	apad 292 (72)
alma 173 (4)	apacsür 203 (39)	apattyú 204 (40)

¹ A rekeszbe tett számok a különnyomat lapjaira vonatkoznak.

- ár, árrad 292 (72)
 árok 289 (69)
 árbóc 270 (50)
 aszó 282 (62)
 atka 293 (73)
baing 184 (20)
 baksa 182 (18)
 balin, bálind 184 (20)
 bálkony 271 (51)
 bárka 276 (56)
 barokháló 201 (37)
 barsóka 191 (27)
 béka 296 (71)
 Berekszó 282 (62)
 Berettyó 279 (59)
 bika 179 (15)
 bikkely 188 (24)
 billigháló 201 (37)
 bóda, bódé 272 (52)
 bogrács 277 (57)
 bókony 271 (51)
 bolén 184 (20)
 bólying 184 (20)
 boncsok 266 (46)
 bóné 197 (33)
 Bótrágy 278 (58)
 böczek 205 (41)
 böke, bökle 184 (20)
 bölény 295 (75)
 bölömbika 295 (75)
 böncsök 266 (46)
 börcze 207 (43)
 buczó 182 (18)
 bules 181 (20)
 burvány 171 (7)
 buzgó 287 (67)
 büke 184 (20)
czakó 294 (74)
 czége 191 (27), 262 (42)
 czéla 206 (42)
 cziczkány 294 (74)
 czompó 183 (19)
 czötkény 203 (39)
 czula 206 (42)
 czüőkör 276 (56)
 csabak 183 (19)
 csáklya 274 (54)
 csalán 194 (30)
 csamasz 269 (49)
 csanak 273 (53)
 csárda 276 (56)
 csáté 299 (79)
 cseke 288 (63)
 csekély 258 (68)
 csér 285 (65)
 cseres 285 (65)
 cseret 285 (65)
 cserkeláncz 267 (47)
 cserkáló háló 201 (37)
 cserkész 207 (43)
 csermely 281 (61)
 csík 173 (9), 181 (17), 183 (19)
 csolnak 269 (49)
 csorpák 200 (36)
 csuhé 197 (33)
 csuka 184 (20)
 csurgó 287 (67)
dal 272 (52)
 daru 294 (74)
 dereglye 269 (49)
 dévérkeszeg 185 (21)
 Disznajó 280 (60)
 dobáncs 188 (24)
 dobár 188 (24)
 domolykó 188 (24)
 dörgicse 175 (11)
 dubár 188 (24)
 dumentál 270 (50)
Egrug, Egregy 288 (58)
 eper 172 (8)
 enyv 277 (57)
 ér 282 (62)
 eszterág 297 (77)
 evező 271 (51)
fágyni 207 (43)
 fejni 207 (43)
 féreg 173 (9)
 fentő 265 (45)
 fertő 284 (64)
 Fyzig, Füzeg 278 (58)
 fogas 182 (18)
 fok 287 (67)
 folyni 292 (72)
 folyam 279 (59)
 folyó 279 (59)
 forrás 267 (67)
 fő (kútfő, folyófő) 287 (67)
 fővény 293 (73)
 fű-réce 297 (77)
 fűzfa 297 (73)
galacsér 207 (43)
 galócza 185 (21)
 gálya 269 (49)
 gamó 274 (54)
 garda, gargya 183 (19)
 garat 290 (70)
 géb 189 (25)
 gébics 274 (54)
 gém 294 (74)
 gémcse, gemics 274 (54)
 gemia 269 (49)
 gobhal, goboly 188 (24)
 gócz 186 (22)
 gólya 294 (74)
 göbe, göbö 288 (68)
 gödény 295 (75)
 göndér 189 (25)
 göre (háló) 196 (32)
 göre, görvély 296 (76)
 gruz 185 (21)
 guluz 185 (21)
 gunár 297 (77)
 gübü 288 (68)
 gyalom 166 (2)
 gyászkeszeg 186 (22)
 Gyeken 280 (60)
 gyékény 298 (78)
 gyér (háló) 196 (32)
 gyertya 275 (55)
hab 292 (72)
 hajó 268 (48)
 hal 167 (3)
 háló 166 (2), 191 (27), 196 (32)
 hálószem 196 (32)
 hancsik 291 (71)
 hant 291 (71)
 harsa 181 (27)
 hattyú 182 (18) 294 (74)
 Héjó 279 (59)

- here, herél 170 (6)
 hód 293 (73)
 hólyag 168 (4)
 homok 293 (73)
 homp 191 (71)
 honcsok 294 (74)
 horog 167 (3), 265 (45)
 hullám 292 (72)
 hurok 267 (47)
 ikra 170 (6)
 in 202 (38)
 ingola 185 (21)
 ingovány 284 (64)
 isling 206 (42)
 istáp 203 (39)
 iszap 292 (72)
 ívni 170 (6)
 jász-keszeg, jász 186 (22)
 jég 292 (72)
 jégzaj 292 (72)
 jó (fluvius) 279 (59)
 Jokud 280 (60)
 Jókő 280 (60)
 Juver 280 (60)
 kacs 272 (52)
 kacs 297 (77)
 kácsér 297 (77)
 kaczar 275 (55)
 kada 287 (87)
 kagyló 297 (77)
 káka 298 (78)
 kallósizj 273 (53)
 kallózni 273 (53)
 kalokány 298 (88)
 Káma 280 (60)
 kamó, kampó 274 (54)
 kamsa, káncsa 274 (54)
 kámva 204 (40)
 kándró 183 (19)
 karakány 298 (88)
 karakatna 296 (76)
 kárász 175 (11), 186 (22),
 (19)
 karda, kardos keszeg 183
 (19)
 kaszúr 275 (55)
 káta 204 (40)
 katka 274 (54)
 káva, kámva 204 (40)
 kecsege 174 (10)
 keczeháló 197 (33), 198 (34)
 kelen, kele, keling 186 (22)
 Kengelug 278 (58)
 kerep 269 (49)
 keszeg, keczeg 174 (10)
 Kethoukyzi 280 (60)
 kígyó 296 (76)
 kita 206 (42)
 kócz, kosz 186 (22)
 kocza 199 (35)
 kócsag 295 (75)
 kolcz 188 (22)
 kolty 185 (21)
 komherháló 201 (37)
 komp 291 (71)
 konczhal, konczér 189 (25)
 kophal 189 (24)
 kopoltyú 169 (5)
 korecz 262 (42)
 kormány 270 (50)
 kóta 206 (44)
 kotagszeg 274 (54)
 kótis 206 (42)
 kotrócza 263 (43)
 kölönte 189 (25)
 kút 287 (67)
 kutu 287 (67)
 küküllő 280 (60)
 kürtő 263 (43)
 küsz 176 (12)
 ladik 269 (49)
 lajfánt 206 (42)
 lajt 276 (56)
 lanka 286 (66)
 lép 283 (63)
 laptár 269 (49)
 lazacz 186 (22)
 lésza 263 (43)
 lezsér, lezserlecs 190 (26)
 linkó 286 (66)
 lobogó 287 (67)
 lógga 189 (25)
 löbb 189 (25)
 lúd 173 (9), 298 (78)
 mály, part-m. 290 (70)
 marázsa 199 (35)
 márna 187 (23)
 matak 206 (42)
 meder 289 (6)
 menyhal 180 (16)
 meregiye 200 (36)
 merettyű 200 (36)
 mericskő 273 (33)
 métháló 197 (33)
 mocsár 286 (66)
 mogyoró 173 (9)
 moláka 286 (66)
 morotva 288 (68)
 Naragi, Nyárad 268 (58)
 nád 297 (77)
 nádály 297 (77)
 nemez 204 (40)
 Nyírség 283 (63)
 odor 288 (68)
 olhal 189 (25)
 öböl 289 (69)
 ökle 189 (25)
 őn. őnyhal 176 (12)
 ör 262 (42)
 örém, örény 288 (68)
 örjeg 283 (63)
 örmény, örvény 288 (68)
 padmaly 291 (71)
 paducz 187 (73)
 pátha, palla 203 (39)
 para 202 (38), 268 (48)
 parcs 189 (25)
 part 290 (70)
 partmaly 290 (70)
 paticz 187 (23)
 patak 283 (63)
 peczek 205 (41)
 peccző 266 (46)
 pedzeni 266 (46)
 pekle 266 (46)
 pele-hal, pelle 190 (26)
 peletér 263 (43)
 pelőcze 264 (44)
 pérhal 190 (26)
 persli 190 (26)
 pete 170 (6)
 petikehal 187 (33)

- pikkely 170 (6)
 pikó 190 (26)
 pióca 297 (77)
 pirityháló 201 (37)
 pizske 187 (23)
 pizstráng 187 (23)
 pizskesháló 200 (36)
 pizsliezháló 201 (37)
 platyicza 187 (23)
 pluta, plutaj 282 (38)
 poczok 205 (41)
 pocs, pocsék, pocsér 285 (65)
 pocsolya, pocséta 286 (66)
 podviz-hal 187 (23)
 pólint 184 (20)
 póné 197 (33)
 ponty 177 (13)
 posvány 284 (64)
 póta 202 (36)
 pozsár 196 (26)
 pör 271 (51)
 pös 206 (42)
 rácsa 201 (37)
 ráspóhal 190 (26)
 ré (revek) 283 (63)
 récze 297 (77)
 regyina, rezsina 201 (37)
 retke 190 (26)
 rév 290 (70)
 ribahal 187 (23)
 rütyöke 190 (26)
 sajka 269 (49)
 Sajó 279 (59)
 sár 285 (65)
 sarló 276 (56)
 sás 298 (78)
 Sé-völgy 281 (61)
 sebháló 199 (35)
 séd 281 (61)
 sekély 268 (68)
 sellő 287 (67)
 semlyék, selymék 283 (63)
 semling 190 (26)
 serincz 190 (26)
 sigér 176 (12)
 Sió 281 (61)
 sirály 295 (75)
 Soma jó 280 (6)
 Somlyó 281 (61)
 söföl 269 (49)
 söreg 168 (4), 176 (12)
 suhé 197 (32)
 sügér 176 (12)
 süllő 182 (18)
 szácsira 200 (36)
 száđ 287 (67)
 szaj 292 (72)
 szál 268 (48)
 száđ 200 (36)
 szaka 265 (45)
 száp 270 (50)
 szápakeszeg 187 (23)
 szapoly 273 (53)
 szárcsa 295 (75)
 szárny (hal-sz.) 169 (5)
 szatyor 276 (56)
 szebezs-kő 204 (40)
 szederj 172 (8)
 Szekeső 282 (62)
 szepet 204 (40)
 sziget 291 (71)
 szigony 266 (46)
 Szikszó 282 (62)
 Szilágy 278 (58)
 Szilvagy 278 (58)
 szilvány 169 (5)
 szirony 169 (5)
 szirt 290 (70)
 szisz-fa 298 (78)
 szittyó 299 (79)
 szőlő 173 (91)
 szűszfa 298 (78)
 tall 272 (52)
 tanya 280 (68)
 tápli 201 (37)
 Tápió 279 (59)
 tat 270 (50)
 tathal 183 (19)
 telény 186 (22)
 tenger 284 (64)
 tengeri 173 (9)
 tergélye 188 (24)
 tidó 275 (55)
 timon 270 (50)
 tó 231 (61)
 tok 182 (18)
 tölcsa 281 (61)
 tomolykó 188 (24)
 torok 290 (70)
 tömlő 268 (48)
 tör 267 (47)
 tráglyaháló 201 (37)
 Túr 280 (60)
 turbukháló 200 (36)
 turha 293 (73)
 tutaj 269 (49)
 tű 265 (45)
 ugrógyó 280 (60)
 Ügy (Fekete) 278 (58)
 vāpa 283 (63)
 vakondok 294 (74)
 vārsa 264 (44), 191 (27)
 varsinta 191 (27)
 vaskó 191 (27)
 vejsze, vész, vészlés 261 (41)
 verse 264 (44)
 versek, vörsök 264 (44)
 véter 276 (56)
 vidra 177 (13) 293, (73)
 villikhló 201 (37)
 vitorla 270 (50)
 víz 277 (57)
 viza 177 (13)
 vonogó 273 (53)
 vöcsök 298 (78)
 zāj (jég-z.) 292 (72)
 zākány 293 (73)
 zuzmó 298 (78)
 zsemlyék 283 (63)
 zsombék 272 (72)

Munkácsi Bernát.

Gyermek-ijesztők és rablók nyelvahagyományainkban.

II.

A kópé nyelvahagyományainkban.

A kópé gyermekijesztő és ölü szellem, melyről a karon ülő gyermekek azonban mit sem tudnak, csak a játszó és felnőttek. Ijesztőnkkel foglalkozván, nem mellőzhetjük a kópé, góbé szó felett lefolyt harcz felemlítését, már csak azért sem, mivel a mitologia ellentmond a nyelvészet terén elért eredménynek. Az volt a kérdés, hogy a kópé az oláh copilu eredettje-e, vagy a német koboldé? Az oláh copilu mellett a hangok hasonlósága, a német kobold mellett a szó jelentése szól. Az oláh copiluból, mely gyermeket (infans, puer, filius, natus) jelent, bajos dolog a magyar kópé jelentését kimagyarázni, a német kobold (manó) szó old-jából viszont az é végzetet kisütni. Felmerült még a görög κόβω szóval való egyezése is, itt meg az volt a baj, hogy az ó-görög szavak kölcsönvétele a lehetetlenségek közé van sorozva. Ma ott vagyunk, hogy a magyar kópé szónak az oláh copilu-ból való származását fogadja el a nyelvészet.¹ Lássuk mit szól ehhez a mitologia: nézzük azonban előbb a szó jelentését!

Jelent a kópé először Temesközön, Csanád vármegyében: furfangost, cselvetőt, csínttevőt, gaztevőt. Szegeden is hasonló jelentésű: Na, itt vagy kópé? e helyett: itt vagy csínttevő? Nagy kópé: a ki nagyon furfangos. Régi nyelvemlékeinkben is kópé, kóbé, góbé bohó, tréfás (scurra, nebulo, jocular) jelentésű.² Másodszor jelenti a kópé szó Szegeden a kópé-játék (kópézás) alkalmával nagyság szerint sorba rakott diók közül a szélsőket és pedig a legnagyobb dió neve nagy-kópé, a legkisebbé kis-kópé.³ Végre gyermekijesztő lény neve a Kópé; erről fogunk részletesen szólani.

¹ Magyar nyelvőr XVI. 29. 182. 226. Simonyi: A magyar nyelv I. 119.

² Magyar nyelvtörténeti szótár II. 381. I. 1091.

³ Kópézás. A játékosok száma nincs meghatározva, legszebb, ha 8—10 játszsa. Játszó helyül síma jeget, vagy hosszú padló deszkát választanak

Szeged népe a Kópét, illetőleg Kópékat — mert többen vannak — ma rendesen ijesztőknek mondja; ugyanez tetszik ki a Holdmező-Vásárhelyről közlött adatból is, mivel a gyermekversben zöld süvegű Boszorkánynyal van összehozva.¹ Külön országgal birnak, mely a föld alatt van² és mint a katonáknak, van vezérök, a többiek ennek katonái: *A Kópék sokan vannak, nagy bottal járnak, de csak egy a kópé, a vezériük, a többi katonáji. Még ezön a földön alul van egy világ, ott vagyon az országuk: a kópé ijesztő* (Szöreg.) E hagyomány ama kijelentése, hogy csak egy a Kópé, a többi katonája, arra enged következtetni, hogy a Kópé szó valamikor tisztséget fejezett ki.³ A nép fegyverül, mint halottuk — botot ad nekik Szöregen, de már Ó-Szent-Ivánon késők van: *A Kópé késsel zavarta a gyerőköket Szügetön* ilyen a német Kobold is, a hátán hordja a kését.⁴ Mindenesetre veszedelmes ijesztő a gyermekekre nézve, akár bottal, akár késsel zavarja őket. Alakjáról a következőket jegyeztük le; *Vörös nadrágja van neki*

leginkább, de földön isjátszhatják. Létősznek 2—2 diót, ha kevesebben vannak többet, majd nagyság szerint egyenes vonalban egymás mellé rakják úgy, hogy a jobboldalon van a nagy kópé, a baloldalon a kis kópé, vagyis a legnagyobb, illetőleg a legkisebb dió. A nagy kópé mellett való dió a kópé mellett nevet viseli. Ezután vagy választanak magoknak helyet 5, 10, 20, 30 lépésnyire, vagy kigurítanak diót egy irányban és a hol a diója megáll, az illető oda megy. A diósorhoz legközelebb állónak joga van maradni, vagyis a diósor háta megé állni és kötelessége a kartácsot (diónál valamivel nagyobb vasgolyó, gojóbics) a lábával felfogni és a következő gurító gyermekhez kigurítani. De ha más gyermek akart maradni, köteles volt a kis kópé mellé váltságul 2 diót letenni. A legtávolabb levő gurít először, ha a nagy kópét üti ki a kartácsos a helyéből, az övé az egész sor dió, ha a nagy kópé mellett valót, akkor csak a nagy kópét hagyja lent és így tovább. Utána gurít a hozzá legközelebb eső. Mikor már távolság szerint eső sorban mindnyájan gurítottak, a megmaradt dió a maradéok: ezután újra kezdik akkor is, ha már nincs dió a földön, t. i. elnyerték anélkül, hogy mindegyik guríthatott volna. (Szeged.)

¹ Magyar népköltési gyűjtemény II. 267.

² A föld védőasszonyának a buddistáknál a neve (Koeppen Die Religion des Buddha I. 80.) Sôpâ.

³ Fentebb közölt gyermekjátékban is nem mindegyik diót mondják Kópénak. Sándor István ioculatornak magyarázza a kópé szót. (Nyelvőr XVI. 30.): kérdés, hogy nem a jocularok fejét nevezték-e kópénak, nem volt-e ez az a tisztség, mely után a nép ma is az emberrel tréfát űző mitológiai lények fejét és a sorba rakott diók élén álló, legnagyobbat mondja Kópénak?

⁴ Simrock Handbuch der Deutschen Mythologie 457.

mög fekete kabátytya, nagy bajuszsza mög nagy szakállá, két arasz az egész, Sziügetön mán veszeköttek is vele. A Kópé az egyik lábára sánta, az óra másfelé ál' (t. i. nem egyenesen) a szöme f'lik mint a macskának; akkora körmei vannak, mint más embörnek az újjaji, keze feje, mind egy nagy kalap. (Szöreg.) Veres emberke a német Kobold is¹ és a litván Koboli, ez is törpe, de ennek a kabátja veres és nem a nadrágja, és a kalapja három szegletes.² Legelkeseredettebb ellensége a gyermekeknek, ölni szeretné, de a kutya fiját nem veti meg: *Éccző a Kópé fő'gyütt a pinczébe oszt' egy kis gyer'ök ott vót, kért kinyeret mög sót; a kis gyer'ök kiszalatt aszt' nagyon mögijett. A Kópé a csizma órával szúrja a földet, nagy kés van nála. Mikor lé akar mönni a földbe, csak a csizmájával szúrja a földet. A kit mögfog, elviszi, a kutya fiját is elhorgya; úra kéri mindég az Istent, hogy a gyer'ököket mögölhesse. Küveket köl' a földbe verni, lésüjjeszteni, hogy (a Kópé) főgyiön, (Ó-szent-Iván.)* Szembe száll a felnyöttel is, Ó-szent-Ivánon több emberről mesélték, hogy megverekedett már vele. Mind zörgő lénytől félnek a németek is a Koboldtól³ és a gyermekeket is a Kobolddal vitetik el olykor szitkozódójukban⁴ más szóval: Szeged népe Kópéja, a németek Koboldjával mint mythologiai lény, azonosan mutatkozik eddigelé.

Mindenesetre különösnek kell neveznünk azt a szokást, hogy a nép a Kópét noha ijesztőnek tartja, mégis felidézni iparkodik, mint ezt az eddigelé bemutatott Kópé idézőink⁵ bizonyítják. Szeged népének ez az eljárása arra hívja fel figyelmünket, hogy a Kópénak azokat a vonásait is jeleljük meg, melyek jó színben, mint az emberiség jóltevőjét tüntetik fel. Találunk ilyent eleget. Közönségesen pénz szokás tőle kérni és a Kópé nem is szűkmarkú: *Éccző egy' lán kért a Kópétü cipőre való pész't; bemönt hozzá egy' embör, vitte oszt' rossz házba vezette, adott neki pész't; haza bocsájtotta. Asztán 3 hétig mönt, mégis elig ért haza, azon (a*

¹ Am Ur-Quell III. 316. Lippert Christenthum, Volksglaube und Volksbrauch 501.

² Hanusch: Die Wissenschaft des Slavischen Mythus 328.

³ Am Ur-Quell III. 316; Meyer: Germanische Mythologie. 122.123.

⁴ *Die Kobolden sollen Dich hollen! Der Kobold soll Dich hollen!* az utolsó szólásban a Kobold helyét rendesen az Ördög (Teufel) foglalja el. (Német-Elemér.), vagyis a kettőt felcserélik a mi hagyományunk szerint is: Ördög a Kópé. Lásd Lippert idézett művét 560. lap.

⁵ Szeged népe III. 110. 295. Magyar népköltési gyűjtemény: 267. 268.

pénzen) mögött *czipót* (Lőrinczfalva). A legnagyobb baj a pénz kapásnál, hogy a Kópéval vele kell menni: *A Kópé Ördög, mer' éccző' összeegyültek az embörök, hogy maj' kérnek a Kópétü pé'szt. Ekész'ték olvasni az' istóriáját: éccző' na' znhogást hallottak, úgy mögijettek, hogy ki möghalt, ki beleg lött. A Kópé annak váltódzik, a minek akar; mon'ta, hogy a kinek pé'sz' köl', gyűjön vele, és se' mert mönni.* (Lőrinczfalva.) Ó-Szent-Ivánon is azt jegyeztem fel, hogy a Kópé pénzt hoz az embernek; a németeknél szinte, mint az embereket földi javakkal segítők szerepelnek¹: zsírt hoznak az ételbe, takarmánnyal látják el a jószágot,² szóval vagyonszerzők, ha megbecsülik őket. Nálunk, a kik nem akarnak a Kópéhoz menni, felidézik őket, az idézés setét szobában történik késsel. A rokon vogulokról is olvassuk: turmen kvolt *naajtähti* setét házban *büvöl* és *sairepl naajtähti* = késsel *büvöl*;³ setét házban késsel Kópé *büvölő* a következő hagyomány, melyben kenyeret és lepényt hoz fel a Kópé: *Kis-Szügetön Csipak Rozájékná' lészirtak én nagy kést a földbe oszt' kinyérhajra töttek söt, bentvöt a lány is* (az elsetétített szobában) *oszt' szórták: Kēj fő' Kopi Kopogatni, Szen' Györ' Gyurkát Ijeszt' getni; Itt apád, Itt anyád, Sós kinyeret öszik. — Osz't' asz'ongyák, hogy a Kopi föld'hozott fél kinyeret mög 3 tepszi lepént, csupa piniszlős vöt; muszáj vöt neki* (a leánynak) *önni, mer' máskép vagy mög-ölte vóna* (a Kopi), *vagy mögötte vóna* (Ó-Szent-Iván).

E Kópéidézőnkben megvan az ígésző mondás is, mi a voguloknál egyik főeszköze a *büvölésnek*. Nálunk rendesen sóskenyeret adnak a Kópénak, a németek étellel-itallal látják el a Koboldot, de az asztalra rakják,⁴ mit megtesznek a szöregiek is: *Mikor a Kópét hijik fő, söt, kinyeret, villát, kanalat tösznek az asztal négy sarkára. Az asszony bebújik az ágy alá, a többit kihajtja a házból, akkó monygya: Gyűj' fő' Kópé ijesztgetni. . . . Akkó a Kópé föld'gyütt a föld alul, zörgött, csörömpölt, zöcskölte az ágyat* (a melyik-alatt az asszony volt). *Még csak az asszony nem mekögött, mint a kis birka, addig nem mönt ki.* (Szöreg.) Nem Szeged népe ajkáról van bejegyezve eme Kópéidéző, melyben a Kópéről az van állítva, hogy

¹ Meyer idézett műve 133 Lippert Christenthum, Volksglaube und Volksbrauch 446.

² Am Ur-Quell III. 316. De ha megbántják őket, bosszút állanak.

³ Hunfalvy: Reguly hagyományai I. 161.

⁴ Mayer említett műve 138. Lásd Lippert említett művét 451.

aranyos szekéren jár, de el van mondva zöld köntösben járó Ördögnek is:

Jöjj fel Koppé

Koppogtatni

Aranyos szekéren;

Lengyel Gyurka vagdalozni,

Eztüstös szekéren.

A hun jön az Örülög

Ző'd köntösében.

Lengyel Gyurka is megjelen,

Vercs üstökös hajáról

Csepeg a korom.

A beküldő megjegyzé, hogy a gyermekek borzadást tettetve és szörnyülködést színelve mondják el e verset (Sárrét, Aigner Lajos gyűjteménye).

A felsoroltakon kívül még a következő czélból hívják fel az idézők a Kópét: szétszaggatni, Szent György gyertyát látogatni, máshol Szent György Gyurkát látogatni-majd Aran békát látogatni van mondva; másokban: Lengyel László gyűjtogatni, Hosszú deszkát nyújtogatni-ról van szó; előfordul a Szent György Gombát köszönteni is és a Szent György lászlot (zászlót) lobogtatni¹ is, mi nyilván a boszorkányok zászlajára vonatkozik, kik Szent Györggykor ki szokták rakni, hogy lobogjon. A hívásra az idézők szerint rendesen meg is jelen, mit a versek jeleznek is: Itt esörög, Itt börög, Gyün mán,² egyik változatban az van mondva: Sír mán, Kotor mán, máshol; Gyer mán, Kotor mán,³ Kérdés, hogy a Kotormán nem a szinte Kobold-féle német Kathermann, Katirman-e,⁴ mint lett Pécskán egyik egyházi énekben a nép előtt érthetetlen Venczeszlausz-ból Venczel Lajos?!

Ezt a kérdést pedig fölvetnünk annál több okunk van, mivel nyoma van Szeged népe hagyományaiban a németek viaszból készített koboldjainak is és Tápén a Kópét Pópé-nak mondják, mi megfelel a német Popele-nek, a ki, mint a Kobold, zörgő manó.⁵ A németeknél használatban voltak a viaszkból készült kobold bábúk (*einen kobolt von wachse machen*), melyeket mások

¹ Magyar népköltési gyűjtemény II. 267., 268. Szeged népe III. 110 295.

² Szeged népe III. 295.

³ Magyar népköltési gyűjtemény II. 267.

⁴ Grimm Deutsche Mythologie 285.

⁵ Mayer említett műve 123.

megrontására alkalmaztak az emberek,¹ Szeged népe hiedelme szerint nem emberek, hanem maga Kópé rontja meg a bábúval (— buba) az embereket: *A Kópé csak úgy öszik, mint az embőr: sőt, paprikát, kinyeret oszt' fogni a sós kinyeret, beletekergeti fehér rongygyba oszt' beletöszti azénak az ágyába, a kit mögront, a' mög asz' gondolja, hogy buba, kihajti, az (a bubává tekergetett sós kenyér) mán rontás (Lőrinczfalva).*

A Kópé előfordul Kópi, Kópó, Gomba,² Kópé, Pópé, Sárreten Koppé alakban a nép ajkán.

Eme jelentése: tréfás, cselvető, furfangos és mint mythologiai lényt kifejező szó a német Kobolddal egyezik meg és nem az oláh copilu-val, mely csak gyermeket jelent. Utána néztünk a kérdésnek s azt találtuk, hogy a copilunak cselvető, furfangos, nemkülönbén mitologiai lényt kifejező jelentését az oláhok nem ismerik sem Jankahidon, sem Valkányon, nem Csanád- és Krassó-Szörény vármegyékben, mindenütt azt kaptuk válaszul, hogy a copilu gyermeket jelent.³ Ellenben a Kópéval rokonhangzású és jelentésű szó van a rokon finneknél is: Kööpel, Renvall szerint erdei kisértet; Ganander pedig léleknek,⁴ kisértetnek tartja, a ki a házakban, régi várakban és temetőkben tartózkodik. Különféle alakban jelenik meg s az emberekre veszedelmes, miket a mi Kópénkról is elmondottunk fentebb; Castrén a finn Kööpelit a germán Koboldból véli származni.

¹ Grimm Deutsche Mythologie 285. 618.

² Még a Bálint Gábor által velünk rokonnak vitatott tamulok nyelvén is Koppu annyit jelent, mint a magyar Kópé (Az erdélyi Muzeum-egylet kiadványai V. 228.) csak az oláhoknál nincs meg ez a jelentés.

³ Ugyanerre az eredményre jut Lippert (Christentum, Volksglaube und Volksbrauch 438—446.) különböző népek Kópéit tárgyalva.

⁴ Castren Vorlesungen über die Finnische Mythologie 125. A Kópéval rokon hangzású szó a lappban a Kvopes = hexe, venefica, Boszorkány (Budenz Magyar-ugor összehasonlító Szótár 33.) a voguloknál kvojp bűbájos dobót jelent (Hunfalvy Reguly hagyományai I. 160.) minek a lappoknál Gobodes, Gobdas a neve (Georgi Beschreibung aller Nationen des russische Reiches 13. Majer Allgemeines Mythologisches Lexicon II. 228.) a középázsiai törököknél a baksza bűvös hangszere Kobuz (Vámbéry A törökfaj 265.) magyarul koboz. Míg nálunk a kópé szó a mythologiai lényen kívül, furfangos, cselvető vált, addig a velünk rokon népeknél megtartották a hason hangzású szók a bűbájos jelentést.

Ezek után így szólhatunk: a Kópé gyermekijesztő lényt nem vehettük az oláhoktól kölcsön,¹ mert a kinek valamije nincsen, kölcsön sem adhatja, így vagyunk a Kópé szó furfangos, cselvető jelentésével is. Minthogy a mitológiai Kópé nevű lényt cselvetőnek, furfangosnak ismerjük, ennek alapján mondjuk a hozzá hasonló cselvető embert kópénak, mint a tisztalelkűt a nyálnak, a gonosz embert ördögnek szokás nevezni. Hogy Szeged népe ma a Kópét épen olyan lénynak festi, mint a németek a Koboldot² ez a németekkel való keveredésének lehet a következménye s e tekintetben Szeged népe a német hiedelmeket teljesebben megőrizte, mint a ma körülötte élő németek.³ De arra a következtetésre is juthatunk, hogy a Kópé szót nem ebben a hazában szereztük, mire mutatnak a finnek, lappok, törökök idézett hagyományai.

III.

Árkus-bárkus, Bagus, Bubus, Mumus, Konkus, Lele, Mókán, gyermek-rabló és ijesztő.

E gyermekijesztőkről, illetőleg rablókról alig sikerült egy-két vonást lejegyeznünk, ezért nem annyira ismertetés végett közöljük, mint inkább azért, hogy a nyelvhagyomány gyűjtők figyelmét rájuk felhívjuk.

Árkus-bárkus. Elsetétített szobába gyermeket bujdatnak el, egy másikat pedig — ha lehetséges olyant, a ki erről mit sem tud — beküldenek a szobába, esetleg kiolvassák a beküldendőt. Mikor már mind a kettő benne van, az ajtót fogják, hogy társuk ki ne jöhessen és kiabálják: *Árkus-bárkus, Gyűj' föl az ajtóra! Itt apád, itt anyád, sós kinyeret észik, Tökké harangozik.* Ezalatt az elbujtatott megfogja a másikat, mire ez sikolt. (Szegedre került félegyházitól.) Bárkussal hangzásra megegyez a Barkó, kiről csak ennyit találunk feljegyezve: *Barkó engem úgy segillyen, félek vala, hogy méreg vagyok a pohárban.* (Füsüs: Kir. tüköre VI. 219.

¹ Magyar Nyelvőr XVI. 226.

² Nem tudjuk, hogy milyennek képzelik a finnek a Kööpelit de azt látjuk, hogy a sárrétiek már nem veres nadrágban járatják a Kópét, mint Szeged népe, hanem zöld köntösben.

³ Temesköz németjei lassankint elfelejtgetik hagyományait: Ujszent-Ivánon, Csátádon, Perjámoson és több, Szeged népe körül levő községben hasztalanul kérdezősködtem a Koboldokról.

M. F.)¹. Barquest nevű koboldot ismernek Angliában,² de a német vargus: farkast és a szerb. tót vrag, lengyel wrog: ördögöt jelentő szóval vetendő első sorban össze.³

Bagus, Bakus, Bakkus. Gyermekijesztőnek tűnik fel sorainkban. Szőregen, ha a gyermek sír, valaki kimegy a szobából és kopogtat az ajtón, mire a bentlevők mondogatják: *Gyün a Bakus!* Bakkusnak mondogatják a kendőből nyúl formára csinált tekercset is, melyet kezükbe vesznek, simogatnak, mit a kis gyermek báméskodva néz, majd a tekercset a kis gyermek felé lökik. mitől közönségesen megijed. Egyházas-Kéren: *Ott gyün Bakus! Jaj gyün a Bagus!* ijesztéseket jegyeztük le, többet nem tudhatunk meg róla. A szlávoknak Bangu Dewaitis, Bangputtis hason hangzású istenök van, de ez a habok istene⁴, míg az osztják Banguus⁵ föld alatt lakó isten mammut állat alakjában, mi igazán beválik ijesztőnek.

Bubus, Bumbus, Mumus. *Majd elvisz a Bubus!* ijesztik a gyermeket Egyházas-Kéren, Lőrinczfalván Bumbust mondanak és: *Mökkoczkotati az ágyát* (t. i. a gyermekét) *az embör, a gyerök mögijed; asz'ongya neki: Hal'gas' mer' gyün a Bumbus!* Szőregen Mumus-t hallottunk.

Kókós, Kókus, Konkus, Konkós. Szeged-Madarásztón Kókós a neve: *Gyün, elvisz, mögösz a Kókók!* Ugyanitt a kendőből csinált tekercset is Kókósnak mondják, vele úgy ijesztik a gyermeket, mint fentebb a Bakkusnál láttuk. Csanád-Palotán Kókusnak nevezik: *Hal'gas', mer' gyün a Kókus, elvisz!* Félegyházán már Konkós, Konkus alakban hallgató: *Csicsiskáj, mer' elvisz a Konkus! Gyün a Konkós!*

Lele. Szegeden történt a múlt évtizedben az úgynevezett havi búcsún, (augusztus 5.) hogy félegyházi asszonyok hallva a Lele községbe való búcsúsok jöveteléről, nagyon megijedtek és egyre azt hajtogatták, hogy jönnek a Lelék! Tudakozódva a Lelék után, feljegyeztem, hogy a Lele hazajáró, hogy két kis leánynak Félegyházán éretlen cseresnyét vitt utoljára, de azelőtt gyermekeket rabolt. Kár, hogy a szlávok az ő Lele-

¹¹⁶ Magyar nyelvtörténeti szótár I. 182.

¹¹⁷ Grimm idézett műve 292.

¹¹⁸ Grimm említett műve 557.

¹¹⁹ Schwenck Die Mythologie der Slaven 122.

¹²⁰ Castrén idézett műve 228.

jökről¹ alig jegyeztek le valamit; így a két Lele összehasonlítása bajos dolog, habár a szó ugyanaz.

Móká' Mókán. Az olasz macan szó gyermeket, a kelta makan ifjút, az oláh moka falusit, egyszerűt, tapasztalatlant, a magyar mokány szilaj, fene gyereket² jelent. Ezen kívül ismerjük a Mokánt, mint gyermek ijesztőt is: *Alugygyatok* (gyermek-
kek) *gyün a Móká'*. Keveset tudhattam meg róla és e keveset is életének egy részét más népek közt élte embertől jegyeztem le. Emberem a Mókánt féllábúnak tudta: *Fél lábú Móká'*. *A Mókán a kuczkóba' mög az ágy alatt van, ojan mind a bagoj.* (Magyar-Szent-Márton.) Következtetés útján vélhetjük a Mókánt szilajnak; olyannak, a ki az embernek nem enged, a mennyiben az emberre alkalmazva ily jelentésű a mokány. Az olasz és kelta ide vonatkozható nyelvhagyományokat nem ismerem, az oláhoktól Jankahidon és környékén hasztalanul kérdezősködtem a moka-nak gyermekijesztő jelentéséről, ők nagy paraszt értelemben használják; hanem a szlávoknál találtam Macha nevű gyermekijesztőt, a kit kísértetnek tartanak; azonban nem bagoly alakú³. Különben mivel a Móká't, Mókánt emberem bagoly alakúnak festette le, az sem lehetetlen, hogy eredetileg madár félet, állatot jelentett és csak azután vált gyermekijesztővé éppen úgy, mint Nagy-Becskerek tájékán hallottam a poczkot páczó név alatt gyermekijesztőül használni: *Hallgass, gyün a Páczó, elvisz!*

Kálmány Lajos.

¹ Hanusch Die Wissenschaft des Schlawischen Mythos 348.

² Magyar nyelvőr XVI. 227.

³ Hanusch említett műve 334.

A vándorczigányok rovásjelei.

Vándorczigányainkra ugyancsak ráillik a latin mondás: *Omnia mea mecum porto*. Ezt a kovács-czigányok jellemzően úgy fejezik ki „*Kalapácsaha andro east*“ = kalapáccsal a kézben. Vagyonuk nem okoz nagy gondot nekik és pénzügy-operációiknál nincs szükségük kettős könyvvitelre. De azért általában jól tudnak számítani; sokan élnek kereskedésből; mindnyájan szeretnek folyton csere-berélni, termékeikkel maguk házalnak; lókupeczségük általánosan is meretes, ezenkívül helyenkint zsidóskodással is foglalkoznak. A nem cigányokkal folytatott üzérkedésüknél rendszeren nem ők a rászédettek.

De egymás között is folytatnak pénz- és hitelmiveleteket, ismerik az ebből eredő viszonyokat, s vannak a maguk módja szerint kereskedelmi szokásaik és okirataik; tudják, mi a bevétel és a kiadás; ismerik a hitelező (*unzsolyo*), váltó (*cinitori*), sőt az uzsorás fogalmait is. Az utóbbit jellemzően „szeges“-nek (*karfino*) nevezik, mondván, hogy a kinek uzsorással van dolga, az éjjel-nappal mintha szegeken heverne (*dzsivesse racsije upre karfina paslyol*).

A cigányok nem tudnak írni-olvasni, sokan nem tudnak százig számlálni, de a kik üzérkednek: a sertés- és lókereskedők, az uzsorások és más hitelműveletekkel foglalkozók pontos jegyzéket vezetnek üzletükről, az adósok nevére, a tartozás összegéről, lejáratáról és kamatairól.

Mindezek jelölésére *rovást* használnak s ezt *cinipe*-nek nevezik. E szó jelentése: vágás, metszés, írás; *cinel* = vág, ír, származéka és összefügg a *kinel* „venni“ ige tőjével. Sok van a rovásán — cigányul: *bute hin leszke pro cinipe*.

A rováshoz 1—4 arasznyi hosszú, 1—2 ujjnyi széles, négyszögletes, simára metszett nyír- vagy bikkfa pálczát használnak. A rovási jegyek alakja és számértéke 1—10-ig megfelel a római számjegyeknek az eredeti sorban (a IV. és IX.-féle kombinációk kizárásával). 10-nél nagyobb értékű számjegy nincs használatban.

A rovás a pálczának szélessége irányában harántmetszetekkel történik.

Nemcsak az összeget, de az időt is, mikor az esedékessé válik, rovással fejezik ki. Az időszámítás alapja a középeurópai cigányoknál általánosan a keresztény egyház három sátoros ünnepe, meg szent Mihály napja¹. Az év tehát négy részre oszlik, karácsonnyal kezdve; az illető ünnep számjegye után következnek az attól fogva számított vasárnapok s az illető hét napjának számjegyei. Ha pl. valakinek 19 frtot kell fizetnie és ez összeg a legközelebbi pünkösöd utáni negyedik vasárnapra következő szerdán válik esedékessé akkor a rovó pálczára jön: az összeg számjegye XVIII, aztán a harmadik ünnep jegye, három jobbfelé dülő vonás továbbá az attól számítandó vasárnapok jelül 4 szegletes bemetszés (rovátka) a bot szélére, végre a szerda mint a vasárnap utáni harmadik nap jelül három balra dülő rézsútos vonás. (I. I. ábra.)

Ez a cigány váltó formája. Mint a rovasos feljegyzéseket rendszeren, ezt is két példányban állítják ki olyformán, hogy két egyenlő szélességű botot úgy készítenek el, hogy egymásmellé illetve egymásba illeszkedjenek, s aztán úgy alkalmazzák a jeleket azonosan mindakettőre, hogy a megfelelők pontosan egymással szembe essenek.

A botok egyik végén lyuk van, melyben a váltó elfogadójának személyes jegyét teszik, ha van ilyene. Az ily személyes egyéni jegy bírása a cigány anbiczió egyik főbb tárgya. Tél idején, mikor rendszeren együtt van az egész törzs, szokta a vajda az érdemes egyéneknek kiváló szolgálatokért az ilyen személyes jegyet nyilvánosan adományozni, megmagyarázván a jegy alakját és értelmét, mire aztán nagy lakzi következik a kitüntetett egyén zsebére. Az ily jegygyel való kitüntetésre néha az is elég ok, ha a vajda az illetőnél néhány napi evés-ivásra elegendő pénzt sejt. Az ilyen személyes jegy és megkülönböztető jel lehet: fára rótt bizonyos számú és alaku vágások, bizonyos módra vágott, bemetszett vagy lehámozott vesszőcskék, bizonyos számú szalmaszál. ló- vagy disznószőr, tökmag, paszuly stb. eff.²

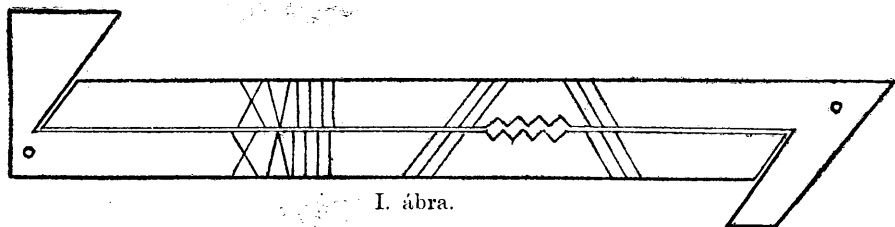
A váltó elfogadójának ilyen személyes jelét két tanu jelenlétében egy zacskócskába teszik és zsinórral az említett lyukon

¹ L. Wlislöcki, Az erdélyi sátoros cigányok vándorjelei. Erdély 1892. 39. l.

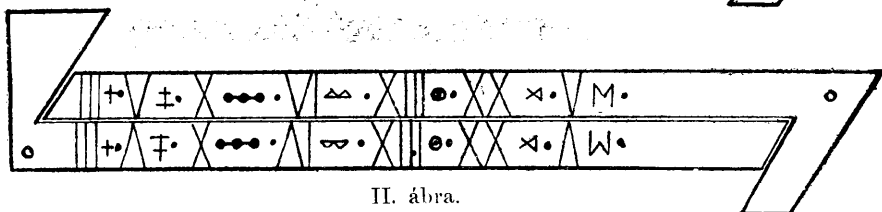
² L. Wlislöcki, az i. h. 39. l.

keresztül azon pálczához kötik, mely a hitelezőnél marad. Ha a tartozást megfizetik, a botot a két tanu jelenlétében megsemmisítik.

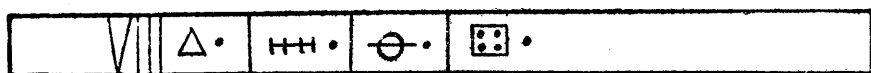
Az ily váltó hitelességének tagadását, a váltó hamisítását vagy jogtalan megsemmisítését nagy bűnnek tartják, mely miatt a vét-

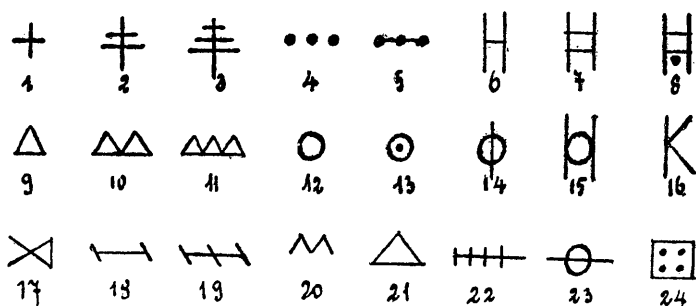
I. ábra.

II. ábra.

III. ábra.

IV. ábra.

kest a vajda rendszeren becstelennek (*melalesz*) nyilvánítja s a törzsből kitaszítja. Csak miután a bűnös bizonyos ideig magánosan kóborolt, aztán a kárt megtérítette s közös lakomára fordítandó bírságot fizetett, fogadható be ismét a törzsbe.

Ugyanazon rovó botra különböző időben kölcsönzött összegek is feljegyezhetők s ekkor az egyes összegeket az illető szám-

jegy után a bot közepetáján furt lyukszerű bevágással választják el. A kamatokat a bot másik végére szokták róni, az időszámítási jelek után.

De előfordulhat az is, hogy nemcsak pénzösszegeket, hanem különböző tárgyakat kell rovással feljegyezni. A sátoros cigányok nemcsak pénzt adnak kölcsön egymásnak, hanem különféle élelmi szereket s más tárgyakat is. Ezeknek is megvannak közhasználatu, ismeretes és hagyományos jegyei, melyek itt Wlisllocki feljegyzései alapján vannak összeállítva (l. IV. ábra). 1 = paszuly; 2 = borsó; 3 = lencse; 4 = kukoricza; 5 = kukoriczaliszt; 6 = kenyérliszt; 7 = kenyér; 8 = kalács; 9 = buza; 10 = zab; 11 = árpa; 12 = tök; 13 = káposzta; 14 = ugorka; 15 = tökmag; 16 = szalonna; 17 = hús; 18 = só; 19 = bors; 20 = dohány. E jelek közvetlenül az illető tárgy mennyiségét, illetve értékét kifejező számjegyek után állanak.

A sátoros cigányok varázsló asszonyai, kik kuruzslásuk és egyéb mesterségük révén cigány társaiktól s a falusi néptől pénzben és terményekben tetemes jövedelmet húznak, csapatjuknak egyúttal tökepengézesei és szatócsai s vagyonukat uzsorával s más hitelműveletekkel is gyümölcsöztetik. Társaiknak nemcsak pénzt, hanem élelmi szereket is adnak hitelbe s erről külön rovást vezetnek, mely az illető tárgy jelét és pénzbeli értékét tünteti fel. Az egyes tételeket itt is lyukforma bevésések választják el egymástól. Ha a megfizetésre időpontot állapítanak meg, azt úgy jelzik, mint a váltónál. A mely tárgynak nincs közkeletű jele, annak csak pénzértékét rójják fel. E kontókat is két példányban állítják ki oly módon, mint a váltókat; itt is megvan az adós személyes jegye.

A II. ábrában bemutatott „kontó“ szerint hitelbe vásárolták a következő tárgyakat: 5 krra paszuly, 5-re borsó, 10-re kukoriczaliszt, 6-ra zab, 13-ra káposzta, 20-ra hús és 5-re dohány.

A délvidéki cigányok közt sok jómódú van. Sokan disznós lókereskedéssel foglalkoznak; a Balkán-vidékein egész disznócsordákat vásárolnak, a magyar határra hajtják s ott jó nyereséggel eladják. Ezen cigányok végrendeletekben szoktak hagyatékukról rendelkezni; az ilyen testamentumokat szintén pálcákra rójják s ezeket tanuk jelenlétében még életükben átadják az örökösöknek. A hagyományozó halála után az örökös bemutatja a végrendeletet a törzs vajdájának, ki annak hitelességét bizonyos

díj lefizetése mellett megerősíti s az illetőt örökségébe beiktatja. E végrendeleti rovásoknál a cigány háztartás főbb tárgyait külön közhasználatú jegyekkel jelölik. A IV. ábrában bemutatott jel-sorozatban: 21 = disznó; 22 = ló; 23 = szekér; 24 = sátor.

Az 1886-ban elhalt Garics nevű cigánynő két fia számára két példányban a III. ábrában bemutatott végrendeletet állította ki, melynek értelmében mindenik fia nyolcz sertést, egy lovat, egy szekeret és egy sátrat örökölt; egyéb holmija leányára szállott.

A fent felsorolt jegyek a délvidéki s szerémségi cigányoknál közkeletűek; egyéb tárgyakra az egyes törzsek más-más jegyeket használnak, a melyekkel még nem sikerült megismerkednünk. Gernyake Mária nevű vén sátoros cigánynő, ki nyaranta a Bácskában szokott kóborolni, Wlisslockinak 1890-ben azt mondotta, hogy fiatal korában a cigányok sok ilyen jegyet használtak, de most már elfelejtették. Ő maga ifjú korában a bajai börtönben elzárt férjének ily jegyekkel vésett tudósítást csempészett be, a férje meg is értette, de a dolgot véletlenül elárulta s ezért az asszony is börtönbe került. 1883. Nagyszebenben három elfogott vándorcigány, midőn a börtön udvarán sétáltak, a homokba rajzolt ily jegyekkel igyekeztek közlekedni, de az őr ébersége folytán rajta vették.

Minthogy a számjegyeket s a közönségesebb tárgyakat jelentő rovásjeleket majdnem minden hazai cigány törzs ismeri és közösen használja, talán nem téves az a feltevés, hogy ezen rovási jegyek az összes cigányságnak ősrégi közös öröksége. Ennek igazolására más országokbeli cigányok körében is kutatásokat kellene tenni.

Herrmann Antal.

A Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményeinek új gyarapodása.

Minél jobban közeledünk a millenniumhoz, melyet a néprajz ügye iránt tájékozott szakemberek egyhangulag, mint a néprajzi gyűjtés országossá tételére s kellő sikerű foganatosítására legkedvezőbb és szinte utolsó alkalmat jelöltek meg, annál kétségesebbé válik a remény, hogy ez a kedvező időpont nem fog-e tőlünk a mondott nagy czélt tekintve fölhasználatlanul elmúlni. Az országos bizottság elnöke, Lukács Béla keresk. ügyi miniszter, az Ethnographia legutóbbi számában közölt nyilatkozata szerint, bármennyire méltatja is társaságunk ily irányú törekvéseit, nem rendelkezik a támogatásukra szükséges eszközökkel. Ő a néprajzi gyűjtés ügyét csupán a kiállítás szempontjából itéli meg, és részünkről meg kell hajolnunk méltányos okai előtt; a néprajzi végleges múzeum iránt a vallás- és közoktatási miniszterhez utalja társaságunkat, mint a kinek hatáskörébe szorosan véve az ügy tartozik. de — amit rendkívül sokra kell becsülnünk — teljes készségét fejezi ki, hogy a maga ressortjában a kultuszminiszter ural egyetértőleg minden erkölcsi támogatást kész megadni.

Arról kétségünk sem lehet, hogy Csáky Albin gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a legjobb szándékkal van a társaságunktól célba vett akciónak tőle telhető hatékony felkarolása iránt. Fényesen bizonyítja ezt a Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményének elhelyezésében a miniszter ur gondoskodásából legutóbb történt czélszerű változás, a melylyel már meglevő s bár a haladottabb külföldhöz képest nem épen imponáló nagyságú, de azért szerfölött becses néprajzi gyűjteményeinknek az eddigi hozzáférhetetlen állapotból — a N. Múzeum épületéből — új és czélszerű helyiségekben való felállítása végre lehetővé vált. A N. Múzeumhoz tartozó s különösen a magyarral rokon vogul és finn, valamint a Xántus gyűjtötte borneoi tárgyakkal szerfölött értékes néprajzi gyűjtemények most a volt műegyetemi épület (Lónyai-u. 7. sz.) II. emeletén kaptak tágas és világos termeket. ahol felállításuk előkészületei máris javában folynak, úgy hogy rövid idő

mulva már a szakértők és a néprajz iránt érdeklődő közönség számára megtekinthetők lesznek.

Ezt a rég óhajtott változást még egy új öröndetes mozzanat egészíti ki, mely szintén a miniszter úr meleg érdeklődésének tanújele.

A múlt nyáron társaságunk titkára értesülvén arról, hogy a finnországi néprajzi gyűjtemények igazgatósága a helsingforsi muzeum anyagának kibővítése, valamint egy, néprajzilag még teljesen ismeretlen észt terület felkutatása végett nagyszabású gyűjtést készül foganatosítani, ez iránt emlékiratot intézett a miniszter úrhoz, aki a legnagyobb készséggel fogadta e kínálkozó alkalom felhasználásának eszméjét s a rendelkezésére álló összeg erejéig azonnal intézkedett, hogy a finn gyűjtés ránk nézve is gyümölcsözővé váljék. A miniszter úr ötszáz frtot tett folyóvá erre a célra, s a finnországi muzeum igazgatójának, Schwindt Tivadar dr. úrnak vezetése alatt folytatott két irányú — finn és észt — gyűjtés eredménye máris kezünkben van, azzal a rendszerességgel és szakértelemmel összegyűjtve, leírva és lajstromozva, melyet e kitünő szakférfi részéről még első ily szerzeményünk alkalmából szerencsénk volt tapasztalni, s melyért ő nemcsak az illetékes tényezők elismerésére, hanem a magyar néprajz barátainak hálájára is érdemes.

Az új gyarapodás 36 észt tárgyat foglal magában, melyeket *Kallas* Oszkár észt egyet. hallgató Helsingforsban a néprajzilag csak nem rég fölfedezett vitebszki észt nyelvszigeten gyűjtött a finn néprajzi gyűjtemények igazgatóságától való hasonczélú megbízással kapcsolatosan. E tárgyak többnyire a népviselet köréből valók, s érdekes különlegességét fogják tenni néprajzi gyűjteményeinknek. Ezenkívül az új gyarapodás 219 finn ethnographiai tárgyat és 32 fényképet ölel föl. A tárgyakhoz a nevezett finn muzeum szivességéből a gyűjtési költségek megtakarításával jutottunk. Részből szintén népviseleti tárgyak, de vannak köztük nagy számmal a házberendezéshez tartozók, edények, munkaeszközök (ezek közt nem egy nagy terjedelmű, pl egy teljes szövőszék), földmívelési, pásztoréleti és közlekedési tárgyak, vadászati és halászati eszközök stb. A képek részint néptípusokat, részint érdekesebb néprajzi jeleneteket ábrázolnak.

Ezzel a tetemes újabb hozzájárulással finn gyűjteményeink hézagainak jelentékeny pótlását értük el. Kíváncsinos lenne azonban, hogy ezentúl is minden ily alkalmat megragadjunk e ránk nézve különösen fontos anyag szaporítására.

Mint említettem, ez az új gyarapodás új jele a közoktatásügyi miniszter úr élénk érdeklődésének a néprajzi muzeum ügye iránt. Vajha ezt az érdeklődést a millennium alkalmából szem előtt tartott nagy czél valóstításának biztosítékául tekinthetnők!

Fájdalom, azon közöny mellett, mely a néprajz ügyét s ezzel társaságunk létét is tartósan fenyegeti, a miniszter úr teljes jóakarata daczára is aligha remélhetjük, hogy a törvényhozás a kellő nagyszabású akcióra elszánja magát e fontos és halasztást nem tűrő feladat érdekében. Nagyszabású *törvényhozási akció* és jelentékeny áldozatok nélkül pedig nem kecsegtethetjük magunkat a néprajzi muzeum kérdésének a millennium alkalmából való megoldása reményével.

Vikár Béla.

Külföldi irodalom.

Richard Wallaschek. Primitive Music. An inquiry into the origin and development of music, songs, instruments, dances, and pantomimes of savage races. London, Longmans, Green, and Co. 1890. 326 l. 9 l. kótával.

E szép kiállítású könyvben a nagytudományú szerző tanúlságosan tárgyalja eközérdekű témát. Érdekesnek találjuk belőle különösen a cigány-magyar zenéről szóló helyet (62—64 l.) A cigány zene vitás kérdés. Liszt kijelenti, hogy az úgynevezett magyar nemzeti zene tisztán csak cigány zene volt: de számos író azt állította, hogy a cigányok zenéje és költészete „rongyos és tarka-barka, mint ök maguk“. mindennünnen össze van koldulva, kölcsönözve és lopva és hogy másrésről a zenét „majdnem bele kell verni a cigányokba a terjedelmes magyar jószágokon.“ Liszt elmélete nagy izgalmat keltett egész Magyarországon, czáfolgatták, Brassai, Bartalus, Simonffy Kálmán, Adelberg, Czeke Sándor, Scudo és Thewrewk. Az utolsó különösen azt mondja, hogy az accentus törvénye a magyar zenében ugyanaz, mint a magyar nyelvben és hogy az ellenkezik a régi cigány nyelv accentusával. Aztán, hogy Liszt elismerte a ritmus érvének döntő értékét, de fenntartotta azon tényt, hogy a cigányok magukkal is hoztak valamit, és kimutatta, hogy az összhangot a cigányok vitték bele a magyar zenébe. Én megvallom, nem tudom belátni a ritmus érvének döntő értékét, mert nem lehetne mondani, hogy pl. az olasz zenének olyan ritmusa van, mely az olasz nyelv sajátja. Másrésről nem értem, hogyan hozhatták a cigányok az összhangot Indiából, mikor ott nincs harmonia a zenében. Mindazonáltal előttem az a tény látszik döntőnek, hogy pl. egy angol cigány ének dallamának nincs semmi közössége a magyar-cigány zenével. Én azt gondolom, hogy a cigány zene úgy mint a cigányok maguk is, rejtvény marad az anthropologusok és zenészek előtt; a cigány zene regényes és költői zománca csakhamar eltűnnék, ha eszünkben

tartanók, a mit az e tárgyról írók mondanak: „A cigányok csak akkor énekelnek, ha megfizetik őket érte.“ Különösen érdekelhet még minket, a mit a szerző a hegedűről, kivált eredetéről mond (126—129 l.) H. A.

Sowa R. Die mährische Mundart der Romsprache. — Hely és év nélkül. 19 lap.

Sowa jelenleg József Főherczeg után a cigány nyelvészettel foglalkozó tudósok közt első helyen áll: főleg a cseh- morva- és tót-cigány nyelvjárások kiváló ismerője, a tót-cigány dialektusról szerkesztett szótára a cigány filologia terén elsőrangú kútforrás. Jelen kis füzetben a morva-cigány dialektust tárgyalja, mely a legrégebb európai cigány dialektushoz a török-görög-cigányokéhoz viszonyítva, tisztaságra és régiségre nézve IV. helyen áll, míg az oláh-cigány II. a magyar-cz. a III. és a német-cz. dialektus az V. helyet foglalja el a Miklosich felállította rangfokozatban. Sowa az általa tárgyalt dialektusba a tót-cigányokét is belevonja, úgy hogy ezen morva-cigány nyelvjárás határa nyugaton a szláv-német nyelv határát érinti, kelet felől pedig a magyarországi tótok területét foglalja el. Ezt a morva-cigány dialektust, mely ő szerinte több al-dialektusra oszlik, behatóan összehasonlítja a többi nyelvjárással és főleg azon lényeges eltéréseket tárgyalja, melyek ezen nyelvjárás és a magyar-cigányoké közt észlelhetők. A morva-cigány dialektus mindamellett nem nagyon sokban tér el a magyar-cigányokétól, de igen sok lényeges pontban a német-cigányokétól. Igen alapos munka, melyet Sowa végzett, és kíváncsok volna, hogy a magyar-cigány dialektust is valaki ép ily alaposan összehasonlitaná a többi cigány nyelvjárásokkal. IV. H.

Bartels Max. Die Medicin der Naturvölker. Ethnologische Beiträge zur Urgeschichte der Medicin. Mit 175 Original-Holzschnitten im Text. Leipzig 1893 Th. Grieben (L. Fernau) 360 lap. Ára 9 m., kötve 11 m.

Bartels, a berlini ethnographusok és orvosok egyik kiváló korifeusa, ezen művében nem azon betegségeket adja elő, melyeknek a primitív népek alá vannak vetve, hanem gyógyászati nézeteiket és gyógyszereiket. A tárgyat kimerítő teljességre szerző a folyóiratokban és utleírásokban szétszórt rengeteg anyaggal szemben nem is tart igényt; de munkáját, mely e téren elsőnek mondható, örömmel üdvözölhetjük; mert a primitív népek szellemi életébe egy új uton enged mély bepillantást tennünk. Európa primitív népségeire szerző nincs tekintettel és csakis cigányaink idevágó nézeteit sorolja fel alólírt műveinek nyomán. A díszesen kiállított munka 15 főrésztre oszlik: Bevezetés, A betegség, Az orvosok, Diagnosis, Gyógyszerek és azok alkalmazása, Orvostan, Vizgyógyászat, Massage, Utasítás betegek számára, Természetfeletti diagnosis, Természetfeletti gyógykezelés, Pathologia és therapia, Egészségügy és epidemia, Kis Chirurgia, Nagy Chirurgia. — A második főrészt, mely a betegség okairól és okozóiról szól, ismernie kellene minden ethnographusnak. A primitív népek hite szerint a betegséget előidézik 1. a betegségi démonok; a „dämon az illető embert bírja, annak testében lakik és ennélfogva tehát ő maga a betegség, nem csak annak előidézője“ (v. ö. a magyar: fene-súly stb.); — 2. elhalt emberek lelkei is idéznek elő betegségeket a pápuáknál pl. az özvegy asszonynak férjének halála után bizonyos meghatározott

ideig nem szabad emberrel beszélnie, mert elhalt férje szelleme betegséget lehel az illetőre; Indiában az elhalt menyasszony szelleme a férfi későbbi feleségébe buvik és ő általa a feleségre, saját magára sok rosszat mond. Vándorczigányaink is azt hiszik, hogy özvegynek férjhezmenetelekor (ante primum coitum) első férje hantjába, esetleg az új házaspár első fekvőhelye alá, valami ruhadarabját kell elásnia, mert különben az első férj szelleme a második férj testébe buvik s azt addig készgteti, míg feleségét halálra nem veri. Nemcsak Djailolo és Kêi-szigetbeliek, hanem a cigányok is azt hiszik, hogy egy teherbe ejtett és ily állapotban vagy ennek folytán elhalt *ledny* szelleme megronthatja a csábítónak nemzórészeit. — 3. Dämonikus emberek testökben rejlő varázserő által tudtokon kívül betegségeket idézhetnek elő (vampir). — 4. A betegség valami állat, mely a testbe hatolt és tájdalemat okoz; pl. a magyar nép is sok helyt azt hiszi, hogy fogfájáskor egy nyű „furja a fogát“. — 5. Valami ismeretlen tárgynak a testbe való behatolása okozza a kórságot. Zentán láttam egy cigányt, ki addig szenvedett fejfájásban, míg a varázsló asszony tejbőrbe jó nagy vágást nem tett és állítólag fejéből egy üvegdarabkát ki nem vett. — 6. Bűvös lövés (magischer schuss) is betegséget okozhat, mert vannak emberek, kik messze távolból alvó embertársaikra titkos erő által kórságot lövelhetnek (v. ö. a német „hexenschuss“; Apolló a Helléneknél). — 7. A betegség valami felsőbb hatalom által kimért büntetés: ha pl. a magyar férj neje terhessége alatt bizonyos dolgokat végez, a leendő gyermek egészsége rovására történik ez (v. ö. „Ethnografia“ IV. 110 l.) — 8. A betegséget varázs által lehet előidézni; a marokkóiak azt hiszik, ha az embernek saját haját, körmeinek részecskéit stb. eledelébe keverik, az illető beteg lesz (v. ö. Herrmann az „Ethnographia“ IV. 117. s. k. l.) — 9. A betegség úgy is keletkezhetik, hogy valamelyik testrész változtatja helyét; pl. a méh emelkedik, leereszkedik. — 10. Az istenség akarata folytán keletkezik (fatalismus), vagy — 11. sympathetikus átszármaztatás által (pl. a magyar néphitből: a náthás bekeni az ajtó kilincsét, ki hozzányúl, megkapja a náthát, ő pedig megszabadul tőle). — 12. Szelek okozzák a betegséget (v. ö. „szélütés“). — 13. A betegségnek vannak természetes okai is (pl. ha az erdélyi szászoknál a gyermek hasa szerfelett nagy, vagy sok kenyeret evett, vagy az anyja akkor is szoptatta, a midőn újra terhes volt; utóbbit az Annamiták is hiszik). 14. — Végül az „igézés, szemmel verés“ majdnem minden nép hite szerint, betegséget okozhat. — Szükségesnek tartottuk B. jeles munkájából a „betegség okait, előidézőit“ e helyen felsorolni, mivel ezeket hazánkbeli népek hitében is nagyobb részt feltalálhatjuk és gyűjtőink hasznát vehetik az ilyen rövid áttekintésnek.

Valóban bálulatra méltó, hogy a primitív népek mi mindent ismernek a gyógyászat terén. Nem csak a manapság divatos „kneippolás“-t és „massage“-t ismeri és alkalmazza akárhány u. n. „vad“ nép, hanem még a trepanatiót, császárvágást, a laparotomiát, szóval oly műtéteket is végez, melyekre a mi orvosaink is csak a legnagyobb veszedelemkor vállalkoznak. E jeles művet nemcsak népkutatók, de orvosok is élvezettel és nagy haszonnal fogják olvasni.

Dr. Wlilocki H.

A Magyarországi Néprajzi Társaság pénztárába folyó évben befolyt tagsági díjak.

1889-re: dr. Erődi Béla, Hg. Odescalchi Artur.

1890-re: dr. Erődi Béla, Krecsárevics Márk, Strausz Adolf.

1891-re: Aradi főgymnasium tanári könyvtára, Balássy Dénes, Bánóczi József, Bujovszky Aladár, dr. Erődi Béla, Gönczy Ferencz, Gyarmathy Zsigmondné, dr. Halász Ignác, Krecsarevics Márk, Kunos Ignác, Molnár Antal, Hg. Odescalchi Arthur, Paikert Alajos, Paulay Ede, Péter János, Réthy János, Szabó Ferencz (N.-Elemér), Szemlér Mihály, Zolnai Gyula, Zsilinszky Endre.

1892-re: Aradi főgymnasium tanári könyvtára, Bartalus István, Brassói ev. gymnasium, Brózik Károly, Debreczeni ev. ref. gymnasium, dr. Erődi Béla, Farkas Sándor (Szentés), Gyarmathy Zsigmondné, Jancsó Gábor, br. Kaas Ivor, Krecsarevics Márk, Nagy Miklós, Hg. Odescalchi Arthur, Paikert Alajos, Pancsovai községi nem. leányiskola, dr. Pápai Károly, dr. Radu Sebestyén, br. Radvánszky Béla, dr. Schreiner Márton, dr. Simonyi Jenő, Szarvas Gábor, Szatmári kath. főgymnasium, Szemlér Mihály, Tahy Antal, Udvarhelyi állami főreáliskola, dr. Vajda Ignác, Veress Endre, Zentai közs. gymnasium, gr. Zichy Jenő, Zsilinszky Endre.

1893-ra: Ágai Adolf, gr. Apponyi Sándor, Aradi főgymn. tanári könyvtára, Arany László, Asbóth János, dr. Asbóth Oszkár, Babich József, Bachát Dániel, Baksay Sándor, Balassa József, dr. Ballagi Aladár, Baló József, Baróti Lajos, Bayer József, dr. Békefy Remig, Benedek Elek, Beniczky Attila, dr. Berczeller Imre, dr. Berzevichy Albert, dr. Bloch Henrik, dr. Bobula János, Bodola Sándor, Bogisich Mihály, Boncz Ödön, Brassói evang. gymn., Budai paedagogium ifj. könyvtára, Bpesti VI. ker. állami tanítónőképző, Bpesti I. ker. polg. leányiskola, Christián Antal, dr. Csánky Dezső, Császká György, Csathó Imre, Csopey László, Csorba Ferencz, Csurgói ev. ref. főgymn., dr. Czambel Samu, dr. Czobor Béla, Deszkó Endre, Deutsch Tibor, Dévai állami főreáliskola, dr. Dirner Gusztáv, Dobsinai polg. fiúiskola, Ebner Lajos, Eötvös Károly, dr. Erődi Béla, Évva Lajos, Fejérpataky László, Feszty Árpád, dr. Fialovszky Lajos, Fischer Károly Antal, dr. Fraenkel Sándor, Fröhlich Róbert, Gálffy Ignác, Gerő Ödön, dr. Giesswein Sándor, dr. Goldziher Ignác, Gömöri Havas Sándor, Gyertyánffy István, György Aladár, György Lajos, Gyulay László, Gyurkovics György, Hadzsics Antal, Hagara Viktor, dr. Hampel József, Handtmann Adolf, dr. Havas Rezső, Havas Sándor, Hegedüs Miklós, dr. Heinrich Gusztáv, Hekinger István, Hoffmann Keresztély, Hornyánszky Viktor, dr. Jancsó Benedek, Jászberényi kath. főgymnasium, Jeszenszky Ferencz, dr. Jendrassik Jenő, Jókai Mór, Jovanovics István, dr. Kadocsa Lippich Elek, Káldy Gyula, dr. Karácsonyi János, dr. Kármán Mór, Károlyi Melinda grófnő, Kassai kir. jogakad. könyvtár, Kassai róm. kath. főgymnasium, Keszthelyi kir. kath. gymnasium, Kézmárki evang. lyceum, dr. Kiss Áron, Klein Samu, dr. Klamarik János, dr. Kohn Sámuel, Komáromy Lajos, Kónyi Manó, Kovács János (Szeged), Kőrmöczbányai állami főreáliskola, Kötse István, Kún Róbert, Kurz Sámuel, Kutyánszky Jenő, Lederer Béla, Lindner Lajos, Lóczy Lajos, Lctz Károly, Majláth Béla, Marczali Henrik, dr. Marienescu Athanáz, dr. Márki Sándor, Miklovicz Bálint,

Mikszáth Kálmán, Molnár Viktor, Moravesik Emil, Morelli Gusztáv, dr. Munkácsi Bernát, Nagy Bálint, Naláczy Ödön, dr. Némethy Géza, ifj. br. Nicolits Fedor, br. Nyári Jenő, Osterlamm Ernő, Paikert Alajos, pancsovai közs. német leányiskola, Pauler Ákos, dr. Pecz Gedeon, Piláthy Béla, dr. Ponor Thewrewk Emil, Popovits V. István, dr. Posta Béla, dr. Pruzsinszky János, Pulszky Ferencz, dr. Radó Antal, Rákosi Jenő, Rakovszky István, Reiner Zsigmond, Réthy László, dr. Riedl Frigyes, Rohn József, Rombauer Emil, Roskovics Ignác, Rozmunitz Timót, dr. Sármay József, Sárospataki főiskolai könyvtár, Schwarcz Gyula, dr. Schwicker I. H., Sebestyén Gyula (tanár), Seemayer Villebald, dr. Simonyi Zsigmond, Singer és Wolfner könyvkereskedése, Soproni ev. lyceum könyvtára, Spöner Andor, Statisztikai hivatal (Orsz.), Strobl Alajos, Szabadkai főgymnasium, Szabó Ferencz (N.-Elemér), dr. Szalay László, Szász Károly, Szathmáry György, gr. Széchényi Béla, Székely Bertalan, Székelyi ev. ref. Mikó kollegium, Székelyudvarhelyi állami főreáliskola, Székestéhférvári állami főreáliskola, Szemlér Mihály, Szilágyi Sándor, Sztankó Béla, Szumrák Pál, dr. Thallóczy Lajos, dr. Thirring Gusztáv, Tialos György, Torma Zsófia, dr. Török Aurél, Ugray János, dr. Váczy János, Vámbéry Ármin, Volf György, Weber Rudolf, dr. Zsilinszky Endre.

Esetleges felszólalások a társaság ügyvivő alelnökéhez czimzendők.

Az Ethnographia m. és tolyó évi füzetének szétküldésénél a társaság hibáján kívül rendetlenségek fordultak elő. Kérjük azon t. tagtársainkat, kik a füzeteket vagy épen nem, vagy hiányosan kapták, sziveskedjenek eziránt az ügyvivő alelnöknél jelentkezni, s a czimzés minden változását is tudomására hozni. Cím: dr. Munkácsi Bernát, Zerge-utca 27. sz.

TARTALOM.

<i>Munkácsi Bernát</i> , A magyar népies halászat műnyelve	261
<i>Kálmány Lajos</i> , Gyermekek-ijesztők és rablók nyelvhasználatunkban	314
<i>Herrmann Antal</i> , A vándorczigányok rovásjelei	323
<i>Vikár Béla</i> , A Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményeinek új gyarapodása	328
Külföldi irodalom	330